DEMOGRÁFIA

1977. XX. ÉVF. 1

Leltári szám: 5278/13
1976 SEP 27

DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

20. ÉVFOLYAM 1977.

20. TOM, 1977.

VOLUME 20. 1977.

BUDAPEST
1977

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

EMBER GYŐZŐ, HUSZÁR ISTVÁN, KISS ALBERT, KLINGER ANDRÁS,
KOVÁCS ISTVÁN, KULCSÁR KÁLMÁN, MILTÉNYI KÁROLY,
SCHULTHEISZ EMIL,
SZABADY EGON főszerkesztő
SZIGETI ISTVÁN, TAMÁSY JÓZSEF, TÖRŐ IMRE, VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ

Журнал Демографической Комиссии
Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления
Главный редактор: Д-р Эгон Сабади
Адрес редакции: Будапешт, V. ул. Вереш Палне д. 10
Подписку направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие
по продаже книг и журналов. Будапешт 62, п/я 149.

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office

Editor-in-Chief: *Dr. Egon Szabady*
Editorial Office: Budapest V., Veres Pálné u. 10.
Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P. O. B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals
Subscription for a year: US $ 4,40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Dr. Molnár László: Az otthonon kívül végzett munka szerepe a nő életútjának különböző szakaszaiban 9
Richard Stone: Egy világmodell elszámolási rendszerének főbb problémái 23
Dányi Dezső: Regionális fertilitási sémák Magyarországon, a 19. század végén 56
A Népesedési Bizottság 1977. évi üléséről 169
Nemeskéri János—Juhász Attila—Szabady Balázs: Az 1973. évi sorköteles fiatalok testi fejlettsége 208
A Szovjetunió népesedési trendjei az elmúlt hat évtizedben ... 389
Dr. Szabady Egon: A Világ Népesedési Akcióterv alapelvei és az európai szocialista országok népesedési politikája 395
Dr. Klinger András: A szervező bevezetője. „Az abortusz demográfiai vonatkozásai" című ülésen 406
Szabady Balázs: A termékenység területi különbségeinek és változásainak okai 413

KÖZLEMÉNYEK

Rex-Kiss Béla dr.—Szemere György dr.—Szabó Raffael dr.: Adatok az újszülöttek nemi arányának alakulásához hazánkban 1946—1974. években 88
Salamon Lajos: A palingám házasságkötésekről 104
Kármán Tamásné: A nemzetközi összehasonlító népesedésstatisztika a megvalósítás útján (Fredrik Theodor Berg) 124
Fjodor Breusz: Szovjetunió: népszámlálási próba 131
Louis Henry: Nupcialitási sémák 282
Dr. Mádai Lajos: Fiatal produktív korú férfiak halálozási többletének tendenciája Európában a XX. század eleje óta ... 299
Dr. Farkas Márton: A fiatalkorúak terhességmegszakításának problémái 314
Dr. Szabady Egon: A magyar társadalom az ezredfordulón ... 468

FIGYELŐ

Hírek 133
A Népességtudományi Kutató Intézet közleményei 135
Hírek 333
A Népességtudományi Kutató Intézet közleményei 344
A Nemzetközi Népességtudományi Unió 1977. évi mexikói Népességi Kongresszusa 472
Hírek 475
A Népességtudományi Kutató Intézet közleményei 481

IRODALOM

KÖNYVEK

Hofsten, E.—Lundström, H.: Swedish population history. Main trends from 1750 to 1970. (Svédország népességének története. A főbb trendek 1750-től 1970-ig.) Statistiska Centralbyran. Stockholm, 1976. 186. p. (Urval No. 8.) *(V. E.)* 140

Paillat, P.—Houdaille, J.: Legislation directly or indirectly influencing fertility in France. (A termékenységet közvetlenül vagy közvetve befolyásoló törvényhozás Franciaországban.) In: Law and fertility in Europe. (Szerk. Kirk, M.—Livi Bacci, M.—Szabady, E.) Vol. I—II. Dolhain, 1975. Ordina Ed. 698. p. *(Cs. M.)* 141

The value of children. A cross-national study. Vol. 1. Introduction and comparative analysis. (A gyermekek értéke. Nemzetközi összehasonlító vizsgálat. 1. köt.) East-West Population Institute. Honolulu, 1975. 251. p. *(A. R.)* 143

World population — growth and response, 1965—1975. (A világ népességnövekedése és ennek visszhangja, 1965—1975.) Population Reference Bureau, Washington, 1976. 270. p. *(P. M.)* 144

Zyromski, S.: Rozrodczosc a srodwisko. (A születésszám és a környezet.) Warszawa, 1975. PWN. 283. p. *(A. R.)* 146

Bartosová, M.: Výzkum veřejného míněni k otázkám populačního vývoje a populační politiky. (Népesedési és népesedéspolitikai kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás.) Československý Výzkumný Ústav Práce a Sociálních Věci. Praha, 1976. 92. p. *(S.M.E.)* 349

Lieberman, E. J.: The prevention of marital problems. (A házassággal kapcsolatos problémák megelőzése.) 315—332. p. In: Contemporary marriage, structure, dynamics and therapy. (Szerk. H. Grunebaum, J. Christ.) Boston, 1976. Little, Brown. 506. p. *(P. M.)* 351

Obrazovatel'naja i szocial'no-profeszsszional'naja sztruktura naszelenija SzSzSzR. (A szovjetunió népességének képzési és társadalmi-foglalkozási struktúrája.) (Szerk. D. I. Valentej.) Moszkva, 1975. Sztatisztika. 101. p. (Naszelenie.) *(H. I.)* 351

Sipponen, K.—Hulkko, J.: The population situation in Finland and the population policy it requires. (Finnország népesedési helyzete és a szükséges népesedéspolitika.) 9—16. p. In: Yearbook of Population Research in Finland, XIV, 1975—76. (Szerk, J. Lindgren.) The Population Research Institute. Helsinki, 1976. 106. p. *(K. V.)* 354

Szisztema znanij a narodonaszelenii. (A népességre vonatkozó ismeretek rendszere.) (Szerk. D. I. Valentej.) Moszkva, 1976. Sztatisztika. 365. p. *(S. M. E.)* 355

Biraben, N.: Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens. T. 1—2. (Az emberek és a pestis Franciaországban, az európai országokban és a Földközi-tenger mentén. I—II. köt.) Paris — La Haye, 1975—1976. Mouton. 455 p. és 416 p. *(D. D.)* 485

Chesnais, J.-C.: Les morts violentes en France depuis 1826. Comparaisons internationales. (Az erőszak alkalmazásából származó halálozások alakulása Franciaországban 1826 óta. Nemzetközi összehasonlítások.) I. N. E. D. Paris, 1976. 346 p. (Travaux et Documents. No. 75.) *(V. E.)* 486

Demograficseszkie aszpektü zanjatoszti. (A foglalkoztatottság demográfiai aspektusai.) (Szerk. D. I. Valentej.) Moszkva, 1975. Izd. Sztatisztika. 123. p. (Narodonaszelenie.) *(H. I.)* 488

Hofsten, E.: Demography and development. (Demográfia és fejlődés.) Stockholm, 1977. Almquist and Wiksell Intern. 156. p. *(H. L.)* 490

Keck, A.—Redetzky, H.—Thiele, H.—Winter, K.: Grundlagen der Demographie. (A demográfia alapjai.) Berlin, 1976. Volk u. Gesundheit. 278 p. *(P. M.)* 491

Minkov, M.: Naszelenie i osznovni szocialni sztrukturi. (Népesség és alapvető társadalmi struktúrák.) C. Sz. Szofija, 1976. 443 p. *(K. T.)* ... 493

Trebici, V.: Romania's population and demographic trends. (Románia népessége és demográfiai trendjei.) Bucharest, 1976. Meridiane Publishing House. 138 p. *(T. J.)* 494

FOLYÓIRATCIKKEK

Bongaarts, J.: Intermediate fertility variables and marital fertility rates. (A termékenységet a szülések közti időszakban befolyásoló tényezők és a házas termékenységi arányszámok.) — Population Studies. 1976. No. 2. 227—242. p. *(Sz. B.)* 147

Courgeau, D.: Mobilité géographique, nuptialité et fécondité. (Területi mobilitás, nupcialitás és termékenység.) — Population. 1976. No. 4—5. 901—915. p. *(B. K.)* 148

Loschky, D. J.: Economic change, mortality and Malthusian theory. (Gazdasági változás, halandóság és a malthusi elmélet.) — Population Studies. 1976. No. 3. 439—452. p. *(J. P.)* 149

Poitrenaud, J.—Moreaux, C.: Rapports entre performances intellectuelles et maintien d'une activité professionnelle a une age avancé. (Az intellektuális teljesítmények és a foglalkozás gyakorlása közötti kapcsolat az időskorúak körében.) — Population. 1976. No. 3. 607—616. p. *(V. E.)* 151

Shaw, R. P.: Government perceptions of population growth. (A népesség növekedésére vonatkozó kormány-vélemények.) — Population Studies. 1976. No. 1. 77—86. p. *(V. E.)* 152

Van de Walle, E.: Household dynamics in a Belgian village, 1847—1866. (A háztartások dinamikája egy belga faluban, 1847—1866.) — Journal of Family History. Vol. 1. 1976. No. 1. 80—94. p. *(D. D.)* 154

Work disability by income. (A munkaképtelenség alakulása a jövedelem nagysága szerint.) — Statistical Bulletin of the Metropolitan Life Insurance Company. 1976. No. 3. 8—10. p. *(V. E.)* 155

Deville, J. C.: Analyse harmonique de calendrier de constitution des familles en France. (A családképzés időbeli ütemének harmonikus analízise Franciaországban.) — Population. 1977. No. 1. 17—63. p. *(K. R.)* 358

Holzer, J. Z.: Aktualne prognozy demograficzne i konsekwencje stabilizacji reprodukcji ludnosci Europy, ponizej poziomu reprodukcji prostej. (A jelenlegi népességprognózisok és annak következményei, ha Európa népességének reprodukciója az egyszerű reprodukciónál alacsonyabb szinten stabilizálódik.) — Studia Demograficzne. 1976. No. 44. 117—147. p. *(A. R.)* 359

Kao-Lee-Liaw: Sensitivity analysis of discrete time interregional population systems. (Időben diszkrét interregionális népességrendszerek érzékenységi elemzése.) — Demography. 1976. No. 4. 521—539. p. *(Sz. B.)* 360

Keyfitz, N.—Golini, A.: Mortality comparisons: The male-female ratio. (Halandósági összehasonlítások: a férfi-nő arány.) — Genus. 1975. No. 1—4. 1—34. p. *(V. E.)* 362

Musham, H. V.: On the demography of families. (A családok demográfiájáról.) — Journal of Comparative Family Studies. 1976. No. 2. 133—146. p. *(F. T.)* 365

Perevedencev, V.: Goroda zsenihov. (A vőlegények városai.) — Literaturnaja Gazeta. 1976. febr. 16. 20—21. p. *(M. G.)* 366

Peters, J. F.: Divorce in Canada: A demographic profile. (A válás Kanadában: demográfiai profil.) — Journal of Comparative Family Studies. 1976. No. 2. 235—349. p. *(Cs. M.)* 367

Ruzicka, L. T.: Age at marriage and timing of the first birth. (Házasságkötési életkor és az első születés időzítése.) — Population Studies. 1976. No. 3. 527—538. p. *(Cs. M.)* 369

Udry, J. R.—Bauman, K. E.—Morris, N. M.: The effect of subsidized family planning services on reproductive behavior in the United States: 1969—1974. (Az államilag szubvencionált családtervezési szolgálatok hatása a reprodukciós viselkedésre az Egyesült Államokban: 1969—1974.) — Demography. 1976. No. 4. 463—478. p. *(Sz. B.)* 370

Bodart, P.—Duchene, J.—Willems, P.—Wunsch, G.: Migrations et politiques démographiques. Quelques résultats de modèles avec consignes. (Vándorlás és népesedéspolitika. Szimulációs modellek néhány eredménye.) — Population et Famille. 1977. No. 40. (1) 77—96. p. *(B. K.)* 496

Bongaarts, J.: A dynamic model of the reproductive process. (A reprodukciós folyamat egy dinamikus modellje.) — Population Studies. 1977. No. 1. 59—73. p. *(Sz. B.)* 498

Caldwell, J. C.: Toward a restatement of demographic transition theory. (A demográfiai átmenet elmélet újramegfogalmazása felé.) — Populatien and Development Review. 1976. No. 3—4. 321—366. p. *(A. R.)* 499

Frohardt-Lane, E. A.—Landis, J. R.—Bruvold, W. H.: A new technique for measuring preferences in demographic studies. (A preferenciák mérésének egy új módszere a demográfiai vizsgálatokban.) — Demography. 1977. No. 1. 97—102. p. *(Sz. B.)* 500

Garlot, E.: Un prolongement à la Conférence de Bucarest. Le projet. „POPINF" d'échange de l'information démographique. (A Bukaresti Konferencia folytatása: a demográfiai információcserét szolgáló POPINF-program.) — Population. 1977. No. 3. 659—671. p. *(Sz. K.-né)* 501

Fertility, aspirations and resources: A symposium on the Easterlin hypothesis. (Termékenység, aspirációk és erőforrások: szimpózium az Easterlin-féle hipotézisről.) — Population and Development Review. 1976. No. 3—4. 411—477. p. *(A. R.)* 504

Henry, L.—Gutierrez, H.: Qualité des prévisions démographiques a court terme. Etude de l'extrapolation de la population totales des départements et villes de France, 1821—1975. (A rövidtávú demográfiai előrebecslések megbízhatósága. A franciaországi megyék és városok össznépességének extrapolációs vizsgálata, 1821—1975.) — Population. 1977. No. 3. 625—647. p. *(B. K.)* 506

Hoffman, S.: Marital instability and the economic status of women. (A házasság instabilitása és a nők gazdasági helyzete.) — Demography. 1977. No. 1. 67—76. p. *(Cs. M.)* 507

Knodel, J.: Family limitation and the fertility transition: Evidence from age patterns of fertility in Europe and Asia. (Családnagyság-korlátozás és a termékenység átalakulása: az európai és ázsiai termékenység

korstruktúráinak bizonyítékai.) — Population Studies. 1977. No. 2. 219—249. p. *(D. D.)* 508

Page, H. J.—Wunsch, G.: Parental survival data: Some results of the application of Ledermann's model life tables. (A szülők továbbélésére vonatkozó adatok: Ledermann halandósági táblatípusai alkalmazásának néhány eredménye.) — Population Studies. 1976. No. 1. 59—76. p. *(V. E.)* 510

Weller, R. H.: Wife's employment and cumulative family size in the United States, 1970 and 1960. (A feleség foglalkoztatottsága és a kumulált családnagyság az Egyesült Államokban 1970-ben és 1960-ban.) — Demography. 1977. No. 1. 43—65. p. *(Sz. B.)* 514

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie 156
Demosta 156
Notas de Poblacion 156
Population 157
Population Index 157
Population Studies 157
Studia Demograficzne 158
Demografie 372
Demography 372
Genus 373
Population 374
Population and Development Review 375
Population et Famille 375
Population Index 376
Population Studies 376
Studia Demograficzne 376
Demografie 517
Demography 517
Notas de Poblacion 518
Population 518
Population et Famille 519
Population Studies 519
Stanovnistvo 520

Utánnyomás csak a forrás megjelölésével

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

Д-р Ласло Мольнар: Роль сделанной вне дома работы в разных фазах пути жизни женщины 9
Ричард Стоун: Основные проблемы расчета мировой модели..... 23
Дежэ Даньи: Схемы региональной плодовитости в Венгрии в середине XIX-го столетия..... 56
О сессии 1977 г. Комиссии по народонаселению ООН..... 167
Янош Немешкери—Аттила Юхас—Балаж Сабади: Физическая развитость молодых лиц в призывном возрасте в 1973 г..... 208
Тенденции в развитии народонаселения СССР за прошедшие шесть десятилетий 389
Д-р Эгон Сабади: Основные принципы Всемирного плана действия в области народонаселения и политика народонаселения европейских социалистических стран 395
Д-р Анбрад Клингер: Вступительные слова организатора на сессии по теме «Демографические аспекты абортов» 406
Балаж Сабади: Причины региональных разниц и изменений плодовитости 413

СООБЩЕНИЯ

Д-р Бела Рекс-Киш—д-р Дьердь Семере—д-р Раффаель Сабо: Данные о соотношении полов новорожденных в Венгрии в 1946—1974 гг. 88
Лайош Шаламон: О палингамных браках..... 104
Вера Карман: Международная сравнительная статистика народонаселения на пути осуществления 124
Федор Бреус: Пробная перепись населения в СССР..... 131
Луи Анри: Схемы брачности 282
Д-р Лайош Мадаи: Тенденция избытка смертности мужчин в молодом продуктивном возрасте в Европе с начала XX-го столетия..... 299
Д-р Мартон Фаркаш: Проблемы прерывания беременности у молодых женщин 314
Д-р Эгон Сабади: Венгерское общество на рубеже II и III тысячилетий 468

ОБОЗРЕНИЯ

Известия 133
Сообщения Исследовательского института по демографии 135
Известия 333
Сообщения Исследовательского института по демографии 344
Генеральная конференция Международного союза по научным исследованиям народонаселения, г. Мексика, 1977 г 472
Известия 475
Сообщения Исследовательского института по демографии 481

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ

Гофстен, Э.—Лундстрэм, Г.: История населения Швеции. Основные тенденции с 1750 по 1970 гг. Статистика Централбыран. Стокгольм, 1976. 186 р. (Урвал № 8.) *(Э. В.)* 140

Пая П.—Удай, Ж.: Законы, оказывающие прямое или косвенное влияние на плодовитость в Франции. В: Закон и плодовитость в Европе (редакторы: Кэрк, М.—Ливи Баччи, М.—Сабади, Э.) Томы I—II. Долен, 1975. Ордина Эд. 698 р. *(М. Ч.)* 141

Ценность детей. Международное исследование. Том 1. Введение и сравнительный анализ. Ист-Уест Попюлейшн Институт, Гонолулу, 1975 г. 251 р. *(Р. А.)* 143

Население мира — рост и реакция, 1965—1975 гг. Попюлейшн Референс Бюро, Вашингтон, 1976 г. 270 р. *(М. П)* 144

Жиромски, С.: Рождаемость и окружающая среда. Варшава, 1975 г. ПВН. 283 р. *(Р. А.)* 146

Бартошова, М.: Исследование общественного мнения о вопросах народонаселения и демографической политики Чехословенски Вызкумни Устав Праце а Социалних Веци, Прага, 1976, 92 р. *(Э. Ш. М.)* 349

Либерман, Э. Ж.: Предупреждение брачных проблем. 315—332. р. В. Контемпорери мерридж, стракчер, дайнемикс энд терапи. (Ред. Г. Грунебаум, Ж. Христ), Бостон, 1976, Литтл, Браун. 506 р. *(М. П.)* 351

Образовательная и социально-профессиональная структура населения СССР. (Ред. Д. И. Валентей). Москва, 1975. Статистика. 101 р. (Население). *(И. Х.)* 351

Сиппонен, К.—Гулкко, Й.: Демографическое положение в Финляндии и необходимая демографическая политика. 9—16. р. Йирбук оф Попюлэйшн Рисэрч ин Финланд, ХГЪ. 1975—76. (ред. Й. Линдгрен) Дзэ Попюлэйшн Рисэрч Институт.Хелсинки. 1976. 106 р. *(Б. К.)*.. 354

Система знаний о народонаселения. (Ред. Д. И. Валентей.) Москва, 1976. Статистика. 365 р. *(Э. Ш. М.)* 355

Бирабен, Н.: Люди и чума во Франции и в европейских и средиземноморских странах. Т. 1—2. Париж—Гаага 1975—1976. Мутон. 455 р. и 416. р. *(Д. Д.)* 485

Шенэ, Ж. С.: Насильственные смерти во Франции с 1826 г. Международные сопоставления. И. Н. Е. Д. Париж. 1976. 346. р. (Траво э Докюмен. № 75.) *(Э. В.)* 486

Демографические аспекты занятости. (Ред.: Д. И. Валентей) Москва, 1975. Изд. «Статистика». 123 р. (Народонаселение.) *(Й. Г.)* 488

Гофстен, Э.: Демография и развитие. Стокгольм. 1977. Алмквист энд Викселл Интерн. 156 р. *(Л. Г.)* 490

Кек, А.—Редетцки, Г.—Тиле, Г.—Винтер, К.; Основы демографии. Берлин, 1976. Фольк унд Гезундгейт. 278 р. *(М. П.)* 491

Минков, М.: Население и основные социальные структуры. Ц.С.У. София, 1976. 443 р. *(Т. К.)* 493

Требич, В.: Население и демографические тенденции Румынии. Бухарест, 1976. Меридиен Паблишинг Гауз. 138 р. *(Й. Т.)* 494

ЖУРНАЛЬНЫЕ СТАТЬИ

Бонгаартс, Дж.: Промежуточные переменные плодовитости и коэффициенты брачной плодовитости. — Популейшн Стадис, 1976 г. № 2. 227—242. р. *(Б. С.)* 147

Куржо, Ц.: Географическая мобильность и брачность и плодовитость. — Популасион. 1976 г. № 4—5, 901—915. р. *(К. Б.)* 148

Лошки, Д. Дж.: Экономическое изменение, смертность и теория Мальтуса. — Популейшн Стадис. 1976 г. № 3. 439—452. р. *(П. Й.)* 149

Поатрено, Ж.—Моро, С.: Связи между интеллектуальным выполнением и продолжением профессиональной активности в пожилом возрасте. — Популасион 1976 г. № 3. 607—616. р. *(Э. В.)* 151

Шоу, Р. П.: Мнения правительства о росте населения. — Популейшн Стадис. 1976 г. № 1. 77—86. р. *(Э. В.)* 152

Ван дэ Валле, Э.: Динамика домашних хозяйств в бельгийской деревне, 1847—1866 гг. — Джэрнел аф Фемили Хистори. Том 1. 1976 г. № 1. 80—94. р. *(Д. Д.)* 154

Неработоспособность по доходу. — Стэтистикел Бюллетин аф дзе Метрополитен Лайф Иншуренс Кампэни. 1976 г. № 3. 8—10. р. *(Э. В.)*. 155

Девилл, Ж. С.: Гармонический анализ календаря формирования семей в Франции. — Популасион. 1977. № 1. У7—63. р. *(Р. К.)* 358

Хольцер, Й. З.: Актуальные демографические прогнозы и последствия стабилизации воспроизводства населения Европы на уровне ниже простого воспроизводства. — Студиа Демографичне. 1976. №44. 117—147. р. *(Р. А.)* 359

Као-Ли-Лиав: Анализ чувствительности сдержанных по времени интеррегиональных систем населения. — Демографи. 1976. №4. 521—539. р. *(Б. С.)* 360

Кейфитц, Н.—Голини, А.: Сопоставления смертности: пропорция мужчин—женщин., — Дженус. 1975. № 1—4. 1—34. р. *(Э. В.)* 362

Мусам, Г. В.: О демографии семей. — Джернел оф Компетитив Фемили Стадис. 1976. № 2. 133—146. р. *(Т. Ф.)* 365

Переведенцев, В.: Города женихов. — Литературная газета. 16. февраля 1977 г. 20—21. р. *(М. Г.)* 366

Петерс, Ж. Ф.: Развод в Канаде: демографический профиль Джернел оф Компетитив Фемили Стадис. 1976. № 2. 335—349. р. *(М. Ч.)*.. 367

Рузичка, Л. Т.: Брачный возраст и установление срока первых родов. — Популэйшн Стадис. 1976. № 3. 527—538. р. *(М. Ч.)* 369

Удри, Ж. Р.—Бауман, К. Э.—Моррис, Н. М.: Влияние субсидированных обслуживаний по планированию семьи на поведение в отношении воспроизводства в США: 1969—1974 гг. — Демографи. 1976. № 4. 463—478. р. *(Б. С.)* 370

Бодар, П.—Дюшен, Ж.—Виллемс, П. Вунш, Г.: Миграции и политика народонаселения. Некоторые результаты моделей симуляции. — Популасион э Фамиль. 1977. № 40. (1) 77—96. р. *(К. Б.)* 496

Бонгаартс, Дж.: Динамическая модель процесса воспроизводства. — Популейшн Стадис. 1977. № 1. 59—73. р. *(Б. С.)* 498

Кальдуелл, Дж. С.: К переформулированию теории демографической перемены. — Популейшн энд Дивелопмент Ривю. 1976. № 3—4. 321—366. р. *(Р. А.)* 499

Фрогардт-Лэйн, Э. А.—Ландис, Дж. Р.—Брувольд, В. Г.: Новая техника измерения предпочтений в демографических исследованиях. — Демографи. 1977. № 1. 97—102. р. *(Б. С.)* 500

Гарло, Э.: Продолжение бухарестской конференции. Программа «ПОПИНФ» по обмену демографической информации. — Популасион. 1977. № 3. 659—671. р. *(г-жа К. С.)* 501

Плодовитость, стремления и ресурсы: симпозиум о гипотезе Истерлина. — Популейшн энд Дивелопмент Ривю. 1976. № 3—4. 411—477. р. *(Р. А.)* 504

Анри, Л.—Гютиеррэ, Г.: Качество демографических прогнозов на короткий период. Исследование путем экстраполяции общего населения областей и городов в Франции, 1821—1975 гг. — Популасион. 1977. № 3. 625—647. р. *(К. Б.)* 506

Гоффман, С.: Неустойчивость браков и экономическое положение женщин. — Демографи. 1977. № 1. 67—76. р. *(М. Ч.)* 507

Кнодел, Дж.: Ограничение величины семьи и изменение плодовитости: доказательства возрастных структур плодовитости в Европе и Азии. — Популейшн Стадис. 1977. № 2. 219—249. р. *(Д. Д.)* 508

Пэйдж, Г. Дж.—Вуни, Г.: Данные о дожитии родителей: некоторые результаты применения модельных таблиц смертности Ледерманна. — Популейшн Стадис. 1976. № 1. 59—76. р. *(Э. В.)* 510

Уеллер, Р. Г.: Занятость жены и сводная величина семьи в США, 1970 и 1960 гг. — Демографи. 1977. № 1. 43—65. р. *(Б. С.)* 514

ОБЗОР ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ЖУРНАЛОВ

Демографие 156
Демоста 156
Нотас де Поблацион 156
Популасион 157
Популейшн Индекс 157
Популейшн Стадис 157
Студиа Демографичне 158
Демографие 372
Демографи 372
Дженус 373
Популасион 374
Популэйшн энд Дивелопмент Вивчю 375
Популасион э Фамиль 375
Популейшн Индекс 376
Популэйшн Стадис 376
Студиа Демографичне 376
Демографие 517
Демографи 517
Нотас дэ Поблацион 518
Популасион 518

Популасион э Фамиль 519
Популейшн Стадис 519
Становнистно 520

Перепечатка разрешается только с указанием источника

ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ, СООБЩЕНИЙ И ОБОЗРЕНИЙ СЛЕДУЮТ РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

CONTENTS

PAPERS

Dr. László Molnár: The role of economic activity done out of home in women's different life-stages 9

Richard Stone: Major accounting problems for a world model 23

Dezső Dányi: Regional fertility patterns in Hungary in the middle of the 19th century 56

On the 1977 session of the Population Commission 169

János Nemeskéri—Attila Juhász—Balázs Szabady: Physical development of young persons liable to military conscription in 1973 208

Population Trends of the USSR in the Last Six Decades 389

Dr. Egon Szabady: Basic Principles of the World Population Plan of Action and Population Policy of the European Socialist Countries ... 395

Dr. András Klinger: Introduction of the Organizer at the Session on the „Demographic Aspects of Abortion" 406

Balázs Szabady: Reasons for the Regional Differences and Changes in Fertility 413

ARTICLES

Dr. Béla Rex-Kiss—Dr. György Szemere—Dr. Raffael Szabó: Data on sex ratio of newborn in Hungary in 1946—1974 88

Lajos Salamon: Palingamous marriages 104

Mrs. Vera Kármán: International comparative population statistics on the way of realization (Frederik Theodor Berg) 124

Fjodor Breusz: Soviet Union: pilot-census 131

Louis Henry: Nuptiality patterns 282

Dr. Lajos Mádai: Excess male mortality trends in young productive age in Europe since the beginning of the 20th century 299

Dr Márton Farkas: Problems of the interruption of pregnancy of young females 314

Dr. Egon Szabady: The Hungarian Society at the Turn of the Millenary 468

CHRONICLE

News 133

Publications of the Demographic Research Institute 135

News 333

Publications of the Demographic Research Institute 344

1977 General Conference of the International Union for the Scientific Study of Population, Mexico City 472
News 475
Publications of the Demographic Research Institute 481

REVIEWS

BOOKS

Hofsten, E.—Lundström, H.: Swedish population history. Main trends from 1750 to 1970. Statistika Centralbyran. Stockholm, 1976. 186. p. (Urval No. 8.) *(E. V.)* 140

Paillat, P.—Houdaille, J.: Legislation directly or indirectly influencing fertility in France. In: Law and Fertility in Europe. (Edited by Kirk, M.—Livi Bacci, M.—Szabady, E.) Vol. I—II. Dolhain, 1975. Ordina Ed. 698. p. *(M. Cs.)* 141

The value of children. A cross-national study. Vol. 1. Introduction and comparative analysis. East-West Population Institute. Honolulu, 1975. 251. p. *(R. A.)* 143

World population — growth and response, 1965—1975. Population Reference Bureau, Washington, 1976. 270. p. *(M. P.)* 144

Zyromski, S.: Rozrodczosc a srodwisko (Natality and environment.) Warszawa, 1975. PWN. 283. p. *(R. A.)* 146

Bartosová, M.: Výzkum veřejného mínění k otázkám populačního vývoje a populační politiky. (Public opinion study on population- and population policy questions.) Československý Výzkumný Ústav Práce a Sociálních Věci. Praha, 1976. 92. p. *(E. S. M.)* 349

Lieberman, E. J.: The prevention of marital problems. 315—332. p. In: Contemporary marriage, structure, dynamics and therapy. (Ed. H. Grunebaum, J. Christ.) Boston, 1976. Little, Brown. 506. p. *(M. P.)* 351

Obrazovatel'naja i social'no-professional'naya structura naseleniya SSSR. (Educational and socio-professional structure of the population of the USSR.) (Ed. D. I. Valentey.) Moskva, 1975. Statistica. 101. p. (Naselenie.) *(I. H.)* 351

Sipponen, K.—Hulkko, J.: The population situation in Finland and the population policy it requires. 9—16. p. In: Yearbook of Population Research in Finland, XIV, 1975—76. (Ed. J. Lindgren.) The Population Research Institute. Helsinki, 1976. 106. p. *(V. K.)* 354

Sistema znaniy o narodonaszelenii. (System of knowledge on population.) (Ed. D. I. Valentey.) Moskwa, 1976. Statistica. 365. p. *(E. S. M.)* 355

Biraben, N.: Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens. T. 1—2. (People and the plague in France and in the European and Mediterranean countries. Vol. 1—2.) Paris — La Haye, 1975—1976. Mouton. 455 p. and 416. p. *(D. D.)* 485

Chesnais. J.-C.: Les morts violentes en France depuis 1826. Comparaisons internationales. (Violent deaths in France since 1826. International comparisons) I. N. E. D. Paris. 1976. 346. p. (Travaux et Documents. No. 75.) *(E. V.)* 486

Demograficzeskie aspekty zanyatosti. (Demographic aspects of employment (Ed. D. I. Valentey.) Moskva, 1975. Izd. Statistika. 123 p. (Narodonaselenie). *(I. H.)* 488

Hofsten, E.: Demography and development. Stockholm, 1977. Almquist and Wiksell Intern. 156. p. *(L. H.)* 490

Keck, A.—Redetzky, H.—Thiele, H.—Winter, K.: Grundlagen der Demographie. (Bases of demography). Berlin, 1976. Volk und Gesundheit. 278. p. *(M. P.)* 491

Minkov, M.: Naselenie i osnovni socialni strukturi. (Population and basic social struktures.) C. S. U. Sofia, 1976. 443 p. *(T. K.)* 493

Trebici, V.: Romania's population and demographic trends. Bucharest, 1976. Meridiane Publishing House, 138 p. *J. T.)* 494

ARTICLES

Bongaarts, J.: Intermediate fertility variables and marital fertility rates. — Population Studies. 1976. No. 2. 227—242. p. *(B. Sz.)* 147

Courgeau, D.: Mobilité géographique, nuptialité et fécondité. (Geographic mobility, nuptiality and fertility.) — Population. 1976. No. 4—5. 901—915. p. *(K. B.)* 148

Loschky, D. J.: Economic change, mortality and Malthusian theory. — Population Studies. 1976. No. 3. 439—452. p. *(P. J.)* 149

Poitrenaud, J.—Moreaux, C.: Rapports entre performances intellectuelles et maintien d'une activité professionnelle à un âge avancé. (Relations between intellectuel performances and maintaining of a professional activity at an advanced age.) — Population. 1976. No. 3. 607—616. p. *(E. V.)* 151

Shaw, R. P.: Government perceptions of population growth. Population Studies. 1976. No. 1. 77—86. p. *(E. V.)* 152

Van de Walle, E.: Household dynamics in a Belgian village, 1847—1866. — Journal of Family History. Vol. 1. 1976. No. 1. 80—94. p. *(D. D.)* 154

Work disability by income. — Statistical Bulletin of the Metropolitan Life Insurance Company. 1976. No. 3. 8—10. p. *(E. V.)* 155

Deville, J. C.: Analyse harmonique de calandrier de constitution des familles en France. (Harmonic analysis of the calendar of family constitution in France.) — Population. 1977. No. 1. 17—63. p. *(R. K.)* 358

Holzer, J. Z.: Aktualne prognozy demograficzne i konsekwencje stabilizacji reprodukcji ludnosci Europy, ponizej poziomu reproducji prostej. (Actual demographic projections and consequences of the stabilization of population reproduction of Europe on a level under simple reproduction. — Studia Demograficzne. 1976. No. 44. 117—147. p. *(R. A.)* 359

Kao-Lee-Liaw: Sensitivity analysis of discrete time interregional population systems. — Demography. 1976. No. 4. 521—539. p. *(B. Sz.)* ... 360

Keyfitz, N.—Golini, A.: Mortality comparisons: The male-female ratio. — Genus. 1975. No. 1—4. 1—34. p. *(E. V.)* 362

Musham, H. V.: On the demography of families. — Journal of Comparative Family Studies. 1976. No. 2. 133—146. p. *(T. F.)* 365

Perevedencev, V.: Goroda zhenikhov. (Towns of bridegrooms.) — Literaturnaya Gazeta. 16. 2. 1976. 20—21. p. *(G. M.)* 366

Peters, J. F.: Divorce in Canada: A demographic profile. — Journal of Comparative Family Studies. 1976. No. 2. 335—349. p. *(M. Cs.)* 367

Ruzicka, L. T.: Age at marriage and timing of the first birth. — Population Studies. 1976. No. 3. 527—538. p. *(M. Cs.)* 369

Udry, J. R.—Bauman, K. E.—Morris, N. M.: The effect of subsidized family planning services on reproductive behavior in the United States: 1969—1974. — Demography. 1976. No. 4. 463—478. p. *(B. Sz.)* ... 370

Bodart, P.—Duchene, J.—Willems, P.—Wunsch, G.: Migrations et politiques démographiques. Quelques résultats de modèles avec consignes. (Migrations and population policies. Sime results of simulation models.) — Population et Famille. 1977. No. 40. (1) 77—96. p. *(K. B.)* ... 496

Bongaarts, J.: A dynamic model of the reproductive process. — Population Studies. 1977. No. 1. 59—73. p. *(B. Sz.)* 498

Caldwell, J. C.: Towards a restatement of demographic transition theory. — Population and Development Review. 1976. No. 3—4. 321—366. p. *(R. A.)* ... 499

Frohardt-Lane, E. A.—Landis, J. R.—Bruvold, W. H.: A new technique for measuring preferences in demographic studies. — Demography. 1977. No. 1. 97—102. p. *(B. Sz.)* ... 500

Garlot, E.: Un prolongement à la Conférence de Bucarest. Le projet „POPINF" d'échange de l'information démographique. (Continuation of the Bucharest Conference, the „POPINF" project for exchange of demographic information. — Population. 1977. No. 3. 659—671. p. *(Mrs. K. Sz.)* ... 501

Fertility, aspirations and resources: A symposium on the Easterlin hypothesis. — Population and Development Review. 1976. No. 3—4. 411—477. p. *(R. A.)* ... 504

Henry, L.—Gutierrez, H.: Qualité des prévisions démographiques à court terme. Etude de l'extrapolation de la population totale des déspartements et villes de France, 1821—1975. (Quality of the short-range demographic projections. Extrapolation study of total population of departments and towns of France, 1821—1975.) — Population. 1977. No. 3. 625—647. p. *(K. B.)* ... 506

Hoffman, S.: Marital instability and the economic status of women. — Demography. 1977. No. 1. 67—76. p. *(M. Cs.)* ... 507

Knodel, J.: Family limitation and the fertility transition: Evidence from the age patterns of fertility in Europe and Asia. — Population Studies. 1977. No. 2. 219—249. p. *(D. D.)* ... 508

Page, H. J.—Wunsch, G.: Parental survival data: some results of the application of Ledermann's model life tables. — Population Studies. 1976. No. 1. 59—76. p. *(E. V.)* ... 510

Weller, R. H.: Wife's employment and cumulative family size in the United States, 1970. and 1960. — Demography. 1977. No. 1. 43—65. p. *(B. Sz.)* ... 514

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie ... 156
Demosta ... 156
Notas de Poblacion ... 156
Population ... 157
Population Index ... 157
Population Studies ... 157
Studia Demograficzne ... 158
Demografie ... 372
Demography ... 372
Genus ... 373
Population ... 374
Population and Development Review ... 375
Population et Famille ... 375
Population Index ... 376
Population Studies ... 376
Studia Demograficzne ... 376
Demografie ... 517
Demography ... 517
Notas de Poblacion ... 518

Population 518
Population et Famille 518
Population Studies 519
Stanovnistvo 520

Reproduction permitted only with the indication of the source

THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

INDEX 25 191

D E M O G R Á F I A

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Dr. Szabady Egon

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népességtudományi Kutató Intézet, V. Veres Pálné utca 10.
Postai irányítószámunk: 1053
Telefon: 174-342

Kiadóhivatal: Budapest III., Kaszás u. 10—12. Telefon: 889-495

Kiadásért felel a Statisztikai Kiadó Vállalat igazgatója

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál
Postai irányítószám: 1051
(KHI. Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI, 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra
Előfizetési díj félévre 52,— Ft, egész évre 104,— Ft

77 3665 Pátria Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Bendsák László igazgató

1977 MAJ 24

DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

20. ÉVF. 1. SZÁM

20. TOM, 1977.

VOLUME 20. 1977.

BUDAPEST
1977

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:
EMBER GYŐZŐ, HUSZÁR ISTVÁN, KISS ALBERT, KLINGER ANDRÁS,
KOVÁCS ISTVÁN, KULCSÁR KÁLMÁN, MILTÉNYI KÁROLY,
SCHULTHEISZ EMIL,
SZABADY EGON főszerkesztő,
SZIGETI ISTVÁN, TAMÁSY JÓZSEF, TÖRŐ IMRE, VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ

Журнал Демографической Комиссии
Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления
Главный редактор: Д-р Эгон Сабади
Адрес редакции: Будапешт, V. ул. Вереш Палне д. 10
Подписку направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие
по продаже книг и журналов. Будапешт 62, п/я 149.

ISSN 8211—8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office

Editor-in-Chief: *Dr. Egon Szabady*
Editorial Office: Budapest, V., Veres Pálné u. 10.
Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P. O. B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals
Subscription for a year: US $ 4,40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Dr. Molnár László: Az otthonon kívül végzett munka szerepe a nő életútjának különböző szakaszaiban 9
Richard Stone: Egy világmodell elszámolási rendszerének főbb problémái 23
Dányi Dezső: Regionális fertilitási sémák Magyarországon, a 19. század végén 56

KÖZLEMÉNYEK

Rex-Kiss Béla dr.—Szemere György dr.—Szabó Raffael dr.: Adatok az újszülöttek nemi arányának alakulásához hazánkban 1946—1974. években 88
Salamon Lajos: A palingám házasságkötésekről 104
Kármán Tamásné: A nemzetközi összehasonlító népesedésstatisztika a megvalósítás útján (Fredrik Theodor Berg) 124
Fjodor Breusz: Szovjetunió: népszámlálási próba 131

FIGYELŐ

Hírek 133
A Népességtudományi Kutató Intézet közleményei 135

IRODALOM

KÖNYVEK

Hofsten, E.—Lundström, H.: Swedish population history. Main trends from 1750 to 1970. (Svédország népességének története. A főbb trendek 1750-től 1970-ig.) Statistiska Centralbyran. Stockholm, 1976. 186. p. (Urval No. 8.) *(V. E.)* 140
Paillat, P.—Houdaille, J.: Legislation directly or indirectly influencing fertility in France. (A termékenységet közvetlenül vagy közvetve befolyásoló törvényhozás Franciaországban.) In: Law and fertility in Europe. (Szerk. Kirk, M.—Livi Bacci, M.—Szabady, E.) Vol. I—II. Dolhain, 1975. Ordina Ed. 698. p. *(Cs. M.)* 141
The value of children. A cross-national study. Vol. 1. Introduction and

comparative analysis. (A gyermekek értéke. Nemzetközi összehasonlító vizsgálat. 1. köt.) East-West Population Institute. Honolulu, 1975. 251. p. *(A. R.)* 143
World population — growth and response, 1965—1975. (A világ népességnövekedése és ennek visszhangja, 1965—1975.) Population Reference Bureau, Washington, 1976. 270. p. *(P. M.)* 144
Zyromski, S.: Rozrodczosc a srodwisko. (A születésszám és a környezet.) Warszawa, 1975. PWN. 283. p. *(A. R.)* 146

FOLYÓIRATCIKKEK

Bongaarts, J.: Intermediate fertility variables and marital fertility rates. (A termékenységet a szülések közti időszakban befolyásoló tényezők és a házas termékenységi arányszámok.) — Population Studies. 1976. No. 2. 227—242. p. *(Sz. B.)* 147
Courgeau, D.: Mobilité géographique, nuptialité et fécondité. (Területi mobilitás, nupcialitás és termékenység.) — Population. 1976. No. 4—5. 901—915. p. *(B. K.)* 148
Loschky, D. J.: Economic change, mortality and Malthusian theory. (Gazdasági változás, halandóság és a malthusi elmélet.) — Population Studies. 1976. No. 3. 439—452. p. *(J. P.)* 149
Poitrenaud, J.—Moreaux, C.: Rapports entre performances intellectuelles et maintien d'une activité professionnelle a une age avancé. (Az intellektuális teljesítmények és a foglalkozás gyakorlása közötti kapcsolat az időskorúak körében.) — Population. 1976. No. 3. 607—616. p. *(V. E.)* 151
Shaw, R. P.: Government perceptions of population growth. (A népesség növekedésére vonatkozó kormány-vélemények.) — Population Studies. 1976. No. 1. 77—86. p. *(V. E.)* 152
Van de Walle, E.: Household dynamics in a Belgian village, 1847—1866. (A háztartások dinamikája egy belga faluban, 1847—1866.) — Journal of Family History. Vol. 1. 1976. No. 1. 80—94. p. *(D. D.)* 154
Work disability by income. (A munkaképtelenség alakulása a jövedelem nagysága szerint.) — Statistical Bulletin of the Metropolitan Life Insurance Company. 1976. No. 3. 8—10. p. *(V. E.)* 155

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie 156
Demosta 156
Notas de Poblacion 156
Population 157
Population Index 157
Population Studies 157
Studia Demograficzne 158

Utánnyomás csak a forrás megjelölésével

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

д-р Ласло Мольнар: Роль сделанной вне дома работы в разных фазах пути жизни женщины 9
Ричард Стоун: Основные проблемы расчета мировой модели 23
Дежэ Даньи: Схемы региональной плодовитости в Венгрии в середине XIX-го столетия 56

СООБЩЕНИЯ

д-р Бела Рекс-Кишш—д-р Дьердь Семере—д-р Раффаель Сабо: Данные о соотношении полов новорожденных в Венгрии в 1946—1974 гг. 88
Лайош Шаламон: О палингамных браках 104
Вера Карман: Международная сравнительная статистика народонаселения на пути осуществления 124
Федор Бреус: Пробная перепись населения в СССР 131

ОБОЗРЕНИЯ

Известия 133
Сообщения Исследовательского института по демографии 135

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ

Гофстен, Э.—Лундстрэм, Г.: История населения Швеции. Основные тенденции с 1750 по 1970 гг. Статистиска Централбыран. Стокгольм, 1976. 186 р. (Урвал № 8.) *(Э. В.)* 140
Пая, П.—Удай, Ж.: Законы, оказывающие прямое или косвенное влияние на плодовитость в Франции. В: Закон и плодовитость в Европе (редакторы: Кэрк, М.—Ливи Баччи, М.—Сабади, Э.) Томы I—II. Долен, 1975. Ордина Эд. 698 р. *(М. Ч.)* 141
Ценность детей. Международное исследование. Том 1. Введение и сравнительный анализ. Ист-Уест Попюлейшн Институт, Гонолулу, 1975 г. 251 р. *(Р. А.)* 143
Население мира — рост и реакция, 1965—1975 гг. Попюлейшн Референс Бюро, Вашингтон, 1976 г. 270 р. *(М. П.)* 144
Жиромски, С.: Рождаемость и окружающая среда. Варшава, 1975 г. ПВН. 283 р. *(Р. А.)* 146

ЖУРНАЛЬНЫЕ СТАТЬИ

Бонгаартс, Дж.: Промежуточные переменные плодовитости и коэффициенты брачной плодовитости. — Популейшн Стадис, 1976 г. № 2. 227—242. p. *(Б. С.)* 147
Куржо, Ц.: Географическая мобильность, брачность и плодовитость. — Популасион. 1976 г. № 4—5, 901—915. p. *(К. Б.)* 148
Лошки, Д. Дж.: Экономическое изменение, смертность и теория Мальтуса. — Популейшн Стадис. 1976 г. № 3. 439—452. p. *(П. Й.)* 149
Поатрено, Ж.—Моро, С.: Связи между интеллектуальным выполнением и продолжением профессиональной активности в пожилом возрасте. — Популасион 1976 г. № 3. 607—616. p. *(Э. В.)* 151
Шоу, Р. П.: Мнения правительства о росте населения. — Популейшн Стадис. 1976 г. № 1. 77—86. p. *(Э. В.)* 152
Ван дэ Валле, Э.: Динамика домашних хозяйств в бельгийской деревне, 1847—1866 гг. — Джэрнел аф Фемили Хистори. Том 1. 1976 г. № 1. 80—94. p. *(Д. Д.)* 154
Неработоспособность по доходу. — Стэтистикел Бюллетин аф дзе Метрополитен Лайф Иншуренс Кампэни. 1976 г. № 3. 8—10. p. *(Э. В.)* 155

ОБЗОР ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ЖУРНАЛОВ

Демографие 156
Демоста 156
Нотас de Поблацион 156
Популасион 157
Популейшн Индекс 157
Популейшн Стадис 157
Студиа Демографичне 158

Перепечатка разрешается только с указанием источника.

ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ, СООБЩЕНИЙ, И ОБОЗРЕНИЙ СЛЕДУЮТ РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

CONTENTS

PAPERS

Dr. László Molnár: The role of economic activity done out of home in women's different life-stages 9
Richard Stone: Major accounting problems for a world model 23
Dezső Dányi: Regional fertility patterns in Hungary in the middle of the 19th century 56

ARTICLES

Dr. Béla Rex-Kiss—Dr. György Szemere—Dr. Raffael Szabó: Data on sex ratio of newborn in Hungary in 1946—1974 88
Lajos Salamon: Palingamous marriages 104
Mrs. Vera Kármán: International comparative population statistics on the way of realization (Fredrik Theodor Berg) 124
Fjodor Breusz: Soviet Union: pilot-census 131

CHRONICLE

News 133
Publications of the Demographic Research Institute 135

REVIEWS

BOOKS

Hofsten, E.—Lundström, H.: Swedish population history. Main trends from 1750 to 1970. Statistiska Centralbyran. Stockholm, 1976. 186. p. (Urval No. 8.) *(E. V.)* 140
Paillat, P.—Houdaille, J.: Legislation directly or indirectly influencing fertility in France. In: Law and Fertility in Europe. (Edited by Kirk, M.—Livi Bacci, M.—Szabady, E.) Vol. I—II. Dolhain, 1975. Ordina Ed. 698. p. *(M. Cs.)* 141
The value of children. A cross-national study. Vol. 1. Introduction and comparative analysis. East-West Population Institute. Honolulu, 1975. 251. p. *(R. A.)* 143
World population — growth and response, 1965—1975. Population Reference Bureau, Washington, 1976. 270. p. *(M. P.)* 144
Zyromski, S.: Rozrodczosc a srodwisko (Natality and environment.) Warszawa, 1975. PWN. 283. p. *(R. A.)* 146

ARTICLES

Bongaarts, J.: Intermediate fertility variables and marital fertility rates. — Population Studies. 1976. No. 2. 227—242. p. *(B. Sz.)* 147
Courgeau, D.: Mobilité géographique, nuptialité et fécondité. (Geographic mobility, nuptiality and fertility.) — Population. 1976. No. 4—5. 901—915. p. *(K. B.)* 148
Loschky, D. J.: Economic change, mortality and Malthusian theory. — Population Studies. 1976. No. 3. 439—452. p. *(P. J.)* 149
Poitrenaud, J.—Moreaux, C.: Rapports entre performances intellectuelles et maintien d'une activité professionnelle à un âge avancé. (Relations between intellectuel performances and maintaining of a professional activity at an advanced age.) — Population. 1976. No. 3. 607—616. p. *(E. V.)* 151
Shaw, R. P.: Government perceptions of population growth. Population Studies. 1976. No. 1. 77—86. p. *(E. V.)* 152
Van de Walle, E.: Household dynamics in a Belgian village, 1847—1866. — Journal of Family History. Vol. 1. 1976. No. 1. 80—94. p. *(D. D.)* 154
Work disability by income. — Statistical Bulletin of the Metropolitan Life Insurance Company. 1976. No. 3. 8—10. p. *(E. V.)* 155

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie 156
Demosta 156
Notas de Poblacion 156
Population 157
Population Index 157
Population Studies 157
Studia Demograficzne 158

Reproduction permitted only with the indication of the source

THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

AZ OTTHONON KÍVÜL VÉGZETT MUNKA SZEREPE A NŐ ÉLETÚTJÁNAK KÜLÖNBÖZŐ SZAKASZAIBAN

(kutatási hipotézisek)

DR. MOLNÁR LÁSZLÓ

A KSH Népességtudományi Kutató Intézetben 1975-re kialakult egy olyan téma hosszú távú kutatási terve, amely az otthonon kívül végzett munka helyét és szerepét vizsgálja a női életút különböző szakaszaiban. E tanulmányban a kutatás hipotéziseit, a téma megközelítésének fő dimenzióit, a kutatási probléma körülírását tesszük közzé. A téma mind a női termékenység determinánsainak alakulása, mind a női munkaerővel való gazdálkodás, mind a szociálpolitikai kérdések eldöntése szempontjából nagy fontosságúnak tűnik. Új dimenzióban — az életút történetébe beágyazva — kívánja elemezni az otthonon kívül végzett munka és a családi szerepek ellátásának összeegyeztetését,[1] egyben demográfiai és szociológiai szempontból bemutatni az alapvető társadalmi rétegek női népességének az élettörténet során jelentkező leglényegesebb specifikus problémáit. Ez utóbbi arra enged következtetni, hogy az életút elemzés — társadalmi kontextusba beállítva — a sajátos női társadalmi szerepek megragadásának igen alkalmas módszere. Módszertani szempontból a kutatás célja a demográfiai és szociológiai életrajz alkalmazása a női életút elemzésére, a demográfiai és szociológiai életrajz módszer egyesítése.[2]

I.

Mivel a tradicionális minta a nők családi és társadalmi szerepének értékelésénél még mindig erősen él a magyar társadalomban, a kutatás kiinduló pontja a női életút alakulásának összehasonlítása tradicionális és modern iparosodott körülmények között.[3] Módszertanilag ez azt jelenti, hogy a ma szempontjából számba jöhető legalacsonyabb és legmagasabb fejlettségi szinten álló minta egybevetésén keresztül kíséreljük meg a vizsgálat tárgyát képező kérdések egzakt megfogalmazását és reális munkahipotézisek alkotását.

Tradicionális körülmények között a nő életútjának fő jellemzői munkahipotézisként a következőkben foglalhatók össze.

1. Életének alapját a patriarchális nagycsalád jelentette mint háttér, amelyben általában három generáció élt együtt.[4]

2. Átlagos élettartama lényegesen rövidebb volt, mint ma, és az életút szakaszai nem tagolódtak olyan mértékben, mint jelenleg. Az életút főbb szakaszai a következők voltak:

a) az ifjúkor — a férjhezmenetelig,

b) a gyermekek születésének és felnevelésének szakasza, ami felnőtt életének nagy részére kiterjedt,

c) az öregkor.

3. Mivel magas volt a termékenység, a nő életének nagy részében szült és gyermeket nevelt (gyermeknevelésre családon kívüli társadalmi intézmény egyedül az iskola volt). A gyermekek felnevelése után figyelme azok útrabocsátására összpontosult. Amikor az utolsó gyermek házasságot kötött, a nő már öregkorba lépett.

4. A gyermekszülés és nevelés mellett vezette a háztartást és ellátta az egész családot: tevékenysége elsősorban az „otthon"-ra terjedt ki. Ez sajátos női feladat lett: a háztartási munkában a férfiak nem vettek részt, a leánygyermeket az anya az „otthon"-ra orientáltan nevelte.

5. Férjhezmenetel és szülés előtt a nő a családi gazdaságban dolgozott (a kisparaszti, kisiparos stb. családban, a zsellércsaládban a földbirtokos uradalmában), később a gyermeknevelés mellett is részt vett a gazdasági tevékenységben. Ahogy a gyermekek felnőttek, egyre nagyobb mértékben a családi gazdaság felé fordult, ill. uradalomban dolgozott: általában a családfőnek alárendelten és tulajdonképpen kisegítő munkát végzett (a munkahely és a lakóhely egybeesett).

6. Az otthonon kívüli társadalommal, a környező világgal való kapcsolata főleg közvetítéseken keresztül valósult meg: mégpedig kiterjedt rokonságán és a szomszédságon keresztül, főleg a női kapcsolatok hálózatában, és férje tevékenységén keresztül árutermelő (és eladói) tevékenysége során, ahol nemcsak kiegészítője férje gazdasági tevékenységének, hanem önálló szerepet is kapott; a család fogyasztói tevékenységét kiszolgáló vásárlásokon (iparcikkek beszerzése) keresztül.

A nő tradicionális helyzetét a 18. és 19. században a *kapitalista iparosodás* (az első ipari forradalom) kezdte megváltoztatni. A kapitalista iparosodáshoz olcsó munkaerőre volt szükség: tömegesen bevonták a nőket a gyárakba, vagyis a társadalmi munkamegosztásba. Ez a munkahely és lakóhely szétválását eredményezte (az iparosodást urbanizáció kísérte). Az „otthon"-ban azonban maradtak a tradicionális viszonyok, ami a nemek közötti munkamegosztást illeti. Az otthonon kívüli munka ellenére a nő feladata maradt a család és háztartás ellátása, mivel a nő gazdasági aktivitásának kiterjedését nem követte társadalmi intézmények (gyermekintézmények) létrehozása. Másrészt a gyors urbanizálódás következtében keletkezett nagyfokú lakáshiány tovább rontotta a nő otthoni tevékenységének feltételeit.

A nő alárendelt helyzete már a tradicionális családban is kialakult. A *családi* szinten jelentkező alárendelt helyzetet a kapitalista fejlődés átvitte *makrotársadalmi* szintre: kiterjesztette a nők tevé-

kenységét a makrotársadalomra (gazdasági aktivitás), de alárendelt szerepet épített ki a foglalkozási struktúrában (alacsonyabb fizetés, „női" szakmák, szakképzetlen és beosztott munka stb.). Vagyis a családi egyenlőtlenséget kiterjesztette a társadalmi munkamegosztásra és ezzel elmélyítette és konzerválta a nők alárendelt szerepét a társadalom egészében.

A kutatás Magyarország vonatkozásában nyomon kívánja követni a kapitalista, majd szocialista iparosodás folyamatát, amely leépíti a tradicionális viszonyokat és fokozatosan megteremti a nemek egyenjogúságának előfeltételeit. Szeretném hangsúlyozni, hogy a kutatás nem terjed ki sem a kapitalista, sem a szocialista iparosítás részletes gazdaságtörténeti és közgazdasági elemzésére a nők helyzetének alakulása szempontjából, hanem csak a fejlődés fő társadalmi tendenciáját kívánja érzékeltetni, ahogy az iparosodás hatására a nő tradicionális helyzete fokozatosan — ellentmondásos módon — átalakul.[5]

A *szocialista* társadalomnak — miután a nemek politikai egyenlőségét megvalósította — nagyon nehéz „örökséggel" kell megbírkóznia:[6]

a) a társadalmi intézmények egész rendszerét kell kiépíteni, hogy az otthonon *kívül* dolgozó nő *családi* terheit megoldják. A „két műszak" annak a helyzetnek a tükröződése, hogy a családi munkamegosztás hagyományos és a társadalmi intézményrendszer még nem épült ki teljesen. De ebből következik az is, hogy a női munkaerő a társadalomnak és a vállalatoknak lényegesen „drágább", mint a férfi munkaerő, mivel az államnak (tanácsnak), ill. a munkahelynek kell gondoskodnia a szükséges szociális intézményrendszer kiépítéséről;

b) a család ellátásával kapcsolatos szociális intézményeket a *lakóhelyre* kell telepíteni, ellensúlyozva azt a helyzetet, hogy a munkahely és a lakóhely szétvált, ami különösen a női kettős hivatás teljesítése szempontjából jelentős konfliktusforrás. Fokozatosan el kell érni, hogy a szociális intézmények ne a munkahelyet, hanem a lakóhelyet kövessék, ami a vállalatok szociális intézményekre fordítható anyagi eszközeinek területi átcsoportosítását is feltételezi;

c) meg kell változtatni a nők hátrányos képzettségi és foglalkozási struktúráját, bevonva a nőket a vezető beosztásokba is;

d) korszerű kereskedelmet és szolgáltatást kell kiépíteni, amely összhangban van a nők megnövekedett gazdasági aktivitásával (e folyamatnak még a kezdetén tartunk);

e) a gyermekgondozás és nevelés intézményeit olyan szintre fejleszteni, amely megfelel a nők nagyfokú gazdasági aktivitásának (ma még nem felel meg);

f) a családi munkamegosztást, amelyben még uralkodnak a tradicionális viszonyok (a nők hátrányos helyzete), a nemek egyenlősége alapján átalakítani (lassú, generációkra kiterjedő folyamat).

Amíg ezek nem valósulnak meg, addig a nők hátrányos helyzete a társadalmi egyenlőtlenség — a lakosság felére kiterjedő — sajátos formáját jelenti a szocializmusban.

A modern iparosodott szocialista társadalomban a nők életútjának fő jellemzőit a következő strukturális tényezők determinálják:

1. Többnyire nukleáris kiscsaládban élnek két generációval; rokonsági és szomszédsági kapcsolataik beszűkülnek.

2. A nők nagy többsége az otthonon kívül gazdasági aktivitást folytat, a munkahely és a lakóhely (iparosodás és urbanizáció következtében) szétválik.

3. Az átlagos élettartam megnőtt, az életszakaszok tovább differenciálódtak.

4. A termékenység lecsökkent; a nő életének egy rövid szakaszában szül és időben lecsökken a gyermek felnevelésének szakasza is; a gyermeknevelést jórészt társadalmi intézmények végzik.

5. A család fogyasztói egységgé válik; a család és háztartás ellátását segítik: a kereskedelem félkész- és késztermékekkel és a szolgáltatások hálózata; a háztartás gépesítése; a családi munkamegosztás szükségszerűen megváltozik (mivel a nő is dolgozik az otthonon kívül), így a férfiak bekapcsolódásának kényszerjellege is van. Mindezek alapján a családi munkamegosztás fokozatosan átalakul, a háztartási munka megoszlik a nemek között.

6. Amikor a gyermekek felnőnek, a nő fokozatosan kifelé fordul a családból a társadalom felé, akkor a munka elsődleges szerepet kaphat azok életében is, akiknél korábban nem volt ilyen szerepe. Ezt elősegíti, hogy a gyermekek hamarább önállósulnak a családban, mint régen. Bár a kiképzési idő hosszabbodása következtében tovább maradnak a családban, mégis, mikor elhagyják a családot, az anya még fiatal, vagy középkorú.

7. Az otthonon kívüli társadalommal nemcsak férjén keresztül, hanem elsősorban önállóan alakít ki kapcsolatot (közvetítés nélküli, direkt kapcsolat). Életében nagy szerepet töltenek be a munka során keletkező társadalmi kapcsolatok és a társadalmi szerepek vállalása.

II.

A kutatás alapját a mai magyar társadalomra vonatkoztatva *a női élettartam meghosszabbodása és az életút ciklusainak átrendeződése* képezi.[7]

A modern iparosodott és urbanizált szocialista és kapitalista társadalmakban a századfordulóhoz képest az életút lényegesen megnosszabbodott. A 18. éves életkorban (napjainkban megközelítően átlagos érték a gazdasági aktivitás kezdete szempontjából) várható átlagos élettartam Magyarországon 70 év alatt 16 évvel nőtt: 41 évről 57-re emelkedett (férfiaknál 10 évvel: 42-ről 52-re). Ez azt jelenti, hogy azok a nők, akik 1900/01-ben megérték a 18. életévüket, átlagosan 59 évet éltek (férfiak 60 évet). Akik pedig a nők közül 1967/68-ban megérték a 18. évet, 75 évet élnek összesen (férfiak 70 évet).

Másrészt az átlagos gyermekszám a századforduló körül jellemző közel 6-ról megközelítőleg 2-re csökkent, ami minden bizonnyal alapvetően hozzájárult a női élettartam lényeges meghosszabbodásához.

De hasonlóan nagy horderejű következménye, hogy a nő életútjában a szülési időszakasz századunkban nagyjából $^1/_3$-ára lecsökkent (figyelembe véve, hogy századforduló körül lényegesen magasabb volt a csecsemőhalandóság).

Harmadsorban, korunkban a gazdaságilag aktív nő élettevékenységének különböző oldalai közötti viszony megváltozik és az életciklus szakaszai átrendeződnek. Az agrár és félig iparosodott társadalmakhoz viszonyítva az otthonon kívül végzett munka és a foglalkozási hivatás szerepe radikálisan megnő, viszonyítva a családi és háziasszonyi szerephez. Az életút belső struktúrájának átalakulása a nemek egyenjogúságának megvalósulása felé halad.

A kutatás során a gazdaságilag aktív nő életútjának négy történeti típusát feltételezzük: a nő életútja 1. a feudálkapitalista társadalomban, 2. a félig iparosodott szocialista társadalomban 3. az iparosodott szocialista társadalomban, 4. a szocialista társadalomban, az urbanizáció előrehaladása és a tercier szektor túlsúlya mellett (előrejelzés). A mai magyar társadalomra a 3. fejlődési szakasz jellemző.

Számos problémát vet fel az életút szakaszainak elhatárolása. Az eddigi kutatások főleg demográfiai jegyek (a nő életkora, családi állapota, gyermekeinek kora és száma stb.), vagyis a *családi élet ciklusai* alapján különböztették meg a női életszakaszokat.[8] Ezek nem tartalmazzák azt, hogy az otthonon kívül végzett *munkának* milyen szerepe van az egyes életszakaszokban. Így kutatásunk egyik célja éppen az, hogy az életszakaszokat a demográfiai (családi) és gazdasági aktivitással összefüggő mutatók *egysége* alapján határoljuk el. Figyelembe vettük, hogy néhány szerző nem a családi ciklusokra, hanem ténylegesen a *női* életszakaszokra helyezi a hangsúlyt, megállapítva, hogy a nő életútja három fő szakaszra bomlik: 1. a felnőtt kor első szakasza, amely az iskola elhagyása és a házasság közötti időt jelenti (ez az 50-es évek második felében 5—10 év Európában, amikor a női házasodási kor 26 év körül volt), 2. a felnőtt kor második szakasza, a szülés és gyermeknevelés fázisa (természetszerűleg teljesen különbözik a férjezett és egyedül álló nők esetében), 3. a felnőtt kor harmadik szakasza, 40 éves kor után.[9] Ha figyelembe vesszük, hogy az utolsó két évtizedben lényegesen nőtt a kiképzési időszak, lejjebb került a házasságkötés ideje, csökkent a gyermekszám — azt kell mondanunk, hogy a női életút szakaszai ettől differenciáltabbak. Ennek pontos tisztázása további vizsgálat feladata.

Kutatási tervünk kialakításánál a gazdaságilag aktív nő életútjának elemzésében *kiinduló* hipotézisnek megtartottuk az életszakaszoknak a családi életciklus periódusai szerinti megkülönböztetését. Ennek alapján az életút következő fő szakaszait különböztetjük meg:

1. a hajadon kor és a házasságban eltöltött idő gyermek nélkül; ez — alsó és középfokú szakképzettséggel rendelkezőknél — egyben a gazdasági aktivitás első éveit, az otthonon kívül végzett munka megkezdését, a foglalkozási beilleszkedést is jelenti.

2. A szülés és a kisgyermekkel rendelkező anyaság szakasza, az első terhességtől (szüléstől) a 2. vagy 3. gyermek iskolás koráig (alperiódus: 0—2 éves és 3—5 éves gyermek a családban). A fő kérdés

itt: a gazdasági aktivitás összeegyeztetése az anyai és családi szereppel, ami — a főiskolai végzettségűeknél — egybeesik a foglalkozási beilleszkedéssel. A legnehezebb probléma a szakmai munka folyamatosságának biztosítása, amely az egész további szakmai életút alakulására kihat.

3. Az iskoláskorú gyermekkel rendelkező anyaság szakasza (alperiódus: 6—13 éves és 14—17 éves korú gyermek a családban), amikor az otthonon kívül végzett munka (a szakma, a hivatás) vagy egyéb társadalmi kapcsolatok már nagyobb szerepet kaphatnak a nő életében.

4. Az önállóan kereső gyermekkel rendelkező anya, ill. a gyermek elhagyja a családot. A nő 40—50 éves korában a családból fokozatosan a társadalom felé fordul, önállóságot keresve az otthonon kívül végzett munkában, ill. a hivatásban.

5. A nyugdíj utáni életszakasz (átlagosan kb. 20 év).

E ciklusok a családot alapító nőkre vonatkoznak, akik a modern városi kiscsalád körülményei között élnek, 1—2—3 gyermekkel rendelkeznek, és a család pusztán fogyasztási egység. Ebben az esetben figyelembe vesszük a férj demográfiai és társadalmi státusának jellemzőit is (kor, iskolai végzettség, réteghovatartozás, foglalkozás, jövedelem, stb.).

A gazdaságilag aktív nő életútjának előbb vázolt fő szakaszai olyan *tiszta modellként* értelmezhetők, amelyek a nő kettős hivatására (anya és munkavállaló) és a társadalmi átlagnak megfelelő családnagyságra (2 gyermek) épül. Számos demográfiai és társadalmi tényező azonban a tiszta modellt módosítja. Ezek szerepének, a gazdaságilag aktív nő életútjának ciklusaira gyakorolt módosító hatásának tanulmányozása további kutatást igényel, a következő főbb dimenziókban:

1. a nő *családi állapota,* annak fentiektől eltérő módon való alakulása, változása az életút során. A kutatás során vizsgáljuk, hogyan alakul az életciklus azoknál, akik hajadonok maradnak, ill. a válás és özvegyülés, továbbá a házasságon kívüli szülés és gyermeknevelés milyen irányban módosítja a tiszta — házasságban élő és gyermekkel rendelkező — típust. Valószínű, hogy a hajadonok, az elváltak, és az özvegyek életében az otthonon kívül végzett munkának, a szakmának, általában az otthonon kívüli tevékenységnek és társadalmi kapcsolatoknak önállóbb és alapvetőbb jelentősége van.

2. *A családtípus,* a *háztartási típus,* a *családi háttér* milyen módosító hatást gyakorol a női életút alakulására, az életciklusok módosulására. Ezen belül elsősorban azt kívánjuk feltárni, hogy a háromgenerációs családi háttér módosítja-e a nő otthonon kívüli munkához (a hivatáshoz) való viszonyát, mivel a gyermekgondozás és nevelés, továbbá a háztartási munka jelentős részét a nagyszülők átvállalják. De fontos megnézni azt az esetet is, amikor a család nemcsak fogyasztó, hanem termelő egység is: ez milyen befolyást gyakorol a nő életútjának alakulására. Lényeges szempont a családtagok közötti munkamegosztás alakulása: annak tradicionális, ill. modern jellege közötti különbség módosító hatásának tanulmányozása a női életút

szempontjából.[10] Természetesen itt a háztartás anyagi ellátottsága, felszereltsége, gépesítettsége is alapvető tényezőcsoport. Végül fontos ebben a vonatkozásban a családtagok réteg-hovatartozása; a vegyes típusú családok esetében van-e ennek a ténynek módosító hatása az életút alakulására. A felsorolt tényezők hatásának elemzésekor kitérünk arra is, hogy a vázolt eltérések milyen befolyást gyakorolnak a nő emberi kiteljesedésére, személyiségének fejlődésére, és milyen típusú kapcsolatot tesznek lehetővé a nő és a családon kívüli társadalom között.

3. A lakóhely urbanizációs szintje, a *lakással* és a *szolgáltatásokkal* való ellátottság. Az életkörülmények urbanizációs szintje szintén hatást gyakorol a gazdaságilag aktív nők életútjának alakulására.[11] Hipotézisünk szerint a női életciklust a lakóhely, a hazai települések urbanizációs feltételeinek különbségei erősen eltérően befolyásolják. Nemcsak magát a települést, hanem az ezzel összekapcsolódó lakás, szolgáltatás és háztartás, szabad idő problematikáját is kívánjuk vizsgálni — mindezeket az életmódra hatás dimenziójában. Elsősorban az életmód objektív, mérhető oldalaira kívánjuk a figyelmet fordítani (életkörülmények).

E témacsoportban főként két probléma érdemel különös figyelmet. Az egyik az, hogy Magyarországon, ahol a területek (települési formák) urbanizációs szintjei között olyan nagy különbségek vannak, ahol a „vidék" jegyei nagy és tartós befolyást gyakorolnak az emberi kapcsolatokra mikro és makro szinten egyaránt, biztosan állítható-e, hogy a városi nukleáris kiscsalád nem módosul lényegesen, nem ölt-e vidéki, ill. kisvárosi jelleget. Nem alakulnak-e ki a női életútnak olyan lényeges sajátosságai az alacsonyabb urbanizált településeken, amelyek markánsan elkülönítik a „nagyvárosi" és „vidéki" (falusi, kisvárosi) életutat egymástól. A másik kérdés a lakásviszonyok, a lakással való ellátottság alakulása a nő életútja során, a „lakástörténet" megrajzolása az életút részeként. A lakásviszonyok minőségi alakulásának olyan nagy szerepe van a családi kapcsolatok, a családi ciklus alakulása és az otthonon kívüli munkával kapcsolatos beállítódás alakulása szempontjából, hogy joggal felmerülhet: a lakásviszonyok longitudinális alakulása az életút során — közvetítő tényezőkön keresztül — nem gyakorol-e lényeges módosító hatást az életút alakulására.

4. A képzettség szerinti eltérések szerepe a nő életútjában. Az iskolai végzettség, de főleg a szakképzettség, az alsó-, a közép- és felsőfokú szakképzettség szintjét és struktúráját mint elemzési szempontot bevonjuk a demográfiai életrajzba. Vizsgálni kívánjuk a szakképzettség rétegképző szerepét a női életciklus különböző szakaszaiban. Ez azt is jelenti, hogy megvizsgálandó a magasabb képzettség és szakképzettség megszerzésének története is és ezzel összefüggésben a szakmai mobilitás. Bekapcsoljuk, ill. figyelembe vesszük a férj képzettségét és annak befolyásoló szerepét is a nő életútjának alakulásában (a szociológiai irodalomban olyan sokoldalúan elemzett „kettős karrierű család"[12]). Valószínűnek látszik, hogy minél magasabb szakképzettséggel rendelkezik a gazdaságilag aktív nő, annál nagyobb

szerepet kap a munka az életciklus különböző szakaszaiban és annál nehezebb a 2. életciklusban a gyermekszülés és -nevelés összeegyeztetése az otthonon kívül végzett munkával és fordítva. Különösen így van ez, ha a munkával való azonosulás magas fokú.

5. Az előzőhöz szorosan kapcsolódik a végzett *munka jellegének* befolyásoló szerepe. Ez főleg a népgazdasági ágak különbségében fejeződik ki (mezőgazdaság, ipar, tercier ágazatok stb.), másrészt abban, hogy milyen mértékben fizikai vagy szellemi a végzett munka, milyen mértékben alkotó jellegű tevékenység. Természetesen alapvető dimenzió itt a szakképzettség és beosztás, amely lényegesen befolyásolja a végzett munka jellegét. Ezt folytatva figyelembe veendő a különböző vezetői munkakörben dolgozók munkájának eltérő befolyásoló szerepe is. Itt szükségszerűen felmerül a nők vezetői munkakörben való alkalmazása, nemcsak annak statisztikai gyakorisága, megoszlása, hanem az, hogy a fent jelzett átlagos élettípus mennyire teszi lehetővé a vezetői munkakör ellátását, ill. fordítva: a vezetői munkakör milyen módosító hatást gyakorol az életút ciklusainak alakulására.[13]

6. A *munkával* kapcsolatos *motiváció* és *beállítódás* különbségei befolyást gyakorolnak-e a nő életútjának történetére. Vizsgálni kívánjuk, hogy a nő munkával kapcsolatos magatartása, az otthonon kívül végzett munkával való azonosulás milyen hatással van a női életciklus alakulására (termékenység befolyásolása, a gyermeknevelés tartalma, a családon belüli munkamegosztással kapcsolatos elvárások, a képzés-továbbképzés szerepe a nő életében, a családból kifelé fordulás, közéleti szereplés és társadalmi aktivitás stb.). A munkával kapcsolatos motivációk és attitűd széles skáláját (a pénzügyi okok különböző típusaitól a legmagasabb szintű alkotó munkáig) használjuk itt független változónak.[14]

Különösen négy munkamotiváció típus vizsgálata látszik fontosnak, végigkísérve azok síkján a különböző női csoportok életútját: a) pénzkereset az egyéni és családi szükséglet (fogyasztás) kielégítésére. Történetileg nézve az elmúlt 25 évet (az extenzív iparosítás kezdete óta), a női fizetés (kereset) a család kiegészítő jövedelméből egyre inkább a férfi jövedelmével egyenrangú alapjövedelemmé válik, különösen a fiatal korosztályoknál, és korcsoporttól függetlenül a magasabb képzettséggel rendelkezőknél; b) az önkifejlesztés és alkotás motivációja, amely a munka hivatásszerű végzését feltételezi; c) a társadalmi kapcsolatok kialakítása a munkahelyen és a közéletben való részvételen keresztül, ami a családi elszigeteltségből való kilépés szükségletét is kifejezi. Ennek fontosságát mutatja az a munkaszociológiai vizsgálati eredmény, amely a munkahelyi társas kapcsolatok különös fontosságát példázza női dolgozóknál; d) a teljesítményre való törekvés a gazdaságilag aktív nők különböző típusainál.

Vizsgálni kívánjuk a teljesítmény iránti szükségletet a különböző személyiségjegyekkel rendelkező nőknél. (Magas teljesítményszükséglettel rendelkező nők az élet minden területén — családban és munkahelyen — magas teljesítmény nyújtására törekednek. Nem elégíti ki őket a puszta háziasszonyi és anyai szerep. Foglalkozásukon

keresztül is kielégíteni kívánják teljesítmény-szükségletüket.) E vonatkozásban kitérünk a nők foglalkozási karrierjére társadalmunkban és arra, hogy milyen feltételei vannak a foglalkozási karrier és az anyai hivatás összeegyeztetésének, ill. milyen mértékben lehetséges az egyeztetés. Érinteni kívánunk olyan kérdéseket is, mint a szerepkonfliktus a nő életútja során. Ennek munkaszociológiai vonatkozása, hogy a mai munkaszervezés alig veszi figyelembe a női életciklusok sajátosságait: elsősorban a férfiak életvitelének megfelelően alakult ki.

Mindezekből következtetéseket kívánunk levonni a gazdaságilag aktív nő munkával kapcsolatos *beállítódására* a különböző életciklusokban, a különböző női csoportok szerint. Itt ki kell térnünk olyan kérdésekre is, mint

— van-e összefüggés a férfi (házastárs) munkához való különböző viszonya és a nő munkához való viszonya között (a „kettős karrierű család")?

— hogyan alakul a női életút különböző szakaszaiban az, hogy a férj munkája elsődleges, a nő munkája másodlagos a családban?

— a különböző családi minták és a nő munkához való viszonya (tradicionális család, modern városi kiscsalád, kettős karrierű család stb.). A munkára (hivatásra), a családra, a baráti kapcsolatokra és szórakozásra orientált női magatartás elemzése a gazdaságilag aktív nő életútjának szakaszai szerint,

— a férfiak különböző rétegeinek beállítódása a női munkával kapcsolatban. Helyesli-e a női foglalkozási karriert — relációban a nő életútjának különböző szakaszaival,

— a családon túl jelentkező közvetlen társadalmi környezet (rokonság, szomszédság, lakóhelyi és munkahelyi környezet) beállítódása a női munkával kapcsolatban.

7. *Korcsoportok* és *generációk* szerinti eltérés a nő életútjában, a demográfiai kohorszelemzés felhasználásával. Feltételezzük, hogy a különböző generációknál, akik ma társadalmunkban együtt élnek, az életutak különbözőek, hisz az életút során a társadalmi fejlődés történetileg erősen eltérő szakaszain mentek keresztül. Megvizsgáljuk, hogyan alakul az életút és azon belül az életciklusok azoknál a nőknél, akik a közelmúltban (1970—1973) a következő generációkhoz tartoztak:

— 18—29 évesek,
— 30—44 évesek,
— 45—55 évesek.

E részben tulajdonképpen a társadalom ma élő nőtagjain keresztül az életút történeti típusait kívánjuk megközelíteni (gazdasági aktivitásukat az iparosítás különböző szakaszaiban kezdték). Különös gondot kívánunk fordítani a generáción belül végbemenő társadalmi mobilitásra.

III.

Eddigi kutatásaink alapján úgy látjuk, hogy a női életút és életciklusok mint folyamat vizsgálatára leginkább az életrajz módszer felel meg. A kutatás módszertani célja az átlagember demográfiai életrajzának egyesítése a szociológiai életrajzzal.[16]

A módszerek kidolgozásának két kiinduló pontja az *átlagember* demográgfiai életrajzának alkalmazása és az életútra vonatkozó *individuális* esettanulmányok. Dolgozunk a demográfiai életrajz adaptálásán, ill. folyamatban van az esettanulmányok készítése. Az individuális esettanulmányok kidolgozása — eddig 25 készült el — a demográfiai életrajz mutatóinak megfelelően történik és tulajdonképpen az életút szakaszainak pontosabb kitapintását és az egyes életszakaszokban lezajló folyamatok — főleg a munkával kapcsolatos magatartás — körvonalazását szolgálja. Így tulajdonképpen a kutatás egésze szempontjából kísérleti eszközként szerepel. A kettő közé kívánjuk beiktatni a *csoport*életrajzot, különböző női kategóriák életútjára vonatkozóan. A csoportéletrajz sajátossága, hogy — a szociológiában alkalmazott reprezentatív statisztikai eljárásra építve — figyelembe tudja venni az individuális életutak általánosítható jegyeit, ill. a tömegjelleget is magán viseli.

A kutatás során, főleg a különböző népszámlálási, mikrocenzus és demográfiai forrásanyagok feldolgozása alapján, a következő *életrajz mutatókat* kívánjuk kidolgozni a gazdaságilag aktív nők életútjára alkalmazottan:

— átlagos élettartam,
— gazdaságilag aktív és inaktív élettartam,
— munkaidőben és nem munkaidőben eltöltött élettartam,
— az általános és szakmai képzésre fordított élettartam,
— házasságban eltöltött idő,
— családi kötelékben eltöltött élettartam,
— a szülésre és gyermeknevelésre fordított idő (a gyermek 0—2, 3—5, 6—13, 14—17 éves koráig),
— az életúthoz kötött, a vizsgálat szempontjából releváns szociodemográfiai mutatók, mint a generáción belüli mobilitás, szakmai mobilitás, lakástörténet, egészségügyi állapot mutatói, kulturális mutatók stb.

A demográfiai és szociológiai életrajznak, a két életrajz mutatóinak *egyesítését* logikailag az alábbiak szerint képzeljük el:

a) a demográfiai mutatók szerint csoportosított statisztikai adatokból aggregált életrajzi mutatókat állítunk össze (pl. gazdaságilag aktív élettartam, családi viszonyban eltöltött idő, szülési periódus időtartama az életút során, stb.),

b) a reprezentatív statisztikai megfigyelést alkalmazó szociológiai felvétel és elemzés az individuumhoz, az individuális női életutak szakaszaihoz köti az életrajzi adatokat. Ebből tömegjelenséget mutató adatokat képezünk, vagyis aggregált adatokat,

c) a népszámlálási és egyéb statisztikai adatokat olyan módon

csoportosítjuk, hogy azok megfeleljenek az individuális életút elemzése során létrehozott, annak egyes szakaszaira vonatkozó mutatóknak. Ezzel lehetővé válik az is, hogy az individuális életút mutatóit beépítsük a társadalom strukturális mozgását kifejező statisztikai mutatók hálózatába.

Hipotétikusan a két életrajz egyesítésének lényegét a következőképpen fogalmazhatjuk meg: az individuum megfigyelése során nyert adatokat át kell alakítani aggregált demográfiai életrajz mutatókká, másrészt a statisztikai-demográfiai adatokat összhangba kell hozni az individuális életút szakaszainak mutatóival (a statisztikai adatok bevonása az individuális életút kategóriáiba és fordítva).

A kutatás előkészítő szakaszának lezárásakor úgy látszik, hogy a demográfiai és szociológiai életrajz egyesítéséhez, a *szocio-demográfiai életrajz* kidolgozásához legalább három módszer szükséges: 1. statisztikai és demográfiai adatok feldolgozása a demográfiai életrajz szerint, 2. esettanulmányok készítése az individuális életútakról, 3. reprezentatív szociológiai felvétel a csoportéletrajz megalkotása érdekében.

A szocio-demográfiai életrajzot modellhez hasonló *nyitott rendszer*nek tekintjük, amely minden adatforrás befogadására és integrálására képes, amennyiben azok csoportosítása megfelel az életrajz kívánta mutatóknak.

* * *

A kutatás során az életútak szakaszainak és az egyes életciklusokban az otthonon kívül végzett munka szerepének felvázolásával, majd a szocio-demográfiai életrajz kidolgozásával egy olyan *modell* megindokolásához kívánunk eljutni, amely *optimálisnak* tekinthető a gazdaságilag aktív nő különböző csoportjai számára a 70-es évek magyar társadalmában.

Társadalmunk — amely olyan sokat tett a nemek tényleges egyenjogúságának megvalósítása érdekében — még ma is elsősorban a férfiak számára kedvező modell szerint berendezett. Perspektívában olyan modell kialakítására van szükség, amely mindkét nem számára — a szocialista emberi egyenlőség alapján — elfogadható. Ehhez még évtizedek fokozatos fejlődésére van szükség; olyan generációnak egymásutánjára, amelyek már a teljes emberi egyenlőséget vallják és gyakorolják.[17]

A fejlődés abba az irányba tart, hogy a nők olyan életútat válasszanak maguknak, amely emberi és női kiteljesedésüket biztosítja és lehetővé teszi identitásuk tényleges realizálását.

IRODALOM ÉS JEGYZET

1. A női életút során a családi és munkahelyi szerepek összeegyeztetésére vonatkozó alapvető irodalom:
Dr. Szabady E.: A magyar családok demográfiai sajátosságai. In: Család és házasság a mai magyar társadalomban. KJK Bp., 1971. 54—68. pp.
Dr. Szabady E.: Kereső foglalkozás és anyaság: a nők helyzete Magyarországon. In:

Tanulmányok a nők helyzetéről. Szerk. Dr. Szabady E., Magyar Nők Országos Tanácsa, Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1972. 217—233. p.
A. Myrdal — V. Klein: Women's two Roles. London, Routledge and Kegan Paul, 1956.
E. Sullerot: A női munka története és szociológiája. Gondolat, 1971.
M. Fogarty — Rh. Rapoport — R. N. Rapoport: Sex, Career and Family. London, Allan and Unwin 1971. 581 p.
A. G. Harcsev, Sz. I. Golod: A nők szakmai munkája és a család (szociológiai vizsgálat). Leningrád 1971. 176 p. (oroszul).
M. Sokolowska: Frauenemanzipation und Sozialismus. Das Beispiel der Volksrepublik Polen. Reinbeck bei Hamburg, Rowohlt, 1973. 173 p.
Ferge Zs.: A társadalompolitika és a nők. In: Tanulmányok a nők helyzetéről. Szerk. Dr. Szabady E., Magyar Nők Országos Tanácsa, Kossuth Könyvkiadó, 1972. 35—55 pp.

2. A demográfiai és szociológiai életrajz egyesítése és a kutatási témára való alkalmazása tekintetében alapvető irodalom:
J. Fourastié: De la vie traditionelle a la vie „tertiaire". Recherches sur le calendier démographique de l'homme moyen. *Population.* 1959. 417—432 p.
Demographic Aspects of Manpower. Sex and Age Patterns of Participation in Economic Activities. United Nations. *Population Studies,* No. 33. New York, 1962.
W. I. Thomas — F. Znaniecki: The Polish Peasant in Europa and America. I—V. köt. Boston, Badger, 1918—1921.
H. Blumer: An Appraisal of Thomas and Znaniecki's „The Polish Peasant in Europa and America". New York, Social Science Research Council, 1939.
N. K. Denzin: Sociological Methods. A Sourcebook. Part. X. The Life History Method. London, Butterworth, 1970. 415—441. p.

3. *J. Fourastié* op. cit.
E. Dahlström — R. Liljeström: The Family and Married Women at Work. In: The Changing Roles of Men and Women. Ed. by E. Dahlström. London Duckworth, 1967. p. 19—58.

4. *R. Kőnig:* Die Familie der Gegenwart. München, Beck, 1974. 176 p.

5. *M, Sokolowska* idézett munkájában összefoglalja (25—27, 41—49 pp.)a lengyel szociológusok megállapítását arról, hogy a nők munkába állásának az extenzív iparosodás idejében milyen okai voltak:
1. a munkaerő szükségessége,
2. változások a mezőgazdaságban, amelyek lehetővé tették a női munkaerő otthonon kívüli felhasználását,
3. a szakmai képzettségi szint emelkedése, amely igényt teremt a szakma gyakorlására.
4. a szociális intézmények fejlesztése, amely megkönnyíti az anyai kötelességek ellátását.
5. a dolgozó férjes asszony modelljének meggyökeresedése a köztudatban.

6. A demográfiai közvéleménykutatás átfogón tükrözi az e téren található társadalmi problémákat: l. *Pongrácz Tiborné dr. — S. Molnár Edit:* Népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás: Népességtudományi Kutató Intézet Közleményei, 43 Budapest, 1976/1.

7. A női életút során történetileg végbemenő változások sémáját l. *E. Sullerot* i. m. 411. old.

8. A családi élet fejlődési ciklusára vonatkozó, témánkat érintő irodalom:
R. H. Rodgers: Some Factors Associated with Homogenous Role Patterns in Family Life Cycle Careers. *Pacific Sociological Review* Vol. 7. No. 1. 1964. 38—48. pp.
P. C. Glick — R. Parke: New Approaches in Studying the Life Cycle of the Family. *Demography,* No. 2. 1965 pp. 187—202.
R. Hill: Family Development in three Generations. Chambridge, Mass.: Schenkman Publishers 1970.
G. de Laval: Monografiseire, Land, 1970. VI. Familjecykeln och den gifta kvinnans förvärvsarbete. Chapter 6: The Family Cycle. A Summary in English.
L. E. Troll: The Family in Later Life: A Decade Review. *Journal of Marriage and the Family.* Vol. 33. No. 2. 1971. pp. 263—290.
C. Bell: Occupational Career, Family Cycle and Extended Family Relations. *Human Relations.* Vol. 24. No. 6. 1971. pp. 463—475.
F. L. Mott: Fertility, Life Cycle Stage and Female Labour Force Participation in Rhode Island: a Retrospective Overview. *Demography,* Vol. 9. No. 1. 1972.
L. Gordon, V. Klopov, E. Grugdeva: A család életciklusainak szakaszai és a munkásnők életkörülményei. Moszkva, 1972. 15 p. (oroszul).
V. A. Belova, L. E. Darszkij: Statisztikai adatok a születésszabályozással kapcsolatos véleményekről. Moszkva, 1972. 144 p. (oroszul).
B. Neugarten — J. W. Moore: The Changing Age-status System. In: Middle Age and Aging. A Reader in Social Phychology, Chicago, Univ. of Chicago Press, 4. impr. 1973. 5—21 p.
Z. I, Jankova: A városi család struktúrája a szocializmusban. *Szociológiai Kutatások* 1974. 2. sz. (oroszul).
Cseh-Szombathy L.: Családszociológiai kutatások tézisszerű összefoglalója. Kandidátusi értekezés, kézirat, Budapest, 1974.
Ch. M. Young: Factors Associated with the Timing and Duration of the Leaving-Home Stage of the Family Life Cycle. *Population Studies* Vol. No. 1. 1975. 61—73. pp.

9. *A. Myrdal — V. Kein* im. 27—41. pp.

10. Sokolowska megkülönbözteti a „tradicionális" és a „patriarchális" jegyeket a családban: munkáscsaládoknál — kutatásai szerint — megtalálható a tradicionális mun-

kamegosztás a férj és feleség között, de hiányoznak a patriarchális család jegyei. *M. Sokolowska* i. m. 12—13. pp.

11. Az urbanizációs tényezők és az életciklus összefüggéseivel kapcsolatban lásd *G. de Laval* i. m. Chapter 6 és *G. R. Leshie and A. H. Richardson:* Life-cycle, Career Pattern, and the Decision to Move. *The American Sociological Review* Vol. 26. No. 6. 1961. p. 894—902.

12. *Rh. Rapoport — R. N. Rapoport:* Dual — Career Families. Hermondworth, Penguin, 1971. 329. p.
H. Papanek: Men, Women and Work: Reflexions on the Two-Person Career. In: Changing Women in a Changing Society. Ed by J. Huber. Univ. of Chicago Press, 1973. 90—110 p.

13. *P. M. Fogarty — Rh. Rapoport — R. Rapoport:* Women and Top Jobes. London, PEP, 81 p.
G. Geser: Die Frau als Vorgesetzte. Eine Untersuchung der die Karriere weiblicher Personen beeinflussenden Faktoren. Zürich, Schultheiss, 1973. 176. p.
I. Sommerkorn — R. Nave Herz — Ch. Kulke: Women's Careers: Experiences from East- and West Germany. London, PEP, 1970. 132. p.

14. *A. G. Harcsev — Sz. I. Golod:* A családos nő munkavállalásának motívumai. *Szociológia,* 1972. 4. sz.
M. G. Sobol: Commitment to Work. In: L. W. Hoffman — F. I. Nye: The Employed Mother in America. Chicago, Rand McNally, 1963. 40—63 p.
Tanulságos egybevetni a munkamotivációval kapcsolatos szovjet—lengyel és amerikai vizsgálatok eredményeit, a két műben közölt kutatási eredmények alapján.
A *szovjet* és *lengyel* vizsgálatok a családos nő munkavállalásának következő motívumait tárták fel:
1. keresetükre szüksége van a családnak (e motiváció súlya kb. azonos az összes többivel együtt),
2. kollektívában akarnak lenni,
3. részt akarnak venni a társadalmi munkában,
4. anyagi függetlenséget kívánnak biztosítani,
5. a munka alkotó jellege.

Az *amerikai* vizsgálatokban a „miért dolgozik" kérdésen keresztül a munkával kapcsolatos beállítódást kívánták feltárni:
1. a teljesítmény iránti szükséglet motiválta,
2. emberekkel találkozni és az időt eltölteni,
3. segítség a családi vállalkozásban,
4. a családi jövedelem kiegészítése,
5. a különböző dolgok megvásárlásának vágya.

Az eltérés a megkérdezettek társadalmi összetételének különbségét, a női munka strukturális differenciáit a két társadalmi rendszerben és a felvétel módszertani eltéréseit is mutatja.

15. *L. Hoffman:* The Decision to Work. In: L. W. Hoffman F. I. Nye: The Employed Mother in America. Chicago, Rand McNally, 1963. 18—39. p.
M. V. Ptuha: Vázlatok a népesedésstatisztikáról. Moszkva, 1960. 64—78 pp. (oroszul).
M. V. Ptuha: A demográfiai jelenségek és folyamatok vizsgálatának általános formája. *Demográfia,* 1961. 1. sz. 40. p.
Pallós E. — Valkovics E.: A gazdaságilag aktív és inaktív élettartam. *Demográfia,* 1965. 1. sz. 30—59. p.
Methods of Analizing Census Data on Economic Activities of the Population. United Nations. New York, 1968.
E. Henry: Démographie. Analyse et modèles. *Librairie Lorousse.* Paris, 1972. p. 69—70.
Valkovics E.: Gazdaságdemográfiai módszerek. IX. fej. A gazdasági halandósági táblák felhasználásának néhány további területe. Tankönyvkiadó, Bp., 1973.
Dr. Molnár L.: Szociológiai módszerek felhasználása a népesedési magatartás demográfiai elemzésében. *Demográfia,* 1973. 2. sz. 216—229. p.

17. A kutatási hipotézisek kidolgozásánál felhasznált egyéb irodalom:
Dr. Sas Mihály: A nő társadalmi helyzete napjainkban. *Népegészségügy,* 1972. (53) 267—274. p.
A. Kőhler — Wagnerova: Die Frau im Sozialismus. Beispiel CSSR. Hamburg, Hoffman und Campe, 1974. 177. p.
G. Helwig: Zwischen Familie und Beruf. Die Stellung der Frau in beiden deutschen Staaten. Köln, Nottbeck, 1974. 150 p.
Laszlo Molnar: Economic Activity of Woman and Division of Social and Family Roles Between the Sexes in Hungary. *International Journal of Sociology of the Family* Vol. 5. No. 1. 1975.
Molnár László: A nők otthonon kívüli munkája. — A társadalmi és a családi szerepek felosztása a nemek között — *Alföld,* 1976. 1. sz. 39—44 p.

РОЛЬ СДЕЛАННОЙ ВНЕ ДОМА РАБОТЫ В РАЗНЫХ ФАЗАХ ПУТИ ЖИЗНИ ЖЕНЩИНЫ

Резюме

В Исследовательском институте по демографии Центрального статистического управления ВНР к 1975 г. создался план исследования темы на длинный период, изучающей место и роль выполненной вне дома работы в разных фазах пути жизни женщин. В данной статье автор сообщает о гипотезах исследования, об основных аспектах приближения к теме. Под руководством автора данной статьи исследователи желают анализировать в новом аспекте, в рамках истории пути жизни сочетание профессионального призвания с выполнением ролей в семье. Методологическая цель исследования — применить демографическую и социологическую биографии для анализа пути жизни женщин, соединить метод демографической и социологической биографий.

Исследование исходит из факта, что по сравнению с рубежом XIX. и XX. столетий, продолжительность жизни женщин стала гораздо длиннее и циклы пути жизни были переорганизованы. За 70 лет в Венгрии средняя продолжительность предстоящей в возрасте 18 лет жизни увеличилась на 16 лет, среднее число детей снизилось с 6 приблизительно до 2. Роль проведенной вне дома работы и профессионального призвания резко повысилась, по сравнению с ролью в семье и с ролью хозяйки. Преобразование внутренней структуры пути жизни показывает тенденцию к осуществлению равноправия полов.

Статья излагает модель для анализа циклов жизни женщин и в пределах этих циклов — роли работы. Модель относится к заводящей семью женщине, живущей в современной городской ядровой семье, и семья представляет собой только потребительскую единицу. Однако, ряд демографических и социальных факторов изменяет чистую модель. Изучение их роли, их изменяющего влияния на циклы пути жизни женщин требует дальнейших исследований. Исследователи желают нарисовать и социо-демографическую биографию средней женщины с учетом также и модифицьруюших действий общественной стратификации.

THE ROLE OF ECONOMIC ACTIVITY DONE OUT OF HOME IN WOMEN'S DIFFERENT LIFE-STAGES

In 1975 a long range research plan has been developed in the Demographic Research Institute concerned with the economic activity done out of home and with its place and its role in the different life-stages. In this paper the author outlines the research hypothesis and the main dimensions of the research approach. The reconciliation of profession and of the family roles will be analised under the direction of the author in a new dimension, embedded in life-histories. The methodological aim of the research is to make use of demographic and sociological life histories in the analysis of the women's course of life, i. e. to combine the demographic and sociological life-history methods.

The research starts from the fact that the length of life of the women has increased considerably and the life-stages were rearranged. Life-expectation at the age of 18 has increased by 16 years during the last 70 years in Hungary and the average number of children born has decreased from 6 to 2. Economic activity out of home has expanded and the importance of the profession compared to that of the family and housewife roles has grown drastically. Changes in the structure of the life-cycle refer to the realization of the equal rights of the sexes.

The paper outlines a model for studying the life-cycles of the economically active women and for analysing the role of work. The model pertains to those women who marry and have children and wo live in a modern urban nuclear family. This family is a consuming unit. Many demographic and social factors modify the plain model. Research on the role of these factors and on their influence in respect to women's life cycle demands further research.

The scholars want to draw the socio-demographic life history of the „average" woman by taking into account the modifying effects of social stratification.

EGY VILÁGMODELL ELSZÁMOLÁSI RENDSZERÉNEK FŐBB PROBLÉMÁI

RICHARD STONE*

1. Bevezetés

Az elszámolási (azaz könyvelési) tevékenység rendszerint a gazdasági élethez kapcsolódik, akár egy vállalat, egy iparág, egy ország vagy az egész világ gazdaságáról van szó. De vannak az életnek más olyan aspektusai is bolygónkon, amelyek szintén alkalmasak az elszámolásra. Az egyik ilyen aspektus az emberi tevékenységek hatása a környezetre. A másik a népesség növekedése és eloszlása az egyes régiók közt, a régiókon belül és a különböző társadalmi-gazdasági kategóriákon keresztül. Ebben a tanulmányomban szeretnék néhány eljárást ajánlani arra, hogyan lehetne az élet e három alapvető aspektusát elszámolni. A 2., 3. és 4. fejezetekben megmutatom, hogy a könyvelés elvei mennyiben, majd azt is, hogy hogyan használhatók fel a fenti három aspektus elszámolásához. Az 5. fejezetben összefoglalom az eredményeket és megmutatom, hogy közülük melyik eléggé kidolgozott ahhoz, hogy beépíthessük a világmodellbe. Végül a 6. fejezetben megmutatom, hogy milyen döntések előtt áll a modell szerkesztője, amikor a sok különféle területről származó, óriási mennyiségű információt össze akarja állítani és egymással összekapcsolni.

2. A népgazdaság elszámolásának szerkezete

Nem vitás, hogy hatalmas feladat a gazdasági állományok (stocks) és a világ egyes régióiba folyó áramlások (flows) mennyiségeinek az elszámolása, *Leontief* elgondolásai szerint (1974). Akkor láthatjuk a legjobban, hogy ez mit jelent, ha áttekintjük a nemzetgazdasági elszámolásokat és a számlák diszaggregálását.

Az ENSZ Statisztikai Hivatala (UNSO) több évet fordított arra, hogy kidolgozza a legkülönbözőbb gazdaságstatisztikák integrálását a Nemzetgazdasági Elszámolások Rendszerében (röviden SNA), amelynek legutolsó verzióját az UNSO 1968. évi kiadványa tartal-

* A dolgozatot a szerző a regionális fejlesztés globális lehetőségei és korlátai témában 1976. február 18—22. között Cambridge-ben (Massachussetts, USA) tartott szemináriumra készítette.

mazza. Az ebben a fejezetben szereplő összes ábrát az SNA-ból vettem. Bár a társadalomtudósok elég jól ismerik ezeket a táblákat, mégis megpróbálom kissé részletesebben felvázolni és leírni a tartalmukat, ui. ezeket a táblákat használom fel jelen tanulmányomban az elszámolások szerkezetének prototípusaiként, „mutatis mutandis".

(a) Gazdasági állományok és áramlások (stocks and flows): a nemzetgazdasági elszámolások

A népgazdaságon belül és a népgazdaság és a világ többi része közt a főbb fennálló állományok, ill. folyó áramlások jól ábrázolhatók az alábbi négy nemzetgazdasági számlával: a termelés (hazai termék számla), a fogyasztás (bevétel és kiadás számla), a felhalmozás (a tőketranzakciók számlája) és a világ többi részével való elszámolás (fizetési mérleg számla), valamint az átértékelések számláival és egy nyitó és záró egyenleggel. Az alábbi 1. táblán látható egy mátrix formában felállított numerikus példa, amit az UNSO (1968)-ból vettem:

1. Nemzetgazdasági számlák, s egyenlegek mátrix formában

Национальные счета и балансы в виде матрицы

The national accounts, including balance sheets, in matrix form

	1	2	3	4	5	6	7
1. Nyitó vagyon, nettó				693			
2. Termelés			210	47	52		
3. Fogyasztás		255		—19	5		
4. Felhalmazás	693		27			44	764
5. A világ többi része		54	4	—1			
6. Átértékelések				44			
7. Záró vagyon, nettó				764			

Az 1. táblán a számlákat és az egyenlegeket úgy reprezentálják a sor-oszloppárok, hogy a pénzbevételek (az egyenlegek esetében a nettó vagyon) a sorokban, a pénzkiadások (az egyenlegek esetében a nettó érték) az oszlopokban találhatók.

Kezdve a termelés számlával: a 2. sorban találjuk a termelő rendszerbe befolyó bevételek forrásait: a magán- és a közfogyasztóknak teljesített eladások, 210; a hazai állóeszköz- és készletberuházások, 47; és az exportok, 52. A 2. oszlopban két számot találunk: a bruttó hozzáadott értéket, amely a termelési tényező jellegű jövedelmekből, *plusz* értékcsökkenésből, *plusz* közvetett adókból, *mínusz* támogatásokból áll; azaz a bruttó nemzeti terméket, 22; és az importokat, 54.

A fogyasztás számlában a következőket találjuk: nettó hazai termék, 255 — 19 (értékcsökkenés) = 236; külföldről származó faktorjövedelem (nettó), 5. Ennek a sornak az összege a nemzeti jövedelem,

plusz közvetett adók (nettó) és annak felhasználása: a magán- és közfogyasztói kiadások, 210; a megtakarítások, 27; ajándékok, segélyek és egyéb transzferek a világ többi részének (nettó), 4.

A felhalmozás számlája az átértékelés számlával együtt kapcsolja össze a nyitó és a záró egyenlegeket. Tehát a 4. sorban a nyitó nettó érték, 693, *plusz* megtakarítások, 27, *plusz* átértékelések, 44 képezik a záró nettó értéket, 764.

Utolsónak marad a világ többi részére vonatkozó számla, mely nem tartalmaz új tételeket, hanem egyszerűen kiegészíti a hazai számlákat, egy zárt rendszert alkotva.

Nem kívánok itt részletesebben foglalkozni a nemzetgazdasági elszámolásokkal, mivel ez megtalálható az UNSO 1968-as kiadványában és más országos kiadványokban is.

(b) Ágazatközi tranzakciók

Az 1. táblán csak egyetlenegy termelés számla található, s ez is összevontan: ebből ki van iktatva a termelő iparágak közti összes vásárlás és eladás, úgyhogy ezekből semmi sem jelenik meg a 2. sor és a 2. oszlop metszéspontjában. Pedig ezek az eladások és vásárlások tényleg nagyon nagyok, s világosan ki is mutathatók akkor, ha ezt az egyetlen termelés számlát felbontjuk úgy egy sor ágazatra, hogy azok input-output táblát képezzenek. Az input-output táblák szerkesztésének több problémáját tárgyalja az UNSO (1968. III. fejezet és 1973), itt csak a lehető legrövidebben próbálom ezeket összefoglalni.

A különböző termelő iparágakra vonatkozó számlák összeállításánál rendszerint úgy szokták az iparágakat meghatározni, hogy az üzemeket (establishment) csoportokba ún. ágazatokba kombinálják aszerint, hogy milyen jellegű javakat és szolgáltatásokat termelnek. Minden egyes ágazatnak megvan a maga jellemző termékválasztéka, ami — legalábbis első lépésben — felhasználható a termékcsoportok vagy árucikkek definiálására, de ezenfelül minden ágazat — kiegészítő termékek vagy melléktermékek formájában — termelhet más ágazatokra is jellemző termékeket. Ezen definíció alapján az ágazatok száma egyenlő a termékféleségek számával. A négyzetes almátrix, amelynek a sorait az ágazatok, oszlopait pedig a termékek alkotják, s amit általában termékmátrixnak (make matrix) neveznek, magában foglalja a kiegészítő vagy melléktermékeknek megfelelő elemeket is, az átlók mentén. A 2. tábla bal felső sarkában látható egy ilyen almátrix.

2. A rendelkezésre álló termékek forrásai és felhasználásai

Источники и назначения имеющихся товаров

Sources and destinations of commodity supplies

Rendelkezésre álló források	Belföldi (kompetitív) termékek									
	Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat	Bányászat	Élelmiszer, ital, dohány	Textil, ruházat, bőr	Gumi, vegyianyagok, kőolajtermékek	Fémkohászat	Fémfeldolgozás, gépek, berendezések	Egyéb feldolgozóipar	Gáz, villamosenergia, víz	Építőipar
Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat	1,695							16		
Bányászat		974	3					3	3	1
Élelmiszer, ital dohány			3,637		21		1	1	1	
Textil, ruházat, bőr				2,907	5		2	5	1	
Gumi, vegyianyagok, kőolajtermékek		1	69	8	2,917	1	9	20	61	1
Fémkohászat					12	2,639	58	6	54	1
Fémfeldolgozás, gépek, berendezések				3	8	85	7,929	21	3	38
Egyéb feldolgozóipar		4		6	7	1	18	2,983	8	17
Gáz villamosenergia, víz					109				1,187	
Építőipar						1	6	13		3,151
Közlekedés és hírközlés						1	3			
Kiskereskedelem			27	28						
Szolgáltatások							5			

2. *A rendelkezésre álló termékek forrásai és felhasználásai*

		Belföldi (kompetitív) termékek									
		Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat	Bányászat	Élelmiszer, ital, dohány	Textil, ruházat, bőr	Gumi, vegyianyagok, kőolajtermékek	Fémkohászat	Fémfeldolgozás, gépek, berendezések	Egyéb feldolgozóipar	Gáz, villamosenergia, víz	Építőipar
Rendelkezésre álló források	Kormányzati szolgáltatások termelői										
	Nem nyereségért nyújtott magán szolgáltatások termelői										
	Behozatali vámok	25	1	26	21	17	3	41	20		
	Import, c. i. f.	741	129	592	200	423	151	382	419		
	Összesen	2,461	1,109	4,354	3,173	3,519	2,882	8,454	3,507	1,318	3,209
Felhasználás	Folyó termelő felhasználás (közbenső fogyasztás), ágazatok	942	867	819	1,463	2,495	2,478	3,336	2,352	707	1,000
	Folyó termelő felhasználás (közbenső fogyasztás), kormányzati szolgáltatások termelői	15	20	26	20	137		534	112	66	197
	Végső fogyasztás a hazai piacon, háztartások	1,434	192	3,266	1,257	333		796	621	459	312
	Készletfelhalmozás	28	—18	48	46	62	116	204	77	—1	
	Bruttó beruházás		19					1,865	88	86	1,698
	Export	42	29	195	387	492	288	1,719	257	1	2
	Összesen	2,461	1,109	4,354	3,173	3,519	2,882	8,454	3,507	1,318	3,209

2. *A rendelkezésre álló termékek forrásai és felhasználásai*

Rendelkezésre álló források	A belföldi termelést kiegészítő termékek								
	Közlekedés és hírközlés	Kiskereskedelem	Szolgáltatások	Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat	Bányászat	Élelmiszer, ital, dohány	Fémkohászat	Egyéb feldolgozóipar	Forgalmi adó, nettó
Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat									—147
Bányászat									8
Élelmiszer, ital, dohány									353
Textil, ruházat, bőr		7							105
Gumi, vagyianyagok, kőolajtermékek									63
Fémkohászat									7
Fémfeldolgozás, gépek, berendezések									329
Egyéb feldolgozóipar									85
Gáz, villamosenergia, víz									37
Építőipar									3
Közlekedés és hírközlés	3,313								33
Kiskereskedelem		3,818							77
Szolgáltatások	1		4,920						583

2. A rendelkezésre álló termékek forrásai és felhasználásai

		A belföldi termelést kiegészítő termékek								
		Közlekedés és hírközlés	Kiskereskedelem	Szolgáltatások	Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat	Bányászat	Élelmiszer, ital, dohány	Fémkohászat	Egyéb feldolgozóipar	Forgalmi adó, nettó
Rendelkezésre álló források	Kormányzati szolgáltatások termelői									
	Nem nyereségért nyújtott magánszolgáltatások termelői									
	Behozatali vámok									1,288
	Import, c. i. f.	558		291	457	423	130	204	116	
	Összesen	3,872	3,825	5,211	457	423	130	204	116	2,824
Felhasználás	Folyó termelő felhasználás (közbenső fogyasztás), ágazatok	1,668	845	1,340	316	423		204	116	1,613
	Folyó termelő felhasználás (közbenső fogyasztás), kormányzati szolgáltatások termelői	81	41	385						72
	Végső fogyasztás a hazai piacon, háztartások	981	2,800		141		130			1,159
	Készletfelhalmozás		29	2,862						
	Bruttó beruházás	110	11	169						59
	Export	1,032	99	455						—79
	Összesen	3,872	3,825	5,211	457	423	130	204	116	2,824

3. Ipari kibocsátás (output) és költségek
Промышленный выпуск и расходы
Industrial outputs and costs

		Ágazatok: Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat	Bányászat	Élelmiszer, ital, dohány	Textil, ruházat, bőr	Gumi, vegyianyagok, kőolajtermékek
	Bruttó termelés, bázisértékekben	1,711	984	3,661	2,927	3,087
	Forgalmi adók, nettó	—147	8	353	105	63
	Bruttó termelés, termelői árakon	1,564	992	4,014	3,032	3,150
Belföldi (kompetitív) folyó termelő ráfordítások (közbenső inputok)	Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat	76		641	211	14
	Bányászat	3	19	18	25	197
	Élelmiszer, ital, dohány	281		473	4	18
	Textil, ruházat, bőr	8	6	12	1,116	64
	Gumi, vegyianyagok kőolajtermékek	175	33	143	213	784
	Fémkohászat		28	7	2	24
	Fémfeldolgozás, gépek, berendezések	73	44	90	62	104
	Egyéb feldolgozóipar	12	30	126	40	90
	Gáz, villamosenergia víz	12	21	26	28	88
	Építőipar	51	46	11	18	16
	Közlekedés és hírközlés	69	36	81	62	117
	Kiskereskedelem	54	20	53	57	57
	Szolgáltatások	56	19	100	78	117
Kiegészítő folyó termelő ráfordítások (közbenső inputok)	Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat			149	73	94
	Bányászat					333
	Élelmiszer, ital, dohány					
	Fémkohászat					
	Egyéb feldolgozóipar					19
	Forgalmi adók, nettó	13	12	891	21	22
Elsődleges ráfordítások	Alkalmazottak bére	341	570	436	675	464
	Nyereség	367	50	343	172	370
	Állóeszközök értékcsökkenése	120	50	61	70	95
	Közvetett adók, nettó	—147	8	353	105	63
	Összes költség	1,564	992	4,014	3,032	3,150

3. Ipari kibocsátás (output) és költségek

Ágazatok							
Fémkohászat	Fémfeldolgozás, gépek, berendezések	Egyéb feldolgozóipar	Gáz, villamosenergia, víz	Építőipar	Közlekedés és hírközlés	Kiskereskedelem	Szolgáltatások
2,770	8,087	3,044	1,296	3,171	3,317	3,873	4,926
7	329	85	37	3	33	77	583
2,777	8,416	3,129	1,333	3,174	3,350	3,950	5,509
120	24	102	271	34	41	7	6
		4			32	7	
4	59	69	1	8	16	84	16
164	290	174	93	95	133	121	75
812	1,353	17	14	202	15	3	1
101	2,091	111	57	165	217	78	143
30	253	747	17	466	33	203	305
119	98	59	85	7	7	84	71
15	35	16	3	553	58	114	63
117	159	98	47	79	670	98	36
120	120	100	23	54	55	89	43
109	303	155	27	122	76	121	57
73	17						
204							
		97					
10	38	24	41	27	116	142	256
475	2,493	895	295	1,061	1,353	1,616	2,073
232	592	305	105	256	151	984	1,369
65	162	71	217	42	344	122	412
7	329	85	37	3	33	77	583
2,777	8,416	3,129	1,333	3,174	3,350	3,950	5,509

Ebben a példában 13 hazai ágazat és ugyanannyi hazai termék szerepel. A tábla felső részében levő 13 sor mindegyikében egy-egy ágazat kibocsátásának összetétele látható; és mindegyik megfelelő oszlop egy-egy termék forrásait mutatja (beleértve a megfelelő importot is).

A 14—18-as oszlopok olyan termékekre vannak fenntartva, amelyek nem állíthatók elő belföldön és így kiegészítik a hazai termelést. A behozatali vámok és a forgalmi adók miatt az egyes termékek különféle módon értékelhetők.

A 2. tábla alsó részében az árukészletek rendeltetése kimutatva, és így az egész tábla komplett termék-számla rendszert képez.

A 3. táblán az ágazatok számlái láthatók, a 2. tábláéval azonos adatkészlet alapján összeállítva.

A 3. tábla felső felében a 13 ágazat bruttó kibocsátásai, alatta pedig ezeknek az ágazatoknak a termelési költségei láthatók. Ezek a költségek a közbenső termékek (folyó termelőfelhasználás) költségéből (beleértve az ezekre kivetett forgalmi adót is) és az ún. elsődleges ráfordításokból tevődnek össze, nevezetesen a termelési tényezőknek kifizetett összegből, az értékcsökkenésből és a (nettó) közvetett adókból áll, bár ez az utolsó tétel tulajdonképpen semmilyen jellegű ráfordítást nem fedez. Nem kívánok a forgalmi adó fogalmának és elszámolásának technikai részleteibe bocsátkozni, aminek a magyarázata megtalálható az UNSO (1968) kiadványban, de talán elmondhatom, hogy a látszat ellenére is nem helytelen a megnevezés sem ezen a táblán, sem az előzőn.

A 3. tábla első 13 sora input-output tábla formájában jelenik meg, amelyen a termékek inputját láthatjuk az egyes ágazatokba. Általában azt a táblát tartják megfelelőbbnek, amely a termékek termékekbe menő inputját mutatja, bár néha szokták az ágazat x ágazat táblákat is használni.

Ahhoz, hogy ilyen táblákat tudjunk szerkeszteni, kombinálnunk kell a 3. táblának ezt a részét a 2. tábla mátrixával. Ezt többféle módon oldhatjuk meg, attól függően, hogy milyen technológiát tételezünk fel, az UNSO (1968, III. fejezetében leírtak alapján). A 4. tábla a 2. és a 3. táblákból levezetett együtthatók termék x termék mátrixát mutatja, a legjobbnak látszó feltételezések alapján.

A 4. tábla szerkesztésénél alapul vett feltételezések egy nyilvánvaló, bár nem nagyon lényeges abszurdumhoz vezetnek: az 1. sor negatív számaihoz. Ez azonban nem nagy ár azért, hogyha más alternatív feltételezéseket használnánk, akkor sokkal kevésbé plauzibilis értékeket kapnánk bizonyos együtthatókra.

(c) Változó input struktúrák

Egy olyan input-output mátrixban, mint amilyen pl. a 4. tábla, vagy bármilyen más elképzelhető input-output mátrixban az együtthatók feltétlenül átlag input struktúrákat reprezentálnak, s enélkül lehetetlen bármilyen diszaggregálási szintet elérni. Ha rendelkezé-

sünkre állnának az egyes üzemek (establishment) adatai is, hamar rájönnénk, hogy ugyanabban az ágazatban a különböző üzemeknek az input szerkezete nagyon is eltér egymástól. Ennek sokféle oka lehet, pl. (I.) az adott ágazatra jellemző termékek olyan széles skálán mozoghatnak, hogy a különböző cégek termékválasztéka nagyon különböző lehet; (II.) a különböző üzemekben a gyári berendezések kora nagyon különböző lehet, amiből viszont tipikusan az következik, hogy az új gyári berendezésekkel rendelkező üzemben egységnyi kibocsátásra számítva sokkal kevesebb munkaerőre van szükség, mint a régi berendezésekkel felszerelt üzemben; mégha mindkét üzem ugyanazt a nyersanyagot is használja fel; (III.) lehet, hogy más-más feldolgozási eljárást alkalmaznak, pl. villamosenergiát lehet szénből, olajból, vízenergiából vagy atomenergiából is termelni, s mindezek a technológiák egyetlen országon belül is koegzisztálhatnak; és (IV.) erősen heterogén gazdaságokban, amelyek magukban foglalnak hagyományos és modern szektorokat is, mindezek a tényezők együttesen is működhetnek, ezáltal nagy eltéréseket hozva létre.

De ami még sokkal fontosabb a modellszerkesztés kontextusában, mindezek a tényezők még változhatnak is az időben, s így sok ágazatban módosulhat az átlag input struktúra. A műszaki haladás minden valószínűség szerint fontos szerepet játszik minden ilyen változás előidézésében, de ugyanúgy más dolgok is, mint pl. a relatív árakban külső tényezők hatására végbemenő változások is.

Jelenlegi ismereteinkkel a szó szoros értelmében lehetetlen ezt a komplex helyzetet országos szinten modellezni, és így egy sor különböző módszert kell kombinálni, amint azt egyik művemben kifejtettem (*Stone*, 1975 a), megkísérelve az input-output együtthatók „naprakész" kiegészítését és előreszámítását. Ez az eljárás két szakaszból áll, s mindkettő többféle módon közelíthető meg.

Az első szakasz esetében rendszerint meglehetősen nagy mennyiségű kurrens adat áll rendelkezésre a kiegészítendő táblában található speciális tételekhez, mégpedig olyan adatok, amelyek bármilyen becslésnél megbízhatóbbak. A kérdéses tételeket ki kell emelni a táblából és kivonni a marginális vektorokból, mielőtt bármilyen mechanikus kiigazítási módszert alkalmazhatnánk, s ezeket csak a végén lehet újra hozzáadni a kiigazított parciális táblához. Egy másik módszer, amely akkor alkalmazható, ha rendelkezésünkre áll néhány együttható múltbeli értékeinek idősora, az a változás folyamatának a modellezése, amint ezt a CDAE (1968) II. és III. fejezete ismerteti. Ebben *Wigley* az állomány- kiigazítási modell segítségével kísérte nyomon a szén helyettesítését olajjal Nagy-Britanniában, egy egész sor ágazatban. Ha nem tudunk megfelelő magyarázó modellt szerkeszteni, akkor esetleg trendelemzést alkalmazhatunk, amint ezt *Almon* és mások (1974) tették, számos példát sorakoztatva fel az Egyesült Államok adataihoz igazított logisztikus trendekkel. Végül van még egy olyan megoldás, hogy statisztika helyett inkább az ipari, kereskedelmi és technikai szakvéleményre támaszkodnak, mint pl. a Battelle-i, Columbus-i kutatásokban és *Fisher* és *Chilton* (1972) művében.

Ezzel eljutottunk a második szakaszhoz. Bármit is sikerült elérnünk az első szakaszban, ezzel még nem tudjuk megszerkeszteni a közbenső termék-áramlások tökéletes egyenlegű tábláját. Ehhez vagy valamilyen kiigazítási eljárást kell alkalmaznunk, mint pl. a *Stone* (1962) és *Bacharach* (1970) által leírt RAS-módszert, vagy a programozásnak valamilyen formáját.

Egy másik megközelítés, amely adott esetben jobb eredményeket adhat, az almodellek felállítása lenne a többféle feldolgozást folytató (multi-process) ágazatokra, majd megpróbálni modellezni a különféle feldolgozások jövendő részarányát a teljes termelésben. Ez a modell nem egyszerű input-output típusú megoldás lenne, hanem feltehetően valamilyen kapacitási feltételnek alávetett költségminimalizálási eljárás volna. Az eredmény pedig valamilyen — bizonyos értelemben optimális — keveréke lenne a különféle feldolgozási módoknak (process-mix), és az ipar egészére szolgálhatna megfelelő átlagköltség struktúrát. *Wigley* nagyon jól fejti ki ennek általános elveit (CDAE, 1968, V. fejezet).

(d) Jövedelem- és vagyonelosztás

Míg az SNA — amint láthattuk — lehetővé teszi a hazai termékszámla részletes felbontását, a jövedelem és a kiadás számla esetében ez már sokkal kevésbé lehetséges. Bizonyos mértékig részletezve van az intézményi szektor, viszont a háztartási szektor nincs diszaggregálva. Ezt a hiányosságot némileg pótolja az UNSO (1972) kiadványa, amelyben javaslatok találhatók a jövedelemelosztás, a fogyasztás és felhalmozás statisztikai rendszerének kialakítására — az SNA-val konzisztensen és azt kiegészítve.

A fenti elvek alapján összeállított statisztika különböző kritériumok szerint osztályozott jövedelem- és vagyonelosztási adatokat szolgáltatna, mint pl. a háztartás nagysága és összetétele, társadalmi-gazdasági státusz stb. szerint. Ilyen statisztikákból nyert idősorok segítségével pedig megfigyelhetnénk, hogyan változnak az elosztások, de az ezeket a változásokat előidéző részletes mozgásokat már nem. Erre a célra össze kell kapcsolnunk egymással az egymást követő jövedelem- és vagyonelosztási adatokat, azaz szükségünk lesz az egyik év végétől a másikig végbement egyes mozgásokra vonatkozó információra. Eszerint egy adott jövedelmi csoportban egy adott éven át a jövedelemélvezőknek kezdetben vagy ugyanabban a csoportban kell szerepelniök, vagy egy másik csoportba kell átkerülniök, vagy pedig meg kell szűnniük létezni ? és fordítva, egy adott csoportba tartozó jövedelemélvezők vagy kezdetben is abban a csoportban kellett hogy legyenek, vagy egy másik csoportból kellett hogy ide átkerüljenek, vagy pedig az esztendő folyamán kellett, hogy létrejöjjenek. Ez az információ a 6. tábla szerint rendezhető el (lásd a következő 4/a fejezetet); ez a tábla társadalmi-gazdasági kategóriákra vonatkozik, de ezek könnyen helyettesíthetők jövedelmi csoportokkal is.

Ha az adatok ily módon vannak elrendezve, akkor egy együttható mátrixot vagy átmeneti valószínűségeket nyerhetünk belőlük, és úgy készíthetünk előreszámításokat, hogy az elosztás alakulását *Markov*-folyamatnak tekintjük, feltéve, hogy egy sor, meglehetősen korlátozó feltétel is teljesül. De ha még rendelkezésünkre is állnának ilyen statisztikák — ami sajnos nem így van — s ha napjaink nagyobb egyenlőségre való törekvései továbbra is folytatódnak — ez az átmeneti arányok megváltoztatásához vezetne — amelyeket pedig nehéz lenne bármilyen múltbeli tényezőkből is levezetni. Erre a kérdésre még visszatérünk később.

(e) Tőketranzakciók

A legtöbb ökonometriai modell középpontjában a gazdasági „reál" oldala áll. A tőketranzakciók esetében ez a hazai állóeszközberuházásokat jelenti, és bár szokás az értékcsökkenést és a megtakarítási magatartást is modellezni, a pénzügyi követelésekben és az átértékelésekben végbemenő tranzakciókról, amelyek a megtakarításokkal együtt összekapcsolják az intézményei szektorok nyitó és záró passzíváit, nem sok szó esik. Az SNA magában foglalja mindezeket az elemeket. Az UNSO (1974) kiadványa részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel. A CDAE (1971) kiadványában *Roe* Nagy-Britanniára részletes tőketranzakció számlákat és egyenlegeket állít fel az 1957—1966-os évekre, az SNA-ban javasolt elvekhez hasonlóan. *Roe* a szektorokat és a követeléseket az ágazatokkal és a termékekkel analóg módon kezelve kísérletezik a *Stone* (1966) által a pénzügyi tranzakciókra ajánlott input-output modellek egyikével. A mátrixok és pénzügyi multiplikátorok formájában kihozott eredmények azt mutatják, hogy Nagy-Britannia gazdaságában meglehetősen nagyfokú kölcsönös pénzügyi függőség van; előrejelzés céljára azonban aligha használhatók az eredmények, ui. az együtthatók nagyon instabilak. Ez nem is olyan meglepő, hiszen *Roe* (1972) számos okot sorol fel az együtthatók instabilitásának magyarázatára, amelyeket statisztikailag is meg lehetne vizsgálni.

(f) A fizetési mérlegszámla

Eltekintve attól a ténytől, hogy a fizetési mérlegszámla a más számlákban — pl. a termékek vagy a pénzügyi követelések számláiban — végzett bontásokat testesítheti meg, nyilvánvaló, hogy az erre a számlára legjellemzőbb bontás a külföldi országok vagy a régiók szerinti bontás lesz. Hacsak nem egyetlen egységként kezeljük a világgazdaságot, a régióknak az összekapcsolása — amelyekre a világ fel van osztva — lesz a világmodell építőinek egyik legfőbb problémája. Mindenesetre könnyebben oldható meg ez a kérdés, ha már kidolgozták az egyes országok elszámolási struktúráinak felállításánál felmerült összes problémát és ezután jutunk el mindezen struktúrák összerakásának kérdéséhez.

4. Termék x termék input-output együtthatók mátrixa, kombinált technológiák feltételezése alapján
(A végső kereslet 1000 egységére eső közvetlen szükségletek)

Матрица товаров х коэффициентов инпут—аутпут товаров на основе предположения комбинированных технологий

Commodity x commodity input-output coefficient matrix based on hybrid technology assumptions

	Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat	Bányászat	Élelmiszer, ital, dohány	Textil, ruházat, bőr	Gumi, vegyianyagok, kőolaj termékek	Fémkohászat	Fémfeldolgozás, gép, berendezés	Egyéb feldolgozóipar	Gáz, villamosenergia, víz	Építőipar	Közlekedés és hírközlés	Kiskereskedelem	Szolgáltatások
Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat	45	—1	175	73	2							—2	1
Bányászat	1	19	5	8	70	44	2	33	198	11	12	2	1
Élelmiszer, ital, dohány	166		129	1	4			1			10	1	
Textil, ruházat, bőr	4	6	3	384	19	1	7	22	1	2	5	19	3
Gumi, vegyianyagok kőolajtermékek	103	34	40	73	254	59	35	57	77	30	40	31	15
Fémkohászat		28	2	1	7	299	167	4	21	64	4	1	
Fémfeldolgozás, gép, berendezés	43	45	25	21	34	31	263	35	43	52	65	20	29
Egyéb feldolgozóipar	5	30	34	13	27	10	30	249	13	147	10	53	62
Gáz, villamosenergia, víz	7	22	7	9	30	44	12	19	64	2	2	22	14
Építőipar	30	47	3	6	5	5	3	4	3	176	18	30	13
Közlekedés, hírközlés	40	36	22	21	38	43	19	32	37	25	202	25	7
Kiskereskedelem	32	20	15	19	19	44	14	33	19	17	16	23	9
Szolgáltatások	33	19	27	27	37	39	37	51	22	39	23	21	12

3. A környezet elszámolásának szerkezete

Ha manapság kiejtik a „környezet" szót, majdnem biztos, hogy a „szennyeződés" szó visszhangzik rá. Az az igazság, hogy már számos megbízható, kvantitatív tanulmány jelent meg ebben a tárgyban az utóbbi időben. Dehát a szennyeződés semmi esetre sem meríti ki a környezet problémakörét. Hosszú távon hasonlóan fontos kérdések — pl. a földhasználat megváltozása, a természeti erőforrások iránti kereslet és ezen erőforrások ismert tartalékai közti mérleg változása — is felmerülnek. Sokat írtak már ezekről a kérdésekről, pl. *Ehrlich* és *Ehrlich* (1970), de amennyire tudomásom van róla, eddig még senki sem jött rá arra, hogyan lehetne az összes környezeti adatot egyetlen összefüggő rendszer keretében szervezni. Az ENSZ Statisztikai Hivatala is elkezdte egy környezetstatisztikai rendszer kidolgozását, de a munka még csak kezdeti szakaszában van, s mindeddig még egyetlen dokumentum sem jelent meg róla. Következésképp én sem tudok ebben a fejezetben egy olyan egységes formalizációra támaszkodni, mint amilyen a nemzetgazdasági elszámolások alapját képezi.

(a) Környezetszennyeződés

Míg a szennyezőanyagok — mint károk, szemben a gazdasági rendszerek által előállított javakkal — nincsenek kimutatva a nemzetgazdasági elszámolásokban, a szennyeződés elhárításának költségei, már amennyire sikerül elhárítani, nyilván vannak tartva. Ezek a költségek azonban rendszerint nincsenek elkülönítve az üzleti vagy a kormányzati tevékenységekkel járó egyéb költségektől. Most már lassan javulni kezd ez a helyzet, amire bizonyíték, hogy az amerikai nemzetgazdasági elszámolásokba nemrég új idősorokat vezettek be a környezetszennyezés elhárításáról és a környezetvédelemről gyűjtött adatokból, az USA Kereskedelmi Minisztériumának Gazdasági Elemző Hivatala (BEA) kezdeményezésére. Három táblát állítottak fel, külön-külön a háromfajta környezetszenyeződésre: a levegőszennyeződésre, a vízszennyeződésre és a szilárd hulladékra. Mindegyik esetében a szennyezés elhárításának és védelmének a költségei annál a gazdasági szektornál vannak kimutatva, amely a költségeket ténylegesen viseli. A fenti táblák szerkesztésénél felmerülő fogalmi és statisztikai problémák leírása megtalálható *Cremeans* (1975) és *Cremeans* és *Segel* (1975) műveiben.

A Gazdasági Elemző Hivatal munkájának eredményeként megvalósult az elhárítási költségek explicit és meglehetősen átfogó nyilvántartása. De ez még nem minden. Bár nagyon hasznos, ha ismerjük bármilyen elhárításnak a költségét, de érdekes lenne ismerni a környezetszenyezés teljes megszüntetésének a költségét is. Ezt a kérdést érinti már *Leontief* (1970) is, aki ebben a művében egy elszámolási rendszert javasol a szennyezőanyagok elszámolására, egy bővített input-output mátrix formájában, amely négy negyedre van osztva és

azonos számú kiegészítő sort és oszlopot tartalmaz. Az egyes új sorok a különböző termelő iparágak által kibocsátott speciális szennyezőanyagok mennyiségeit mutatják, beleértve a szennyeződés leküzdésére kijelölt új iparágakat is; és mindegyik új oszlop egy-egy ilyen „antipolluciós" iparág input szerkezetét mutatja. Abból a feltételezésből kiindulva, hogy mindegyik iparág esetében, akár hagyományos, akár új, az összes szennyezőanyagot, amelyért közvetlenül felelős, a megfelelő új iparág kell, hogy elhárítsa, az emissziók az elhárító szolgáltatások inputja mérőszámainak tekinthetők, és így természetesen az összes iparág input szerkezetében megjelennek. *Leontief* és *Ford* (1972) művében található egy példa ennek a sémának a levegőszennyeződés problémájára való alkalmazásáról.

Ez persze meglehetősen sematikus leírása *Leontief* elgondolásainak, s remélem, hogy nem félrevezető. Ha a kérdést pontosan úgy oldanák meg, ahogyan én javasoltam, akkor nemcsak az elhárító szolgáltatások input szerkezetét kellene mérni, hanem a hagyományos ágazatok input szerkezetéből ki kellene emelni az ágazatok által viselt minden szennyezés-elhárítási költséget is. Továbbá, a fogyasztás során több szennyeződés keletkezik, mint a termelésben, de azt hiszem, hogy ez a tény nem sok nehézséget okoz a *Leontief*-féle koncepció sémájának alkalmazásánál.

Mivel a szennyeződés elhárításához erőforrásokra van szükség, és mivel ezek korlátozottak, helyénvaló az a kérdés, vajon nem a szennyeződés teljes megszüntetése szolgálja-e a legjobban a társadalom érdekeit. *Leontief* sémája alapján nem tudunk erre a kérdésre válaszolni, ez csupán a helyzet felmérésében van segítségünkre, mert felhasználható a termelési szintek és azon költségek változásainak becslésére, amelyek az egész gazdaságban jelentkeznek, bármely speciális szennyezőanyag bármilyen szintű csökkentésével. Szerző *(Stone,* 1972) egy numerikus példán mutatja be, hogyan számítható ki a szennyezés csökkentésének optimális szintje. *Meade* (1972) egészen más szempontokra helyezi a hangsúlyt, amikor rámutat arra a lehetőségre, hogy a fogyasztót minden valószínűség szerint nem annyira maga a szennyezés csökkentése fogja érdekelni, hanem annak az eredménye (a tisztább levegő, tisztább víz és így tovább), és ez egy olyan változó, amely a kibocsátott szennyezőanyagok mennyiségének a függvénye.

Végül meg kell említenem a Stratégiai Környezet-kiértékelési Rendszert (Strategic Environmental Assessment System, vagy röviden SEAS), amelyet 1972 óta épített ki az Egyesült Államok Környezetvédelmi Hivatala (U. S. Environmental Protection Agency) számára a washingtoni Környezetkutatási Központ. A rendszert a környezet állapotának előrejelzése céljára alakították ki, és koordinált modulok készletéből, azaz almodellekből áll, amelyek közös terv alapján külön-külön szerkeszthetők meg, majd összeállíthatók. Az *Almon* és munkatársai (1974) által leírt ágazatközi gazdasági előrejelzési modell és más modulok felhasználhatók a termelési reziduumok kitermelésének, az országos szintű emissziók regionalizálásának, a szeny-

nyezés-csökkentés költségei kiszámításának stb. modellezésére. A rendszer általános leírása megtalálható az USEPA (1974) kiadványában és az itt használt input-output számítások leírása *Ayres, Noble* és *Stern* (1974) tanulmányában.

(b) Földhasználat

Bár úgy gondolom, hogy elég szokatlan módszer, de azért mégis úgy ábrázolható a földhasználat sémáinak változása is, mint a jövedelemelosztás sémáinak a változása, és a 6. táblán látható standard mátrix fogalmai szerint mutatható ki és elemezhető. Ebben az esetben az emberek száma helyett területegységek és a társadalmi-demográfiai kategóriák helyett a földhasználat típusai szerepelnének. A születések és a halálozások analógiája (a 6. táblán a külső világ) tulajdonképpen nem lenne lényeges, bár maga a föld is megjelenhet és eltűnhet; így például a szárazföld partvonalát állandóan alakítja a tenger behatolása a szárazföldre és a víz visszahúzódása. Ha ezzel az adatrendszerrel rögzíteni tudjuk az egyik típusú földhasználatból a másikba való átmenetet (flow), akkor nemcsak a földhasználat nettó változásait figyelhetjük meg (ami az egymást követő állomány [stock] vektorok közti különbségként számítható ki), hanem specifikusan azt is, hogy melyik típusú földhasználat melyiktől nyert területet.

Nyilvánvaló, hogy ugyanez a módszer sok más egységre — pl. épületekre — is alkalmazható. Ebben az esetben a születéseket és halálozásokat az építkezések és lebontások reprezentálnák; és az egyéb átmenetek (flows) vagy átalakítások formájában (mondjuk lakásból irodává) vagy szerkezeti változások, felújítás és leromlás formájában jelennének meg.

(c) Természeti erőforrások

Sok olyan természeti erőforrás van, mint pl. a fémek és a fosszilis tüzelőanyagok, amelyekről az emberek azt gondolják, hogy veszélyben vannak, néhány évtizeden belül kimerülnek. Mások viszont úgy vélik, hogy ez a félelem nagyonis túlzott, sőt alaptalan. De akárhogy is van, egy világmodellben mégis számításba kell venni ezt a tényezőt is, mivel a kereslet és a kínálat mérlegében bekövetkező bármilyen nagyobb méretű eltolódás valószínűleg befolyásolhatja a rendelkezésre álló erőforrásokat és az árakat is.

Az 5. táblán egy rendkívül leegyszerűsített elszámolási séma látható az egyik kitermelő ágazat termékére, mondjuk egy fémre.

Egy ezer egységből álló nyitó készlettel kezdünk, amely részben „látható" készletből, részben ismert tartalékokból áll. Ebből 10 egység kerül kitermelésre, s marad 990 egység, ami a záró készlet összetevője lesz. A kitermelt 10 egységből 9 egység a fémiparba megy át feldolgozás céljából és egy egység hozzáadódik a bányaipar kész-

letéhez. A 9 feldolgozott egységből 6 egység a közbenső és a végső fogyasztókhoz jut, egy egység fémhulladék formájában újrafeldolgozásra kerül, egy egység „elpusztul" (ill. kimerül), vagyis semmilyen formában sem dolgozható fel újra vagy nyerhető vissza (recycled); egy egység hozzáadódik a fémipar készletéhez. A hat felhasznált egységnek megfelel az újrafeldolgozókhoz transzferált három egység, esetleg az új vásárlásokkal helyettesített termékekből, továbbá 4 „elpusztult" egység, mínusz egy egység a fogyasztók készletében. Az újrafeldolgozott 4 egységből egy egység „elpusztul" és 3 egység hozzáadódik a készlethez. Ezeken a transzformációkon kívül az év folyamán 13 egységnyi tartalékot tártak fel. A készletek növekedése egyenlő: új feltárások mínusz „elpusztulás", azaz 7 egységgel, amint ez az 5. táblán látható, ha összeadjuk a 6. oszlop elemeit és egybevetjük ezek összegét a nyitó készlettel.

Az 5. tábla csak nehézkes első próbálkozás arra, hogy „könyvelés" formájában összehozzuk a főbb elemeket a természeti erőforrások „látható" készleteiben és ismert tartalékaiban beálló változások kimutatásához. Ehelyütt nem akarom túllépni az elszámolás kereteit, bár úgy vélem, hogy egy kicsit több gondolkodással és a meglevő irodalom tanulmányozásával az általam felvázolt sémát adaptálni lehetne elemzési és előrejelzési célokra is. De itt nem szabad elfelejtenünk, hogy több fontos exogén változóval is számolnunk kell: ilyen pl. az új feltárások üteme és költségük; az újrafelhasználás (visszanyerés) mértéke, ami rendkívül erősen változhat a nagyközönségnek az ún. „elpusztulással" szemben tanúsított magatartásától függően.

5. Egy kitermelő ágazat termékére felállított elszámolási séma
Схема расчета для продукта добывающей отрасли
Accounting framework for the product of an extraction industry

	Kitermelés	Feldolgozás	Fogyasztás	Visszanyerés	Kimerülés	Záró készlet	Összesen
1. Kitermelés		9				1	10
2. Feldolgozás			6	1	1	1	9
3. Fogyasztás				3	4	—1	6
4. Visszanyerés					1	3	4
5. Feltárás						13	13
6. Nyitó készlet	10					990	1000
Összesen	10	9	6	4	6	1007	

4. A társadalomdemográfia elszámolásának szerkezete

Társadalomdemográfia alatt én a népesség számának, összetételének és növekedésének a tanulmányozását értem, ha a népességet alkotó egyének nemcsak az életkor és a nemek demográfiai kategóriái szerint vannak osztályozva, hanem társadalmi kategóriák szerint is, amelyek olyan területekről, mint az oktatás, a munkaügy, vagy az

egészségügy területéről nyert jellemzőket tükrözik. Ezt a kérdéskört vizsgálta az utóbbi időkben az Egyesült Nemzetek Statisztikai Hivatala által összehívott csoport, amely kialakította a Társadalmi és Demográfiai Statisztikai Rendszert (röviden SSDS). Az UNSO erről a múlt évben (1975) jelentést tett közzé. Az alábbi (a) alfejezetben található e rendszer standard mátrixának a leírása, egy speciális területre alkalmazva.

Bár az SSDS meglehetősen széles körre terjed ki, mégis vannak olyan területek — pl. egyik a politika — amelyről a munkacsoport úgy vélte, hogy még nem ért meg a hivatalos statisztikai célokra felhasználható szisztematizálásra. Annak ellenére, hogy már előzőleg folytak ilyen munkálatok, s különösen *Alker, Deutsch* és *Stoetzel* (1973) nagyon érdekes tanulmánya ellenére is, az a vélemény, hogy ezt a komplex kérdést nem lehet egykönnyen statisztikai és kvantitatív elemzés alá vetni. Mindenesetre a következő két évtizedben meglehetősen nagy előrehaladás várható a kvantitatív módszereknek politikai problémákra való alkalmazása terén. Ebben a fejezetben két kirándulást teszek erre a területre: az egyik [a (b) alfejezetben] a társadalmi és politikai attitüdők változásainak regisztrálása lesz, a másik pedig [a (c) alfejezetben] a világproblémák összefüggéseinek egyéni érzékelése lesz.

(a) Emberekből álló állományok és áramlások standard mátrixa

Ha elszámolási egységnek a dollár vagy a font helyett inkább az egyéni embert vesszük, akkor egy elszámolási rendszerben az emberi állományokat és áramlásokat a nemzetgazdasági elszámolásokban használt állományokhoz és áramlásokhoz hasonlóan — bár nem azonos módon — tudjuk összekapcsolni. Ezt a szerkezetet már kétszer említettem ebben a tanulmányban, először a jövedelemelosztással kapcsolatban, másodszor a földhasználat sémáinak változása kapcsán. A 6. táblán látható egyszerű numerikus példát az UNSO 1975. évi kiadványaiból vettem.

A 6. táblán a népesség kilenc kategória, azaz állapot szerint van felosztva, amelyek az egymás után következő fázisokat reprezentálják, kezdve a csecsemőkortól, az oktatás, a foglalkozás különböző állapotain át egészen a nyugállományba vonulásig. Az egyes állapotokban az év kezdetén található személyek száma a tábla utolsó sorában, az 1—9. oszlopokban van feltüntetve, az évvégi megfelelő létszámok pedig az utolsó oszlopban, az 1—9. sorokban. Tehát az 1. oszlopban azt látjuk, hogy az év kezdetén 2033,2 kisgyermek volt, akik még nem kerültek iskolába; ezek közül 1603,2 kiindulási állapotában — vagyis otthon — maradt az év folyamán, 411,8 pedig óvodába vagy elemi iskolába került, 8,3 pedig középfokú vagy speciális iskolába és a maradék 10,9 eltávozott országunkból, mégpedig úgy, hogy meghalt. Az 1. sorból azt olvashatjuk le, hogy az év végén a megfelelő létszám összesen 2037,8 volt, ami az év folyamán kiindulási állapotban mara-

6. Standard társadalmi-demográfiai mátrix, a tanulás, a kereső tevékenység és az inaktivitás szekvenciáival ábrázolva
(ezer fő)
Стандартная социо-демографическая матрица, иллюстрированная последовательностью учения, самодеятельности и неактивности
The standard socio-demographic matrix illustrated by the sequence of learning, earning and inactivity

Kiinduló állapot / Végső állapot	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Végső állapotok létszámai
0. Külső világ		10.9	1.1	0.5	0.1		0.1	1.2	89.8	178.6	282.3
1. Iskola előtt	435.6	1603.2									2037.8
2. Óvoda és elemi	—4.0	411.8	2055.9								2463.7
3. Középfokú és spec. iskola	—1.5	8.3	325.4	1327.9							1660.1
4. Továbbképzés	0.2			24.7	43.7		0.9		43.6		113.1
5. Tanítóképző főiskola				4.4	0.7	13.5	0.2	1.4	5.5		25.7
6. Egyetemek	1.5			23.8	2.2		75.8		12.3		115.6
7. Pedagógusok					0.3	7.6	4.1	192.9	0.6		205.5
8. Egyéb foglalkozás	18.2			274.8	56.7	1.2	23.5	0.6	14414.5		14789.5
9. Otthon és nyugdíj				0.1				2.1	162.4	2191.9	2356.5
A kiinduló állapotok létszámai	450.0	2033.2	2382.4	1656.2	103.7	22.3	104.6	198.2	14728.7	2370.5	24049.8

dó 1603,2 főből és születés és nettó bevándorlás útján újonnan belépő 435,6 főből tevődik össze. A többi oszlop és sor is hasonlóképpen értelmezhető.

Ha figyelmen kívül hagyjuk a 6. tábla utolsó sorát és oszlopát, amelyek a népesség nyitó, ill. záró állományait tartalmazzák, állapotok szerinti bontásban, a tábla többi része egy olyképpen felosztott mátrixot képez, amelyben a népesség négy csoportra van felosztva. Először, a 0 (példánkban zéró) sor és oszlop metszésénél a skaláris almátrixban szereplő személyek akkor érkeztek országunkba, amikor már az esztendő megkezdődött és még az év vége előtt hagyták el az országot, tehát nincsenek nyilvántartva sem a nyitó, sem a záró állományban. Amennyiben a tábla nem is próbálja a látogatók számát is kimutatni (szemben a vándorlókkal), nyilvánvaló, hogy a zéró az tévedés, hiszen a csecsemőhalálozások nagy része az élet első hónapjaiban következik be; tehát tulajdonképpen a 0 sorban és 1. oszlopban kimutatott halálozások közül 8,3-at, valamint az 1. sorban, 0 oszlopban kimutatott ugyanannyi születést és nettó bevándorlást a skaláris almátrixba kellene áttenni. Másodszor az almátrixban a 0 sor és 1—9. oszlopok metszésében szereplő személyek jelen voltak országunkban az esztendő kezdetén, de a végén nem, és így szerepelnek a nyitó állományban, a záró állományban azonban nem. Harmadszor, az almátrixban az 1—9. sorok és a 0 oszlop metszésében kimutatott személyek jelen voltak ugyan országunkban az év végén, de a kezdetén nem, és így a záró állományban szerepelnek, de a nyitó állományban nem. Végül, a nagy négyzetes almátrixban az 1—9. sorok és oszlopok metszésében kimutatott személyek mindkét időpontban jelen voltak és így mindkét állományban szerepelnek. A fenti állításoknak az előfeltétele az, hogy csak a bruttó vándorlások vannak nyilvántartva; láthattuk azonban, hogy a 6. táblán valójában nettó bevándorlókként szerepelnek, s ez azt jelenti, hogy a 0 sorban és oszlopban található összes szám, s természetesen az utolsó sorban és oszlopban találhatók is a releváns kategóriába eső kivándorlók számával kell, hogy növekedjék.

Ha a 0 oszlopot és az 1—9. sorokat exogén vektornak tekintjük és egy átmeneti arányokból álló mátrixot szerkesztünk úgy, hogy elosztjuk a továbbélők mátrixának oszlopaiban szereplő elemeket a nyitó állomány megfelelő elemeivel, akkor könnyen képezhetünk olyan lineáris egyenletrendszert, amely összeköti a záró állományvektort a nyitó állományvektorral és az új belépők exogén vektorával. Ha a népesség stacionér egyensúlyban volna, akkor a záró állomány-vektor egyenlő lenne a nyitó állomány-vektorral és az egyenletek egy nyitott Leontief-modell alakját vennék fel: a népesség állományvektor az új belépők vektorának matrix transzformáltja lenne. Az ezen mennyiségi egyenletnek megfelelő áregyenlet segítségével kapcsolhatjuk össze a társadalmi-demográfiai elszámolásokat a gazdasági elszámolásokkal, mégpedig több ponton is. Ezeket az egyszerű modelleket a szerző alakította ki és *Stone* (1973 b) könyvében és az UNSO (1975) kiadványában található a leírásuk.

Ezen modellek alkalmazása során sok nehézségbe ütköztünk, s különösen az egyik ilyen probléma közös az input-output elemzéssel, nevezetesen az egyes együtthatók szisztematikus időbeli variációjának problémája. *Stone* (1973 b) könyvében található egy kísérlet ennek a problémának logisztikus trendelemzés segítségével való megoldására. Bár itt nem használhatom az ott alkalmazott trendkiigazítás módszerét, de az ott leírt alapvető nehézség majdnem biztosan akkor is felbukkanna, ha egy sokkal hatékonyabb módszert használnánk.

(b) Társadalmi és politikai attitűdök

Majdnem biztosnak látszik, hogy bármi is történik a következő nemzedék idején, nem lesz mögötte szilárd társadalmi és politikai attitűdökből álló háttér. Ha már ezekről az attitűdökről beszélünk, talán célszerű megkülönböztetni a különféle változásokra szomjazó „aktivistákat" a hagyományos értékek mellett kiálló „csendes többségtől", bármilyen formában is jelenjenek meg ezek az értékek a különböző országokban. Ha a csendes többség kitart véleményei mellett, nem valószínű, hogy az aktivisták bármit is el tudnak érni, mert nem lesznek képesek nézeteik mellett kritikus tömegű véleményt felsorakoztatni, hanem megmaradnak ellenséges érzületű, de impotens kisebbségnek. De ha bármilyen okból is sikerül a csendes többség hagyományos értékeit szisztematikusan lerombolni, akkor erősen megnövekszik az aktivisták esélye arra, hogy kritikus tömegű szimpatizáns közvéleményt építsenek ki, és mindaz gyökeresen megváltozhat, ami a társadalmi és gazdasági szférában ma még lehetséges, ill. lehetetlen.

Ennek megfelelően egy hosszú távú előrejelzések céljára alkalmas világmodell — vagy akár országos modell — felépítésénél nemcsak a gazdasági, környezeti és társadalmi-gazdasági változásokat, hanem a társadalmi és politikai attitűdök változásait is figyelembe kell venni. A gazdasági modellek — bármilyen ambiciózusak is legyenek — nem nagyon explicitek e tekintetben, hanem inkább implicite arra a feltételezésre épülnek, hogy az attitűdök vagy nem változnak meg, vagy ha igen, változásaik jelentéktelenek.

Hogyan mérhetjük akkor az attitűdök változásait? A közvéleménykutatások különféle társadalmilag és politikailag érdekes kérdésekben szolgáltatnak információt a vizsgált népesség mintáinak attitűdjéről. Így pl. a vizsgált népességet felkérhetik, hogy véleményeiket egy skálán jelöljék meg két szélső határ, a „nagyon kedvező" és a „nagyon kedvezőtlen" meghatározás között. Ilyen felvételekből nyert idősorok megmutatják, hogy bizonyos kérdésben a közvélemény eltolódik-e, fluktuál-e vagy stabil-e. Azáltal, hogy a megkérdezetteknek az előző felvétel időpontjában tanúsított attitűdjére vonatkozóan beiktatunk egy retrospektív kérdést, össze tudjuk kapcsolni egymással az egymást követő felvételeket és így az (a) alfejezetben leírt elemzést alkalmazhatjuk. Az attitűdök átmeneti mátrixa

megközelítően diagonális, ami azt jelzi, hogy az attitűdökben tapasztalható eltérések állandó tendenciát mutatnak; de ez a mátrix lehet felső vagy alsó háromszög alakú is, ami azt jelzi, hogy végül mindenki vagy nagyon kedvező vagy nagyon kedvezőtlen attitűdöt fog tanúsítani; vagy lehet általánosabb jellegű is, ami úgy néz ki, hogy az átló mindkét oldalán a nem zérus értékek vannak. Ez utóbbi esetben az implicit változó tendenciák nem lennének nyilvánvalók, hanem ki kellene dolgozni, mégpedig a mátrix domináns jellemző vektorának kiszámítása útján. Az átmeneti mátrix természetesen talán nem is stabil, ami azt jelenti, hogy maguk a változó tendenciák is változhatnak. Ha a mintát csoportokra osztjuk, akkor közelebbről megismerhetjük a társadalomnak azokat a szegmentumait, amelyek a leginkább hozzájárulnak az attitűdök bármilyen változásához.

(c) A világ problémáinak érzékelése

A világ problémáinak vizsgálatához az egyik kiindulási pont az, hogy pontosan meghatározzuk, melyek azok a kérdések, amelyek elég nagy általánosságban problematikusak, legalábbis bizonyos társadalmakban. A második lépés pedig az, hogy megnézzük, milyen sémák fgiyelhetők meg a megkérdezettek érzékelésében, éspedig, hogy ezen problémák adott halmazának egyes elemei milyen hatást gyakorolnak egymásra. Ennek a fázisnak az a fő célja, hogy feltárjuk, mennyiben kapcsolódhatnak a problémák egymáshoz és milyen mértékben sorolhatók be egy olyan hierarchiába, amelynek az alapján a hierarchia magasabb lépcsőin felmerülő problémák sikertelen megoldásából eredő problémák találhatók.

Ezt a kérdést vizsgálták a *Battelle* — Geneva Research Centreben, és a vizsgálat során használt elemzési eszközöket *Fontela* és *Gabus* (1974) ismertetik. A megkérdezetteknek feltesznek egy sor problémát és felkérik őket, hogy jelöljék meg, véleményük szerint az egyes problémák milyen közvetlen hatást fejtenek ki egymásra, a válaszokat pedig 0—4 közti egész számokkal mérik egy skálán. A válaszok egy mátrixban rendezhetők el, amely a problémák számával azonos rendű és amelyben a j-edik sorban a k-adik oszlopban levő elem a j problémának a k problémára gyakorolt hatása erejét mérik. Ha ezt a mátrixot normáljuk, a legnagyobb sorösszeg reciprokával megszorozva összes elemeit, akkor egy Leontief-inverzet kapunk. Ha a normált mátrixot a direkt hatások mértékének vesszük, akkor ez a mátrix Leontief-inverzével utólag beszorozva mind a direkt, mind az indirekt hatásokat méri.

Ennek a mátrix szorzatnak sor- és oszlopösszegei segítségével a problémákat hiererchikus sorrendbe tudjuk rendezni, mégpedig aszerint egyrészt, hogy a megkérdezettek véleményében az adott problémák milyen fokú közvetett vagy közvetlen hatást gyakorolnak más problémákra, másrészt, hogy véleményük szerint milyen fokú közvetett vagy közvetlen hatást fejtenek ki más problémák az adott problémákra.

Sokféle módszert lehet az ily módon rendezett információkra alkalmazni a világproblémák apercipiálásában megnyilvánuló hasonlóságok és eltérések feltárására, de ehelyütt nem foglalkozom ezekkel.

5. Az elemek kiválasztása

Az elszámolási problémáknak meglehetősen széles spektrumát mutattam be eddig, s megpróbáltam kifejteni, hogyha rendezett formában állítjuk fel a bemenő és kilépő mennyiségeket, a befelé és kifelé irányuló áramlásokat, az érvényesülő hatásokat és azok eredményét, az állományok és áramlások közti explicit összefüggéseket, akkor mindezeknek milyen nagy jelentőségük van a világmodell szerkesztésénél majdnem az összes főbb területen.

Ezzel természetesen nem akarom azt állítani, hogy az összes említett területen ugyanolyan aprólékos és rendkívül adatigényes módszereket kell alkalmazni, mint amit felvázoltam. Egyelőre — néhány kivételtől eltekintve — egyszerűen lehetetlen lenne ezeket a módszereket alkalmazni, vagy azért, mert egyáltalán nem léteznek adatok, vagy azért, mert ahol van valami adat, még ott sincs úgyszólván semmi gyakorlati tapasztalatunk abban, hogy a fentebb javasolt módokon hogyan tudnánk ezeket alkalmazni. Ilyen esetekben sokkal kevésbé igényes módszerekhez kell folyamodnunk.

Világos, hogy a népgazdaság az a terület, amelyen rövid idő alatt a legtöbbet várhatunk az elszámolási módszerektől, különös tekintettel a 2. fejezet (a) és (b) pontjaira. A Yearbook of National Accounte Statistics UNSO (1957—) (az ENSZ Statisztikai Hivatalának Nemzetgazdasági Elszámolások Statisztikai Évkönyve) a lehető legegységesítettebb formában tartalmazza az egyes országok nemzetgazdasági elszámolási adatait; az UNSO (1973) kiadványában megtalálható azoknak az országoknak a sora, amelyekre átfogó input-output táblákat állítottak össze. A 2. fejezet (c) pontját illetően, már több fejlett ország vezeti és egészíti ki, valamint számítja előre input-output tábláit, de mindeddig még nem sikerült e téren standard gyakorlatot kialakítani. Sokkal kevesebb várható a 2. fejezet (d), (e), sőt (f) pontjait illetően.

Ami pedig a 3. fejezet (a) pontját illeti, számítanom kellett arra, hogy csak igen kevés szisztematikus adat fog rendelkezésre állni, bár *Leontief* véleménye szerint (1974) ez indokolatlan pesszimizmus.

A 3. fejezet (b) és (c) pontjai esetében viszont kétségtelen, hogy rengeteg információ áll rendelkezésre, de azt már nem tudnám megmondani, hogy ezek mennyire teljesek és milyen mértékben alkalmasak a világmodell analitikai céljaira.

A 4. fejezet (a) pontjában foglaltakra meglehetősen sok demográfiai adat van, bár — éppúgy, mint a gazdasági adatok esetében, ezek rendkívül különbözőek összetettség és megbízhatóság tekintetében. A főbb társadalmi területeken — mint az oktatásügy, a munkaügy és az egészségügy — hatalmas mennyiségű információ van az állományokról, viszont nagyon kevés van az áramlásokról. Úgyszólván alig tudok

valamit a 4. fejezet (b) és (c) pontjaiban foglaltak helyzetéről. Bár tudomásom van róla, hogy már évek óta folynak néhány országban közvéleménykutatások, de arról nem tudok, hogy van-e olyan megfelelő mennyiségű adattömeg, amellyel ki lehetne mutatni a világmodellel kapcsolatos kérdésekre vonatkozó vélemények trendjeit és eltolódásait a világ különböző részeiben. Ez azonban már nem az én szakterületem és nagyon kíváncsi volnék, hogy a politológusok mit javasolnak ezeknek a kérdéseknek a megoldására.

A 2., 3. és 4. fejezetekben tárgyalt kérdésekről az a konklúzióm, hogy egy sor fontos területen — különösen a 2 (a), a 2 (b), 3 (a) és 4 (a) kérdéseiben — egészen jól érthetők az elszámolási problémák, és hogy néhány területen a jelenleg rendelkezésre álló adatok is valószínűleg elegendők lennének ahhoz, hogy egy világmodell alapjául szolgáljanak; viszont a többi területen egyszerűbb módszereket kellene majd rövid távon alkalmazni. Megjegyzéseim az elemek összeállításának problémáira vonatkoznak (nemzetgazdasági elszámolások, input-output táblák stb.) az egyes országok esetében, nem pedig azok országokon belüli összekapcsolásának, vagy az országok régiók kialakítása céljából egymással való összekapcsolásának problémájára. A következő fejezetben fogok ezekkel a kérdésekkel foglalkozni.

Mielőtt azonban rátérnék erre, van egynéhány általános pont, amit le kell szögeznünk az olyan viszonylag kielégítő elemekkel kapcsolatban is, mint amilyen a nemzetgazdasági elszámolások rendszere.

Először is — amint már említettem — még abban az esetben is, ha széles körben rendelkezésre állnak adatok, az összes országra majdnem soha nincsenek meg. Ha a hiányzó országok, mondjuk, kis csendes-óceáni szigetek, akkor ez talán nem sokat számít; de ha köztük van a Kínai Népköztársaság is, a világ népességének kb. egyötödével, akkor már egészen más a helyzet. Tehát itt választanunk kell, aközt, hogy a világot úgy határozzuk meg, hogy azokból az országokból áll, amelyekre „kellő" adataink vannak, vagy pedig becsléssel állapítjuk meg a hiányzó részeket.

Másodszor, a nemzetgazdasági elszámolások tárgyalásánál ismételten többször hivatkoztam az SNÁ-ra. Ez a rendszer sok országban használatos, de a szocialista országokban nem, amelyek népgazdasági számláikat (leírásuk az UNSO 1971. évi kiadványában található) a népgazdasági mérlegek rendszere, vagyis az anyagi termék rendszer (ágazati kapcsolatok mérlege MPS) elvei szerint rendezik. Egyik tanulmányomban (*Stone,* 1968) kifejtettem, hogy az SNA átalakítható ágazati kapcsolatok mérlegévé és *vice versa,* de ennek az a feltétele, hogy meghatározott tételeket el kell szigetelni, amit nehezen lehetne megvalósítani az érintett országok együttműködése nélkül. Így tehát választás előtt állunk: vagy elvégezzük az átalakításokat, vagy a modellnek két változatát kell kidolgozni, úgyhogy mindkettő közös eredményre vezethessen.

Harmadszor, a nemzetgazdasági elszámolások — de ugyanez elmondható a legtöbb másféle koordinált statisztikai anyagról — nem teljes, nem konzisztens, s bizonyos fokig nem megbízható forrásokra épülnek. A szokásos módszer ennek a problémának a megoldására,

hogy feltárjuk az inkonzisztenciákat, majd az egészet a szőnyeg alá söpörjük, vagy hogy pontosabbak legyünk, úgy döntünk, hogy az egyik becslést úgy módosítjuk, hogy megegyezzék a másikkal, bár tökéletesen tisztában vagyunk vele, hogy mindkettő ki van téve hibáknak. Több mint harminc év óta hirdetem, hogy ennek a problémának a megoldására egy jól ismert statisztikai kiigazítási eljárást kell alkalmazni, ami szubjektív hibabecsléseken alapul; legutolsó hozzájárulásom ehhez 1975-ben jelent meg (*Stone*, 1975b). Tehát itt választanunk kell a között, hogy kiigazításokat végezzünk, vagy söpörjük a problémát a szőnyeg alá. Azt hiszem, hogy ez utóbbi eljárás fog érvényesülni; és talán ennek úgy is kell lennie egy világmodell kontextusában, hiszen ha a modell építői a világ összes országát próbálnák beépíteni akkor esetleg rosszul csinálnák és akkor esetleg éveken át semmit sem lennének képesek elérni.

Ezzel eljutottunk a részek (elemek) összerakásának kérdéséhez.

6. Az elemek összerakása

Ezt a kérdést két külön részre bonthatjuk: (a) az elemek összekapcsolása egyetlen országon belül; és (b) az országok, régiók kialakítása céljából történő összekapcsolása, és az adatok régiók szerint, összehasonlítható egységekben való kifejezése.

(a) Országokon belüli összekapcsolás

A Társadalmi-Demográfiai Statisztikai Rendszer (SSDS, UNSO, 1975) sok mindent tár fel nemcsak a társadalomdemográfia különböző ágazatai közti kapcsolatokról — mint pl. az oktatásügy és egészségügy — hanem a társadalmi-demográfiai kategóriák és a gazdasági elszámolások közti kapcsolatokról is. Itt a hangsúly a közös osztályozásokon van, amelyek segítségével például egybe lehetne vetni egy oktatási rendszer különböző részeiben található tanulók számát a megfelelő költségekkel, vagy a társadalmi juttatásokra fordított kiadásokat egybe lehetne vetni a különböző társadalmi csoportokban levő kedvezményezettek számával.

Egyik tanulmányomban (*Stone*, 1970 a) ismertetek egy ilyen módon megszerkesztett példát a demográfiai és a gazdasági elszámolások kombinációjára. Feltételezzük, hogy az emberek bizonyos munkákkal szemben preferenciát tanúsítanak, ami a relatív bérrátának megfelelően alakul, továbbá fogyasztási preferenciákat mutatnak, a jövedelmektől és a relatív áraktól függően. A felvázolt nagyon egyszerű esetben nem nehéz kidolgozni a bérrátákat, árakat és jövedelemelosztást, amelyek mind a termelési tényezők piacán, mind pedig a termékpiacon kiegyenlítik a kínálatot és a keresletet. A kétféle elszámolási rendszer integrálásának problémájával tőlem függetlenül és sokkal fejlettebb formában foglalkozott *Schinnar* (1974) és *Cooper* és *Schinnar* (1975).

(b) Országok közti összekapcsolás

A különböző országokból származó gazdasági adatok aggregálásával működő modelleknél mindig felmerül a kérdés, hogyan lehetne a nemzeti pénzegységekben kifejezett információt közös elszámolási egységekre konvertálni. Feltételezve, hogy főként konstans ár-idősorokat próbálunk kombinálni, az a legegyszerűbb megoldás, hogy mindegyiket közös valutára, mondjuk dollárra konvertáljuk, a bázisév árfolyamrátái alapján. Ez talán megfelel aggregációs célokra, mivel az árfolyamrátákat használjuk fel a komponens sorok súlyozására, és az indexszámok általában nem nagyon érzékenyek a súlyok kisebb variációira.

De jól tudjuk, hogy az árfolyamráták nem megbízható mutatói a különböző valuták relatív vásárlóerejének, ezért amennyire lehetséges, célszerű itt figyelembe venni a nemzetközi összehasonlítások terén folyó munkákat, az egyes országok közti indexszámok szerkesztését felhasználva. A legújabb nagyarányú kutatás ezen a területen, amiről *Kravis* és munkatársai (1975) számolnak be, az az Egyesült Nemzetek Nemzetközi összehasonlítási projektjének első fázisa (Phase One of the United Nations International Comparison Project). 1970-re tíz országra vonatkozó főbb eredmények találhatók benne, a további kötetek előkészület alatt vannak.

Míg előreláthatóan ez a project az országok széles körét öleli fel, a módszer nagyon sok technikai nehézséggel jár és rendkívül adatigényes. Amellett felhívom a figyelmet a *Beckerman* (1966) és *Beckerman* és *Bacon* (1966) műveiben javasolt regressziós módszerekre, miszerint az indexszámokkal végzett összehasonlítási módszer eredményei kiterjeszthetők azokra az országokra is, ahol lehetetlen ezt a módszert közvetlenül alkalmazni.

A pénzegységek összeegyeztetésével járó nehézségektől teljesen függetlenül, van még egy nagyobb gyakorlati probléma, amit ehelyütt éppen csak megemlítek. Ez pedig az intézményrendszerek különbségeiből adódik: ui. igazán nem egyszerű feladat Anglia és Wales oktatási statisztikáját Skóciáéval kombinálni, vagy akár Svájc francia nyelvű ilyen statisztikáját a német nyelvű kantonokéval. Ahogy én látom, ezt a problémát kétféleképpen lehet megoldani. Az egyik megoldás, hogy megelégszünk magas szinten aggregált változókkal is. A másik pedig, hogy olyan osztályozási rendszert állítunk fel, amilyen például az UNESCO ilyen rendszere, az Oktatás Egységes Nemzetközi Osztályozása (ISCED, 1974), amelynek az osztályozási kritériumai nem az intézmények, hanem inkább a különböző országok intézményeit illesztik bele nagy vonalakban a rendszerbe. De nem fejtegetem tovább ezt a témát, mert hiszen egy másik ugyanilyen hosszú tanulmány kellene hozzá, mint ez.

7. Konkluziók

Véleményem szerint az elszámolásokkal kapcsolatos problémák három típusba sorolhatók. Az első típusba az intellektuális jellegű

problémák sorolhatók (bármennyire nem szeretem ezt a szót, az esetben mégis ez a helyes kifejezés), amelyek nagy adattömegeknek egy koherens egészbe való összeállításához szükséges fogalmak, definíciók és osztályozások kapcsán merülnek fel. A második típusba a gyakorlati problémák tartoznak, ezekkel az adatok gyűjtésénél, kiválasztásánál és összehangolásánál találkozunk. Végül, a harmadik típusba az emócionális jellegű problémák esnek, amelyek bizonyos kategóriájú adatok iránti szimpátiából és antipátiából fakadnak, és próbára teszik a modellszerkesztő leleményességét, mert torzítják és hiányossá teszik az információt.

És ha ez a felfogásom helytálló, akkor úgy vélem, hogy a legnagyobb nehézségek éppen nem intellektuális oldalról merülnek fel, amikor a világmodell elszámolásának szerkezetét akarjuk felépíteni és kitölteni: anélkül, hogy el akarnám túlozni a társadalmi elszámolások terén elért eredményeket, azt hiszem, senki sem mondhatja, hogy nem tudjuk, hogyan kell nagyméretű modellek követelményeinek megfelelő gazdasági és társadalmi-demográfiai elszámolásokat felállítani, vagy hogy nem tudjuk, hogyan lehet ezeket az elszámolásokat diszaggregálni úgy, hogy az esetleg szükséges összes részletezés is helyet kapjon benne. Bajaink sokkal inkább a gyakorlat, mint az emóció oldaláról származnak.

Amint már említettem, gyakorlati oldalon az a probléma, hogy a statisztikai fejlődés különféle fázisaiban levő, nagy számú országgal van dolgunk. Bár nincs egyetlen olyan ország, amely az összes információt, amire szükségünk volna, konzisztens és megbízható formában szolgálhatná, de van egy pár, amely megközelíti — legalábbis bizonyos területeken — ezt az ideális állapotot. A nagy többség azonban még mindig nagyon messze van ettől. Miután ez a helyzet, hogyan tudjuk kiegyenlíteni a világ különböző részeiben fennálló statisztikai rendszerek közti különbségeket? Ha modellünkből kizárjuk a rosszul dokumentált országokat, akkor a világ népességének nagy részét ki kellene hagynunk. De ha megpróbáljuk magunk áthidalni a szakadékokat, és a következetlenségeket orvosolni, attól tartok, hogy vagy azt látjuk, hogy a feladat meghaladja az erőnket, vagy azt, hogy munkánk eredményei csalódást okoznak, azért, mert statisztikai alapjai nagyonis bizonytalanok.

Lehet azzal érvelni, hogy ha a modell csak a világnak gazdasági és szigorúan véve demográfiai aspektusaira korlátozódna, akkor az eredmények nem okoznának túlságosan nagy csalódást, hiszen a gazdasági és a demográfiai statisztikák máris meglehetősen jól fejlettek, úgyhogy a hiányokat túl sok pontatlanság nélkül is pótolni lehetne. Talán így is van, ha nem akarunk többet, mint a világ gazdasági és demográfiai reprezentálását, jelenlegi állapotában. De ha az előreszámítások érdekelnek bennünket, akkor fel szeretném tenni a kérdést — úgy is mint közgazdász, aki hosszú éveken keresztül meg volt győződve arról, hogy a társadalmi befolyásoknak nagyobb szerepet kellene játszaniok a „gazdasági" modellekben — vajon helyesen állítottuk-e fel változóink mérlegét.

Hadd hozzak fel egy példát a sok közül. Azokban az időkben, amikor az uralkodó vélemények viszonylag stabilan tartják magukat, okunk van feltételezni, hogy a népgazdaságot saját mechanizmusa hajtja, amelynek hátterében a társadalmi attitűdöknek alig-alig változó szövedéke rejlik. Még nem is olyan régen az volt az általános elképzelés, hogy a termelés célja javak és szolgáltatások termelése és mellékesen az emberek ellátása munkaalkalommal és jövedelemmel. Még a gazdasági előreszámítások is erre az elgondolásra épültek. De ha eljutunk odáig, hogy azt kell hinnünk, a termelés célja az emberek munkaalkalommal és jövedelemmel való ellátása és mellékesen javak és szolgáltatások termelése, akkor biztosak lehetünk abban, hogy a gazdasági rendszerek sem működnek többé oly módon, ahogyan megszoktuk. Egy olyan modell pedig, amely nem tükrözi az attitűdöknek ilyen lehetséges változásait, határozottan félrevezető lehet.

De még tovább megyek. Tételezzük fel, hogy elegendő információval rendelkezünk a napjainkban világszerte uralkodó véleményekről ahhoz, hogy a determináns változók egyikeként beépítsük modellünkbe, s ezáltal némi képet alkothatunk a jövendő lehetséges változásokról. De vajon tényleg bekövetkeznek-e majd ezek a változások? És ha igen, milyen széles körben terjednek el és mennyi ideig fognak fennmaradni.

Ezek mind gyakorlati problémák. Igaz, hogy komoly problémák, de elvileg nem megoldhatatlanok. Amennyiben a hiányosságok a világ különböző részeiben fennálló statisztikai rendszerek egyenlőtlen fejlettségének tudhatók be, ezek mind pótolhatók szakképzés és pénz megfelelő beáramoltatásával. Amennyiben pedig a kérdéses szakterületek egyenlőtlen fejlettségének tudhatók be, akkor csupán az szükséges, hogy a társadalomtudósok és történészek érdeklődését és energiáját témájuk kvantitatív megközelítése irányába tereljük: ha egyszer már ezek a tudósok felállították a megfelelő szerkezetet, akkor az adatok úgy fognak áramlani, mint a tűk a mágnes felé, ahogyan ez a nemzetgazdasági elszámolások esetében is történt az utóbbi harminc év alatt. Igaz, hogy ez a fejlődés türelmet és időt igényel, de mégsem elképzelhetetlen.

Emócionális oldalról viszont sokkal megfoghatatlanabbak a problémák, s soha nem küzdhetők le teljes mértékben. Mindig is lesznek olyan országok, amelyek megtagadják, hogy bizonyos társadalmi jelenségekről — mint például az írástudatlanság, a munkanélküliség vagy a bűnözés — statisztikát tegyenek közzé, azért, mert úgy vélik, hogy ezek veszélyeztetnék a nemzet presztizsét; mindig lesznek politikusok, akik megvétózzák bizonyos kérdések feltevését a népszámlálások alkalmából, mindig lesznek üzletemberek, akik kereskedelmi konkurrencia megfontolásokból megtagadják az információt. Sőt a „tervezéstől" való félelem az üzleti világ részéről már sok alkalommal megakadályozta, hogy tökéletesíteni lehessen a termelés és az elosztás cenzusait; az Egyesült Államokban az ötvenes évek elején éppen ennek a félelemnek sikerült megakadályoznia, ill. több évre leállítania az input-output statisztika összeállításának hivatalos mun-

kálatait. Sok más példát is felhozhatnánk arról, hogy milyen szerepet játszanak az előítéletek, a hiúság a világról alkotott ismereteinkben, s abban, hogy azok kevésbé tökéletesek és kevésbé objektívek, mint amilyeneknek lenniök kellene.

Mindezek a megfontolások némileg szkeptikussá tesznek afelől, hogy mennyire megbízhatók lennének azok az eredmények, amelyeket pillanatnyilag egy világmodellből kaphatnánk. De ennek ellenére sem jutok arra a következtetésre, hogy abba kellene hagyni az ilyen modellek kidolgozásának munkálatait, sőt ellenkezőleg. Meglehetősen különösnek tartom azt az álláspontot, hogy az eszméket csak akkor kellene kialakítani, ha már látjuk közvetlen alkalmazásuk módját. A legtöbb eszmének időre van szüksége ahhoz, hogy kibontakozhassék, és ha nem lépünk előre, akkor csak elhalasztjuk azt a pillanatot, amikor gyümölcsöt hozhatnának. A fejlesztés időszakában pedig az elvégzett munka segítségünkre van abban, hogy ki tudjuk terjeszteni és rendszerezni a részleges adatoknak és elemzéseknek legalább egy részét, amelyre az irányelvek kialakításában már kezdetben is támaszkodhatunk.

8. AZ IDÉZETT IRODALOM JEGYZÉKE

ALKER, H. R. — DEUTSCH, K. W. — STOETZEL, A. H. (1973): Mathematical approaches to politics. Elsevier, Amsterdam, 1973.
(A politika matematikai megközelítései.)

ALMON, C. és mások (1974): 1985: Interindustry forecasts of the American economy. Lexington Books, D. C. Heath and Co. Lexington, Mass., 1974. (Az amerikai gazdaság ágazatközi előrejelzései 1985-re.)

AYRES, R. U. — NOBLE, S. B. — STERN, M. O. (1974): Input-output in Environmental Protection Agency's Strategic Environmental Assessment System (SEAS). Paper presented at the Sixth International Conference on Input-Output Techniques, Vienna, 1974. (Soksz.) A Környezetvédelmi Hivatal Stratégiai Környezet-kiértékelési Rendszere. A 6. Nemzetközi Input-output eljárások konferenciáján előadott tanulmány.)

BACHARACH, M. (1970): Biproportional matrices and input-output change. Cambridge Univ. Press, 1970. (Kétarányos mátrixak és input-output változás.)

BECKERMAN, W. (1966): International comparisons of real incomes. Development Centre O. E. C. D., Paris, 1966. (A reáljövedelmek nemzetközi összehasonlítása.)

BECKERMAN, W. — BACON, R. (1966): International comparisons of income levels: a suggested new measure. — The Economic Journal. Vol. 76. 1966. No. 303. 519—536. p. (A jövedelmi szintek nemzetközi összehasonlításai: egy ajánlott új mérőszám.)

CAMBRIDGE, DEPARTMENT OF APPLIED ECONOMICS (1968): The demand for fuel, 1948—1975. No. 8. In: A programme for growth. Chapman and Hall, London, 1968. (A fűtőanyag kereslet 1948 és 1975 között.)

CAMBRIDGE, DEPARTMENT OF APPLIED ECONOMICS (1971): The financial interdependence of the economy, 1957—1966. No. 11. In: A Programme for growth, Chapman and Hall, London, 1971. (A népgazdaság kölcsönös pénzügyi függőségei, 1957—1966.)

COOPER, W. W. — SCHINNAR, A. (1975): A model for demographic mobility analysis under patterns of efficient employment. Carnegie-Mellon Univ., Inst. of Physical Planning, Report No. 60, 1975. (Soksz.) (Demográfiai mobilitás elemzési modell, hatékony foglakoztatottsági sémák feltételei mellett.)

CREMEANS, J. E. (1975): Conceptual and statistical issues in developing environmental measures — recent U. S. experience. Paper prepared for the IARIW conference, Aulanko, 1975. (A környezetvédelmi intézkedések kialakításánál felmerülő fogalmi és statisztikai kérdések — a legújabb amerikai tapasztalatok. Az IARIW konferenciára beküldött tanulmány.)

CREMEANS, J. E. — SEGEL, F. W. (1975): National expenditures for pollution abatement and control, 1972. = Survey of Current Business, Vol. 55. 1975. No. 2. 8—11. és 35. p. (A környezetszennyezés elhárítására és környezetvédelemre fordított nemzeti kiadások, 1972.)

EHRLICH, P. R. — EHRLICH, A. H. (1970.): Population, resources, environment. W. H. Freeman, San Francisco, 1970. (Népesség, erőforrások, környezet.)

FISHER, W. H.—CHILTON. C. H. (1972): Developing ex ante input-output flow and capital coefficients. In: input-output techniques (Szerk. A Brody — A. P. Carter). Nort-Holland, Amsterdam, 1972.

FONTELA, E. — GABUS, A. (1974): Structural analysis of the world problematique. Battelle, Geneva Research Centre, 1974. (A világ-problematika strukturális elemzése.)

KRAVIS, I. B. és mások (1975): A system of international comparisons of gross product and purchasing power. United Nations International Comparisons Project: Phase One. John Hopkins Univ. Press. Baltimore, 1975. (A bruttó nemzeti termelés és a vásárlóerő nemzetközi összehasonlítási rendszere.)

LEONTIEF, W. W. (1970): Enviromental repercussions and the economic structure: an input-output approach. In: A challenge to social scientists (Ed. Shigeto Tsuru), Asahi, Tokyo, 1970. Megjelent még a The Review of Economics and Statistics-ban. 1970. No. 3. 262—271. p. (Környezeti következmények és a gazdasági struktúra; input-output megközelítés.)

LEONTIEF, W. W. (1974): Structure of the World economy: outline of a simple input-output formulation. = The American Economic Review. 1974. No. 6. 823—834. p. (A világgazdaság struktúrája: egy egyszerű input-output formában való kifejezés körvonalai.)

LEONTIEF, W. W. — FORD, D. (1972): Air pollution and the economic structure: empirical results of input-output computations. In: Input-output techniques (Szer. A. Bródy — A. P. Carter.) North-Holland, Amsterdam, 1972. (Levegőszennyeződés és a gazdasági struktura: input-output számítások empirikus eredményei.)

MEADE, J. E. (1972): Citizen's demands for a clean environment. = L'Industria. 1972. No. 3—4. 145—152. p. (Az állampolgárok tiszta környezet iránti igénye.)

ROE, A. R. (1972): Enforcement of the balance- sheet identity in financial analysis. In: Input-output techniques. (Szerk. A. Bródy — A. P. Carter.) North-Holland Amsterdam, 1972. (Az egyenleg azonosítás végrehajtása a pénzügyi elemzésben.)

SHINNAR, A. (1974): A multi-dimensional accounting model for demographic and economic planning interactions. Carnegie-Mellon Univ. Inst. of Physical Planning. Report No. 52. 1974. (Soksz.) (Többdimenziójú elszámolási modell a demográfiai és a gazdasági tervezés kölcsönhatásaira.)

STONE, R. (1962): Multiple classifications in social accounting. — Bulletin of the International Statistical Institute. Vol. 39. 1962. No. 3. 215—233. p. (Többszörös osztályozások a társadalmi elszámolásokban.)

STONE, R. (1966): The social accounts from a consumer's point of view. = The Review of Income and Health. Ser. 12. 1966. No. 1. 1—33. p. (A társadalmi számlák a fogyasztók szempontjából.)

STONE, R. (1968): A comparison of the SNA and the MPS. Paper presented at the Symposium on National Accounts and Balances, Warsaw, 1968. In: Stone (1970b). (A Nemzetgazdasági elszámolások rendszere és az ágazati kapcsolatok mérlege összehasonlítása. A Nemzetgazdasági Elszámolások és Mérlegek Szimpóziumon előadott tanulmány.)

STONE, R. (1970a): Economic and demographic accounts and the distribution of income. Paper presented at the Symposium on National Economic Modelling, Novosibirsk, 1970. Orosz nyelven: — Economical and Mathematical Methods. (Ekonomicseszkie i Matematicseszkie Metodü?) 1971. No. 5. 658—666. Angol verziója: = Acta Oeconomica. Vol. 11. 1973. No. 2—3. 165—176. p. (Gazdasági és demográfiai elszámolások és a jövedelemelosztás. A Nemzetgazdasági Modellezés Szimpóziumon előadott tanulmány.)

STONE, R. (1970b): Mathematical models of the economy and other essays. Chapman and Hall, London, 1970. (A népgazdaság matematikai modelljei és más esszék.)

STONE, R. (1972): The evaluation of pollution: balancing gains and losses.= Minerva, Vol. 10. 1972. No. 3. 412—425. p. (A környezetszennyeződés kiértékelése: a nyereségek és veszteségek mérlegelése.)

STONE, R. (1973a): A system of social matrices. = The Review of Income and Wealth Ser. 19. 1973— No. 2. 143—166. p. (Társadalmi mátrixok rendszere.)

STONE, R. (1973b) Transition and admission models in social demography. = Social Science Research, Vol. 2. 1973. No. 2. 185—230. p., valamint az alábbi könyvben: Social indicator models (Szerk. K. C. Land — Spilerman, S.) Russel Sage Foundation, New York, 1975. (Átmeneti és belépési modellek a társadalomdemográfiában.)

STONE, R. (1975a): The expending frontiers of input-output analysis. Paper presented at the 40th Session of the International Statistical Institute, Warsaw, 1975. (Az input-output elemzés táguló határai. A Nemzetközi Statisztikai Intézet 40. ülésszakán előadott tanulmány.)

STONE, R. (1975b): Direct and indirect constraints in the adjustment of observations. In: Nasjonalregnskap, Modeller og Analyse (essays in honour of Odd Aukrust). Statistisk Sentralbyra, Oslo, 1975. (Direkt és indirekt korlátozó feltételek a megfigyelések kiigazításában.) Tanulmányok Odd Aukrust tiszteletére.

U. N. STATISCAL OFFICE (1957—): Yearbook of National Accounts Statistics, U. N. New York (évenként). (Nemzetgazdasági Elszámolások Statisztikai Évkönyve.)

U. N. STATISTICAL OFFICE (1968): A System of National Accounts. Studies in Methods, Ser. F. No. 2. rev. 3. U. N. New York, 1968. (A Nemzetgazdasági elszámolások rendszere.)

U. N. STATISCTICAL OFFICE (1971): Basic principles of the System of Balances of the National Economy. Studies in Methods, Ser. F. No. 17. U. N. New York, 1971. (A népgazdasági mérlegrendszer alapelvei.)

U. N. STATISTICAL OFFICE (1972): A draft system of statistics of the distribution of income, consumption and accumulation. E. (CN. 3) 425, 3. febr. U. N. New. York. 1972. (Soksz.) (A jövedelemelosztás, fogyasztás és felhalmozás statisztikája rendszerének tervezete.)

U. N. STATISTICAL OFFICE (1973): Input-output tables and analysis: Studies in Methods Ser. F. No. 14. rev. 1. U. N. New York, 1973. (Input-output táblák és elemzés.)

U. N. STATISTICAL OFFICE (1974): Draft international guidelines on the national and sector balance-sheets and reconciliation accounts of the SNA. E/CN. 3/460., Un; New York, 24 July 1974. (Soksz.) (Nemzetközi irányelvek tervezete az SNA nemzeti és szektorok szerinti egyenlegeihez és összehangolt számaihoz.)

U. N. STATISTICAL OFFICE (1975): Towards a System of Social and Demographic

Statistics. Studies in Methods. Ser. F. No. 18. U. N. New York, 1973. (Egy társadalmi és demográfiai statisztikai rendszer kialakitása felé.)
U.N.E.S.C.O. (1974): International Standard Classification of Education (ISCED) Three stage classification System: 1974. Com. 74 (ISCED) 3. UNESCO, Paris, 1974. (Az Oktatás Egységes Nemzetközi Osztályozása. Háromszakos osztályozási rendszer, 1974.)
U. S., *ENVIRONMENTAL PROTECTION AGENCY* (1974a): Strategic Environmental Assessment System (SEAS) U. S. Environmental Protection Agency, Washington, D. C. 1974. (Stratégiai Környezet-kiértékelési Rendszer.)

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАСЧЕТА МИРОВОЙ МОДЕЛИ

Резюме

В статье автор излагает, что расчетная деятельность может быть использована и требуется не только в экономике, но она может быть применена также и для наблюдения в цифрах влияния человека на окружающую среду, и разных демографических явлений.

Автор описывает структуру таблиц «инпут—аутпут» в Системе национальных счетов (СНС) (экономические запасы и потоки, межотраслевые трансакции). Вносится предложения по учету изменяющихся структур инпут, распределения доходов и имуществ, а также капитальных трансакций.

Также и наблюдение — характера запаса и процесса — землепользования и природных ресурсов представляет собой часть системы расчета окружающей среды. Проблемой является первую очередь учет загрязнения окружающей среды. Автор считает возможным составить таблицу инпут—аутпут, в которой против деятельностей, способствующих загрязнению можно было указать деятельности, абсорбирующие загрязнение.

Система социальной и демографической статистики (ССДС) охватывает не только традиционную деятельность по переписи населения (состоящие из людей запасы и процессы), но и социальные и политические отношения, а также восприятие проблем мира.

Впервые нужно соединить изучаемые элементы в пределах стран, потом можно группировать страны в регии при помощи сравнительных данных.

Автор поставляет вопрос: нужно-ли ждать анализа статистического метода на разном уровне развития разных стран и подрастания его аппарата для снабжения мировой модели данными или нужно-ли заменить недостающее знание оценкой? По автору следует сделать последнее; если мы не идем вперед, то цель удаляется только от нас.

MAJOR ACCOUNTING PROBLEMS FOR A WORLD MODEL

Summary

In his article author sets forth that accounting can be used and is necessary not only in economics but it can be applied also for the numerical observation both of the impact of man on his environment and of different demographic phenomena, too.

Author describes the structure of input-output tables used in the System of National Accounts (SNA) (economic stocks and flows, inter-industry transactions). He makes propositions to account also the changing input structures, the distribution of income and wealth as well as the capital transactions.

Also the observation of stock- and process character of land use and natural resources represents a part of the system of account of environment. Here first of all the accounting of pollution of environment is a problem. Author deems possible to build an input-output table in which against pollutant emitters pollution absorbing activities could be indicated.

The System of Social and Demographic Statistics (SSDS) covers not only the traditional population census activity (stocks and processes consisting of people) but also the social and political attitudes as well as the perception of world problems.

First the elements investigated should be connected within the countries which can be followed by the grouping of countries in regions by the help of comparative data.

Author puts the question: should we wait for the analysis of statistical method on different development level of various countries and for the growing up of their apparatus to supply a world model with data or should we substitute the lack of knowledge with estimation? In the author's opinion the latter should be done; if at present we do not go forward then the aim will get farther from us

REGIONÁLIS FERTILITÁSI SÉMÁK MAGYARORSZÁGON A 19. SZÁZAD VÉGÉN*

DÁNYI DEZSŐ

Az utóbbi évtizedekben úgy véltük, hogy megleltük korunk népesedési folyamatainak általános magyarázatát. Feltételeztük ugyanis, hogy a 19. és 20. században a világ népességének gyors növekedése azért következett be, mert a korábbi magas születési és halálozási ráta — a társadalmak iparosodása és modernizálódása idején — átalakult alacsony halálozási és viszonylag magas születési rátává.

Igazoltuk, hogy ez a folyamat — legalábbis Nyugat-Európában — a halálozás csökkenésével indult meg, amelyet a megnövekedett élelmiszerfogyasztás, a termelés, a közlekedés, a forgalom fejlődése, az egészségügyi viszonyok javulása idézett elő. Az adatok azt látszottak igazolni, hogy e folyamat kezdeti időszakában stagnált a termékenység, némely esetben növekedett, általában azonban kisebb ütemben csökkent, mint a halálozás. Ez az ütemkülönbség idézte elő Európa népességének nagy növekedését, közvetve pedig a tengerentúli kivándorlást. A folyamat következő periódusában az iparosodás, az urbanizáció előrehaladásával és a születésszabályozás általános elterjedésével előállott az alacsony termékenység és az alacsony halandóság állapota, amely a modern társadalmakat már a népességszám stabilizálásához, olykor a hanyatlás stádiumához közelíti.

Ez az elmélet, amelyet átmenet — tranzició — elméletnek nevezünk, három részre osztotta fel a világot — aszerint osztályozva az országokat és régiókat, hogy az előbb leírt ciklikus folyamatnak melyik fázisába sorolhatók. Magyarország a középső osztályba került, a kelet-európai országok közé, ahol a népesség növekedése átmeneti jellegű (transitional growth), mert a halandóság gyors csökkenését később követte a termékenység csökkenése. Ez a szemlélet tükröződik Európa népességtörténetét széles perspektívában átfogó művekben is, mert általában úgy jellemzik a 19. századi Közép- Kelet-Európa — és benne Magyarország — népesedési folyamatait, mint a nyugat-európai demográfiai fejlődés elkésett vetületét. Nem kétséges, hogy Euró-

* E helyütt fejezem ki hálás köszönetemet a Magyar Demográfiai Intézetnek és különösen *dr. Szabady Egonnak* és *Tekse Kálmánnak*, az alapadatok rendelkezésre bocsátásáért és támogatásukért; továbbá *Coale* professzornak, ösztönzéséért és útmutató tanácsaiért.

pa demográfiai egysége a 19. században bomlott fel véglegesen, az azonban még nem bizonyított, hogy a két Európa — nyugat és kelet — demográfiai különbségei csak ütem-különbséggel jellemezhetők.

A tranzició elméletét csakhamar súlyos támadások érték. Bebizonyosodott ugyanis, hogy a történeti demográfia adatai csak részben illeszkednek ehhez az elmélethez. Többféle variáció körvonalai bontakoztak ki:

Franciaország és Észak-Amerika olyan szubrégióba, vagy szubmodellbe sorolható, ahol a halálozás csökkenése megelőzte a gazdasági élet modernizálását;

Angliában és Hollandiában a halandóság csökkenését megelőzően növekedett a termékenység.

Nem igazolható Közép-Kelet-Európa demográfiai magatartásának homogenitása. Oroszország egyes vidékein ugyanis a 19. sz.-ban a nupcialitás és fertilitás nyugat-európai jellegű volt. Néhány kormányzóságában azonban elérte a Hutteriták maximális termékenységét. Magyarország egyes mezőgazdasági régióiban az első világháború előtt pedig olyan alacsony a házas-termékenység, mint a korabeli, erősen iparosodott francia és belga tartományokban; végül az is kitűnt, hogy,

a termékenység hanyatlása Magyarország egyes régióiban sokkal hamarabb következett be, mint ahogy azt az átmenet-elmélet eredetileg feltételezte.

Magyarország demográfiai folyamatai globálisan sem magyarázhatók az átmenet-elmélettel. A durva születési és halálozási arányszámok ugyanis azt igazolják, hogy Magyarországon a 19. század utolsó negyedében és a 20. század első évtizedében egyszerre és úgyszólván párhuzamosan csökkent a termékenység és a halandóság. A születés és halálozás 1880—1914-ig terjedő mozgásának egyenletei:

$$y = 40{,}079 - 0{,}320x;\ y = 29{,}206 - 0{,}367x$$

egyértelműen bizonyítják, hogy Magyarországon — az első világháborút megelőző időszakban — a legerőteljesebb iparosítás idején kimaradt — megcáfolva az elméletet — a halandóság csökkenését kísérő, stagnáló, vagy emelkedő termékenység korszaka, sőt valójában ütem-különbség sincs a halandóság és a termékenység csökkenésében (a két regressziós egyenes úgyszólván párhuzamos).

Tanulmányunkban arra kívánunk rámutatni, hogy a 19. század végi Magyarországon nemcsak folyamatos és olykor látványos termékenység-csökkenés regisztrálható, hanem a termékenység-növekedése is. Igen figyelemre méltó továbbá, hogy azonos gazdasági-társadalmi rend keretei között többféle demográfiai magatartás alakult ki — területileg jól elhatárolható, összefüggő nagy régiókban.

A nupcialitás regionális sémái

a) Átlagos házasságkötési kor

Hajnal professzor szerint — Magyarország a kelet-európai házassági típusú országok közé sorolható, mert a korai házasságkötések gyakorisága jellemzi országunkat — beletartozván a Trieszt—Szent-

pétervártól keletre eső, nagy kelet-európai régióba. Ez a megállapítás valóban igaz — általánosságban — az egész Magyarországra. *Hajnal* módszere szerint számított átlagos női házasságkötési kor ugyanis Nyugat-Európához mérten alacsony és a 19. század utolsó negyedében, sőt a 20. század első dekádjában sem módosul lényegesen.

1. Átlagos női házasságkötési kor
Средний возраст женщин при заключении брака
Singulate mean age at first marriage. Females

1880.	1890.	1900.	1910.
20,61	20,63	22,04	22,10

A házasságkötési kor területi vetülete azonban korántsem egységes. 1890-ben a magyarországi átlagos házasságkötési kor a hegyvidékeken és a nyugati megyékben általában magasabb, mint az alföldi tájakon. (1. sz. kartogram.) 1910-ben is kirajzolódik az ország perem- és hegyvidéke, valamint az ország középső, síkvidéke közötti különbség. (2. sz. kartogram.) A házasságkötési kor 1890. évi szintje, valamint 1890. és 1910. közötti relatív emelkedése fordított összefüggést mutat, azaz általában minél magasabb volt valamely megyében az 1890. évi átlagos házasságkötési kor, annál kisebb mértékben növekedett 1890. és 1910. között és megfordítva. (A rangkorrelációs együttható: $R = 0{,}47$; $t = 4{,}04$; $t_{0,1} = 2{,}66$.)

b) A házasságkötések gyakorisága

A házasságkötés gyakorisága is viszonylag stabil és jóval felülmúlja a korabeli nyugat-európai arányokat.

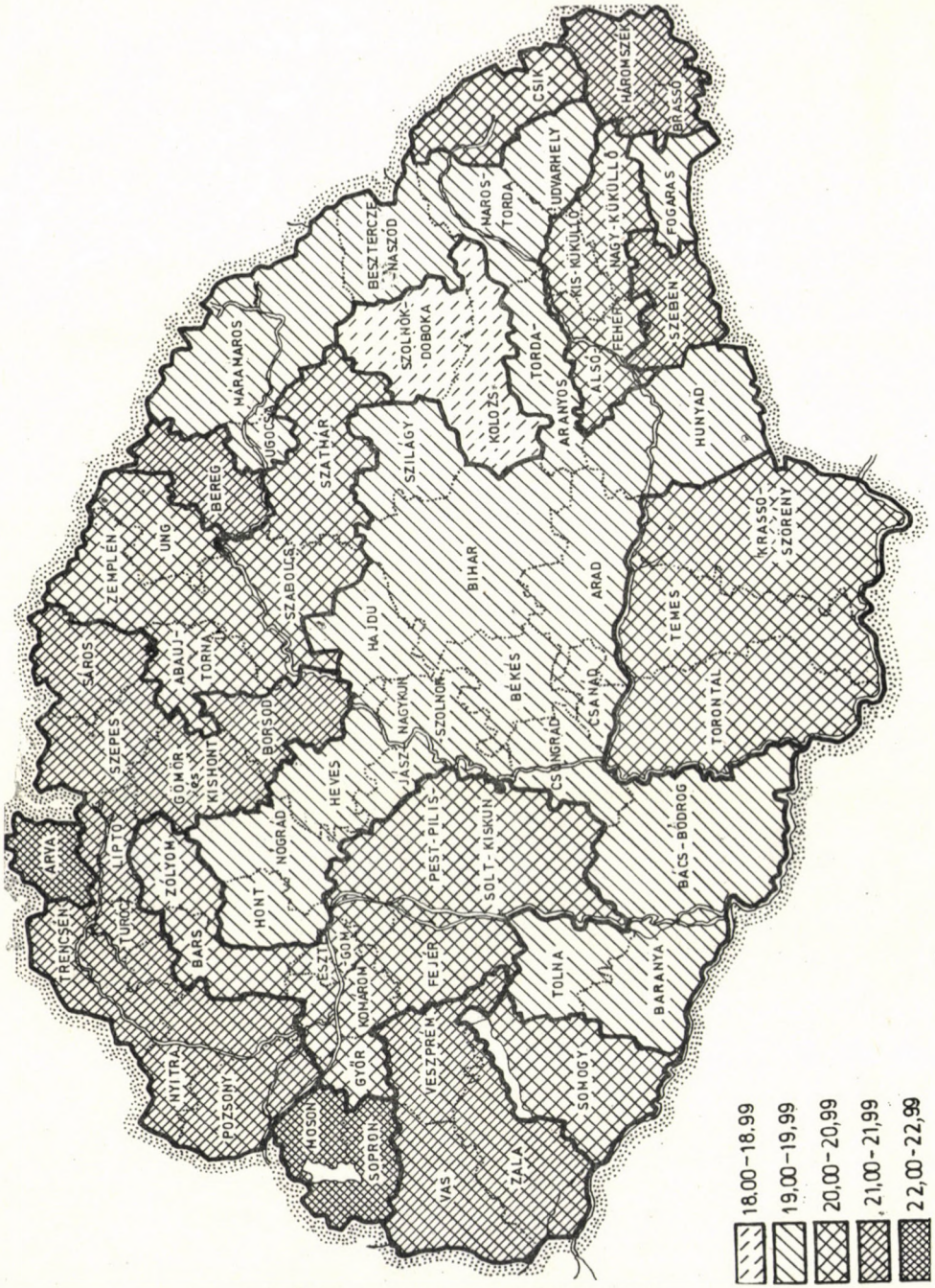
2. Ezer 20—59/60 éves férfire és ezer 14/15—49/50 éves, nem házas férfire/nőre jutó házasságkötések
Браки на тысячу мужчин в возрасте 20—59/60 лет и на тысячу неженатых или незамужних мужчин/женщин в возрасте 14/15—49/50 лет
Marriages per thousand 20—59/60 year old males and thousand 14/15—49/50 year old non-married males/females

*	1890		1900		1910	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
a)	176	113	189	116	—	—
b)	—	—	144	103	148	104

* *a)* 20—60 éves férfi
15—50 éves nő
b) 20—59 éves férfi
14—49 éves nő

Горизонтальная графа: (1) Мужчины; (2) Женщины.

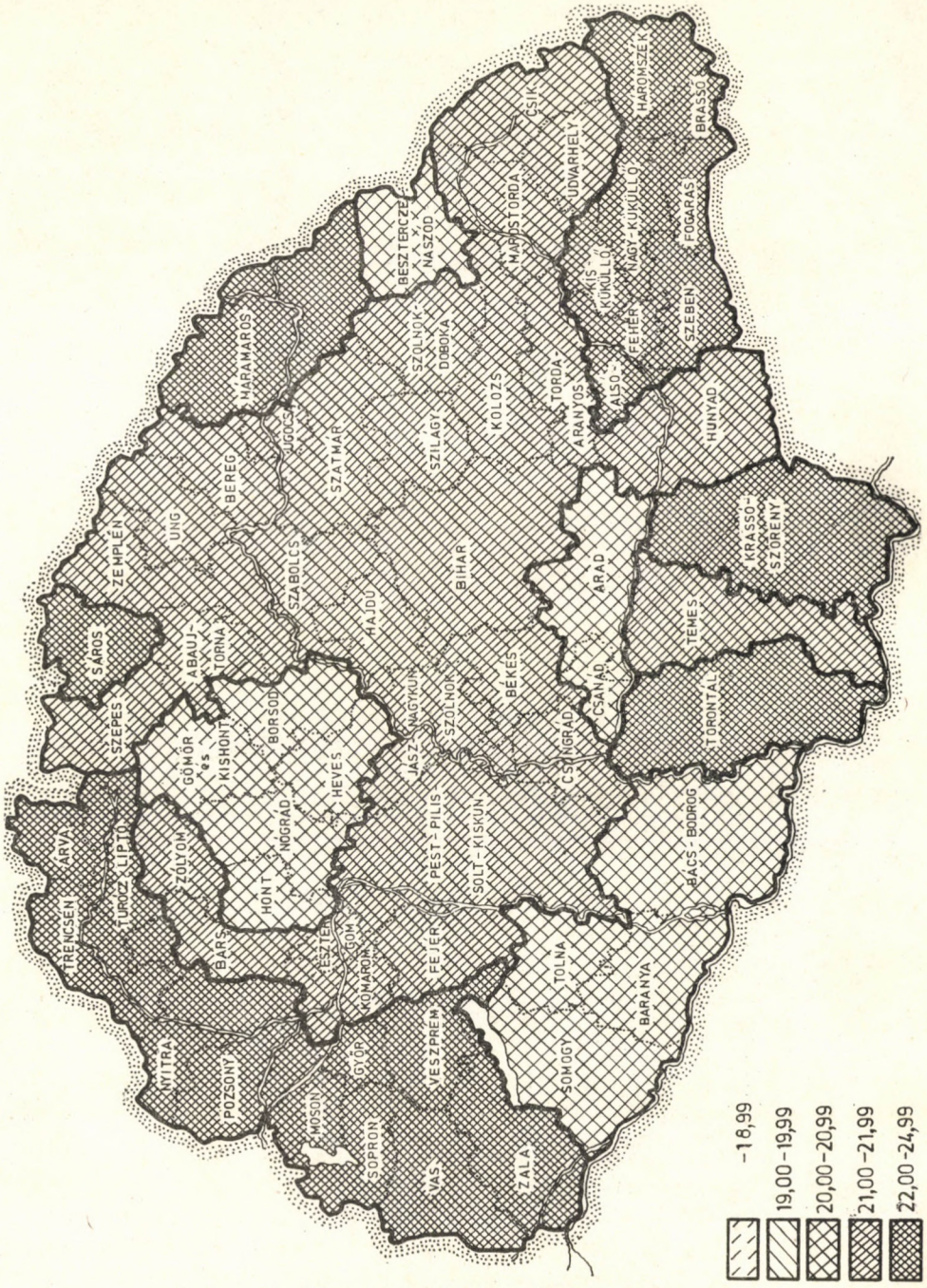
Heading: (1) Males; (2) Females.

1. Átlagos női házasságkötési kor 1890

Средний возраст женщин при заключении брака, 1890 г.

Singulate mean age at first marriage. Females, 1890.

2. Átlagos női házasságkötési kor 1910

Средний возраст женщин при заключении брака, 1910 г.

Singulate mean age at first marriage. Females, 1910.

3. Ezer 20 éven felüli, nem házas, kereső férfire jutó házasságkötés
Браки на тысячу неженатых самодеятельных мужчин в возрасте свыше 20 лет
Marriages per thousand non-married, economically active males over 20 years of age

1890	1900	1910
134,9	135,4	135,1

Az utóbbi mutató azonban foglalkozások szerint bontva, lényeges eltéréseket és ellenkező irányú módosulásokat tartalmaz.

A felsorolt foglalkozások, társadalmi rétegek házasságkötési magatartásának változását és relációit alig tudjuk kellőképpen megmagyarázni. Anyagi helyzetük, társadalmi rangjuk ugyanis sem a különbségeket, sem pedig a változásokat nem magyarázza.

4. tábla

	1900/1901	1910/1011
Kisbirtokos, kisbérlő, napszámos	205,8	186,9
Mezőgazdasági cseléd	91,3	84,7
Mezőgazdasági munkás	173,9	197,4
Bányász	182,2	161,8
Ipari munkás	133,5	127,6
Egyéb napszámos	72,9	96,5

Вертикальная графа: 1. Мелкий землевладелец; мелкий земельный арендатор, поденщик; 2. Батрак ;3. Сельскохозяйственный рабочий; 4. Горняк; 5. Промышленный рабочий; 6. Прочий поденщик.

Lateral text: 1. Small farmer, tenant farmer, day-worker; 2. Farm-hand; 3. Agricultural labourer; 4. Miner; 5. Industrial worker; 6. Other day-worker.

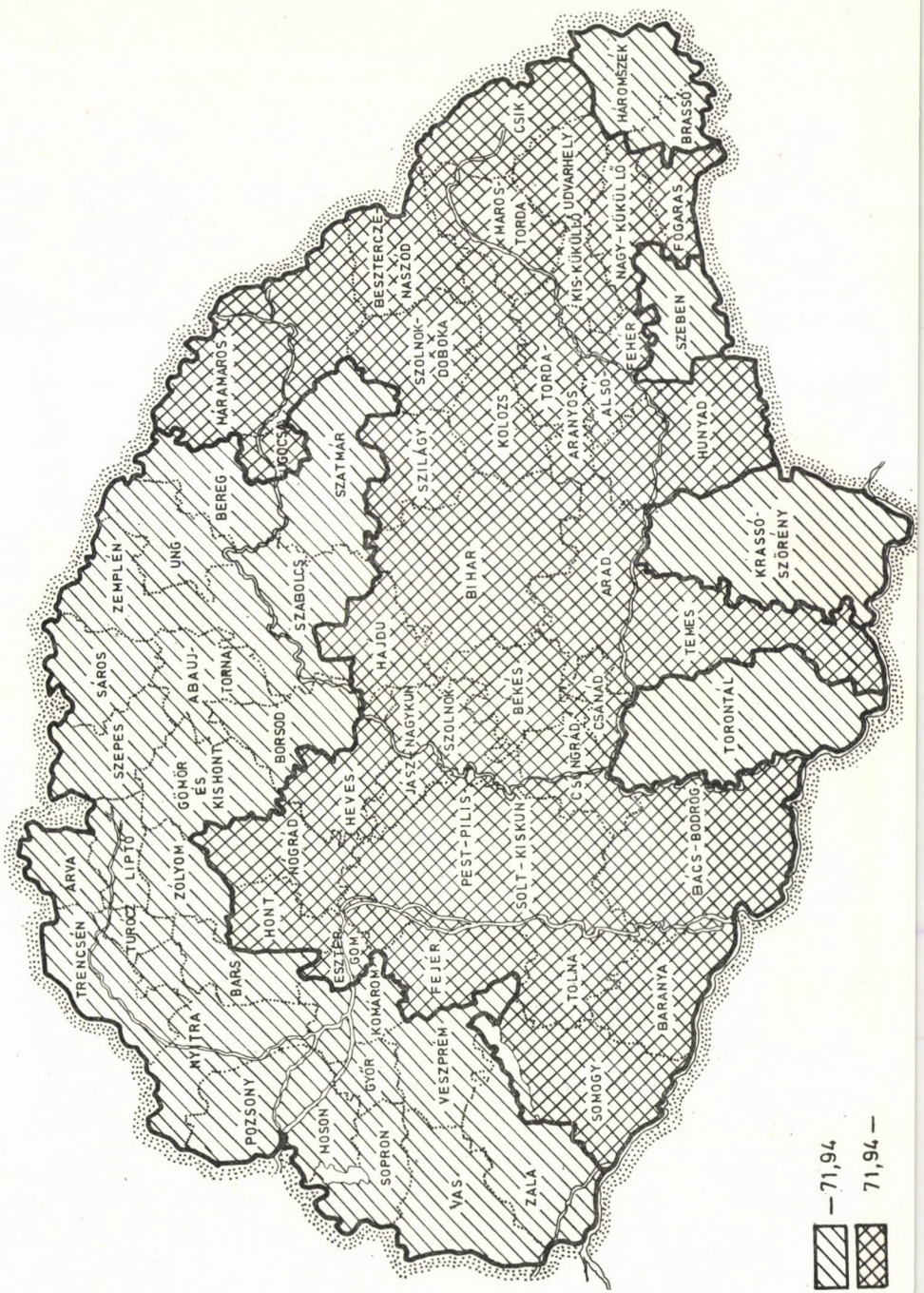
c) Az I_m intenzítása

A házasságkötési kor és a házasságkötések gyakoriságának mutatói azt sugallják, hogy Magyarországon a 19. sz. végén a termékenység csökkenése együtt járt a nupcialitás szintjének alig érzékelhető változásával. Ez az országos szinten jelentkező stabilitás azonban területi bontásban és társadalmi rétegek vetületében igen határozott és nagyságrendileg is szembetűnő módosulásokat takart.

A nupcialitás folyamatának érzékenyebb mérőszáma az a mutató, amely azt fejezi ki, hogy a házasság miként járult hozzá a népesség, maximálisan elérhető, potenciális termékenységéhez.* *Coale* profesz-

$$*I_m = \frac{\Sigma F_i m_i}{\Sigma F_i w_i},$$

ahol F_i a standard Hutterita populáció i korcsoportba tartozó nőinek szülései, m_i és w_i pedig az i korcsoportba tartozó házas és összes nők száma.

3. Im intenzítása 1890
Интенсивность I_m 1890 г.
Intensity of Im 1890

4. I_m intenzitása 1910
Интенсивность I_m 1910 г.
Intensity of I_m 1910

szor mutatója — az I_m — minél kisebb, annál később kötötték meg a házasságokat és annál kisebb volt a házasságkötések gyakorisága; minél nagyobb, annál korábban és nagy gyakorisággal kötöttek házasságot.

Az I_m-mutatók magyarországi értéke — kismértékben ugyan, de — 1890 után csökken.

5. tábla

Terület	1880	1890	1900	1910
Magyarország	67,93	69,64	66,73	66,39
Megyék	69,47	71,94	69,22	68,92
Városok	51,48	49,85	49,91	50,86

Горизонтальная графа: (1) Территория.
Вертикальная графа: 1. Венгрия; 2. Комитаты; 3. Города

Heading: (1) Area.
Lateral text: 1. Hungary; 2. Counties; 3. Towns.

Magyarország — a városokat mellőzve — az I_m-mutató intenzítása szerint két nagy régióra bontható — alkalmazva a csoportosításban az átlag értékét.

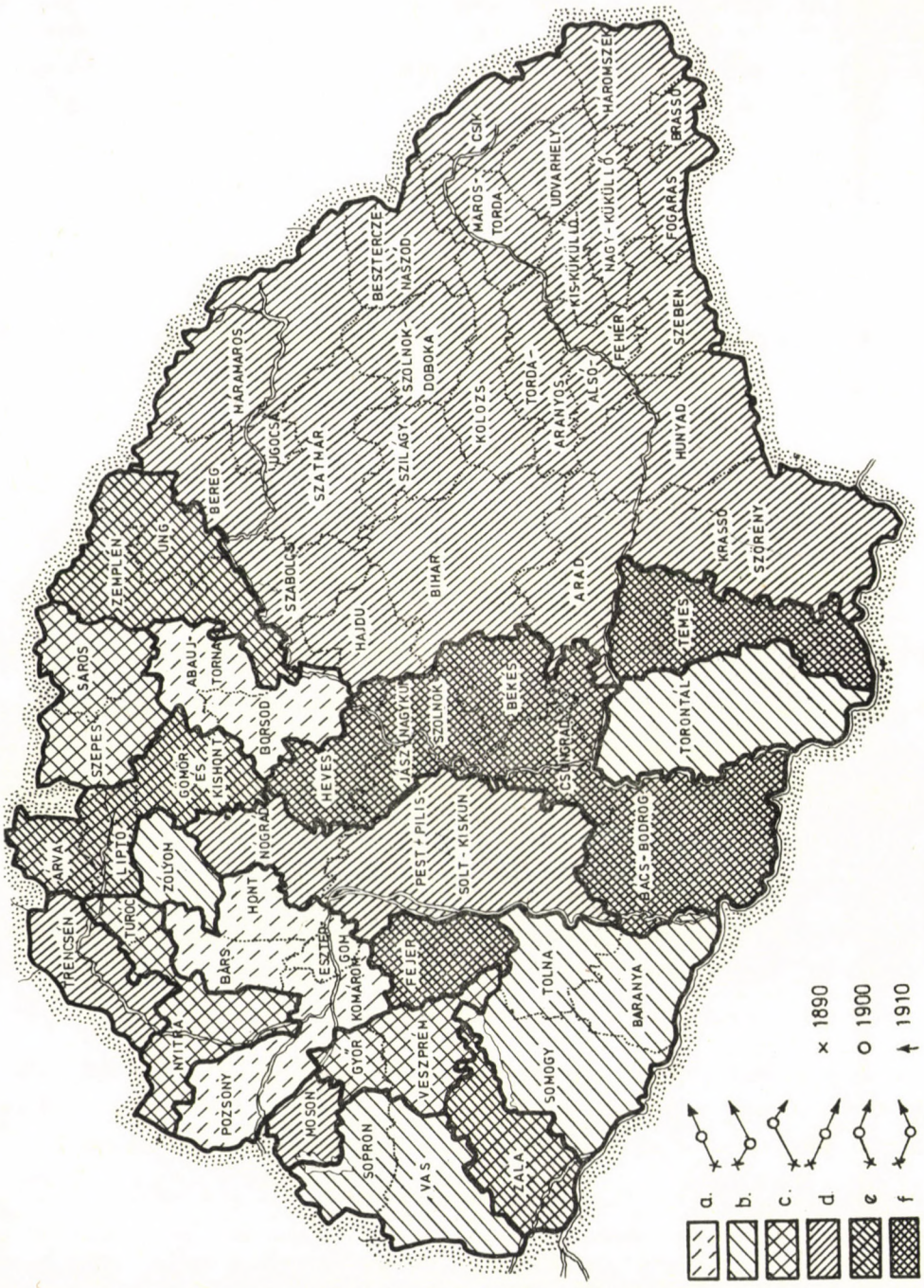
A két régió 1890-ben és 1910-ben is azonos tájon terül el. Az ország északnyugati, északi megyéiben, Erdélyben, és a délkeleti határszélen kisebb az I_m értéke, mint az ország középső területein (3. és 4. sz. kartogram).

Coale mutatói tehát tartalmilag és területileg is egybevágnak az átlagos házasságkötési kor lokalizálásával (l. 1. és 2. kartogram). A két utóbbi kartogram azonban azt is szemlélteti, hogy a házasságkötés elhalasztása és megritkulása egyre nagyobb területre terjedt ki.

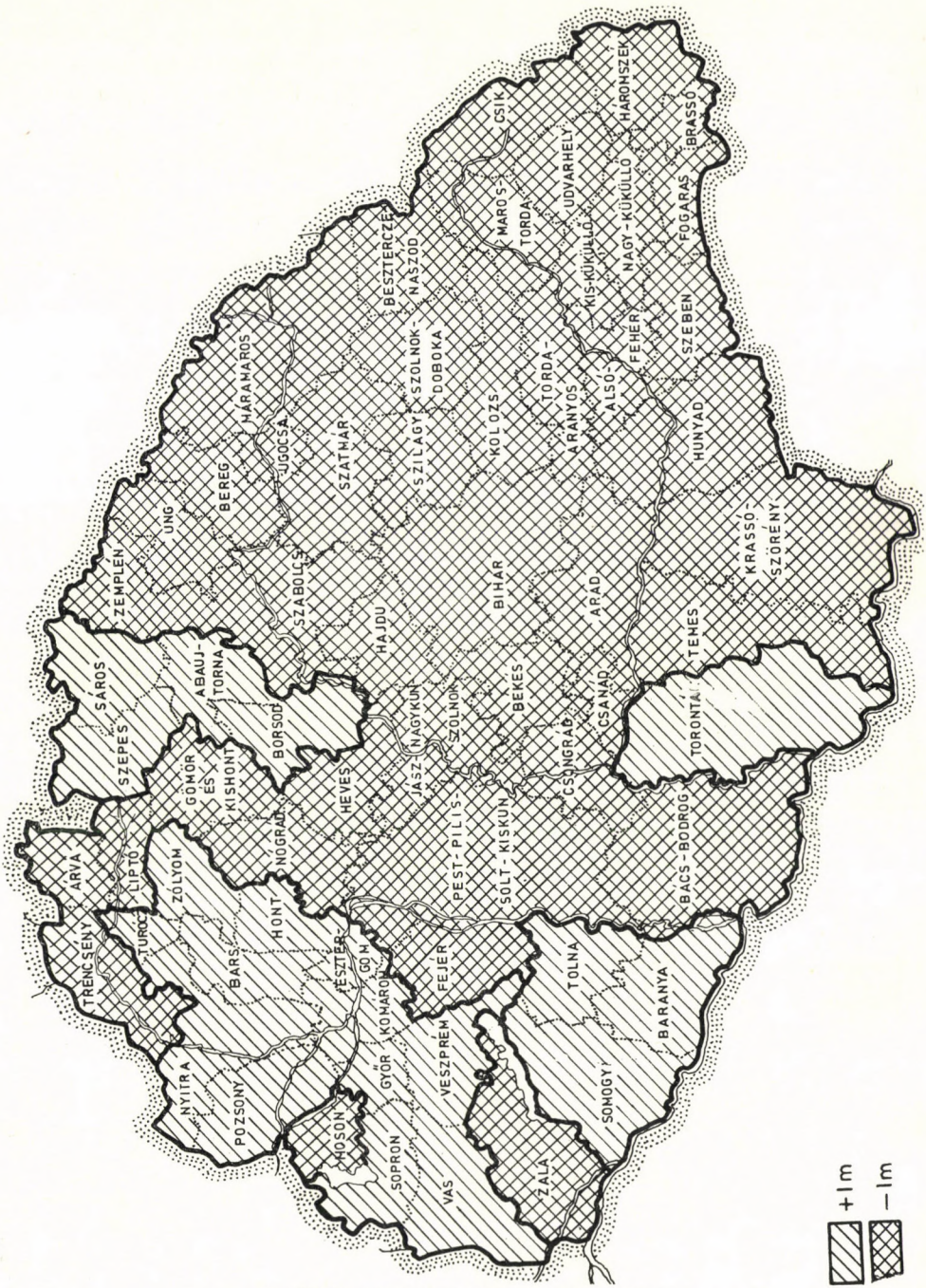
d) Az I_m típusai

Ha eltekintünk az 1880. évi adatoktól, amelyeket egyébként is eltorzított a hetvenes évek kolera-járványa és az 1880. évi népszámlálás kisebb-nagyobb pontatlansága, a nupcialitás megyei értékeinek dekádról dekádra mért módosulása — az I_m-értékek csökkenő, vagy növekvő tendenciája — hatféle típust alakít ki. (Lásd az 5. kartogram a . . . f jelzését.)

Az ország keleti részében, nagyjából Erdély területén 1890. és 1910. között lineárisan csökkent az I_m értéke, míg az ország másik felében a többi — ötféle típus — (a, b, c, e és f) 2—3 megyéből álló kis régiókat alkotott. Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy 1890. és 1910. között növekedett-e, vagy csökkent a megyék I_m-értéke — kihagyva az 1890. évi értékek ingadozását, — akkor az ország két, majdnem összefüggő, keleti és nyugati régióra bontható. A Dunától és annak északra való eszmei meghosszabbításától nyugatra, növekedett az I_m értéke, ettől a vonaltól keletre azonban csökkent — és csak néhány megye alkotott kivételt a két nagy régióban. (6. sz. kartogram.)

5. Az Im típusai 1890—1910
Типы I_m 1890—1910 гг.
Types of Im 1890—1910

6. Az I m összevont típusai 1890—1910
Сводные типы I_m 1890—1910 гг.
Contracted types of I m 1890—1910

Azokban a megyékben, ahol az I_m értéke 1890. és 1910. között folyamatosan csökkent (d-típus), a kezdő 1890. évi érték és a csökkenés relatív nagysága között közepes erősségű, fordított előjelű összefüggés mutatkozik (a rangkorrelációs együttható $R = -0{,}42$; $t = 2{,}3$; $t_{0,1} = 1{,}3$). Az I_m értékének relatív csökkenése tehát annál nagyobb, mennél kisebb volt kiinduló, 1890. évi értéke és megfordítva. Szembetűnő továbbá, hogy 1890-ben az alacsony I_m-értékkel rendelkező nyugat- és közép-magyarországi megyék az a) típusba, a magas I_m-értékkel rendelkező keleti megyék pedig a d) típusba tartoznak.

Az eddig elmondottak alapján egy polarizálódási folyamatnak vagyunk tanúi:

Az ország keleti régiójában a 19. század utolsó negyedében és a 20. század első dekádjában híven a malthusianus magatartáshoz, egyre később és egyre ritkábban kötöttek házasságot. Leggyorsabban pedig a legkeletibb nupcialitási sémák akartak elérni a malthusianus-sémába. A nyugati országrészben azonban a 19. század utolsó negyedétől kezdve már egyre korábban házasodtak és a házasságkötések gyakorisága is növekedett, és minél korábbi és gyakoribb volt a házasságkötés korszakunk elején, annál töretlenebb, ingadozásmentes maradt ez a magatartás.

A termékenység regionális sémái

A teljes termékenység, illetve a korspecifikus termékenység mutatója egybehangzóan igazolja, hogy Magyarországon az 1880-as évektől kezdődően állandóan és folyamatosan csökkent a női termékenység.

6. Korspecifikus termékenység
Повозрастная плодовитость
Age-specific fertility

Év	Az anya kora					Ezer 15—49 éves nőre jutó élve születés
	—19	20—24	25—29 éves	30—39	40—49	
1880						173,55
1890						160,59
1900	52,78	281,24	281,48	125,81		157,96
1910	65,53	261,58	248,82	177,57	35,39	140,50

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Возраст матери; (3) ... лет; (4) Живорождения на тысячу женщин в возрасте 15—49 лет.

Heading: (1) Years; (2) Age of mother; (3) ...years; (4) Live births per thousand 15—49 year old females.

7. *Az I_g értékei*
Значения I_g
I_g values

Terület	1880	1890	1900	1910
Magyarország	58,19	58,12	57,29	54,07
Megyék	58,39	59,36	58,86	58,25
Városok	55,45	42,71	51,60	49,30

Горизонтальная графа: (1) Территория.
Вертикальная графа: 1. Венгрия; 2. Комитаты; 3. Города.

Heading: (1) Area.
Lateral text: 1. Hungary; 2. Counties; 3. Towns.

Coale professzor I_g-mutatója is, amely azt méri, hogy a házas termékenység miként közelítette meg a maximális, potenciálisan elérhető termékenységet, a termékenység csökkenését bizonyítja, bár a községek és városok értékei az 1890., illvetve az 1900. évben némi emelkedést mutatnak.*

a) Az I_g típusai

Az 1890., 1900., és 1910. évi I_g-értékek egymást követő, csökkenő vagy növekvő értékei alapján, ötféle típusba sorolhatjuk a megyéket. (7. sz. kartogram.)

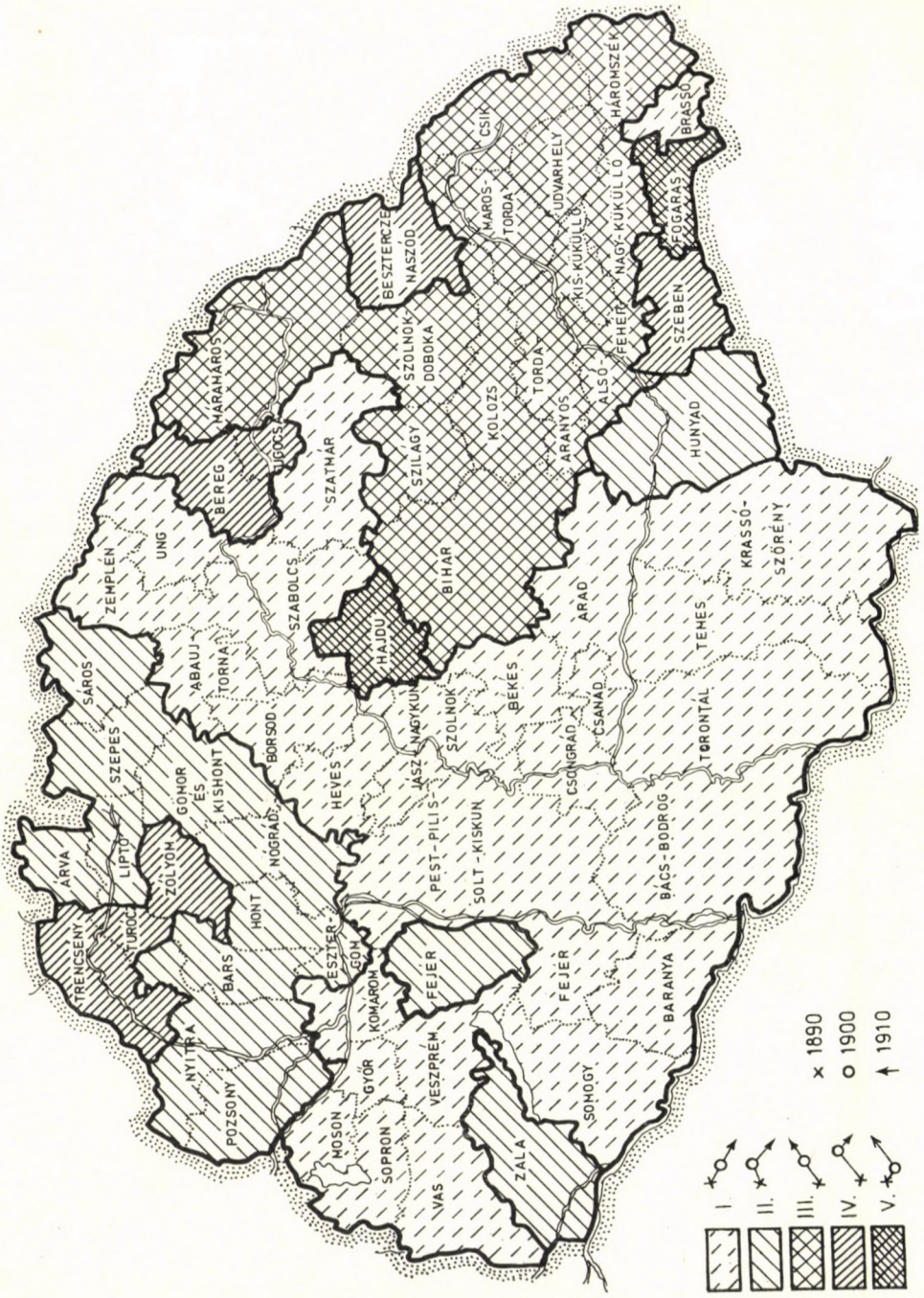
Az elemzett időszakokban az ország keleti felében lineárisan növekedett a házas termékenység. Ezzel szemben lineárisan csökkent a termékenység, majdnem az egész Dunántúlon és a Duna—Tisza vidékén, valamint Dél-Magyarországon. Ha ismét kihagyjuk az 1900. évi értékek ingadozását, akkor az egész Dunántúlon és az ország közepén — a Kárpátoktól a déli határig — mindenütt csökkent a házas termékenység. Közel egész Erdélyben és még néhány szomszédos megyében ellenben növekedett. A házas termékenység dinamikája alapján tehát, az ország ismét két nagy, ellentétes jellegű és viszonylag összefüggő régióra bontható. Ismét kialakult a keleti és a nyugati régió; bár ebbe az utóbbiba nemcsak az ország nyugati, hanem a középső és déli megyéi is beletartoznak. (8. sz. kartogram.)

b) Az I_g intenzítása

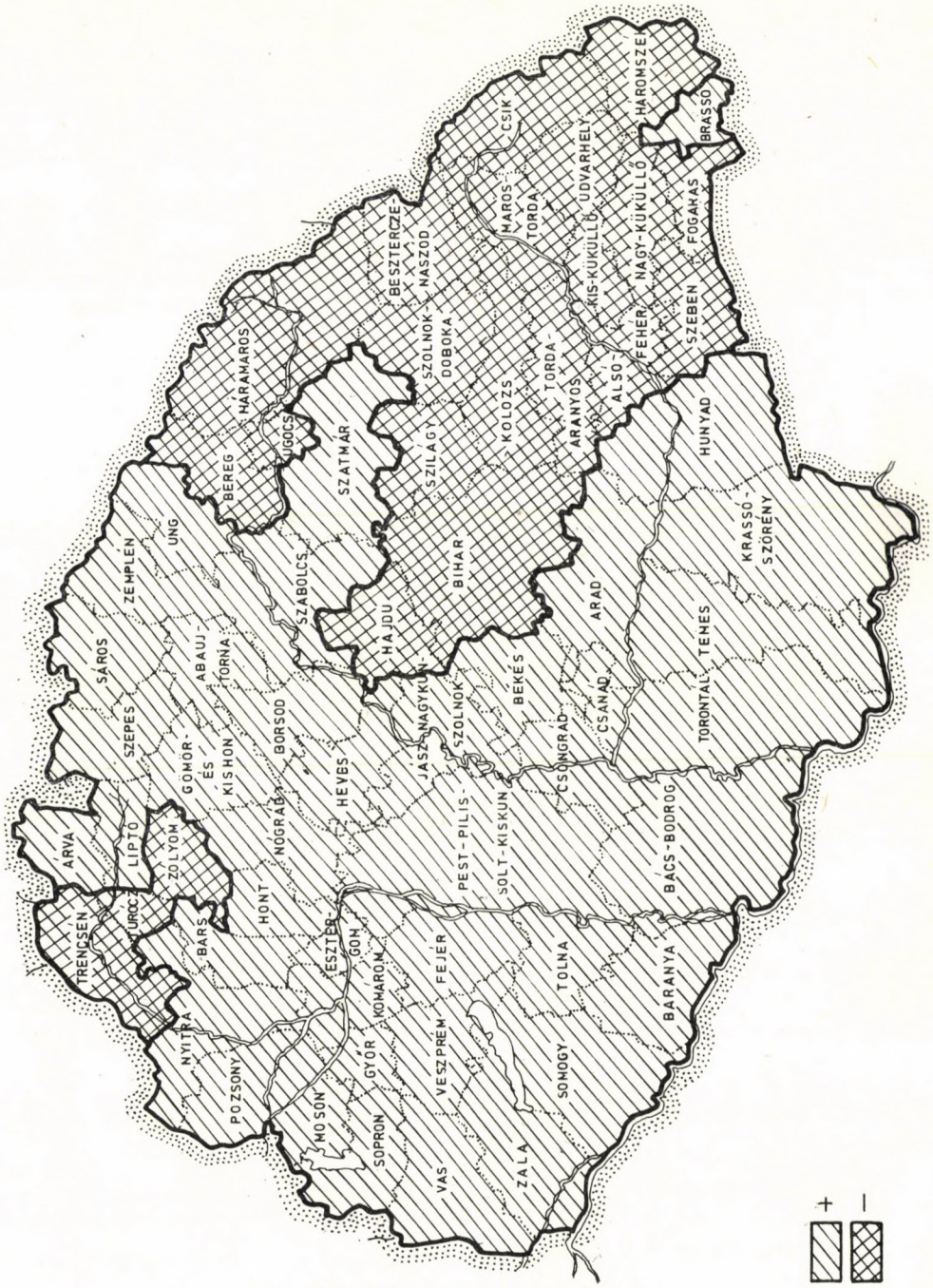
A házas termékenység csökkenésének mértéke is területi elrendeződést mutat. Az ország déli megyéiben, a Balatontól délkeletre,

$$*I_g = \frac{g_i m_i}{F_i m_i},$$

ahol a g_i az i korcsoportba tartozó nők legitim születéseit jelenti, az m_i a házas-nők, az F_i pedig a Hutterita-nők születéseinek száma az i korcsoportban.

7. Az I_g típusai 1890—1910
Типы I_g 1890—1910 гг.
Types of I_g 1890—1910

8. Az I_g összevont típusai 1890—1910
Сводные типы I_g 1890—1910 гг.
Contracted types of I_g 1890—1910

egészen Hunyad-megye határáig, összefüggő sávban, minden megyében 10%-nál többet csökkent a házas termékenység 1890 és 1910 között. Kiemelkedik azonban Temes és Somogy megye, ahol az I_g csökkenése 25,7%, illetve 30,3%. Ehhez a sávhoz csatlakozik még Pest, Heves és a Dunántúlon négy nyugati megye. A házas termékenység csökkenése az ország többi megyéjében egyébként nem éri el a 10%-ot. Három erdélyi megyében növekszik az I_g értéke 10%-nál nagyobb mértékben, 16 megyében pedig 10% alatti a növekedés. (9. sz. kartogram.)

A házas termékenység 1890. évi szintje nem határozta meg egyértelműen az I_g értékének további csökkenését vagy növekedését. Minél magasabb volt azonban valamely megye 1890. évi I_g értéke az országos átlagnál, annál nagyobb volt a gyakorisága a házas termékenység csökkenésének. Azokban a megyékben továbbá, ahol az I_g értéke 1890 és 1910 között növekedett, az 1890. évi magasabb megyei értékek relatíve kisebb mértékben emelkedtek, mint az alacsonyabb I_g értékek.

8. tábla

Az I_g értéke 1890-ben	A megyék száma	A megyék száma, amelyekben 1910-re az I_g értéke	
		növekedett	csökkent
—50,0	8	3	5
50,1—60,0	25	13	12
60,1—70,0	27	3	24
70,1—	3	0	3
	63	19	44

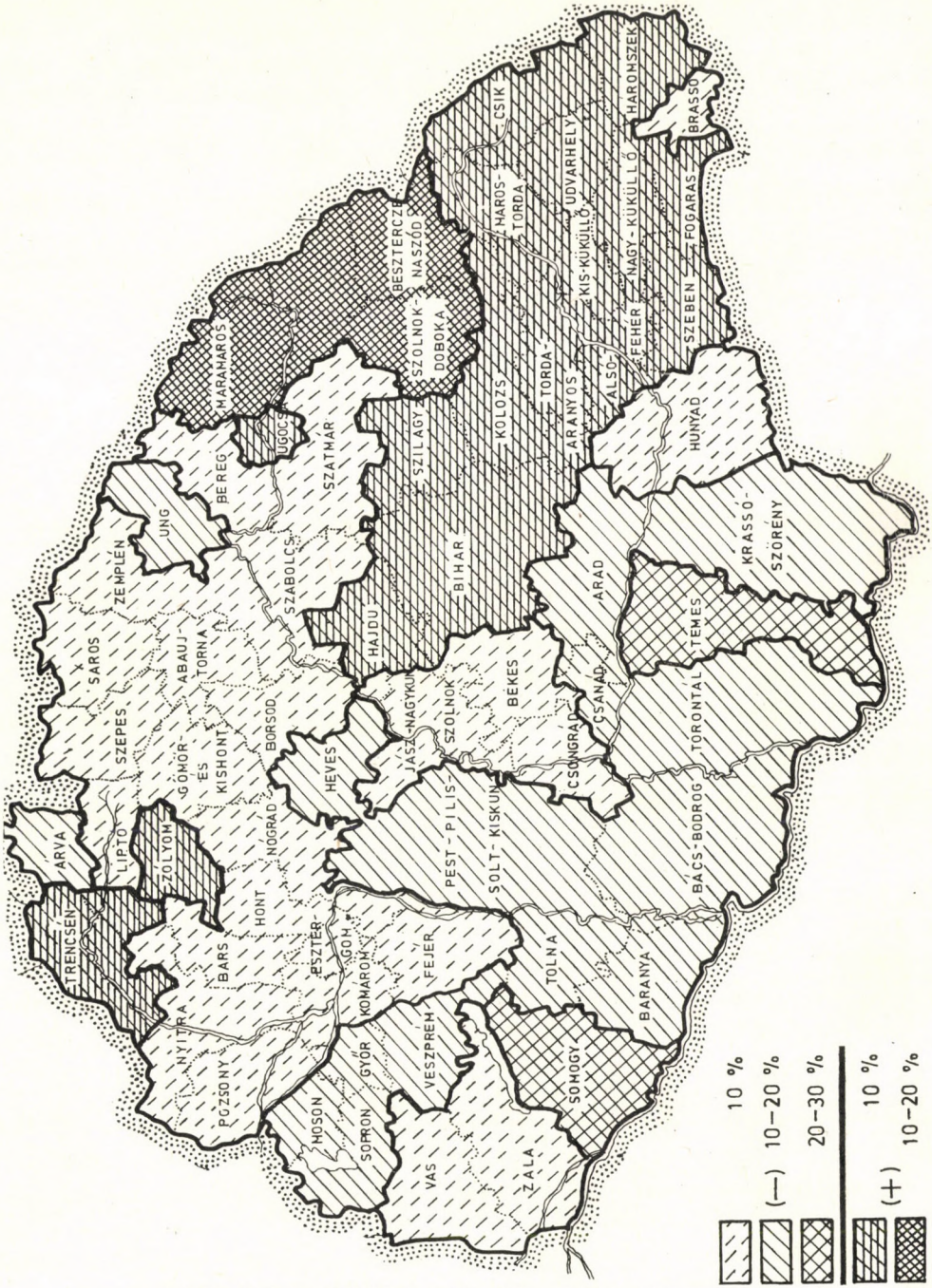
Горизонтальная графа: (1) Значение I_g в 1890 г.; (2) Количество комитатов; (3) Количество комитатов, в которых к 1910 г.; (4) значение I_g; (5) увеличилось; (6) уменьшилось.

Heading: (1) I_g value in 1890; (2) Number of counties; (3) Number of counties in which by 1910; (4) the value of I_g; (5) increased; (6) decreased.

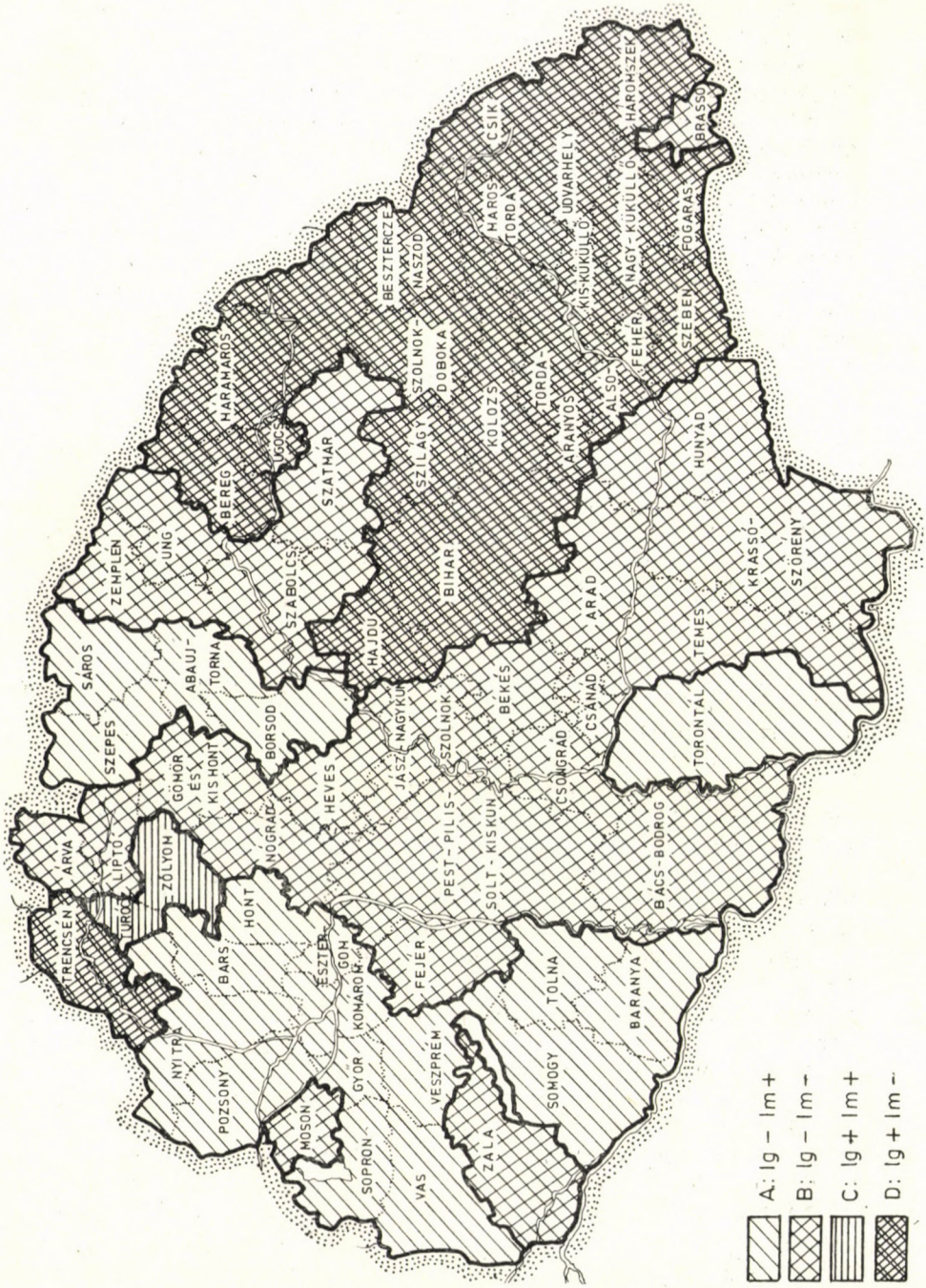
(A *Csuprov*-féle asszociációs együttható értéke $T^2 = 0{,}09$, igen gyenge összefüggésre utal.)

c) Az I_m és az I_g kombinációja

Ha valamely országban azonos gazdasági-társadalmi körülmények váltak uralkodóvá, akkor feltételezhetjük, hogy az egész országot viszonylag egyforma demográfiai magatartás jellemzi. Elvárhatjuk tehát, hogy Magyarországon a 19. század utolsó negyedében és a 20. század első évtizedében egyöntetűen alakuljon a nupcialitás és a házas-termékenység mutatóival együttesen jellemezhető demográfiai magatartás. Másként fogalmazva: feltételezhetjük, hogy az I_m és az I_g negatív és pozitív trendjeiből kialakítható négyféle kombináció közül valamelyik általánosan érvényesült Magyarországon. Az alábbi (10. sz.) kartogram azonban ennek az ellenkezőjéről tesz tanúságot.

9. Az I_g intenzitásának módosulása 1890 és 1910 között
Изменение интенсивности I_g в 1890—1910 гг.
Modification in the intensity of I_g between 1890 and 1910

10. Az I_g és I_m kombinációjának típusai 1890—1910
Типы комбинаций I_g и I_m 1890—1910 гг.
Types of combination of I_g and I_m 1890—1910

Az ország keleti felét úgy jellemezhetjük, hogy a malthusianus magatartás — a házasságkötések elhalasztása és megritkulása — együttjárt a termékenység növekedésével. (D típus: az I_m csökkenő értéke párosult az I_g növekvő értékével 1890 és 1910 között.) Ezzel szemben néhány nyugati és északi megyében egyre korábban és egyre gyakrabban kötöttek házasságot, de a házasságon belül csökkent a termékenység. (A típus: az I_m értéke növekszik és az I_g értéke csökken.) Ebben a régióban tehát már a neo-malthusianus magatartás érvényesült. Az ország középső részében és délen megnövekedett a házasságkötési kor, ritkábbá váltak a házasságok és csökkent a házas-termékenység (B típus: csökkent az I_m és az I_g értéke). A malthusianus és a neo-malthusianus magatartás egyszerre jelentkezett. Végül csak két kis északi megyében találkozunk a házas-termékenység és a nupcialitás kedvező alakulásával. (C típus.)

A nupcialitás és a házas termékenység trendjeinek előbb ismertetett sémái, típusai nagy összefüggő régiókat alkotnak, jelezve, hogy Magyarország demográfiai magatartása nem egységes, de meghatározott és jól elhatárolható, viszonylag összefüggő területeken mégis azonos. A 10. számú kartogramon ábrázolt régiók kialakulása alig tekinthető véletlennek, de mindjárt hozzáfűzzük, hogy kiformálódásuk valószínűleg igen bonyolult demográfiai, gazdasági-társadalmi tényezők kölcsönös egymásra hatásának eredménye.

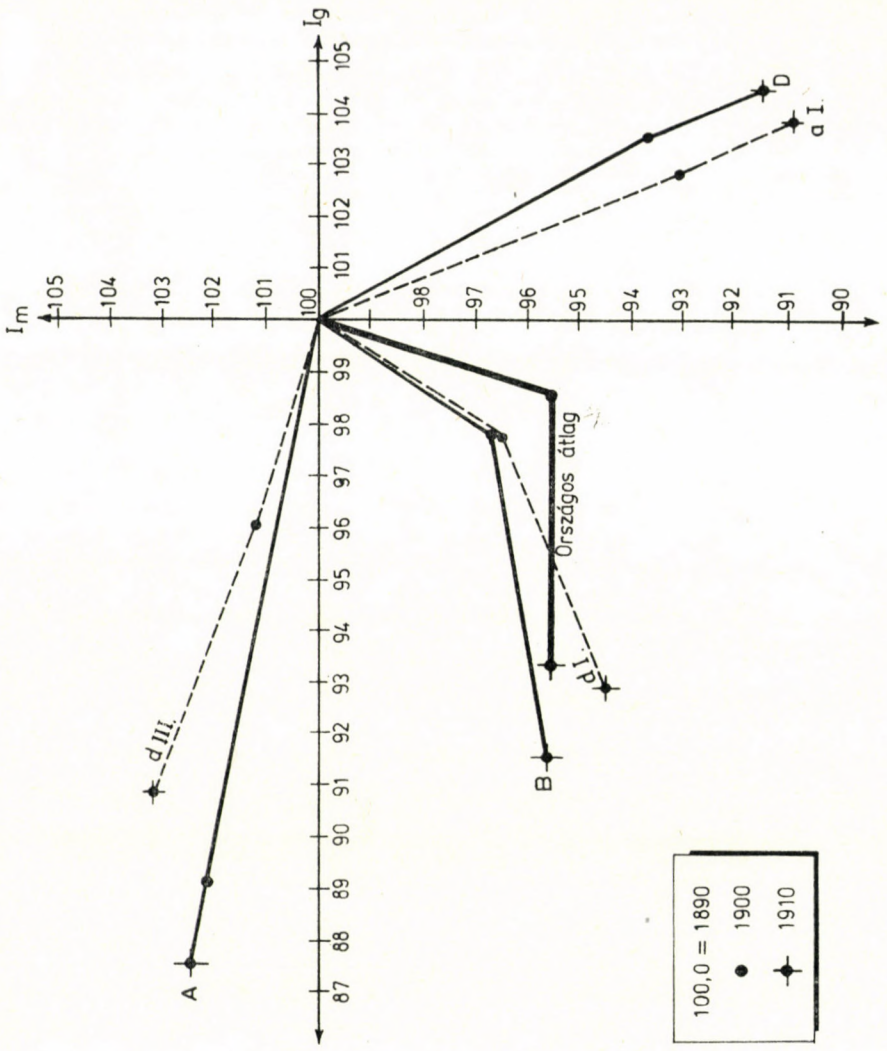
A három nagy demográfiai régió (A, B, D) trendje (1. sz. ábra) azaz az I_m és I_g együttes iránya alapvetően különböző. Ezenkívül azonban ezt a trendvonalat meghatározó tényezők (az I_m és az I_g) egymáshoz mért aránya és felgyorsulása is különbözik régiónként. A keleti régióban (D) a nupcialitás háromszor nagyobb mértékben csökkent, mint ahányszor a fertilitás nőtt.

A nyugati régióban éppen fordítva közel háromszor nagyobb mértékben csökkent a fertilitás, mint ahányszor a nupcialitás növekedett. Ebben a két régióban 1890—1900 között sokkal gyorsabb, hosszabb a trend-vonal, mint az utolsó dekádban. Az ország közepén fekvő régióban azonban éppen fordítva az utolsó dekádban gyorsul fel a trend a házas termékenység gyors csökkenése miatt.

Ha csak azokat a megyéket vesszük számba ahol az I_m és az I_g értéke lineárisan csökkent és/vagy növekedett (lásd az 5. sz. kartogram a) és d) típusát, valamint a 7. sz. kartogram I. és III. típusát) akkor az előbb részletezett trendekhez hasonló eredményt kapunk. Ezek a lineáris típusúnak nevezhető megyék — az összes megyék 40 százalékát, nem elhanyagolható hányadát alkotják.

Szignifikáns korrelatív összefüggés az I_m és az I_g mutatók értékei között — országos szinten — nem állapítható meg; egyes típusok korrelatív összefüggése azonban igazolható.

A korrelációs együtthatók alapján, egyetlen típusban mutatható ki szoros, illetve igen szoros összefüggés a nupcialitás és a házas-termékenység értékei között. Úgy látszik, hogy nincsen kauzális kapcsolat a malthusianus és a neomalthusianus magatartás kombinációs típusban (B) az I_m és az I_g értékek között. Hasonló módon igen gyenge

I. A típusok (A, B, D) trendje
Тенденция типов (A, B, D)
Trend of types (A, B, D)

a korreláció szorossága, a neomalthusianus környezetben (A). A malthusianus és a fertilitás szintjét növelő típusban azonban (D) negatív irányú összefüggést találtunk. Logikai magyarázattal nem próbálkozunk, de megemlítjük, hogy ez az összefüggés érvényes azokra a típusokra is, ahol a csökkenés és/vagy a növekedés lineáris volt.

9. tábla

	I_g			I_m		
Típusok	1890	1900	1910	1890	1900	1910
D: $(+ I_g - I_m)$	56,65	58,65	59,33	73,46	68,81	67,16
B: $(- I_g - I_m)$	59,98	58,66	54,90	71,72	69,35	68,59
A: $(- I_g + I_m)$	59,72	53,22	52,29	68,50	69,93	70,17
Magyarország	58,12	57,29	54,07	69,64	66,73	66,39
		Index			Index	
D: $(+ I_g - I_m)$	100,00	103,53	104,73	100,00	93,67	91,42
B: $(- I_g - I_m)$	100,00	97,80	91,53	100,00	96,70	95,64
A: $(- I_g - I_m)$	100,00	89,12	87,56	100,00	102,09	102,44
Magyarország	100,00	98,57	93,03	100,00	95,82	95,33

Горизонтальная графа: (1) Типы; (2) Индексы.
Вертикальная графа: 1. Венгрия.

Heading: (1) Types; (2) Index.
Lateral text: 1. Hungary.

10. tábla

	I_g			I_m		
Lineáris típusok (Im és Ir kombinációk)	1890	1900	1910	1890	1900	1910
a(+) I(—)	56,59	58,22	58,76	74,36	69,20	67,62
d(—) I(—)	61,84	60,47	57,43	70,38	67,95	66,50
d(—) III(+)	60,02	57,63	54,53	69,41	70,24	71,64
		Index:			Index:	
a(+) I(—)	100,00	102,88	103,83	100,00	93,06	90,94
d(—) I(—)	100,00	97,78	92,87	100,00	96,55	94,49
d(—) III(+)	100,00	96,02	90,85	100,00	101,20	103,20

Горизонтальная графа: (1) Линейные типы; (2) Индекс.

Heading: (1) Linear types; (2) Index.

11. tábla

Az I_m és I_g kombinációi	A megyék száma	A korrelációs együttható 1890	1900	1910
D: $(-I_m + I_g)$	18	—0,78	—0,87	—0,54
B: $(-I_m - I_m)$	24	—0,22	—0,04	—0,20
A: $(+I_m - I_g)$	19	—0,34	—0,00	—0,06
		Lineáris típusok:		
a(+) I(—)	4	—0,65	—0,98	—0,47
d(—) I(—)	8	—0,22	—0,04	—0,11
d(—) III(+)	13	—0,20	—0,19	—0,20

Горйзонтальная графа: (1) Комбинации Im и Ig; (2) Количество комитатов; (3) Корреляционный коэффициент; (4) Линейные типы.

Heading (1) Combinations of Im and Ig (2) Number of counties; (3) Correlation coefficient; (4) Linear types.

Okok és összefüggések

a) A csecsemőhalandóság és a termékenység alakulása között az elmélet és az empiria kapcsolatot keres. Elméletileg a halandóság csökkenésének a termékenység-csökkenés volt az egyik eredménye. Az bizonyítható, hogy a csecsemő-halálozás csökkenése a születések közti intervallumok hosszát megnöveli s emiatt alább szállhat a termékenység. Az összefüggés azonban fordított módon is megkonstruálható. A család jobban táplálhatja, egészségesebb körülmények közé juttathatja kevés számú gyermekét, és emiatt az alacsony fertilitás idézheti elő a kedvező csecsemőhalandóságot. Elemzett korszakunkban azonban nemcsak ezek az összefüggések befolyásolhatják a csecsemő-halandóság és a termékenység kapcsolatát. A piacgazdaság viszonyai között, a gyermekkel kapcsolatos ráfordítások és egyes társadalmi rétegeknél különösen — a gyermektől várt előnyök külső tényezőknek tekinthetők — a csecsemőhalandóság és termékenység kapcsolatában. Feltételezhetjük tehát, hogy a csecsemőhalandóság és a termékenység — vizsgált korszakunkban lazán összefüggő, vagy éppen független jelenségként regisztrálható.

Mindenekelőtt azt kívánjuk bemutatni, hogy Magyarországon milyen kapcsolat van a teljes termékenység (I_f) és a csecsemőhalandóság dinamikájában, feltételezve, hogy a csecsemő-halandóság csökkenése a termékenység csökkenésével jár. Az 1900. és 1910. közötti csecsemőhalandóság és termékenység változását foglaltuk össze a 12/a, 2×2 táblában.

A két demográfiai jelenség asszociációs indexe igen gyenge összefüggést mutat. $T = 0{,}06$. Ezt követően feltételeztük, hogy a fertilitás korábbi változása összefüggésben áll a csecsemőhalandóság változásával.

12. tábla

A termékenység (*If*)	Megyék száma, ahol a csecsemő-halandóság 1910 > 1900	1910 < 1900	Összesen
1890<1900	3	17	20
1890>1900	5	38	43
Összesen	8	55	63

Az asszociációs index még kisebb: $T = 0{,}04$.

Harmadik feltételezésünk szerint a csecsemő-halandóság korábbi szintje megszabta a termékenység későbbi szintjét, vagy későbbi szintjének relatív változását.

12/a. tábla

A termékenység (*If*)	Megyék száma, ahol a csecsemő-halandóság 1910>1900	1910<1900	Összesen
1910>1900	2	10	12
1910<1900	6	45	51
Összesen	8	55	63

Горизонтальная графа: (1) Плодовитость (*If*); (2) Количество комитатов, где детская смертность...; (3) Всего.
Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (1) Fertility (*If*); (2) Number of counties where infant mortality; (3) Total.
Lateral text: 1. Total.

13. tábla

1900 Csecsemőhalandóság	*If* 1910	$\frac{If\ 1910}{If\ 1900}$ %
240—259	31,6	—12,0
220—239	42,8	—8,1
200—219	43,1	—6,8
180—199	38,0	—6,7
160—179	43,8	—0,9
140—159	35,4	—3,1
—139	44,8	—6,1

Горизонтальная графа: (1) Детская смертность.

Heading: (1) Infant mortality.

A csecsemőhalandóság szintje a termékenység változását nem befolyásolta egyértelműen. A csecsemőhalandóság szintje azonban behatárolta a későbbi termékenység-csökkenés ütemét. (Táblázatunkban a két utolsó értéktől eltekinthetünk, mert csak három megyét jellemeznek. Kihagytuk továbbá a termékenységüket növelő megyéket is, mivel elszórtan minden csecsemőhalandósági szinthez kapcsolódva jelentkeznek, tehát valamilyen rendkívüli — általunk nem ismert — okokra vezethetők vissza.)

b) Új hipotézissel próbálkozva feltételeztük, hogy az analfabétizmus és a termékenység alakulása között összefüggés található, azaz minél nagyobb a női analfabéták korspecifikus arányszáma, annál

nagyobb a termékenység. Az utóbbi feltételezés minden további számítás nélkül megcáfolható. 1880—1910 közötti időszakban ugyanis az ezer 14—49 éves nőre számított analfabéták száma minden megyében és városban csökkent. Az előzőekben pedig már megállapítottuk, hogy — ebben az időszakban — Magyarország megyéinek egyharmadában növekedett a termékenység. Az alábbi (II. sz.) diagram alapján pedig az sem kétséges, hogy az összes nőre számított termékenység, megyénkénti értékei és a 15—49 éves analfabéta nők száma között (1000 azonos korú nőre számítva) alig van összefüggés.

Elemzett időszakunkban tehát az analfabétizmus nem állott összefüggésben a termékenység színvonalával, és a két jelenség dinamikája között sem mutatható ki kauzális kapcsolat.

c) Az 1890. évi népszámlálás módot nyújt arra, hogy a megyéket a lakosság nemzetisége és vallása szerint csoportosítsuk, osztályozási elvnek tekintve az abszolút többséget.

14. Megyék száma
Количество комитатов
Number of counties

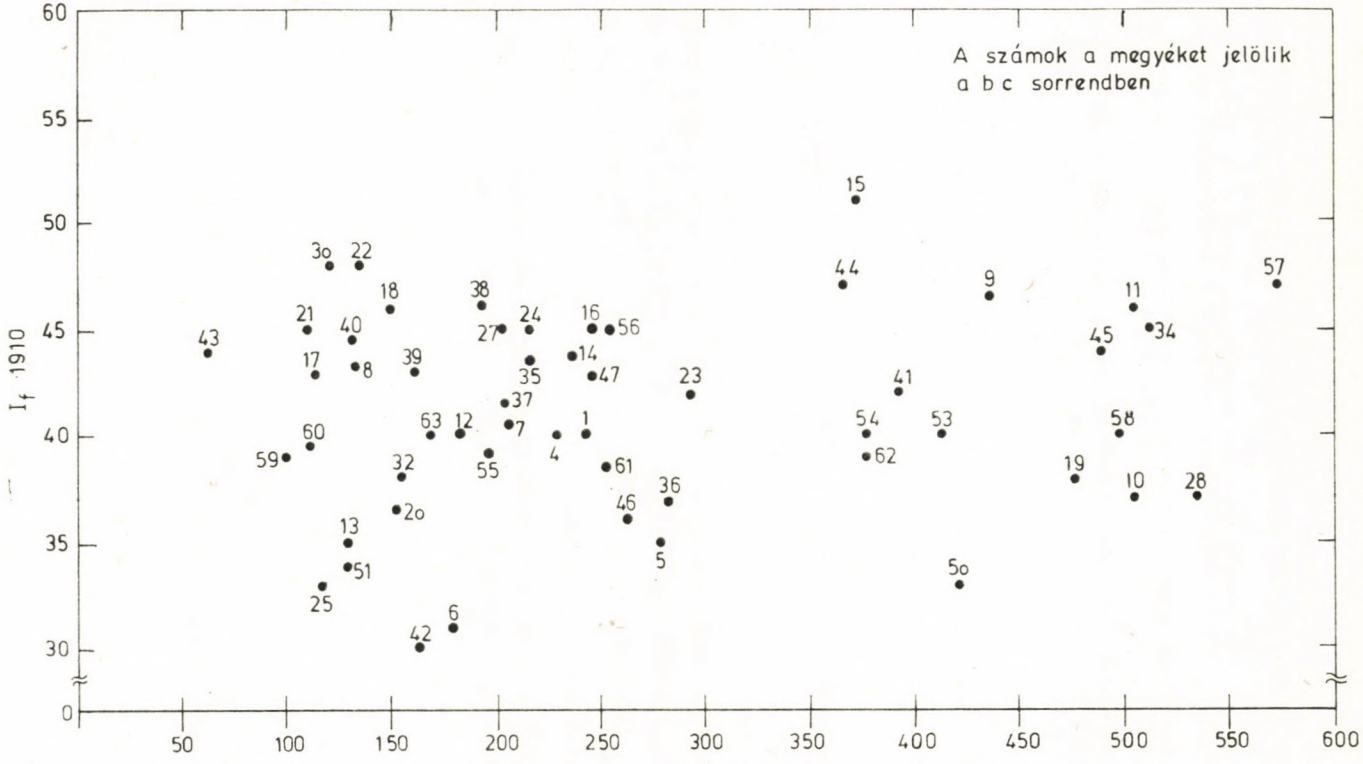
Típusok	Róm. kat.	Gör. kel.	Református	Gör. kat.	Egyéb
D: ($I_g + I_m -$)	2	2	5	9	—
A: ($I_g - I_m +$)	19	—	—	—	—
C: ($I_g + I_m +$)	1	—	—	—	1
B: ($I_g - I_m -$)	13	5	2	2	2
	35	7	7	11	3

Típusok	Magyar	Román	Német	Szlovák	Egyéb
D: ($I_g + I_m -$)	6	8	1	1	2
A: ($I_g - I_m +$)	12	2	5	—	—
C: ($I_g + I_m +$)	—	—	2	—	—
B: ($I_g - I_m -$)	14	4	2	1	3
	32	14	10	2	5

Горизонтальная графа: (1) Типы; (2) Римско-католические; (3) Праславные; (4) Реформатские; (5) Униатские; (6) Прочие; (7) Венгерские; (8) Румынские; (9) Немецкие; (10) Словацкие.

Heading: (1) Types; (2) Roman Catholic; (3) Greak Orthodox; (4) Calvinist; (5) Uniat; (6) Other; (7) Hungarian; (8) Roumanian; (9) German; (10) Slovakian.

Ha az I_m és I_g értékek együttes mozgásából alkotott típusok szerint (A, B, C, D) vizsgáljuk a nemzetiségek és a vallások abszolút többsége szerint csoportosított megyéket, akkor az tűnik ki, hogy a római katolikus megyékben az A-típusú, a görög-keleti megyékben a B-típusú, a református és görög-katolikus megyékben pedig a D-típusú megye alkotott túlnyomó többséget. A magyar többségű megyékben pedig a B-típusú, a román többségű megyékben a D-típus, a német megyékben az A-típusú megyék száma fordul elő legnagyobb arányban. A magyar megyék nagyobb részének demográfiai magatartása tehát úgy jellemezhető, hogy többségükben együtt jelentkezett a nupcialitás és a házas-termékenység csökkenése, ezzel szemben a román

II. Analfabetizmus és a termékenység
Неграмотность и плодовитость
Illiteracy and fertility

megyék többségében a keleti házasságkötési séma csökkenő tendenciája párosult a házas-termékenység növekedésével. A német nemzetiségű megyék felében az I_m nő, és az I_g csökkenő tendenciájú.

A fertilitás és a nupcialitás, valamint a nemzetiség és vallás kapcsolatának előbb bemutatott arányai azonban arra is utalnak, hogy szigorú okozati összefüggést a népesség demográfiai magatartása és felsorolt ismérvei között alig tételezhetünk fel, annál is inkább, mivel adataink, több alkalommal, sok-nemzetiségű megyék aggregált adatai.

d) Az urbanizálódás hatását kutatva, nem kétséges, hogy a városokban később és ritkábban kötöttek házasságot, mint a falvakban. Városaink I_m értékei is hatféle típus szerint változnak, ugyanúgy, mint a falvaké. Az azonban szembetűnő, hogy a város és a körülötte levő megye, vagy régió nem sorolható be mindig azonos típusba. Marosvásárhely I_m értékei például népszámlálásról népszámlálásra növekszenek, de a körülötte levő megye, vagy régió I_m értékei folyamatosan csökkennek. Ugyanígy viselkedik Arad és Kassa is. Nagyvárad azonban, a körülötte fekvő régióval megegyezően, folyamatosan csökkenti nupcialitási szintjét. Pozsonyhoz hasonlóan, amely folyamatosan növeli. Igazolható, hogy a városok I_m értékeinek nagysága és változása, valamint a városok foglalkozási struktúrája között nincsen számottevő összefüggés.

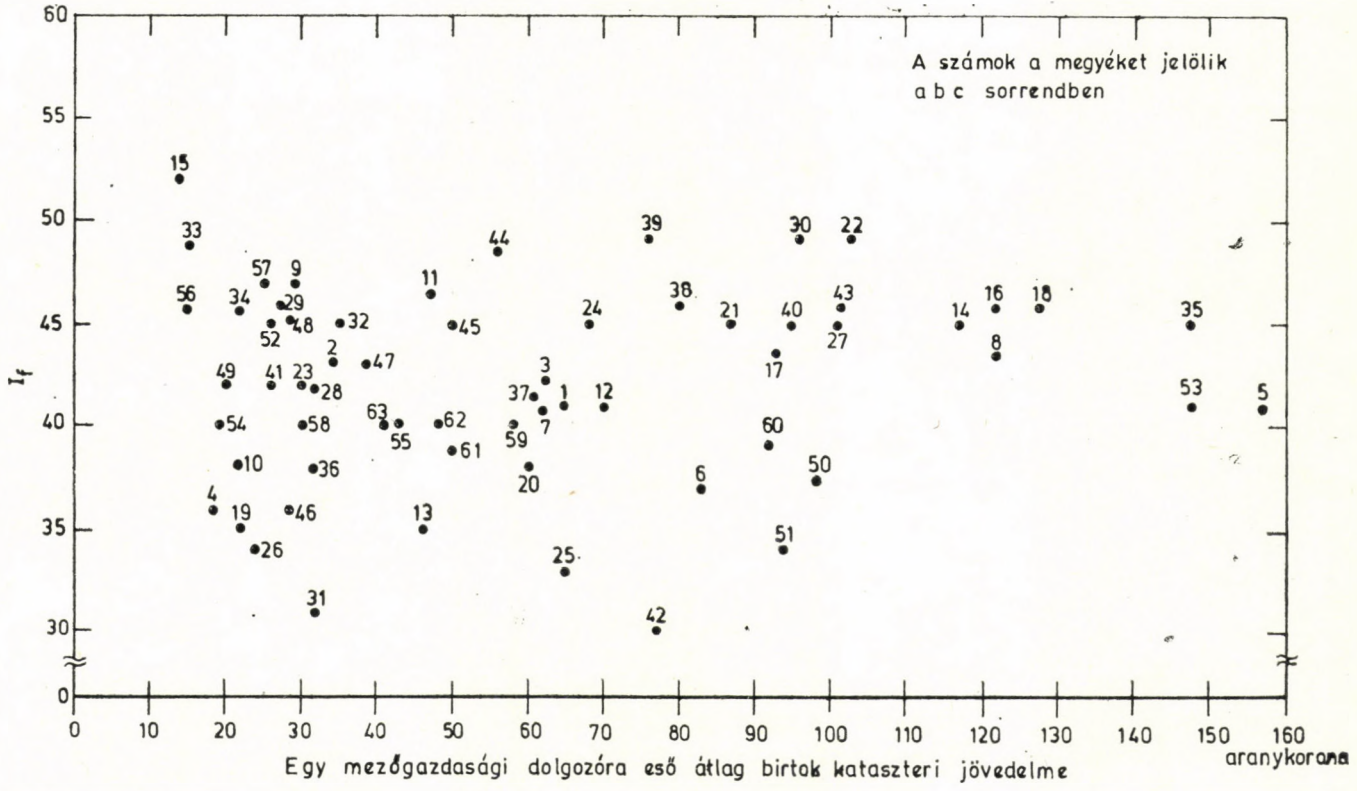
Megjegyzendő, hogy adataink tulajdonképpen csak a kiemelt jogállású városokra vonatkoznak, tehát a városiasodás valódi hatását csak közvetve érzékeltetik, illetve adatok hiányában nem részletezhetjük a magyar mezővárosok és a kisebb ipari városok demográfiai magatartását.

e) Az ország népességének túlnyomó része a mezőgazdaságból élt vagy megélhetése valamilyen módon a mezőgazdaságtól függött. Kézenfekvő tehát az a feltételezés, hogy a mezőgazdaságból származó jövedelem és a lakosság demográfiai magatartása között kapcsolat mutatható ki. Ennek érdekében meghatároztuk az egy mezőgazdasági dolgozóra eső átlagos terület kataszteri tiszta jövedelmét — megyénként. Sajnos az alábbi III. sz. diagram szerint a termékenység (I_f) és a mezőgazdaságból származható jövedelem között nem mutatható ki kapcsolat. Ez az eredmény azonban alig szolgál meglepő információként, mert a birtokmegoszlás aránytalanságai a két mutató viszonyítását eltorzítják.

f) Igen problematikus a foglalkozási megoszlás, átrétegződés és a termékenység közötti kapcsolat elemzése. Egyrészt azért, mert a három népszámlálás foglalkozási statisztikája elég nehezen vethető össze, másrészt azért, mert igen sokirányú foglalkozási eltolódás játszódott le.

Az ipari keresők adatait bemutató következő táblázat demográfiai régiókra bontása inkább a fejlődést és nem a tényleges, foglalkozási struktúra részletezését érzékelteti.

Azokban a megyékben, ahol a legalacsonyabb volt az összes keresők közül az ipari keresők aránya 1890-ben (az országos átlag fele) és ahol az az arány a legnagyobb mértékben megemelkedett 1910-re

III. Az If és a mezőgazdaság jövedelme
I_f и доход сельского хозяйства
If and income of agriculture

(88%-kal, az országos átlagos növekedés üteméhez képest a kétszeresére) — növekedett termékenység és csökkent a nupcialitás (keleti régió). Azokban a megyékben ellenben, ahol 1890-ben az ipari keresők aránya magasabb volt, mint az országos átlag, de növekedésük üteme lassúbb volt, mint az országos átlagé, csökkent a termékenység a nupcialitás növekedett, illetve csökkent. A korábbi iparosodás tehát csökkentette a házas termékenységet egy meghatározott szintig, átmenetileg a nupcialitást is, de a nagyobb méretű iparosítás már kedvezőbb nupcialitást idézett el. Ha alacsony volt az indusztrializálódás kiinduló szintje, de igen gyors volt a fejlődése, ez a korábbi nupcialitási trendet megingatta, de kedvező kilátásaival a házas termékenységet megnövelte.

15. Ezer keresőre jutó ipari kereső

Самодеятели, работающие в промышленности, на тысячу самодеятелей

Economically active persons working in industry per thousand economically active persons

Év	Magyarország (megyék)	Régiók A ($-I_g$ $+I_m$)	Régiók D ($+I_g$ $-I_m$)	Régiók B ($-I_g$ $-I_m$)
1890	97,93	126,78	55,29	108,06
1910	139,95	151,00	104,11	149,52
1890	100,00	100,00	100,00	100,00
1910	142,91	119,10	188,29	138,52
1890	100,00	129,46	56,46	110,34
1910	100,00	107,90	74,39	106,84

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Венгрия (комитаты); (3) Районы.

Heading: (1) Year; (2) Hungary (counties).

*

A termékenység és a nupcialitás változásainak okait kutatva, az okok bonyolult láncolatának kimunkálása további — egyrészt adataiban, másrészt módszereiben is — részletesebb és elmélyültebb kutatást igényel.

Ehhez talán hozzájárulunk, ha az eddig leírtakat összefoglaljuk:

1. Magyarországon 1880 és 1910 között alig változott a nupcialitás szintje. Az átlagos házasságkötési kor igen alacsony és majdnem változatlan marad. A házasságkötések gyakorisága pedig Európa más országaihoz mérten változatlanul magas.
2. A nupcialitás területi vetülete azonban már korántsem ilyen egyöntetű. Két nagy régió bontakozik ki. Az ország nyugati felében egyre korábban kötnek házasságot és egyre gyakrabban, míg az ország keleti megyéiben éppen megfordítva. A keleti régióban a kezdetben legkeletibb típusú nupcialitást mutató megyék igyekeznek leggyorsabban eljutni a malthusianus állapotba.

3. Magyarországon az említett időszakban csökkent a termékenység és a házas termékenység is.
4. A termékenység csökkenése azonban nem jellemző az egész országra. Az ország keleti részében emelkedett a házas termékenység, az ország nyugati részében azonban csökkent. A keleti régióban minél alacsonyabb volt valamely megye termékenysége, annál nagyobb mértékben emelkedett, míg a nyugati országrészben annál kisebb mértékben csökkent.
5. A nupcialitás és a házas termékenység együttes változása alapján négy régióra bontható Magyarország. A nyugati régióban növekszik a nupcialitás és csökken a házas termékenység. A keleti régióban éppen megfordítva csökken a nupcialitás és növekszik a házas termékenység. Az ország közepén csökken a termékenység és a nupcialitás is és csak két kis megyében növekszik mind a két mutató.
6. A háromféle magatartás úgy is jellemezhető, hogy a két szélső egymással ellentétes típusban 1890 és 1900 között gyorsul fel a folyamat, az ország közepén azonban az első világháborút megelőző időszakban. A keleti régióban a folyamat trendjét a nupcialitás, a nyugati régióban azonban a fertilitás befolyásolta erőteljesebben. Az ország középső részében a két tényező majdnem azonos hatású.
7. A csecsemőhalandóság szintje bizonyos mértékig meghatározta a későbbi termékenységcsökkenés ütemét.
8. Nem igazolható, hogy a korspecifikus női analfabetizmus és a termékenység között összefüggés áll fenn.
9. A három régióban meghatározott vallású és nemzetiségű megyék nagyobb gyakorisággal fordulnak elő.
10. A mezőgazdaságból származó jövedelem és a termékenység között nem tapasztalható kauzális összefüggés.
11. A három nagy régióban jelentősen és jellemzően különbözik az iparosítás színvonala és az indusztrializálódás mértéke.

Ki kell emelnünk azonban, hogy a magyarországi termékenység csökkenésének tényét és lokalizációját nem most fedeztük fel először. A 19. századi magyar demográfusok többször rámutattak a fertilitás és a nupcialitás csökkenésére és részletesen — községi szinten — igyekeztek feltárni azokat a gócokat, amelyek veszélyeztették az ország természetes szaporulatát.

Ennek igazolására idézzük a Statisztikai Hivatal 1892. évi népmozgalmi kötetét.

„A terméketlen házasságok vidéke három önálló csoportot foglal magában. A legnagyobb összefüggő ilyen terület a román és szász lakosságú megyéké. E csoportban találjuk az egész ország legterméketlenebb megyéjét, Krassót, ahol ezer 15—50 éves férjes nőre csak 157 élveszületés esik. Utána mindjárt Beszterce-Naszód jő e csoportba és utána Hunyad. Ahol a házasságban élő nők 1/5-e sem szül egy év leforgása alatt, a következő megyék: Temes-, Krassó-, Szeben-, Hunyad-, Fogaras-, Nagy-Küküllő, Kolozs, Szolnok-Doboka-, Beszterce-Naszód. A másik nem olyan nagy, de sajnos igen intenzív terméketlen vidék a Dráva melletti: Baranya-, Tolna-, Somogy-, s a Dráván túl Belovár-Körös megye. A legrosszabb a helyzet Baranyában, ahol ezer 15—50 éves férjes nőre csak 161 élveszülött esik, tehát már 6 asszonyra sem lehet egy élve-szülöttet számítani. Utána következik Tolna-, majd Somogy-megye. Az országos átlagon alul van Veszprém

és Zala. A harmadik összefüggő terület a Garam-folyótól a Hernád folyóig terjed. A legfeltűnőbb Hont-megye házasságainak terméketlensége, amely majdnem azonos Baranyáéval, 162 élveszülött esik ezer 15—50 éves asszonyra."

Természetesen a korabeli gazdaságpolitikai irodalom és az egyházak is foglalkoztak a születéskorlátozás elterjedésével. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek és más források segítségével összeállították azokat a falvakat, amelyekben már csak egy vagy két gyermeket szültek az asszonyok és megjelölték a folyamat terjedési irányát, csomópontjait.

Ezek, a közel egy évszázaddal ezelőtt megindított kutatások talán megfelelőbb alapot nyújtanak arra, hogy a következőkben feloldjuk az aggregált adatok torzításait és a községi szintű vizsgálatok módot nyújthatnak az okok láncolatának alaposabb felderítésére.

IRODALOM ÉS FORRÁSOK

BACCI, M. L.: A century of Portuguese fertility. Princeton 1971. Princeton Univ. Press. 128 p.

CHOJNACKA, H. Nuptiality patterns in an agrarian society. — Population Studies 1976. No. 2. pp. 203—227.

COALE, A. J.: Factors associated with the development of low fertility. — U. N. World Population Conference 1965. Vol. II.

COALE, A. J.: The decline of fertility in Europe from the French revolution to World War II. — In: S. J. Behrman (ed) Fertility and family planning. Univ. of Michigan Press. 1969.

COALE, A. J. — TYE, C. Y.: The significance of age-patterns of fertility in high fertility populations. — The Milbank Memorial Fund Quarterly 1961. No. 4. 631—646. p.

DEMENY, P. Early fertility decline in Austria-Hungary. A lesson in demographic history. — Daedalus 1968. No. 2. 502—522. p.

HAJNAL, J.: European marriage patterns in perspective. — In: Population in history D. V. Glass — D. E. C. — Eversley (ed.) London 1965, Edward Arnold, 690 p.

KNODEL, J. E.: The decline of fertility in Germany 1871—1939. — Princeton 1974. Princeton Univ. Press. 306 p.

SZABADY EGON: Basic fertility tables for some East-European socialist countries. 387—408. p. In: World views of population problems. Budapest, 1968. Akad. K. 447. p.

TEKSE, K.: Some characteristics of fertility in Central- and Southern-Europe before World War I. — Demográfia 1969. No. 1—2. 23—48. p.

Van de Walle, E. — Knodel, J. E.: Demographic transition and fertility decline. — Sydney, 1967. 47—55. p.

Van de WALLE, E.: Les enseignements, de la transition demographique européenne. — Culture et developpement 1975. No. 3—4.

Van de WALLE, E.: Marriage and marital fertility. — Daedalus 1968. No. 2. 486—501. p.

FORRÁSOK

A Magyar Statisztikai Hivatal 1880., 1890., 1900. és 1910. évi népszámlálási, valamint népmozgalmi kiadványai.

СХЕМЫ РЕГИОНАЛЬНОЙ ПЛОДОВИТОСТИ В ВЕНГРИИ В СЕРЕДИНЕ XIX-ГО СТОЛЕТИЯ

Резюме

По методу профессора Коля венгерский Исследовательский институт по демографии рассчитал уже раньше величины показателей брачности (I_m) и брачной плодовитости (I_g) 1880, 1890, 1900 и 1910 гг. по комитатам. Исходя из этих основных данных, можно доказать, что в восточной половине Венгрии — в связном районе значительной величины — характерным показалось мальтузианское поведение в конце XIX-го века: браки заключаются все позже и все реже. Можно характеризовать темп процесса таким способом, что комитаты с поведением по брачности самого восточного типа стремились быстрее всего к мальтузианскому поведению. В западной части страны в последнем квартале XIX-го столетия браки заключаются все раньше и раньше и повышается и частота бракосочетаний. В отношении поведения по брачности этот район соответствовал некоторым странам Западной Европы в данный период.

При исследовании динамики брачной плодовитости в период 1890—1910 гг. видно, что в восточной части страны брачная плодовитость повышается, а в западной, средней и южной частях она снижается.

По общей динамике I_m и I_g можно разделить страну на три больших района. В восточной половине страны мальтузианское поведение сопровождается увеличением брачной плодовитости. В противоположность этому в западных и некоторых северных комитатах брачность стала более благоприятной, но можно было наблюдать неомальтузианское поведение. В средних и южных областях страны мальтузианизм и нео-мальтузианизм сочетались.

Следовательно, Венгрия не считается единой страной с тождественным поведением по динамике брачности и плодовитости. Она разделяется на хорошо отграничиваемые, крупные и связные демографические районы противоположного характера.

При исследовании причин этих региональных разниц и контрастов детская смертность, неграмотность, национальность, религия, урбанизация, доход от сельского хозяйства, далее численность и доля самодеятелей, работающих в промышленности, представляли собой отдельные переменные. Парные коррелятивные и ассоциационные связи указывают на слабые или средние, не всегда односмысленные корреляции.

Необходимо продолжать исследование при помощи источников, сообщающих данные по селам, и тонкими методами.

REGIONAL FERTILITY PATTERNS IN HUNGARY IN THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY

Summary

With Professor Coale's method the Hungarian Demographic Research Institute calculated already earlier the values of indicators of nuptiality (I_m) and marital fertility (I_g) of 1880, 1890, 1900 and 1910 by counties. Starting from these basic data it can be proved that in the eastern part of Hungary — in a contiguous large region — the Malthusian behaviour is characteristic at the end of

the 19th century: people marry later and later, and less and less frequently. The pace of the process can be characterized in such a way that at the beginning of this epoch the counties with a nuptiality behaviour of the most eastern type strived the most rapidly after the Malthusian behaviour. In the western part of the country in the last quarter of the 19th century people marry earlier and earlier and also the incidence of marriages grows. In this region nuptiality was the same as in some countries of Western Europe at that period.

If we study the development of marital fertility between 1890 and 1910 we see that in the eastern part of the country marital fertility increases but in the western, middle and southern part it decreases.

According to the joint dynamics of I_m and I_g the country can be divided into three large regions. In the eastern part of Hungary the Malthusian behaviour was accompanied by the growth in marital fertility. In the western and some northern counties, however, nuptiality became more favourable but the noe-Malthusian behaviour prevailed. In the middle and southern regions of the country Malthusianism and neo-Malthusianism were linked.

Thus Hungary cannot be considered as a uniform country with an equal behaviour in respect of the dynamics of nuptiality and fertility. Hungary is divided into large and contiguous regions of opposite character which can be well delimitated.

At the study of the reasons for these regional differences and contrasts infant mortality, illiteracy, nationality, religion, urbanization, income from agriculture and the number and ratio, respectively, of economically active persons working in industry were considered as variables. The paired correlative and association relations show week or medium, not always unambiguous correlations.

Research should be continued by means of sources supplying with data on rural level, and with fine methods.

KÖZLEMÉNYEK

ADATOK AZ ÚJSZÜLÖTTEK NEMI ARÁNYÁNAK ALAKULÁSÁHOZ HAZÁNKBAN AZ 1946—1974 ÉVEKBEN

REX-KISS BÉLA DR.—SZEMERE GYÖRGY DR.—SZABÓ RAFFAEL DR.

Ismeretes, hogy az újszülöttek között a fiúk aránya (az ún. sekunder sex ratio, a továbbiakban SR) nagyobb, mint a leányoké. Az újszülöttek nemi arányát (sexuális proportio, sex ratio) a fiúneműek arányával szokták kifejezni, tizedestörtben.

Megkülönböztetünk ún. primer SR-t, amely alatt a magzati nemi arányt értjük (a megtermékenyüléstől a születésig terjedő időszakban). Ez a nemi arány mindig magasabb, mint az újszülötteké; mégpedig minél fiatalabb koraszülötteket, spontán vagy művi vetélésekből származó abortumokat vizsgálunk, annál magasabb SR értékeket kapunk. (A megtermékenyülés után közvetlenül a magzati SR-t 0,60—0,70 körülinek tartják.) A külföldi szakirodalomban található néhány olyan közlemény is, amelyben ennek ellenkezőjéről számolnak be. Az egyik 427 spontán abortum anyagát összegező genfi konferencia jelentése (7), amiben kifejezett leány túlsúly szerepel (83:100 = 0,4535 SR). *Schultze* (22), valamint *Mikamo* (14) szintén leány túlsúlyt észleltek korai abortumokban. Ez utóbbi megfigyelésekkel szemben a szerzők túlnyomó többsége a primer SR-ban a fiú túlsúlyt lényegesen magasabbnak tartja, mint a sec. SR-ban, aminek következtében ez az általánosan elfogadott álláspont. (Vagyis: a SR a megtermékenyülést követően a legmagasabb és fokozatosan csökken megszületésig.) (4, 8, 11, 13, 29, 30, 31.) A SR kialakulására vonatkozó elméleteket egy előző közleményünkben ismertettük (19).

A vonatkozó szakirodalomban a SR alakulására befolyást gyakorló tényezők között többet is említenek: fajtabeli és genetikai faktorokat (6, 10, 12, 23), a szülők korát, a szülések sorrendjét (15, 16, 1,2, 13, 17), az évszakokat (25), a szülők szociális és gazdasági helyzetét, a nagyobb háborúkat (12), stb. Újabban az anya és gyermeke közötti, vércsoportok tekintetében fennálló, foetomaternális inkompatibilitásnak is szerepet tulajdonítanak (8, 9, 13).

Fent említett tényezők közül az anya korának és az évszakoknak a hatását a SR-ra *Bochkov* és munkatársai tagadják (1). *Novitski* és *Sandler* (17), valamint *Maráz* és munkatársai (19) szerint a SR a szülési sorrenddel (a paritás emelkedésével) csökken. Az anya és magzata közötti immunológiai kapcsolat (foetomaternális vércsoport inkompatibilitás) szerepét a SR-val kapcsolatban az utóbbi években számos szerző kutatta (8, 13), azonban az eredmények eléggé eltérők. Magunk ezeknek az egymásnak sokszor ellentmondó eredményeknek a tisztázása céljából nemrégen vércsoport (AB0 és Rh) vizsgálatokat végeztünk 2000 családon annak megállapítása végett, hogy milyen befolyása van a foetomaternális kompatibilitásnak, ill. inkompatibilitásnak a sekunder SR-ra (19,20). Megállapítottuk, hogy az inkompatibilis terhességből (elsősorban az Rh viszonylatban) származó gyermekek SR-ja magasabb.

A tudományos szakirodalomban utalások találhatók arra nézve is, hogy a nagyobb háborúk (emberveszteségek, amikben sok férfi pusztul el) után általában több fiúgyermek születik, mint leány. (Ezt egyesek úgy fogják fel, mint a biológiai reguláció egy sajátos megjelenési formáját a férfiakban bekövetkezett nagyfokú pusztulás kiegyenlítésére. Ez azonban teleológikus okoskodás, ami nem bizonyítható.) (8, 19, 29.)

A sekunder SR világátlagát az irodalomban 0,5146 körülinek adják meg (8, 5, 19, 29), ami azt jelenti, hogy az újszülöttek között a fiúk világátlaga 51,46%. Azonban találunk a szakirodalomban ettől többé-kevésbé eltérő adatokat is. Így pl. *Maráz* és munkatársai 0,5215-öt (13), *Shield* és munkatársai 0,5289-et adnak meg (24).

Tekintettel arra, hogy hazánkban a sekunder SR okainak elemzésére szolgáló vizsgálatok eddig csak kevés esetben és alacsony számú klinikai anyagon történtek, indíttatva éreztük magunkat, hogy ezzel a kérdéssel foglalkozzunk és esetleg adatokat szolgáltassunk néhány még vitatott kérdés megválaszolásához.

Vizsgálatainkban a következő kérdések megválaszolásához kívántunk elsősorban adatokat szerezni:

1. Mi a sekunder SR értéke hazánkban?
2. Van-e összefüggés a szülési sorrend és a SR között?
3. Van-e összefüggés az élveszülések száma, az elsőszülöttek aránya és a SR között?
4. Milyen hatása volt a második világháborúnak a háborút követő első évek SR-jának alakulására?
5. Milyen hatása volt az 1044/1953 (II. 8.) MTH-, az 1047/1956 (VI. 3.) MTH- és az 1040/1973 (X. 8.) MTH-nak a SR alakulására.
6. Megfigyelhető-e különbség a SR értékekben az ország különböző tájegységei (megyéi) között, ill. a települések jellege szerint.

Vizsgálati anyag és módszer

A vizsgálatainkhoz szükséges népmozgalmi adatokat a KSH Népesedésstatisztikai Főosztálya bocsátotta rendelkezésünkre.[1] Vizsgálatainkhoz az 1946-tól 1974-ig terjedő évekre vonatkozó adatokat dolgoztuk fel. Ezek a következők:

a) összes szülések száma,
b) összes élveszülések száma és
c) összes halvaszülések száma

házasságon belül és kívül, évenként és szülési sorrendenként.

Mivel az összes élveszülések között a 10-en felüli, a házasságon kívüli születésekből az 5-ön felüli szülési sorrend nem volt biztosan megállapítható, s egyébként is az esetszámok ezekben a szülési sorrendekben alacsonyak voltak, a hibák elkerülése végett ezeknél a szülési sorrendeknél az esetszámokat összevontuk. Ezeknek az összevont esetszámokból adódó csoportoknak SR értékeit a szülési sorrendek vonatkozásában nem értékeltük.

Vizsgálataink eredményeit a megválaszolandó kérdéseknek megfelelően csoportosítva az alábbiakban foglaljuk össze:

Vizsgálatok a sekunder SR értékének megállapítására

1946-tól 1974-ig (tehát 29 év alatt) Magyarországon 4 829 802 élveszületés történt. Közülük 2 496 360 fiú, 2 333 442 leány. Ebből *a SR értéke 0,5169-nek adódik.* Az évenkénti SR értékek 0,5144 és 0,5192 között vannak. A különbség a két szélső érték között mindössze 0,0048. Vagyis a szórás a SR éves értékei között igen kicsi. Fenti számadatokból kiszámítható, hogy a 29 év alatt 162,918-cal (éves átlagban 5,618-cal) több fiúgyermek született, mint leány.

A házasságon kívül született gyermekek aránya az összes élveszületetthez viszonyítva 1946-tól kezdve fokozatosan csökkent. 1946-ban 8,08%. 1974-ben 5,04% volt. (Az 1950—51. évi születési adatok nem állottak rendelkezésünkre, úgy hogy a házasságon kívül született gyermekek SR-ját csupán 27 év adataiból tudtuk kiszámítani és azt 0,5147-nek találtuk. A két szélső éves értéket 0,5052 és 0,5232-nek találtuk. A különbség a két szélső érték között 0,0180.) Meg-

1 Az anyag feldolgozásához nyújtott rendkívül értékes segítségért szerzők ezúton is köszönetet mondanak az osztály vezetőjének, dr. Varga Lajosnénak, valamint munkatársainak.

állapítható, hogy a házasságon kívül született gyermekek csoportjában a 27 évi átlagos SR valamivel alacsonyabb, mint az összes élveszületett gyermekeké, valamint, hogy a különbség a két szélső érték között nagyobb. A nagyobb szórás nyilvánvalóan abból adódik, hogy a házasságon kívüli születések száma viszonylag alacsony (évenként 6,904 és 17,407 között) és így érvényesülhetett a kis számokból eredő hibaforrás.

1. Az összes élveszületett és a házasságon kívül született gyermekek SR értékei és az 1. szülési sorrendből származó gyermekek aránya évenként (1946-tól 1974-ig)

Значения пропорции полов всех родившихся живыми детей и внебрачных детей, и удельный вес перворожденных детей по годам (1946—1974 гг.)

SR values of total live-born infants and children born out of wedlock, and ratio of first-born children by years (1946—1974)

Évek (1)	Összes Élveszül. sz. (2)	1. szül. % (3)	S R (4)	Házasságon kívül születettek (5) %	sz (2)	1. szül. % (3)	S R (4)
1946	169,120	37,59	0,5166	8,08	13,665	59,67	0,5203
47	187,316	40,91	0,5180	7,88	14,766	57,40	0,5174
48	191,907	40,79	0,5152	8,04	15,661	54,80	0,5135
49	190,398	40,61	0,5192	8,25	15,796	51,21	0,5088
1950	195,567	41,80	0,5185	—	—	—	—
51	190,645	41,54	0,5144	—	—	—	—
52	185,820	39,44	0,5156	8,08	15,019	44,42	0,5219
53	206,926	37,57	0,5167	8,21	17,000	48,37	0,5174
54	223,347	35,32	0,5190	7,79	17,407	45,92	0,5170
55	210,430	37,38	0,5172	6,62	14,787	45,02	0,5052
56	192,810	38,87	0,5168	6,62	12,766	44,21	0,5102
57	167,202	42,68	0,5191	6,39	10,689	43,12	0,5183
58	158,428	43,46	0,5185	5,75	9,107	41,89	0,5180
59	151,174	43,89	0,5157	5,72	8,642	42,36	0,5139
1960	146,461	43,91	0,5175	5,47	8,016	44,00	0,5192
61	140,365	44,99	0,5173	5,49	7,712	44,13	0,5185
62	132,335	45,43	0,5163	5,27	7,083	44,44	0,5204
63	130,053	45,03	0,5159	5,45	6,968	46,04	0,5133
64	132,141	47,54	0,5175	5,22	6,904	49,29	0,5196
65	133,000	48,79	0,5158	5,22	6,940	51,33	0,5218
66	138,489	49,27	0,5175	5,12	7,089	52,60	0,5152
67	148,886	48,70	0,5166	4,99	7,429	54,13	0,5151
68	154,419	48,40	0,5155	5,02	7,757	54,38	0,5100
69	154,318	49,16	0,5177	5,22	8,055	54,23	0,5212
1970	151,819	49,00	0,5162	5,43	8,239	55,58	0,5232
71	150,640	49,15	0,5152	5,75	8,667	57,08	0,5107
72	153,265	48,91	0,5175	5,99	9,186	55,80	0,5159
73	156,224	48,63	0,5163	5,98	9,338	56,70	0,5101
74	186,288	44,32	0,5147	5,66	10,547	56,89	0,5080
	4.829,802	43,35	0,516866	—	285,235	48,95	0,5147

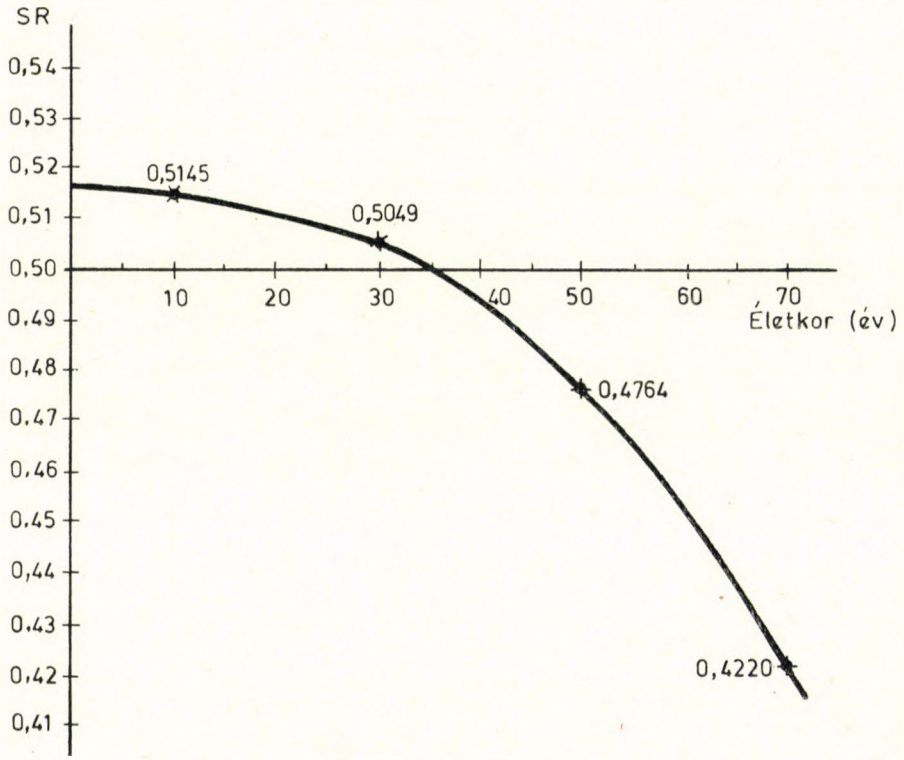
Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Общая численность родившихся живыми детей; (3) % перворожденных; (4) Пропорция полов; (5) Внебрачные дети.

Heading: (1) Years; (2) Total number of live-born; (3) Per cent of first-born; (4) SR; (5) Children born out of wedlock.

Közismert demográfiai megfigyelés, hogy a születéskor jelentkező férfitúlsúly az évek folyamán fokozatosan csökken és az idősebb korosztályokban már jelentős nőtúlsúly mutatkozik (28). Ezzel a megfigyeléssel kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy milyen korban áll be a nemek azonos (50—50%-os) aránya. Annyit biztosan tudunk, hogy ez az állapot a kb. 15. életév előtt nem következik be. Nyilvánvaló, hogy ezt az időpontot a nők és férfiak halálozását befolyásoló tényezők, ill. azok különbsége befolyásolja, ill. határozza meg. Magyarországon az 1920—1975. években a különböző életkorú lakosság átlagos SR értékeit a következőnek találták (27):

15 éven aluliak	0,5145
15—39 évesek	0,5049
40—59 évesek	0,4764
60 éven felüliek	0,4220

Ha fenti értékeket grafikusan ábrázoljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy a nemi arány a 30—35. életév között jut egyensúlyba. A grafikonból az is megállapítható, hogy az értékek alakulását leíró görbe a kb. 40. életévtől kezdődően eléggé meredeken esik.

I. A nemi arány (SR) és az életkor összefüggése
Корреляция между пропорцией полов и возрастом
Interrelation between sex ratio (SR) and age

Összefüggés a szülési sorrend és a SR között

Meghatároztuk a SR értékeket az összes élveszülött gyermekeknél különkülön az 1—10-ig terjedő szülési sorrendekben. A 11. és az ezenfelüli sorrendek értékeit összevontuk. (Ennek okát már fentebb ismertettük.) Kiszámítottuk az SR értékeket évenként és a 29 év anyagát szülési sorrendenként összevonva is. Ha az SR értékeket évenként külön-külön hasonlítjuk össze a szülési sorrendekben, értékelhető megállapításhoz nem jutunk, mivel az értékek igen nagy szórást mutatnak. Ha azonban az SR értékeket szülési sorrendenként a 29 év összesített anyagában vizsgáljuk, akkor a következő megfigyeléseket tehetjük:

Legmagasabb a SR az elsőszülöttek között és a paritás növekedésével csökkenő tendenciát mutat. Megállapítható, hogy a szórás az egyes szülési sorrendek SR értékei között nem jelentős (0,5096 és 0,5181 szélső értékek, a különbség 0,0085). A SR értékekben megmutatkozó összefüggést akkor érzékeljük legjobban, ha összehasonlítjuk egymással az 1., a 2—5. és a 6—10. szülési sorrendek értékeit:

Átlagos SR az 1. szülési sorrendben	0,5181
Átlagos SR a 2—5. szülési sorrendben	0,5167
Átlagos SR a 6—10. szülési sorrendben	0,5121

Ha a szülési sorrendek és a SR érték közötti összefüggést a *házasságon kívül született gyermekek* csoportjában vizsgáljuk meg, akkor ugyanazt állapíthatjuk meg, mint fentebb az összes élveszületett gyermek csoportjában, de az összefüggés még kifejezettebb, vagyis: a SR érték az elsőszülöttek között a legmagasabb és a paritás növekedésével csökken:

Átlagos[2] SR az 1. szülési sorrendben	0,5188
Átlagos SR a 2. szülési sorrendben	0,5110
Átlagos SR a 3. szülési sorrendben	0,5098
Átlagos SR a 4. szülési sorrendben	0,5091
Átlagos SR az 5. szülési sorrendben	0,5088
Átlagos SR a 6. szülési sorrendben	0,4969

[2] az 1955—1974. évek átlaga.

Összefüggés az élveszületettek száma, az elsőszülöttek aránya és a SR között

Tekintettel arra, hogy — mint az vizsgálatainkból is kiderült — a SR az 1. szülési sorrendből származó gyermekek között a legmagasabb és az elsőszülöttek aránya az újszülöttek között a legnagyobb (összehasonlítva a többi szülési sorrendekkel), nyilvánvaló, hogy a fiúgyermekek abszolút és relatív számának alakulásában ennek a két körülménynek igen fontos szerepe van. Mint az 1. táblából kiderül, az elsőszülöttek aránya az egyes években jelentős különbségeket mutat.

A grafikus ábrázolásból (II. ábra) kiderül, hogy *az 1. szülöttek aránya fordítottan arányos a születések számával.* Ezzel szemben a születési számokban és az 1. szülöttek arányában évenként megfigyelhető különbségek és az SR értékek között összefüggés nem figyelhető meg.

A házasságon kívül született gyermekek csoportját vizsgálva, megállapíthatjuk, hogy közöttük az elsőszülöttek aránya természetszerűleg magasabb. (Középérték 48,93%, határértékek 41,89 és 59,67%.) Nem találtunk összefüggést a SR és a házasságonkívüli összes születések száma, valamint az elsőszülöttek aránya között külön-külön.

Ami az elsőszülöttek száma és a fiú születési túlsúly közötti összefüggést illeti, a 4. táblából megállapítható, hogy az évenkénti eredményeket vizsgálva, az évek többségében (29-ből 23-ban) az elsőszülöttek SR-ja magasabb, mint a 2.—10. szülési sorrendekből származó gyermekek átlagértékei. Az 1. és a 2.—10. szülési sorrendek SR-i közötti különbség évi átlaga 0,002238 az 1. szülési sorrend javára.

Ha kiszámítjuk a 0,002238 SR-plusznak megfelelő fiúgyermekek számát az összes fiúgyermekek számából, akkor 5,567 főt kapunk a 29 évre összesen. Ez évi átlagban kb. 192 fiút jelent. Vagyis a fiú túlsúlyból évenként átlagosan ennyi származik az 1. szülési sorrendből.

2. SR az összes élveszületett gyermekeknél évenként és szülési sorrendenként

Пропорция полов у всех родившихся живыми детей по годам и родовому порядку

SR for total live-born children by years and parity

Évek (1)	Szülési sorrendek (2) 1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11 és több (3)	Átlag (4)
1946	0,5190	0,5140	0,5170	0,5150	0,5220	0,5140	0,5000	0,5180	0,4980	0,5290	0,5058	0,5166
47	0,5177	0,5206	0,5163	0,5232	0,5058	0,5160	0,5229	0,5132	0,5155	0,5104	0,5168	0,5180
48	0,5167	0,5151	0,5209	0,5084	0,5105	0,5122	0,5210	0,5175	0,4917	0,4846	0,4881	0,5152
49	0,5203	0,5194	0,5181	0,5154	0,5248	0,5092	0,5182	0,5138	0,5190	0,5217	0,5205	0,5192
1950	0,5190	0,5177	0,5164	0,5239	0,5231	0,5224	0,5078	0,5089	0,5096	0,5111	0,5229	0,5185
51	0,5145	0,5175	0,5159	0,5115	0,5019	0,5146	0,5032	0,5040	0,5132	0,5158	0,5071	0,5144
52	0,5192	0,5174	0,5129	0,5114	0,5050	0,5120	0,5025	0,5130	0,4790	0,4692	0,5197	0,5156
53	0,5178	0,5157	0,5191	0,5126	0,5251	0,5073	0,5071	0,5142	0,4975	0,5005	0,5304	0,5167
54	0,5202	0,5171	0,5179	0,5197	0,5160	0,5215	0,5279	0,5235	0,5170	0,5204	0,5066	0,5190
55	0,5171	0,5174	0,5138	0,5145	0,5223	0,5106	0,5131	0,5106	0,5179	0,5128	0,5251	0,5172
56	0,5184	0,5170	0,5159	0,5132	0,5150	0,5077	0,5145	0,5211	0,5069	0,5007	0,5442	0,5168
57	0,5197	0,5209	0,5210	0,5133	0,5149	0,5136	0,5101	0,4954	0,5251	0,5206	0,5006	0,5191
58	0,5206	0,5166	0,5195	0,5174	0,5108	0,5224	0,5002	0,5264	0,5013	0,5287	0,5148	0,5185
59	0,5172	0,5253	0,5130	0,5111	0,5138	0,5173	0,5228	0,4963	0,4981	0,5272	0,5271	0,5157
1960	0,5189	0,5151	0,5154	0,5155	0,5269	0,5177	0,5180	0,5009	0,5314	0,5702	0,5026	0,5175
61	0,5164	0,5196	0,5240	0,5145	0,5171	0,5044	0,4932	0,4722	0,5037	0,5119	0,5366	0,5173
62	0,5179	0,5135	0,5111	0,5175	0,5187	0,5362	0,4935	0,5132	0,5304	0,5328	0,4796	0,5163
63	0,5180	0,5116	0,5145	0,5178	0,5262	0,5218	0,5026	0,5201	0,5266	0,5293	0,5291	0,5159
64	0,5178	0,5146	0,5143	0,5296	0,5230	0,5186	0,5285	0,5231	0,5355	0,5407	0,5071	0,5175
65	0,5178	0,5124	0,5152	0,5147	0,5042	0,5226	0,5257	0,5460	0,5441	0,5185	0,4832	0,5158
66	0,5181	0,5184	0,5149	0,5168	0,5203	0,4946	0,5176	0,5144	0,5002	0,5521	0,4989	0,5175
67	0,5161	0,5163	0,5168	0,5155	0,5226	0,5228	0,5185	0,5000	0,5476	0,5341	0,5305	0,5166
68	0,5174	0,5147	0,5160	0,5142	0,5085	0,5022	0,5107	0,4988	0,4759	0,5041	0,5079	0,5155
69	0,5207	0,5138	0,5192	0,5216	0,5145	0,5162	0,4996	0,5134	0,4969	0,4924	0,5100	0,5177
1970	0,5160	0,5171	0,5192	0,5204	0,5124	0,5105	0,4991	0,5076	0,4824	0,4783	0,5013	0,5162
71	0,5145	0,5163	0,5129	0,5240	0,5296	0,5102	0,4762	0,5138	0,5532	0,4639	0,5076	0,5152
72	0,5214	0,5157	0,5116	0,5114	0,4992	0,5069	0,5114	0,5159	0,4935	0,5147	0,4891	0,5175
73	0,5153	0,5189	0,5157	0,5061	0,5120	0,5150	0,4989	0,4969	0,5446	0,5267	0,5672	0,5163
74	0,5184	0,5132	0,5107	0,5094	0,5141	0,4973	0,4906	0,4677	0,4903	0,5236	0,5471	0,5147
1. Átlagok	0,5181	0,5164	0,5164	0,5157	0,5160	0,5141	0,5106	0,5113	0,5096	0,5118	0,5146	0,5169
	0,5181			0,5167					0,5121			

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Родовой порядок; (3) 11. и свыше; (4) Средняя.
Вертикальная графа: 1. Средние.

Heading: (1) Years; (2) Parity; (3) 11th and over; (4) Average.
Lateral text: 1. Average.

3. A SR alakulása házasságon kívül született gyermekeknél évenként és szülési sorrendenként

Динамика пропорции полов у внебрачных детей по годам и родовому порядку

SR for children born out of wedlock by years and parity

Évek (1)	Szülési sorrend (2) 1.	2.	3.	4.	5.	6. = <	Átlag (3)
1946	0,5262	0,5064	0,5115	0,5391	0,5467	0,4927	0,5203
47	0,5189	0,5090	0,5149	0,5145	0,5339	0,5260	0,5174
48	0,5218	0,5028	0,5095	0,4869	0,4980	0,5332	0,5135
49	0,5133	0,5003	0,5025	0,5051	0,5000	0,5211	0,5088
1950	—	—	—	—	—	—	—
51	—	—	—	—	—	—	—
52	0,5267	0,5168	0,5175	0,5268	0,5185	0,5120	0,5219
53	0,5182	0,5150	0,5268	0,5090	0,5319	0,5034	0,5174
54	0,5112	0,5189	0,5070	0,5316	0,5318	0,5349	0,5170
55	0,5106	0,5066	0,4936	0,4954	0,5032	0,4978	0,5052
56	0,5168	0,4637	0,4974	0,5262	0,5070	0,4872	0,5102
57	0,5207	0,5200	0,5168	0,5383	0,5111	0,4964	0,5183
58	0,5216	0,5182	0,5222	0,5266	0,4743	0,5143	0,5180
59	0,5171	0,5190	0,5143	0,5161	0,5031	0,4951	0,5139
1960	0,5271	0,5150	0,5137	0,5168	0,5479	0,4886	0,5192
61	0,5110	0,5326	0,5384	0,5037	0,5234	0,5102	0,5185
62	0,5181	0,5302	0,5101	0,4950	0,5925	0,5079	0,5204
63	0,5228	0,4937	0,4963	0,5220	0,5500	0,4978	0,5133
64	0,5104	0,5203	0,5156	0,5506	0,5562	0,5265	0,5196
65	0,5222	0,5191	0,5327	0,5110	0,4634	0,5518	0,5218
66	0,5200	0,5177	0,4980	0,4969	0,5241	0,4715	0,5152
67	0,5210	0,5042	0,5074	0,4924	0,5340	0,5171	0,5171
68	0,5230	0,5123	0,4860	0,4989	0,4903	0,4586	0,5100
69	0,5294	0,5158	0,5018	0,5225	0,4201	0,5484	0,5212
1970	0,5257	0,5313	0,4937	0,5219	0,4989	0,4761	0,5232
71	0,5143	0,5026	0,4878	0,5691	0,5422	0,4785	0,5107
72	0,5168	0,5258	0,4928	0,5133	0,4756	0,5424	0,5159
73	0,5107	0,5176	0,5137	0,4939	0,4589	0,4038	0,5101
74	0,5233	0,4939	0,4848	0,5044	0,4906	0,4517	0,5080
1. Átlag	0,5188	0,5110	0,5098	0,5091	0,5088	0,4969	0,5147

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Родовой порядок; (3) Средняя.
Вертикальная графа: 1. Средняя.

Heading: (1) Years; (2) Parity; (3) Average.
Lateral text: 1. Average.

4. A SR értékek különbségei az egyes szülési sorrendekben

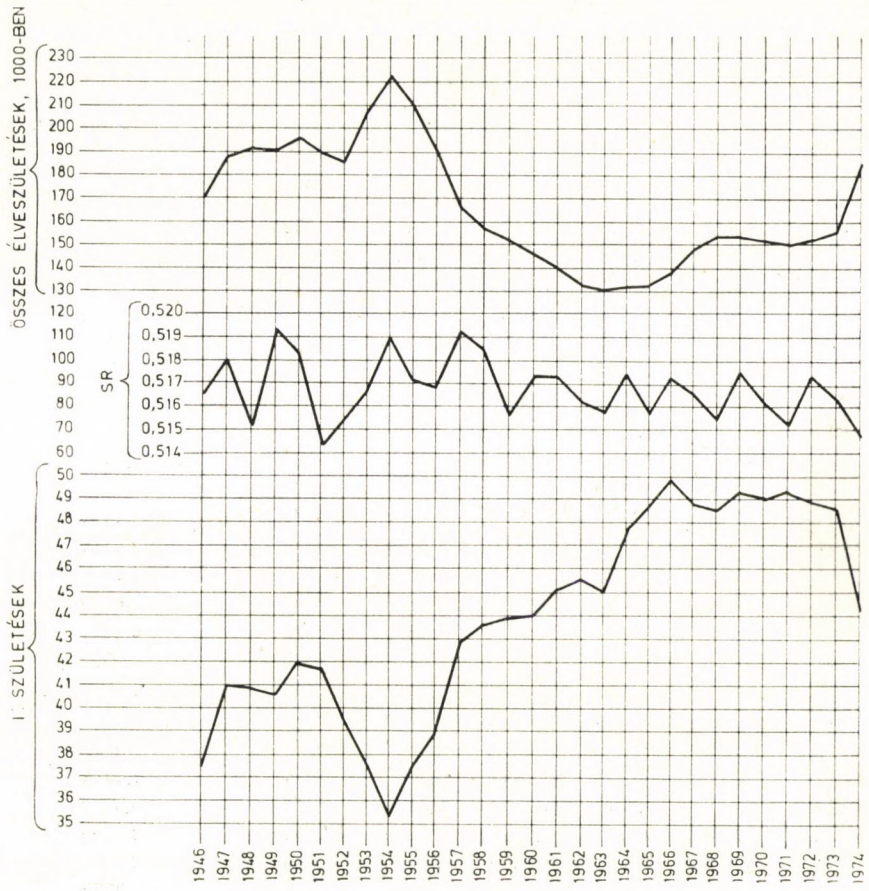
Разницы в значениях пропорции полов по родовому порядку

Differences in SR values by parity

Évek (1)	Születési sorrend (2) 1.	2—5.	6—10.	11≦	Átlag (3)	Az 1. és 2—11. szül. sorrendek SR értékei közötti különbség (4)
1946	0,5190	0,5157	0,5106	0,5151	0,5166	+0,0039
47	0,5177	0,5185	0,5169	0,5183	0,5180	—0,0006
48	0,5167	0,5153	0,5096	0,5143	0,5152	+0,0024
49	0,5203	0,5190	0,5145	0,5183	0,5192	+0,0020
1950	0,5190	0,5186	0,5136	0,5181	0,5185	+0,0009
51	0,5145	0,5150	0,5098	0,5143	0,5144	+0,0002
52	0,5192	0,5145	0,5024	0,5132	0,5156	+0,0060
53	0,5178	0,5169	0,5068	0,5161	0,5167	+0,0017
54	0,5202	0,5279	0,5229	0,5183	0,5190	+0,0019
55	0,5191	0,5164	0,5121	0,5151	0,5172	+0,0040
56	0,5184	0,5160	0,5110	0,5158	0,5168	+0,0026
57	0,5197	0,5196	0,5114	0,5187	0,5191	+0,0010
58	0,5206	0,5170	0,5158	0,5169	0,5185	+0,0037
59	0,5172	0,5142	0,5139	0,5144	0,5157	+0,0028
1960	0,5189	0,5159	0,5159	0,5163	0,5175	+0,0026
61	0,5164	0,5200	0,4966	0,5181	0,5173	—0,0017
62	0,5179	0,5148	0,5208	0,5151	0,5163	+0,0028
63	0,5180	0,5138	0,5176	0,5142	0,5159	+0,0038
64	0,5178	0,5166	0,5253	0,5172	0,5175	+0,0006
65	0,5178	0,5128	0,5291	0,5139	0,5158	+0,0039
66	0,5181	0,5177	0,5084	0,5169	0,5175	+0,0012
67	0,5161	0,5166	0,5211	0,5170	0,5166	—0,0009
68	0,5174	0,5146	0,5014	0,5138	0,5155	+0,0036
69	0,5207	0,5154	0,5077	0,5149	0,5177	+0,0058
1970	0,5160	0,5176	0,5017	0,5163	0,5162	—0,0003
71	0,5145	0,5167	0,5032	0,5159	0,5152	—0,0014
72	0,5214	0,5141	0,5086	0,5137	0,5175	+0,0077
73	0,5153	0,5172	0,5121	0,5172	0,5163	—0,0019
74	0,5184	0,5123	0,4917	0,5118	0,5147	+0,0066
1. Átlag-érték	0,5181	0,5167	0,5121	0,5146	0,5169	+0,002239

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Родовой порядок; (3) Средняя; (4) Разница в значениях пропорции полов между 1. и 2—11. родовыми порядками.
Вертикальная графа: 1. Средняя величина.

Heading: (1) Years; (2) Parity; (3) Average; (4) Differences in SR values between the 1. and 2—11. parities.
Lateral text: L. Average.

II. Az elsőszülöttek és a nemi arány, 1946—1974

Перворожденные и пропорция полов, 1946-1974 гг.

First-born and sex ratio, 1946—1974

A II. világháború hatása a háborút követő évek SR-jának alakulására

Nézetünk szerint a II. világháború hatását — tárgyunk szempontjából — az 1946—1950. évek adataiban kell vizsgálnunk. Az 5 esztendő ugyan kissé hosszúnak tűnik első pillanatra, de figyelembe kell itt venni, hogy — bár a háborús események 1945 közepén Európában befejeződtek, a népszaporulat normális feltételei mégis csak évek múlva álltak helyre. Gondolunk itt a súlyos háborús pusztításokra és arra a még fontosabb körülményre, hogy még évek múlva is a férfiak ezrei voltak távol otthonuktól (hadifogság, stb.). A születések számának alakulása is azt bizonyítja, hogy a háború ilyen irányú következményeinek utolsó esztendejét 1950-re tehetjük. Mint az alábbi összeállításból látható, a háborút követő első 5 esztendő átlagos SR-ja (0,5175) alig valamivel magasabb, mint a 29 éves átlag (0,5169).

Év	Összes élveszületések száma	SR
1946	169,120	0,5166
1947	187,316	0,5180
1948	191,907	0,5152
1949	190,398	0,5192
1950	195,567	0,5185
Átlag	*186,862*	*0,5175*

Az 1044/1953, az 1047/1956 és az 1040/1973 minisztertanácsi határozatok hatása a SR alakulására

Mint ismeretes, az 1953. évi 1044-es MTH (az ún. „Ratkó-törvény") szigorú rendelkezéseket hozott a művi terhességmegszakítások számának csökkentése érdekében, hogy a népszaporulat emelkedjék. Ugyanis 1951-ben a születések száma kezdett jelentősen csökkenni. A törvény eredményeképpen 1953-ban a születések száma már jelentősen emelkedett. A törvény abortus-ellenes intézkedéseit 1956-ban az 1047/1956-os MTH jelentősen enyhítette. Ennek következtében az 1044/1953-as MTH-nak a népszaporulatra gyakorolt hatását csak az 1953—56-os években vizsgálhatjuk.

Év	Összes élveszületések száma	SR
1953	206,926	0,5167
1954	223,347	0,5190
1955	210,430	0,5172
1956	192,810	0,5168
Átlag	*208,378*	*0,5175*

Mint az adatokból látható, a 4 esztendő átlagos SR-ja 0,5175, tehát azonos az 1946—1950-es évek átlagértékével.

A születések számának a csökkenése már az 1956-os években megkezdődött. (Az ún. „Ratkó-törvény" abortus korlátozó intézkedéseit ugyanis már az 1047/1956-os MTH hatályba lépése előtt enyhítették.) A csökkenés az 1957-es évben már nagy mértékű volt, mélypontját az 1962—66-os években érte el és 1972-ig tartott. Tehát az 1047/1956-os MTH hatását a SR-ra az 1957—1972 éves adatok alapján (16 év) vizsgálhatjuk. A SR átlagértékét 0,5169-nek találtuk ezekben az években. (Vagyis alig valamivel alacsonyabbnak, mint az előző periódusokban.)

A demográfiai helyzet megjavítása érdekében hozott ún. családpolitikai határozat (1040/1973-as MTH) már 1974-ben jelentős születésszám emelkedést eredményezett. (Az élveszületések száma az 1973. évihez viszonyítva mintegy 30 ezerrel emelkedett.) 1974-ben a SR valamivel alacsonyabbnak bizonyult (0,5147), mint az előző években, de a 29 éves átlagértéknél is.

A SR vizsgálata az ország megyéiben, ill. a települések jellege szerint

A szakirodalomban alig található adat arra nézve, hogy vajon vannak-e a SR értékekben különbségek egy-egy ország különböző tájegységei, ill. települési helyei között. *Shield* és munkatársai már említett közleményében (24) Ausztráliából közölnek adatokat erre nézve. *Melbourne*-ben 0,5277-es, *Perth*-ben 0,5321-es SR értékeket találtak. Annak ellenére, hogy *Melbourne* és *Perth* több ezer km-es távolságban van egymástól, a SR értékek között nagy eltérés nem mutatkozik. Hazai adatok *Salamon* 1959-es közleményében (21) találhatók. *Salamon* 3 év (1955—1957) élveszületési anyagának átvizsgálása kapcsán azt ta-

lálta, hogy az SR (azaz a fiútúlsúly) a fővárostól a községek irányában csökkenő tendenciát mutat (0,5203-ról 0,5170-re) míg az országos SR átlagértéket ezekben az években 0,5177-nek találta. Vagyis a települések jellege és a SR értéke között látszólag összefüggés volt megállapítható. Ez azonban részben a szülési sorrend különbségére is visszavezethető.

Cann és *Cavalcanti-Sforza* szintén vizsgálta a SR értékeket Olaszország különböző területein. A SR értékek között lényeges különbséget nem talált, annak ellenére, hogy a társadalmi és gazdasági viszonyok Észak- és Dél-Olaszország között elég nagy különbségeket mutatnak.

5. A SR értékek megoszlása élveszületetteknél megyénként, városonként és községenként (1965—1974. években)

Распределение значений пропорции полов у родившихся живыми детей по комитатам, городам и селам (в 1965—1974 гг.)

Distribution of SR values for live-born by counties, towns and communes (1965—1974)

	Terület (1)	Az élveszületések száma (2) összes (3)	fiúk (4)	SR (5)	
	Budapest	232,750	120,562	0,5180	
	Debrecen	25,231	13,053	0,5173	
	Győr*	7,603	3,925	0,5162	
	Miskolc	27,239	14,098	0,5176	0,5182
	Pécs	21,344	11,110	0,5205	
	Szeged	17,661	9,207	0,5156	
1.	Baranya m.	41,932	21,597	0,5150	
	Bács-Kiskun m.	82,447	42,477	0,5152	
	Békés m.	62,614	32,231	0,5148	
	Borsod-Abaúj-Zemplén m.	101,054	51,870	0,5133	
	Csongrád m.	42,343	21,841	0,5158	
	Fejér m.	64,034	33,066	0,5164	
	Győr-Sopron m.	56,566	29,342	0,5187	
	Hajdú-Bihar m.	64,906	33,497	0,5161	
	Heves m.	47,156	24,268	0,5146	
	Komárom m.	47,175	24,258	0,5142	0,5157
	Nógrád m.	35,091	18,177	0,5180	
	Pest m.	140,628	72,904	0,5184	
	Somogy m.	49,784	25,631	0,5148	
	Szabolcs-Szatmár m.	109,811	56,558	0,5150	
	Szolnok m.	67,542	34,682	0,5135	
	Tolna m.	37,939	19,594	0,5165	
	Vas m.	41,047	21,171	0,5158	
	Veszprém m.	64,520	33,405	0,5157	
	Zala m.	38,486	19,836	0,5154	
2.	Városok	424,244	219,303	0,5169	
3.	Községek	870,354	448,667	0,5155	
4.	Magyarország összesen	1.527,348	788,515	0,5163	

* Az adatok csak 4 évre (1971—74) vonatkoznak.

Горизонтальная графа: (1) Территория; (2) Число живорождений; (3) всего; (4) мальчиков; (5) Пропорция полов.
Вертикальная графа: 1. Комитат ...; 2. Города; 3. Села; 4. Венгрия всего.

Heading: (1) Area; (2) Number of live births; (3) Total; (4) Boys; (5) SR.
Lateral text: 1. ... county; 2. Towns; 3. Communes; 4. Total of Hungary.

Jelen vizsgálataink kapcsán érdemesnek látszott *Salamon* fent említett megfigyeléseit nagyobb vizsgálati anyagon ellenőrizni, sőt, ezen túlmenően a SR értékeket az ország különböző tájegységeiben (megyéiben) is külön-külön meghatározni. Ezen vizsgálatainkhoz az adatokat a Statisztikai Évkönyv 1965—1974. évi köteteiből vettük. Vizsgálati eredményeinket az 5. táblában állítottuk össze.

Az 5. tábla adataiból megállapítható, hogy az 1965—1974. évekre vonatkozóan a SR országos átlagértéke 0,5163. Ez nem különbözik lényegesen az 1946—1974. évek országos átlagértékétől, sem pedig az 1957—1972. évek átlagértékétől (0,5169).

A SR értékeket megyénként értékelve megálapíthatjuk, hogy az értékek között lényeges eltérés nem figyelhető meg és a szélső értékek is nagyon közel esnek egymáshoz. (Átlagérték 0,5157, szélső értékek 0,5133 és 0,5187.) Ez azt jelenti, hogy az ország különböző tájegységeiben az újszülöttek között a fiútúlsúly azonos szinten jelentkezik.

A települések jellegét figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy — *Salamon* adatait megerősítve — a fiútúlsúly a nagyobb városokban (beleértve Budapestet is) a legnagyobb és a községekben a legalacsonyabb. (L. 6. tábla.)

6. Az SR értékek megoszlása élveszületetteknél a települések jellege szerint

Распределение значений пропорции полов у родившихся живыми детей по характеру населенного пункта

Distribution af SR values for live-born by character of settlements

1. Budapest (a többi nagyvárosokkal együtt)	0,5187
Budapest	0,5180
2. Többi városok	0,5169
3. Megyék	0,5157
4. Községek	0,5155

Вертикальная графа: 1. Будапешт (вместе с другими крупными городами); 2. Другие города; 3. Комитаты; 4. Села.

Lateral text: 1. Budapest (and the other cities); 2. Other towns; 3. Counties; 4. Communes.

MEGBESZÉLÉS

A tudományos szakirodalomban nem találtunk olyan közleményt, amelyben a miénket megközelítő létszámú újszülött populációban végeztek volna számításokat a SR megállapítására nézve. (*Salamon* közleményében abszolút számokat nem közöl.) Az általunk talált érték (0,5169) kellő biztossággal elfogadható hazánkban az újszülöttek SR átlagértékének az 1946—1974. évekre. *Salamon* 1959-ben a Demográfiában megjelent közleményét igen értékesnek kell tartani, mert közli a magyarországi SR alakulását 1881-től 1958-ig. Szerző a SR-t az 1881-től 1945-ig terjedő időben született gyermekeknél 0,513 és 0,517 közöttinek találták, míg az 1941—1958 években születetteknél 0,5162 és 0,5187 közöttinek. Tehát az eredmények nagyon közel állnak saját vizsgálataink eredményeihez. *Maráz* és munkatársai által közölt hazai 0,5215-ös (ill. egy későbbi 0,5282-es) értéket fenntartással kell fogadni, hazai reprezentatív értékként, mivel viszonylag kis számú (1,229, ill. 2,370) újszülött populációban végezték a vizsgálatokat. A külföldi szakirodalomban is találunk a 0,5146-os „világátlagtól" lényegesen eltérő adatokat. Ezeknek az adatoknak az értékelésénél figyelembe kell venni azt is, hogy a SR-t valóban befolyásoló tényezők a világ különböző

részein nem egyformán érvényesülnek és így különböző értékek könnyen előfordulhatnak. De egy kisebb ország viszonylag homogén lakosságában nyilvánvalóan egymáshoz nagyon közeli SR értékeket kell kapnunk, ha eltekintünk a módszerbeli vagy technikai hibalehetőségektől. Ezek közé tartozik elsősorban, hogy ha kis létszámú (10 ezren aluli) újszülött populációt vizsgálunk. Erre is kell gondolnunk, amikor olyan adatokról olvasunk, hogy például magasabb a SR az intézetben született gyermekeknél, vagy különbség figyelhető meg a SR értékekben városban és falvakban, vagy különböző tájegységekben született gyermekeknél.

Az irodalmi adatok szerint az 1. szülési sorrendből származó gyermekeknél a SR magasabb, mint a többieknél, valamint, hogy a SR a paritás emelkedésével csökken. Ezt a jelenséget mi is megfigyeltük, de a különbségek az egyes szülési sorrendek között igen kicsik, illetőleg csak nagyszámú vizsgálat átlagértékeiben figyelhetők meg. *Salamon* (21) ugyanilyen megfigyelésekről számolt be. *Maráz* és munkatársainak már említett közleményében szereplő nagy különbségek az egyes szülési sorrendekben az SR tekintetében (1. 0,5415. 2. 0,4738. 3. $\leq$0,4867) valószínűtlennek tűnnek és minden bizonnyal az alacsony esetszámok vagy technikai hiba következménye.

Mivel a KSH külön nyilvántartja a házasságon kívül születetteket is, érdekesnek tartottuk, ha külön is feldolgozzuk a házasságon kívüli születésű gyermekek vonatkozó adatait is.

A házasságon kívül született gyermekeknél a SR átlagértékét 0,5147-nek találtuk. Annak ellenére, hogy ez az érték alig valamivel alacsonyabb, mint az összes élveszületett újszülötteké (ami magában foglalja a házasságon kívül született gyermekek adatait is), mégis kissé meglepő, mert inkább kissé magasabb értékre számítottunk. Ugyanis — mint fentebb már említettük — a vizsgálatok során megállapítottuk, hogy az 1. szülési sorrendből származó újszülöttek között a SR valamivel magasabb és a paritás növekedésével csökken. Különösen kifejezetten jelentkezik ez a házasságon kívül született gyermekeknél. Azt is megállapítottuk, hogy a házasságon kívül született gyermekek között az elsőszülöttek aránya jelentősen magasabb, mint az összes újszülöttek között (középértékben 48,95%). E két megfigyelés alapján joggal volt várható, hogy a házasságon kívül született gyermekek között a SR magasabb lesz. Ez azonban nem volt megfigyelhető. Ennek több oka is lehet, így többek között pl. a szülőpárok fiatalabb életkora. A szakirodalomban egyedül *Salamon* már hivatkozott közleményében (21) találtunk adatokat a házasságon kívül született gyermekek SR-jára vonatkozóan. Nevezett szerző a fiútúlsúlyt ugyancsak alacsonyabbnak találta.

A házasságon kívül született gyermekek között az elsőszülöttek magasabb arányát azzal magyarázhatjuk, hogy ritkábban születik házasságon kívüli nemi viszonyból egynél több gyermek.

A következőkben megvizsgáltuk, hogy a II. világháborút követő években (egészen 1974-ig) a társadalmi és gazdasági viszonyokban történő változások, a népesedést befolyásoló rendeletek és a születésszám nagy mértékű változásai befolyásolták-e és miképpen a SR értékek alakulását.

Megállapítottuk, hogy a II. világháborút követő öt évben a születések száma egyenletesen emelkedett. Ennek ellenére az éves SR értékek alig különböznek egymástól és az 5 éves átlagérték is alig különbözik a 29 éves átlagértéktől. (Csupán 0,00063-mal magasabb.) Az elsőszülött gyermekek aránya ebben az évben viszonylag alacsonyabb (40,34%). (Ez utóbbi adattal kapcsolatban meg kell említenünk, hogy ezekben az években — elsősorban 1946—47-ben — a terhesség művi megszakításának engedélyezését, a háborús események miatt, nagyon liberálisan kezelték.)

Az 1953 és 1956 között bekövetkező születésszám emelkedés ugyancsak nem befolyásolta a SR-t; pontosan ugyanannyinak találtuk, mint a háborút követő években. Érdekes, hogy ebben a periódusban az elsőszülöttek aránya a legalacsonyabb volt, 37,28%. Ez a megfigyelés a születésszám és az elsőszülöttek aránya közötti kapcsolatra vonatkozó, fentebb már említett megállapításunkat alátámasztja.

Az 1957—1973-as évekre jellemző a rendkívül alacsony születésszám. A SR-t ezekben az években 0,5169-nek találtuk, vagyis azonosnak a 29 éves átlagértékkel. Viszont az elsőszülöttek aránya viszonylag magas (46,88%) volt.

Végül az 1974-es évben, amikor az 1973. évi családpolitikai határozat eredményeképpen a születésszám nagy emelkedést mutatott, a SR értékét viszonylag alacsonyabbnak (0,5147) találtuk. Az elsőszülöttek aránya ebben az évben középmagas volt (44,32%).

Vizsgálati eredményeink alapján úgy véljük, hogy a SR alakulásában a születésszám változás egymagában nem játszik szerepet, viszont a szülési sorrendnek a hatását a SR-re bizonyítottnak vehetjük. Erre példaként az 1974-es év eredményeire hivatkozhatunk: a születésszám jelentősen emelkedett, de az újszülöttek között az elsőszülöttek lényegesen kisebb arányban szerepeltek, mint az előző, alacsony születésszámú években (44,32%), szemben a 48—49%-kal; a SR értéke alacsonyabb lett (0,5147 szemben a 0,5160—70-es értékkel).

A vizsgált időszakban (29 év) Magyarországon a gazdasági helyzet szélsőséges változásainak is részesei voltunk (a világháborút követő nyomortól a szocializmus teremtette jólétig) és a társadalom szerkezete is nagy változáson ment keresztül. Mindezek ellenére a SR értékekben olyan változásokat, amik fenti tényezőkre volnának visszavezethetők, nem tapasztaltunk. Így azokat az irodalmi adatokat, amelyek szerint a szülők társadalmi és gazdasági helyzete befolyással lenne a SR-re, nem tudjuk megerősíteni. Az ország különböző *tájegységeiben* (megyéiben) a SR értékekben lényeges különbségeket nem észleltünk. Ezzel szemben a *település jellegében* fennálló különbségek már megmutatkoznak SR értékeiben is, nevezetesen a fiútúlsúly nagyobb a nagyobb településekben, mint a kisebbekben. A nagyvárosokban találjuk a legmagasabb SR értékeket, míg a községekben a legalacsonyabbakat. Ennek okát keresve elsősorban arra kell gondolnunk, hogy a községekben nagyobb a többgyermekes családok (többször szülő nők) száma, azaz több a magasabb szülési sorrendekből született gyermekek száma. Márpedig ismeretes, hogy a magasabb szülési sorrendből élveszületettek között kisebb a fiútúlsúly.

IRODALOM

1. *Bochkov, N. P.* és mtsai: Population geographical study of chromosome diseases in man I. Genetika 1967, *3*, 57.
2. *Bochkov, N. P. — Kostrova, A. A.:* Hum.-genet, 1973, *17*, 91.
3. *Cann, H. M. — Cavalli-Sforza, L. L.:* Amer. J. Hum. Genet. 1967. *20*, 381.
4. *Csordás T.* és mtsai: Zbl. Gynäkol. 1963. *85*, 1036.
5. Das Gesundheitswesen d. BRD. B. 4. 1970. W. Kohlhammer, Stuttgart-Main.
6. *Jackson, C. E.* és mtsai: Nature (London) 1969, *22*, 445.
7. Geneve Conference: Bull. WHO. 1966, *34*, 765.
8. *Keserű T.* és mtsai: Orv. Hetil. 1972, *113*, 2755.
9. *Kirby, D. R. S.:* és mtsai: Lancet 1967, 2, *139*.
10. *Kirby, D. R. S.:* Embryol. exper. Med. 1967, *17*, 527.
11. *Lee, S. — Tallano, K.:* Amer. J. Ostet. Gynec. 1970, *108*, 1294.
12. *Mac- Mahon, B. — Pugh, T. F.:* Amer. J. Hum. Genet, 1954, *6*, 284.
13. *Maráz A.* és mtsai: Orv. Hetil. 1971, *112*, 2991.
14. *Mikamo, K.:* Jap. J. hum. Genet. 1969, *13*, 272.
15. *Moran, P. A. P.* és mtsai: Ann. Hum. Genet. 1969, *32*, 315.
16. *Novitski, E. — Kimlak, A. W.:* Amer. J. Hum. Genet. 1958, *10*, 268.
17. *Novitski, E. — Sandler, L.:* Ann. hum. Genet. 1956, *21*, 318.
18. *Rex-Kiss B.:* Orv. Hetil. 1972, *113*, 900.
19. *Rex-Kiss B.* és mtsai: M. Nőorvosok Lapja 1976, *39*, 101.
20. *Rex-Kiss B.* és mtsai: M. Nőorvosok Lapja 1976, *39*, 206.
21. *Salamon L.:* Demográfia 1959, 521.
22. *Schultze, K. W.:* Zbl. Gynäkol. 1961, *83*, 56.
23. *Serr, D. M. — Ismajovich, B.:* Amer. J. Obstet. Gynec. 1963, *87*, 63.
24. *Shield, J. W.* és mtsai: Amer. J. hum. Genet. 1958, *10*, 154.
25. *Slatis, H. M.:* Amer. J. hum. Genet. 1953, *5*, 21.
26. Statisztikai Évkönyv, 1965—1974.
27. Statisztikai Zsebkönyv, 1976.
28. *Szabady E.:* Bevezetés a demográfiába, Közig. és Jogi Kiadó, 1964. Bp.
29. *Szemere Gy.* és mtsai: Biol. Közlem. 1966, *14*, 63.
30. *Szontágh F.* és mtsai: Nature, 1961, *192*, 476.
31. *Szontágh F.* és mtsai: Orv. Hetil. 1962, *103*, 1962.

ДАННЫЕ О СООТНОШЕНИИ ПОЛОВ НОВОРОЖДЕННЫХ В ВЕНГРИИ В 1946—1974 ГГ.

Резюме

Авторы разработали материал Отдела статистики народонаселения Центрального статистического управления на период 1946—1974 гг. В это время пропорция полов родившихся живыми новорожденных Венгрии (4 829 802) составила 0,5169. Крайние значения пропорции полов (в годовой разбивке): 0,5144 и 0,5192. У внебрачных новорожденных пропорция полов была 0,5147.

Из средних величин 29 лет самое высокое значение (0,5181) было установлено у детей, первых по родовому порядку. С увеличением родового порядка пропорция полов показала слегка снижающуюся тенденцию. Можно было наблюдать то же самое и у внебрачных детей, но в более выраженном размере.

Пропорция детей, родившихся как первые по родовому порядку, от общей численности родившихся живыми детей составила 43,35%, а у внебрачных детей — 48,895%.

Было установлено, что соотношение перворожденных — при годовой оценке — обратно пропорционально количеству рождений.

Число рождений в самом себе не оказывает влияния на значения пропорции полов, но действие родового порядка на пропорцию полов можно считать доказанным.

У перворожденных рассчитывая из немножко более высоких значений пропорции полов, мы можем установить, что дети, первые по родовому порядку участвуют в перевесе мальчиков приблизительно в количестве 190 человек в год.

В годы после второй мировой войны (1946—1950 гг.) число рождений повышалось в большой мере. За эти годы средняя пропорция полов — 0,5175, что немножко выше среднего значения 29 лет. Однако, эта разница очень низка, и кроме того, та-же самая величина пропорции полов была получена и как средняя 1953—1956 гг., поэтому из этого нельзя сделать вывод, что после более великих войн (потерь мужчин) показывается перевес мальчиков выше среднего.

Не было установлено никакой корреляции между социально-экономическим положением родителей и динамикой пропорции полов.

Под влиянием постановления Совета Министров за № 1044/1953 увеличение числа рождений продолжалось 4 года (1953—1956 гг.). Средняя величина пропорции полов была та-же самая, как в 1946—1950 гг. (0,5175).

В годы после 1956 г. количество рождений резко снизилось. За этот период (который продолжался до 1972 г.), несмотря на большое уменьшение числа рождений, значение пропорции полов едва изменялось (0,5169).

В результате постановления Совета Министров за № 1040/1973 (по семейной политике) при значительном повышении количества рождений, имевшем место в 1974 г. значение пропорции полов стало ниже, чем в предыдущие годы и чем среднее значение 29 лет.

С учетом средних величин пропорции полов и возраста в Венгрии (в 1920—1975 г.) можно установить, что выравнивание пропорции полов (то есть баланс полов) осуществляется приблизительно в возрасте 30—35 лет. В разных областях/комитатах страны не было значительной разницы в значениях пропорции полов. Однако, влияние других разниц в характере поселения выражается в значениях пропорции полов, а именно перевес мальчиков показывается более выраженным в поселениях большего размера, чем у меньших. Самые высокие значения пропорции полов получаются в больших городах, а самые низкие — в селах.

DATA ON SEX RATIO OF NEWBORN IN HUNGARY IN 1946—1974

Summary

Authors processed the material of the Population Statistics Section of the Hungarian Central Statistical Office for the period 1946—1974. At that time the sex ratio of the newborn infants born alive (4.829,802) was equal to 0,5169. The extreme values of sex ratio (in a breakdown by years) were 0,5144 and 0,5192. For newborn out of wedlock SR amounted to 0,5147.

Of the average values of 29 years the highest SR (0,5181) was stated in case of first-born. With the increase in parity SR showed a slightly declining trend. The same could be observed also for children born out of wedlock but more explicitly.

The ratio of first-born in the total number of liveborn was equal to 43,35 per cent and for infants born out ot wedlock 48,895 per cent.

It was stated that the share of first-born — estimated by years — was inversely proportional to the number of births.

The SR values are not affected by the birth number itself but the impact of parity on SR is proved.

For the first-born calculating from the somewhat higher SR values it can be stated that the first-born participate in the prevalence of boys with about 190 persons yearly.

In the years following World War II (1946—1950) the number of births grew significantly. The average SR of these years is 0,5175 which is somewhat higher than the mean value of 29 years. This difference, however, is so small and besides, the same SR value was stated also as the average of 1953—1956, that from this we cannot draw the conclusion that after greater wars (male losses) the boy prevalence is higher than the average. There was no correlation between the socio-economic status of parents and the development of SR.

Under the influence of the decision No 1044/1953 of the Council of Ministers the increase in birth number lasted for four years (1953—1956). The mean SR value was equal to that of 1946—1950 (0,5175).

In the years following 1956 the number of births fell considerably. In this period (which lasted till 1972) in spite of the great decline in birth number the SR value scarcely changed (0,5169).

In consequence of the decision No 1040/1973 of the Council of Ministers (on family policy) at a great increase in birth number having occurred in 1974 the SR value became lower than in the previous years and as compared to the average value of 29 years.

On the basis of the mean SR values (of 1920—1975) and the age in Hungary it can be stated that the equalization of sex ratio (i. e. sex balance) takes place approximately at the age of 30—35 years. In the SR values no significant difference could be stated between the various regions/counties of the country. The impact of other differences in the character of settlement, however, can be felt in the SR values, namely the prevalence of boys is more explicit in larger settlements than in the smaller ones. The highest SR values can be found in big cities and the lower ones in villages.

A PALINGÁM HÁZASSÁGKÖTÉSEKRŐL

SALAMON LAJOS

*Palingám*nak nevezi a demográfiai szóhasználat azokat a házasságkötéseket, amelyek egyik vagy mindkét fél részéről nem első házasságkötésként jönnek létre. Ennek megfelelően beszélünk vegyes, illetve tiszta palingám házasságkötésről. Jóllehet ezek együttesen is csak mintegy negyedét képezik a házasságkötések összességének, mégis, egyfelől a nálunk világviszonylatban is kiemelkedően magas arányszámuk, másfelől pedig igen tekintélyes abszolút számuk — évente mintegy 25 000 házasságkötés, illetve kétszer ennyi ebben érintett személy — indokolják az e témával való foglalkozást. (Itt említjük meg, hogy a nőtlen és hajadon személy közt — tehát mindkét fél részéről elsőként — létrejött házasságkötést *protogám*nak nevezik.)

Hogy az összes házasságkötések között milyen az arány a házasságok e két főtípusa között, azt számtalan tényező és körülmény szabályozza, befolyásolja. Így mindenekelőtt a népesség megoszlása életkor, nem és családi állapot szerint (amit viszont az özvegyülések és válások mindenkori arányai nem kis mértékben befolyásolnak); továbbá: a különböző házasságkötési szokások, tehát ennek megfelelően a népesség földrajzi eloszlása (főváros, nagyobb, illetve kisebb városok és községek szerint is); az általános és egyedi gazdasági helyzet; a kulturális, műveltségi, vallási, sőt vallásossági viszonyok; nemkevésbé belejátszhatnak még a házasságkötéseket ösztönző, avagy esetleg éppenséggel visszatartó hatósági intézkedések, jogszabályok is. (Az utóbbi eset ritka ugyan, de nem példa nélkül álló. Ilyen volt a csak nemrégiben, 1975 közepétől megszűnt jogszabály, amely újraházasodás esetén mindössze egy évi tartamra tette lehetővé — mégpedig végkielégítés címén — a már korábban megszerzett özvegyi nyugdíj folyósítását.) Végül — a felsorolást éppenséggel nem tekintve teljesnek — megemlítjük a háborúkat, mint a protogám—palingám arányt sokszor jelentősen befolyásoló tényezőt. (Formálisan mindez többé-kevésbé leegyszerűsíthető volna a nem és családi állapot szerinti, általában ezrelékben kifejezett házasságkötési arányszámok változó értékeire; ezek viszont éppen az előbb felsorolt jelenségek és adottságok függvényei.)

Első táblánkban a palingám házasságkötéseknek az összes házasságkötésekben elfoglalt arányát mutatjuk be, megosztva ezt az ún. vegyes és tiszta palingám arányszámok között; egyben mindhárom idősor bázisviszonyszámait is adjuk.

A hat évtizednél hosszabb időszakot felölelő 1. táblát az 1913. évnek, mint az első világháborút megelőző utolsó békeévnek adataival kezdjük. (Mellesleg: a második világháborúig — eltekintve az 1913. évinél is egy árnyalattal alacsonyabb, 17,2 százalékos 1907. évi viszonyszámtól — a század eleje óta ekkor volt legalacsonyabb az egyesített palingám arányszám, így a bázisviszonyszámok bemutatására is igen alkalmas az 1913-as kezdőév.[1] A történelem „véletlenje" úgy hozta magával, hogy már két-három évre e kivételesen alacsony arányszámot produkáló év után az évszázad mindezideig legmagasabb palingám arányszámaival találkozunk. Az 1913-beli 17,4 százalékos összpalingám arányszám

1915-re 28,6, 1916-ra pedig 29,7 százalékra, vagyis három év alatt 70—71 százalékkal ugrott fel. A jelenség oka Magyarországnak az első világháborúbeli óriási arányú részvétele, illetve a lényegileg totális mozgósítás volt. Ennek folytán éveken át nem nősülhettek a hadbavonult nőtlen katonák, éppen azok a fiatal korosztálybeliek, akiknek házasságkötése különben már esedékes lett volna. Mindennek továbbgyűrűzéseként a hajadon nők jelentős része sem kötött (vagy köthetett) ez időben házasságot.

1. A palingám házasságkötések arányszámai, 1913—1974

Коэффициенты палингамных браков 1913—1974 гг.

Rates of palingamous marriages

Év (1)	Az összes házasságkötés közül palingám házasságkötés volt (százalékban) (2)			A vegyes palingám házasságkötések arányszámainak bázisviszonyszámai (1913=100) (7)		
	vegyes (3)	tiszta (4)	együtt (5)			
	(6)					
1913	11,17	6,25	17,4	100	100	100
1915	16,72	11,86	28,6	150	190	164
1916	16,78	12,89	29,7	150	206	171
1918	13,30	8,22	21,5	119	132	124
1919	12,10	5,63	17,7	108	90	102
1920	12,50	6,54	19,0	112	105	109
1925	13,60	7,53	21,1	122	120	121
1930	12,47	5,93	18,4	112	95	106
1935	12,54	5,19	17,7	112	83	102
1941	12,49	5,12	17,6	112	82	101
1948	14,22	6,40	20,6	127	102	118
1950	14,80	6,72	21,5	132	108	124
1955	16,47	8,92	25,4	147	143	146
1960	15,88	10,99	26,9	142	176	155
1965	15,14	11,70	26,8	136	187	154
1970	14,40	11,13	25,5	129	178	147
1974	13,30	9,76	23,1	119	156	133

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Из общего числа браков; (3) Смешанные; (4) Чистые; (5) Все; (6) палингамные браки (в процентах); (7) Базисные пропорции коэффициентов распределения смешанных — чистых — всех палингамных браков.

Heading: (1) Years; (2) Out of total marriages; (3) mixed; (4) pure; (5) all; (6) palingamous marriages (per cent); (7) Basis rations of distribution rates of mixed — pure — all palingamous marriages.

[1] 1900-tól 1914-ig bezárólag — a fentemlített két év adatától eltekintve — 18,2 és 19,8 százalék között ingadozott a palingám-arány, tehát a házasságkötéseknek csak alig több, mint 4/5-e volt első házasság. Az újraházasulóknak e viszonylag magas arányát akkor még mindenekelőtt az általánosságban magas halandóság magyarázza. Ennek következtében ugyanis gyakori volt a fiatalkori özvegyülés, majd pedig a megözvegyültek új házasságkötése. — Itt említjük meg továbbá, hogy az egész cikkben — táblákban és szövegben egyaránt, ha netán ezzel ellentétes jelzés nincs — az 1919 előtti adatok Magyarország régi (Horváth-Szlavónia nélküli) területére, az 1919. és az 1920. éviek az akkori, az ennél későbbiek pedig a jelenlegi országterületre vonatkoznak.

Ezek szerint minden ok megvolt arra, hogy a protogám arány (vagyis a mindkét részről először házasulók aránya) a háború idején lecsökkenjen, a palingám-arány pedig felugorjon. Hiszen a kettő egymás tükörképe lévén, együttesen szükségszerűen 100 százalékot ad ki. Az pedig az adott körülmények között nyilvánvaló, hogy ha számszerűen kevesebben adódtak is, mint a háború előtt, annál inkább megnövekedett — mégpedig mindkét nemben — az újra anyakönyvvezető elé álló özvegyek és elváltak *aránya*. (Lásd majd a 8. táblát.) — (Hogy a nőtlen és hajadon házasságkötők igen nagy arányú megfogyatkozása mellett miért csökkent, bár emezekénél jóval kisebb mértékben, az özvegy és elvált házasságkötők *száma*, erre nézve talán elég annyit megjegyeznünk, hogy a már említett háborús okok következtében a házassági mozgalom 1915—1916-ban az országban még soha — sem az előtt, sem azóta — nem tapasztalt mértékűre csökkent: az 1913. évi 172 050 házasságkötéssel szemben az 1915—1916. évi átlagos házasságkötési szám 61 907 volt. Két-három év alatt tehát 64 százalékkal, vagyis az 1913. évinek 36 százalékára csökkent.)

1917-ben a palingám-arány bár még mindig igen magas, mégis csökkenést mutat az előző két évihez képest. E jelenség az akkor már elég nagy számban — sebesülés, rokkantság vagy egyéb okból — tartósan szabadságolt, avagy éppenséggel leszerelt katonák (illetve volt katonák) protogám házasságkötéseivel magyarázható.

Az 1918-as esztendő már jelentős változást hozott. Bár az év öthatod részében még teljes erővel dúlt a háború, az az utolsó két hónap (november és december), ami alatt a még életben maradt — s nem hadifogságban sínylődő — katonák hazahömpölyögtek, elegendő volt arra, hogy a protogám házasságkötések számát és arányát olyannyira megemelje, hogy az egész évre számított palingám-arány a két évvel korábbi 29,7 százalékkal szemben 1918-ban 21,5 százalékra szálljon alá. A jelenség 1919-ben tovább fokozódott, de ekkor már az egész éven át tartott (és hadifoglyok is jöttek haza): mindennek hatására ebben az évben — már az új, megkisebbedett területen — a palingám-arány csupán egy árnyalattal volt magasabb (17,7 százalék), mint a háború előtt is kivételesen alacsonynak számító 1913-beli érték.

*

Az első világháborút követő 1918-as és 1919-es forradalom, majd az ellenforradalom (1919) lezajlása után a házasságkötések palingám arányát illetően tartósnak bizonyult kiegyenlítődés, illetve viszonylagos szilárdulás indult meg. A következő két évtizednyi időszakot röviden a 20 százalékos átlagtól egyik irányban sem túlságosan eltérő, de lényegében csökkenő irányzat jellemzi. A kezdeti években — főképp a hadiözvegyek újraházasodása — ismét megemelte a palingám-arányt (a csúcs 1923-ban mutatkozott 23 százalékot meghaladó értékkel), de ettől kezdve a csökkenés folyamatos. 1939-ben, a második világháború kitörésének évében az arány már csak 17,3 százalékos volt, ami a következő öt évben sem változott lényegesen. (1941-ben még némi emelkedés, majd ismét csökkenés következett.)

A második világháború tehát a palingám-arányt éppen ellenkező irányban módosította, mint az első. Ennek okai a következők:

1. Magyarországnak az első világháború kitörésekor történt azonnali katonai mozgósításával és a már kezdetben is óriási mértékű részvételével szemben az ország a második világháborúba csak közel két évvel (22 hónappal) annak kitörése után lépett, s — akár az első világháborúban mozgósítottak, akár az ország lélekszámához képest — *viszonylagosan* csak kis számú haderővel.

2. A háború tartamának túlnyomó idejére ez a helyzet volt jellemző, tehát nem állhatott elő — miként az első világháborúban, amikor is a bevonultak száma meghaladta a 3 és fél milliót —, hogy több korosztály fiatal (s így többnyire nőtlen) katonái, csaknem teljes számban és éveken keresztül gátolva lehettek házasságkötésükben. (Ezek nősülése általában protogám, így házasságkötésük a palingám-arány csökkenése irányába hat.)

3. A második világháború — sőt már annak előszele — kétségtelen gazdasági fellendülést okozott hazánkban is. Az ezzel járó konjunktúra, nemkülönben

pedig a fokozódóan bizonytalan katonai-politikai helyzet — még ha paradoxonként hangzik is ez utóbbi kapcsolás — igen sok fiatalt ösztönzött házasságkötésre. Ezek ugyancsak túlnyomórészt protogám esetek, tehát szintén a palingám-arány csökkenését segítették elő.

4. A második világháború idején megjelent hivatalos rendelkezés még a frontkatonák számára is lehetővé tette a házasságkötést (és ezzel egyben ösztönözte is őket erre), az ún. távházasságkötés formájában. És minthogy ezt éppúgy anyakönyvezték, mint a többi esetet, és mivelhogy túlnyomórészt fiatal, nőtlen, illetve hajadon egyedek közt jöttek létre az ilyként kötött házasságok, ezek is általában a palingám-arány csökkenésének irányába hatottak. (Az első világháború idején ez a forma még nem volt ismeretes.)

5. Az ebben a bekezdésben foglaltak már nem kapcsolódnak közvetlenül a két háborúhoz, mindamellett az időbeli és következményekbeli egyezések (az eddig elmondottakkal) indokolják az éppen itteni említésüket. Magyarországnak a két világháborúba történt bekapcsolódása (1914, illetve 1941), nemkülönben e háborúk befejezése (1918, illetve 1945) között egyaránt 27—27 év telt el. Ez alatt az idő alatt igen jelentősen, mintegy 30—35 százalékkal csökkent a nyers halandósági arányszám. Csökkent következésképp — a háborús özvegyülésektől eltekintve is — általában az özvegyülési arány, de még ezen belül is főként a fiatalabb korúak eseteiben. (Körükben ugyanis a halandóság csökkenésének mérve jóval jelentékenyebb volt, mint az idősebbek soraiban.) Mindezeknél fogva mérséklődött az újraházasuló özvegyeknek a házasságkötők összességében elfoglalt aránya, végső soron tehát *a palingám-arány általában.* (Annál is inkább, mert az újraházasulók között még ekkor is — azaz a 40-es évek első felében — az özvegyek jelentették a nagyobb hányadot.)

*

A második világháború után a palingám-arány fokozatos növekedése kezdődött, amit több körülmény is indokol. Így a háború és egyéb háborús események (bombatámadások, munkaszolgálat, deportálás, stb.) következtében megözvegyült mindkét nembeliek újraházasodása, mindezeken felül pedig a válások egyre növekvő száma. A válások önmagukban ugyan még nem növelik a palingám házasságkötéseket, azonban ismeretes, hogy az elváltak újraházasodása milyen gyakori jelenség. Mindez tehát fokról fokra növelte a palingám-arányt, olyannyira, hogy 1952-ben, az addigi feljegyzések szerint csupán az első világháború idején elért 25 százalékot ez évben ismét meghaladta. (1917 óta, vagyis 35 év után következett csak újra be, hogy a házasságkötések több, mint negyede palingám volt.) Az ezt követő hat évben, tehát 1958-ig bezáróan 23—25 százalék között ingadozott, a következő hét évben (1959—1965) pedig 27—28 százalékos volt a palingám-arány. (A csúcsot — eltekintve most az első világháború két évének kiemelkedően magas értékeitől — mindezideig az 1961. és 1962. év jelentette, valamivel 28 százalék felett.)

Az 1966-ban (26,2 százalékos értékkel) megkezdődött, majd igen lassú ütemben folytatódott apadás jellemzi a következő hét évet, tehát 1973-ig bezáróan. Az ez évbeli 25,4 százalékos palingám-arány a következő esztendőre hirtelenül 23,1 százalékra esett vissza. Vagyis ez utóbbi egy évben háromszor akkora volt a csökkenés mérve, mint a megelőző hét évben együttvéve. Ezt a jelenséget több demográfiai tényező együttes hatása idézte elő. Ezek egyike, hogy hosszú évek óta (pontosabban: 1962 óta) 1974-ben történt meg először, hogy a válások száma kevesebb volt, mint az előző évben. Mégpedig nem is egészen jelentéktelen mértékben: 3,3 százalékkal, azaz 837 esettel csökkent 1973-hoz képest. És minthogy az elválók egy része még abban az évben új házasságot is köt, így valamelyest ez a körülmény is hozzájárulhatott a palingám-arány 1974. évi csökkenéséhez. További okok: a palingám-arányt hathatósan mérsékelheti a nőtlenek és hajadonok házasságkötési arányszámainak megnövekedése, avagy az özvegyek és elváltak hasonló viszonyszámainak csökkenése. 1973-ról 1974-re mindez együtt, sőt többszörös halmazatban következett be, amennyiben mind a két nemnek mindhárom családi állapotában épp ez a formáció jelentkezett.

2. Házasságkötési arányszámok 1973-ban és 1974-ben
Коэффициенты браков в 1973 и 1974 гг.
Marriage rates in 1973 and 1974

Év (1)	Ezer 15 éves és ennél idősebb (10) jutott házasságkötés (2)							
	nőtlen (3) férfira (8)	hajadon (4) nőre (9)	özvegy (5) férfira (8)	özvegy (5) nőre (9)	elvált (6) férfira (8)	elvált (6) nőre (9)	nem házas (7) férfira (8)	nem házas (7) nőre (9)
1973	84,0	114,7	24,3	4,4	145,1	77,5	83,1	63,7
1974	85,5	118,0	20,2	3,7	122,3	66,1	81,8	62,7
%*	+1,8	+2,9	—16,9	—15,9	—15,7	—14,7	—1,6	—1,6

* Az arányszám egy év alatti növekedése vagy csökkenése százalékban.

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Браки на тысячу; (3) Неженатых; (4) Незамужних; (5) Овдовевших; (6) Разведенных; (7) Не состоящих в браке; (8) Мужчин; (9) Женщин; (10) В возрасте 15 лет и старше.

Heading: (1) Years; (2) Marriages per thousand . . . ; (3)—(4) single; (5) widowed; (6) divorced; (7) non-married; (8) males; (9) females; (10) of 15 years and older.

3. A vegyes és tiszta palingám házasságkötések megoszlása, 1913—1974
Распределение смешанных и чистых палингамных браков 1913—1974 гг.
Distribution of mixed and pure palingamous marriages

Év (1)	Vegyes (3) palingám (6) házasságkötések szám szerint (2)	Tiszta (4)	Összes (5)	Vegyes (3) palingám (6) házasságkötések százalékos megoszlásban (7)	Tiszta (4)	Összes (5)	100 vegyes palingámra jutó tiszta palingám házasságkötés (8)
1913	19 223	10 759	29 982	64,1	35,9	100,0	56,0
1915	10 193	7 226	17 419	58,5	41,5	100,0	70,9
1916	10 546	8 102	18 648	56,6	43,4	100,0	76,8
1918	16 879	10 431	27 310	61,8	38,2	100,0	61,8
1919	19 920	9 264	29 184	68,3	31,7	100,0	46,5
1920	13 467	7 049	20 516	65,6	34,4	100,0	52,3
1925	10 118	5 605	15 723	64,4	35,6	100,0	55,4
1930	9 714	4 618	14 332	67,8	32,2	100,0	47,5
1935	9 518	3 942	13 460	70,7	29,3	100,0	41,4
1941	9 874	4 045	13 919	70,9	29,1	100,0	41,0
1948	13 894	6 255	20 149	69,0	31,0	100,0	45,0
1950	15 731	7 142	22 873	68.8	31,2	100,0	45,4
1955	16 970	9 194	26 164	64,9	35,1	100,0	54,2
1960	14 061	9 732	23 793	59,1	40,9	100,0	69,2
1965	13 576	10 483	24 059	56,4	43,6	100,0	77,2
1970	13 914	10 754	24 668	56,4	43,6	100,0	77,3
1974	13 295	9 756	23 051	57,7	42,3	100,0	73,4

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Число; (3) смешанных; (4) чистых; (5) всех; (6) палингамных браков; (7) Процентное распределение; (8) Чистые палингамные браки на 100 смешанных палингамных браков.

Heading: 1) Years; (2) Number of; (3) mixed; (4) pure; (5) all; (6) palingamous marriages; (7) Percentage distribution of . . .; (8) Pure palingamous marriages per hundred mixed palingamous marriages.

Bár a 2. tábla *összevont* (nem-házas) arányszámaiban csak csekély eltérés mutatkozik az egymást követő két esztendőben (mégpedig mindkét nemben némi csökkenés), annál szembeötlőbbek a részletek polarizált eltérései. A nőtlen férfiak és hajadon nők emelkedő arányszámai azokkal a szociális-gazdasági kormányintézkedésekkel hozhatók összefüggésbe, amelyek mindenekelőtt a fiatalabbakat ösztönözhették házasságkötésre (majd családalapításra), és éppen azidőben léptek hatályba. (Ugyanezt támasztja alá a házasságkötések életkor szerinti megoszlása is. 1973-ban az összes házasságkötők közül a férfiak 58,7, a nők 76,9 százaléka volt 25 éven aluli. 1974-ben az ezeknek megfelelő arányszámok: 61,3, illetve 79,0%.)

A mindkét nembeli özvegyek csökkenő arányszámai annak a hosszú folyamatnak képezik 1974-re is kiterjedő elnyúlását, amelyet a Statisztikai Szemle 1976. évi februári számában részletesen elemeztünk.[2] Végül ami az elváltak arányszámainak megcsappanását illeti, ennek főokára biztos támpontunk nincs, de a jelenség mindenesetre összefügg az özvegyi házasságkötések 1974-beli nagymérvű csökkenésével is (ti. az özvegy—elvált vegyesházasságokon keresztül, ami egyébként ennek fordított viszonylatában is fennáll).

A 3. tábla, amely az 1. tábláéval azonos idősorban a palingám házasságkötések részletezett abszolút számait, továbbá ezek megoszlási és intenzítási viszonyszámait tartalmazza, lényegében az 1. tábla kiegészítését szolgálja. Ennyi tétel ugyanis nem volt egy táblába sűríthető; de már az első tábla adatainak összevetésével is megállapítható, hogy bár mindenkor a vegyes palingám részarány a magasabb, általában mégis jóval inkább a tiszta palingám-arány változásától függ a teljes palingám értékek alakulása, azaz emelkedése vagy csökkenése az idősorban. Mégpedig azért, mert az utóbbinak, vagyis a tiszta palingám résznek a mozgása sokkal dinamikusabb a vegyesénél. Jól látható ez abból is, hogy ha eltekintünk az adatoknak 1920 előtti, egyébként is jobbadán más területen és rendkívüli időszakban lejátszódott alakulásaitól, azt tapasztaljuk, hogy a vegyes palingám házasságkötéseknek a házasságkötések összességéhez viszonyított aránya (lásd az 1. táblát) csaknem „állandó" szám, amennyiben 12,47 és 16,47 százalék között mozogván (a bemutatott években), a legalacsonyabb értéktől számított emelkedés sem több 32 százalékosnál. Ezzel szemben ugyanebben az időszakban, vagyis 1920 és 1974 között — de akár ennél sokkal rövidebb szakaszban is, 1941-től 1965-ig — a tiszta palingám értékeknek olyan szélső eseteivel találkozhatunk, mint 5,12, illetve 11,70 százalék, tehát a hasonló módon számított ingadozási mutató itt 128—129 százalékos. E jelenség első látszatra annál is inkább feltűnhet, mert hiszen a vegyes palingámia esetében (a házason kívül) minden létező családi állapot előfordul, belejátszik az arányok alakulásába, míg tiszta palingám házasságot kötők esetében csak kétfajta megelőző családi állapotról lehet szó. — E kérdésre még visszatérünk.

A 3. tábláról közvetlenül leolvasható, miként alakultak az egyes években a palingámia belső arányai, illetve ezek eltolódásai. Már itt jelezzük, hogy egészen más volt az első világháborúbeli évek (1915, 1916) igen magas tiszta palingám értékeinek oka, mint a hasonlóan magas arányt mutató 1960-as és 1970-es éveké. Az előbbi esetben döntően az özvegyek (ezeken belül pedig részben már a háború özvegyültjei), míg az utóbbi esetek túlnyomó többségében az elváltak szolgáltatták az alapot a palingám, főként pedig a tiszta palingám értékek kialakulásához. Az 1., illetve a 3. tábla más-más természetű arányszámai egyaránt azt igazolják, mint növekedett — csaknem töretlenül — az utóbbi mintegy három és fél évtizeden keresztül a tiszta palingám esetek aránya: mind az összes házasságkötések (1. tábla), mind pedig az újraházasulók körében elfoglalt részesedésük tekintetében (3. tábla). Ez utóbb említett jelenség folytán a kétfajta, azaz a vegyes és tiszta palingám-arány értéke fokról fokra közelebb került egymáshoz (1941-től három évtizeden keresztül ez folyamatosan, minden törés nélkül mutatkozik; lásd a 3. tábla utolsó oszlopát), de hangsúlyoznunk kell ugyan-

[2] Vö.: *Salamon Lajos:* Az özvegyülésekről. *Statisztikai Szemle,* 1976. évi 2. sz. 180—189. old.

ekkor, hogy ez a konvergencia nem a következetesen nagyobbik részt képező vegyes palingám esetek számának csökkenése, hanem a másik fajtabelieknek emezekénél is nagyobb mérvű emelkedése árán történt.[3]

*

Ezzel eljutottunk ahhoz a fejezethez, hogy a palingámia belső alakulását ne csak annak „vegyes" vagy „tiszta" mivoltjából, hanem a palingám házasságot megkötő személyek előző családi állapotának szempontjából is vizsgáljuk. Nyilvánvaló ugyanis, hogy vegyes palingám házasságkötés esetén az egyik fél csak nőtlen vagy hajadon, míg a másik csak özvegy vagy elvált lehet. A tiszta palingám esetekben pedig csakis az utóbbi két családi állapot jöhet szóba. Mindezek kombinációjaként — ha egyelőre a két nem okozta további változatokat figyelmen kívül hagyjuk — a palingám házasságkötéseknek a következő öt variánsa lehetséges: özvegy személy nőtlennel vagy hajadonnal; elvált ugyanilyen családi állapotúakkal; özvegy özveggyel; özvegy elválttal; végül elvált elválttal köthet palingám házasságot. Azt, hogy e lehetőségek egymás között a gyakorlatban miként érvényesülnek — egy sereg egyéb tényezőn kívül — jórészt a népességnek nem és családi állapot szerint változó összetétele határozza meg. Vulgárisan úgy is mondhatnók, hogy a mindenkori „választék" az, ami jelentősen, sőt többé-kevésbé meghatározóan hat a házasságkötések alakulására. És ez természetesen nemcsak a palingám, hanem valamennyi házasságkötésre vonatkozik. Ugyanekkor népesedési helyzetünk — miként a következő (4.) tábla adatai igazolják — már jó fél évszázad óta éppen a palingámiának kedvez, annak kiszélesülése irányában alakul.

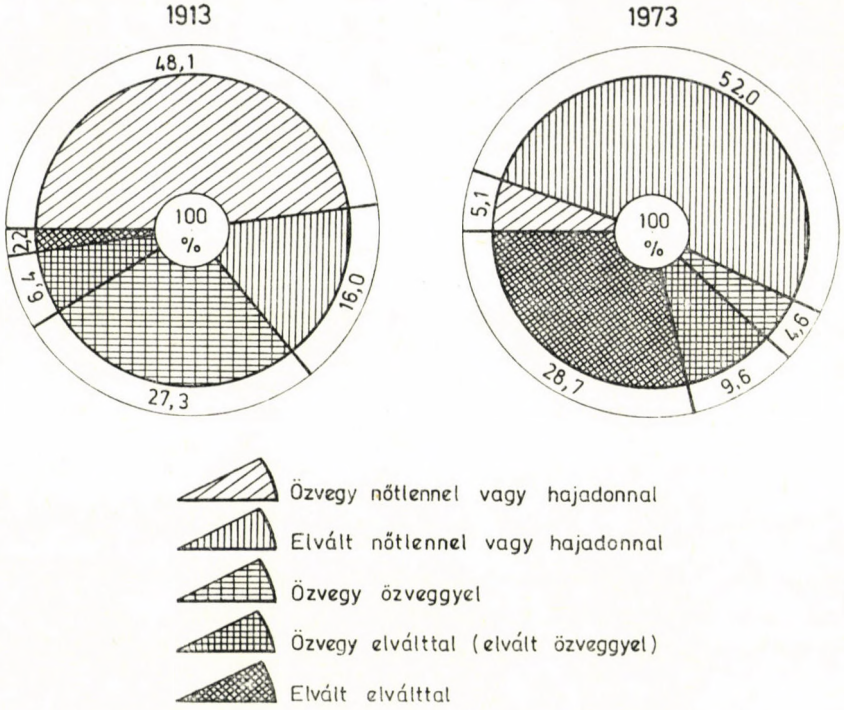
I. ábránk a palingám házasságkötéseknek az említett — tehát a nemektől független — csoportosítás szerinti százalékos megoszlását mutatja be 1913-ra és 1973-ra.

Az I. ábra is — összhangban az eddig tapasztaltakkal — az arányoknak az özvegyektől az elváltak irányába történt rendkívüli mértékű eltolódására mutat. Érdemes azonban megfigyelni, hogy az öt változat egyikében, az özvegyek és elváltak egymás közötti házasságkötési eseteiben a hat évtized alatti változás a többiéhez képest jelentéktelen. Ennek az az oka, hogy az adott években az ilyen családiállapot-beli házaságkötők sokkal nagyobb mértékben determináliák számszerűleg egymást (illetve a kisebbik tétel a nagyobbat), mint a bármely más kapcsolású házasodni kívánók eseteiben. Régen (1913) ugyanis az elváltak, mostanában pedig az özvegyek egyaránt igen mérsékelt házasodási adatai oda vezettek, hogy az említett kapcsolatúak megoszlási viszonyszáma az egyik időpontban sem éri még a 10 százalékot sem el a palingám házasságkötések összességében. És ugyanez az „egymásrautaltság" magyarázza azt is, hogy a 60 esztendő alatti arányszámeltolódás itt nem nagyobb másfélszeresnél, azaz az emelkedés csupán félszeres. Az ellenkező végletet az *elváltak egymás közötti* házasodásai mutatják. Itt az 1973-as megoszlási viszonyszám épp 13-szorosa az 1913. évinek.

*

A 4. táblán a házasságkötésre jogilag figyelembe vehető népességnek családi állapot szerint tagolt százalékos megoszlását mutatjuk be 1920-tól népszámlálásonként, továbbá 1975-re. (Itt élünk a demográfiában szokásos leegyszerűsítéssel, amennyiben a 15. életévet betöltött nem házas népesség egyedeit tekintjük „házasságkötésre jogilag figyelembe vehető"-nek.)

[3] Az elváltak házasságkötései azért játszhattak ekkora szerepet a tiszta palingám (s így végső soron az összpalingám) értékek kialakulásában, mert 20—25 év óta a válások oly mértékben elszaporodtak nálunk, hogy e tekintetben éppúgy az élvonalba kerültünk a világdemográfiában, mint — jórészt ennek továbbgyűrűzéseként — magának a palingám aránynak a vonatkozásában. A válás ugyan nem jár szükségképpen új házasságkötéssel, sokszor viszont két újjal is együtt jár; hiszen a válások jelentős részének oka és célja éppen az egyik vagy másik — esetleg mindkét — elvált házastárs új házasságkötése. És ezekben az esetekben elég gyakori, hogy az újraházasuló elváltak új házastársai is már elváltakként kötik az új frigyet; ilymódon nemcsak általában a palingám, hanem ezen belül a tiszta palingám házasságkötések számát és arányát is szaporítva.

I. A palingám házasságkötések százalékos megoszlása a felek előző családi állapota szerint, 1913 és 1973

Процентное распределение палингамных браков по прежнему семейному состоянию сторон, 1913 и 1973 гг.

Per cent distribution of palingamous marriages by previous marital status of partners, 1913 and 1973

A 4. táblából egyértelműen az tűnik ki, hogy a nőtlenek és hajadonok aránya időszakról időszakra *csökken,* az özvegyek és elváltak egyesített arányszáma pedig hasonló módon, azaz eleinte lassú, később gyorsuló ütemben *növekszik;* mindenekelőtt az elváltak különleges mérvű számbeli sokasodása folytán. E kettős polarizáció következtében a 100 — tizenöt évet betöltött — nőtlen, illetve hajadon személyre jutó özvegyek és elváltak együttes száma néhány évtized alatt megkétszereződött (lásd a 4. tábla utolsó oszlopát). Témánkhoz, vagyis a palingám házasságkötések kérdéséhez — és még ezen belül is a kétfajta palingám-aránynak korábban tárgyalt, egymástól lényegesen különböző mértékű változásaihoz — ez olyként kapcsolódik, hogy az özvegyek és elváltak köréből (akik közül egyébként az utóbbiak aránya öt és fél évtized alatt megkilencszereződött, számuk pedig tizenegyszeresnél is többre növekedett) kerülnek ki a tiszta palingám házasságot kötők teljes számban; míg csupán fele részben közülük, fele részben pedig a nőtlenek és hajadonok soraiból lépnek anyakönyvvezető elé a vegyes palingám házasságkötések alanyai. E körülmény, hogy ti. ez utóbbi típusú házasságkötésekben felerészt nőtlenek, illetve hajadonok szerepelnek, még akkor is csökkentően hatna — a tiszta palingám-arány alakulásához képest — a vegyes palingám házasságkötések arányára, ha a hajadonoknak és nőtleneknek a népességben elfoglalt részaránya az utóbbi évtizedekben stagnált volna. De nem ez történt, hanem amíg az özvegyek és elváltak aránya

külön-külön is (az utóbbiaké pedig éppenséggel igen nagy mértékben) *megnövekedett*, azalatt a nőtlenek és hajadonok megoszlási aránya elég jelentősen *megfogyatkozott*, sőt még abszolút számuk is — csupán 1941-től 1975-ig — 300 ezer fővel csökkent. Mindez együttvéve okozta az arányszámok olyan alakulását, aminőkről korábban, az 1. és 3. tábla kapcsán szóltunk.

4. A 15 évet betöltött nem házas népesség százalékos megoszlása családi állapot szerint, 1920—1975

Процентное распределение не состоящего в браке населений в возрасте свыше 15 лет по семейному состоянию 1920—1975 гг.

Percentage distribution of non-married population over 15 years of age by marital status

Időpont (1)	Nőtlen, hajadon (2)	Özvegy (3)	Elvált (4)	Együtt (5)	100 nőtlenre és hajadonra jut özvegy és elvált (6)
1920. dec. 31.	74,3	24,4	1,3	100,0	34,6
1930. dec. 31.	74,2	23,6	2,2	100,0	34,8
1941. jan. 31.	72,7	24,4	2,9	100,0	37,6
1949. jan. 1.	68,9	27,8	3,3	100,0	45,1
1960. jan. 1.	63,0	30,8	6,2	100,0	58,7
1970. jan. 1.	62,4	28,5	9,1	100,0	60,3
1975. jan. 1.	59,2	29,2	11,6	100,0	68,9

Горизонтальная графа: (1) Срок; (2) Неженатые, незамужние; (3) Овдовевшие; (4) Разведенные; (5) Вместе; (6) Овдовевшие и разведенные на 100 неженатых и незамужних.

Heading: (1) Years; (2) Single; (3) Widowed; (4) Divorced; (5) Together; (6) Widowed and divorced persons per hundred single persons.

*

A 4. táblán — kivételesen — nem házasságkötési, hanem (népszámlálási időpontokra rögzített) népességmegoszlási adatokat mutattunk be. A következő (5.) táblán ugyanolyan családi állapot szerinti tagolásban a palingám házasságkötésekben érintett személyek megoszlását ismertetjük. Tehát nem a házasságkötések, hanem az azokban részes személyekét. Tesszük ezt azért, mert különben a nőtlenek és hajadonok adatai elsikkadnának. Vegyes palingám házasságkötések esetén ugyanis csak az özvegy vagy elvált fél köt szoros értelemben vett palingám házasságot, míg a másik, tehát a nőtlen vagy hajadon fél — a maga részéről — ilyenkor is protogám házasságot köt. (A következőkben kifejtett okokból viszont az ő részesedési arányuk ismertetése is ide kívánkozik.)

Az 5. és további táblák idősorainak alapjául az 1. és 3. tábláét vettük, de a lehetséges mértékig redukálva azokat. Az 5. táblán az első látásra is szembe ötlik a nőtlenek és hajadonok arányának stabilitása mellett a másik két családiállapot-beliek arányszámainak emezekével és egymáséval is igen ellentétes alakulása. Amíg a nőtlenek és hajadonok aránya 28,2 és 35,5 százalék között ingadozik csupán — jóllehet a két legszélsőségesebb palingám értéket képviselő év (1913 és 1916) adatai is szerepelnek köztük —, addig az özvegyek és elváltak megoszlási arányszámai egyaránt (kerekítve) 11 és 60—61 százalékos értékhatárok között futnak le, illetve fel az idősorban. A nőtlenek és hajadonok szerepének kiegyenlítő hatása a palingám házasságkötésekben tehát ily módon is kitetszik, míg a másik két családiállapot-beliek ellentétesen polarizált esetei olyan végletes adatsort produkálnak, mint aminőt az 5. tábla utolsó oszlopának intenzitási viszonyszámai mutatnak.

5. A palingám házasságkötésekben érintett személyek százalékos megoszlása családi állapot szerint, 1913—1974

Процентное распределение лиц, затронутых палингамными браками, по семейному состоянию 1913—1974 гг.

Percentage distribution of persons concerned in palingamous marriages by marital status

Év (1)	Nőtlen vagy hajadon (2)	Özvegy (3)	Elvált (4)	Együtt (5)	100 özvegyre jut elvált (6)
1913	32,1	54,5	13,4	100,0	24,6
1916	28,3	60,9	10,8	100,0	17,7
1925	32,2	47,2	20,6	100,0	43,6
1935	35,3	40,3	24,4	100,0	60,5
1941	35,5	36,8	27,7	100,0	75,3
1948	34,5	34,2	31,3	100,0	91,5
1955	32,4	24,3	43,3	100,0	178,2
1965	28,2	16,1	55,7	100,0	346,0
1974	28,9	11,3	59,8	100,0	529,2

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Неженатые или незамужние; (3) Овдовевшие; (4) Разведенные; (5) Вместе; (6) Разведенные на 100 овдовевших.

Heading: (1) Years; (2) Single; (3) Widowed; (4) Divorced; (5) Together; (6) Divorced per hundred widowed.

6. Vegyes palingám házasságot kötő férfiak és nők szám szerint, 1913—1974

Число заключающих смешанный палингамный брак мужчин и женщин 1913—1974 гг.

Number of males and females contracting mixed palingamous marriage

Év (1)	Vegyes palingám házasságot kötő (özvegy és elvált) (5) férfiak (3)	nők (4) szám szerint (2)	100 nőre jutott férfi (6)
1913	13 664	5559	246
1916	7 186	3360	214
1925	6 340	3778	168
1935	6 452	3066	210
1941	6 246	3628	172
1948	7 777	6117	127
1955	9 394	7576	124
1965	7 729	5847	132
1974	7 466	5829	128

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Число; (3) мужчин; (4) женщин; (5) заключающих смешанный палингамныйбрак (овдовевших и разведенных); (6) Мужчины на 100 женщин.

Heading: (1) Years; (2) Number of; (3) males; (4) females; (5) contracting mixed palingamous marriage (widowed and divorced); (6) Males per hundred females.

*

Felmerül a kérdés: miként oszlanak meg nemek szerint a palingám házasságkötések. Kétségtelen ugyan, hogy a tiszta palingám házasságkötések esetében a nem szerinti megoszlásban nem lehetséges számbeli különbség, és noha a vegyes palingámok esetében is egyenlő arányban vesz részt a két nem, itt

mégis beszélhetünk — a szoros értelemben vett palingámiát illetően — a két nem közötti számszerű eltérésről. Nyilvánvaló ugyanis, hogy vegyes palingám házasságkötés esetében az egyik fél nőtlen vagy hajadon lévén, a tulajdonképpeni palingám házasságot ilyenkor megkötő másik (özvegy vagy elvált) fél éppúgy lehet férfi, mint nő — legalábbis elvileg. A tapasztalat szerint azonban számukban mindenkor jelentős különbség mutatkozik.

Mint a 6. tábla adatai igazolják, a vegyes palingám házasságot kötő személyek esetében mindenkor a férfiak száma haladja meg jelentékeny mértékben a nőkét. Ugyanakkor az utolsó oszlop adataiból az is leolvasható, miként csökkent e viszonylat hányadosa az 1913-beli közel két és félszeres arányról 35 év alatt (1948-ig) 1,3 körülire, azóta pedig alig változott. Más szóval ez azt jelenti, hogy bár a hajadon nőt feleségül vevő özvegy vagy elvált férfiak ma is sokkal többen vannak, mint a nőtlen férfiakkal házasságra lépő özvegy, illetve elvált nők: az e viszonylatpárt kifejező mutatószám értéke néhány évtized alatt mintegy a felére csökkent. Megfigyelhető továbbá, hogy a hat évtized alatt három ízben mutatkozott jelentősebb csökkenés az arányszámoszlopban, vagyis viszonylagos nagyobb számszerű közelítés a két nem között. Mégpedig az első világháború utáni időben (1925), majd — a közbeni emelkedést áthidalva — a második világháború elején (1941), végül a háború után (1948), a mindezideig a legnagyobb mérvű és legtartósabb.

*

Az újraházasuló özvegyeknek és elváltaknak nemek szerint is részletezett megoszlás adatait mutatjuk be a következő (7.) táblán.

7. A palingám házasságot kötő (özvegy, illetve elvált) személyek százalékos megoszlása a megelőző családi állapot szerint, nemenként

Процентное распределение заключающих палингамных брак (овдовевших или разведенных) лиц по-прежнему семейному состоянию и полу

Percentage distribution of persons contracting palingamous marriage (widowed and divorced, respectively) by previous marital status and sex

Év (1)	Férfiak (2) özvegy (5)	elvált (6)	együtt (7)	Nők (3) özvegy (5)	elvált (6)	együtt (7)	Férfiak és nők (4) özvegy (5)	elvált (6)	együtt (7)
1913	82,4	17,6	100,0	77,1	22,9	100,0	80,3	19,7	100,0
1916	86,7	13,3	100,0	82,6	17,4	100,0	85,0	15,0	100,0
1925	69,8	30,2	100,0	69,4	30,6	100,0	69,6	30,4	100,0
1935	65,5	34,5	100,0	57,5	42,5	100,0	62,3	37,7	100,0
1941	60,6	39,4	100,0	52,2	47,8	100,0	57,0	43,0	100,0
1948	49,9	50,1	100,0	54,8	45,2	100,0	52,2	47,8	100,0
1955	32,4	67,6	100,0	39,8	60,2	100,0	35,9	64,1	100,0
1965	22,0	78,0	100,0	22,9	77,1	100,0	22,4	77,6	100,0
1974	15,9	84,1	100,0	16,0	84,0	100,0	15,9	84,1	100,0

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Мужчины; (3) Женщины; (4) Мужчины и женщины; (5) Овдовевшие; (6) Разведенные; (7) Вместе.

Heading: (1) Years; (2) Males; (3) Females; (4) Males and females; (5) Widowed; (6) Divorced; (7) Together.

A 7. tábla adatai a két családi állapot megoszlási arányszámainak az évtizedek során történt rendkívüli mértékű eltolódásáról tanúskodnak. E módosulásoknak nemcsak jellege, hanem üteme is hasonló a két nemben, egészen az 1974. évi teljes egyezésig. (Ekkor egyaránt 16 százalékos volt az özvegy-, illetve 84 százalékos az elvált-arány.) A férfiak esetében ennek a „forgó" mozgásnak

sebessége, meredeksége még valamivel nagyobb volt, mint a nőknél: néhány évtized alatt a már kiindulásukkor is igen szélsőséges értékek teljességgel — sőt túlteljesítve — *megfordultak*. Az arányok e különleges mérvű változása, felcserélődése odáig vezetett, hogy amíg 1913-ban még száz elvált házasságkötőre jutott 408 özvegy újraházasuló, addig 1974-ben már 100 özvegyre jutott 529 elvált (a nemek figyelmen kívül hagyásával, azaz egybefoglalásával). Eszerint — a két hányados szorzata alapján — a néhány évtized alatti módosulás átlagos értéke mintegy 21—22-szeres (kb. 2150 százalékos) volt; a nők esetében ennél valamivel alacsonyabb, a férfiak vonatkozásában pedig ennél is magasabb. A kétirányú polarizálódás okozta kiegyenlítődés a két családi állapot között — vagyis az özvegyek és elváltak egyenlő száma — a férfiaknál 1948-ban következett be; a nőknél pár évvel később ugyan, de 1955-ben a palingám házasságot kötő nők körében már csak 40 százaléknyi volt az özvegyek és 60 az elváltak aránya. Az ezirányú további eltolódás ennekutána már a nők vonalán radikálisabb volt, mint a férfiaknál; így állhatott elő 1974-re a családi állapot szerinti megoszlási arányok teljes megegyezése a két nemben.

*

Az újraházasulók megoszlását nemcsak önmagukon belül (mint a 7. táblán), hanem arról az oldalról is vizsgálhatjuk, hogy mekkora hányadot képviselnek — nemenként, de egyben családi állapot szerint is megosztva — az ugyanazon évben házasságot kötő hasonló neműek összességében. Ezt szemlélteti a 8. tábla.

8. Az újraházasulók megoszlása a megelőző családi állapot szerint, nemenként, a házasságra lépő hasonló neműek százalékában

Распределение лиц, повторно заключающих брак, по-прежнему семейному состоянию и полу в процентах заключающих брак лиц соответствующего пола

Distribution of remarrying persons by previous marital status and sex as percentage of marrying persons of the corresponding sex

Év	Férfiak (2) özvegy	elvált	együtt	Nők (3) özvegy	elvált	együtt	100 nőre jut férfi
(1)	(4)	(5)	(6)	(4)	(5)	(6)	(7)
1913	11,7	2,5	14,2	7,3	2,2	9,5	150
1916	21,1	3,2	24,3	15,0	3,2	18,2	133
1925	11,2	4,9	16,1	8,7	3,9	12,6	127
1935	9,0	4,7	13,7	5,3	3,9	9,2	148
1941	7,9	5,1	13,0	5,1	4,6	9,7	134
1948	7,2	7,2	14,4	7,0	5,7	12,7	113
1955	5,8	12,2	18,0	6,5	9,8	16,3	111
1965	4,5	15,8	20,3	4,2	14,0	18,2	112
1970	3,6	15,6	19,2	3,3	14,2	17,5	110
1974	2,7	14,5	17,2	2,5	13,1	15,6	111

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Мужчины; (3) Женщины; (4) Овдовевшие; (5) Разведенные; (6) Вместе; (7) Мужчины на 100 женщин.

Heading: (1) Years; (2) Males; (3) Females; (4) Widowed; (5) Divorced; (6) Together; (7) Males per hundred females.

A 8. táblából mindenekelőtt az tűnik ki, hogy az újraházasuló férfiak aránya (tehát számuk is) mindenkor több a nőkénél. A különbözet, amint ez a 6. tábla adataiból jól látható, a vegyes palingám házasságkötések eseteiben rejlik. Eszerint minden évben annyival több az újraházasuló férfiak száma a palingám házasságot kötő nőkénél, mint amennyivel több özvegy és elvált férfi köt ha-

jadon nővel házasságot, az özvegy, illetve elvált nőkkel házasságra lépő nőtlen férfiak számához képest. Ugyanez a körülmény magyarázza a tábla utolsó oszlopában látható intenzítási viszonyszámok sajátos, illetve a 6. tábláéhoz hasonló — de más értékeket tartalmazó — alakulását az idősorban. Bár mindkét oszlop a 100 újraházasuló nőre jutó férfiak számát mutatja, a 6. tábla adatai azért magasabbak, mert itt kizárólag a vegyes palingám házasságot kötőkről van szó (ahol ugyanis lehet és van is számszerű eltérés a két nem — szoros értelemben vett palingám házasságot kötő — egyedei között), míg a 8. tábla az összes palingám eseteket tartalmazza. Minthogy pedig a tiszta palingám házasságot kötők esetében semmiképp nem lehet eltérés a két nembeliek számát illetően: az a mennyiségbeli különbség, ami a 6. tábla viszonyszámaiban még teljes egészében jut kifejezésre, a 8. táblának a tiszta palingám eseteket is magában foglaló, egyébként hasonló viszonylatot kifejező adatoszlopában már oldottabban, megosztva, tehát csökkent értékek formájában jelentkezik.

Ami a tábla részadatait illeti: az özvegyek viszonyszámait általában a csökkenő, az elváltakét a növekvő tendencia jellemzi. A mindkét nembeli özvegyek viszonyszámának 1916-beli igen erős kiugrása az első világháború már ismertetett hatásával, az özvegy nők adatának 1948—1955-beli kisebb emelkedése pedig a második világháború demográfiai utóhatásával függ össze.

*

A palingám házasságkötések tárgyköréhez kapcsolódnak még a nem és családi állapot szerint részletezett ún. házasságkötési (fajlagos) arányszámok. Ezek az egy-egy év alatt — az említett részletezés szerint — történt házasságkötéseknek az ugyanolyan nemű és családi állapotú (15 évet betöltött) népesség számához való viszonyításából eredő, általában ezrelékben kifejezett arányszámok. Bővebben annál kevésbé kívánunk velük foglalkozni, mert a 2. táblában közöljük az 1973-ra és 1974-re vonatkozó valamennyi ilyen viszonyszámot.

*

Néhány további idevágó kérdés ismertetésével tehetjük teljesebbé a palingám házasságkötések témáját. Ilyenek például — a területi csoportosítás lehetőségén kívül — az újraházasulók házasságkötéseinek száma szerinti csoportosítás (2., 3., illetve többedik házasságkötés). Egyéb kapcsolható témák: az újraházasulók életkora, továbbá a megelőző házasság megszünte és az új házasság megkötése között eltelt idő, végül a gyermekszám szerinti csoportosítás. E témák mindegyikét a két nem és a családi állapotok szerint szétválasztva lehet megfelelőképpen elemezni. És minthogy az utolsónak felvetett téma (az újraházasulók gyermekszáma) már önmagában is sokrétű kérdés — taglalható ugyanis az összes született gyermekek száma alapján, de redukálható a közülük életben levőkre is, illetve tovább csökkentve: csupán az új házasságba bevitt gyermekek szerint is —, úgy véljük, e téma ismertetése meghaladná cikkünk kereteit.

A 9. tábla az újraházasulók adatait mutatja be összesen kötött házasságaik száma (sorszáma) szerinti megoszlásban, abszolút és arányszámokban, nem és családi állapot szerint részletezve, valamint ezek kombinációjában is.[4] E célra elegendőnek tartottuk csupán egyetlen év adatait ismertetni, annál is inkább, mert ezek az arányok az egymást követő években csak kevéssé módosulnak. Azért választottuk egyébként az 1973. évet, mert az évszázad folyamán (a jelenlegi országterületen) ebben az évben történt a legtöbb palingám házasságkötés.

A 9. tábla adatai meggyőzően mutatják be, hogy a második házasságkötések feltűnően magas száma mellett milv rohamosan csökkennek a sorszám növekedésével párhuzamosan a házasságkötések. A harmadik és ennél magasabb sorszámúak együttes aránya a feltüntetett nyolc kategóriában 10,6 (elvált

[4] A 4. és ennél többedik házasságkötések adatai a sorszám szerint tovább részletezve már nem állanak rendelkezésre. (Nem kizárt azonban, hogy a tábla elemzése kapcsán említésre kerülő „mértani sor" megközelítően itt is érvényesül.)

9. Az újraházasuló férfiak és nők az új házasságkötés sorszáma szerint, 1973

Повторно заключающие брак мужчины и женщины по номеру по порядку нового брака

Remarrying males and females by serial number of the new marriage

A házasságkötés sorszáma (1)	Özvegy (2) férfiak (4)	Özvegy (2) nők (5)	Elvált (3) férfiak (4)	Elvált (3) nők (5)	Együtt (6)	Ebből (7) férfi (4)	Ebből (7) nő (5)	Ebből (7) özvegy (2)	Ebből (7) elvált (3)
				a) Szám szerint					
1. Második	2828	2613	14 184	13 100	32 725	17 012	15 713	5441	27 284
2. Harmadik	357	346	1 720	1 427	3 850	2 077	1 773	703	3 147
3. Negyedik és többedik	37	26	196	128	387	233	154	63	324
4. Együtt	3222	2985	16 100	14 655	36 962	19 322	17 640	6207	30 755
				b) Százalékban					
1. Második	87,8	87,5	88,1	89,4	88,5	88,0	89,1	87,7	88,7
2. Harmadik	11,1	11,6	10,7	9,7	10,4	10,8	10,0	11,3	10,2
3. Negyedik és többedik	1,1	0,9	1,2	0,9	1,1	1,2	0,9	1,0	1,1
4. Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Номер по порядку брака; (2) Овдовевшие; (3) Разведенные; [(4) Мужчины;] (5) Женщины; (6) Вместе; (7) В том числе а) Число; в) Процент.

Вертикальная графа: 1. Второй; 2. Третий; 3. Четвертый и свыше; 4. Вместе.

Heading: (1) Serial number of marriage; (2) Widowed; (3) Divorced; (4) Males; (5) Females; (6) Together; (7) Of which. a) Number; b) Percentage.

Lateral text: 1. Second; 2. Third; 3. Fourth and more; 4. Total.

nők) és 12,5 százalék (özvegy nők) között variál, végátlagban pedig 11,5 százaléknyi; vagyis az adott évben újraházasultak 87,5—89,4 százaléka, átlagosan pedig 88,5 százaléka a második házasságát kötötte. Az ugyanolyan sorszámúak esetében tehát nincs jelentősebb eltérés az egyes csoportokban, viszont érdekes megfigyelésként állapíthatjuk meg, hogy az adatoknak a házasságkötési sorszám növekedésével párhuzamos csökenése csaknem szabályos *mértani sort* képez, körülbelül 1/9-es hányadossal.

A harmadik vagy többedik házasságukat kötő személyek előző családi állapotával kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a rendkívül gondos és részletekbe menő hazai népmozgalmi statisztika a házasságkötések regisztrálásakor csak a *közvetlen előző* családi állapotot veszi számba. Tehát a másodiknál magasabb sorrendű házasságkötések esetében (így 1973-ban 4237 esetben) ismeretlen marad az *előbbi házasságot megelőző* családi állapot.

*

A palingám házasságot kötő személyek újraházasuláskori átlagos életkoráról folyamatosan csak 1955 óta állnak rendelkezésünkre adatok, ezt megelőzően pedig csupán az 1948. évről. A következő táblát tehát ezzel az évvel kezdjük, majd 1955-től ötéves közönként folytatjuk.

10. Az özvegy és elvált újraházasulók átlagos életkora (év) nemenként, 1948—1974

Средний возраст (годы) повторно заключающих брак овдовевших и разведенных по полу 1948—1974 гг.

Average age (years) of remarrying widowed and divorced persons by sex

Év (1)	Özvegy (2) férfiak (4)	Özvegy (2) nők (5)	Elvált (3) férfiak (4)	Elvált (3) nők (5)
1948	46,8	38,4	39,8	34,5
1955	52,2	43,5	39,0	34,1
1960	53,9	46,4	38,7	34,0
1965	55,2	47,5	37,8	33,2
1970	56,0	47,8	36,9	32,8
1974	55,5	47,9	36,3	32,5

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Овдовевшие; (3) Разведенные; (4) Мужчины; (5) Женщины.

Heading: (1) Years; (2) Widowed; (3) Divorced; (4) Males; (5) Females.

A csonka, illetve viszonylag késői időponttal induló 10. tábla így is igen szemléletes képet ad az özvegy és elvált férfiak és nők újraházasuláskori életkoráról. A 24 adat közül 23 esetben minden törés nélküli, egyik vagy másik irányban megnyilvánuló határozott tendenciával találkozhatunk. Mégpedig az özvegyek adatai — a férfiak 1974. évi életkorátlagának jelentéktelen eltérésétől eltekintve — mindkét nemben folyamatosan növekszenek az idősorban, míg az elváltak átlagkora időközről időközre csökken, szintén mind a két nemben. Az is kitűnik az adatokból, hogy az özvegyek oszlopaiban az emelkedés sokkal nagyobb mérvű (26 év alatt 8,7, illetve 9,5 életév), mint az elváltak eseteiben a csökkenés.

Felmerül a kérdés: mi okozza a kétféle jelenséget. Az özvegyek esetében az életkornövekedés hátterében a halandóság hosszú idő óta ismeretes javulása áll. Ez ugyanis az átlagos életkor meghosszabbodását, ennélfogva az özvegyüléseknek is későbbi, magasabb életkorban történő bekövetkezését hozta magával. Ebből pedig már — tömeges viszonylatban — önként következik az özvegyek újraházasodási korának kitolódása.

Az elváltak palingám házasulási átlagkorának csökkenő irányzata már nem ennyire egyértelmű. Ezek az adatok jórészt két egymással ellentétes ten-

dencia eredőjeként alakultak így. Az történt ugyanis, hogy a válásoknak az utóbbi évtizedekben hazánkban végbement rendkívül nagyarányú emelkedése — a váló felek életkorát tekintve — igen különböző mértékű volt. Az átlagosnál jóval nagyobb arányban növekedett — mégpedig mindkét nemben egyaránt — az idősebbek, de még ennél is intenzívebben a fiatalabb és legfiatalabb korosztálybeli házasok válási arányszáma. És minthogy az elváltak jelentős hányada újabb házasságot köt, az említett jelenségek végső eredőjeként az újraházasuló elváltak életkorátlaga csökkent; bár jóval kisebb mértékben, mint ezt — ellentétes előjellel — az özvegyek esetében tapasztalhattuk.

*

A palingám házasságkötésekhez kapcsolódó további témaként említjük meg az előző házasság megszünte — tehát a megözvegyülés vagy az elválás jogerőre emelkedésének napja — és az újabb házasság megkötése között eltelt idő vizsgálatát. E tekintetben ugyancsak elegendőnek látszik csupán egy év adatainak ismertetése. A két nemnek családi állapot szerint szétválasztott százalékos megoszlási adatait mutatjuk be 1974-re, néhány jellegzetes „várakozási" időszak szerint megosztva az arányszámokat.

11. Az újraházasuló özvegyek és elváltak százalékos megoszlása nemenként, az előző házasság megszűnése óta eltelt idő szerint, 1974

Процентное распределение повторно заключающих брак овдовевших и разведенных по полу и сроку, прошедшему со времени прекращения прежнего брака

Percentage distribution of remarrying widowed and divorced persons by sex and the time passed since the cessation of previous marriage

Az előző házasság megszűnése óta eltelt idő (1)	Özvegy (2) férfiak (4)	Özvegy (2) nők (5)	Elvált (3) férfiak (4)	Elvált (3) nők (5)
1. 1 éven belül	26,2	7,6	47,0	36,7
2. 2 éven belül*	55,8	23,8	64,9	54,3
3. 5 éven belül*	84,5	55,7	86,7	79,3
4. 5 éven túl	15,5	44,3	13,3	20,7
5. Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0

* A jobb áttekinthetés kedvéért a 2. és 3. sor adatai halmozottak, vagyis az adatok a felettük levő értéket is magukba foglalják (ilymódon a két utolsó adatsor összege képez 100 százalékot).

Горизонтальная графа: (1) Срок, прошедший со времени прекращения прежнего брака; (2) овдовевшие; (3) Разведенные; (4) Мужчины; (5) Женщины.
Вертикальная графа: 1. В пределах 1 года; 2. В пределах 2 лет; 3. В пределах 5 лет; 4. Свыше 5 лет; 5. Всего.

Heading: (1) Time passed since the cessation of previous marriage; (2) Widowed; (3) Divorced; (4) Males; (5) Females.
Lateral text: 1. Within 1 year; 2. Within 2 years; 3. Within 5 years; 4. Over 5 years. 5. Total.

A 11. tábla adatai semmi kétséget sem hagynak afelől, hogy valamennyi kategória közül az elvált férfiakat illeti az elsőség az újabb házasságkötés „sietősségét", előbbrehozatalát illetően. Csaknem felük a válás kimondása után egy éven belül köti meg az új házasságát.[5] Utánuk az elvált nők, majd az özvegy férfiak következnek, s mindhárom kategóriáétól merőben eltérnek az újraházasuló özvegy nők szokásai az előző házasság megszűnte és az új házasság megkötése közötti időszakot illetően. Közülük csupán 7—8 százalék kötött egy éven

[5] Minden félreértés elkerülése végett hangsúlyoznunk kell, hogy itt csak az adott évben újraházasulókról, nem pedig valamennyi özvegy, illetve elvált személyről van szó.

belül új házasságot, míg jó 44 százalékuk esetében az 5 évet is meghaladta — tehát akár 20 év is lehetett — a várakozási idő. (Ismételjük, nem az összes megözvegyültek, hanem csupán az adott évben közülük új házasságra lépők arányai ezek.)

*

Az országos adatok ismertetésének lezárásaként bemutatjuk az 1973. év palingám házasságkötéseinek teljes megoszlását a két nem és a megelőző családi állapot kombinációjában. Tehát szintén azt az évet választva ki e célra, amelyben a legtöbb ilyen házasságkötés történt. (Ez nem azonos a legmagasabb palingám arányszámot képviselő évvel. Ez utóbbi — 1916 óta — az 1961. év volt.)

12. A palingám házasságkötések száma és százalékos megoszlása a megelőző családi állapot szerint, 1973

Число и процентное распределение палингамных браков по-прежнему семейному состоянию

Number and percentage distribution of palingamous marriages by previous marital status

A férj családi állapota (1)	A feleség családi állapota (2) hajadon (3)	özvegy (4)	elvált (5)	együtt (6)
	a) Szám szerint			
1. Nőtlen	·	591	5 944	6 535
2. Özvegy	730	1202	1 290	3 222
3. Elvált	7487	1192	7 421	16 100
4. Együtt	8217	2985	14 655	25 857
	b) Százalékban			
1. Nőtlen	·	2,3	23,0	25,3
2. Özvegy	2,8	4,6	5,0	12,4
3. Elvált	29,0	4,6	28,7	62,3
4. Együtt	31,8	11,5	56,7	100,0

Megjegyzés: A vastag kereten belüli 4—4 adat képezi a tiszta, a másik 4—4 a vegyes palingám eseteket.

Горизонтальная графа: (1) Семейное состояние мужа; (2) Семейное состояние жены; (3) Незамужняя; (4) Овдовевшая; (5) Разведенная; (6) Вместе
а) Число; в) Процент.
Вертикальная графа: 1. Неженатый; 2. Овдовевший; 3. Разведенный; 4. Вместе.

Heading (1) Marital status of husband; (2) Marital status of wife; (3) Single; (4) Widowed; (5) Divorced; (6) Together.
a) Number; b) Percentage.
Lateral text: 1. Single; 2. Widowed; 3. Divorced; 4. Together.

A 12. tábla tanulságos adatai kapcsán az értékek szélsőséges alakulására hívjuk fel a figyelmet. A palingám házasságkötéseknek a nemmel és a megelőző családi állapottal kombinált lehetőségei összesen nyolc alapváltozatot képeznek. Ezek azonban — napjainkban — annyira egyenetlenül oszlanak el, hogy közülük annak az öt változatnak, amelyekben az egyik házasságkötő fél előzően özvegy volt, egyike sem haladja meg az 5 százalékos arányt. Ezzel ellentétesen polarizálódtak a további három kombinatív lehetőségnek a gyakoriságai, vagyis azok a változatok, amelyekben az egyik fél elvált volt, a másik pedig nőtlen

vagy hajadon, avagy ugyancsak elvált volt. E három közül is az utóbbi két variáns képviseli a legmagasabb arányt, egyenként 29—29 százalékkal.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a tábla első rovatába azért került pont (adat helyett), mert e cikk — szándékunk és címe szerint is — kizárólagosan a palingám házasságkötésekkel kíván foglalkozni; viszont a tábla szerkezete folytán az említett helyre, azaz a nőtlenek és hajadonok rovatának metszésébe éppen a protogám házasságkötések adata került volna. Ennek megfelelően a végösszeg is csak a palingám házasságkötések számát foglalja magában, és természetesen a 100,0 százalék is erre utal. Megemlítjük továbbá, hogy az adatok nem a palingám házasságot kötő *személyek*, hanem a palingám *házasságkötések* számát tartalmazzák. Az előbbi szám teljesebb (magasabb), de mégsem kétszer akkora, mint a palingám házasságkötések összege. Mégpedig azért nem, mert vegyes palingám házasságkötés esetében szoros értelemben vett palingám házasságot csak az egyik fél köt (a másik — a nőtlen vagy hajadon — fél házasságkötése ilyenkor is protogámnak minősül). Ennélfogva például az 1973. évi 25 857 palingám házasságkötéssel szemben az ilyen házasságot kötő személyek száma 36 962 volt (lásd a 9. táblát).[6] [7]

*

13. A palingám házasságkötések száma és arányszámai nagyobb települési csoportok szerint 1961-ben

Число и коэффициенты палингамных браков по большим группам населенных пунктов в 1961 г.

Number and rates of palingamous marriages by larger settlement groups in 1961

Megnevezés (1)	Budapest (2)	A többi város (3)	Községek (4)	Magyarország (5)
1. A palingám házasságkötések száma	8079	5931	9377	23 387
2. A palingám házasságkötések aránya az összes házasságkötésekben (%)	46,6	32,3	19,8	28,2
3. A fenti arányszám az országos (28,2-es) arányszám százalékában	165	115	70	100
4. 100 vegyes palingám házasságkötésre jutó tiszta palingám házasságkötés	83,1	74,0	65,1	73,2

Горизонтальная графа: (1) Наименование; (2) Будапешт; (3) Прочие города; (4) Села; (5) Венгрия.
Вертикальная графа: 1. Число палингамных браков; 2. Доля палингамных браков в общем количестве браков (%); 3. Вышеуказанный коэффициент в процентах от коэффициента страны (28,2%); 4. Чистые палингамные браки на 100 смешанных палингамных браков.

Heading: (1) Items; (2) Budapest; (3) Other towns; (4) Villages; (5) Hungary.
Lateral text: 1. Number of palingamous marriages; 2. Ratio of palingamous marriages in total marriages (per cent); 3. The above rate as percentage of the rate of the country (28.2); 4. Pure palingamous marriages per hundred mixed palingamous marriages.

[6] A kiszámítás módja egyszerű: a vegyes palingám házasságkötések száma (a jelen esetben 14 752) plusz a tiszta palingámok (11 105) számának kétszerese (22 210) adja a palingám házasságot kötő személyek számát.

[7] Szólnunk kell róla, hogy a palingám házasságkötéseknek a „vegyes" és „tiszta" megoszlás szerint tagolt, 1913-tól 1925-ig terjedő időszakbeli adatai cikkünkben egytől egyig eltérnek a hivatalos statisztikai kiadványok megfelelő adataitól. Ennek oka a következő: A Magyar Statisztikai Közlemények (Új sorozat 70. köt. 50.* old.) — minden korábbi és későbbi kiadvánnyal ellentétben, tehát nyilvánvaló tévedés folytán — az özvegy férfinak elvált nővel, avagy elvált férfinak özvegy nővel történt házasságkötését nem a tiszta, hanem a vegyes palingám esetek közé sorozza, s ezáltal az 1913-tól 1918-ig terjedő időszak adatai mindkét kategóriában helytelenek. — Az említett kiadványsorozat 74. kötete (93.* old.) még tovább megy a téves értelmezésben, amennyiben *csak az özvegyek egymás közötti* házasságkötéseit tekinti „tisztá"-nak, ezáltal a palingám házasságkötések 8 lehetősége közül hetet a „vegyes"-ek közé sorol. (Helyesen 4—4 a lehetőségek száma.) Ilymódon ebben a kötetben az 1919-től 1925-ig terjedő részadatok kivétel nélkü hibásak.

Mindezideig a palingámiának kizárólag csak országos alakulásával foglalkoztunk, azaz a közölt abszolút számok országos végeredmények, az arányszámok pedig országos átlagok. Befejezésül a jellegzetes települési főkategóriák szerint a 13. táblán adjuk az 1961. — az első világháború óta mindezideig legmagasabb palingám arányt képviselő — év részadatait.

A tábla adatai semmi kétséget sem hagynak afelől, hogy az újraházasulók aránya a városiasodottság fokával párhuzamosan növekszik, legalábbis, ha ilyen nagy, összevont településcsoportok szerint vizsgáljuk. Amikor a községi arány csak 70 százaléka (volt) az országosnak, a városoké már 115, a fővárosé pedig éppenséggel 165 százalékot jelez. A különbségek tehát igen nagyok, sőt még fokozódnak is, ha az újraházasulások közül külön kiemeljük a tiszta palingám eseteket (lásd a tábla utolsó sorát).

A jelenség magyarázata egyszerű. Az újraházasulók túlnyomó része már évtizedek óta az elváltak köréből kerül ki. Minthogy pedig a válások gyakorisága, majd ennek velejárójaként az elváltaknak a népességben elfoglalt aránya kiemelkedően legmagasabb a fővárosban, míg a többi város összességében — azaz átlagában — ennél már jóval kisebb, és legalacsonyabb a községekben: mindennek továbbgyűrűzéseként hasonló tendencia érvényesül az újraházasulások településcsoportok szerinti alakulásában is.

FÜGGELÉK

A táblák tárgyát képező rokon, de mégis eltérő fogalmak könnyebb számbavétele és elhatárolása céljából, alanti táblázatba foglaltuk az egyes népességi körök, illetve egyéb demográfiai fogalom (házasságkötés) megnevezését, a vonatkozó táblaszámok feltüntetésével.

Megnevezés*	Táblaszám
1. Palingám házasságkötések	1, 3, 12, 13; I. ábra
2. Palingám házasságot kötő személyek	6, 7, 8, 9, 10, 11
3. Palingám házasságkötésekben érintett személyek	5
4. A népesség ama része, amelyből a házasságot kötők kikerülhetnek	4

* Megjegyzés: a 2. sz., összetett (intenzitási) viszonyszámokat tartalmazó tábla egyértelműen egyik kategóriába sem sorolható.

О ПАЛИНГАМНЫХ БРАКАХ

Резюме

В Венгрии доля палингамных браков показалась высокой уже в начале столетия, она составила 18—19% от общего числа браков. В то время причиной этого явления считался вызванное высокой смертностью частое овдовение или значительное количество повторных браков овдовевших лиц. Во время первой мировой войны (1916 г.) доля палингамных браков достигла пика — 30%. В период между двумя мировыми войнами — с снижающейся тенденцией — она колебалась около 20%, потом после войны удельный вес палингамных браков постепенно повышался до начала 1960-ых

годов вследствие повторных браков, вызванных отчасти высоким числом овдовлений во время войны и еще больше — все увеличивающейся частотой разводов. В начале 1960 годов пропорция палингамных браков была выше 28%. Затем при беспрерывном снижении до 1973 г. она уменьшилась до 25,4%, потом вследствие резкого снижения в следующем году, в 1974 г. она была едва выше 23%.

Среди лиц, повторно заключающих брак, доля разведенных все увеличивается. В 1913 г. она была еще какие-нибудь 20%, а в 1974 г. — 84%. (Эти данные дополняются всегда до 100% данным овдовевших лиц .) В пределах удельного веса всех палингамных браков увеличивается также и доля так называемых чистых палингамных браков, то есть браков, в которых данный брак не представляет собой первого брака ни одной из сторон (значит перед этим браком обе были овдовевшими или разведенными).

Смешанными палингамными браками считаются те, в которых одна из сторон была неженатым или незамужней, значит в таком случае палингамный брак заключается только другой стороной. Среди этих последних до сих пор число мужчин было всегда гораздо выше числа женщин, причем их доля, которая была почти в 2,5 раза выше в начале столетия, постепенно уменьшалась до половины.

По территориальной группировке удельный вес палингамных браков гораздо выше в столице и выше даже во всех других городах (в среднем по другим городам), чем в среднем по стране, а в селах он значительно ниже среднего значения страны.

PALINGAMOUS MARRIAGES

Summary

The ratio of palingamous marriages in Hungary was high already at the beginning of the century, it amounted to 18—19 per cent of total marriages. The reason for this phenomenon was the frequent widowing caused by high mortality of that time and the significant number of remarriages of widowed persons. At the time of World War I (1916) the share of palingamous marriages reached the maximum ever stated till that time, it grew to 30 per cent. In the inter-war period — with a declining trend — it varied around 20 per cent, then after the war in consequence of remarriages caused by the high number of widowing during the war and more by the increasing incidence of divorces, the ratio of palingamous marriages grew gradually until the beginning of the 1960s when it was over 28 per cent. After this at a continuous decline till 1973 it fell to 25.4 per cent then as a result of a sudden decrease in the following year, in 1974 it was scarcely over 23 per cent.

Among remarrying persons the share of the divorcees is growing. In 1913 it was hardly 20 per cent and in 1974 84 per cent. (These data are always completed to 100 per cent by the figures of the widowed persons.) Within the ratio of total palingamous marriages also the share of the so-called pure palingamous marriages is increasing continuously, i. e. of those marriages in which none of the partners contracts the first marriage (that means that formerly both were widowed or divorced).

Mixed palingamous marriages are those in which one of the partners is single, i. e. the real palingamous marriage is contracted only by the other partner. Among the latter the number of males was always much higher than that of females, while their ratio which was almost two and a half times higher at the beginning of the century, declined gradually to the half.

By regional grouping the ratio of palingamous marriages is much higher in the capital and on the average it is even higher in all the other towns as compared to the mean value of the country, in rural areas, however, it is much lower than the average of the country.

A NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÓ NÉPESEDÉSSTATISZTIKA A MEGVALÓSÍTÁS ÚTJÁN*

(FREDRIK THEODOR BERG)

KÁRMÁN TAMÁSNÉ

Zalaegerszegi vándorülésünkön tartott korreferátumomban beszámoltam egy kísérletről a nemzetközi összehasonlító népességi statisztika megteremtésére, amely Quetelet és Heuschling nevéhez fűződött.[1] Ma egy újabb próbálkozással szeretnék foglalkozni, amely 10 évvel későbbi az említett munkánál és amelyet éppen 100 évvel ezelőtt, 1876-ban Budapesten mutattak be a IX. Nemzetközi Statisztikai Kongresszuson, a kongresszus Állandó Bizottságának ülésén.

A kötet, amiről beszélni szeretnék, a Nemzetközi Statisztikai Kongresszusok „statistique internationale comparée" munkálatai keretében készült. A kötet szerkesztője Fredrik Theodor Berg volt.

Amikor az 1869. évi hágai nemzetközi statisztikai kongresszus Engel javaslatára elfogadta a nemzetközi összehasonlító statisztika tervét és a statisztika területét ágazatok szerint felosztotta az egyes országok statisztikai hivatalai között, a népesség témaköréből a népesség állapotára vonatkozó statisztika kidolgozását a Svéd Statisztikai Hivatalra bízták.

Ennek a tábla-része készült el a nemzetközi statisztikai kongresszusok fennállása alatt és ezt a statisztikát szeretném most bemutatni.

Mindenekelőtt néhány szót a kötet szerkesztőjéről. Dr. Fredrik Theodor Berg az 1858-ban alapított Svéd Központi Statisztikai Hivatal első igazgatója volt, hosszú ideig, több mint két évtizedig állt a svéd hivatal élén. Berg érdeklődési területét demográfiai kérdések, elsősorban a halandóság vizsgálata, a csecsemőhalandóság problémái képezték.

Visszatérve a népesedésstatisztikai kötetre, több szempontból is fontosnak találtam, hogy egy kis időt fordítsunk rá. Fontosnak véltem mindenek előtt azért, mert jól mutatja a 100 évvel ezelőtti próbálkozást a nemzetközi összehasonlító népességstatisztika megteremtésére; ha ezek a próbálkozások — a maguk jó és gyenge oldalaival — nem lettek volna, nem rendelkezhetnénk ma fejlett statisztikával. Fontosnak találtam azt, hogy a kötettel foglalkozzunk azért is, mert a Zalaegerszegen tárgyalt Quetelet—Heuschling kötethez hasonlóan Berg kötete is egy részét képezi annak az útnak, amely a nemzetközi összehasonlító népességstatisztika megteremtésén kívül a modern nemzetközi demográfiai évkönyv létrehozásához is vezetett. És nem utolsó sorban fontosnak véltem, hogy beszéljünk egy olyan munkáról, amelyet éppen Budapesten mutattak be.

A kötet címe magyarul: Nemzetközi statisztika. A népesség állapota. I. táblák. A könyv anyagát a Svéd Központi Statisztikai Hivatal gyűjtötte össze a

* A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya Statisztikatörténeti Szakcsoportjának XIV. vándorülésén (Szolnok, 1976. június 1—3.) tartott előadás.

1 Kísérlet egy nemzetközi összehasonlító népességi statisztikára (Quetelet—Heuschling), Demográfia, 1975. 1. szám, 89—93. oldal.

Nemzetközi Statisztikai Kongresszus határozatainak megfelelően. A munkát 1875—76-ban adták ki Stockholmban, terjedelme a bevezetővel és tárgymutatóval együtt 129 nagy formátumú oldal.

Berg az adatokat kérdőívek[2] kiküldése útján kérte be az európai országoktól. Ahol erre mód nyílt, közvetlenül a statisztikai hivatalokhoz fordult, ahol ez nem volt lehetséges, diplomáciai úton kért információkat. Úgy látta, hogy az Európán kívüli országok tekintetében túl sok probléma merülne fel, ezért ezeket már a kötet tervezésénél kihagyta. — E vonatkozásban Berg kötete egy lépést jelentett hátrafelé Quetelet—Heuschling népesedési munkájával szemben, miután az utóbbi tartalmazta az USA adatait is.

Berg eredeti szándéka az volt, hogy Quetelet és Heuschling példáját követve az abszolút számok bemutatásán kívül szöveges részt is közöl a kötetben. A táblák összeállítása után Berg ismét a statisztikai hivatalok vezetőihez fordult és kérte az országaikra vonatkozó adatok ellenőrzését. Az ellenőrzött példány már a kötet próbanyomata volt és a korrekciók a könyv függelékében szerepelnek.

Bergben a publikáció összeállításakor kételyek merültek fel a számok értékét illetően. Éppen ezért kérte a statisztikai hivataloktól a végső számrevíziót, de még ennek birtokában is úgy tűnt számára, hogy „az európai államok népességére vonatkozó összehasonlító statisztika kísérletét még nem lehet nagyobb hibák kockázata nélkül végrehajtani".[3] Berg igyekezett feltárni és bemutatni az olyan országok statisztikai eredményeit, amelyek kevésbé voltak ismeretesek (lehet, hogy éppen ezeknél mutatkoztak „nagyobb hibák"), ugyanakkor a munka korlátai arra kényszerítették, hogy figyelmen kívül hagyja a fejlett országok statisztikájának számos érdekes részletét. — A kötet adatainak ellenőrzése óriási volumenű munkát jelentene, és esetleg kétes eredményeket hozhatna, hiszen semmi garancia nincs arra, hogy az ellenőrzésre felhasznált külföldi adatok jobbak-e Berg adatainál; így általánosságban nem kívánom értékelni a számokat. Ha erre bárki vállalkozna is, ez megint csak egy másik dolgozat témája lehetne. A magyar adatok egy részét azonban — helytállóság szempontjából — összehasonlítottam a magyar hivatalos népszámlálási adatokkal.

A kötetben — néhány kivételtől eltekintve — csak abszolút számok szerepelnek. Ez ugyancsak egy lépés visszafelé Quetelet és Heuschling könyvéhez viszonyítva. Berg a nemzetközi statisztikai kongresszus állandó bizottságára bízta annak eldöntését, hogy a kötetet kiegészítse-e viszonyszámokkal és ugyancsak a kongresszusra bízta a döntést a kísérő elemző szöveg megírásának kérdésében is.

A budapesti nemzetközi statisztikai kongresszus állandó bizottságának 1876. augusztus 31-i ülésén a távollevő Berg helyett dr. Elis Sidenbladh, a Svéd Központi Statisztikai Hivatal titkára, később a hivatal vezetője mutatta be a nemzetközi népesedésstatisztikát. Az ülés jegyzőkönyvének szövegéből kitűnik, hogy Sidenbladh az abszolút számok viszonyszámokkal történő kiegészítésének kérdését nem vetette fel az állandó bizottságban, így a vita — szervezeti hatásköri kérdéseken kívül — csak arról folyt, kívánatos-e a Berg által javasolt szöveges rész elkészítése. Az állandó bizottság a szöveget szükségesnek ítélte meg és felkérte Berget a munka elvégzésére. Nincsenek ismereteim arról, hogy meddig juthatott el Berg a szöveg összeállításában, vagyis a kötet II. részének elkészítésében.

A népesség állapotát bemutató nemzetközi kötet felépítése világos. A könyv 11 táblát tartalmaz, ezek közül kettő több részre tagolódik. Szerkezetében Berg könyve már jelentős haladást mutat a nemzetközi demográfiai-statisztikai évkönyvek mai felépítése felé, sőt talán bizonyos mértékig ezek kísérleti megalapozásának is tekinthető. Míg Quetelet és Heuschling 10 évvel korábbi munkájában még az adatok országok szerint és ezen belül témákra bontva jelentek meg, Berg nemzetközi népesedésstatisztikája az általunk megszokott módon: témák szerint és ezen belül országonként közli az adatokat.

[2] A munka során a kérdőívekből néhányat elhagytak.

[3] Statistique internationale. Etat de la population. I. Tableaux, Stockholm, 1875—76. III. oldal.

Rendkívül nagy részletessége miatt azonban kevésbé szerencsésnek mondható az országok szerepeltetése. Berg — eltekintve a kezdő rovat sorszámtól — 108-ig jutott el az országok számozásában, mivel külön számozta a legkisebb városállamokat, illetve az egyes államok politikai önállósággal rendelkező részeit is. A mai határok szerint a kötetben szereplő országok számát 31-re tenném. Így, megítélésem szerint, Bergnek sikerült lényegében csaknem egész Európát bemutatnia. Természetesen a kötetben levő táblákban — sem a témák, sem az évek tekintetében — nem egyenlő mértékben szerepelnek az egyes országok.

A könyv hosszú idősort közöl a népességszám alakulásáról az európai országokban. Az idősorban szerepelnek népszámlálási és számított adatok egyaránt, a szedés megkülönböztetése a mai nemzetközi évkönyvekhez hasonlóan itt is népszámlálási adatot jelez. A népességszám alakulását az 1830—1872-ig terjedő idősoron kívül — amelyben, ha időnként hiányos évekkel is, valamennyi, a kötetben megtalálható ország szerepel — még két további idősor mutatja, amelyben az országok köre már jóval korlátozottabb. Az egyik idősor az 1815—1829 közötti időszakban közli a népesség számát, a másik az 1748—1814 közötti időszak adatait tartalmazza, de már nem teljes idősor alapján.

Egy másik tábla a népesség nemek szerinti megoszlását közli néhány évre az egyes országokban. Az adatok — csekély kivételtől eltekintve — természetesen népszámlálási adatok. Itt már erősen megmutatkozik az országok statisztikája fejlettségének eltérő volta (persze a fejlettség foka általában a társadalmi-gazdasági-politikai viszonyok függvénye is volt): Svédország, Finnország, Ausztria egyes részeinek és még néhány ország adatai a XVIII. század közepéig nyúlnak vissza, Anglia adatai a századfordulótól szerepelnek, Portugália 1864. évi népszámlálási adataival és Magyarország az 1869. december 31-i eszmei időponttal 1870 elején végrehajtott népszámlálás adataival szerepel. A közölt adatok általában nőtöbbletet mutatnak; ez alól vannak kivételek is, főként a jelenlegi Olaszország esetében.

A népesség családi állapot szerinti megoszlását tartalmazó tábla természetszerűleg ugyancsak — néhány becsült szám kivételével — népszámlálási adatokon alapul és erre a táblára is az előbb elmondottak érvényesek.

Igen nagy részletességgel készült a népesség koröszetételének táblája. Az adatok a 0—101 és ennél idősebb korúak korcsoportos bontásában tartalmazzák a népesség számát az egyes országokban az utolsó népszámlálás időpontjában. Néhány országban az éves korcsoportok helyett ötéves korcsoportok szerinti bontást adtak meg, egyes országokban váltakozva alkalmazták a részletesebb bontást (gyermekek) az ötéves korcsoportok szerinti bontással. Angliában a népszámlálási adatokat átszámították évközepi adatokra is. Néhány országban, ahol erre mód nyílt (Finnország, Norvégia, Svédország) a táblában egy oszlopban feltüntették az egyes években történt élveszületések számát is. Így a tábla megfelelő sorából leolvasható az utolsó népszámlálás időpontjában életben levő, adott születési évjáratú férfi-női népesség száma mellett az azonos évben történt élveszületések száma is, ugyancsak nemek szerinti bontásban. Az egymás mellett feltüntetett adatokból könnyen megállapítható, hogy az adott ország utolsó népszámlálása időpontjában a különböző évek férfi—női születési kohorszaiból mennyi volt életben. A születési kohorszok fogyását egyébként igen plasztikus módon mutatják a magyar népszámlálási kötetek, de meglepett a Berg által 100 évvel ezelőtt megvalósított kombinatív feldolgozás, ami a maga idejében minden bizonnyal rendkívül újszerű volt. Kár, hogy csak három ország rendelkezett az összefüggés ábrázolásához szükséges születési kohorsz adatokkal, de úgy vélem, még ez is igen figyelemre méltó teljesítmény volt.

A kötet egy másik kombinatív feldolgozást is tartalmaz, amennyiben közli a népesség számának megoszlását korcsoportok és családi állapot szerint az utolsó népszámlálás időpontjában.

Érdekesnek találtam a kötet család- és háztartásstatisztikai adatait, még akkor is, ha a család- és háztartás adatok nem különíthetők el. (A két fogalom elhatárolása még nem történt meg abban az időben.) Ez esetben a kötet a családok, illetve háztartások számán kívül tartalmazza az egy háztartásra jutó la-

kosok átlagos számát is. Ez a francia 3,71-es átlagtól a kötetben szereplő magyarországi 4,67 átlagszámon át egészen az izlandi 7,50-es átlagszámig terjedt. Azokban az országokban, ahol több népszámlálás adata is rendelkezésre állt, általában a háztartástagok átlagos számának bizonyos hullámzása, majd többnyire csökkenő tendenciája figyelhető meg a későbbi években. Különösen érdekes a táblának egy kiegészítő része, amely a háztartások százalékos megoszlását tartalmazza a háztartások tagjainak száma szerint néhány országra. Magas volt például az egy személyből álló háztartások aránya Svédországban (1870: 17,9%) és a nagy: 6, illetve 7 tagú és ennél népesebb háztartások részaránya Finnországban (1870: 34%) és Izlandban (1870: 36,6%).

Quetelethez és Heuschlinghoz hasonlóan Berg is kísérletet tett a népesség foglalkozások szerinti megoszlásának, mai fogalmaink szerint pontosabban a népesség foglalkozási ágak szerinti összetételének bemutatására. A kísérlet ez esetben is szó szerint értendő, hiszen egységes nemzetközi foglalkozási nómenklatúra még nem állt rendelkezésre. Annak kidolgozása és elfogadása későbbi időszakra esett és már a Nemzetközi Statisztikai Intézet keretében történt. Berg közölte kollégáival a foglalkozások Svédországban alkalmazott osztályozását, de természetesen az országok a saját népszámlálási foglalkozási osztályozásuk szerint adták meg az adatokat. Néhány országnak néhány ágazatra (például mezőgazdasági foglalkoztatottak) közölt adata — ha eltekintünk a népszámlálások évének különbözőségétől — némileg talán összehasonlítható lenne, de nem ismeretesek a definícióbeli eltérések, más esetben viszont maga az ágazati osztályozás tartalma: például a „bányák, gyárak és feldolgozóipar" kategóriája tűnik nem megfelelően kifejező erejűnek, bár több ország is alkalmazta foglalkozási nómenklatúrájában. A kísérletet azonban nem tekintem hiábavalónak, mert ezek a próbálkozások feltétlenül ráirányították a statisztikusok figyelmét arra, hogy nemzetközi összehasonlítás e tekintetben is csak egységes nómenklatúra alapján lehetséges. Bertillon egységes foglalkozási nómenklatúrája elfogadásáig azonban közel 20 esztendő telt el Berg nemzetközi népesedésstatisztikájának megjelenését követően.

A kötet többi táblája a népesség felekezetek szerinti megoszlását, az egyes országok belföldön, illetve külföldön született népességének számát és a szellemi és testi fogyatékosok számát tüntette fel.

Ami a kötetben szereplő magyar adatokat illeti: Magyarországról az akkor használatos bontásban (Magyarország, Erdély, Horvát-Szlavonország, Határőrvidék, Fiume, „a Szent István korona országai" összesen) adatok találhatók a népesség számára 1830-tól az 1870. évi népszámlálásig, a népesség nemek, életkor, családi állapot, vallás, foglalkozás szerinti megoszlásáról az 1870. évi népszámlálásnak megfelelően.

Az e témákra közölt adatokat, ahol ez lehetséges volt, egybevetettem az 1870. évi népszámlálás kötetével és a foglalkozások táblájának kivételével, ahol két összegelési hiba volt, nem találtam eltérést a számokban.

Szerepelt Magyarország a család- és háztartásstatisztikánál is; ez esetben eltérést tapasztaltam a kötetben szereplő egy háztartásra jutó lakosok átlagos száma (4,67) és az 1891. évi népszámlálás visszatekintő adatai között (1870-re 4,85, 1857-re 4,66). Találhatók magyar adatok a népesség belföldi-külföldi születési hely szerinti megoszlásánál, továbbá a szellemi-testi fogyatékos személyeknél. Ezekre a témákra nem ellenőriztem az adatokat.

Igyekeztem magyarázatot találni arra, hogy olyan témáknál, mint például a népesség nemek szerinti megoszlása vagy a népesség megoszlása családi állapot szerint miért nem szerepelnek az 1857. évi népszámlálás adatai is. Lehetséges, hogy Keleti az 1857. évi népszámlálás össznépességi adatán kívül azért tekintett el az 1870. évit megelőző népszámlálási adatok közlésétől, mert a két népszámlálás között több mutatónál alapvető definíciós eltérés volt: az 1857. évi népszámlálás a népesség száma és nemek szerinti megoszlása kivételével csak az állandó népesség definíciója szerint készült, az 1870. évi pedig a jelenlevő népességre vonatkozott. Ez a feltevés azonban nem ad magyarázatot arra, miért nem szerepelnek a népesség nemek szerinti megoszlásának 1857. évi adatai a kötetben. Az is lehetséges, hogy Keleti az össznépesség számán kívül csak a

valóban magyar népszámlálás adatait kívánta közzétenni a nemzetközi összehasonlító népesedésstatisztikában. Az is lehet, hogy Keletit az adatszolgáltatásnál sem az említett módszertani, sem pedig a politikai szempontok nem befolyásolták, hiszen az 1870. évi népszámlálási kötet sok esetben idézi az 1857. évi népszámlálás adatait, hanem más szempontok vezették. Mindenesetre, Magyarország a kötet csaknem valamennyi táblájában szerepel és ez már önmagában is mutatja azt, hogy a magyar Statisztikai Hivatal komolyan vette nemzetközi adatszolgáltatási kötelezettségét és eleget tett annak.

* * *

Előadásomnak azt a címet adtam, hogy „A nemzetközi összehasonlító népesedésstatisztika a megvalósítás útján". Lehet, hogy az ismertetett munkával kapcsolatosan tett kritikai megjegyzéseim hallatán kételyek merültek fel arról, hogy Berg nemzetközi összeállításával valóban a megvalósítás útjára lépett-e a statisztikának ez az ága. Véleményem szerint feltétlenül igen, legalábbis ami a népesedés helyzetének nemzetközi bemutatását illeti, amire Berg a nemzetközi statisztikai kongresszustól a megbízást kapta. Megtörtént ez még akkor is, ha Berg kétségei a számok értékét illetően esetleg nem voltak eltúlzottak. Mint említettem, nem állt módomban a nemzetközi összeállítás adatait ellenőrizni és nem is tekintettem ezt feladatomnak. A magyar népszámlálási adatok, amelyeket megnéztem, az említett eltéréstől és összegelési hibáktól eltekintve megegyeznek a hivatalos népszámlálási kötet számaival. Ezenkívül szúrópróbával ellenőriztem egy, az 1960-as évekből való nemzetközi összeállításból néhány angol és francia népességszámot, ezeknél is találtam eltéréseket. Számomra viszont, ha furcsán hangzik is statisztikustól, ezúttal nem a számok jó vagy kevésbé jó volta a döntő Berg nemzetközi összehasonlító népesedésstatisztikájának megítélésénél. A munka legfőbb értékét abban látom, hogy Bergnek sikerült olyan jól átgondolt tervet készítenie és nemzetközi együttműködésben tartalommal megtöltenie, ami alkalmas volt egy valóban nemzetközi európai népesedésstatisztika összeállítására és ezt a statisztikát olyan szerkezetben tudta felépíteni, amivel — kísérleti módon — megvetette a modern, ma is használatos nemzetközi demográfiai évkönyvek alapját.

A nemzetközi összehasonlító népesedésstatisztika megvalósításához vezető út további állomásaival — Levasseur, Bodio és mások munkáival — más alkalommal szeretnék foglalkozni.

IRODALOM

Statistique internationale. Etat de la population. I. Tableaux. Stockholm, 1875—76. pp. 123+6.
Commission Permanente du Congrès International de Statistique. Compte-rendu des conférences de Budapest en 1876. Budapest, 1878. pp. 65+3.
Commission Permanente du Congrès International de Statistique. Rapport et programme. Redigé par Ch. Keleti pour la session de Paris en 1878. Budapest, 1878, pp. 54.
Commission Permanente du Congrès International de Statistique. Compte-rendu des conférences de Stockholm en 1874. St Pétersbourg, 1874. pp. 128.
Statistique internationale. (Population.) Par Ad. Quetelet et X. Heuschling. Bulletin de la Commission Centrale de Statistique. Tome X. Bruxelles, 1866. pp. 510.
Statistiska Centralbyrån 100 år. Statistiska Centralbyrån, Stockholm, 1959, pp. 141.
Buletin de l'Institut International de Statistique, Tome II. 2ème livraison, Année 1887. Rome 1887, p. 343—346.
Dr. Adolf Ficker: Die IX. Versammlung des internationalen statistischen Congresses, gehalten zu Buda-Pest vom 30. August bis 7. September 1876. Statistische Monatschrift, II. Jahrgang, Wien 1876, p. 395—448.
A magyar korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1871. 595. oldal.
A magyar korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1893. 418. oldal.

МЕЖДУНАРОДНАЯ СРАВНИТЕЛЬНАЯ СТАТИСТИКА НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ НА ПУТИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ

ФРЕДЕРИК ТЕОДОР БЕРГ

Резюме

Продолжая раньше начатый обзор создания международной сравнительной статистики народонаселения [Попытка создания международной сравнимой демографической статистики (Кетле-Хайшлинг) Демография, № 1 1975 г., стр. 89—93] статья описывает дальнейшую попытку для создания международной сравнительной статистики народонаселения.

Труд, которым занимается данная статья, был составлен в редакции первого директора шведского Центрального статистического управления — *Фредрика Теодора Берга* в пределах деятельностей по международной статистике Международных статистических съездов, под названием «Международная статистика. Состояние населения. I. Таблицы». Том был представлен 100 лет тому назад на заседании Международных статистических съездов, состоявшемся в Будапеште в 1876 г. Труд содержит данные о населении европейских стран при указании абсолютных цифр.

Берг собрал данные путем вопросников, в первую очередь от статистических управлений европейских стран.

Том содержит 11 таблиц, данные относятся к 31 европейской стране по теперешним границам — в том числе и к Венгрии —, конечно с большей или меньшей полнотой. Книга излагает временные ряды о динамике численности населения, содержит данные о распределении населения по полу и семейному состоянию в срокитогдашних последних переписей населения, имевших место в отдельных страиах. В томе имеются еще между прочим данные статистики семей и домашних хозяйств и попытка показания состава населения по отраслям занятия.

Статья сопоставляет несколько раз публикованную в 1866 г. международную статистику народонаселения по Кетле-Хайшлингу с трудом *Берга*, вышедщим 1о лет позже.

По автору, хотя работа Берга уступает в некоторых отношениях раньшему тому *Кетле* и *Хайшлинга* (например, книга *Берга* содержит вообще только абсолютные цифры, в нее нет данных о США) и в отдельных случаях значение цифр вызывает сомнения, но *Бергу* удалось разработать такой хорошо обдуманный план и дать ему содержание в международном сотрудничестве, который был пригодным для составления международной европейской статистики народонаселения. Он умел построить эту статистику в структуре *(сообщение данных по темам и в пределах тем по странам)*, которой — экспериментальным путем — он создал основу для современных, используемых и в настоящее время международных статистических-демографических ежегодников. Автор статьи видит в этом основную ценность труда *Берга*.

INTERNATIONAL COMPARATIVE POPULATION STATISTICS ON THE WAY OF REALIZATION

(FREDRIK THEODOR BERG)

Summary

Continuing the survey — begun earlier — of the developing of international comparative population statistics („An attempt to establish international comparative population statistics" [Quetelet—Heuschling], Demográfia, 1975, No. I. p. 89—93) the article deals with a further experiment to create international comparative population statistics.

The work dealt with in the paper was edited by Fredrik Theodor Berg, the first Director of the Swedish Central Bureau of Statistics under the title „Statistique internationale. Etat de la population. I. Tableaux." within the framework of the works „statistique internationale" of the International Statisti-

cal Congresses. The volume was presented 100 years ago, at the 1876 Budapest session of the International Statistical Congresses. The material contains the population data of the European countries indicating absolute figures.

Berg collected the data by means of questionnaires, first of all from the statistical offices of the European countries.

The volume contains 11 tables, data refer to 31 European countries according to the present borders — among them also to Hungary —, of course, with more or less completeness. The book indicates time series on the development of the population number, contains data on the population distribution by sex and marital status as well as on age-structure. In the volume also a cross classification can be found: the distribution of the population number by age-groups and marital status at the dates of the last population censuses held in the individual countries at that time. In the material there are, among others, statistical data on families and households and an experiment to present the population composition by occupation branches.

The article makes a comparison several times between Quetelet—Heuschling's international population statistics published in 1866 and Berg's compilation dated 10 years later.

In the author's opinion, though in some respects the work of Berg is behind the earlier volume of Quetelet and Heuschling (e. g. Berg's book indicates in general only absolute figures, the USA is not included) and in some cases the value of the figures might be doubtful, but Berg succeeded in preparing such a well-considered plan and in filling it with content in international co-operation that it was appropriate for the compilation of really international European population statistics. He could compose these statistics in a structure *(publication of data by subjects and within them by countries)* with which — in an experimental way — he created the basis of the modern international statistical-demographic yearbooks used at present, too. The author of the article thinks that this is the main value of Berg's work.

SZOVJETUNIÓ: NÉPSZÁMLÁLÁSI PRÓBA

FJODOR BREUSZ

Cseljabinszkban ünnepélyesen anyakönyveztek három újszülöttet. A Dél-Uralnak ez az ipari központja a Szovjetunió tizenhatodik milliós lakosú városa lett.

Egyidejűleg a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának vezetője, Lev Volodarszkij elmondta, hogy az ország egyes körzeteiben és városaiban az 1979 januárjára kitűzött általános népszámlálás próbafelvétele folyik.

A szovjetek országa a megtett utat ötéves tervekkel méri. Fejlődésünk alapja a Kommunista Párt programjelszava: „Mindent az emberért". Éppen ezért az ötéves tervek középpontjában mindenek előtt az ember áll. Gyermekkorban, öregkorban, szükségleteivel, gondjaival, örömeivel és reményeivel.

Az előző, 1970 januári népszámláláskor 241,7 millió embert számoltak. Ma már a népesség száma 255,5 millió, és úgy számolják, hogy minden percben négy csecsemő jön világra.

Az újszülött bölcsőjénél az orvos áll. De magától értetődően ott a helye a statisztikusnak és közgazdásznak, a tervezőnek és szociológusnak. Az új állampolgár előtt pedig feltárul az életutak széles választéka.

A jelenlegi (1976—80) ötéves terv a hatékonyság és a minőség ötéves terve. Ez azt jelenti, hogy az ország túllép az extenzív gazdálkodáson és az élet minden szférájában nagy minőségi változások mennek végbe: a gazdaságban, a társadalmi viszonyokban, a társadalom életszínvonalában, a kultúra területén.

Az utolsó munkapiac a Szovjetunióban 1930-ban megszűnt, amikor megkezdődött az első ötéves terv. Azóta az ország dolgozói nem tudják, mi a munkanélküliség. Az elmúlt húsz év során a munkahelyek száma a népgazdaságban évenként 2—2,5 millióval nőtt átlagosan.

Az iparosítás gyors üteme és az építkezések hatalmas méretei voltak a munkásosztály gyors növekedésének feltételei. Az első ötéves terv kezdetétől (1928—29) a munkásosztály létszáma az alig 8,5 millióról a tizedik ötéves terv kezdetéig 70 millióra nőtt, ez a népgazdaságban foglalkoztatottak 60%-a.

Egyidejűleg csökkent a parasztság létszáma. Az Októberi Forradalom után, 1917-ben az ország lakosságának több mint kétharmada volt egyénileg gazdálkodó paraszt és háziiparos. Ma a kolhoz-parasztság létszáma 15,7 millió.

Az alkalmazottak, a szellemi foglalkozásúak (tanárok, orvosok, mérnökimúszaki dolgozók, tudósok stb.), a munkás-paraszt környezetből származó értelmiség száma 20 millió. A forradalom előtti Oroszországban szellemi munkával csak 870 ezer ember foglalkozott.

A statisztikusok, demográfusok, közgazdászok és tervezők már az 1970-es népszámlálás elemzése alapján javaslataikban abból indultak ki, hogy a gazdaságilag aktívak és tanulmányaikat folytatók együttes száma a munkaképes korú lakosság 93%-át teszi ki. Nem vesz részt a termelésben az asszonyok kis része, akik gyermekeiket és idős szüleiket gondozzák, vagy a háztartásvezetést választották.

Ily módon a fejlett kapitalista országokkal ellentétben, ahol 15 millió felett mozog a munkanélküliek száma, a Szovjetunióban a munkaerőtartalékok elégtelensége vált komoly problémává. Amint azt a statisztikusok és demográfusok jelzik, ennek egyik fő oka a második világháborús emberveszteség, mely mint ismeretes elérte a 20 milliót.

A munkaerőtartalékok problémáját az elmúlt ötéves tervben operatívan oldották meg, de mélyebben és alaposabban oldódik meg ez a kérdés napjainkban, az új ötéves tervben, amikor is alapvető minőségi változások történnek a termelés szervezésében és a munka jellegében.

A tudományos-műszaki forradalom alapvetően megváltoztatja a munka feltételeit és jellegét, már most évről évre történelemmé válik több száz korábban tömeges szakma, és újak jelennek meg, olyanok, amelyek az ember általános és szakmai ismeretei terén a legmagasabb igényeket támasztják. A statisztika tükrözi ezt a folyamatot, megállapítván, hogy a fiatalok nagy számban áramlanak a tudományos-műszaki fejlődés fő irányait jelképező szakmákba: az energetikába, a gépgyártásba, a vegyiparba, az elektronikába, a műszergyártásba, az automatikába és a kibernetikába.

Még ma is, de néhány éve még inkább, némely nyugati közgazdász bírálta a szovjet oktatási rendszert, azokért, az ő szemszögükből nem racionális, hatalmas ráfordításokért, amelyet „holt tőkének" tartottak. Valóban ez nem hozott az országnak azonnali hasznot. De végül is tulajdonképpen azt jelentette, hogy már kellő „tartalékokkal" készítették fel a szakembereket, 1970-ben pedig, amikor már érződött a munkáskezek hiánya, az országban mégis bevezették az általános tízosztályos tankötelezettséget. Ha egy fiatal nyolc osztály elvégzése után a gyárba, vagy a kolhoz traktoros brigádjába megy dolgozni, akkor szakmát tanul és egyben befejezi a tízosztályos tanterv általános tananyagát is, érettségit kap, amely lehetővé teszi számukra az egyetemi vagy főiskolai továbbtanulást.

Most már látható, hogy ezeket a határozatokat a X. ötéves terv gazdasági fejlődése sajátosságainak előrelátásával készítették el. Nem csak a gazdaság, de a munkások és parasztok szociális viszonyainak változását is figyelembe vették.

Magától értetődik, hogy a dinamikus szoviet gazdaság számára szakképzett, jól kvalifikált munkaerő kell, de a társadalomnak nemcsak a termelési funkciókat jól ellátó dolgozókra van szüksége. Maguk a munkások és a parasztok is látják már, hogy szerepük ennél jóval több. Tanulnak. Mikor az ország megkezdte az új ötéves tervet, 117 millió embernek volt felső- és középfokú végzettsége (teljes és nem teljes), tanult 85,8 millió, ezen belül 4,8 millió felsőoktatási intézményekben, 4,5 millió pedig középfokú szakiskolákban.

A szoviet társadalom, mely célul tűzte ki, hogy mindent megtegyen a személyiség minél teljesebb anyagi és szellemi kibontakoztatására, azt a négy újszülöttet, aki minden percben világra jön, a fejlett szocializmus körülményei között fogadja.

Az UNESCO szakértői úgy számítják, hogy a Szovjetunió lakossága 2000-re eléri a 379 milliót.

Ők már osztálynélküli társadalomban fognak élni. A társadalmi és a gazdasági fejlődést regisztráló statisztika ezt az utat mutatja meg.

ПРОБНАЯ ПЕРЕПИСЬ НАСЕЛЕНИЯ В СССР

SOVIET UNION: PILOT-CENSUS

FIGYELŐ

HÍREK

Tudományos tanácskozás Varsóban. A varsói Társadalomgazdasági Intézet 1976. november 29—december 3 között tudományos szemináriumot rendezett a szocialista országok jelenlegi népesedéspolitikai problémáiról. A tanácskozáson a vendéglátókon kívül Bulgária, Csehszlovákia, a Német Demokratikus Köztársaság, Magyarország és Románia képviselői vettek részt. A résztvevők a szakértők által beterjesztett anyagok alapján vitatták meg a népesedéspolitika különböző kérdéseit, elsősorban az adott demográfiai helyzet befolyásolását elősegítő intézkedések, jogalkotás hatásosságát. Az utóbbi években a szocialista országok határozott népesedéspolitikai intézkedéseket hoztak annak érdekében, hogy az általában kedvezőtlen demográfiai helyzetben javulás következzék be.

A tudományos szemináriumra *dr. Szabady Egon*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese, az MTA Demográfiai Bizottságának elnöke „Magyarország jelenlegi népesedési helyzete" címmel előadást küldött. Az üléseken Magyarországot *dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezető-helyettese képviselte.

*

A Holland Demográfiai Társaság, a Belga Demográfiai Társaság és az Európai Népességtudományi Központ közös szervezésében 1976. december 13. és 15. között Hágában, a Központi Statisztikai Hivatalban (Voorburg) tartották a második Európai Népesedési Szemináriumot „A női státus változásának demográfiai vonatkozásai Európában" témakörben. A szeminárium eredményeinek összefoglalására és a záróülésre egynapos szimpozion keretében december 17-én Brüsszelben került sor.

A holland és a belga vendéglátókon kívül tíz európai ország — a szocialista országok közül Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország — főként demográfus és szociológus szakértői vettek részt az értekezleten. Több nemzetközi szervezet (WHO, UNESCO, Népességtudományi Unió stb.) megfigyelővel képviseltette magát. A kitűnően szervezett szeminárium elnökségének tagjai Gerrit A. Kooy, a Holland Demográfiai Társaság elnöke, Philip Van Praag, a Belga Demográfiai Társaság elnöke, Erland Hofsten, az Európai Népességtudományi Központ elnöke és Dirk J. De Kaa, a Holland Egyetemközi Demográfiai Intézet igazgatója voltak.

Felkérésére készített bevezető tanulmányok és korreferátumok alapján — a házassággal és válással, a házas termékenységgel, a házasságon kívüli termékenységgel és a földrajzi mobilitással foglalkozó — négy szakmai ülésen folytattak eszmecserét.

Magyar részről — a szervező bizottság meghívására, mint a házassággal és a válással foglalkozó napirendi ponthoz felkért hozzászóló — *dr. Tamásy József*, a KSH Népességtudományi Kutató Intézetének igazgatóhelyettese vett részt a tanácskozáson.

*

ИЗВЕСТИЯ

Научный семинар в Варшаве. Варшавский Институт общественного хозяйства организовал научный семинар по теме «Современные проблемы политики народонаселения в европейских социалистических странах» с 29 ноября по 3 декабря 1976 г. Кроме хозяев на совещании присутствовали еще представители Болгарии, Чехословакии, Германской Демократической Республики, Венгрии и Румынии. На основе представленных экспертами материалов участники обсуждали разные вопросы политики народонаселения, в первую очередь эффективность оказывающих влияние на данное демографическое положение мероприятий, законов. В последние годы социалистические страны приняли решительные меры политики народонаселения для улучшения вообще неблагоприятного демографического положения.

На научный семинар заместитель председателя Центрального статистического управления ВНР, председатель Демографической комиссии Венгерской академии наук — *д-р Эгон Сабади* отправил доклад «Актуальные демографические вопросы Венгрии». На семинаре заместитель заведующего главотделом Центрального статистического управления — *д-р Дьэрдь Вукович* был представителем Венгрии.

*

Второй Европейский семинар по народонаселению по теме «Демографические аспекты изменяющегося состояния женщин в Европе» состоялся в Центральном статистическом управлении Голландии в Гааге (Воорбург) с 13 по 15 декабря 1976 г. в общей организации Голландского демографического общества, Бельгийского демографического общества, Европейского центра по демографическим исследованиям. Обобщение результатов семинара и заключительное заседание имели место в пределах симпозиума продолжительностью одного дня 17 декабря в Брюсселе.

Кроме голландских и бельгийских хозяев, эксперты, главным образом демографы и социологи 10 европейских стран — из социалистических стран: Чехословакии, Польши и Венгрии — участвовали в совещании Ряд международных организаций (Всемирная организация здравоохранения, ЮНЕСКО, Международный союз по научным исследованиям народонаселения и т. п.) направили наблюдателей на семинар. Членами президиума отлично организованного семинара были председатель Голландского демографического общества *Геррит А. Коой,* председатель Бельгийского демографического общества *Филип Ван Прааг,* председатель Европейского центра по демографическим исследованиям *Эрланд Гофстен* и директор Голландского межуниверситетского демографического института *Дирк Й. Дэ Каа.*

На основе представленных по просьбе вводных докладов и содокладов по темам брака и расторжения брака, брачной плодовитости, внебрачной плодовитости и географической мобильности дискуссии проводились на четырех специальных сессиях.

С венгерской стороны заместитель директора Исследовательского института по демографии Центрального статистического управления ВНР — *д-р Йожеф Тамаши* участвовал в совещании и выступил по пункту повестки дня по теме брака и расторжения брака по приглашению организационного комитета.

*

NEWS

Scientific Seminar in Warsaw. The Warsaw Institute of Social Economics organized a scientific seminar on the topical problems of population policy of the socialist countries from 29 November to 3 December 1976. At the meeting, beside the hosts, also the representatives of Bulgaria, Czechoslovakia, German Democratic Republic, Hungary and Roumania were present. On the basis of the materials submitted by the experts the participants discussed the different questions of population policy, first of all the measures, legislation contributing

to the influencing of the given demographic situation. In the recent years the socialist countries took decisive population policy measures to improve demographic situation unfavourable in general.

To the scientific seminar Dr. Egon Szabady, Deputy-President of the Hungarian Central Statistical Office, President of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences submitted a paper entitled „The present population situation in Hungary". At the meeting Hungary was represented by Dr. György Vukovich, Deputy-Head of Department of the Hungarian Central Statistical Office.

*

The Second European Population Seminar on the subject „The demographic aspects of the changing status of women in Europe" was held at the Central Bureau for Statistics in the Hague (Voorburg) on 13—15 December 1976. It was organized jointly by the Netherlands Demographic Society, Belgian Demographic Society and the European Centre for Population Studies. The summing up and the closing session took place within the framework of a one-day symposium in Brussels on December 17.

Beside the Dutch and Belgian hosts the experts — mainly demographers and sociologists — of ten European countries, from the socialist countries Czechoslovakia, Poland and Hungary took part in the meeting. Several international organizations (WHO, UNESCO, International Union for the Scientific Study of Population etc.) were represented by observers. The members of the chairmanship of the Seminar oganized excellently were Gerrit A. Kooy, President of the Netherlands Demographic Society, Philip Van Praag, President of the Belgian Demographic Society, Erland Hofsten, President of the European Centre for Population Studies and Dirk J. De Kaa, Director of the Netherlands Interuniversity Demographic Institute.

On the basis of solicited introductory papers and statements on marriage and marriage dissolution, marital fertility, extramarital fertility and geographic mobility discussions were held at four professional sessions.

From Hungarian side — at the invitation of the Organizing Committee — Dr. József Tamásy, Deputy-Director of the Demographic Research Institute of the Hungarian Central Statistical Office took part in the meeting and made a solicited contribution to the agenda item dealing with marriage and dissolution of marriage.

*

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET KÖZLEMÉNYEI

A Népességtudományi Kutató Intézet közleményei sorozatban eddig az alábbi kötetek jelentek meg:

1. Magyarország megyénkénti népességének várható alakulása, 1960. I. — 1980. I. között 1963/1.
2. A nyugdíjasok helyzete, 1963/2.
3. A korbevallás megbízhatóságának vizsgálatai az 1960. évi népszámlálásnál. 1964/1.
4. Magyarország népességének demográfiai jellemzői régiónként. 1965/1.
5. A válások okai. 1965/2.
6. A budapesti nyugdíjasok helyzete és problémái. 1965/3.
7. A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatása, I. Budapesten és a városokban. 1965/4.
8. A népesség foglalkozásának változása 1960—1963 között. 1965/5.
9. Vizsgálatok a népesség területi eloszlásának alakulásáról Magyarországon. 1900—1960. 1966/1.

10. Lakásdemográfiai adatok. 1966/2.
11. A szociális intézetek és gondozottaik helyzete. 1966/3.
12. Magyarország népességének területi előreszámítása. 1966/4.
13. A magyar leíró statisztika irány fejlődése. 1966/5.
14. Termékenységi adatok. 1966/6.
15. A demográfiai tényezők hatása a művelődésre. 1967/1.
16. Iskolai végzettség és szakképzettség. 1967/2.
17. Magyarország népességének gazdasági korfái. 1967/3.
18. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében. 1968/1.
19. Magyarország népességének előreszámítása. 1966—2001. 1968/2.
20. A magyar történeti demográfia a II. világháború után. 1968/3. *(Angol nyelven.)*
21. Történeti demográfiai kollokvium. Budapest, 1965. 1968/4. *(Francia, angol és német nyelven.)*
22. Demográfiai jellemzők a települések nagyságcsoportja szerint, 1900—1960. 1968/5.
23. A Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézetének évkönyve. 1963—1968. 1968/6. *(Magyar és angol nyelven.)*
24. Alkoholizmus. 1968/7.
24. Gyermekgondozási segély. 1969/1.
26. Kutatási módszerek a termékenység és a családtervezés vizsgálatára: Magyar tapasztalatok. 1969/2. *(Angol nyelven.)*
27. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai. 1970/1.
28. Gyermekgondozási segély. 1970/2.
29. 1966. évben egyetemi (főiskolai) felvételre jelentkezettek demográfiai és testfejlettségi vizsgálata. 1970/3.
30. Társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai. II. Magyarországon. 1970/4.
31. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai. 1970/1. *(Angol nyelven.)*
32. A IX. Biológiai Vándorgyűlésen elhangzott előadások tartalmi kivonatai. Budapest, 1970. május 6—8. 1970/6. *(Angol nyelven.)*
33. Magyarország népességének 1957 óta történt belföldi vándorlásának vizsgálata néhány szempontból. 1971/1. *(Angol nyelven.)*
34. Magyarország halandósági táblái 1900/01-től 1967/68-ig. 1971/2.
35. Népesedéspolitika Magyarországon. 1972/1.
36. Magyarország népességének előreszámítása (1972—2001). 1973/1.
37. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében. II. 1973/2.
38. Magyarország népessége. 1974/1. *(Angol nyelven.)*
39. A budapesti alkoholisták és leszármazottaik biodemográfiai vizsgálata (Első szakasz) (Előzetes jelentés) 1974/2.
40. Kriminalitási táblák. 1974/3.
41. A gazdasági korfák módszertani apparátusának felhasználása optimális stabil népességek meghatározására. 1974/4.
42. A társadalmi térbeliség néhány elméleti és gyakorlati problémája. 1975/1.
43. Népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás. 1976/1.
44. Budapesti öngyilkosok vizsgálata 1972. 1976/2.

СООБЩЕНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ИНСТИТУТА ПО ДЕМОГРАФИИ ЦСУ

В серии сообщений Исследовательского института по демографии до настоящего времени вышли следующие тома:

1. Ожидаемая динамика населения комитатов Венгрии между 1. 1960 и 1. 1980 г. 1963/1.
2. Положение пенсионеров. 1963/2.
3. Исследования относительно достоверности ответов о возрасте при переписи населения 1960 года. 1964/1.
4. Демографические характеристики народонаселения Венгрии по регионам 1965/1.
5. Причины разводов. 1965/2.
6. Положение и проблемы Будапештских пенсионеров. 1965/3.
7. Общественная рестратификация и ее демографические последствия. В Будапеште и в городах. 1965/4.
8. Изменения в занятиях населения в период между 1960 и 1963 гг., 1965/5.
9. Исследования в области динамики территориального распределения населения в Венгрии. 1900—1960. 1966/1.
10. Жилищно-демографические данные. 1966/2.
11. Положение социальных учреждений и лиц, проживающих в них. 1966/3.
12. Территориальный прогноз населения Венгрии. 1966/4.
13. Развитие венгерского направления описательной статистики. 1966/5.
14. Данные о плодовитости. 1966/6.
15. Влияние демографических факторов на образование. 1967/1.
16. Школьное образование — профессиональное образование. 1967/2.
17. Экономические возрастные пирамиды населения Венгрии. 1967/3.
18. Демографические особенности национальностей в комитате Баранья. 1968/1.
19. Перспективы развития населения Венгрии, 1966—2001. 1968/2.
20. Венгерская историческая демография после второй мировой войны. 1968/3. (На английском языке.)
21. Совещание по исторической демографии. Будапешт. 1965. 1968/4. (На французском, английском и немецком языках.)
22. Демографические характеристики последний по их величине, 1900—1960. 1968/5.
23. Ежегодник Исследовательского Института по демографии ЦСУ ВНР, 1963—1968 гг. 1968/6. (На венгерском и английском языках.)
24. Алкоголизм. 1968/7.
25. Пособие по воспитанию детей. 1969/1.
26. Методы исследования плодовитости и семейного планирования: Венгерский опыт. 1969/2. (На английском языке.)
27. Планирование семьи в Венгрии. Важнейшие данные исследования по фертильности и семейному планированию (ТЧ) 1966. года. 1970/1.
28. Пособие по воспитанию детей. 1970/2.
29. Исследование демографических характеристик и характеристик физического развития желавших поступить в университет (ВУЗ) в 1966 году. 1970/3.
30. Общественная рестратификация и ее демографические последствия в Венгрии. 1970/4.
31. Планирование семьи в Венгрии. Важнейшие результаты исследования по фертильности и планированию семьи. (ТЧ) 1966 года. 1970/5. (На английском языке.)
32. Резюме лекций, прочитанных на X Биологической выездной сессии. Будапешт, 6—8 мая 1970 г. 1970/6. (На английском языке.)
33. Несколько аспектов исследования внутренней миграции населения в Венгрии с 1975 года. 1971/1. (На английском языке.)
34. Таблицы смертности населения Венгрии с 1900/01 г. — по 1967/68 гг. 1971/2. —
35. Политика народонаселения в Венгрии. 1972/1.
36. Прогнозы населения Венгрии. (1972—2001) 1973/1.
37. Демографические особенности национальностей в комитате Баранья. 1973/2.
38. Население Венгрии. 1974/1. (На английском языке.)

39. Биодемографическое исследование будапештских алкоголиков и их потомства. (Первая фаза.) (Предварительный доклад.) 1974/2.
40. Таблицы криминальности. 1974/3.
41. Использование методологического аппарата возрастных пирамид экономических событий для определения оптимальных стабильных населений. 1974/4.
42. Несколько теоретических и практических проблем общественной пространственности. 1975/1.
43. Исследование общественного мнения о демографических вопросах. 1976/1.
44. Исследование самоубийц города Будпешта, 1972. г. 1976/2.

PUBLICATIONS OF THE DEMOGRAPHIC RESEARCH INSTITUTE

In the series of the Publications of the Demographic Research Institute the following volumes have been published:

1. Population Projections for Hungary by Counties between January 1, 1960, and January 1, 1980. 1963/1.
2. The Situation of Pensioners. 1963/2.
3. Investigation on the Reliablity of Age-Admissions in the Population Census of 1960. 1964/1.
4. Demographic Characteristic of the Population in Hungary by Regions. 1965/1.
5. Causes of Divorces 1965/2.
6. Situation and Problems of the Pensioners of Budapest. 1965/3.
7. Social Mobility and its Demographic Effects in Budapest and in the Towns I. 1965/4.
8. Change in Occupation of the Population between 1960 and 1963. 1965/5.
9. A Study on the Regional Distribution of Hungary's Population 1900—1960. 1966/1.
10. Housing-Demographic Data. 1966/2.
11. Situation of Social Institutes and Their Dependants. 1966/3.
12. Regional Projections of the Population of Hungary. 1966/4.
13. The Development of the Hungarian Descriptive Statistics. 1966/5.
14. Fertility Data 1966/6.
15. The Impact of Demographic Factors on Culture. 1967/1.
16. School Qualification and Professional Training. 1967/2.
17. The Economic Age-Pyramids of Hungary's Population. 1967/3.
18. The Demographic Characteristics of the Nationalities of the County of Baranya. 1968/1.
19. Population Projection for Hungary. 1966—2001. 1968/2.
20. Hungarian Historical Demography after World War II. 1968/3. *(In English)*
21. Colloquium on Historical Demography. Budapest, 1965. 1968/4. *(In French, English and German)*
22. Demographic Characteristics by Size of Settlements, 1900—1960. 1968/5.
23. Annals of the Demographic Research Institute of the Central Statistical Office, 1963—1968. 1968/6. *(In Hungarian and English)*
24. Alcoholism. 1968/7.
25. Allowance for Child's Care. 1969/1.
26. Survey Techniques in Fertility and Family Planning Research: Experience in Hungary. 1969/2. *(In English)*
27. Family Planning in Hungary. Main Results of the TCS-66 Study. 1970/1.
28. Allowance for Child's Care. 1970/2.
29. Demographic and Physical-Developmental Study of Those Who Applied for Admission to Universites (Higher Schols) in 1966. 1970/3.

30. Social Mobility and its Demographic Effects in Hungary. II. 1970/4.
31. Family Planning in Hungary. Main Results of the 1966 Fertility and Family Planning (TCS) Study. 1970/5. *(In English)*
32. Abstract of the Lectures Delivered at the 9th Hungarian Congress of Biology. Budapest, 6—7—8 May, 1970/6. *(In English)*
33. Some Aspects of the Internal Migration of Population in Hungary since 1957. 1971/1. *(In English)*
34. Life tables of Hungary from 1900/01 to 1967/68. 1971/72.
35. Population Policy in Hungary. 1972/1.
36. Population Projections of Hungary. (1972—2001). 1973/1.
37. The Demographic Characteristics of the Nationalities of the County of Baranya. II. 1973/2.
38. The Population of Hungary. 1974/1.
39. Biodemographic Study of the Budapest Alcoholics and Their Descendants (First stage.) (Preliminary report) 1974/2.
40. Criminality Tables. 1974/3.
41. Use of the Methodological Apparatus of Economic Age-Pyramids for the Determination of Optimum Stable Populations. 1974/4.
42. Some Theoretical and Practical Problems of Social Spatiality. 1975/1.
43. Public Opinion survey Concerning Demographic Questions. 1976/1.
44. A Survey on Suicides in Budapest 1972. 1976/2.

IRODALOM

KÖNYVEK

HOFSTEN, E.—LUNDSTRÖM, H.: Swedish Population History. Main trends from 1750 to 1970. (Svédország népességének története. A főbb trendek 1750-től 1970-ig.) *Urval, no. 8, Statistiska Centralbyran.* Stockholm, 1976. 186. p.

A népességstatisztikai adatok regisztrálásának múltja, jelene és minősége Svédországban, elsősorban a 18. század kezdete óta létező népességregiszterek következtében, a népességfejlődés mintegy 200 évre visszanyúló igen részletes elemzését teszi lehetővé. Svédország Központi Statisztikai Hivatala első ízben tett kísérletet arra, hogy e gazdag elemzési lehetőségeket biztosító információtömeget, két kiváló svéd demográfus által rendezett és kommentált, a nem demográfus olvasó, illetve felhasználó által is érthető formában, angol nyelven közzétegye.

A könyv első része Svédország egészének az alapulvételével mutatja be és elemzi a népesség fejlődésének a történetét. Az első fejezet az 1750 és 1970 közötti népességszám növekedésről ad főbb komponenseire bontott áttekintést. A születések és a halálozások száma, valamint a külső vándormozgalom időbeli alakulásának leírása tehát szintén ebben a fejezetben található. Külön pont foglalkozik a halálozások számának rövid távú fluktuációjával.

A második fejezet a termékenység és a nupcialitás történetét mutatja be. A termékenység alakulását a nyers születési arányszám értékének alakulásán kívül a korspecifikus általános termékenységi arányszámok transzverzális és születési kohorszonkénti alakulásának bemutatásával is szemlélteti. Egy-egy pont foglalkozik a házas és a házasságon kívüli termékenység alakulásával. A nupcialitással foglalkozó pont a nyers házasságkötési arányszám értékének alakulásán kívül a házas férfiak és a férjezett nők korspecifikus arányszámainak változását is bemutatja.

A halandóság evolúciójáról szóló fejezet a nyers halálozási arányszám, a korspecifikus halálozási arányszámok és a születéskor várható átlagos élettartam mutatójának felhasználásával vázolja fel a halandósági viszonyok történeti alakulását. Külön pontban foglalkozik a halandóság haláloki struktúrájának fejlődésével.

A negyedik fejezet a külső vándormozgalom történetével foglalkozik. A rendelkezésre álló adatoknak a számbavétele és értékelése után különválasztva mutatja be az 1751-től 1850-ig terjedő periódus és az 1851-től 1970-ig terjedő periódus külső vándormozgalmát. Önálló pontok foglalkoznak a vándorlók kor és nemek szerinti összetételével, a külső vándormozgalomnak a népesség növekedésére és összetételére gyakorolt hatásával, a külső vándormozgalomnak egyes születési évjáratok történetében betöltött szerepével.

Az ötödik fejezet a népesség kor és nemek szerinti összetételének az alakulásáról nyújt áttekintést.

A könyv második része a népmozgalmi jelenségek történeti fejlődésének földrajzi különbségeit mutatja be és elemzi. E részen belül a termékenység, a halandóság és a vándormozgalom fejlődésének a regionális sajátosságai tárulnak fel.

Külön kell említenünk a kiadvány hármas tagozódású függelékét. A függelék 1. része a svédországi népességstatisztika történetét mutatja be, 2. része

az 1700-ig terjedő ún. népességvisszaszámítás kérdéseit taglalja, 3. része pedig a külső vándormozgalomnak a népesség fejlődésében betöltött szerepét elemzi. Mindhárom résznek önálló módszertani mondanivalója is van. A függelék 2. részében leírt 1700-ig terjedő ún. népességvisszaszámítás pl. a népességelőreszámításával ellentétes célú, de azzal sok tekintetben analóg eljárások komplexumaként fogható fel. A függelék eme részének a szerzője ötéves korcsoportoknak az alapulvételével, ötévenkénti „hátralépések" formájában kísérli meg Svédország népességének a számát, valamint nemek és életkor szerinti megoszlását 1700-ig visszavezetni. Ennek során feltételezi, hogy a 18. század első felében uralkodó demográfiai viszonyok azonosak voltak a század második felére jellemzőkkel, ez utóbbiak alapján számítja ki tehát a

$$k^t_{x/x+4} = \frac{K^t_{x/x+4}}{K^{t+5}_{x+5/x+9}}$$

hányados értékét, melyben K^t valamely születési kohorsznak a t. év végén megfigyelhető létszámát jelenti, az életkort jelző x pedig a 0,5,10 ... értékeket veheti fel. A legfiatalabbak (0—4 évesek) korcsoportja esetében

$$k^t_0 = \frac{B^{t-5}}{K^t_{0-4}},$$

ahol B az élveszületések számát jelzi. A különböző születési kohorszok azonos korcsoportokra vonatkozó számítási eredményeinek a számtani átlagaként határozta meg a szerző azokat a k_0, k_{0-4}, k_{5-9} ... értékeket, melyeket a visszaszámítás során használt. Az 1750-től 1745-ig terjedő visszaszámítást például a következő formulák segítségével oldotta meg:

$$K^{50}_{x+5/x+9} \cdot k_{x/x+4} = K^{45}_{x/x+4}$$

$$K^{50}_{0+4} \cdot k_0 = B^{45/50}$$

A szerző eredményei pontosabbá tétele céljából a korspecifikus termékenységi arányszámoknak az 1751—1774. évekre vonatkozó, *Sundbärg*-től származó becslését is felhasználta. A háborúk, a háborúkat követő járványok stb. demográfiai hatásának a becslését külön feladatként kezelte.

A kiadvány minden fejezetében és a függelék egyes részeiben is számos jól szerkesztett tábla és viszonylag nagyszámú szemléletes ábra található. A táblák és az ábrák némelyike önálló tanulmány alapjául is szolgálhatna.

A kiadvány gazdag ismeretanyagot tartalmaz, rendkívül koncentrált formában. A szerzők mégis módot találtak arra, hogy ezt az ismeretanyagot igen egyszerű, letisztult formában közöljék és elemezzék úgy, hogy valóban nemcsak a demográfusok, hanem más tudományágak képviselői, elsősorban a történészek is megértsék és szükség esetén munkájugban helyesen, félreértések nélkül hasznosítsák. A kiadvány kétséget kizáróan megérdemli, hogy figyelemmel tanulmányozzuk.

V. E.

PAILLAT, P.—HOUDAILLE, J.: Legislation directly or indirectly influencing fertility in France. (A termékenységet közvetlenül vagy közvetve befolyásoló törvényhozás Franciaországban.) *In.:* Law and fertility in Europe. Szerk.: *Kirk, M.—Livi Bacci, M.—Szabady E.* Vol. I—II. Dolhain, 1975. *Ordina Editions,* 698. p., 240—273. p.

A tanulmány Franciaország nemzeti jelentése, amelyet a szerzők a Nemzetközi Népességtudományi Unió és az Európai Társadalomtudományi Központ által, az európai termékenységet közvetlenül vagy közvetve befolyásoló törvényhozás tanulmányozására létrehozott munkacsoport tagjaiként készítettek. A nemzetközileg koordinált kutatás 1971-ben kezdődött és célja a különböző jogrendszerű európai országok népesedéspolitikai intézkedéseinek összegyűjtése és

összehasonlítása alapján a népesedéspolitika hatékonyságának vizsgálata. A megfigyelés kizárólag a normatív jogszabályokra és joggyakorlatra, továbbá a szociálpolitikára terjedt ki. Ennek keretében nemcsak a közvetlenül népesedéspolitikai célzattal alkotott jogszabályokat vették vizsgálat alá, hanem a más céllal alkotott, de demográfiai hatásokkal járó jogszabályokat is.

A szerzők tanulmányuk bevezetésében ismertetik Franciaország jelenlegi népesedési helyzetének főbb vonásait. Megállapítják, hogy a termékenység trendjeinek hanyatlásában a születésszabályozás jelentős szerepet játszott, annak ellenére, hogy a családtervezés propagálásának visszaszorítására, ill. az abortuszok engedélyezésére vonatkozó jogi szabályozás hosszú időn keresztül (1920 és 1967 között) igen szigorú és megtorló jellegű volt. Egészen a második világháborút közvetlenül megelőző időszakig alig történt olyan pozitív intézkedés a kormány részéről, amely a termékenység fellendítését célozta volna. Jelenleg jogszabályok sokasága hivatott az alulnépesedés veszélyét elhárítani, bár megjegyzendő, hogy az egyes születési kohorszok (így az 1921—1930-ban születettek) átlagos gyermekszámának növekedése (2,62-re) némileg megelőzte a pozitív jellegű pro-natalista intézkedések bevezetését.

A magasabb születésszám ellenére az anyák átlagos szülési életkora csökkent, visszatükrözve az átlagos házasságkötési életkor csökkenését, a házasságon belüli születések időzítésében történt változásokat és az ötödik vagy magasabb sorszámú gyermekek szülésének csökkenő arányát.

A *házasságkötés* törvényileg megengedett minimális életkora férfiaknál 18 év, nőknél 15 év. Ez alól egyes esetekben (pl. terhesség) felmentés adható. Házasságkötés előtt két hónapon belül a házasulandók kötelesek magukat orvosi vizsgálatnak alávetni.

A *válás* jogi szabályozásának története Franciaországban az 1792. évi törvényig nyúlik vissza. A jelenleg hatályos jogszabály a válás lehetőségét a törvényben meghatározott — elsősorban vétkességen alapuló — bontó okok fennforgása esetén ismeri el. A francia jog sajátos intézménye az „ágytól és asztaltól való elválasztás", amely a házassági kötelék érintetlenül hagyásával engedélyezi a felek különélését. Az 1970. évi adatok szerint a bontó ítéletek 47,5 százalékában a férj volt vétkesnek tekinthető, 26,7 százalékában a feleség és 25,8 százalékában pedig mindkét fél.

A *családtervezés* és a *fogamzásgátlás* jogi szabályozásának a története a születésszám növelése érdekében kifejtett állami politika igen lassú és mérsékelt engedékenyebbé válását tükrözi. Az első világháborút követően megtiltottak mindenfajta anti-natalista propagandát és a fogamzásgátlók terjesztését (kivéve a condomot). A Családtervezési Központok működését, továbbá a fogamzásgátló eszközök gyártását, importját és árusítását az 1967-ben hozott Neuwirth-féle törvény hatályba lépése óta engedélyezik. Hatására a fogamzásgátlás női módszerei kezdik kiszorítani a férfiak által használt hagyományos módszereket. Ma a nők több mint 10 százaléka szed fogamzásgátló tablettákat.

A *terhesség megszakítása* Franciaországban egészen a legutóbbi évekig csak szigorúan körülhatárolt egészségügyi okokból és két orvos javaslata alapján történhetett. A legújabb — 1974-ben hozott és a tanulmány megírásának idején még hatályba nem lépett — törvény szerint a nőnek joga van a tizedik hét letelte előtt terhességének megszakítását kérni. A tizedik hét után kizárólag terápiás célzattal, két orvos indokolása alapján végezhető abortusz.

A születésszám emelkedését előmozdítani kívánó népesedéspolitikát a francia törvényhozás *társadalmi és gazdasági juttatások* jogszabályokba foglalt rendszerével igyekszik megvalósítani.

A juttatások egy része a terhességgel és a szüléssel kapcsolatos. Ilyenek a *szülést megelőző segély*, az *anyasági segély* (ez a szüléssel kapcsolatos kiadások megtérülését szolgálja) és a szoptatási segély.

A több gyermek nevelésével járó családfenntartási terhek könnyítését célozza a jövedelmi szinttől független, csak a gyermekek számától és életkorától függően kifizetett *családipótlék*. Az *egy kereső pótlékát* azoknak fizetik, akiknek egy vagy több gyermekük van és feleségüknek nincs kereső foglalkozása. Egyes foglalkozásoknál ehelyett az anya kap ún. *gyermeknevelési pótlékot*. 1945-ben vezették be a „családhányados" módszerét, amely az eltartandó gyermekek számától függően csökkenti a jövedelemadó progresszivitását. A lakással való ellá-

tottság javítása céljából az állam meghatározott „jövedelem-plafon" alatt, családnagyságtól függően hozzájárul meglevő lakások modernizálásához, bővítéséhez, ill. új lakás megvételéhez.

A *gyermekintézményekkel* (bölcsődék, napközi otthonok, óvodák) való ellátottság nem kielégítő, és a gyermekekért fizetendő díjak is túl magasak az átlagos jövedelmű családok számára. Az *oktatásra* fordítandó állami hozzájárulás 1955 és 1965 között növekedett. Az oktatás 6 éves kortól 16 éves korig kötelező és ingyenes. Az arra rászoruló tanulók segélyben részesíthetők.

A tanulmány részletesen foglalkozik a *nők helyzetével* a társadalomban. A közel 7 millió kereső nőnek mintegy 8 százaléka rész-munkaidőben dolgozik. A nők munkabére az 1958-as Alkotmányban biztosított egyenjogúságuk ellenére átlagosan 34 százalékkal kevesebb, mint a férfiaké. Míg a férfiaknak 6 százaléka vezető foglalkozású, a nőknek csak kb. 1,6 százaléka. A családi élet ügyeiben a férj és a feleség egyenlő jogokkal rendelkezik, bár megjegyzendő, hogy ezt kérdésessé teszi az a megállapítás, hogy vitás ügyekben a férj szava a döntő (pl. a lakóhely megválasztása).

A *nem házas anyát* formálisan ugyanazok a jogok illetik meg, mint az elvált, özvegy vagy elhagyott nőt, de járadékra vagy egyéb juttatásra vonatkozó jogait csak saját személyes jogosultsága alapozza meg. Az *állami anyaotthonoknak* kötelességük minden formalitás nélkül befogadni azt a nőt, aki terhességének hetedik hónapjában van és a szükséges iratokkal rendelkezik. A *házasságon kívül született gyermek* érdekeit a törvény védi (pl. apaság bírósági úton történő megállapítása), de öröklésnél, ha az elhalt szülőnek törvényes leszármazottai vannak, örökrésze nem egyenlő a házasságon belül születettekével.

Tekintettel arra, hogy Franciaország reprodukciós arányszámának növekedése nem kis mértékben a nagyfokú *bevándorlásnak* is tulajdonítható, a tanulmány befejező részében a szerzők röviden összefoglalják az állampolgárság megszerzésének főbb szabályait is.

A termékenység emelkedését elősegítő francia törvényhozás rendkívül bonyolult. Ennek az a következménye, hogy éppen azok, akik az állam pro-natalista népesedéspolitikájának hasznát láthatnák, nincsenek kellően tájékozódva az igénybevehető segítségről. Tulajdonképpen a családi pótlék az egyetlen közismert juttatás, ennek jelentősége azonban a családi jövedelmek növekedésével csökkenő tendenciájú. Egy 1968-as felmérés szerint a különböző foglalkozású megkérdezettek a magasabb termékenység legfontosabb ösztönzőjének a nők rész-munkaidőben való foglalkoztatásának szélesebb körű alkalmazását tartották. A nagyobb lakás és a magasabb családi pótlék elsősorban a munkáscsaládoknál lényeges tényező. Érdekes, hogy valamennyi csoport a legkisebb jelentőséget a nagyobb családok számára nyújtott adókedvezményeknek tulajdonította.

Paillat, P. és Houdaille, J. tanulmányának egyik legfőbb értéke, hogy a francia termékenységre ható jogszabályokat történeti fejlődésük folyamatában vizsgálja. A nem jogászok számára is közérthető fogalmazás és az áttekinthető szerkezet ugyancsak hozzájárul ahhoz, hogy a francia népesedéspolitika és a jelenlegi francia népesedési viszonyok közötti összefüggéseket közelebbről megismerjük.

CS. M.

The value of children. A cross-national study. Vol. 1. Introduction and comparative analysis. (A gyermekek értéke. Nemzetközi összehasonlító vizsgálat. 1. köt.) East-West Population Institute. Honolulu, 1975. 251 p.

Hat országban (Hawai az Egyesült Államokban, Korea, Taiwan, Japán, Fülöp-szigetek, Thaiföld) vizsgálták, hogy a népesség véleménye szerint a gyermekek milyen előnyöket és hátrányokat jelentenek a szülők számára. A városi és falusi mintákat különválasztották. A városi mintában elkülönítették a középosztályt és az alsó osztályt. A minták nem reprezentatívak és országonként néhány száz férfire és nőre terjedtek ki. Egy igen terjedelmes kérdőívre adott válaszok alapján, tartalomelemzés segítségével, a következő előnyök említését kódolták: 1. boldogság, szeretet, társaság, amelyet a gyermek nyújt a szülőnek (a magányosság elkerülése, a gyermekek szeretete, játék a gyermekkel, az una-

lom elkerülése, családi boldogság); 2. a szülő személyiségének fejlődése (érettség, felelősség, moralitás, önmegvalósítás és önkiterjesztés, a gyermeknevelésből való tanulás, a felnőttségnek, férfiasságnak, nőiességnek bizonyítása); 3. a gyermeknevelés örömei (a gyermek megvalósítja a szülő aspirációit, büszkeség a gyermek teljesítményei miatt); 4. anyagi hasznok (öregkori támasz, segítség a háztartási munkában, a gyermekek keresete); 5. előnyök a család számára (a gyermek összeköti a szülőket, teljessé teszi a családot); 6. a tágabb család hasznai (a családi név és hagyományok folytonosságának biztosítása, a család híre); 7. a társadalmi és vallási normákhoz való alkalmazkodás; 8. a gyermekek általános értékei (a gyermek hozzátartozik az élethez). Az alábbi hátrányokat vették figyelembe a kódolásnál: 1. pénzköltségek; 2. emocionális terhek (felelősség, a nevelés problémái); 3. fizikai erőfeszítések a szülők részéről; 4. másirányú tevékenységek (munka, karrier, szórakozás) korlátozása; 5. a házaspár kapcsolatainak megterhelése; 6. a tágabb családot érintő hátrányok (pl. öröklés); 7. társadalmi költségek, túlnépesedés.

A vizsgált népességcsoportok által leggyakrabban említett és az első helyen említett előnyöket és hátrányokat hasonlították össze. Ennek alapján érték-profilokat állítottak össze.

A városi középosztályi csoportok a gyermekek pszichológiai és emócionális előnyeit említették a leggyakrabban. Ide tartoznak a következők: a gyermekek boldogságot okoznak a szülőknek, a szülők úgy érezhetik, hogy gyermekeik révén saját személyiségük fejlődik, a gyermek örömet okoz mint társ, érdekessé teszi az életet. Egyes országokban szerepet kapnak a tágabb családdal kapcsolatos értékek is. Az anyagi hasznokat ritkán említik. A terhek között nagyobb szerepük van az egyéb tevékenységek korlátozásainak, mint a költségeknek.

A városi alsó osztályoknál a pszichológiai és emócionális hasznok mellett nagyobb szerepet kapnak az anyagi előnyök. A fiúktól pénzbeni segítséget, a leányoktól gyakorlati munkatámogatást várnak. A hátrányok között nagy súlyuk van a költségeknek.

A falusi csoportoknál előtérbe kerül a gyermekek gazdasági haszna, továbbá sokszor említik a család folytonosságának fenntartását. Az emócionális előnyöket itt is igen sokat említik, de ritkábban, mint a városokban.

A. R.

World population — growth and response, 1965—1975. (A világ népességnövekedése és ennek visszhangja, 1965—1975.) Population Reference Bureau. Washington, 1976. 270 p.

A világ népességének e században végbement robbanásszerű növekedése a figyelem középpontjába állította a népesedési problémákat. Ezt a tényt tükrözte az Egyesült Nemzetek Szervezetének azon döntése is, amely az 1974-es évet Népesedési Világévnek nyilvánította. A világ népesedési helyzete problémáinak felismerését, megértését tanúsítja, hogy a bukaresti Népesedési Világkonferencián 136 ország képviseltette magát és fejtette ki álláspontját. 1965 és 1975 között átfogó és új népesedéspolitikai programok kidolgozásával meglevő nagytekintélyű szervezeteket bíztak meg, ill. számos új nemzetközi és nem nemzetközi intézményt, szervezetet is létrehoztak, jelentős részben az ENSZ keretein belül.

A könyv bevezetője a továbbiakban részletesen ismerteti azokat az erőfeszítéseket, amelyeket — elsősorban természetesen a fejlődő országokban — az egészségügyi rendszer fejlesztése, a családtervezés gondolatának elterjesztése, valamint a fogamzásgátlási eszközök elterjesztése terén tettek, továbbá átfogó képet ad az anyagi segélyek és támogatások forrásairól és a felhasználási területekről. 1975-re a világ népességének kétharmada olyan országokban élt, amelyekben családtervezésre és a magas termékenység csökkentésére irányuló intézkedések voltak érvényben.

Az egyes nemzetközi szervezetek és a kormányok erőfeszítésének eredményeként 1965 és 1974 között a világ születési arányszáma 34‰-ről 30‰-re csökkent, a csökkentés mértéke — hosszú évek óta először — meghaladta a halálo-

zási arányszám csökkenését. A születési arányszám 128 országban esett vissza, melyek között egyaránt találunk iparilag fejlett és fejlődő országot. Az Egyesült Államokban, Kanadában, valamint — Írország és Norvégia kivételével — egész Nyugat-Európában csökkenés volt tapasztalható, míg a kelet-európai szocialista országokban a születési arányszám valamelyest emelkedett. Ázsiában és a Közel-Keleten jelentős haladást értek el a születésszabályozás területén. Közép- és Dél-Amerika, valamint Afrika egész területére vonatkoztatva a születési arányszám csökkenése nem volt jelentősnek mondható, míg egyes országokban jelentősen csökkent a születések száma — pl. Chile, Venezuela, ill. Tunézia — addig más országokban növekedés volt tapasztalható (Mexikóban, ill. Nigériában).

A halálozási arányszám 1965 óta 1974-re 15‰-ről 12‰-re csökkent. A latin-amerikai és kelet-ázsiai országok halandósága az Európában és Észak-Amerikában tapasztalható kedvező szintre csökkent, míg Afrikában még mindig igen magas, 21‰ körüli halálozási arányszámmal találkozunk. A világ összlakosságának születéskor várható átlagos élettartama 1974-ben 59 év volt, a legkedvezőbb Észak-Amerikában és Európában (71 év), a legalacsonyabb Afrikában (45 év).

Tanúi lehetünk az urbanizációs folyamat világméretű meggyorsulásának is. Az ipari forradalmak idején Európában és Észak-Amerikában megindult folyamat napjainkban a világ egészére kiterjedt és a fejlett országokban a történelem során eddig nem tapasztalt méreteket öltött. 25 évvel ezelőtt a fejlődő országokban 16 egymillió lakoson felüli város volt, napjainkban 60, és 25 év múlva előreláthatóan több mint 200 lesz. Mindez a jelenség a városi lakosság számának nagymérvű növekedésével járt együtt. Míg a fejlődő világ népessége évente 2,5%-kal nőtt átlagosan, addig a városokban ez a növekedés mintegy 5%-os volt. A növekedés fele természetes szaporodásból, a másik fele a falusi lakosság bevándorlásából származott. Az urbanizáció mértéke földrészenként eltérő: Latin-Amerika 60%-ban urbanizált, Ázsia és Afrika mintegy 25%-ban.

A városok lakói többségének táplálkozása nem kielégítő. Bár általában jövedelmük 80%-át élelmiszerre költik, többségük — mint pl. Indiában, becslések szerint a városi lakosság fele — alultáplált. Az afrikai városokban meghalt gyermekek 25%-ánál a halál rosszul tápláltság következtében állt be.

A külső vándorlás a születés és a halálozás mellett a harmadik tényező, mely a népességszám változását befolyásolja. Bizonyos időszakokban és egyes országokban — mint pl. 1900 és 1914 között az Egyesült Államokban, Brazíliában, Ausztráliában, Kanadában vagy Dél-Afrikában — nagyobb a hatása a népességszám alakulására, mint a születéseké vagy a halálozásoké. Az utóbbi 15 évben a nemzetközi vándormozgalomnak az alábbi fő irányai alakultak ki: Dél-Európából, Törökországból és Észak-Afrikából Nyugat-Európába; Európából Ausztráliába, Kanadába, Dél-Afrikába és az Egyesült Államokba; Latin-Amerikából, a Karib-tengeri országokból az Egyesült Államokba; Ázsiából és Latin-Amerikából Kanadába. 1960 és 1970 között 5 millió ember vándorolt az egyik országból a másikba, az egyik kontinensről a másikra. Az elvándorlók száma a legnagyobb volt Latin-Amerikában (1,9 millió), Afrikában (1,6 millió), Ázsiában (1,9 millió). A bevándorlások következtében a legnagyobb mértékben Észak-Amerika lakosainak száma emelkedett (4,1 millió bevándorló).

A bevezető tanulmány a továbbiakban a nők családtervezési jogaival és az abortuszhelyzettel foglalkozik. Az 1974-es Világnépességi Konferencia, valamint az 1975-ös Nők Nemzetközi Világéve alkalmából Mexikóban tartott konferencia világosan leszögezi a termékenység és a nők jogai közötti kapcsolatot. Az elfogadott akcióterv hangsúlyozza, hogy a világ valamennyi asszonyának — gazdasági, társadalmi, politikai jogaival szoros kapcsolatban — joga van meghatározni gyermekei számát és születésük időpontját és joga van ennek érdekében fogamzásgátlást alkalmazni.

Az abortuszokkal kapcsolatos témakörben a tanulmány előrebocsátja, hogy az illegális és legális abortuszok évi összes számáról megbízható adatunk nincs, csupán becslésekre támaszkodhatunk. Egy IPPF (International Planned Parenthood Federation) tanulmány szerint évente több mint 55 millió nő alkalmazza az abortuszt mint fogamzásgátló eszközt, vagyis minden 10 szülésre 4

abortusz esik. Bár az abortusz engedélyezésére vonatkozó törvények, jogszabályok országonként eltérőek, általánosságban megállapítható, hogy a föld lakosságának 60%-a él olyan országokban, amelyekben a terhesség — általában az első három hónapban — egészségügyi, szociális vagy anyagi ok, esetleg különösebb indokolás nélkül megszakítható. A terhes nő kérésére speciális indoklás nélkül elvégzik a művi abortuszt pl. Ausztriában, a Kínai Népköztársaságban, s a Szovjetunióban, Franciaországban és az Egyesült Államokban stb. 19 államban szociális és egészségügyi indokok alapján engedélyezik a beavatkozást, mint pl. Bulgáriában, Csehszlovákiában, Finnországban, Angliában, Magyarországon, Indiában, Japánban stb.

36 országban az abortuszt meglehetősen szigorú feltételek mellett engedélyezik (az anya egészségének védelme, a születendő magzat szellemi vagy fizikai károsodásának veszélye, valamint, ha a terhesség erőszak következménye) mint pl. Kanadában, Olaszországban, Görögországban és számos afrikai országban, továbbá Mexikóban, Argentínában, Brazíliában, Izraelben, Törökországban stb. További 45 országban az abortusz csak a terhes nő közvetlen életveszélye esetén engedélyezhető. Így Hollandiában, Spanyolországban, Venezuelában, Pakisztánban, Iránban, Irakban, Új-Zélandban és az afrikai országok többségében (Egyiptomban is).

Végül 15 országban semmi körülmények között nem járulnak hozzá a terhesség megszakításához, így pl. Írországban, Belgiumban, Portugáliában, Kolumbiában, Bolíviában, Indonéziában stb.

A könyv második, jelentősebb terjedelmű része a földrészek és azokon belül az egyes országok népesedési helyzetéről, népesedéspolitikai intézkedésrendszeréről ad áttekintést. Az egyes kontinensekről készített bevezető az adott földrész egészére általánosan érvényes népesedési jelenségeket az elmúlt 10 év (1965—1975 között) népességváltozási tendenciáit foglalja össze, érintve a munkaerőgazdálkodással kapcsolatos kérdéseket is. A kiadvány egyik érdeme a teljesség, vagyis hogy földrészenként ABC sorrendben rövidebb vagy hosszabb terjedelemben valamennyi 1975-ben létező önálló állam népesedési adatait tartalmazza. Így pontos információt nyerünk pl. a népesség számáról, a természetes szaporodás mértékéről, a születési és halálozási arányszámról, a vándorlásról stb. Igen részletesen foglalkozik az egyes országokban érvényben levő népesedéspolitikai jogszabályokkal, azok gyakorlati megvalósulásával, különös tekintettel a művi abortusz engedélyezésével kapcsolatos törvényekre és a fogamzásgátlási gyakorlatra.

P. M.

ZYROMSKI, S.: Rozrodczosc a srodwisko. (A születésszám és a környezet.) Warszawa. 1975. PWN. 283 p.

A szerző 15 európai ország (7 szocialista és 8 kapitalista országnak) az 1950-es és 1960-as évtizedekből származó demográfiai, gazdasági és társadalmi adatai alapján vizsgálja, hogy a gazdasági és társadalmi, továbbá tudati környezet hogyan befolyásolja a születésszám alakulását.

Elméleti sémája szerint a születésszámot a következő tényezők határozzák meg:

1. A népesség demográfiai struktúrája: a kor és nem szerinti összetétel, továbbá a házasságkötések gyakorisága.

2. A társadalmi környezet, amelyen belül az alábbiakat különbözteti meg:

2.1. A gazdasági fejlettség színvonala, amelyet az egy főre jutó nemzeti jövedelemmel, az iparnak a nemzeti jövedelem előállításában való részarányával és a városiasodottsággal mér.

2.2. Az életszínvonal, amely három részből tevődik össze:

— a fizikai szükségletek kielégítésének színvonalából (lakáshelyzet, egészségvédelem, táplálkozás),

— a kulturális szükségletek kielégítésének színvonalából (oktatás és művelődés),

— a nők gazdasági aktivitásából és a szolgáltatásokban foglalkoztatottak arányából.

2.3. A felépítmény, ide sorolja a hagyományokat, a jogi intézményeket, a vallást és a népesedéspolitikát.

Rövid történeti áttekintést ad a 19. század eleje óta végbement születésszám csökkenésről. Az elemzés legnagyobb része azonban az 1950-es és az 1960-as években megfigyelt adatok közötti egyszerű korrelációszámításon alapul. Három függő változót választ: az élveszületési arányszámot, az általános női termékenységi arányszámot és a nyers reprodukciós együtthatót. Független változókként 62 gazdasági és társadalmi mutatót, illetve azokból számított szintetikus mutatókat használ.

Többnyire azt találja, hogy a gazdasági és társadalmi fejlettség mutatói és a termékenységi mutatók közötti korrelációs együttható negatív és ebből azt a következtetést vonja le, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődés egyértelműen negatívan befolyásolja a születésszámot. Másszóval gazdagabb, fejlettebb, városiasodottabb társadalmakban kevesebb gyermek születik.

Röviden foglalkozik a felépítmény körébe sorolt tényezőkkel, és bár elismeri, hogy azoknak van bizonyos hatásuk, de ez a hatás szerinte gyengül. Különösen kételkedően kezeli a népesedéspolitika hatásos voltát.

A könyv bizonyításmódja és végkövetkeztetése azonban kétségeket ébreszt az olvasóban. Két területi keresztmetszet adatainak korrelációs elemzése alapján nagy merészség ennyire általános következtetéseket levonni. Különösképpen ha csak kétváltozós korrelációs együtthatókat és regressziós egyenleteket használ a szerző. Feltűnik az is, hogy a kapott korrelációs együtthatók a születésszám vonatkozásában elég erősek, a termékenység szintjét lényegesen finomabban mérő nyers reprodukciós együttható azonban már sokkal gyengébb korrelációs kapcsolatokat mutat a gazdasági és társadalmi változókkal. Továbbá szemmel láthatóan a kétváltozós szórási diagrammok több ország esetében egyáltalán nem illeszkednek a számított regressziós egyeneshez. Éppen ezeknek a szabálytalan eseteknek az elemzése vezethetett volna érdekes megállapításokhoz a termékenységet befolyásoló speciális tényezőkre vonatkozóan. Ezzel azonban a szerző nem foglalkozott. Ugyanúgy elhanyagolta az európai demográfiai történetnek azokat a fejezeteit, amelyek végkövetkeztetésével ellentétes vonásokat mutatnak. Például a második világháború utáni termékenység fellendülést azzal intézi el, hogy az csupán a háború utáni demográfiai bepótlás következménye volt. Ez annál is meglepőbb, mert más lengyel szerzők, akikkel Zyromski különben vitatkozik, például Smolinski és Okólski, igen alaposan elemezték a termékenység és a gazdasági-társadalmi fejlettség közötti bonyolult és a körülményektől függő, sokszor változó kapcsolatokat.

A. R.

FOLYÓIRATCIKKEK

BONGAARTS, J.: Intermediate fertility variables and marital fertility rates. (A termékenységet a szülések közti időszakban befolyásoló tényezők és a házas termékenységi arányszámok.) — *Population Studies,* 1976. No. 2. 227—242. p.

A termékenységet befolyásoló biológiai és társadalmi tényezők hatását már számos szerző vizsgálta fejlett matematikai módszerekkel. Ez a dolgozat is ennek a jelenségnek a modellezésével foglalkozik, méghozzá úgy, hogy a korábbi modellek tapasztalatait és számítási eredményeit igyekszik a legmesszebbmenőkig hasznosítani.

A szerző célja az, hogy a termékenység meghatározására minél átfogóbb modellt állítson fel. (A termékenységet mint 1000 házas nőre jutó élveszületések egyévi számát értelmezi.) A reprodukciós folyamat felépítésének fő logikai lán-

ca: a coitusok gyakorisága, a biológiai termékenység, azon időszak hossza, amíg a nő teherbe esésnek van kitéve, két élveszületés közötti időszak hossza, a termékeny nők termékenységi rátája és a házas termékenységi ráta. Ezek egymást lépésről lépésre meghatározzák: így adódik a modell 5 egyenlete, amelyek egymásba sorra behelyettesítve végül is meghatározzák a házas termékenységi rátát. Ezen láncolat minden fázisában biológiai tényezők (a spermium és az ovum életképessége, a korai embrionális halálozás, a spontán vetélés valószínűsége és az azt követő terméketlen időszak hossza, a postpartum amenorrhea hossza, a steril nők aránya, stb.) és úgynevezett kontrollváltozók (társadalmi szokások, önmegtartóztatás, fogamzásgátlás, művi vetélés, meghosszabbított szoptatás és sterilizálás) hatnak, amelyek lépésről lépésre befolyásolják a reprodukciós folyamat egyes elemeinek kvantitatív alakulását. A kontrollváltozók kimondottan az akarattól függenek, de a biológiai változók is olyan környezeti és egészségügyi feltételektől függenek, amelyek részben befolyásolhatók. A biológiai és kontroll-változók a modell független változói. A fent említett sorozatos behelyettesítések után a házas termékenységi rátát csak ezek a független változók befolyásolják.

A szerző erre a gondolatmenetre épít fel egy homogénnek és egy heterogénnek nevezett modellt, miután a folyamat egyes elemeit pontosan definiálta.

A homogén modellben az a feltételezés érvényesül, hogy a független változók tekintetében a nők között nincsen különbség (kivéve a sterilitást és a művi vetéléseket). Így adódik a házas nők termékenységi rátájának képlete.

A heterogén modell esetén az egyszerűség kedvéért csak a fekundabilitás különbözőségét engedi meg a szerző. Ezt két komponensre vezeti vissza: (1) az egyes nők között a fekundabilitás tartósan különbözik, ennek eloszlása G(g), (2) a nők tényleges fekundabilitása azonban ettől egy x komponenssel eltér, amelynek várható értéke 0, eloszlása pedig H(x). Ezen eloszlások bevezetésével módosul a homogén modellre bevezetett képlet, így adódik a termékenység meghatározásának egy általánosabb képlete.

Két történelmi populációra (Crulai és Tourouvre au Perche) is kipróbálja a heterogén modellt a szerző. A becslések mindkettőre jó eredményeket adnak.

Ezután összehasonlítja a homogén és a heterogén modell eredményeit. A számított termékenység minden esetben a heterogén modellnél alacsonyabb, méghozzá mindenütt közelítőleg 0,875-szöröse a homogén esetben számított termékenységnek. Ez a megfigyelés lényegesen megkönnyíti a heterogén modell eredményének kiszámítását.

A szerző ezután feloldja azt a feltételt, hogy a coitusok rátája minden házaspárnál azonos, majd az egyes független változók kiszámításával foglalkozik. Különösen a cikluson belüli termékeny időszakra kapott eredmény érdekes: 1,94 nap az átlag.

Az eddigi eredmények birtokában a dolgozat kvantifikálja egy átlagos, termékeny nőkből álló 25—29 éves populáció egy ciklusa során lezajló eseményeket természetes termékenység esetén, tehát mindenfajta szándékos fogamzásgátlás nélkül. 43%-uknál történik coitus a ciklus termékeny időszakában, 37% esik teherbe, 24%-nak marad el a következő menstruációja (tehát az embrió túléli az első ciklust) és végül 19%-nak lesz élveszületése.

Az érzékenységi vizsgálat azt mutatja, hogy a termékenység a fogamzásgátlásra, a művi vetélésekre és a sterilizálásra reagál a legélesebben, míg a biológiai változók hatása lényegesen kisebb.

Sz. B.

COURGEAU, D.: Mobilité géographique, nuptialité et fécondité. (Területi mobilitás, nupcialitás és termékenység.) — *Population.* 1976. No. 4—5. 901—915. p.

A társadalomtudományi kutatások egyik legújabb tendenciája az életrajzszerű vizsgálatok kiterjesztése. E törekvés célja, hogy az individuum életének jelentős eseményei, mint amilyenek a továbbtanulás, házasságkötés, a munkahely és lakóhely megválasztása stb. közötti kapcsolatokat feltárja.

A szerző, akinek a belső vándormozgalomra vonatkozó tanulmányai már ismertek, e helyütt azt kutatja, hogy milyen módszerrel lehet feltárni egyrészt az egyén lakóhely-változtatásai, másrészt házasságkötései és gyermekeinek születése közötti események kölcsönhatását és az alkalmazott módszer milyen következtetések levonására kínál lehetőséget.

A longitudinális szemléletnek megfelelően ugyanis, szokásossá vált, hogy a demográfus az események közti interferenciák két típusát figyeli meg.

Az első olyan esetnek felel meg, melyben a zavaró esemény — pl. a halandóság — megakadályozza valamely más demográfiai esemény bekövetkezését.

A második eset ennek éppen ellenkezője. Valamely esemény bekövetkezése — pl. a nupcialitásé — lehetővé teszi valamely más vizsgált esemény — pl. a legitim termékenység — megjelenítését. Természetesen mindkét esetben lehetőség van arra, hogy bizonyos hipotézis-rendszer kimunkálásával e hatások egyikét, vagy másikát kiküszöböljük és a jelenséget a maga tiszta állapotában vizsgáljuk.

Létezik azonban egy harmadik eset is. Nevezetesen, a területi mobilitás, valamint a nupcialitás és termékenység közötti jelenség-interferencia esete, melyben — sajátos módon — az események egyike sem akadályozza meg, vagy teszi lehetővé a másik bekövetkezését.

Ez utóbbi eset az, amely jelen tanulmány tárgyát képezi. Bár a demográfiában klasszikussá vált elemzési módszerek itt is alkalmazhatók — bizonyos módosításokkal — a jelenségek közti kauzalitás hiánya miatt új módját kell keresni a közelítési eljárásnak. A szerző az esemény-valószínűség számítási módszerét választotta.

Pontos és megfelelően részletezett adatok birtokában két hipotézis kínálkozik. Az egyik: ha két jelenség — ez esetben a mobilitás és nupcialitás — egymástól sztochastikusan független, akkor egy adott életkorban bekövetkező vándorlás valószínűsége változatlan marad, lettlégyen változó a házasságkötési kor. És fordítva, annak valószínűsége, hogy valamely adott életkorban házasság köttessék, független attól, hogy mely életkorban történt lakóhely-változtatás.

Ha viszont a két jelenség egymásnak függvénye — és ez a második feltételezés — a vándorlási valószínűség az egyén házasságkötési korának függvényévé válik. Következésképpen a vándorlások némelyikének oka a családnagyság növekedése. Fordítva: a házasságkötés előtt történt lakóhely-változtatás hatással van a családnagyság alakulására.

A fenti egymásnak megfelelő (vagy egymást kizáró) feltételezések valódiságára ad választ a tanulmány, kihasználván az 1972. évi, Franciaország egészére kiterjedő kérdőíves felvételt, de egyben megjelölvén annak hiányosságait is. A helybenlakó (nem vándorló) és lakóhelyet változtató szubpopulációra számított nupcialitási, termékenységi valószínűségek eredményei azt igazolják, hogy lényeges összefüggés áll fenn a mobilitás és nupcialitás között épp úgy, mint a mobilitás és termékenység között. A helybenlakó népesség házasságkötési valószínűsége sokkal magasabb a hajadon (nőtlen) családi állapotú vándorló népesség megfelelő valószínűségénél. Mintahogy a háromgyermekes, vagy gyermektelen házaspárok vándorlásai között is jelentős (0,75 vándorlás egy házasságra számítva) különbség mutatkozik.

További és még részletesebb elemzés igényét e módszer ebben a formájában nem képes kielégíteni. Tökéletesítésére van szükség, melynek kidolgozása jelenleg folyik.

B. K.

LOSCHKY, D. J.: Economic change, mortality and Malthusian theory. (Gazdasági változás, halandóság és a malthusi elmélet.) — *Population Studies.* 1976. No. 3. 439—452. p.

Malthus óta a népesedési és a gazdasági elmélet szorosan összefügg egymással. Mindenekelőtt a halandóságról vélekedtek úgy, hogy az a gazdasági

helyzet függvénye. Mivel pedig régebben a népesség szaporodását a halandóság határozta meg, magától értetődő volt az a következtetés, hogy a népesség szaporodását a termelés növekedése determinálja. Újabban inkább a termékenység és a gazdasági tevékenység közötti kapcsolatot hangsúlyozzák és vitatják a gazdasági helyzet és a mortalitás kapcsolatát. Azt is lehetne mondani, hogy a népesedési elmélet manapság eltávolodik a gazdasági elmélettől. A szerző ezt az irányzatot szerencsétlennek tartja; azt a célt tűzi maga elé, hogy részletesen megvizsgálja a gazdasági élet változásának és a halandóságnak a kapcsolatát, különös tekintettel Malthus elméletére. Malthus úgy vélekedett, hogy ha a termelés nagyobb, mint ami a létfenntartáshoz szükséges, a halandóság csökken, és fordítva: a létfenntartáshoz elégtelen termelés növeli a halandóságot. A gazdaságnak ez a befolyása a mortalitásra azonban nem egyformán érvényesül a népesség minden csoportjában: a szegényeknél a hatás nyilvánvaló, míg a gazdagoknál nem. A szerző sorra veszi a Malthus elméletéből kiinduló demográfusok érvelését. Általános az a felfogás, hogy egyrészt kapcsolat van fogyasztás és halandóság között, másrészt a halandóság szintje nemcsak gazdasági tényezőktől függ. A Malthust elutasítók tábora azt vallja, hogy nem a gazdaság, hanem más tényezők hatnak a halandóságra. Ilyen az éghajlat, illetve annak változása, a járványok gyakorisága, illetve virulenciája, bizonyos megelőző eljárások, mint amilyen az inoculatio, illetve a vaccinatio bevezetése. A kevésbé fejlett országokban pedig a modern gyógyeljárások elterjedése vezetett a halandóság drámai csökkenéséhez. Mások úgy vélik, hogy a járványok hevességének csökkenése, illetve azok megritkulása a társadalmi és gazdasági környezet változásának következménye. Hasonlóképpen a gazdasági tényező jelentősége mellett szól, hogy a városiasodás, a munka- és életkörülmények változása, a közművesítés, a kórházak és egyéb gyógyintézmények jobb hozzáférhetősége, tehát a gazdaság fejlődésével együtt járó jelenségek jelentősen hatottak a mortalitásra. Mégis a jelenleg leginkább elfogadott népesedési elmélet: a demográfiai átmenet elmélete szerint a gazdaság változása nem magyarázza a halandóság változását.

Tagadhatatlanul lehet úgy érvelni, hogy a halandóságot nem lehet gazdasági kategóriákkal magyarázni. Az ilyen érvelésnek azonban két gyenge pontja is van. Először, általában nem tagadják annak az alapvető malthusi koncepciónak a plauzibilitását, miszerint az életkörülmények és a halandóság között szoros összefüggés van. Éhező emberek meghaltak Malthus idejében is és meghalnak ma is. Másodszor, a tökéletesen elfogadható premisszákból levont következtetések gyakran, bár nem mindig, tarthatatlanok. Néha például a termés fluktuációi befolyásolják a halálozási arányt, néha nem. Néha a jövedelem különbségek a halandóság eltérő szintjeit eredményezik, néha nem és így tovább. A tökéletesen elfogadható premisszáknak és a néha elfogadhatatlan következtetéseknek sajátságos kombinációja azt sugallja, hogy a malthusi álláspont egyszerű újrafogalmazása esetleg kielégítő lehet.

A szerző elveti azt a felfogást, miszerint az éghajlati tényező szerepe a halandóság alakulásában kizárja a gazdasági tényező befolyását. Éppen ellenkezőleg: az előbbi az utóbbin keresztül hat. Általában egyetértés van a tekintetben, hogy milyen okok játszottak közre a halálozási arány csökkenésében Angliában a 18. és a 19. században. Azt azonban, hogy ezek az okok gazdasági jellegűek voltak-e vagy sem — vitatják. A tudományos-technikai fejlődés végső soron gazdasági indítású — fejti ki a szerző. Fogyasztás és halandóság között háromféle kapcsolat képzelhető el: bizonyos javak fogyasztása csökkenti, más javaké növeli a mortalitást; a javak harmadik csoportjának fogyasztása nem hat a halandóságra. Természetesen az is figyelembe veendő, hogy mennyit és nemcsak az, hogy mit fogyasztanak. A fogyasztás jellegét a jövedelem mellett a társadalmi szokások is befolyásolják, következésképpen a kialakult szokások szerepet játszanak a halandóság alakulásában. A technikai fejlődésnek kettős szerepe van: egy tisztán gazdasági, amennyiben megváltoztatja a kínálatot és egy gazdasági-biológiai, mint ahogy azt az új és hatékonyabb gyógyeljárások felfedezése, illetve bevezetése példázza. A szerző értelmezése szerint a halandóságnak vannak gazdasági, biológiai és szociológiai vonatkozásai. A biológiai vonatkozások magyarázzák az összefüggést fogyasztás és halandóság között,

a szociológiaiak a fogyasztási szokásokat emelik ki, míg a gazdaságiak arról tájékoztatnak hogyan befolyásolják a mortalitást a viszonylagos fogyasztási szintek, illetve mi a szerepe a technikai fejlődésnek a halandóság alakulásában.

Figyelemre méltóak a szerzőnek az angol demográfiai történelemből vett megállapításai a termelés és halandóság kapcsolatáról. A 14. és a 15. században a szegény családok halandósága nőtt, míg a gazdagoké nem változott ínséges esztendőkben. Ha a rossz termés évről évre ismétlődött, a gazdagok mortalitása is emelkedett. A jó termésű években a halandóság nem változott. A 16. és a 17. században a halálozási arány csökkent. A jelenség a technikai fejlődéssel és az egy főre jutó jövedelem emelkedésével magyarázható. A 18. század első felében a mortalitás nem csökkent a jövedelem növekedésével, majd az 1750-es évektől újabb csökkenés következett be. A 18. század első felének tapasztalatai késztethették Malthust annak megállapítására, hogy a létfenntartási szint felett a jövedelem növekedése nem eredményezi a halandóság progresszív csökkentését. Összefoglalva: a szerző úgy vélekedik, hogy a halandóság csökkenésére vonatkozó elméletek nagyobb része összeegyeztethető a gazdaság és halandóság közötti kapcsolatot hirdető teóriával. A demográfiai átmenet elméletébe azonban az utóbbi teória nem illeszthető be. Érdemes emlékeztetni azonban arra, hogy a demográfiai átmenet elméletének számos gyenge pontja van.

J. P.

POITRENAUD, J.—MOREAUX, C.: Rapports entre performances intellectuelles et maintien d'une activité professionnelle à un age avancé. (Az intellektuális teljesítmények és a foglalkozás gyakorlása közötti kapcsolat az időskorúak körében.) — *Population*, 1976. No. 3. 607—616. p.

A tanulmány arra a kérdésre keres választ, hogy a nyugdíjkorhatáron túli időskorúak intellektuális teljesítményeit miként befolyásolja gazdasági aktivitásuk (foglalkozásuk, hivatásuk) folytatása (gyakorlása), illetve abbahagyása. A tanulmány szerzői a 70 éves és idősebb férfiak két csoportját hasonlították össze egymással. Az első csoportba tartozó 38 férfi rendszeresen gyakorolta korábbi intellektuális jellegű foglalkozását, a másik csoportba (az ún. kontrollcsoportba) tartozó 38 férfi pedig a vizsgálat időpontjában már nem gyakorolta foglalkozását, de korábban ugyanilyen jellegű szellemi tevékenységet végzett, hivatásszerűen. A két csoportba tartozó férfiak kiválasztása során a szerzők ügyeltek arra, hogy kormegoszlásuk, szociális-kultúrális színvonaluk stb. azonos legyen. A vizsgálat során alkalmazott ún. pszichometriai tesztek közül három verbális (szóbeli), három pedig nem verbális jellegű volt.

A vizsgálat alapján levonható fő következtetés az volt, hogy a nem verbális pszichometriai tesztekkel végzett vizsgálatok alapján a két csoport között nincsen statisztikailag szignifikáns különbség, a verbális tesztekkel végzett mérési eredmények viszont azt bizonyították, hogy a foglalkozásukat gyakorló időskorú férfiak a foglalkozásukat nem gyakorlókkal szemben fennálló fölénye statisztikailag szignifikáns.

Mivel magyarázható ez a vizsgálati eredmény? Egyik elfogadhatónak tűnő magyarázata kétségtelenül az, hogy a szellemi képességek rendszeres igénybevétele, gyakoroltatása kedvezően hat e képességek fennmaradására. Felvethető azonban az is, hogy a magasabb színvonalú intellektuális teljesítmények nem következményei, hanem inkább okai az intellektuális jellegű gazdasági aktivitás folytatásának. Ennek az érvnek az elfogadása esetében viszont megmagyarázatlan marad az a tény, hogy a gazdasági aktivitás folytatása miért csak a verbális jellegű intellektuális teljesítményeket befolyásolja kedvezően. Az a gondolat is felvetődhet, hogy a kedvezőbb szóbeli intellektuális teljesítményeket felmutató időskorú férfiak e téren kimutatható fölénye már korábban is fennállott, ennek azonban ellene szól, hogy a „normális" felnőtteken végzett egyéb pszichometriai vizsgálatok során több ízben is kimutatták a verbális és a nem verbális intellektuális teljesítmények közötti magas pozitív előjelű korrelációt.

Végül is tehát az első magyarázatot kell a legelfogadhatóbbnak tekintenünk. Amennyiben azonban ezt tesszük, meg kell magyaráznunk azt is, hogy miért éppen a verbális jellegű intellektuális teljesítményeket befolyásolja kedvezően a gazdasági aktivitás folytatása. Erre legésszerűbbnek az a magyarázat tűnik, hogy a foglalkozásukat gyakorlók éppen munkájuk kapcsán több emberrel kényszerülnek többféle szóbeli, illetve írásbeli érintkezésre, mint a foglalkozásukat már nem gyakorlók. Ez a körülmény pedig kétséget kizáróan kedvezően befolyásolja verbális intellektuális színvonaluknak a konzerválódását.

A vizsgálat következtetéseinek magyarázatával kapcsolatban egyébként *Cattel*-nak a *fluid* és a *kikristályosodott* intelligencia közötti különbségről szóló eszmefuttatása is figyelembe vehető. Az új körülményekhez, helyzetekhez való alkalmazkodásban és az új problémák megoldásában döntő szerepet játszó *fluid* intelligenciától e szerint megkülönböztetendő az előző élet folyamán az utóbbi révén szerzett tapasztalatokat és ismereteket jelentő *kikristályosodott* intelligencia. Az életkor előrehaladásával a *fluid* intelligencia legtöbbnyire már az élet harmadik évtizedének a végétől kezdődően hanyatlani kezd, a *kikristályosodott* intelligencia viszont ez után is tovább fejlődik és csak jelentősen előrehaladottabb korban kezd sorvadni. Az időskorúak foglalkoztatásának, illetve nem foglalkoztatásának a tényе *fluid* intelligenciájukat tehát gyakorlatilag nem befolyásolhatja, ez utóbbi ugyanis már abban az életkorban hanyatlani kezd, amikor még valamennyien, illetve csaknem valamennyien gazdaságilag aktívak. Az időskorúak foglalkoztatásának ténye ugyanakkor hozzájárulhat *kikristályosodott* intelligenciájuknak, vagyis szerzett tapasztalataiknak és ismereteiknek fennmaradásához, konzerválódásához.

A franciaországi vizsgálat eredményei az átlagosnál jóval magasabb kulturális színvonalat képviselő időskorúakra vonatkoznak és nem tűnik valószínűnek, hogy általános érvényűek. Előfordulhat pl., hogy az átlagosnál alacsonyabb kulturális nívójú időskorúak hasonló vizsgálata merőben más következtetésekkel zárulna.

A tanulmány a vizsgálat során alkalmazott pszichometriai teszteket és a vizsgálati eredmények statisztikai elemzésének és értékelésének a módszereit is részletesen leírja.

V. E.

SHAW, R. P.: Government perceptions of population growth. (A népesség növekedésére vonatkozó kormány-vélemények.) — *Population Studies*, 1976. No. 1. 77—86. p.

A tanulmány annak a kérdésnek a megvizsgálását tűzte ki célul, hogy földünk népességének mekkora hányadáról vélekednek az egyes országoknak a kormányai úgy, hogy növekedési üteme az ország eltartóképessége (népességabszorbeáló kapacitása) szempontjából megítélve túl gyors, kielégítő, illetve túl lassú. A szerző földünk 125 országa kormányának a hivatalosan is kifejezésre juttatott álláspontja alapján keresi erre a kérdésre a választ. Ebben a 125 országban él földünk népességének mintegy 94%-a, ami — többek közt — a népességfejlődéssel kapcsolatos problémák kormányszintű tudatosodásának is eléggé biztató mértékét jelenti. Az eltartóképesség mérésére a társadalmi-gazdasági helyzet (illetve fejlődés) és a népesedési helyzet (illetve ez utóbbi fejlődése) számos egyszerű és egymással kapcsolatba hozott különböző jellegű és értékű mutatója használatos, ezért annak alapján, hogy földünk egyes országainak kormányai miért, mely mutatók értékeinek az alakulása alapján ítélik meg országuk népességének a növekedési ütemét túl gyorsnak, kielégítőnek, illetve túl lassúnak, egyben a szóban forgó ítéletalkotásoknak a tudományos értékére, valamint arra is fény derül, hogy a népességfejlődés ütemének a kormányok általi hivatalos megítélése: leggyakrabban túl lassúnak minősítése, miért különbözik a közvélemény általi legtöbbnyire túl gyorsnak minősített megítélésétől.

R. Paul Shaw tanulmánya bevezető részében elsősorban azt kísérli meg

megindokolni, hogy a népességfejlődés és hatásai, illetve az általa okozott problémák miért nem tudatosodtak még minden országban, s ahol tudatosodtak és hivatalos álláspont kialakulásához vezettek, miért nem egyformán. Az ezt követően felvázolt általános helyzetképet a szerző egy érdekes táblázatos összeállítással alapozza meg, amiből kitűnik, hogy az az általánosan elterjedt vélemény, hogy az afrikai és a latin-amerikai ún. fejlődő országokban túl gyors a népesség növekedésének az üteme, nincsen összhangban ezen országok kormányainak saját országaik népességeinek a növekedési üteméről alkotott véleményével. Az is kitűnik, hogy a „nem növekedés" koncepcióját hirdető nyugat-európai és észak-amerikai országoknak a kormányai saját országaik népességének a növekedési ütemét általában nem tartják túl gyorsnak. Nem kívánható és nem is lenne racionális természetesen, hogy a kormányok szóban forgó vélekedései függetlenek legyenek saját országuk és más országok népességeinek a tényleges növekedési ütemétől, valamint társadalmi-gazdasági és egyéb feltételeitől, s a szerző éppen annak a feltárását tekinti egyik fő feladatának, hogy a szóban forgó kormányvélekedések milyen meggondolásoknak az alapján alakultak ki. Tételezzük fel — írja a szerző — hogy a kormányok abban az esetben tartják országuk népességének a növekedését túl gyorsnak, ha benne: 1. alacsony az egy főre jutó évi jövedelem; 2. lassú az egy főre jutó évi jövedelemnek a növekedési üteme; 3. túlságosan kidomborodik még a falusi-mezőgazdasági jelleg; 4. korlátozott a mezőgazdaságilag művelhető földterületnek a nagysága; 5. magas a népességnövekedés üteme; az 1—5. pontokban leírtakkal ellentétes helyzetekben a népességnövekedés ütemét túl lassúnak, valahol a két véglet között pedig éppen kielégítőnek fogják tartani. A szerző e feltételezésből kiindulva megvizsgálta a 125 állást foglaló kormányt, s ez utóbbiakat az A, a B és a C csoportra osztotta fel. Az A-csoportba azok a kormányok kerültek, melyek véleményük kialakítása során figyelembe vették a felsorolt mutatók értékeinek az alakulását, s állásfoglalásuk ez utóbbival összhangban is áll. A B-csoportba tartozó országok esetében ez a kapcsolat már kevésbé evidens, a C-csoportba tartozó országok esetében pedig semmilyen kapcsolat nincs a társadalmi-gazdasági fejlődés mutatóinak az érzékelése és a népességnövekedésről alkotott kormányvélemény között. Az A-csoportba tartozó országok közül 12-nek a kormánya tartotta túl lassúnak, 21-nek a kormánya tartotta éppen kielégítőnek és 26-nak a kormánya tartotta túl gyorsnak a népesség növekedésének az ütemét. A B-csoportba tartozó országok közül 9-nek a kormánya tartotta túl lassúnak, 13-nak a kormánya tartotta éppen kielégítőnek és 21-nek a kormánya tartotta túl gyorsnak a népesség növekedésének az ütemét. A C-csoportba tartozó országok közül 6-nak a kormánya tartotta túl lassúnak és 17-nek a kormánya tartotta éppen kielégítőnek a népesség növekedésének az ütemét; ez utóbbi csoportban nem volt olyan kormány, amelyik az ország népességszáma növekedésének az ütemét túl gyorsnak tartotta volna.

A szerző sorraveszi az országok mindegyik csoportja mindegyik alcsoportjának a népességpolitikáját, s kimutatja számos esetben nem racionális, illetve legalábbis nem társadalmi-gazdasági természetű megfontolásokon alapuló jellegét. Figyelmét elsősorban a C-csoportba tartozó országokra összpontosítja, melyekben a társadalmi-gazdasági természetű meggondolások szempontjából nem túlzottan racionális népességpolitika hátterében számos esetben vallási tabuk, illetve katona-politikai meggondolások állanak. Vannak olyan országok is, melyek hivatalos népességpolitikai koncepciója társadalmi-gazdasági fejlődésük szempontjából megítélve kifejezetten káros. Ez utóbbiakban különösen indokolt lenne a szóban forgó hivatalos állásfoglalások tudományos megalapozottságú újraértékelése, következményeik felmérése és racionálisabb állásfoglalásnak a kialakítása.

R. Paul Shaw tanulmánya nem csupán gondolatokban, hanem az egyes országcsoportokra, illetve ország-alcsoportokra vonatkozó konkrét elemzésekben is gazdag. Témájának aktualitásánál és érdekes módon összeállított három táblázatánál fogva is megérdemli, hogy felfigyeljünk rá.

V. E.

VAN DE WALLE, E.: Household dynamics in a Belgian village, 1847—1866. (A háztartások dinamikája egy belga faluban, 1847—1866.) — *Journal of Family History.* Vol. 1. 1976. No. 1. 80—94. p.

Belgiumban 1846-ban hajtották végre az első népszámlálást. Ezt követően, a népszámlálási összeíró-íveken a háztartások tagjainak minden demográfiai eseményét keresztül vezették. Anticipálva a modern népességnyilvántartás rendszerét, bejegyezték tehát a születéseket, házasságkötéseket, a halálozás tényét, a bevándorlást és az elvándorlást, valamint a családi állapotban bekövetkezett változást is. Ezeket a bejegyzéseket a következő népszámlálásig rendszeresen vezették. Ez a rendszer az 1881. évi népszámlálásig fennmaradt.

Belgium tehát olyan szerencsés helyzetben van, hogy az ipari forradalom idején lezajlott demográfiai változásokat — különösen pedig a háztartás, a család demográfiai és szociológiai átalakulását — háromféle forrás alapján elemezheti. Amint ismeretes a népszámlálás nem alkalmas a háztartások, családok nagyságának és szerkezetének longitudinális elemzésére; az anyakönyvek, a népmozgalmi nyilvántartások pedig elsősorban a reprodukció mérésére használhatók. Az előbb említett harmadik, történeti demográfiai jellegű forrás — egyesítve magában a népszámlálási és a népmozgalmi statisztikák funkcióját — azonban különösen alkalmas a háztartás, a család nagyságának, struktúrájának, ciklusainak és átalakulásának elemzésére. Megjegyezzük, hogy a népszámlálások továbbvezetésének gondolata Magyarországon is felmerült és az 1784/87. évi népszámlálás továbbvezetése az úgynevezett „Népességi könyv"-ek (Populations Buch) több városunk levéltárában fennmaradt.

Van de Walle professzor egy Brüsszeltől nem messze fekvő, viszonylag kis falu „Népesség-könyvét" dolgozta fel, a háztartások átalakulásának elemzési célzatával. Előliáróban azonban arra figyelmeztet, hogy ez a forrás a jogi, és nem a jelenlevő népességet tartalmazza; nem regisztrálja a falun belüli lakóhely-változásokat és végül csak a „Népességi könyv" felfektetésének időpontjában jelöli meg a háztartás tagjainak viszonyát a háztartásfőhöz. A későbbiek során tehát vélelmezni kell, hogy a háztartásfő halála esetén annak özvegye, vagy a háztartás más tagja volt-e a háztartás feje.

Van de Walle professzor La Hulpe falu „Lakossági Könyve" alapján minden népmozgalmi esemény dátumához hozzá rendelte a háztartás típusának megjelölését, a háztartás tagjainak számát és a háztartás tagjainak a háztartásfőhöz való viszonyát — az adott időpontban. A következő népmozgalmi eseményt ismét az előző módon kódolta. Ezzel a módszerrel 1847. és 1866. között leírta és számítógépes feldolgozásra is alkalmassá tette a háztartások dinamikáját. A háztartások tipizálására Laslett professzor sémáit alkalmazta, megkülönböztetve az egyedülállókat, a nem családi kötelékben élőket, az egyszerű nukleáris családot, a kiterjesztett háztartást, amelyben a nukleáris családon kívül, egy vagy több rokon él és az összetett háztartást, amelyben több házaspár él együtt.

A háztartástípusok megoszlását és dinamikáját, azaz egy-egy háztartás egyik típusból a másik típusba való átmenetét, a táblaszámításokból ismeretes megélt évek fogalmával munkálta ki. Elsőként azt vizsgálta, hogy a jelzett 20 év alatt a falu lakói korcsoportokra bontva, hány évet éltek meg összesen — valamely háztartástípus keretei között. Ez természetesen azt jelenti, hogy egy-egy lakos — korévei szerint előrehaladva — esetleg többféle háztartástípusba sorolódott be, élete folyamán. Így megállapítható, hogy a falu lakosai által megélt évek legnagyobb hányada (68%-a) a nukleáris család keretei között telt el. A kiterjesztett, valamint az összetett háztartásokban megélt évek aránya, ennek csak mintegy 1/4 része, ami viszonylag igen magas hánvadnak tekintendő. A nukleáris háztartás elsőbbségét az is bizonyítja, hogy a megélt évek alapján számítva, átlagos fennmaradási időtartama közel 9 év, míg az összetettebb háztartástípusoknak 5,2, illetve 5,5 év, az egyszerűbb háztartástípusoké 4,0, illetve 3,7 év.

A háztartások említett kódolása arra is módot nyújtott, hogy a szerző ciklus-számításokat végezzen, azaz meghatározza a háztartás egyik típusból a másik típusba való átalakulásának valószínűségét, tekintetbe véve egy-egy ház-

tartástípus halállal vagy vándorlással való megszűnésének tényét is. Ezek a számítások ismét azt bizonyították, hogy a nukleáris háztartás a legstabilabb háztartás-típus. Ezt követő számításaiban a szerző azt vizsgálta, hogy egyes demográfiai tényezőknek mekkora a valószínűsége az egyszerűbb háztartások összetettebbé válásában és megfordítva. Az előbb említett átmenetben dinamikus tényező a házasságkötés, a születés és a bevándorlás, míg az összetettebb háztartási formák lebomlási folyamatában a halál és az elvándorlás játssza a legvalószínűbb szerepet.

A család-demográfia már korábban is hangsúlyozta, hogy a kor — különösen pedig a háztartásfő kora — döntő szerepet játszik a háztartások nagyságának és struktúrájának kialakulásában. *Van de Walle* professzor azt vizsgálta, hogy azok a lakosok, akik életük folyamán a nukleáris család és az összetett háztartás-típusban éltek, összesen megélt éveikből mekkora hányadot töltöttek el egy-egy korcsoportban. Hasonló számításokat végzett a kiterjesztett és az összetett háztartástípus keretei között élőkkel is. Mind a két átmenet azt bizonyította, hogy egy bimodális görbe szerint, az átalakulás a 25—30 és a 65—70 között a leggyakoribb.

Ez, a módszertanilag sok szellemes megoldást nyújtó tanulmány része egy nagyobbméretű, az ipari forradalom demográfiai viszonyait, átalakulását vizsgáló elemzésnek.

D. D.

Work disability by income. (A munkaképtelenség alakulása a jövedelem nagysága szerint.) *Statistical Bulletin of the Metropolitan Life Insurance Company.* 1976. No. 3. 8—10. p.

Az Amerikai Egyesült Államok 1970. évi népszámlálásának adatai szerint a munkaképtelenség, s ez utóbbiból adódóan a munkahelyről való távolmaradás nagyobb arányú és hosszabb tartamú az alacsonyabb jövedelmű, mint a magasabb jövedelmű gazdaságilag aktív személyeknek a körében. Munkaképtelenségen nem valamely nem túlságosan súlyos baleset, illetve viszonylag gyorsan gyógyuló betegség következtében beálló rövid ideig tartó és átmeneti jellegű munkaképtelenséget, hanem az egészségi, illetve a pszichés állapot jelentős és tartós károsodásából adódó munkaképtelenséget értettek.

A dolgozat megállapításait a 18—44, 45—54 és 55—64 éves korcsoportokra felosztott 18—64 éves gazdaságilag aktív férfiak és gazdaságilag aktív nők a munkaképtelenség szempontjából történő összehasonlítására alapozza 1969. évi jövedelmeiknek az alapulvételével. Kitűnik, hogy:

— a munkaképtelenek aránya a jövedelmi szint növekedésével a megfigyelt férfiak és nők körében egyaránt csökken;

— a munkaképtelenek aránya a megfigyelt nők körében — különösen az alacsonyabb jövedelmi csoportokban — az összehasonlítás összes aspektusainak szempontjából tekintve kisebb, mint a megfigyelt férfiak körében; egyetlen kivétel ez alól a 18—44 évesek legmagasabb jövedelmű (1969-ben 15 000 dollárt, illetve ennél többet keresők) csoportja;

— a munkaképtelenek aránya az életkor emelkedésével a megfigyelt férfiak és nők körében egyaránt nő.

A dolgozat azt is kimutatja, hogy a munkaképtelenek aránya valamivel alacsonyabb a bérből és a fizetésből élők körében, mint a saját anyagi eszközeikből „önmagukat foglalkoztatók" körében.

A jövedelmi szint emelkedésével csökken a munkaképtelenség tartama is, az életkor emelkedésével ugyanakkor a munkaképtelenség tartama a megfigyelt férfiak és nők körében egyaránt nő.

V. E.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE
a Csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal folyóirata
1976. No. 3.

JIRSOVÁ, M.: Csehszlovákia népesség- és lakásstatisztikájának retrospektív adatai, 1850—1970.
BARTOSOVÁ, M.: Demográfiai kutatások Csehszlovákiában 1956—1975 közt.
SEKERA, V.: Nemzetiség és anyanyelv Csehszlovákiában. 1. rész.
HÜBSCHMANNOVÁ, M.: A világ cigány népessége.
STRNAD, L.—OMELCUK, A.: A kelet-csehországi neoplazma előfordulások néhány epidemiológiai aspektusa, 1963—1974.
PROKOPEC, J.—SCHÜLLER, V.: Elégedetlenség a házasélettel és válásban levő házaspárok házasságon kívüli kapcsolatai.

DEMOSTA
a Csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal Demográfiai Intézetének folyóirata
1976. No. 1.

POKORNY, Z.: Csehszlovákia gazdasági fejlődése 1975-ben.
SRB, V.—KONECNÁ, A.: A pronatalista politika hatékonysága.
SRB, V.: Csehszlovákia népességének fejlődése 1975-ben.
VIDLÁKOVÁ, O.: A Csehszlovák Demográfiai Társaság 1975. évi tevékenysége.
CHARVÁT, E.: A Csehszlovák Egészségügyi Statisztikai Bizottság előtt álló feladatok.
Új társadalombiztosítási törvény Csehszlovákiában.
Az „iskolai végzettség" mint a népmozgalmi statisztikában használatos szimbólum Csehszlovákiában.

1976. No. 2—3.

SKOTNICA, Z.—TOMANEC, J.: Gazdasági fejlődés és életszínvonal Csehszlovákiában a Csehszlovák KP 14. és 15. kongresszusai közt.
JARECKY, M.: A tudományos-műszaki fejlődés statisztikai aspektusai.
A bérek alakulása Csehszlovákiában 1971 és 1975 közt.
SRB, V.: A nupcialitás szintjének emelkedése Csehszlovákiában.
CHARVÁT, E.: A Csehszlovák Demográfiai Társaság 8. konferenciája.
KONECNÁ, A.: A belső vándorlás és tendenciái Csehszlovákiában.

NOTAS DE POBLACION
REVISTA LATINOAMERICANA DE DEMOGRAFIA
a Latin-amerikai Demográfiai Központ (CELADE) folyóirata
1976. aug. szám

SOMOZA, J. L.: Bolívia országos demográfiai vizsgálata. Jelentés a vizsgálat demográfiai aspektusairól.
CORTÉS, C., F.: Egy történeti-strukturális kutatás gyakorlatában felmerülő módszertani problémák.
TORRADO, S.: A népesedés szociológiája Latin-Amerikában: az ELAS—CELADE közös akcióprogramjának munkatapasztalatai.
SERMENO, J. A.: Salvador népességének egészségi állapota.
KAMINSKY, M.: Születési arányszám és társadalmi-gazdasági változók. (Megjegyzés.)

POPULATION

a francia Demográfiai Intézet folyóirata
1976. No. 4—5.

VALLIN, J.: A csecsemőhalandóság alakulása a világon 1950 óta.
HENRY, L.: [Döntési] piramisok, státuszok és karrierek. III. rész. (Kis létszámú szervek.)
JACQUARD, A.: Gének transzmissziója és jelemvonások transzmissziója.
FESTY, P.: A házasságok termékenysége Québec-ben. (Az 1971. évi családvizsgálat eredményei alapján.)
COURGEAU, D.: Területi mobilitás, nupcialitás és termékenység.
BIRABEN, J. N.: Európa demográfiai helyzete. Statisztikai adatok.
CHESNAIS, J.—C.: Öngyilkosságra való hajlam városi miliőben.
DITTGEN, A.: A várható élettartam meghosszabbodása a közúti baleseti halandóság megszűnésének hipotézisében.
DIALLO, Y. M.: A tengeregif-törzs, Mali Köztársaság Sahel övezetének egyik népessége.
GOKALP, C.: Külföldiek bevándorlása Franciaországba 1974-ben.
Külföldiek a Német Szövetségi Köztársaságban.
HOUDAILLE, J.: A 16—18. századok uralkodó családjainak termékenysége. Az apa korának hatása a termékenységre.
LUX, A.: Infertilitás és népesedéspolitika: Afrika esete.
KOVACSICS, J.: Magyarország bevándorlói és kivándorlói (1720—1915).

POPULATION INDEX

a Princeton Egyetem Népességkutató Hivatala
és az Amerikai Népességi Társaság folyóirata
1976. No. 2.

Javasolt módosítások a *Population Index* bibliográfiájában használt szakrendi osztályozásban és a földrajzi mutatóban.

POPULATION STUDIES

a londoni Közgazdasági Főiskola Népességkutató Bizottságának folyóirata
1976. No. 3.

SALAFF, J. W.: Hongkongi nem házas nők státusza és a házasságkötésük késleltetésében közrejátszó társadalmi tényezők.
WARE, H.: Termékenység és a munkaerőben való részvétel: melbourne-i asszonyok tapasztalata.
MASSEY, D. S.—TEDROW, L. M.: Gazdasági fejlődés és termékenység: módszertani átértékelés.
LOSCHKY, D. J.: Gazdasági változás, halandóság és a malthusi elmélet.
AJAMI, I.: Differenciális termékenység parasztközösségekben: hat iráni falu vizsgálata.
SMITH, J. E.—KUNZ, P. R.: Többnejűség és termékenység a 19. századi Amerikában.
OSTERUD, N.—FULTON, J.: A családnagyság korlátozása és a házasságkötési életkor: a termékenység csökkenése a massachusetts-i Sturbridge-ben.
CRAFTS, N. F. R.—IRELAND, N. J.: Anglia iparosodása előtti és alatti korszakában a házasságkötési életkor változásai és hatásuk szimulációja. 1730—1850.
RODGERS, G. B.: Termékenység és kívánt termékenység Thaiföldön: egy longitudinális vizsgálat eredményei.
RUZICKA, L. T.: Házasságkötési életkor és az első szülés beütemezése.
WINTER, J. M.: Az első világháború demográfiai következményeinek néhány aspektusa Nagy-Britanniában.
RAM, B.: Az egyesült államokbeli négerek termékenységének regionális-szubkulturális szempontú magyarázata.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

a Lengyel Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának folyóirata

1976. No. 43.

BOROWSKI, St.: A népességtudomány fejlődésének előrejelzése.

GRABINSKI, T.—ZAJAC, K.: Taxonómiai módszerek a demográfiai fejlődési folyamatok fázisainak meghatározására.

KEDELSKI, M.: Kísérlet a demográfiai és foglalkoztatottsági makrorégiók rendszerének kidolgozására.

VIELROSE, E.: Termékenység a görög-római kori Egyiptomban.

GUZEWATY, J.: Összefüggések a népesedés és a gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődés, a természeti erőforrások és a környezet között a fejlett és a fejlődő országokban.

PARADYSZ, J.: A termékenység gazdasági koncepciói az amerikai szakirodalomban.

BARTOSZEWICZ, C.: Nemzetközi Demográfiai Szimpózium Berlinben.

INDEX 25 191

D E M O G R Á F I A

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Dr. Szabady Egon

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népességtudományi Kutató Intézet, V. Veres Pálné utca 10.
Postai irányítószámunk: 1053
Telefon: 174-342

Kiadóhivatal: Budapest II., Keleti Károly utca 18/b. Telefon: 350-530

Kiadásért felel a Statisztikai Kiadó Vállalat igazgatója

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál
Postai irányítószám: 1051
(KHI. Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI, 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra
Előfizetési díj félévre 52,— Ft, egész évre 104,— Ft

77 0188 Pátria Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bendsák László igazgató
ISSN 8211—8249

DEMOGRÁFIA

1977. XX. ÉVF. 2-3

DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

20. ÉVF. 2–3. SZÁM

BUDAPEST
1977

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:
EMBER GYŐZŐ, HUSZÁR ISTVÁN, KISS ALBERT, KLINGER ANDRÁS,
KOVÁCS ISTVÁN, KULCSÁR KÁLMÁN, MILTÉNYI KÁROLY,
SCHULTHEISZ EMIL,
SZABADY EGON főszerkesztő,
SZIGETI ISTVÁN, TAMÁSY JÓZSEF, TÖRŐ IMRE, VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ

Журнал Демографической Комиссии
Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления
Главный редактор: Д-р Эгон Сабади
Адрес редакции: Будапешт, V. ул. Вереш Палне д. 10
Подписку направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие
по продаже книг и журналов. Будапешт 62, п/я 149.

ISSN 8211—8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office

Editor-in-Chief: *Dr. Egon Szabady*
Editorial Office: Budapest, V., Veres Pálné u. 10.
Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P. O. B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals
Subscription for a year: US $ 4,40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

A Népesedési Bizottság 1977. évi üléséről 169
Nemeskéri János—Juhász Attila—Szabady Balázs: Az 1973. évi sorköteles fiatalok testi fejlettsége 208

KÖZLEMÉNYEK

Louis Henry: Nupcialitási sémák 282
Dr. Mádai Lajos: Fiatal produktív korú férfiak halálozási többleténeк tendenciája Európában a XX. század eleje óta ... 299
Dr. Farkas Márton: A fiatalkorúak terhességmegszakításának problémái 314

FIGYELŐ

Hírek 333
A Népességtudományi Kutató Intézet közleményei 344

IRODALOM

KÖNYVEK

Bartosová, M.: Výzkum verějného míněni k otázkám populačního vývoje a populační politiky. (Népesedési és népesedéspolitikai kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás.) Československý Výzkumný Ústav Práce a Sociálních Věci. Praha, 1976. 92. p. *(S. M. E.)* 349
Lieberman, E. J.: The prevention of marital problems. (A házassággal kapcsolatos problémák megelőzése.) 315—332. p. In: Contemporary marriage, structure, dynamics and therapy. (Szerk. H. Grunebaum, J. Christ.) Boston, 1976. Little, Brown. 506. p. *(P. M.)* 351
Obrazovatel'naja i szocial'no-profeszszional'naja sztruktura naszelenija SzSzSzR. (A Szovjetunió népességének képzési és társadalmi-foglalkozási struktúrája.) (Szerk. D. I. Valentej.) Moszkva, 1975. Sztatisztika. 101. p. (Naszelenie.) *(H. I.)* 351

Sipponen, K.—Hulkko, J.: The population situation in Finland and the population policy it requires. (Finnország népesedési helyzete és a szükséges népesedéspolitika.) 9—16. p. In: Yearbook of Population Research in Finland, XIV, 1975—76. (Szerk. J. Lindgren.) The Population Research Institute. Helsinki, 1976. 106. p. *(K. V.)* 354

Szisztema znanij o narodonaszelenii. (A népességre vonatkozó ismeretek rendszere.) (Szerk. D. I. Valentej.) Moszkva, 1976. Sztatisztika. 365. p. *(S. M. E.)* 355

FOLYÓIRATCIKKEK

Deville, J. C.: Analyse harmonique de calendrier de constitution des familles en France. (A családképzés időbeli ütemének harmónikus analízise Franciaországban.) — Population. 1977. No. 1. 17—63. p. *(K. R.)* 358

Holzer, J. Z.: Aktualne prognozy demograficzne i konsekwencje stabilizacji reprodukcji ludnosci Europy, ponizej poziomu reprodukcji prostej. (A jelenlegi népességprognózisok és annak következményei, ha Európa népességének reprodukciója az egyszerű reprodukciónál alacsonyabb szinten stabilizálódik.) — Studia Demograficzne. 1976. No. 44. 117—147. p. *(A. R.)* 359

Kao-Lee-Liaw: Sensitivity analysis of discrete time interregional population systems. (Időben diszkrét interregionális népességrendszerek érzékenységi elemzése.) — Demography. 1976. No. 4. 521—539. p. *(Sz. B.)* 360

Keyfitz, N.—Golini, A.: Mortality comparisons: The male-female ratio. (Halandósági összehasonlítások: a férfi-nő arány.) — Genus. 1975. No. 1—4. 1—34. p. *(V. E.)* 362

Musham, H. V.: On the demography of families. (A családok demográfiájáról.) — Journal of Comparative Family Studies. 1976. No. 2. 133—146. p. *(F. T.)* 365

Perevedencev, V.: Goroda zsenihov. (A vőlegények városai.) — Literaturnaja Gazeta. 1976. febr. 16. 20—21. p. *(M. G.)* 366

Peters, J. F.: Divorce in Canada: A demographic profile. (A válás Kanadában: demográfiai profil.) — Journal of Comparative Family Studies. 1976. No. 2. 335—349. p. *(Cs. M.)* 367

Ruzička, L. T.: Age at marriage and timing of the first birth. (Házasságkötési életkor és az első születés időzítése.) — Population Studies. 1976. No. 3. 527—538. p. *(Cs. M.)* 369

Udry, J. R.—Bauman, K. E.—Morris, N. M.: The effect of subsidized family planning services on reproductive behavior in the United States: 1969—1974. (Az államilag szubvencionált családtervezési szolgálatok hatása a reprodukciós viselkedésre az Egyesült Államokban: 1969—1974.) — Demography. 1976. No. 4. 463—478. p. *(Sz. B.)* 370

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie 372
Demography 372
Genus 373
Population 374
Population and Development Review 375
Population et Famille 375
Population Index 376
Population Studies 376
Studia Demograficzne 376

Utánnyomás csak a forrás megjelölésével.

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

О сессии 1977 гг. Комиссии по народонаселению ООН..... 167
Янош Немешкери—Аттила Юхас—Балаж Сабади: Физическая развитость молодых лиц в призывном возрасте в 1973 г 208

СООБЩЕНИЯ

Луи Анри: Схемы брачности 282
Д-р Лайош Мадаи: Тенденция избытка смертности мужчин в молодом продуктивном возрасте в Европе с начала XX-го столетия 299
Д-р Мартон Фаркаш: Проблемы прерывания беременности умолодых женщин 314

ОБОЗРЕНИЯ

Известия 333
Сообщения Исследовательского института по демографии 344

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ

Бартошова, М.: Исследование общественного мнения о вопросах народонаселения и демографической политики Ческословенски Вызкумны Устав Праце а Социалних Веци, Прага,1976, 92 р. *(Э. Ш. =.)* 349
Либерман, Э. Ж.: Предупреждение брачных проблем. 315—332. p. В. Контемпорери мерридж, стракчер, дайнемикс энд терапи. (Ред. Г. Грунебаум, Ж. Христ), Бостон, 1976, Литтл, Браун. 506 p. *(М. П.)* 351

Образовательная и социально-профессиональная структура населения СССР. (Ред. Д. И. Валентей). Москва, 1975. Статистика. 101 р. (Население). *(И. Х.)* 351

Сиппонен, К.—Гулкко, Й.: Демографическое положение в Финляндии и необходимая демографическая политика. 9—16. р. Йирбук оф Популэйшн Рисэрч ин Финланд, XIЪ. 1975—76. (ред. Й. Линдгрен) Дзэ Популэйшн Рисэрч Институт. Хелсинки. 1976. 106 р. *(В. К.)* .. 354

Система знаний о народонаселении. (Ред. Д. И. Валентей.) Москва, 1976. Статистика. 365 р. *(Э. Ш. М.)* 355

ЖУРНАЛЬНЫЕ СТАТЬИ

Девилл, Ж. С.: Гармонический анализ календаря формирования семей в Франции. — Популасион. 1977. № 1. У7—63. р. *(Р. К.)* 358

Хольцер, Й. З.: Актуальные демографические прогнозы и последствия стабилизации воспроизводства населения Европы на уровне ниже простого воспроизводства. — Студиа Демографичне. 1976. № 44. 117—147. р. *(Р. А.)* 359

Као-Ли-Лиав: Анализ чувствительности сдержанных по времени интеррегиональных систем населения. — Демографи. 1976. № 4. 521—539. р. *(Б. С.)* 360

Кейфитц, Н.—Голини, А.: Сопоставления смертности: пропорция мужчин—женщин.) — Дженус. 1975. № 1—4. 1—34. р. *(Э. В.)* 362

Мусам, Г. В.: О демографии семей. — Джернел оф Компаретив Фемили Стадис. 1976. № 2. 133—146. р. *(Т. Ф.)* 365

Перевеженцев, В.: Города женихов. — Литературная газета. 16. февраля 1977 г. 20—21. р. *(М. Г.)* 366

Петерс, Ж. Ф.: Развод в Канаде: демографический профиль Джернел оф Компаретив Фемили Стадис. 1976. № 2. 335—349. р. *(М. Ч.)* ... 367

Рузичка, Л. Т.: Брачный возраст и установление срока первых родов. — Популэйшн Стадис. 1976. № 3. 527—538. р. *(М. Ч.)* 369

Удри, Ж. Р.—Бауман, К. Э.—Моррис, Н. М.: Влияние субсидированных обслуживаний по планированию семьи на поведение в отношении воспроизводства в США: 1969—1974 гг. — Демографи. 1976. № 4. 463—478. р. *(Б. С.)* 370

ОБЗОР ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ЖУРНАЛОВ

Демографие 372
Демографи 372
Дженус 373
Популасион 374
Популэйши энд Дивелопмент Вивчю 375
Популасион э Фамиль 375
Популейшн Индекс 376
Популэйши Стадис 376
Студиа Демографичне 376

Перепечатка разрешается только с указанием источника.

ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ, СООБЩЕНИЙ, И ОБОЗРЕНИЙ СЛЕДУЮТ РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

CONTENTS

PAPERS

On the 1977 session of the U. N. Population Commission 169
János Nemeskéri—Attila Juhász—Balázs Szabady: Physical development of young males liable to military conscription in 1973 208

ARTICLES

Louis Henry: Nuptiality patterns 282
Dr. Lajos Mádai: Excess male mortality trends in young productive age in Europe since the beginning of the 20th century 299
Dr. Márton Farkas: Problems of the interruption of pregnancy of young females 314

CHRONICLE

News 333
Publications of the Demographic Research Institute 344

REVIEWS

BOOKS

Bartosová, M.: Výzkum veřejného mínění k otázkám populačního vývoje a populační politiky. (Public opinion study on population- and population policy questions.) Československý Výzkumný Ústav Práce a Sociálních Věci. Praha, 1976. 92. p. *(E. S. M.)* 349
Lieberman, E. J.: The prevention of marital problems. 315—332. p. In: Contemporary marriage, structure, dynamics and therapy. (Ed. H. Grunebaum, J. Christ.) Boston, 1976. Little, Brown. 506. p. *(M. P.)* 351
Obrazovatel'naya i social'no-professional'naya structura naseleniya SSSR. (Educational and socio-professional structure of the population of the USSR.) (Ed. D. I. Valentey.) Moskva, 1975. Statistica. 101. p. (Naselenie.) *(I. H.)* 351
Sipponen, K.—Hulkko, J.: The population situation in Finland and the population policy it requires. 9—16. p. In: Yearbook of Population Research in Finland, XIV, 1975—76. (Ed. J. Lindgren.) The Population Research Institute. Helsinki, 1976. 106. p. *(V. K.)* 354
Sistema znaniy o narodonaszelenii. (System of knowledge on population.) (Ed. D. I. Valentey.) Moskwa, 1976. Statistica. 365. p. *(E. S. M.)* 355

ARTICLES

Deville, J. C.: Analyse harmonique de calandrier de constitution des familles en France. (Harmonic analysis of the calendar of family constitution in France.) — Population. 1977. No. 1. 17—63. p. *(R. K.)* 358

Holzer, J. Z.: Aktualne prognozy demograficzne i konsekwencje stabilizacji reprodukcji ludnosci Europy, ponizej poziomu reproducji prostej. (Actual demographic projections and consequences of the stabilization of population reproduction of Europe on a level under simple reproduction. — Studia Demograficzne. 1976. No. 44. 117—147. p. *(R. A.)* 359

Kao-Lee-Liaw: Sensitivity analysis of discrete time interregional population systems. — Demography. 1976. No. 4. 521—539. p. *(B. Sz.)* ... 360

Keyfitz, N.—Golini, A.: Mortality comparisons: The male-female ratio. — Genus. 1975. No. 1—4. 1—34. p. *(E. V.)* 362

Musham, H. V.: On the demography of families. — Journal of Comparative Family Studies. 1976. No. 2. 133—146. p. *(T. F.)* 365

Perevedencev, V.: Goroda zhenikhov. (Towns of bridegrooms.) — Literaturnaya Gazeta. 16. 2. 1976, 20—21. p. *(G. M.)* 366

Peters, J. F.: Divorce in Canada: A demographic profile. — Journal of Comparative Family Studies. 1976. No. 2. 335—349. p. *(M. Cs.)* 367

Ruzička, L. T.: Age at marriage and timing of the first birth. — Population Studies. 1976. No. 3. 527—538. p. *(M.Cs.)* 369

Udry, J. R.—Bauman, K. E.—Morris, N. M.: The effect of subsidized family planning services on reproductive behavior in the United States: 1969—1974. — Demography. 1976. No. 4. 463—478. p. *(B. Sz.)* ... 370

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie 372
Demography 372
Genus 373
Population 374
Population and Development Review 375
Population et Famille 375
Population Index 376
Population Studies 376
Studia Demograficzne 376

Reproduction permitted only with the indication of the source.

THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

AZ ENSZ NÉPESEDÉSI BIZOTTSÁGÁNAK 1977. ÉVI ÜLÉSÉRŐL

Az ENSZ Népesedési Bizottsága 1977. januárjában tartott tizenkilencedik ülése több fontos kérdéssel foglalkozott, amelyek közül kiemelkedik a népesedéspolitikai problámáival foglalkozó áttekintés, valamint a világ népesedési helyzetével kapcsolatos vita. A Bizottságnak, mint ismeretes, a jelenlegi időszakban Magyarország is tagja, a magyar delegáció részvételéről a Hírek között számol be a folyóirat e száma. A következőkben a Titkárság által a tizenkilencedik ülésre benyújtott két összefoglaló jelentést közöljük, lényegtelen rövidítésekkel. Az egyik a népesedéspolitika helyzetét, a politika tartalmának megváltozását, a népesedéspolitika és a társadalmi-gazdasági fejlesztési politika közötti egyre növekvő kapcsolatok kérdését tárgyalja. A másik jelentés a világ népesedési helyzetének fontosabb tendenciáit foglalja össze a hetvenes évek közepére vonatkozó legutolsó információk alapján. Részletesen foglalkozik a különböző népesedési jelenségek regionális különbségeivel is.

A KORMÁNYOK VÉLEMÉNYE ORSZÁGUK DEMOGRÁFIAI HELYZETÉRŐL ÉS A NÉPESEDÉSPOLITIKA SZÜKSÉGESSÉGÉRŐL

I. A KORMÁNYOK VÉLEMÉNYE ÉS POLITIKÁJA ORSZÁGUK NÉPESSÉGE TERMÉSZETES SZAPORODÁSI ARÁNYSZÁMÁVAL KAPCSOLATBAN

Az ebben a fejezetben tárgyalt kérdések közül az első az, hogy a kormányok hogyan érzékelik népességük természetes szaporodásának ütemét. Reakcióikat három kategóriába sorolhatjuk: „magasabb arányszám kívánatos"; az arányszám „kielégítő"; „alacsonyabb arányszám kívánatos". Az egyes kormányok — eltekintve népességük természetes szaporodásával szemben tanúsított magatartásuktól — mind kialakítottak valamilyen politikát, akár a természetes szaporodás arányszámának szintjébe vagy trendjébe való beavatkozás, akár a be nem avatkozás politikáját. A beavatkozás esetében természetesen országonként változik ennek mértéke.

Vizsgáljuk meg először a tudatos szabályozás politikáját, amely a lehetőségek széles skáláját öleli fel, kezdve a természetes szaporodás ütemét meghatározó demográfiai változókra korlátozódó beavatkozástól — mint pl. a termékenység, a halandóság, a vándorlás — egé-

szen a gazdasági és társadalmi változókba való beavatkozásokig, amelyek sokszor a társadalom struktúrájának átalakulását vonják maguk után. Végül pedig a technika erőforrásainak felhasználása is egyre gyakrabban szerepel a népesség természetes szaporodása ütemének problémáira irányuló akcióprogramokban. Tulajdonképpen — amint a későbbiekben is látni fogjuk — a beavatkozás ritkán kapcsolódik egyetlenegy változóhoz, ehelyett a kormányok inkább a különböző beavatkozási formák kombinációit választják. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy sok olyan ország van, amelyeknek az az álláspontja, hogy a szaporodási arányszám egyáltalán nem okoz problémát és hogy — következésképp — nincs is szükség semmilyen beavatkozási politikára.

E tanulmány végül röviden elemzi az 1974. és 1976. mind a felfogásokban, mind a politikákban megfigyelt lényegesebb változásokat.

Először is az 1. tábla részletes bontásban tartalmazza a jelentésben szereplő 156 kormány felfogását. 37 ország úgy véli, hogy „magasabb arányszám kívánatos", hetvennek az a felfogása, hogy az arányszám „kielégítő", s 49 úgy véli, hogy „alacsonyabb arányszám kívánatos". 42 fejlett ország közül egy tart „magasabb arányszámot kívánatosnak", szemben 114 közül 48 fejlődő országgal. A „kielégítő" kategóriába 42 fejlett ország közül 25 és 114 fejlődő ország közül 45 van besorolva. Végül a „magasabb arányszám kívánatos" kategóriába a fejlett országok közül 16, a fejlődő országok közül pedig csak 21 esik. A népességet tekintve, a világ népességének 13 százaléka olyan országban él, amely azt vallja, hogy „magasabb arányszám kívánatos", 29 százaléka olyan országokban, amelyek „elégedettnek" érzik magukat és 58 százaléka olyan országokban, amelyek szerint „alacsonyabb arányszám lenne kívánatos". A fejlődő országok esetében a bontás a következő: népességüknek 3 százaléka él olyan országokban, amelyek magasabb arányszámra törekednek, 16 százalékuk szaporodási arányszámukkal „elégedett" országokban és 81 százalékuk olyan országokban, amelyek „alacsonyabb szaporodást kívánnak".

Regionális szinten az ESCAP (Ázsia és Óceánia) régióban az a felfogás dominál, hogy „alacsonyabb szaporodási arányszám kívánatos". Az ECLA (Latin) régióban (27 közül 13) és az ECA (Afrika) régióban (48 közül 17) kisebb azoknak az országoknak az aránya, amelyek ezt a felfogást vallják. Megjegyezzük azonban, hogy az ECLA régióban az ebbe a kategóriába tartozó országok száma feltűnően emelkedett az utóbbi néhány év alatt. Az ECE (Európa és Észak-Amerika) régióban (39 közül egy) és az ECWA (Nyugat-Ázsia) régióban (egy sem) lényegében nincs olyan ország, amely a jelenleginél alacsonyabb természetes növekedési arányszámot tart kívánatosnak. Az ECE régióban „a jelenlegi arányszám kielégítő" kategória dominál (39 közül 23). Az ECA régióban van egy olyan országcsoport is, amely elégedett a jelenlegi szaporodási arányszámmal (48 közül 24). Azután csökkenő sorrendben következik az ECLA régió (27 közül 10), az ECWA régió (12 közül 7) és az ESCAP régió (30 közül 6).

Amint látható, a növekedési arányszámukkal elégedett országok kategóriája két olyan csoportot foglal magában, amelyek fejlettségi szintjük tekintetében különböznek egymástól: az egyik az ECE régió, a másik az ECA régió. Az első csoportba olyan országok tartoznak,

1. A kormányok felfogása a természetes szaporodás jelenlegi arányszámainak következményeiről

A) Az országok száma vélemény, a regionális bizottsághoz való tartozás és fejlettségi szint szerint

Взгляды правительств о последствиях теперешних коэффициентов естественного прироста

Число стран по категориям взгляда, членству региональных комиссий и уровню развития

Government perceptions of the consequences of current rates of natural increase

Number of countries, according to categories of perception, membership of regional commissions and level of development

Régiók és országok	Magasabb arányszám kívánatos	A jelenlegi arányszám kielégítő	Alacsonyabb arányszám kívánatos	Összesen
ECA	7	24	17	48
ECWA	5	7	—	12
ECLA	4	10	13	27
ECE	15	23	1	39
ESCAP	6	6	18	30
Fejlett országok	16	25	1	42
Fejlődő országok	21	45	48	114
Összesen	37	70	49	156

B) A népesség százalékos megoszlása vélemény, a regionális bizottságokhoz való tartozás és fejlettségi szint szerint

Процент населения по категориям взгляда, членству региональных комиссий и уровню развития

Горизонтальную и вертикальную графы смотри в таблице 1. A.

Percentage of the population, according to categories of perception, membership of regional commissions and level of development

Régiók és országok	Magasabb arányszám kívánatos	A jelenlegi arányszám kielégítő	Alacsonyabb arányszám kívánatos	Összesen
ECA	6	57	36	100
ECWA	25	75	—	100
ECLA	10	53	37	100
ECE	41	55	4	100
ESCAP	1	8	91	100
Fejlett országok	39	61	0	100
Fejlődő országok	3	16	81	100
Összesen	13	29	58	100

amelyek általában azért elégedettek, mert politikájuk hatékony volt; a második csoportba pedig olyan országok, ahol a jelenlegi szaporodás üteme — ahogyan az spontán kialakult — megfelel a kormányzat törekvéseinek. A „magasabb arányszám kívánatos" kategória hét országot foglal magában az ECA régióból, ötöt az ECWA régióból, négyet az ECLA régióból és tizenötöt az ECE régióból. Az ECE régióban észrevehető szaporodás ment végbe az utóbbi években.

A demográfiai és nem demográfiai folyamatok összehangolásának — akár sikeresek, akár sikertelenek voltak — mind nemzeti, mind nemzetközi szinten nagy jelentőségű következményei vannak a nemzetközi közösség jövője szempontjából. Ha elismerjük, hogy a probléma világszintű, sőt, ha látjuk, hogy a probléma sajátosan csak nemzeti népesedési problémák formájában jelentkezik, feltehetjük a kérdést, hogy milyen hatása volt a világ szaporodási arányszámára az egyes országokon belül a demográfiai és nem demográfiai folyamatok közt létrejött kiegyenlítődésnek.

A 2. tábla baloldalán a vizsgált 156 ország három kategóriába van besorolva, természetes szaporodási arányszámukról alkotott felfogásuk szerint: „magasabb arányszám kívánatos" (37); a jelenlegi arányszám „kielégítő" (70); és „alacsonyabb arányszám kívánatos" (49). Ezután a fenti három kategóriába már előre besorolt egyes országokra — az 1975—2000 közti időszakra — felállított népességelőreszámítás valamelyik variánsa következik. Többféle elméleti kombináció lehetséges a három demográfiai variáns közt: magas, közepes, alacsony — és a szaporodási arányszámról alkotott felfogások három kategóriája közt: „magasabb arányszám kívánatos", „a jelenlegi arányszám kielégítő" és „alacsonyabb arányszám kívánatos".

A táblán csak hétféle kombináció szerepel: A, B, C, D, E, F és G-vel jelölve. Az A kombináció tökéletes korrelációt mutat a kormánynak a jelenlegi növekedési arányszám megítélése és az ennek logikusan megfelelő előreszámítási variáns között. Tehát azok a kormányok, amelyek „magasabb arányszámot" tartanak „kívánatosnak", magas variánst jelöltek meg, azok pedig, amelyek az arányszámot „kielégítő"-nek tartják, közepes variánst jelöltek meg,[1] és azok, amelyek az „alacsonyabb arányszámot" tartják „kívánatosnak", alacsony variánst adtak meg. A B kombináció részleges korrelációt mutat a kiválasztott demográfiai variánsok és a kormánynak a jelenlegi szaporodási arányszámról felállított értékelése közt. Eszerint azok a kormányok, amelyek a „magasabb arányszámot" tartják kívánatosnak, közepes variánst jelöltek meg, azok viszont, amelyek kielégítőnek tartják arányszámukat, közepes variánst és azok, amelyek „alacsony arányt" tartanak kívánatosnak, az alacsony variánst adták meg. A C kombináció szintén részleges korrelációt mutat a demográfiai variánsok és a kormánynak a szaporodási arányszámról kialakított értékelése közt. A C kombináció és a B kombináció közti különbség a kö-

[1] Ez a korreláció itt csak megközelítő jellegű; az a tapasztalat, hogy azok az országok, amelyek elégedettek saját szaporodási arányszámukkal — legyen az akár magas, akár alacsony, vagy stabil, csökkenő vagy emelkedő — olyan variánsokat választanak, amelyek egymással egybevetve, egészben véve megfelelnek az ENSZ közepes variánsának.

vetkező: azok az országok, amelyek elégedettek arányszámukkal, itt is a közepes variánst jelölték meg; viszont azok az országok, amelyek „magasabb arányszámot" tartanak kívánatosnak, a magas variánst, s azok, amelyek „alacsonyabb arányszámot" tartanak „kívánatosnak", az alacsony variánst adták meg. A D kombinációnál majdnem teljesen hiányzik a korreláció a kormányok felfogása és a demográfiai variánsok közt az alábbi két kategóriában: „magasabb arányszám kívánatos" és „alacsony arányszám kívánatos", amelyek meghatározó jellegűek. A „magasabb arányszám kívánatos" kategóriához az alacsony variánst kapcsolták, az „alacsony arányszám kívánatos" kategóriához pedig a magas variánst; a „kielégítő" kategóriához itt megint a közepes variáns kapcsolódott. Az E kombinációban az összes ország alacsony variánst kapott; az F kombinációhoz a közepes variáns, a G kombinációhoz pedig a magas variáns kapcsolódott.

Az első olyan próbálkozás, hogy kimutassuk a korreláció vagy a korreláció hiányának lehetséges hatásait a kormányoknak szaporodási arányszámukról alkotott jelenlegi véleménye és jelenlegi törekvéseiknek többé-kevésbé megfelelő demográfiai fejlődés előreszámításainak értékei közt az alábbi néhány pontra világít rá: (a) azon kormányok törekvéseinek a kielégítése csak csekély hatást fog gyakorolni a világ népességszámára a 2000. évben, amelyek a „magasabb arányszámot" tartják kívánatosnak, vagy kielégítőnek, szemben azon kormányok törekvéseinek hatásaival, amelyek az „alacsony arányszámot" tartják kívánatosnak; (b) a 49 ország közül, amelyek az „alacsonyabb arányszámot" tartják kívánatosnak, 18 Ázsiában található, éspedig ezek teszik ki a régió népességének nagyobb részét. Az 1975—2000 közti szaporodás — abszolút számokban — Dél-Ázsia és Kelet-Ázsia országaiban az *alacsony variáns* szerint 1150 millió lesz, a *magas variáns* szerint pedig 1590 millió lenne, szemben a latin-amerikai és afrikai országokra együttesen számított 590 millióval az *alacsony variáns* szerint. Végül látható, hogy a világnépesség szaporodásának megfékezése nagyrészt attól függ, hogy sikerül-e Ázsiában az alacsony variánst elérni.

Ezeknek a megközelítő számításoknak az alapján végezhető el az egyetlen számítás a kormányoknak népességük természetes szaporodási arányszámával szemben tanúsított magatartása hatásairól, a világ népességének lehetséges fejlődésére, napjaink és a 2000. év között. Meg kell jegyeznünk — tisztán gyakorlati szempontból — hogy végső soron sokkal fontosabb azt elősegíteni, hogy a kormányok saját törekvéseiket megvalósítsák, mint az, hogy megpróbáljuk ezeket megváltoztatni. Végül, ha a kormányok törekvéseit úgy tekintjük, mint a demográfiai magatartás egyedüli meghatározóit, az eredmény világméretekben a 2000. évben nemcsak hogy összhangban lesz az egyes országok törekvéseivel — amint az a 2. táblán látható — hanem abban is tükröződni fog, hogy a népességszám csak valamivel lesz magasabb, mint amilyen akkor lenne, ha az összes országra szisztematikusan alacsony változatot alkalmaznák, vagyis 5972 millió fő, szemben 5838 millióval (A és E kombináció) ami lényegesen alacsonyabb, mint a közepes variánsra számított össznépesség — 6253 mil-

2. A világ népességére vonatkozó előreszámítások 1975-től 2000-ig, az egyes kormányok által a jelenlegi természetes szaporodási arányszámról alkotott felfogásnak teljesen vagy részben megfelelő variánsok különböző kombinációi szerint

Перспективные исчисления населения мира с 1975 по 2000 гг. по разным комбинациям вариантов, соответствующим полностью или только частично взглядам правительств об их теперешнем коэффициенте естественного прироста

Variáns-kombinációk	Az országok száma, amelyek			A megadott variáns-kombinációkat használó népességelőreszámítások			
	magasabb arányszámot tartanak kívánatosnak = 37	a jelenlegi arányszámot tartják kielégítőnek = 70	alacsonyabb arányszámot tartanak kívánatosnak = 49	össznépesség szaporodás 1975[a]—2000	1975—2000		szaporodási indexek (alacsony variáns = 100-as bázis) 1975—2000
	(variánsok)			(millió)			
A) *Teljes korreláció:* az arányszám alakulása megfelel a kormány felfogásának	magas	közepes	alacsony	3932	5972	2040	108
B) *Részleges korreláció:* az arányszám alakulása megfelel a kormány felfogásának, ha túl magasnak, vagy kielégítőnek tartják az arányszámot	közepes	közepes	alacsony	3931	5944	2013	106
C) *Részleges korreláció:* az arányszám alakulása megfelel a kormány felfogásának, ha túl alacsonynak, vagy kielégítőnek tartják az arányszámot	magas	közepes	közepes	3947	6245	2298	122

World population projections from 1975 to 2000, according to different combinations of variants corresponding completely or only in part to government perceptions of their current rate of natural increase

Variáns-kombinációk	Az országok száma, amelyek magasabb arányszámot tartanak kívánatosnak = 37	a jelenlegi arányszámot tartják kielégítőnek = 70	alacsonyabb arányszámot tartanak kívánatosnak = 49	A megadott variáns-kombinációkat használó népességelőreszámítások össznépesség szaporodás 1975[a]—2000		1975—2000	szaporodási indexek (alacsony variáns = 100-as bázis) 1975—2000
	(variánsok)			(millió)			
D) *Nagyon kis korreláció:* az arányszám alakulása megfelel a kormány felfogásának, ha kielégítőnek tartják az arányszámot	alacsony	közepes	magas	3901	6391	2490	132
E) Az alacsony variáns szisztematikus alkalmazása az összes országra	alacsony	alacsony	alacsony	3948	5838	1890	100
F) A közepes variáns szisztematikus alkalmazása az összes országra	közepes	közepes	közepes	3967	6253	2286	121
G) A magas variáns szisztematikus alkalmazása az összes országra	magas	magas	magas	3980	6637	2657	141

Forrás: **Selected World Demographic Indicators by Countries, 1950—2000 (ESA/P/WP. 55).**

[a]Az 1975. évi népességszám különféle hipotézisek szerint variálódik, mert egy 1973-ra épülő előreszámítás eredménye.

lió fő 5972 millió fővel szemben (F és A kombinációk), és még mindig alacsonyabb, mint a magas variánsra számított össznépesség — 6637 millió fő, 5972 millióval szemben — (G és A kombináció). Azt is mondhatnánk, hogy a hétféle hipotézis szerint 2000-re számított népességszámok (lásd 2. tábla) közti különbségek abszolút számokban nézve viszonylag jelentéktelenek. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az előreszámítások szempontjából vizsgált időszak (1975—2000) — vagyis 25 év — olyan időszak, amely alatt a tehetetlenségi erő (inercia) hatásai, kombinálva például a fejlődő országok népességének jelenlegi korstruktúrájával, meglehetősen nagyok lesznek. Csak 2000 után válik észrevehetővé a trendek változása. Az 1975. és 2000. közt alkalmazott népesedéspolitikák fogják majd az érdeklődést felszítani az olyan problémák iránt, amelyeknek látványos hatásai csak 2000 után fognak megmutatkozni.

A 3. tábla azt mutatja, hogy milyen politikát választanak a kormányok a leggyakrabban, amikor azt észlelik, hogy természetes szaporodásuk üteme problémát okoz. Elsősorban arra kell felhívnunk a figyelmet, hogy 156 ország közül csak 24 — amelyek egyenlően oszlanak meg a fejlett és a fejlődő országok közt — nem észlel semmilyen problémát természetes szaporodási arányszámával kapcsolatban. Ezek az országok reprezentatívak az országok egyik kategóriájára (0 kategória) nézve, azokra melyek úgy vélik, hogy a szaporodási arányszámnak vagy nincs semmilyen hatása, vagy kedvező hatása van gazdasági és társadalmi fejlesztési céljaik megvalósítása szempontjából, és ezért úgy gondolják, hogy semmi okuk sincs a beavatkozásra. Rendkívül változatos különbségek figyelhetők meg további 132 országnál abban, hogy miképpen érzékelik szaporodási ütemük hatásait a fejlődésre. Végül, ritka az az eset, amikor úgy vélik, hogy a szaporodási arányszámnak nincs semmilyen hatása, vagy hogy teljes mértékben kedvezőtlen vagy teljes mértékben kedvező a hatása. A legtöbb esetben úgy vélik, hogy van negatív és van pozitív hatása is. A kormányzati beavatkozások is két kategóriára oszthatók: lehetnek tisztán demográfiai beavatkozások és lehetnek a gazdasági és társadalmi struktúra átalakítására irányuló beavatkozások, amelyeknek mértéke országonként változhat. Nagyon csekély azoknak az országoknak a száma, amelyek kizárólag csak demográfiai beavatkozást alkalmaznak. Ezeket az országokat a 3. táblán a 2 C, 1 A, 1 B és 1 C kategóriák jelölik, vagyis összesen 9 ország tartozik ide. Az összes többi ország — összesen 123 — olyan politikai opciók kombinációját alkalmazza, amelyek esetében a tisztán demográfiai beavatkozáson kívül a társadalmi-gazdasági struktúra átalakítása szférájába is beavatkoznak.

Csupán megjegyezzük, hogy az ilyen politikák egyre nagyobb szerepet játszanak a fejlődő országokban és hogy egyes kormányok — nevezetesen a szocialista országok kormányai — ezeket tartják a fő, sőt egyedül alkalmas politikának a társadalmi-demográfiai egyenlőtlenségek kiigazítására. Ha megnézzük a következő táblát, némi képet alkothatunk arról, hogy viszonylag mekkora súlyt tulajdonítanak a demográfiai beavatkozásnak, ill. be nem avatkozásnak a kormányok

olyan irányú politikájában, amellyel a természetes szaporodás üteme által keltett egyenlőtlenségeket próbálják orvosolni. 19 ország, s kö-

3. A jelenlegi természetes szaporodási arányszámmal kapcsolatban a kormányzatok által észlelt problémák megoldására választott politikai alternatívák kombinációi

A) A politikai alternatívák kombinációi (Az országok száma)

Комбинации возможностей выбора правительственной политики для решения проблем в связи с теперешними коэффициентами естественного прироста.

(Число стран)

Комбинации возможностей выбора в политике

Combinations of Government policy options for the solutions of problems perceived in relation to current rates of natural increase

(Number of countries)

Combinations of policy options

Országok	5	4			3				2			1			0	Összes
		A	B	C	A	B	C	D	A	B	C	A	B	C		
Fejlett országok	4	3	—	4	—	3	1	5	—	4	—	2	2	2	12	42
Fejletlen országok	9	25	4	6	2	5	12	14	22	—	1	—	1	1	12	114
Összesen	13	28	4	10	2	8	13	19	22	4	1	2	3	3	24	156

B) A kormányok politikai alternatíváinak leggyakoribb kombinációi

Самые частые комбинации возможностей выбора правительственной политики

Most frequent combinations of government policy options

A kombinációk kategóriái	Halandóság	Termékenység	Térbeli eloszlás	Nemzetközi vándorlás	Technológia és/vagy társadalmi-gazdasági reform
5	x	x	x	x	x
4A	·	x	x	x	x
B	x	·	x	x	x
C	x	x	x	·	x
3A	x	·	x	·	x
B	·	x	·	x	x
C	·	x	x	·	x
D	·	·	x	x	x
2A	·	·	x	·	x
B	·	·	·	x	x
C	·	x	·	x	·
1A	·	x	x	x	·
B	·	·	x	·	·
C	·	·	·	x	·

x A kormányzat közbelép.
· A kormányzat nem lép közbe.

zülük 13 fejlődő ország olyan politikát folytat, amelyben a nem demográfiai beavatkozás van túlsúlyban, bár a demográfiai beavatkozás bizonyos hagyományos formáit is alkalmazzák; 95 ország, beleértve 77 fejlődő országot, olyan politikát alkalmaz, amelyben egyenlő a beavatkozás demográfiai és nem demográfiai formáinak a súlya; végül, csak 18 ország, közülük 12 fejlődő ország alkalmaz olyan politikát, amelyben a demográfiai beavatkozás dominál és a társadalmi-gazdasági beavatkozás csak másodlagos szerepet játszik. Csak 24 olyan ország van — ahol a természetes szaporodás arányszáma nem okoz problémát — és ahol helytelennek tartanak bármilyen, a demográfiai és nem demográfiai tényezőket befolyásoló beavatkozást.

A 3. táblán látható a természetes szaporodás arányszámának módosítása érdekében választott politikák részletesebb elemzése, az alternatívák többé-kevésbé gyakori kombinációival. Eltekintve attól a 24 országtól, ahol úgy vélik, hogy semmilyen problémát nem jelent a népesség természetes szaporodása, a többi ország többé-kevésbé gyakran választja a beavatkozási formák bizonyos kombinációit. Rá kell mutatnunk arra, hogy csak 13 ország (A 3. táblán az 5. kategória) alkalmazza a lehetséges alternatívák teljes skáláját, a többiek a demográfiai és a nem demográfiai beavatkozás kombinációját alkalmazzák. A leggyakoribb kombináció — *4 A* (28 ország) — a termékenységet, térbeli eloszlást és a nemzetközi vándorlást érintő beavatkozást, és ugyanakkor a gazdasági és társadalmi struktúra átalakítására irányuló politikát foglalja magában. A *2 A* kombináció (22 ország, mind fejlődő ország) a térbeli újraelosztást érintő beavatkozásból áll, a gazdasági és társadalmi struktúra átalakításával kombinálva. A *3 D* kombináció (19 ország) a térbeli eloszlásra és a nemzetközi vándorlásra irányuló beavatkozásból áll, a gazdasági és társadalmi struktúra átalakítására irányuló politikával kombinálva.

Országok	A nem demográfiai tényezőket befolyásoló beavatkozás dominál	A demográfiai és nem demográfiai tényezőket befolyásoló beavatkozások egyenlőek	A demográfiai tényezőket befolyásoló beavatkozás dominál	A természetes szaporodási arányszám nem okoz problémát	Összesen
Fejlett országok	6	18	6	12	42
Fejlődő országok	13	77	12	12	114
Összesen	19	95	18	24	156

1974. és 1976. közt sok tényező befolyásolta az országok felfogását, szaporodási arányszámaikat és — következésképp — politikájukat illetően. Nézzük elsőként a fejlődő országok esetét: Berlin és Szingapur már nem azt állítják, hogy „alacsonyabb arányszám kívánatos", hanem úgy vélik, hogy a jelenlegi „kielégítő". Olyan országok viszont, mint Etiópia, Honduras, Jordánia, Nigéria és Surinam — bár jelenlegi arányszámaikat „kielégítő"-nek tartják — úgy látszik, hogy

elismerik a magas növekedési arányszámokkal rendszerint együttjáró problémák létezését. Egy hat országból álló csoportban (Equador, Libéria, Madagaszkár, Nicaragua, Senegal és Sierra Leone) meglehetősen világos jelei mutatkoznak annak, hogy a kormányok most alacsonyabb arányszámot tartanak kívánatosnak, viszont semmilyen politikai intézkedést nem tettek ennek érdekében. Egy másik, fejlődő országokból álló csoportban a kormányok nemcsak hogy kijelentették, hogy alacsonyabb arányszám kívánatos, hanem ki is alakították politikájukat az ütem csökkentésére; ezek az országok a következők: Grenada, Lesotho, Seychelles, Pápua Új-Guinea és Uganda. Végül olyan országok, mint India és Indonézia megerősítették a szaporodás ütemének csökkentésére irányuló politikájukat. India e tekintetben erőteljesebb intézkedéseket tett.

A fejlett országokban majdnem mindenütt csökkentek a természetes szaporodás arányszámai. Egyes országok azonban — mint pl. Magyarország és Csehszlovákia — megváltoztatták a természetes szaporodási arányszámra vonatkozó felfogásukat, mégpedig a „magasabb arányszám kívánatos" nézetről áttértek a „kielégítő"-re, kétségtelenül sikeres családtervezési politikájuk eredményeként. Más országok, amelyek korábban a magasabb arányszámot tartották kívánatosnak, átalakították poltikájukat, hogy meg tudják állítani a termékenység csökkenését. Ez a helyzet Argentínában, Franciaországban, a Német Demokratikus Köztársaságban, Görögországban és Luxemburgban. Két olyan ország, amely 1974. előtt magasabb növekedési arányszámot tartott kívánatosnak, de nem alakított ki erre irányuló politikát, most már úgy látszik, tovább lép, nevezetesen Finnország és Uruguay. Néhány ország, amely korábban nem tartotta a magasabb arányszámot kívánatosnak, 1976-ban kijelentette, hogy most már kívánatosnak tartja, ez a helyzet a Német Szövetségi Köztársaságban, az Ukrán SZSZK-ban és a Szovjetunióban. Svájc első ízben adta tanújelét annak, hogy gondot okoz a szaporodási arányszám csökkenése.

Végül, más fejlett országok — mint pl. Portugália — amelyek korábban magasabb természetes szaporodási arányszámot tartottak kívánatosnak, most kielégítőnek tartják a növekedés ütemét, Chile pedig, amely korábban alacsony arányszámot tartott kívánatosnak, most kielégítőnek tartja arányszámát. Új-Zéland viszont, amely korábban kielégítőnek tartotta arányszámát, most alacsonyabbat tart kívánatosnak, annak ellenére, hogy az arányszám folyamatosan csökkent.

II. A KORMÁNYOK FELFOGÁSA ÉS POLITIKÁJA A HALANDÓSÁGGAL KAPCSOLATBAN

Egyetlen kormány sem tartja a jelenleg elért szinteket tökéletesen kielégítőnek. Egyesek azonban elfogadják a helyzetet, tekintettel arra, hogy a halandóság alakulását a legkülönbözőbb feltételek befolyásolják. A helyzet elfogadhatósága pedig nagyrészt — amint a 4. táblán látható — a különböző vizsgált országokban megfigyelt halandósági szinttől függ. De még azokban az országokban is, ahol hosz-

szabb a születéskor várható élettartam, akadnak problémák a kor, a nem, a lakóhely és a foglalkozás szerinti differenciális halandóság terén. Sőt, egyes ipari országokban, ahol a születéskor várható élettartam szintjei a legmagasabbak közé tartoznak a világon, az utolsó tíz év alatt megfordult a több mint egy évszázada tapasztalható csökkenés aránya, különösen bizonyos korcsoportokba tartozó férfiak esetében.

A kormányok közt a népesedéspolitika tárgyában végzett ún. Harmadik Vizsgálat, amely az 1976. évi helyzettel kapcsolatos véleményekre vonatkozik, olyan kérdést is tartalmazott, hogy elfogadhatók-e a jelenlegi halandósági szintek. A 4. tábla a kapott válaszok és egyéb kormányzati forrásokból gyűjtött információk alapján készült. Ez a tábla a következőképpen foglalható össze:

a) A fejlett országokban (összesen 42) 32 ország elfogadhatónak és 10 elfogadhatatlannak tartja a szintet.

b) A fejlődő országokban (összesen 114) 27 ország elfogadhatónak és 87 elfogadhatatlannak tartja a szintet.

A 4. tábla azt mutatja, hogy az elfogadhatóság foka a születéskor várható élettartammal kifejeződő halandósági szint szerint változik. 54 olyan ország közül, ahol a születéskor várható élettartam 50 esztendő, egyik sem tartotta ezt a szintet elfogadhatónak. 37 olyan

4. A kormányok felfogása a születéskor várható átlagos élettartam jelenlegi szintjeiről és ezek elfogadhatóságáról, a jelenlegi gazdasági és társadalmi viszonyok szerint
(Országok száma)

Взгляды правительств о теперешних уровнях средней продолжительности предстоящей жизни при рождении и их приемлемость при теперешних экономических и социальных условиях
(Число стран)

Government perceptions of current levels of average expectation of life at birth and their acceptability in the light of current economic and social conditions
(Number of countries)

Régiók és országok	A születéskor várható élettartam szintjei: 70 éves és idősebb E	N	62[a]—69 éves E	N	50—61 éves E	N	50 éves és fiatalabb N	Összesen
ECA	—	—	1	—	—	10	37	48
ECWA	—	—	4	1	2	1	4	12
ECLA	1	—	8	6	2	9	1	27
ECE	26	6	3	3	—	1	—	39
ESCAP	4	—	4	—	4	6	12	30
Fejlett országok	28	6	4	4	—	—	—	42
Fejlődő országok	3	—	16	6	8	27	54	114
Összesen	31	6	20	10	8	27	54	156

E Elfogadható.
N Elfogadhatatlan.
[a]A születéskor várható 62 év élettartam megfelel a világ 1985-ben várható átlagos élettartamának, amint ezt a Világnépesedési Akcióterv 22. pontja leszögezi. A többi kategóriát ebben a táblában az erre a számadatra hivatkozó anyagból választottuk ki.

országban viszont, ahol a születéskor várható élettartam 70 év és több, 31 elfogadhatónak tartotta ezt a szintet.

A 4. tábla regionális elemzése azt mutatja, hogy az ECA az a régió, ahol a legtöbb ország úgy vélekedik, hogy a halandóság jelenlegi szintjei elfogadhatatlanok, mégpedig 48 ország közül 47. A világ többi régiói kevésbé egységesek elutasító magatartásuk tekintetében, mivel demográfiai helyzetük sokkal változatosabb, mint Afrikában. Az ECWA régióban 12 ország közül hatban elfogadhatatlannak tartják a szintet. Az ESCAP régióban pedig 30 közül 18, az ECE régióban 39 közül 10. Az ECE régióban az ezt az álláspontot képviselő 10 ország közül hat országban 70 évnél magasabb a születéskor várható élettartam.

Az 5. táblán megpróbáltuk előrebecsülni az 1980—1985. közti helyzetet, először a Népesedési Főosztály halandósági előreszámításai szerint (közepes variáns) a 2. oszlopban, másodszor pedig az egyes kormányok által bejelentett célkitűzések szerint a 3. oszlopban. A legoptimistább — vagyis a kormányzatok által megadott — előrejelzések szerint (3. oszlop), a világ népességének 5,8 százalékát képviselő 34 országban a születéskor várható élettartam 1980—1985-ben még mindig 50 év alatt lesz. A világ népességének 35,9 százalékát képviselő harminckilenc országban pedig a születéskor várható élet-

5. Azoknak az országoknak a népessége, a világnépesség százalékában kifejezve, amelyekben a születéskor várható átlagos élettartam 1985-ben 62 évig terjedhet, az Egyesült Nemzetek előreszámításai és a kormányok által kitűzött célok alapján számítva

Пропорция населения мира с 1985 г., живущего в странах, в которых средняя продолжительность предстоящей жизни при рождении будет вероятно не больше 62 лет согласно прогнозам ООН и целям, поставленным правительствами

Proportion of world population in 1985 residing in countries likely to have an average expectation of life at birth of up to 62 years according to United Nations projections and targets set by Governments

A születéskor várható élettartam szintje	Az ENSZ becslése 1970—1975-re (1)	Az ENSZ előreszámításai 1980—1985-re (közepes változat) (2)	A célokat kitűző kormányok előrejelzései (3)
50 év alatt			
Az országok száma	54	42	34
Népesség (millió fő)	1337	469	279
Százalékaránya a világnépességben	33,7	9,7	5,8
50-től 62 év			
Az országok száma	36	32	39
Népesség (millió fő)	1429	1551	1731
Százalékaránya a világnépességben	36,0	32,2	35,9
Legalább 62 év			
Az országok száma	90	74	73
Népesség (millió fő)	2766	2020	2010
Százalékaránya a világnépességben	69,7	41,9	41,7

tartam az 50—62 éves kategóriába fog esni. Regionális szinten — tekintettel az 1975. évi kedvezőtlen helyzetükre — a legnagyobb erőfeszítéseket Afrikában, Ázsiában és Latin-Amerikában kell majd tenni, ha el akarják érni 1985-re a Világnépesedési Akciótervben említett, születéskor várható élettartam világszintű átlagát, a 62 évet.

Minden kormány alkalmaz politikai és egyéb intézkedéseket az egészségügy szintjének emelése és a halálozási arányszám csökkentése érdekében. Jelentős különbségek tapasztalhatók azonban közöttük, különösen az alábbi megközelítési módok tekintetében: (a) a társadalmi struktúrának olyan átalakítása, hogy képes legyen az egészségügy szintjének emelésére és ugyanakkor a népesség leghátrányosabb helyzetben levő csoportjai általános életszínvonalának az emelésére is; (b) az orvosi technológia eredményeinek kiterjesztése az egész népességre, különösen a legkevésbé hozzáférhető vidéki területeken. Nem szándékozunk ehelyütt részletesen tárgyalni az egészségügyi problémák különféle lehetséges megközelítését, amelyek az Egészségügyi Világszervezet hatáskörébe esnek; elég, ha rámutatunk arra, hogy mind a fejlett, mind a fejlődő országok kormányainak meglehetősen sok lehetőség áll a rendelkezésre.

Ami pedig az 1974—1976. közti időszakban végbement változásokat illeti, itt meg kell különböztetnünk a fejlett országok helyzetét a fejlődő országokétól. Az előbbi országcsoportban egyre nagyobb mértékben felismerik, hogy a népesség különböző csoportjai életkörülményeinek mekkora differenciális hatásai vannak a halandóságra. Már említettük a férfi halálozási arányszám rosszabbodó trendjét. Különböző vizsgálatokat végeztek e téren, de eddig még nem fogalmaztak meg semmilyen politikát. A fejlődő országokban pedig két fő tendencia kezd érvényesülni a halandósággal kapcsolatos problémák felfogásában. A szó szoros értelmében mindenütt általánosan tudatára ébredtek annak, hogy túl nagy a halandóság a nagyon kis gyermekek körében és hogy mennyire hátrányos helyzetben van a falvakban élő lakosság. Az első probléma leküzdésére nagyarányú anya- és gyermekvédelmi programokat kezdeményeztek, gyakran születésszabályozási programokkal összekapcsolva; a második probléma, vagyis a vidéki területek problémájának megoldására pedig a csak a kezelésre kiterjedő egészségügyi programokat olyan nagyméretű preventív programokká alakítják át, amelyek jobban alkalmazkodnak az érintett népességcsoportok életkörülményeihez.

III. A KORMÁNYOK FELFOGÁSA ÉS POLITIKÁJA A TERMÉKENYSÉGGEL KAPCSOLATBAN

A termékenységnek — mint a természetes szaporodás arányszámának trendjét elsődlegesen módosító demográfiai változónak — több mint harminc év óta különös figyelmet szenteltek a kormányzatok. 1952-ben történt, hogy az első államilag támogatott születésszabályozási programot Indiában útjára indították. A világnépesség növekedéséről folyó vitákban többnyire a termékenység csökkentését tekintik az egyedüli útnak ahhoz, hogy sikerüljön megteremteni az

egyensúlyt a népesedés és a megélhetési lehetőségek között. Az ellentétek hirtelen kiéleződtek, amint ideológiai érveket kezdtek vegyíteni az ezideig túlságosan technikai jellegű vitákba, amelyeket mindeddig a közgazdászok, szociológusok és demográfusok folytattak. Ma már, úgy látszik, olyan racionális felfogás kezd kialakulni, amely vitathatatlanul hozzájárult — ha nem is a kérdés jelentőségének kisebbítéséhez — de a vitázók szenvedélyének a csökkentéséhez. Újabban azonban megint fellángolt a vita azzal, hogy új dimenzió lépett be, amit talán úgy jellemezhetnénk, hogy „individualista", szemben az előző, globális dimenzióval. Házaspárok, s különösen a nők kitartóan követelik azokat a jogokat és eszközöket, amelyekkel szabadon maguk határozhatják meg termékenységüket. Néhány kormány, különösen a fejlett országokban, nehéz helyzetbe került, mert a házaspároknak az a kifejezett kívánsága, hogy szabályozhassák, vagyis valójában csökkenthessék termékenységüket, csak ritkán volt összhangban a kormányoknak azzal a törekvésével, hogy biztosítani kell a jelenlegi népességnek legalább az utánpótlását.

A 6. táblán látható adatok azt ábrázolják, hogy miképpen érzékelik a kormányok a jelenlegi termékenységi arányszámot. 156 ország közül 18 (beleértve 11 fejlett országot) úgy véli, hogy termékenységi arányszáma „túl alacsony", 83 (beleértve 30 fejlett országot) úgy, hogy „kielégítő" és 55 (közülük csak egy fejlett ország) úgy, hogy az „túl magas". A termékenységi arányszámát „kielégítőnek" vélő 83 ország közt a demográfiai viszonyok széles skálája fordul elő, amint majd látni fogjuk, ha az eredményeket regionális szinten vizsgáljuk.

Az ECE (Európa) területén található a legtöbb olyan kormány (összesen 39 közül 10), amely azért elégedetlen, mert „túl alacsony"-nak tartja arányszámát; a következő az ECA (Afrika) (48 közül 5) és az ESCAP (Ázsia és Óceánia) (30 közül egy). Az ECWA (Nyugat-Ázsia) régió nem jelenik meg ebben a kategóriában. A legtöbb olyan ország, amely azt írja magáról, hogy „elégedett", az ECE-hez (39 közül 28), az ECA-hoz (48 közül 25) és az ECWA-hoz (12 közül 10) tartozik. Az ECLA (Latin-Amerika) régióban 27 közül csak kilenc, az ESCAP régióban pedig 30 közül csak tizenegy nyilatkozott hasonlóképpen. Az arányszámot „túl magas"-nak tartó kormányok esetében az ESCAP-hoz tartozik 30 közül 18, az ECLA-hoz 27 közül 16, az ECA-hoz 48 közül 18, az ECWA-hoz 12 közül 2, az ECE-hez 39 közül egy. Ebben az utolsó kategóriában feltűnő, hogy az ECLA régióban milyen sok ország elégedetlen azért, mert arányszámaik „túl magasak". A 6. és 7. táblákat összehasonlítva láthatjuk, hogy nincs teljes kapcsolat a nem kielégítőnek vélt arányszám és a kormányzat beavatkozási politikájának érvényesülése közt. A „kielégítő" kategória azokat az országokat foglalja magában, amelyek sikeres politikájuk eredményén elégedettek, valamint azokat is, amelyek egyszerűen elégedettek valamilyen spontán trenddel, amit fejlesztési terveik eredményességét tekintve vagy kedvezőnek, vagy semlegesnek tartanak. Így ezek sem tartják különösen indokoltnak szabályozási politika alkalmazását.

6. A kormányok felfogása termékenységük jelenlegi szintjéről (Országok száma)

Взгляды правительств о теперешних уровнях плодовитости (Число стран)

Government perceptions of current levels of fertility (Number of countries)

Régiók és országok	Az arányszám			Összesen
	nem kielégítő (túl alacsony)	kielégítő	nem kielégítő (túl magas)	
ECA	5	25	18	48
ECWA	—	10	2	12
ECLA	2	9	16	27
ECE	10	28	1	39
ESCAP	1	11	18	30
Fejlett országok	11	30	1	42
Fejlődő országok	7	53	54	114
Összesen	18	83	55	156

A kormányoknak a termékenységbe való beavatkozási politikája tekintetében szokás megkülönböztetni egymástól olyan intézkedéseket, amelyeknek fő célja demográfiai jellegű és azokat, amelyek főként a család vagy az egyén jólétének előmozdítására irányulnak. Ez a megkülönböztetés azonban nem teljesen világos, mivel az a kormány, amelynek beavatkozási politikája főként valamilyen demográfiai célra irányul ugyan, általában úgy véli, hogy az ilyen jellegű beavatkozás a család jólétét is érinti, és hogy a nemzet érdekei egybeesnek a nemzetet alkotó egyének érdekeivel. És fordítva, nagyon valószínűtlen, hogy a család jólétének előmozdítására irányuló beavatkozási politika semmilyen hatást nem fejtene ki a termékenység szintjére és trendjére. Itt számos olyan érzékeny tényező akad, amelyek csak komplikálják az elemzés feladatát, ezért az eredményeket mindenesetre csak a legnagyobb óvatossággal szabad interpretálni.

A 7. táblán azok az országok szerepelnek, amelyeknek a politikája a termékenység területén főként a természetes szaporodási arányszám befolyásolására irányul, vagyis annak emelésére, fenntartására, vagy csökkentésére. Először is meg kell jegyeznünk, hogy 82 ország nem ismeri el, hogy egy egyáltalán bármilyen beavatkozási politikát folytatna e téren; 14 ország, 10 fejlett országot beleértve, a termékenységi arányszám emelésére irányuló politikát folytat; 20 ország, köztük 10 fejlett ország megpróbálja fenntartani jelenlegi arányszámát, és 40 — mind fejlődő — ország elhatározta, hogy csökkenti arányszámát. Az össznépességet tekintve ez azt jelenti, hogy a világ népességének három százaléka olyan országokban él, amelyeknek politikája a termékenység szintjének emelésére irányul, 10 százalék olyan országokban, amelyek a jelenlegi szintet kívánják fenntartani, 56 százalék olyan országokban, ahol a politika a szint csökkentésére irányul, 31 százalék pedig olyan országokban, amelyeknek

kormányai nem folytatnak beavatkozási politikát a termékenység terén.

Regionális szinten az ESCAP-ban a legmagasabb azoknak az országoknak az aránya, amelyek csökkenteni kívánják termékenységi arányszámukat (30 közül 17); ezután következik az ECLA (27 közül 10) és az ECA (48 közül 12). Az ECWA egyik országa sem tartozik ebbe a kategóriába, az ECE-ben pedig csak egy ország, Törökország. Azok az országok, amelyek jelenlegi arányszámukat akarják fenntartani és erre törekvő politikát is folytatnak, főként az ECE területén (39 közül 10), valamint az ECWA területén (12 közül 4) találhatók; ezután következik az ECA (48 közül 2) és az ESCAP (30 közül 4). Az ECLA nem szerepel ebben a kategóriában. Az az országcsoport, amelynek politikája a termékenység emelésére irányul, főként az ECE-ben van reprezentálva 9 országgal, az ECA-ban 2, az ECLA-ban 2 és az ESCAP-ban 1 ilyen ország van; ebben a csoportban egyébként nagyon kevés fejlődő ország van.

Már említettük, hogy megkülönböztetjük a demográfiai célok elérésére irányuló termékenységi politikákat az egyén vagy a család jólétének emelésére irányuló politikától. Ez utóbbi esetben a kormányzati akció olyan modern fogamzásgátlási módszerek kialakítására koncentrálódik, amelyek mindazok rendelkezésére állnak, akik ezeket alkalmazni kívánják. Megjegyezzük, hogy, amint ez a 8. táblán is látható, csak 15 olyan ország van a világon, amelyek korlátozzák a modern fogamzásgátlási módszerekhez való hozzáférést. A többi országnak a magatartása e tekintetben többé-kevésbé kedvező. 28 országban a kormány a be nem avatkozás politikáját követi, más országok esetében pedig többnyire közvetlen lépéseket tesz e módszerek terjesztésének elősegítésére. A közvetlen támogatást nyújtó 97 ország közül 26 a fejlett ország és 71 a fejlődő ország.

Ha az 1974. és 1976. közt végbement változásokat elemezzük, megkülönböztethetjük a termékenység terén a demográfiai célok elérésére irányuló beavatkozási politika változásait az egyéb intézkedések terén tapasztalható változásoktól. A tények egy részével már foglalkoztunk. Közelebbről, a demográfiai célra irányuló termékenységi politikában a legfeltűnőbb körülmény a sterilizálást és az abortusz fokozott alkalmazását szabályozó törvényhozás volt Indiában. Még túl korai volna arról nyilatkoznunk, hogy miképpen alkalmazzák az intézkedéseket és különösen arról, hogy a népesség hogyan fogja fogadni ezeket, de az biztos, hogy az új szabályozások fontos fordulópontot képeznek a születésszabályozás történetében, jelentőségüket tekintve az 1948. évi japán eugenikai jogi szabályozásra emlékeztetnek. Meg kell azt is jegyeznünk, hogy, ahogy az erkölcsök liberalizálása fokozódott, egyre több ország tette vagy teljesen szabaddá az abortuszt, vagy értelmezte lényegesen rugalmasabban az azt akadályozó jogi és orvosi korlátokat. Fontos fejlemény az is, hogy másfajta összefüggésben, mind a fejlett, mind a fejlődő országokban egyre nagyobb erőfeszítéseket tesznek arra, hogy a termékenységgel kapcsolatos politikát az intézkedéseknek egy sokkal szélesebb körű, átfogó

rendszerébe integrálják, úgy, hogy figyelembe veszik a termékenységet meghatározó folyamatok bonyolult kölcsönhatásait is.

7. A termékenység változtatására irányuló ösztönző vagy gátló intézkedésekkel kapcsolatos kormánypolitikák
(Országok száma)

Правительственная политика в отношении мероприятий по стимулированию и разубеждению с целью изменения плодовитости

Government policies relating to measures of encouragement or dissuasion with a view to modifying fertility
(Number of countries)

Régiók és országok	Ösztönző vagy gátló intézkedések a termékenység növelésére	a termékenység fenntartására	a termékenység csökkentésére	Nincsenek ösztönző intézkedések	Összesen
ECA	2	2	12	32	48
ECWA	—	4	—	8	12
ECLA	2	—	10	15	27
ECE	9	10	1	19	39
ESCAP	1	4	17	8	30
Fejlett országok	10	10	—	22	42
Fejlődő országok	4	10	40	60	114
Összesen	14	20	40	82	156

8. A kormányok politikája a modern fogamzásgátlási módszerek hozzáférhetőségével kapcsolatban
(Országok száma)

Хравительственная политика в отношении доступности современных методов регулирования рождаемости
(Число стран)

Government policies relating to access to modern methods of birth control
(Number of countries)

Régiók és országok	Korlátozott hozzáférhetőség	Korlátlan hozzáférhetőség nem támogatja a kormány	a kormány közvetve támogatja	a kormány közvetlenül támogatja	Összesen
ECA	5	15	6	22	48
ECWA	1	4	2	5	12
ECLA	2	2	2	21	27
ECE	5	5	5	24	39
ESCAP	2	2	1	25	30
Fejlett országok	7	3	6	26	42
Fejlődő országok	8	25	10	71	114
Összesen	15	28	16	97	156

IV. A KORMÁNYOK POLITIKÁJA ÉS FELFOGÁSA A NÉPESSÉG TÉRBELI ELOSZLÁSÁVAL ÉS BELSŐ VÁNDORLÁSÁVAL KAPCSOLATBAN

A népesség területi megoszlása és a belső vándorlás szférájában a kormányok nehezen tudják elfogadni a fennálló népesedési helyzetet. A 9. tábla azt mutatja, hogy 156 ország közül 78 „teljesen elfo-

gadhatatlannak" tartja helyzetét. És ebből a 78 országból 71 a fejletlen ország. Ezen felül, 59 ország „bizonyos fokig elfogadhatatlan"-nak látja helyzetét, és csak 19 ország tekinti helyzetét „elfogadhatónak". A fejlődő országokban sokféle oka van ennek a helyzetnek, többek közt a következők: a demográfiai átmenet egyik közvetlen hatása az, hogy munkaerő többlet jött létre, amely kimeríthetetlen forrása lett a városi központok felé irányuló vándorlásnak, a falusi területeken fennálló hiányos jogi, gazdasági és társadalmi struktúrákat nem is említve; a gyarmati uralom hagyatékaként gyakran olyan városi struktúrák és regionális fejlettségi különbségek maradtak hátra, amelyek nem nagyon segítik elő a gazdasági és társadalmi fejlődést; végül, vannak olyan okok is, amelyek az optimális földrajzi megoszlás szempontjából tisztán véletlenek. Némely ország olyan ipari infrastruktúrával rendelkezik, amely bizony nem járul hozzá területük harmónikus fejlődéséhez.

Megdöbbentő, ami a 9. táblából leolvasható, hogy az ECLA-régióban 48 ország közül 36, az ECLA-régióban 27 ország közül 22, és az ESCAP-régióban 30 ország közül 16 „teljesen elfogadhatatlan"-nak tartja népessége térbeli eloszlását. Az ECE-régióban csak három ország van ilyen helyzetben.

A népesség térbeli eloszlásával és a belső vándorlással kapcsolatos valamilyen politika úgyszólván minden országban tapasztalható, beleértve azokat is, ahol a jelenlegi helyzetet elfogadhatónak tartják. A kormányok nagyon is tisztában vannak azzal, hogy a harmónikus eloszlás rendkívül törékeny és komplex egyensúlynak az eredménye, amit állandó beavatkozással folyton helyre kell állítani. A 10. tábla a kormányok akcióit összegezi két egymást kiegészítő megközelítésben, a megkülönböztetés itt a tanulmány céljai szempontjából történt. Egyrészt a falusi területekről a városi területek felé irányuló vándorlással kapcsolatos beavatkozási politikákat csoportosítottuk: a vándorlás áramlásának és irányának meggyorsítására, jelenlegi szintjének fenntartására, lelassítására vagy megfordítására irányuló politikákat — ezek a 10. tábla A) részében találhatók. Másrészt pedig vannak olyan politikák, amelyek vagy kapcsolódnak az ilyen jellegű beavatkozásokhoz, vagy nem eredményezhetik, vagy nem a városi és falusi területek struktúrájának átalakítását, pl. új városok létesítésével. Ezek a politikák a 10. tábla B) részében találhatók. Itt megint több különféle alternatíva lehetséges: megváltoztatni a városi és falusi területek struktúráját, változatlanul hagyni ezeket, csak a falusi területek struktúráját változtatni meg. Összesen négy olyan fejlődő országot találunk, amely meg akarja gyorsítani egyrészt a vándorlás áramlását, másrészt át akarja alakítani mind a városi, mind a falusi területek struktúráját. 35 ország a jelenlegi szinten kívánja tartani a vándorlást, s ezek közül 29 nem kívánja megváltoztatni a városi és falusi területek struktúráját és 6 csak a falusi területek struktúráját akarja átalakítani. 100 ország nagy része lassítani kívánja a vándorlás nagyságát; ezek közül csak 19 nem kívánja megváltoztatni a városi és falusi területek struktúráját, míg 81 reméli, hogy sikerül e struktúrát teljesen vagy részlegesen megváltoztatni.

9. A kormányok felfogása arról, hogy mennyire tekinthető kielégítőnek népességük térbeli eloszlása
(Országok száma)

Взгляды правительств о степени удовлетворительности пространственного распределения населения
(Число стран)

Government perceptions of the degree to which the spatial distribution of the population is satisfactory
(Number of countries)

Régiók és országok	elfogadható	Milyen fokon kielégítő? bizonyos fokig elfogadhatatlan	teljesen elfogadhatatlan	Összesen
ECA	—	12	36	48
ECWA	3	8	1	12
ECLA	1	4	22	27
ECE	13	23	3	39
ESCAP	2	12	16	30
Fejlett országok	13	22	7	42
Fejlődő országok	6	37	71	114
Összesen	19	59	78	156

Ha összehasonlítjuk a fejlett és a fejlődő országokat a vándorlás lassítására irányuló intézkedéseik szempontjából, akkor némileg más arányt kapunk: a 42 fejlett ország közül 25 és a 114 fejlődő ország közül 75 a vándorlás lelassítására irányuló politikát folytat. A legsúlyosabb problémák a fejlődő országokban jelentkeznek. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy a fejlett országok is távol vannak még attól, hogy a faluról történő elvándorlás összes következményeit felszámolják, pedig némelyikük már több mint egy évszázada érzi ennek a következményét. Végül, csak 17 ország folytat a vándorlás irányának megfordítására törekvő politikát.

Regionális szempontból — ha elemzésünkben a vándorlás lassítására irányuló politikákra koncentráljuk figyelmünket — a 10. táblából láthatjuk, hogy az ECA-régióban 48 ország közül 32, az ECWA-régióban 12 ország közül 6, az ECLA-régióban 27 ország közül 23, az ECE-régióban 29 ország közül 23 és az ESCAP-régióban 30 ország közül csak 16 folytat ilyen politikát. Eszerint Afrika, Latin-Amerika és Európa országai általában erőteljesebb lépéseket tesznek e téren, mint az ázsiai országok.

Ha a legújabb változásokat akarjuk elemezni, akkor először is meg kell jegyeznünk, hogy a térbeli eloszlás szabályozásával kapcsolatos politikák kialakulását általában együtt alkalmazzák a tervezett regionális fejlesztéssel, és hogy csak kevés olyan ország van, amelyik nem alakított ki olyan intézkedési rendszereket, amely népességüknek a rendelkezésre álló téren belüli eloszlását kívánja előmozdítani. Nagyobb változások nem mentek végbe 1974. és 1976. közt e téren, de számos javítást, tökéletesítést hajtottak végre a már több évvel korábban kialakított politikákban.

10. *A kormányok politikája a népesség térbeli eloszlásával és belső vándorlásával kapcsolatban*
(Országok száma)

Правительственная политика в отношении пространственного распределения и внутренней миграции населения
(Число стран)

Government policies with regard to the spatial distribution and internal migration of the population
(Number of countries)

Régiók és országok	A / B	A kormányok politikája a falusi területekről és kisvárosi központokból a nagyobb városi területek és metropolisi régió felé irányuló belső vándorlás trendjeire vonatkozóan										Összesen
		gyorsítani a vándorlást		jelenlegi szintjén tartani a vándorlást		lassítani a vándorlást			megfordítani a vándorlás irányát			
		változás a V, és F-ben	nincs változás a V, és F-ben	az F b)-ben	nincs változás a V, és F-ben	változás az F, V, V, F-ben			nincs változás a V, és F-ben	változás az F, V, V, F-ben		
ECA		—	7	4	7	9	—	16	—	2	— 3	48
ECWA		1	4	—	1	1	—	4	—	—	— 1	12
ECLA		1	3	—	3	5	3	12	—	—	— —	27
ECE		1	10	—	4	—	15	4	3	—	2 —	39
ESCAP		1	5	2	4	4	—	8	—	2	1 3	30
Fejlett országok		—	11	—	4	—	16	5	3	—	3 —	42
Fejlődő országok		4	18	6	15	19	2	39	—	4	— 7	114
Összesen		4	29	6	19	19	18	44	3	4	3 7	156

V Városi területek.
F Falusi területek.

V. A KORMÁNYOK FELFOGÁSA ÉS POLITIKÁJA A NEMZETKÖZI VÁNDORLÁSSAL KAPCSOLATBAN

A kormányok felfogását és politikáját a nemzetközi vándorlással kapcsolatban kétféle szempontból vizsgálhatjuk: a vándorlás iránya és volumene szempontjából. A vándorlás volumenének értékelése a kormányzat részéről nem annyira demográfiai, mint szubjektív jellegű és arra utal, vajon az érdekelt országok kormányai demográfiailag fontosnak tartják-e a vándorlás mértékét.

A) A kormányok felfogása és politikája a bevándorlással kapcsolatban

A 11. tábla azt mutatja, hogy a kormányok miképpen értékelik az országukba irányuló bevándorlás volumenét. Azoknak a kormányoknak az esetében, amelyek értékítéletet alakítottak ki a bevándorlási arányszám volumenéről, megkülönböztetjük azokat, amelyek „túl alacsony"-nak, azokat, amelyek „kielégítő"-nek és azokat, amelyek „túl magas"-nak tartják az arányszámot. Csak 39 ország értékeli ilyen módon a bevándorlást. Ezek közül 8, beleértve 2 fejlett országot, „túl alacsony"-nak tartja az arányszámot, 24 ország, beleértve 13 fejlett országot, „kielégítő"-nek tekinti és 7, beleértve 3 fejlett országot, „túl magas"-nak tartja. 117 ország nem értékeli a bevándorlást.

Regionális szempontból az ECE-régió 39 országa közül 16 értékeli a bevándorlás arányszámát. Az ECWA-régióban 12 ország közül 7, 6 azt állítja, hogy „megelégedett", egy pedig azt állítja, hogy nem megelégedett, mert túl alacsony a szintje.

A 12. tábla arra utal, hogy azon országok közül, amelyek bevándorlási arányszámukat demográfiai szempontból értékelik, 8 ország — beleértve 2 fejlett országot — az arányszám növelésére irányuló politikát folytat, 17 ország — beleértve 6 fejlett országot — a jelenlegi szintet biztosító arányszám fenntartására, és 14 ország — köztük 10 fejlett ország — az arányszám fékezésére irányuló politikát folytat. Regionális szempontból nézve pedig, az a nyolc ország, amely emelni kívánja a bevándorlási arányszámot, megoszlik az öt regionális bizottság tagországai közt, mégpedig úgy az ECA tagországai képviselik a legtöbb országot, nevezetesen összesen nyolc közül hármat. Hat fejlett ország az ECE-régióban és hat másik az ECWA-régióban a második politikai alternatívát választotta, nevezetesen az arányszám fenntartását a jelenlegi szinten. A többi ország — amelyek a bevándorlási arányszámot jelenlegi szintjén kívánják tartani — megoszlik a többi regionális bizottság közt. Azok az országok, amelyek a harmadik alternatívát, vagyis a bevándorlás csökkentését választották, főként az ECE-régióba tartoznak (14 ország közül 9).

B) A kormányok felfogása és politikája a kivándorlással kapcsolatban

Több kormánynak okoz demográfiai szempontból gondot a kivándorlás — összesen 52 országnak — mint a bevándorlás — összesen 39 országnak. Ez azt a tényt tükrözi, hogy a kivándorlás, különösen a fejlődő országokból, főként viszonylag kevés számú fejlett ország felé, s a legutóbbi időben néhány fejlődő ország felé is irányul. A

11. A kormányok felfogása a bevándorlás demográfiai jelentőségéről és a jelenlegi szintek elfogadhatóságáról (Országok száma)

Взгляды правительств о демографическом значении иммиграции и о приемлемости теперешних уровней (Число стран)

Government perceptions of the demographic significance of immigration and the acceptability of current levels (Number of countries)

Régiók és országok	A kormányok a bevándorlást demográfiailag					összesen
	jelentősnek		tartják	jelentéktelennek		
	nem kielégítő (túl alacsony)	kielégítő	nem kielégítő (túl magas)	nagyobb bevándorlás kívánatos	kielégítő	
ECA	3	2	2	1	40	48
ECWA	1	6	—	1	4	12
ECLA	1	1	1	—	24	27
ECE	1	13	2	—	23	39
ESCAP	2	2	2	—	24	30
Fejlett országok	2	13	3	—	24	42
Fejlődő országok	6	11	4	2	91	114
Összesen	8	24	7	2	115	156

12. A kormányok politikája a bevándorlással kapcsolatban (Országok száma)

Правительственная политика в отношении иммиграции (Число стран)

Government policies with regard to immigration (Number of countries)

Régiók és országok	Magasabb arányszám kívánatos	Fenntartani a jelenlegi arányszámot, de szigorú ellenőrzésnek alávetve	Fékezni a bevándorlást a jövőben, de fenntartani a már bevezetett bevándorláspolitikát	A bevándorlást demográfiailag jelentéktelennek tekintik, vagy nem tartják hátrányosnak	Összesen
ECA	3	2	2	41	48
ECWA	1	6	—	5	12
ECLA	1	1	1	24	27
ECE	1	6	9	23	39
ESCAP	2	2	2	24	30
Fejlett országok	2	6	10	24	42
Fejlődő országok	6	11	4	93	114
Összesen	8	17	14	117	156

13. táblán a kivándorlási arányszámmal kapcsolatos felfogásokat három csoportba osztottuk: „túl alacsony", „kielégítő" és „túl magas". Megjegyezzük, hogy csak négy ország, köztük egy fejlett ország találja „túl alacsony"-nak az arányszámot; 28 ország pedig, beleértve egy fejlett országot, „kielégítő"-nek tekinti és 20 ország, köztük 7 fejlett ország „túl magas"-nak tartja.

Regionális szempontból az ECA-régióban a kivándorlás által érintett 19 ország közül 15, s az ECLA-régióban 15 ország közül 6 „elégedett" a szinttel; a többi régióban csak néhány országot érint a kivándorlás (13. tábla).

A 14. tábla az egyes kormányok által a kivándorlással kapcsolatban választott politikai alternatívákat mutatja: a kivándorlás szintjének emelésére, fenntartására vagy fékezésére irányuló politikákat. Ezek a politikák csak 52 országot érintenek, a kivándorlást csak ezekben tartják jelentősnek. 9 fejlett és 43 fejlődő ország folytat kivándorlási politikát. 9 fejlett ország közül 7 és 43 fejlődő ország közül 13 fékezni kívánja a kivándorlást. A legtöbb esetben a kivándorlás szintjét fenntartó politikát választják, mégpedig 28 országban, melyek közül 1 fejlett és 27 fejlődő ország. Csak 4 ország folytat kivándorlásra ösztönző politikát.

Regionális szempontból az ECE-régióban egy ország folytat a kivándorlási arányszám fenntartására irányuló politikát és 7 ország a kivándorlást fékező politikát. Az ECA-régióban, ahol sokkal több országot érint a kivándorlás, 15 ország folytat a kivándorlás szintjének fenntartására és 3 ország a kivándorlás fékezésére irányuló politikát. Az ECLA-régióban 9 ország gyakorol kivándorlást fékező politikát és 6 ország a szintet fenntartó politikát. A többi régióban csak néhány eset fordul elő.

1974. és 1976. közt a kormányok magatartása és politikája a nemzetközi vándorlással kapcsolatban figyelemre méltó módon alakult: ez az a terület ugyanis, ahol a rövid távú események, legyenek azok akár politikaiak, akár gazdaságiak elég nagy szerepet játszanak, néha elfedve a hosszabb távú mozgásokat, amelyeknek lényeges jellemzője a stabilitás. A kormányok magatartását különféle tényezők befolyásolták, néha egészen ellentmondó módon. Megemlítenénk elsősorban a gazdasági recessziót, amely súlyosan sújtotta az ipari országokat: a nemzeti munkaerő védelmére azonnal olyan reflexek léptek működésbe, amelyek a külföldi bevándorló munkaerő rovására mentek. Másrészt viszont a fejlődő országokban új fejlődési pólusok jöttek létre, vagy erősödtek meg, így pl. az olajtermelő országokban, a Perzsa-öbölben, néhány afrikai országban és néhány latin-amerikai országban. Ha megpróbálnánk rámutatni bizonyos jelentős változásokra, bizonyos országoknak a bevándorlás szempontjából fontos törvényhozásában, akkor ki kell emelnünk Kanadát, Ausztráliát és Új-Zélandot, ahol viták folynak afelől, hogy tanácsos-e csökkenteni a bevándorlást. Az Egyesült Államokban csak kevés változás figyelhető meg, eltekintve a vietnami menekültek érdekében hozott néhány rendkívüli intézkedéstől. Európában néhány ország, mint pl. Franciaország és Norvégia erősen korlátozó intézkedéseket hozott. Egyedül Argen-

13. A kormányok felfogása a kivándorlás demográfiai jelentőségéről és a jelenlegi szintek elfogadhatóságáról (Országok száma)

Правительственная политика в отношении демографического значения эмиграции и приемлемости теперешних уровней (Число стран)

Government perceptions of the demographic significance of emigration and the acceptability of current levels (Number of countries)

Régiók és országok	A kormányok a kivándorlást demográfiailag jelentősnek tartják		jelentéktelennek tartják		Összesen
	nem kielégítő (túl alacsony)	kielégítő	nem kielégítő (túl magas)	nagyobb kivándorlás kívánatos	kielégítő	
ECA	1	15	3	—	29	48
ECWA	—	2	1	1	8	12
ECLA	—	6	9	—	12	27
ECE	2	1	7	—	29	39
ESCAP	1	?	—	1	24	30
Fejlett országok	1	1	7	—	33	42
Fejlődő országok	3	27	13	2	69	114
Összesen	4	28	20	2	102	156

14. A kormányok politikája a kivándorlással kapcsolatban (Országok száma)

Правительственная политика в отношении эмиграции (Число стран)

Government policies with regard to emigration (Number of countries)

Régiók és országok	Magasabb arányszám kívánatos	Fenntartani a jelenlegi arányszámot	Fékezni a kivándorlást a jövőben	A kivándorlást demográfiailag nem tartják jelentősnek, vagy hátrányosnak	Összesen
ECA	1	15	3	29	48
ECWA	—	2	1	9	12
ECLA	—	6	9	12	27
ECE	2	1	7	29	39
ESCAP	1	4	—	25	30
Fejlett országok	1	1	7	33	42
Fejlődő országok	3	27	13	71	114
Összesen	4	28	20	104	156

tína és Uruguay tekinthető jelenleg e szempontból „nyitott" országnak.

A kivándorlásban bekövetkezett változások néhány országnak gondot okoztak, Dél-Európában, főleg Görögországnak, Spanyolországnak, Olaszországnak és Máltának, Észak-Európában pedig Finnországnak. Óriási erőfeszítéseket tettek ezekben az országokban, hogy repatriálják a munkaerőnek azt a részét, amely kivándorolt. Valószínű ezen kívül, hogy közép- és hosszútávon néhány olyan fejlődő ország, amelyből a munkaerőnek nagy része hagyományosan kivándorol, vagy megváltoztatja a kivándorlás irányát — pl. Törökország, amely egyezményeket írt alá a Líbiai Arab Köztársasággal munkásainak kivándorlása ügyében — vagy megpróbálja korlátozni a kivándorlás volumenét oly módon, hogy munkásait saját gazdaságába igyekszik bevonni, ugyanakkor pedig a bevándorlási országoktól jobb garanciát és munkakörülményeket követel már kivándorolt állampolgárai számára.

VI. INTÉZMÉNYI KERETEK A NÉPESEDÉSPOLITIKA MEGFOGALMAZÁSÁHOZ ÉS A FEJLESZTÉSI TERVEKBE VALÓ BEÉPÍTÉSÉHEZ

A fejlett országokban az adatgyűjtés és az elemzés általában nem okoz olyan problémákat, mint amelyekkel a fejlődő országokban találkozhatunk. Ennek ellenére sok fejlett ország kormánya is úgy nyilatkozott, hogy a demográfiai és a társadalmi-gazdasági változók kölcsönhatásaival kapcsolatos problémák olyan bonyolultak, hogy fontos kérdéssé vált nemcsak az új adatok gyűjtése és megfelelőbb információrendszerek — mint pl. adatbank — kiépítése, hanem a meglevő multidiszciplináris kutató intézetek megerősítése és újak létesítése is.

A fejlődő országokban, bár bizonyos információk teljes hiánya korlátozó feltételeket szab már a politika megfogalmazásának szintjén is, a kormányok előtt álló problémák általában jobban ismertek, a politikai alternatívák lehetőségei azonban sokkal korlátozottabbak. Mindenesetre, majdnem az összes fejlődő ország kormánya nagy jelentőséget tulajdonít a rendelkezésre álló, de még mindig nagyon elégtelen adatok tökéletesítésének.

Az alapadatoknak előreszámításokká, fejlesztési modellekké, a különféle politikai alternatívák hatásait mérő elemzésekké stb. való átalakításához szükséges kutatások, mégha komplexitásuk szintje különböző is, mind a fejlett, mind a fejlődő országokban hasonló. Bár igaz, hogy a fejlett országok nagy részének kutatási kapacitása meglehetősen nagy, de az nyilvánvaló, hogy néhány fejlődő ország is rendelkezik ma már meglehetősen jelentős mértékű kutatási eszközökkel, ami vagy saját erőfeszítéseiknek, vagy többoldalú, illetőleg kétoldalú technikai együttműködésnek az eredménye.

A tapasztalatok azonban világosan mutatják, hogy a kutatási eszközök létezése önmagában még nem elegendő előfeltétel ahhoz, hogy racionális népesedéspolitikát sikerüljön kialakítani és eredményesen beépíteni az általános fejlesztési tervbe. Olyan intézményi

mechanizmusra van szükség, amely alkalmazni tudja a kutatási eredményeket a népesedéspolitika megfogalmazásakor és integrálásakor. Azokban az országokban, amelyekben központi tervezési intézmény működik, többnyire ki lehet építeni ilyen mechanizmust, vagy fel lehet állítani olyan intézményeket, amelyeknek sajátos funkciója, hogy a népesedéspolitikához kapcsolódó kutatást folytassanak. Azokban az országokban, amelyekben nincs központi tervezési intézmény, a kormánya, ha felismeri a demográfiai problémák jelentőségét, rendszerint speciális szerveket — mint pl. *ad hoc* bizottságokat és munkacsoportokat hoz létre, általában meghatározott időszakra, speciális megbízatással.

Az említett állandó vagy ideiglenes intézmények felállítása sokkal elterjedtebb a fejlett, mint a fejletlen országokban. Az ipari országokban az ilyen szerveknek a sokfélesége részben azt tükrözi, hogy ezek az országok legkülönbözőbb erőforrásaikat — pl. szakembereiket — mennyire képesek felhasználni, de azt is, hogy a fejlett országokban a szükséges kutatást nagyrészt a tervezési szervekben centralizálják. Látható, pl. a 15. tábla A) részéből, hogy 42 fejlett ország közül 20 felhasználja a speciálisan demográfiai kutatással megbízott intézmények által végzett kutatásokat, szemben a 114 fejlődő ország közül tizenhéttel.

Hasonló különbségek vannak a fejlett és a fejlődő országok közt a népesedéspolitikáknak a fejlesztési tervekbe való beépítése tekintetében. Azokban a fejlett országokban, amelyek központi tervezési szervvel rendelkeznek, a politika megfogalmazása és a tervek előkészítése magában foglalja a népesedéspolitikát is, s ez a feladat vagy a központi tervezési szervre vagy egy kifejezetten erre a célra felállított kormányzati intézményre hárul. Azokban a fejlett országokban, ahol nincs központi tervezési szerv, az intézményi keretek többnyire kevésbé formálisak.

Sok fejlődő országban a központi tervezési rendszer bevezetése elméletileg lehetővé tette a demográfiai tényezők beépítését a fejlesztési politikák kialakításába. Bár az intézményi feltételek meglehetősen kedvezőnek látszanak, még mindig sok javítani való van a szükséges módszerek és a politikai alternatívák meghatározásával kapcsolatos eljárások terén.

A 15. tábla B) részéből látható, hogy 42 fejlett ország közül 21 rendelkezik központi tervezési szervvel, s ezek közül tizenegy erre a szervre bízta a népesedéspolitika integrációját. A többi 21 — központi tervezési szervvel nem rendelkező — fejlett ország közül 13 nem rendelkezik olyan intézménnyel, amely felelős lenne a népesedéspolitika integrációjáért. Ezzel szemben a 114 fejlődő ország közül csak négynek nincs központi tervezési szerve; a többi 110 közül 83 erre a szervre bízza a népesedéspolitika integrációját.

15. A népesedéspolitika kialakítására irányuló kutatásért (A) és ezen politikának a népgazdasági tervezésbe való beépítéséért (B) felelős intézmények
(Országok száma)
Учреждения, ответственные за (A) исследования, направленные на формулирование политики народонаселения и (B) интегрирование такой политики в национальное планирование
(Число стран)
Institutions responsible for (A) research directed towards the formulation of population policies and (B) the integration of such policies in national planning
(Number of countries)

Régiók és országok	A) A politikát kialakító intézmények kutatásainak jellege			Összesen	B) A népesedéspolitikának a népgazdasági tervezésbe való beépítéséért felelős intézmények			
					központi tervező intézmény		nincs központi tervező intézmény	
	a népesedéspolitikával kapcsolatos, speciális kutatási funkciókat betöltő intézményektől és általános kutatási intézményektől származó ráfordítások	csak az általános kutatási intézményektől származó ráfordítások	korlátozott ráfordítások		speciális funkciókat betöltő intézmények is	kizárólag	speciális funkciókat betöltő intézmények	nincs más felelős intézmény
ECA	5	19	24	48	7	41	—	—
ECWA	—	6	6	12	5	5	1	1
ECLA	6	17	4	27	5	5	1	1
ECE	19	11	9	39	9	13	5	12
ESCAP	7	15	8	30	8	18	2	2
Fejlett országok	20	12	10	42	10	11	8	13
Fejlődő országok	17	56	41	114	27	83	1	3
Összesen	37	68	51	156	37	94	9	16

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Fontos következtetéseket vonhatunk le annak tanulmányozásából, hogy milyen mechanizmusok formálják az egyes kormányok magatartását a demográfiai folyamatokkal szemben és hogy milyen mechanizmusok segítségével alakul ki a demográfiai és nem-demográfiai tényezők közötti egyensúly helyreállítását célzó politika.

Nem meglepők azok a változások, amelyek az utóbbi időben az egyes kormányok magatartásában és politikájában végbementek, ha közelebbről megvizsgáljuk, az utolsó tíz esztendő folyamán kialakított programokat és célokat. A legtöbb kormány, még azok is, amelyek elsőbbséget biztosítottak a spontán termékenységi trendek módosítására irányuló programoknak, felismerte, hogy elégtelenek azok az intézkedések, amelyek csak a termékenység szintjét kívánják befolyásolni és hogy általános stratégiai intézkedésekre van szükség a demográfiai és nem demográfiai folyamatok közti kölcsönhatásokból eredő problémák megoldására. Éppen ezért ezekben az országokban egyre erőteljesebbé válik az a törekvés, hogy a népesedéssel kapcsolatos programokat be kell építeni a fejlesztési tervekbe. A bukaresti Népesedési Világkonferencián elfogadott Világnépesedési Akciótervben szereplő ajánlások a demográfiai folyamatoknak az általános fejlesztési tervekkel való integrálásáról gyorsították ezt a folyamatot.

A legtöbb esetben a kormányok népességük természetes szaporodási arányszámát nem viszonyítják különböző elméleti értékekhez. Mindenesetre, a nemzetközi közvélemény egy részének olyan véleményre, amely bizonyos arányszámokat túlzottaknak tart, vagy olyan magatartásokra való reakcióként, amelyek a népességnövekedést a társadalom vitalitásával keverik össze, kialakulnak a túl nagy, vagy túl kicsi népességszámmal, illetőleg a túl magas vagy túl alacsony szaporodási arányszámmal kapcsolatos értékítéletek, amelyek bizonyos mértékig befolyásolják a kormányzatok magatartását.

Szerencsére, a legtöbb kormány úgy fogja fel a népesség szaporodási arányszáma és a gazdasági és társadalmi tényezők közti bonyolult összefüggéseket, mint a fejlesztési terv sikerét elősegítő vagy akadályozó elsőrendű és legfontosabb alap-posztulátumokat. Ezeknek a bonyolult összefüggéseknek a jövőbeni alakulása általában előrejelezhető a várható technológiai innovációs folyamatok eredményeként és a gazdasági és társadalmi struktúra átalakulásának az egész világon megfigyelhető hatásaként. A fejlődést azonban néha más tényezők is befolyásolhatják, így a geopolitikai környezet, a nemzetközi gazdasági rendszer egyes tényezőinek elhelyezkedése, bizonyos társadalmi-kulturális hagyományok, és így tovább.

A legfeltűnőbb fejlődés az utolsó tíz év alatt az volt, hogy egyre inkább tudatosodott a jelenség komplexitása, s hogy ezt sokrétűen érzékelik az illetékesek. Ha a kormányok közt a népesedéspolitika kérdésében végzett ún. „Harmadik Vizsgálat"-ot vesszük szemügyre az 1976. évi események szempontjából látható, hogy először is — tisztán számszakilag nézve — 103 ország válaszolt a körkérdésre, az 1972. évi Második Vizsgálatra válaszoló 72 országgal és az 1963. évi Első Vizsgálatra válaszoló 53 országgal szemben. Ez a fejlődés kétségtelenül

azt mutatja, hogy a kormányok részéről egyre nő az érdeklődés a népesedési problémák iránt.

Ezek szerint tehát érzékelik a problémákat, és ami még ennél is több, ez az érzékelés egyre finomabbá válik, amint az egyes országok a népesedési kérdések kezelésekor fokozatosan alkalmazkodni igyekeznek, a népesedési probléma bonyolultságát feltáró kutatási eseményekhez. Ennek eredményeként mind a fejlődő, mind pedig a fejlett országok kormányai egyre sokrétűbb, bonyolultabb intézkedésrendszert dolgoztak ki.

Végül, a népesedéspolitikák új szempontja az egyén. Olyan világban, ahol mind a látszólagos, mind a tényleges cselekvési normákat egyre nagyobb mértékben a közérdek nevében az emberekre kényszerített gazdasági, társadalmi és politikai feltételek rendszere határozza meg, fokozódik az igény az iránt, hogy minden egyes egyén és minden egyes család szabadon dönthessen saját sorsa felől. A termékenységgel kapcsolatos állami politika nagyon gyorsan reagált a családok azon igényére, hogy minden biológiai vagy társadalmi megszorítás nélkül szabadon szaporodhassanak. Az egyéneknek ez az igénye nagyban hozzájárult az ilyen népesedéspolitikának lényegében világszintű elterjedéséhez 1976-ban. Az kétségtelen, hogy előfordultak érdekösszeütközések az egyének java és a közjó közt. Az egyes kormányok megkísérelték abban a sajátos nemzeti összefüggésrendszerben megoldani ezeket a kérdéseket, amelyben előfordultak. Ebből a szempontból a történelem, a kultúra és a társadalom három olyan egymással kölcsönösen összefüggő tényező, amelyek arra késztetik a kormányokat, hogy sajátos nemzeti megoldást keressenek, általában kizárva előre meghatározott sémák alkalmazását.

Azonfelül, hogy általánossá vált a népesedési problémák komplexitásának felismerése, és ennek megoldására egyre összetettebb népesedéspolitikai intézkedéseket dolgoznak ki, amelyek alkalmasak a bonyolult kérdések megoldására és elismerik az egyének igényeit is, azt is hangsúlyoznunk kell, hogy az utóbbi időkben egyre inkább napvilágot látnak olyan politikai intézkedések, amelyek nem demográfiai jellegűek ugyan, de céljuk végső soron demográfiai vonatkozású. Annak a felismerésnek a nyomán, hogy kölcsönhatás van a demográfiai és nem demográfiai tényezők közt, sok kormány olyan programokat kezdeményez, amelyek elsősorban az általános társadalmi környezet megváltoztatására irányulnak. Az olyan intézkedéseknek, amelyeknek a táplálkozás, a lakáskörülmények, az oktatási rendszer megjavítása, a munkalehetőségek biztosítása, egy adott régió iparosítása vagy a nők helyzetének a megváltoztatása a célja, esetleg nincs közvetlen demográfiai céljuk, közvetlenül mégis befolyásolják az egyének demográfiai magatartását és ezáltal a népesség általános demográfiai trendjeit. A népesség jólétének emelésére irányuló ilyen intézkedések minden más intézkedésnél többet értek el a tekintetben, hogy a népesedéspolitikát a társadalmi-gazdasági fejlesztés szélesebb körű összefüggésrendszerébe helyezzék és ugyanakkor tartalmát is világosabban meghatározzák. A helyzet meglehetősen megváltozott azóta, amikor a népesedéspolitika fogalma még egyértelmű volt a

születésszabályozással. Ma már a népesedéspolitika magában foglalja a négy fő demográfiai tényező befolyásolására irányuló akciót, melyek a halandóság, a termékenység, a belső vándorlás és a külső vándorlás.

Összefoglalva, 1976-ban tulajdonképpen két irányzatot figyelhettünk meg a népesedéspolitikában: részben azt, hogy a tisztán demográfiai beavatkozás bizonyos formái — mint pl. a termékenység befolyásolása — egyetemessé váltak, de ugyanakkor olyan új elemeket is tartalmaznak, amelyek azelőtt nem voltak meg; másrészt azt, hogy szinte általánossá vált az olyan beavatkozás, amely egyszerre több szinten is hat, mint pl. a gazdasági és társadalmi struktúrák átalakítása, amely közvetett hatást gyakorol a népesedés trendjeire.

AZ ÚJABB NÉPESEDÉSI TRENDEK ÉS POLITIKÁK ÖSSZEFOGLALÁSA*

A) A népesedési trendek összefoglalása

Az újabb népmozgalmi trendek és népességi változások, mint mindig a modern történelem folyamán — akár mint okok, akár mint hatások — szoros kapcsolatban álltak a társadalmi és gazdasági fejlődéssel. Az ilyen kölcsönös összefüggések bár fejlődtek lényegüket és speciális formáikat tekintve, változatlanul aláhúzzák annak a fontosságát, hogy a népességi kérdéseket lényegében a fejlődéshez kapcsolódóan kell szemlélni.

1950—1975. között a világ és az egyes regionális népesedési trendeket rendkívül nagy mozgékonyság és a múlttal való fontos szakítás jellemezte. Az össz-növekedés üteme, amely az időszak nagy részében 2 százalék körül volt, kevés jelét mutatta a csökkenésnek. A jelenlegi össz-arányszámokon belül óriási regionális eltérések tapasztalhatók, ez szintén egyedülállónak tekinthető a történelemben.

A világ népessége 4 milliárdra növekedett a század harmadik negyedének végén. Ez 60 százalékos emelkedést jelent az 1950. évi mintegy 2,5 milliárddal szemben, azaz közel 2 százalékos évi átlagos növekedést, ez kétszeresen meghaladja az e század első felében történt évi átlagos növekedés ütemét és 3—4-szerese az 1800—1900-as évek rátájának.

A fejlettebb régiókban, ezen belül sok országban, a természetes szaporodás üteme olyan szintre csökkent, ahol a születések és halálozások száma rövidesen egyenlővé válhat, ha a mostani csökkenő trendek csak egy kicsit tovább is folytatódnak, és ezek közül az országok közül néhányban már negatív a növekedés üteme. A természetes szaporodás stagnáláshoz közeli állapot felé tartó jelenlegi irányzata ezekben a régiókban különbözik az előző trendektől és a halandóságnak, mint a reprodukciót befolyásoló tényezőnek csaknem teljes kiküszöbölése ellenére következett be, az 50 év alatti korban

* A Népesedési Bizottság 1977. január 10—21. között tartott ülésére benyújtott előzetes jelentés. Összeállította: Samuel B. Jones (Ghana).

ugyanis olyan alacsony a halandóság, hogy még teljes megszűnése is csak csekély befolyást gyakorolna akár a tényleges növekedésre, akár a hosszú távú növekedés lehetőségeire. Az egyes országok termékenységi szintjei, amelyek ma az iparilag fejlett népességek növekedési lehetőségeinek messzemenő meghatározói, közel vannak a történelem folyamán — talán a nagy depressziók vagy a háborúk kivételével — valaha is elért legalacsonyabb értékhelyhez, vagy éppen egyenértékűek azzal.

Az 1950-es évek elején a születéskor várható átlagos élettartam a fejlettebb régiókban — e területeket egy csoportonként tekintve — átlagosan 65 évhez állt közel. Az 1960-as évek közepén elérte a 70 évet és azóta csak arasznyit emelkedett. Következésképpen az 1950—1975. közötti százalékos növekedés jóval 10% alatt volt. Ennek megfelelően, a nyers halálozási arányszám hasonlóan korlátozott mértékben csökkent, mintegy 10 ezrelékről valamivel több mint 9 ezrelékre.

A születési arányszám a fejlettebb régiókban folyamatosan csökkent: az 1950-es évek elején mintegy 20—25 ezrelékes átlagról, az 1970-es évek elején tapasztalható közel 15—20 ezrelékre; ez durván számítva 25 százalékos csökkenés. Csaknem biztos, hogy a mostani halandóság és termékenység alapján a nettó reprodukció legfeljebb tized százalékokkal haladja meg a reprodukciós szintet, vagy e szint alatt van a világ alacsony termékenységű népességének összességét tekintve.

Ez a helyzet és a jövő kilátásai ellentétes a kevésbé fejlett régiókban tapasztalható helyzettel; és az ellentét valószínűleg nagyobb mértékű, mint legalább néhány évszázad óta bármely időszakban. E régiók egészében a növekedés üteme az utolsó negyedszázadban jóval meghaladta az évi 2 százalékot és ma közel 2,5 százalék.

Habár a rendelkezésre álló jelzések megbízhatósága gyakran kérdéses, bizonyítékok vannak arról, hogy egyre több fejlődő országban, beleértve néhányat a legnagyobb országok közül is, a növekedés csökkenésének jelei mutatkoznak, míg más fejlődő népességek növekedésének üteme növekedni fog. Okkal feltételezhető, hogy bár a termékenység általánosságban véve nem nagyon esett vissza a hagyományos szintek alá a fejlődő régiókban, a termékenység csökkenése az évszázadosan tradicionális mértékről több országban megkezdődött.

A kevésbé fejlett régiókban sok olyan ország, amelyekben a születéskor várható átlagos élettartam ma 60 év felett van, mint pl. Latin-Amerika, Kelet-Ázsia és Mikronézia-Polinézia sok országában, az elmúlt 25 évben feltehetően még távolabb került Kelet-, Közép- és Nyugat-Afrika populációitól, ahol ez a mutató jelenleg is 40—45 év. A kevésbé fejlett területek többi régiójában, illetve Észak- és Dél-Afrikában, Melanéziában és Kelet-, Közép- és Nyugat-Dél-Ázsiában a mutató értéke becslések szerint egyaránt 50—55 év. A nyers halálozási arányszám Afrikában nagyjából 15—25 ezrelék között, míg Kelet-Ázsiában 10 ezrelék alatt van. Az utóbbi évtizedek nemzetközi tapasztalatai alapján megítélve nem lenne meglepő, ha a gyors csökkenés következne be.

A termékenység esetében a kevésbé fejlett területek némelyikében történt igen erős csökkentést változatlan, sőt éppen növekvő szintek kísérték más területeken. Sajnos, sem a termékenység szintjét, sem annak trendjét nem lehet megbízhatóan mérni a kevésbé fejlett régiók hét legnagyobb országának egyikében sem; pedig ezek teszik ki a fejlődő régiók össznépességének kétharmadát és a világ népességének felét. Mindazonáltal valószínű, hogy a termékenység további csökkenése következik be azokon az alacsony jövedelmű területeken, ahol ilyen csökkenés már korábban megkezdődött. E mellett várható bizonyos termékenység csökkenés olyan területeken is, ahol ilyen folyamatok inkább még csak potenciálisak, mint megvalósultak.

A bruttó reprodukciós együttható a fejlődő országokban — hozzávetőleges nagyságrendek szerint — a kelet-ázsiai népességeknél mutatkozó 2,0-tól az Afrika és Dél-Ázsia valamennyi területén észlelt 3,0 értékig terjed; Közép-Amerikában és Melanéziában, a Karib-tenger országaiban, trópusi Dél-Amerikában és Mikronézia-Polinéziában pedig e két érték között helyezkedik el. E területeken néhány országban — történelmünkben először — a bruttó reprodukciós együttható jelenleg az 1,5-höz áll közelebb.

A Népesedési Főosztály „közepes változatú" előreszámításai szerint a növekedési ütem lényegében csökkenő irányzatú lesz a következő 25 évben. A világ egészére, fejlettebb és kevésbé fejlett régióira az előreszámított arányok — kerekítésekkel — 1,5, 0,5, ill. 2,0 százalékot tesznek ki az évszázad végén. Az „alacsony változatú" előreszámítások ezeknek az arányoknak az első, ill. harmadik mutatóját, vagyis a világ egészére és a kevésbé fejlett régiókra vonatkozó számokat csökkentik mintegy 20 százalékkal, míg a „magas változat" ezeket hasonló mértékben megemeli. A fejlettebb régiókra vonatkozó megfelelő csökkenés, ill. növekedés mintegy 30—40 százalékos.

Ha ismernénk a tényeket, a kevésbé fejlett és a fejlettebb régiók növekedési ütemében mutatkozó jelenlegi több mint 1,5 százalékos összes különbség biztosan nagyobb lenne, mint ami a populációk összehasonlítható nagy földrajzi csoportjai között az ember történetének bármely időszakában is fennállt. Hasonlóképpen, a kevésbé fejlett területek jelenlegi termékenységi szintje mintegy két- és félszerese a fejlett régiókénak.

Amilyen jelentősek ezek az összehasonlító arányok önmagukban véve, éppen olyan meglepő volt az a gyorsaság is, ahogyan kialakultak. A termékenység esetében a legújabb lényeges tényező az iparosított régiók nagy részében bekövetkezett hirtelen csökkenés volt; ez sok esetben a második világháború utáni nagyarányú termékenység emelkedés után következett be. A növekedés üteme tekintetében a legfontosabb változás a halandóság terén történt a kevésbé fejlett régiókban. Tucatjával vannak olyan, megbízható adatokkal rendelkező, korábban magas halandóságú országok, amelyekben a halandóság csökkenésének a modern korszakban bármely országban is példa nélkül álló üteme volt megfigyelhető. További, ugyancsak több tucatra tehető országban indirekt, de meggyőző információkból szintén

csökkenő trendekre lehet következtetni. Ennek a „halandósági forradalomnak" az eredményeként, Latin-Amerika és Ázsia népességének többsége, Afrika feltehetően nem kis részével együtt hirtelen belépett az iparosított régiók huszadik századbeli halandósági szintjének rendjébe; és történt ez azután, hogy tradicionálisan egy évszázaddal vagy még többel volt lemaradva e területek mögött.

A fejlettebb régiókban az élettartam konvergálásának fontos folyamata következett be. Az 1950. év körüli várható élettartam és 1975-ig bekövetkezett változásai között erősen fordított jellegű összefüggés következtében e régiókban a várható élettartam gyakorlatilag minden országban megközelíti a 70 évet vagy meghaladja azt. A kiegyenlítődés és az a tény, hogy a leghosszabb élettartammal rendelkező népességű országok csak minimális eredményt értek el az elmúlt évtizedben, fontos következtetésre utal: a modern korszakban elsőízben valamennyi jelenleg fejlett régióban sikerült megközelíteni az élettartam „technológiai" felső határát. A férfiaknál azonban a felnőttkori halandóság bizonyos növekvő irányzata számos alacsony halandóságú országban az élettartam csökkenéséhez vezethet, amennyiben a tendencia folytatódik.

Egészen mostanáig a csecsemő, a gyermekkori és a fiatalkori halálozási arányszámok csökkenése volt az mindkét nem esetében, amely elsősorban közrejátszott a születéskor várható átlagos élettartam terén elért eredményekben. Ez mind a fejlett, mind a kevésbé fejlett régiókra érvényes volt. Most, először a történelem folyamán, a világ népességének jelentős része olyan szakaszba érkezett, amelyben az élettartam további nagyfokú növelése elsősorban az idősebbek halandóságától függ. A fiatalabb életkorúak halandóságának kiegyenlítődése a fejlettebb területeken úgy alakult, hogy az egyes országokon belül a férfiak és nők várható élettartama közötti különbség sokkal nagyobb lett, mint az országok közötti különbség az azonos neműek között. A fejlődő régiókban azonban a fiatalabb életkorok halandóságának jövőbeli javulása lesz valószínűleg a születéskor várható átlagos élettartam további eredményeinek legfontosabb forrása. Számos fejlődő országban még most is nagyon magas a csecsemők, a kisgyermekek és a propagatív korú nők halandósága.

A nemzetközi vándormozgalom terén is olyan nagymértékű változások következtek be az 1950—1975. évek időszakában, amilyenekkel addig a modern korszakban nem találkozhattunk. A három legfontosabb változás a következő volt: az Európán belüli fő mozgások irányának megváltozása; az a tény, hogy ez a földrész hirtelen nettó „küldő" kontinensből nettó „fogadó" kontinenssé vált a többi földrészhez képest; és végül a kevésbé fejlett régiókból a fejlett régiókba elvándoroltak számának újabb hirtelen megnövekedése. Másik jelentős probléma a „brain drain" jelenségének feltűnése: ez gyakran a szakemberek és a jobban képzett munkások elvándorlását vonta maga után a kevésbé fejlett régiókból a fejlettebb régiókba.

A legutóbbi évtizedekben az egész világon nagy átalakulások történtek az urbanizálódás fokában és növekedésében. A világ összes városi népessége hozzávetőlegesen több mint kétszeresére emelkedett

1950. és 1975. között; ez a növekedés nagyobb mint a történelem folyamán bármikor. Bár hiányoznak az urbanizálódás regionális trendjeinek megbízható történeti idősorai, nyilvánvaló, hogy a városi népességnek a kevésbé fejlett régiókban mostanában elért évi 4 százalékos növekedési üteme korábban jóval alacsonyabb volt. 1975. körül a világ új demográfiai mérföldkőhöz érkezett: ekkor ugyanis a kevésbé fejlett régiók urbanizáltsága egyenlővé vált a fejlettebb régiókéval. Még 1950-ben is, a fejlett régiók városi népessége mintegy kétszeresen múlta felül a kevésbé fejlett területek városi népességének számát.

A fejlettebb és kevésbé fejlett régiók falusi népességi trendjeiben mutatkozó különbségek nem kevésbé voltak jelentősek, de más szerkezetet mutattak. A század közepével kezdődően a fejlett régiókban csökkent a falusi népesség és a csökkenés üteme azóta állandóan növekedett. Ez a folyamat először a legkorábban fejlődésnek indult országok némelyikénél mutatkozott meg határozottabban a XIX. században, és azóta már valamennyi iparosodott népességre kiterjedt. A kevésbé fejlett régiókban viszont a városi területekre történő gyorsütemű vándorlás ellenére a falusi népesség most is gyorsan növekszik. Ennek eredményeként a kevésbé fejlett régiók falusi népességének a fejlettebb régiók falusi népességéhez viszonyított növekedése valószínűleg minden eddiginél jobban felgyorsult: az 1950. évi 3:1 aránnyal szemben 1975-ben 6:1 arányt mutatott.

A háború utáni évtizedekben a világban végbement népességi változások mértéke szükségszerűen új hatással volt a társadalmi és gazdasági szférában is. Ez közvetlenül is látható a munkaerő, az oktatási trendek, a kereső/eltartott arány és az élelmiszerellátás tekintetében. Ugyanakkor viszont a fejlődés, pl. az egészségügy és az oktatás területén, fontos befolyást gyakorolt a népesedési trendekre és ezek jellegére.

1950. és 1975. között a világ gazdaságilag aktív népessége a rendelkezésre álló becslések szerint 1 milliárdról 1,5 milliárdra, vagyis kb. 50 százalékkal növekedett. Az össznépesség 60 százalékos növekedéséhez viszonyított alacsonyabb emelkedés a nyers aktivitási arány 5—10 százalékos csökkenésére utal, és ez az irányzat csaknem teljesen a fiatalabb és idősebb férfiak részvételi aránya csökkenésének tulajdonítható. A korösszetételnek, amely az aktivitási arányban ugyancsak eltolódást okozhat, ehhez hasonlítva nincs fontossága. A korösszetétel viszonylag keveset változott a kevésbé fejlett régiókban és a fejlettebb régiókban mutatkozó eltolódásai a 15 éven aluliakat és 65 éven felülieket érintették, amely korcsoportoknak kis jelentősége volt az aktivitási arányszámban. Bár a 15—65 év közötti korösszetétel változásai bizonyos fokig fontosak számos iparilag fejlett országban, hatásuk másodlagos a világ szempontjából nézve.

A munkaerő nagysága a kevésbé fejlett régiókban 1975-ben annyi volt, mint az egész világban 1950-ben, mivel e régiókban a gazdaságilag aktív személyek száma csaknem kétszer olyan gyorsan emelkedett, mint a fejlettebb régiókban a negyed század során. A kevésbé fejlett területek mind a négy nagy csoportjában — Latin-

Amerikában, Afrikában, Kelet-Ázsiában és Dél-Ázsiában — magasabb volt a növekedés üteme, mint Észak-Amerikában, a Szovjetunióban vagy Európában és csak Óceánia fejlettebb részében volt különböző a helyzet, ami a nagy ütemű bevándorlásra vezethető vissza. Ezeknek az ellentéteknek a nettó hatása következtében a kevésbé fejlett régiók részaránya a világ munkaerő létszámában mintegy 64 százalékról 68 százalékra emelkedett, és ennek megfelelően csökkent a fejlettebb területek részesedése. Ha csak nem következnek be előre nem látható irányzatok, a régiók egyik vagy mindkét csoportjában, ez a tendencia folytatódni és még erősödni is fog az elkövetkező évtizedekben.

A világ munkaerő demográfiai szerkezetében — nem kevésbé mint területi összetételében — jelentős újabb átalakulások tapasztalhatók. A gazdaságilag aktív nők száma mintegy 50 százalékkal gyorsabb ütemben növekedett, mint a férfiaké, így mintegy 35 százalékát tette ki 1975-ben az összes munkaerőnek a század közepi kb. 30 százalékkal szemben. A korösszetételt tekintve a 25—55 éves korú munkaerő aránya jelentősen növekedett, ezt különösen a nők növekvő száma okozta, míg észrevehetően csökkent a fiatal és az idősebb korú dolgozók aránya. A fiatal aktív népesség számában tapasztalható csökkenő irányzat csaknem biztosan folytatódni fog és lehet, hogy fel is gyorsul, ha figyelembe vesszük a nők gyors változó szerepét a világ sok országának gazdasági életében. Az idősebb korúak irányzatának jövője bizonytalanabb, nem csupán egyéni okokból, hanem azért is, mert esetleg változás történik majd azokban a statisztikai definíciókban, amelyek az idősebb korú női népesség gazdaságilag aktív és inaktív elhatárolására vonatkoznak (segítő családtagok problémája).

Ami az oktatást illeti, az elemi iskolás korú gyermekek beiratási aránya valamennyi régióban emelkedett és a fejlettebb területeken elérte a 90 százalékos szintet. Másrészt, úgy tűnik, azoknak a 6—11 éves korú gyermekeknek a száma, akik nem járnak iskolába, inkább növekedett, mint csökkent a kevésbé fejlett régiókban, ahol az 1960-as években a beiratottak becsült számának háromnegyedével, azaz több mint 60 millióval történt emelkedése jóval alatta volt az iskoláskorú gyermekek száma növekedésének. Hasonló a helyzet a következő, 12—17 éves korcsoportban is. Ennél a korcsoportnál a fejlettebb területeken, a növekedés mind a beiratott tanulók számát, mind pedig részarányát tekintve, magasabb volt, mint ahogyan az oktatási előirányzatokból várható lett volna. Azonban, annak ellenére, hogy a beiratási arány kétszeresére emelkedett a kevésbé fejlett régiókban is, az iskolába járók megnövekedett száma nem volt elegendő ahhoz, hogy ellensúlyozza az iskolába nem járók számának növekedését.

Az 1950. és 1975. évi becslések azt mutatják, hogy mintegy 10 százalékkal nőtt a világon a kereső, eltartott arány, vagyis növekedése nem sokkal maradt mögötte a megfelelő népesség/eltartott arány emelkedésének. Kerek számokban kifejezve, a 100 aktív személyre jutó inaktív személyek száma 125-ről 140-re emelkedett, an-

nak a ténynek következtében, hogy az előbbi csoport méreteit tekintve mintegy 70 százalékkal gyorsabban növekedett az utóbbinál. Regionálisan, és ismét csak a népesség/eltartott arány tekintetében a legnagyobb növekedés a kevésbé fejlett területeken volt tapasztalható, ahol a munkaerő mutató mintegy 135-ről több mint 150-re, azaz átlagosan 15 százalékkal növekedett. A fejlett régiókban az összarány alig változott, 115 és 120 között maradt. Ma számos iparilag fejlett régióban, beleértve Kelet-Európát, a Szovjetuniót és Japánt kevesebb az eltartott, mint a dolgozó. Ezzel szemben lényegesen több eltartott van, mint dolgozó valamennyi kevésbé fejlett régióban. Kelet-Ázsiában a jelentős termékenység csökkenés eredményeként az eltartott többlet csak mintegy 15 százalék, de a többi régiókban a többlet 30 és 150 százalék között váltakozik.

E század harmadik negyedében a népességszám továbbra is az élelmiszerek iránti világszükségletek meghatározó tényezője maradt. Az alacsony jövedelemmel rendelkező területekre vonatkozóan számos vizsgálat azt mutatja, hogy a számszerű növekedés csaknem háromnegyed része a szükségletek növekedéséből fakad, ami több, mint amennyi — legalábbis statisztikailag — a jövedelmeknek és valamennyi egyéb okozati tényezőnek együttvéve tulajdonítható. A fejlettebb régiókban az élelmiszerszükséglet helyzete a háború óta már más volt. A vizsgálatok szerint a fejlettebb területeken a háború utáni növekedéseknek kb. a fele a demográfiai tényezőknek volt tulajdonítható. A tényleges fogyasztás és a javasolt élelmiszerfogyasztási értékek egymáshoz közel maradtak. Valójában, az *egy főre jutó* kalória fogyasztás egy ötöddel meghaladja az e területeken mutatkozó szükségleteket, még akkor is, ha a becslések szerint e régiók több tízmillió lakosa komoly mértékben rosszultáplált.

Az élelmiszertermelés és népesedési helyzet kölcsönös összefüggése terén mutatkozó egyik bizonytalansági tényező ma az, hogy vajon az *egy főre jutó* termelési eredmények fenntarthatók-e a kevésbé fejlett területeken, vagy pedig az 1970-es évek elején kezdődött csökkenés az első intő jele-e egy eljövendő rosszabbodásnak. Az 1950—1970. évi eredmények e régiókban a gyors népességnövekedés ellenére történtek, amit ellensúlyozott a termelés igen nagy fejlődése. 1970. óta azonban visszaesések, megfordult ez az egyensúly. Bár a termelés gyakran jelentős ütemben emelkedett, a növekedés időben és térben egyaránt nem kielégítő és az ütem is alacsonyabb volt, mint a megelőző évtizedekben. Ennek eredménye az, hogy a növekedést kiegyenlítette vagy felül is múlta a népességszám növekedése a legtöbb alacsony jövedelmű régióban. Mind Latin-Amerikában, mind Ázsia nagy részében, azok az országok, amelyeknek kalóriafogyasztása általában meghaladja az élelmezési szükségleteket, 1970. után kedvezőbb helyzetbe kerültek, de általában rosszabbodó irányzat volt tapasztalható azokban az országokban, amelyekben az élelmiszerfogyasztás jóval alatta marad a kívánatos szintnek. E két régióban az élelmiszertermelés terén bekövetkezett kedvezőtlen változás (e területekre rendelkezünk csak megfelelő új adatokkal), ennélfogva komolyabb következményekkel járhat az élelmezésre, az egészségügyre

és a valószínű halandóságra. Afrikában, az újabb termeléscsökkenés és az alacsony fogyasztási szintek következtében az ellátásban mutatkozó súlyos elégtelenségek a kontinens északi felének nagy részén már elérték a veszélyes és sokszor a fatális méretet.

Ebben az összefüggésben figyelembe kell venni azt az újabban felmerült és nagyon is ellentmondásos lehetőséget, hogy a klimatikus viszonyok hosszú távon drasztikus módon rosszabbodhatnak. Habár ilyen fordulat valószínűségét tudományosan megerősített bizonyítékok nélkül nem lehet megítélni, e vonatkozásban még a kis kockázat is veszélyessé válhat. Mindazonáltal valószínű, hogy a jövőben is a regionális élelmezési nehézségek fogják leginkább lekötni a figyelmet. E figyelemnek egyidejűleg kell a termelésre és a népességre irányulni. Igaz az is, hogy sok fejlődő gazdaságban a népesség nyomása bizonyíthatóan fő akadálya a termelékenység emelésének az agrárszektorban, pedig a gyorsan növekvő népességszám az ilyen eredményeket még inkább szükségessé tenné. Nem kevésbé igaz, hogy a világ élelmiszer igényei és a készletek közötti jobb egyensúly elérésének problémája sok szempontból elsősorban termelési kérdés. Habár a népesség növekedésének csökkenése a kevésbé fejlett régiókban megkönnyítheti és kiegészítheti a javuló mezőgazdasági technológia és szervezés által lehetővé tett eredményeket, nem helyettesítheti e folyamatokat. Új földhasznosítási eljárások, a vetőmagvak választékának megjavítása, kedvező hitel és értékesítési feltételek, jelentősen megnövelt öntözési lehetőségek és fokozott mezőgazdasági beruházások azok a nem demográfiai változók, amelyek révén óriási, és eddig korántsem kiaknázott termelékenységi tartalékok tárhatók fel.

О СЕССИИ 1977 Г. КОМИССИИ ПО НАРЬДОНАСЕЛЕНИЮ ООН

Резюме

19. сессия Комиссии по народонаселению ООН, состоявшаяся в январе 1977 г., занималась рядом важных вопросов, из которых нужно подчеркнуть прежде всего обзор о проблемах политики народонаселения и дискуссию по демографическому положению мира. Известно, что в настоящее время также и Венгрия — член Комиссии; участие венгерской делегации упоминается в разделе «Известия» этого номера журнала. В нижеследующем излагаются два сводных отчета — с незначительными сокращениями —, которые были представлены Секретариатом на 19. сессию. Один из них рассматривает положение политики народонаселения, изменение содержания политики, вопрос все увеличивающихся связей между политикой народонаселения и политикой социально-экономического развития. Другой отчет суммирует основные тенденции демографического положения мира на основе последней информации по середине 1970-ых годов. Он занимается подробно также и региональными разницами различных демографических явлений.

ON THE 1977 SESSION OF THE UN POPULATION COMMISSION

Sumary

The 19th Session of the UN Population Commission held in January 1977 dealt with several important questions of which the review of population policy problems and the discussion of the world population situation should be mentioned first of all. It is known that at present also Hungary is a member of the Commission. In this number of our journal, at the News a report can be found on the participation of the Hungarian delegation in the Commission session. In this number two summary reports submitted by the Secretariat to the 19th Session are published with slight abridgement. The one treats the population policy situation, the change in the content of policy and the question of constantly growing relation between population policy and socioeconomic development policy. The other report summarizes the most important trends of the world population situation on the basis of recent information relating to the middle of the seventies. It also deals in detail with the regional differences of various population phenomena.

AZ 1973. ÉVI SORKÖTELES FIATALOK TESTI FEJLETTSÉGE

NEMESKÉRI JÁNOS—JUHÁSZ ATTILA—SZABADY BALÁZS

A Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézete a Magyar Néphadsereg Vezérkara Mozgósítási és Hadkiegészítési Csoportfőnökségével együttműködve, közösen kialakított kutatási terv alapján, 1973. március—május hónapokban végezte az 1955. évben született, 18 éves férfi népesség 10%-os mintájának demográfiai, antropológiai, egészségügyi vizsgálatát. A vizsgált minta elemszáma: 9 497. Ez a vizsgálat annak a KSH Népességtudományi Kutató Intézet által jóváhagyott országos szinten megvalósítandó programnak a része, amely a magyarországi gyermek- és fiatalkorú népesség testi és szellemi fejlődését és állapotát van hivatva vizsgálni, kvalitatív és kvantitatív szempontból egyaránt.

Az átfogó, széles körű kutatási program egyes résztémáinak tervezése, végrehajtása az illetékes főhatóságok, intézmények és egyetemek (Egészségügyi Minisztérium IV. Főosztálya, Fővárosi Tanács Egészségügyi Főosztálya, Szakmunkástanulók Országos Egészségvédelmi Intézete, Országos Közegészségügyi Intézet, Schöpf-Mérei Ágost Kórház és Anyavédelmi Központ, Semmelweis Orvostudományi Egyetem, Országos Csecsemő- és Gyermekegészségügyi Intézet) közreműködésével történt.

A komplex biológiai, társadalomtudományi eredményeket összegező monografikus közlés előtt jelen tanulmányunk a sorkötelesek testi fejlettségét meghatározó néhány fontosabb testméretet elemzi. Mielőtt ezek ismertetésére áttérnénk, utalnunk kell azokra az elméleti meggondolásokra, adottságokra, amelyek a sorköteles fiatalok testi fejlettségének kutatását indokolják.

Az ifjúság hosszméreteinek gyorsultabb növekedése a századfordulótól vált világszerte észlelt jelenséggé *(Bennholdt—Thomsen,* 1954). Hazánkban — jelentős késéssel — a felszabadulást követő évtizedekben következett be — kezdetben igen lassan és regionálisan változó mértékben — a gyermek- és fiatalkorúak hossznövekedésének gyorsulása. E folyamatot olyként is kifejezhetjük, hogy folyamatosan következett be a testnövekedésben addig fennállott retardáció, elmaradás fokozatos felszámolása *(Véli,* 1972).

A múltban fennállott retardáció és a napjainkban érvényesülő akceleráció mibenlétének megismerése, a biomorfózist meghatározó

genetikai kód és annak manifesztációját befolyásoló környezetbiológiai tényezők sokoldalú megközelítése útján lehetséges. A retardáció és az akceleráció mennyiségi kérdéseivel, regisztrálásával számosan és sokoldalúan foglalkoztak. A gyakorlatban a minőségi kérdéseket általánosságban vetik fel és azok kidolgozása csak bizonyos részletekre terjed ki. Miből is fakadnak az akcelerációt illető minőségi problémák? Abban az esetben, ha a népességnek és környezetének minőségi változása lassú, vagy alig észlelhető, akkor a minőség problémája lényegében rejtett. Ami a szemlélő előtt változatlannak tűnik azt egyúttal többnyire megváltozhatatlannak érzi és tapasztalja. A meggyorsult változások tükrében vált egyértelműen világossá a retardáció — az elmaradás — és negatív következései. A gyors változások nyomán napjainkban érvényesülő akceleráció a pozitív vonatkozásokon túl, eddig ismeretlen problémákat vetett fel, amelyek az adaptációs nehézségekben jutottak kifejezésre.

Az előbbiekben említettek felismerése követeli meg, hogy módszeresen — a befolyásoló tényezőkkel összefüggésben — vizsgáljuk a népesség testi-szellemi állapotát (minőségét) és változásait. E vizsgálatok szükségesek ahhoz, hogy idejében ismerjük fel az esetleges káros tendenciákat, majd keresvén azok okait, eljussunk azok lehetséges megoldásához.

A fentiekben vázoltak szerint a sorköteles korú ifjúság testi fejlettségének vizsgálatában figyelembe kell venni a minőséget indikáló népességtudományi tényezőket, az ifjúságra vonatkozóan végzett eddigi antropometriai kutatások eredményeit, tanulságait és végül azokat a tényezőket, amelyek az adaptációval, azaz a környezetbiológiai vonatkozásokkal kapcsolatosak.

Népességtudományi vonatkozások

A népesség biológiai státusát illető minőség kérdésével a népességtudományban különböző rész-szempontok szerint már a magyar szakirodalomban is többen foglalkoztak. Akárcsak kvantitatív szempontból, először itt is a reprodukció és az újszülött generáció került előtérbe, amit egyes tömeges jelenségeknek robbanásszerű elterjedése indokolt. Ezek a következők:

1. A születésszabályozás hatékony formái tömegessé váltak.
2. A gyors társadalmi változások eredményeképp a nők (potenciális anyák) társadalmi helyzete megváltozott, melynek szociológiai, pszichológiai és biológiai hatásai egyaránt jelentősek.
3. Az orvostudomány nemcsak gyorsan fejlődött, de hazánkban az utóbbi évtizedekben „tömegfogyasztási cikké" vált, ami főleg pozitív, de kisebb részben negatív jelenségekkel is társul (pl. túlzott gyógyszerfogyasztás).
4. A népesedéspolitika és az azzal kapcsolatos rendelkezések, valamint ezek — néha drasztikus, adminisztratív — változása szintén maga után vont minőségi változásokat, ami többnyire csak utólag lett nyilvánvaló.

Ezen problémák nyomán nagyon értékes munkák jelentek meg, elsősorban a művi vetélések hatásáról és általában a szülési rendellenességekről (*Barsy—Sárkány,* 1963; *Miltényi,* 1964; *Sárkány,* 1970; *Klinger,* 1970; *Szabady E.,* 1971; *Páli,* 1971; *Illey* és munkatársai, 1971; *Mikolás,* 1973).

Figyelemreméltónak tűnik a különböző női kohorszok eltérő minőségének (öröklött és — főleg korai fejlődésük idején — szerzett sajátosságainak) szerepe a népesség reprodukciójában. Az eddigi eredmények végső válaszra még nem jogosítanak fel (*Acsádi,* 1962, 1964; *Katona—Szabady B.,* 1976).

A népesség minőségi problémáihoz kapcsolódik a területi különbségek vizsgálata (*Szabady B.,* 1973, 1975/a), illetve a különböző adottságú résznépességek (szubpopulációk) izoláltsága (endogámia), földrajzi mobilitása, a köztük levő arányok megváltozása és ennek kapcsolódása a termékenységgel (*Szabady B.,* 1975/b).

Az ifjúság eddigi testfejlettségi vizsgálatainak áttekintése

A hazai sorköteles korú fiatalok testfejlettségi vizsgálatainak kezdetei a múlt század hetvenes éveire nyúlnak vissza. Elsőként *Scheiber Sámuel* az 1866—67—68. években Fejér, Győr, Pest, Tolna és Veszprém megyékben állításra került 16 107 állításkorú (20 éves) fiatal termetadatát gyűjtötte össze és értékelte (1876). 1878—79. években a kiváló, nagynevű statisztikus, demográfus, antropológus *Kőrösy József* sorozási jegyzékekből, módszeresen 20 667 állításköteles egyén adatát gyűjtötte össze. Vizsgálatának eredményeiről 1879 decemberében „Magyar és más nemzetiségű katonakötelesek testfejlettségi vizsgálata" címen tartott előadásában számolt be. Nagy veszteség, hogy e nagy jelentőségű vizsgálat eredményeiről csak az összefoglaló értekezés jelent meg (1878) és az adatok részletes feldolgozására nem került sor.

Az említett nagy értékű magyar kezdeményező vizsgálatokkal közel egyidőben *Goehlert* (1881) és *Le Monnier* (1882—1883) az Osztrák Magyar Monarchia területén állításra kerültek (1870—1873 években; 1870—1876 években) termete alapján közöltek, termetcsoportok figyelembevételével, jellegelterjedési térképeket. E közlemények és jellegelterjedési térképek az ország területén élt fiatalok testi fejlettségére nyújtanak általános tájékoztatást és egyben lehetőséget arra, hogy az elmúlt száz esztendő szekuláris trendjét követhessük.

Az 1870-es években végzett kutatások lendülete a század végén és az 1900-as évek kezdetén megtorpant. Az ifjúságra vonatkozó antropológiai adatok gyűjtése és a módszeres antropológiai vizsgálatok újrakezdése *Jankó János* és *Bartucz Lajos* nevéhez fűződnek. *Bartucz* az ország több megyéjében gyűjti ki az első világháború előtti évjáratok sorozási jegyzékeiből az állításkorú fiatalok termetadatát. E munkálatokkal egyidejűleg etnikai-antropológiai vizsgálatokat kezdeményezve teremti meg a népesség módszeres, számos jellegre kiterjedő, embertani kutatását. A magyarság és a nemzetiségek termetadatainak elemzését, szintetikus értékelését *Bartucz* tanulmányokban

(1917, 1923) majd a „A magyar ember" (1938) című munkájában összegezi. Az 1930-as évektől kezdődően *Véli György* gyermekgyógyász főorvos munkássága kiemelkedő jelentőségű. Kezdetben az óvodás és iskolás korú (1936, 1956) gyermekek testfejlődésével, testnövekedésével foglalkozik, majd ugyancsak sorozási jegyzékek alapján elemzi előbb Somogy megye, majd más megyékre kiterjedően, *Kádár Pál* orvosalezredessel, az állításkorú fiatalok testi fejlettségét (1958, 1971, 1972). Munkásságának nagy érdeme, hogy elsőként mutatott rá e kutatások elméleti kérdéseire, a környezeti és szociális tényezők jelentőségére (1954, 1964, 1967).

A sorköteleskorú fiatalok testfejlettségi vizsgálataihoz szorosan kapcsolódnak végül azok a testnövekedés antropológiájával, biológiájával kapcsolatos vizsgálatok, melyeket szakantropológusaink végeztek iskoláskorú gyermekeken, szakmunkástanulókon, egyetemi és főiskolai hallgatókon, sportolókon (*Szondi,* 1929; *Malán,* 1934; *Jeney,* 1938/39, 1940/41, 1941/42; *Fehér,* 1941, *Balogh,* 1942; *Rajkai,* 1952; *Farkas,* 1960; *Eiben,* 1962; *Molnár,* 1968; *Dezső,* 1969; *Bakonyi—Eiben—Farkas—Rajkai,* 1969; *Nemeskéri,* 1970; *Gyenis,* 1973 — a szerzőknek csak azon munkáit említve, melyek a 18. életévet elért fiatalkorú férfi népesség antropometriai adatait is közlik). A testfejlettségi vizsgálatok áttekintését azzal az észrevéttellel zárhatjuk, hogy bár igen értékes részeredményekkel járultak hozzá e kutatások fiataljaink biológiai státusának megismeréséhez, a szűkre szabott lehetőségek, a célok korlátozottsága és speciális meghatározottsága következtében általában kislétszámú sokaságon végezték vizsgálataikat, melyek így nem reprezentálták egy-egy időpontban az egész népességet. E kutatások és vizsgálatok az antropometriai adatokban kifejezésre jutott mennyiségi jellemzőket fejezték ki elsődlegesen és csekély kivétellel nélkülözik a környezeti tényezők beható elemzését.

A fentiekben részletezett kutatások eredményei, tanulságai és különösképpen az elmúlt évtizedek változásai nyomán a testfejlődésben, testnövekedésben észlelt jelenségek szükségszerűen követelik meg fiataljaink biológiai állapotának komplex szemlélet érvényesítésével végzett vizsgálatát. Elegendő utalnunk az elmúlt három évtized folyamán — a gyorsult időben — végbement társadalmi és gazdasági változásokra, életforma váltásokra, a munka- és lakáskörülmények, továbbá az egészségügyi ellátottság terén bekövetkezett változásokra, és végül, de nem utolsó sorban azokra a civilizatórikus hatásokra, amelyek igen nagy mértékben új adaptációs szituációk elé állították az egyéneket, különösképpen a fejlődő fiatalokat és magát az egész társadalmat.

A kutatások környezetbiológiai vonatkozásai

A 20. századig a civilizációnak elsősorban előnyeit élveztük. Kedvező hatása jelentkezett például az átlagos életkor növekedésében, a pusztító népbetegségek és járványok megszüntetésében, valamint a csecsemő- és gyermekhalandóság nagymérvű csökkenésében. Ugyanakkor az utóbbi években az urbanizációs és egyéb környezeti ártal-

mak, a megfeszített és felgyorsult élettempó, a dohányzás, a nagymértékű alkoholfogyasztás következtében egyes betegségek — „civilizatórikus betegségek" — gyakorisága rohamosan megnövekedett. Az egyén és az egyének alkotta népesség a változott viszonyokhoz alkalmazkodni igyekszik. A környezet változására a szervezet azon összetevői, amelyek nem genetikusan meghatározottak, olyan irányú változással reagálnak, ami lehetővé teszi a szervezet fennmaradását a megváltozott környezetben. Így olyan anyagcsereváltozások jönnek létre, amelyek változást idéznek elő a szervezet struktúrájában és funkciójában. E változások révén igyekszik a szervezet a környezeti feltételekkel egyensúlyban maradni. A testi és szellemi fejlődést nagymértékben meghatározza a szervezet adaptációs készsége, vagy annak részleges hiánya. Optimális testi és szellemi fejlődés tulajdonképpen akkor lehetséges, ha a változó természeti és társadalmi tényezőkhöz az alkalmazkodás a lehető leggyorsabban és biológiai konzekvenciáiban teljes mértékben maradéktalanul következik be. A tényleges adaptáció természetesen ettől az optimális szinttől többékevésbé elmaradhat — mint gyakorta el is marad — ekkor az elmaradás mértéke szabja meg a fejlődés kiegyensúlyozottságának mértékét. Ahhoz, hogy a biológiai státust adott életkorban reálisan ítélhessük meg, ismernünk kell a pre- és postnatális fejlődés tartama alatt hatott és ható környezeti tényezők teljes komplexitását, mert ebből nyerhetünk képet arról, hogy az egyén miként adaptálódott szervezete felépítésében és funkciójában a változások egymásutánjához. Az alkalmazkodás dinamikájának megismerése alapvetően fontos, mert az egyedenként megállapított kvantitatív és kvalitatív jellemzőkből mérlegelve következtethetünk az alkalmazkodás — adaptáció — dinamikájára, azaz sikerére vagy sikertelenségére.

Az emberi faj története folyamán a környezet változásaira szüntelen alkalmazkodással reagált. Természetesen ez az alkalmazkodás a különböző ökoszisztémákban élő népességeknél hol ökológiai „sikerrel", hol ökológiai „kudarccal" járt. Az ökológiai siker vagy kudarc a múltban és még ma is az egyes populációk esetén függ attól, hogy a környezeti tényezők mennyiben késleltették a testfejlődést, növekedést. Amely populációk bizonyos környezeti változásokhoz nem tudtak megfelelőképpen alkalmazkodni — azaz nem tudták kivédeni a gátló tényezőket — és ez a sikertelenség bizonyos határon túlnőtt — azok esetében az ökológiai kudarc kezdetben a népesedés és a fejlődés lelassulásához, majd az egész népesség kipusztulásához vezetett. Az alkalmazkodás szükségszerűsége természetesen végigkísérte az embert a hominizáció kezdetétől egész történelme folyamán. Az utóbbi időben a társadalmi rendszerek gyökeres megváltozása és a technika minden eddiginél gyorsabb fejlődése mind a környezetben, mind az ember életkori változásaiban, funkcióiban egyrészt felgyorsult, másrészt bizonyos értelemben újszerű folyamatokat indított meg:

1. Az ember *társadalmi-gazdasági környezetének* változása felgyorsult. A társadalmak szerkezete és rétegződése állandó és

szinte átmenet nélküli változásban volt, illetve van; a rétegek egymáshoz való viszonya sincs tartósan nyugalomban.

2. E változások az ember *természeti környezetét* rendkívül gyorsan és szinte átmenet nélkül megváltoztatják és mindezek
3. a népesség dinamikus társadalmi és földrajzi *mobilitását* is maguk után vonják.

Az 1. és 2. pont az időben végbemenő környezeti változásokat tartalmazza, amelyek az egyénre és utódaira helybenmaradás esetén is hatnak, tehát mintegy „házhoz jönnek", a 3. pont esetében pedig térbeni és társadalmi helyváltoztatással kerülnek az egyének új környezetbe. Ez időtől függetlenül, gyakorlatilag egyik napról a másikra megvalósulhat. Ezáltal nemcsak a környezet változása hat az emberre, hanem az új párválasztási lehetőségek az utódokat és a népesség struktúráját már genetikai vonatkozásokban is befolyásolják.

Ezen felgyorsult folyamatoknak az emberre gyakorolt hatását nevezzük *akcelerációnak*. Miben nyilvánul meg az akceleráció? Legáltalánosabban észlelhető jelenség, hogy ma az ember gyorsabban nő, s hamarabb éri el végleges termetét, mint korábban. Az akceleráció alapjelenségei között említhető, hogy ma az újszülöttek testhossza és testsúlya nagyobb mint az előző nemzedékeké; a tej- és maradó fogak korábban törnek át; a súlynövekedés a csecsemőkorban és az egész gyermekkorban nagyobb, mint a megelőző időben; a felnőttkori termet nagyobb és a hossznövekedéssel egyidejűleg a szélességi és kerületi méretek is nagyobbak; a nemi érés mindkét nemnél korábban következik be, mint a szülő nemzedéknél. Az akceleráció okait elemezve, az állapítható meg, hogy a növekedésre ható belső és külső tényezők teljes együttese alakítja ki ezt a jelenséget. Szerepet játszik az akcelerációban a heterózis, a több fény, a komplett fehérjefogyasztás, és különösen a társadalmi-gazdasági változások következtében elért magasabb életszínvonal, az általános egészségügyi ellátás és az iparosodással együttjáró urbanizáció. Az akceleráció jelensége természetesen legnagyobb hatásfokkal a testfejlődés idején érvényesül(-het), de érvényesülése kétségtelen a felnőttkorban is, ez leginkább a felnőttkori életkori változások megváltozott dinamikájában érvényesül(-het). Optimális körülmények között ez annyit jelenthet, hogy a potenciális emberi élettartamon belül ma már nemcsak magasabb átlagéletkort élhet meg az ember, de a környezet labilis jellegeinek, jelenségeinek életkori változásai is meghosszabbodott időegységekben következhetnek be.

Kérdés most már az, hogy az akceleráció mint jelenség — teljességében és alapjelenségeiben — a fentiek szerint nyilvánul-e meg, vagy sem. Ebből a kérdésfelvetésből származik, hogy az akceleráció fogalmának értelmezése és megítélése még egyes szakemberek részéről sem egyértelmű. A jelenség tartalmi lényegét az alábbi megfogalmazás fejezi ki a legtömörebben. Az akceleráció jelenségét az élővilág általános fejlődési folyamatába ágyazva úgy foghatjuk fel, mint a Homo sapiens evolúciója jelenlegi szakaszának jellemzőjét. Mindebből következik, hogy helytelen az akceleráció jelenségének akár ab-

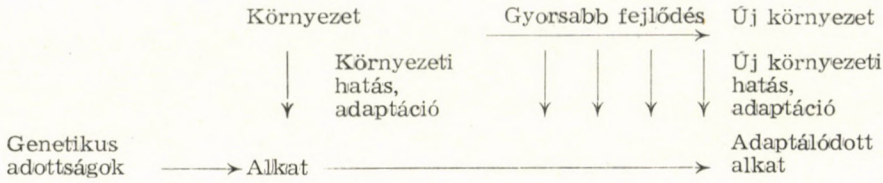
szolút, akár relatív értelmezése. Az abszolút értelmezés szerint az ember genetikai kódjában történt volna alapvető változás. Ez esetben nemcsak a fogáttörés, a nemi érést jelző változások jelentkeznének hamarabb, nemcsak a definitív testmagasságot érné el az egyén gyorsabban, hanem a felnőtté válással egyidejűleg, vagy azt követően, egyben az emberi fajra eddig ismert termetnél is magasabb lenne. Természetesen vonatkozna ez minden morfológiai, fiziológiai és pszichológiai jellemzőre is.

Az akceleráció lényegében csak a múlthoz viszonyítva jelent gyorsultabb fejlődést, (ez lényegében a relatív értelmezés) és így a korunkban észlelt „gyorsultabb fejlődés" nem egyéb, mint a múltban hátrányosan, kedvezőtlenül ható tényezők eredményezte lassított, s így korlátozott — retardált — testi és szellemi fejlődés felszámolása *(Véli,* 1972). Ebben az értelemben a retardáció az akceleráció ellentéteként is felfogható. A jelenlegi akcelerációhoz hasonló folyamatok — legalábbis mennyiségi értelemben — régebben is lejátszódtak, csak sokkal lasabban és nem általános érvénnyel. Ma sem az akceleráció puszta ténye jelenti a problémát, hanem az, hogy hatékonyabb adaptációra van szükség, és az esetleges adaptációs kudarc (a felgyorsult folyamatok miatt) sokkal drámaibban jelentkezik, mint az elmúlt századokban.

Az előbbiekben említett esetleges adaptációs kudarccal összefüggően helyénvaló annak felemlítése, hogy a gyorsultabb növekedés adott népességeknél (vagy társadalmi rétegeknél) milyen retardációs szinten vette kezdetét, továbbá az is lényeges, hogy az akcelerációt kiváltó tényezők megváltozása ugrásszerű volt-e vagy sem. Nem mellőzhető körülmény az sem, hogy vajon a gyorsultabb fejlődést biztosító tényezők folyamatosan, állandósultan érvényesülnek-e, vagy jelentős mértékűek az ingadozások, visszaesések. A természeti-társadalmi-gazdasági környezetnek mindennemű ingadozása igen bonyolult biológiai hatásmechanizmuson át eredményezheti a testfejlődés kiegyensúlyozatlanságát. Ilyen körülmények között például a tejfogazat kibúvásában, majd a tej- és maradó fogazat váltásában késedelem következik be; a hossznövekedést nem követi arányosan a szélességi és kerületi növekedés. A szellemi fejlődésben, a személyiség kialakulásában és a fiziológiai változásokban még szembetűnőbbek e jelenségek, amennyiben az akcelerációt kiváltó tényezők egyike-másika között, vagy azok összességében jelentős a diszharmónia. Egyedi és népességi szinten e változások hirtelen lassulást, illetve nem várt, az adaptációban nem követhető gyorsulást eredményezhetnek a fejlődés folyamatában vagy bizonyos részjelenségeiben. E jelenségeket helytelenül szokásos az akceleráció negatív vonatkozásaiként említeni, mert időlegesen és átmenetileg érvényesülő „zavar" jelenségeket egymással ellentétesen ható tényezők másodlagosan is kiválthatnak. Különösen fontos a biomorfózis e „zavar" jelenségeinek figyelemmel kísérése, okainak feltárása, mert kellő és hatékony korrekcióval a népesség biológiai státusának minőségét óvhatjuk így meg.

Az itt tárgyalt fogalmak egymáshoz való viszonyát és a rájuk épülő humánbiológiai problémát összefoglalva, azt mondhatjuk, hogy

a népességet alkotó egyének alapvető biológiai jellemzőjének, az alkat (konstitúció) biomorfózisának megismerése a végső cél. Mit értünk alkaton? Az ember öröklött (genetikusan determinált) és szerzett (a környezet hatására kialakult) sajátosságainak együttesét nevezzük alkatnak. Az alkat által meghatározott sajátos tulajdonságok összessége vonatkozik a test felépítésére (habitus), az anyagcsere dinamikájára, a belső és külső ingerekre bekövetkező reakciók minőségére, a fizikai és fertőző behatásokkal, ártalmakkal szemben mutatott ellenállásra és a pszichés magatartásra (*Conrad*, 1941; *Knussmann*, 1968; *Eiben*, 1976). Az alkat kialakulását a génkonstelláció, valamint a méhen belüli és kívüli életben érvényesült behatások határozzák meg. A felnőtt egyén alkatát az öröklött adottságok manifesztációja nyomán a környezeti hatásokra való alkalmazkodás alakítja ki. Ez utóbbi összetett hatású folyamat. A környezet jelentős mértékben alakítja az alkatot, ebben az összefüggésben az alkat látszólag passzívan viseli el a hatásokat, másrészt az alkat adottságainak megfelelően igyekszik alkalmazkodni a környezethez (aktívan), hogy létezését, fennmaradását biztosítsa. A környezet gyorsabb változásaival a fenti hatások meggyorsítják az alkat adaptálódását — ez az akceleráció —. A kérdés az, hogy a hirtelen megváltozott környezetben az alkat — mind az egyén, mind az egymást követő nemzedékek alkata — képes-e kielégítően adaptálódik. Az I. ábra elvi megfogalmazása ennek az általánosított gondolatmenetnek, két időkeresztmetszetet (az akceleráció előttit és utánit) véve alapul.

I. Alkat és adaptáció

Фигура и адаптация

Stature and adaptation

Népességi szinten így válik érthetővé a környezeti változások és az adaptálódott alkati megjelenés az egymást követő nemzedékek rendjében.

A sorkötelesek vizsgálatának célja

Az ifjúság testfejlettségi vizsgálatával összefüggő elméleti meggondolások, szempontok és az interdiszciplináris vonatkozások részletezését követően az elvégzett vizsgálat céljai az alábbiakban körvonalazhatók.

A fizikai antropológia és a humánbiológia egyik fő célja az egyéni variabilitás valódi módjának és okainak megismerése. E megfogalmazás a „módjának" és „okainak" értelmezésére, értékelésére helyezi a súlyt. Más szavakkal, a fizikai antropológia a variabilitást és ezzel összefüggően a differenciálódást igyekszik kifejezni adott időmetszetekben és azok egymásutánjában. A humánbiológia az okok differenciált elemzését előtérbe helyezve értelmezni kívánja a kvantitatíve észlelt jelenségeket. Konkréten fogalmazva, a népesség biológiai állapotára vonatkozó antropológiai kutatások célja a variáló, valódi kvantitások, a testméretek és arányokat kifejező jelzők változatosságának megismerése, s ennek révén azoknak a kombinált tényezőknek, okoknak az elemzése, amelyek a variációt eredményezik. Elméletileg az alaptétel az, hogy az emberi egyedek következetesen különböznek egymástól struktúrájukban, funkciójukban, továbbá a környezeti feltételek változásaira történő reagálásban is. A fizikai antropológiai vizsgálatokkal egyidejűleg végzett biodemográfiai adatgyűjtés révén gyűjthetünk oly információkat, amelyek az endogén, azaz a genetikus tényezőkön túl, az exogén, a környezeti tényezők hatásainak mélyreható elemzését biztosítják.

Az adaptáció sikere vagy sikertelensége tulajdonképpen a kóros jelenségek elterjedésének vagy visszaszorulásának tartós irányzata alapján mérhető le, ezért a vizsgálat nagy figyelmet szentelt a sorkötelesek korábbi és jelenlegi egészségi állapotának. Az egyén egészségi állapotát károsító tényezőket patogenetikai szempontból két csoportra bonthatjuk; öröklött és szerzett kóroki tényezőkre. A szerzett megbetegedések vizsgálata azokat a társadalmi és közegészségügyi (táplálkozási, járványügyi, higiéniai, stb.) körülményeket világítja meg, amelyek között a vizsgált korosztály felnőtt és él, illetve ezen exogén tényezők jövőbeni hatását is érzékelteti. Az örökletes megbetegedések előfordulási arányait összehasonlítva a felnőtt népesség és a sorköteles generációk között, következtethetünk az egyes kórformák múlt és jövőbeni terjedésére. E kérdések fontosságára való tekintettel, a katonai szolgálatra különböző fokozatok szerint alkalmatlannak minősített sorkötelesek vizsgálatát gondosan előkészített terv szerint, szakorvosok részvételével 1976-ban megismételtük.

Ebben a hármas tagolásban (állapot, funkció, reagálás) és mégis egységes koncepcióban a biodemográfiai vizsgálat, a fizikai-antropológiai méretfelvételezés és az egyén biológikumára vonatkozó hu-

mánbiológiai megállapítások segítenek abban, hogy egyedenként és az egész népességre érvényes megállapításokat tehessünk és következtetéseket vonhassunk le.

Ennek eredményeként vizsgálhatjuk azt is, hogy az akceleráció és a gyors környezeti változások közepette a népességnek miként sikerült adaptálódnia. Mind a minta méreteit és reprezentativitását, mind a vizsgált jelenségek körét illetően újszerű, a bevezetőben említett kutatások méreteit, céljait meghaladó vizsgálatra volt szükség.

Összefoglalva, a KSH Népességtudományi Kutató Intézet és a Magyar Néphadsereg Vezérkara Mozgósítási és Hadkiegészítési Csoportfőnöksége által 1973. évben összeírásra került sorkötelesek rendszeres biodemográfiai, antropometriai vizsgálata, országos jellegénél fogva, számos demográfiai, antropológiai, egészségügyi kérdésben kíván számot adni az akkor 18 éves ifjúság testi fejlettségéről és mindazon tényezőkről, amelyek szerepet játszottak és játszanak annak kialakulásában. Gondolunk itt többek között olyan diszharmónikus jelenségekre, amelyek például a mozgásszervi elváltozásokban kifejezésre jutó negatív tendenciák. Természetesen vizsgálatunk csak a férfi népességre vonatkozik, azon belül is egy adott születési évjáratra. Ezt eredményeink értékelésénél is figyelembe kell venni, a felvétel méretei és végrehajtásának módja azonban eddigi ismereteinkhez képest új, objektívebb információkat sejtetnek.

A sorköteles korú ifjúság testi fejlettségének, biológiai állapotának vizsgálata természetesen nemcsak elméleti célokat szolgál. A mindenkori hadköteles állomány biológiai jellemzőinek ismerete segítséget nyújt a reális összkép kialakításán túl, adott esetekben a kellően átgondolt teendők megtételére is. A vizsgálat tárgyát képező kérdések jelentőségét mi sem példázza jobban, mint az a tény, hogy bár a sorkötelesek testi fejlettségének összképe kielégítő, ennek ellenére a különböző fokozatok szerint alkalmatlannak minősítettek aránya még számottevő. Kedvező jelenség a hossznövekedésben kimutatható retardáció felszámolása, ugyanakkor kedvezőtlen jelenségként értékelendő például az életkorhoz képest emelkedett vérnyomás magas gyakorisága.

A hadkiegészítés szempontjából a kutatás gyakorlati célja annak számbavétele volt, hogy a hadköteles állomány milyen mértékben vehető igénybe. Ezt elsősorban az illető nemzedékek biológiai állapota határozza meg. Diszharmónikus testfejlődés, testnövekedés visszahat a biológiai állapotra és megfordítva, a biológiai állapotban bekövetkezett egyensúlyvesztések jelentős mértékben visszahatnak a testi fejlődésre, növekedésre. A sorkötelesek komplex egészségügyi vizsgálata alapján több vonatkozásban lehetőség nyílik a megállapított betegségek eredetének, összefüggéseinek elemzésére, regionálisan jelentkező károsító tendenciák értelmezésére. A vizsgálat összegezett eredményei jelentősen hozzájárulhatnak a sorkötelesek egészségügyi elbírálási módszereinek megjavításához, illetőleg az igénybevehetők arányának növeléséhez. A testi fejlettség alaposabb ismerete feltételeket teremt az egészségügyi alkalmasság megnyugtatóbb elbí-

rálásán túl az egyéb jellegű, az alkalmasságot befolyásoló (rátermettség, tűrőképesség, stb.) tényezők megállapítására, figyelembevételére.

A vizsgálat eredményei alapján az érintett szervek által teendő intézkedések nyomán egészségesebb, edzettebb ifjúság növekedhetne fel hazánkban, amely közvetve, de eredményesen hathat majd a katonai szolgálatra való alkalmasság arányának kedvezőbb alakulására.

A vizsgált sokaság

A vizsgálat tehát a magyar férfi népesség 1955-ben született generációjára irányult. Ezen évben Magyarországon 210 430 élveszületés történt (az összes születések száma 213 875); ez 21,4‰-es élveszületési arányszámnak felel meg. Az élveszülöttek 51,7%-a volt fiú (108 842). Ezeknek 6,7%-a született 2 500 grammnál kisebb súllyal (7 324), 2,6%-uk pedig 2 000 grammnál volt könnyebb súlyú (2 834). Koraszületési arányszámaik tehát nem térnek el a környező években tapasztalt arányoktól; beilleszkednek az utóbbi évtizedek állandóan emelkedő irányzatába.

A kohorsz létszáma 1970. január 1-én a népszámlálás adatai szerint 100 335 volt. Éves halandósági arányszámaik nem térnek el a korábbi és későbbi években született kohorszok halandóságától. Általában egyéb hozzáférhető adatok szempontjából sem nevezhető az 1955-ös generáció jobb vagy gyengébb minőségűnek a környező évjáratoknál. Figyelemre méltó azonban, hogy korai fejlődésük az 1955 és 1958 közötti évekre esik. Ezenkívül a korosztályt szülő nők 34,2%-a 1930 és 1935 között, 28,3%-a pedig 1925 és 1929 között született és így korai fejlődésük gazdaságilag nagyon rossz évekre esik. Ezen tények alapján elképzelhető, hogy az 1955-ben született férfi kohorsz minőségi mutatói elmaradnak a néhány évvel korábban vagy később születettekétől. Az országos átlagokat tehát annak figyelembevételével kell értékelni, hogy a kohorszban esetlegesen rejlő negatív tendenciák *nem szükségképpen* jellemzőek az egész magyar fiatalságra.

A vizsgálat szervezése, végrehajtása

A kutatás előkészítése és végrehajtása öt-öt munkafázisra különült, amelyben a KSH Népességtudományi Kutató Intézet és az MNVK Mozgósítási és Hadkiegészítési Csoportfőnöksége végezték az egyes feladatokat. A kutatás szervezeti felépítését a II. ábrán foglaltuk össze.

A már említett célok és feltételek figyelembevételével történt első lépésként az 1955. évben született férfiak módszeres biodemográfiai, antropológiai és egészségügyi vizsgálatakor a 10%-os mintakiválasztás. A mintakiválasztást megnehezítette, hogy egyidejűleg kellett tekintettel lenni szervezési szempontokra (pl. a szakképzett antropológusok számára, a mérőeszközökkel való ellátottságra) valamint a minta megfelelő reprezentativitására. Ez utóbbi érdekében a fő népgazdasági ágak szerinti megoszlást vettük figyelembe, valamint a 15 éves férfi népesség területi megoszlását az 1970. évi népszámlálás sze-

rint. A minta kiválasztásakor kiindulásul az Országos Tervhivatalnál alkalmazott nagy területi egységeket, régiókat vettük alapul. Ezek a következők: Észak-Dunántúl, Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország, Duna—Tisza köze, Tiszántúl, Központi Iparvidék, megyei városok (Debrecen, Miskolc, Pécs és Szeged) és Budapest. Az első öt régióból egy-egy megyét választottunk ki, mégpedig azt, amely a legfontosabb demográfiai és foglalkozási ismérvek szempontjából leginkább közelíti meg a régió átlagos adatait. A régiókon belül az első lépcsőben kiválasztott megyék az alábbiak: Észak-Dunántúl — Veszprém megye; Dél-Dunántúl — Somogy megye; Tiszántúl — Hajdú-Bihar megye; Duna-Tisza köze — Bács-Kiskun megye; Észak-Magyarország — Borsod-Abaúj-Zemplén megye; Központi iparvidék — Pest megye.

A kiválasztott megyékben — második lépcsőben — a járásoknak lehetőség szerint a felét jelöltük ki, olyan összeállításban, hogy ezek a járások lehető legjobban képviseljék a megye adatait. Erre vonatkozóan két változat készült, melyek közül gyakorlati és technikai meggondolásból az egyiket fogadtuk el.

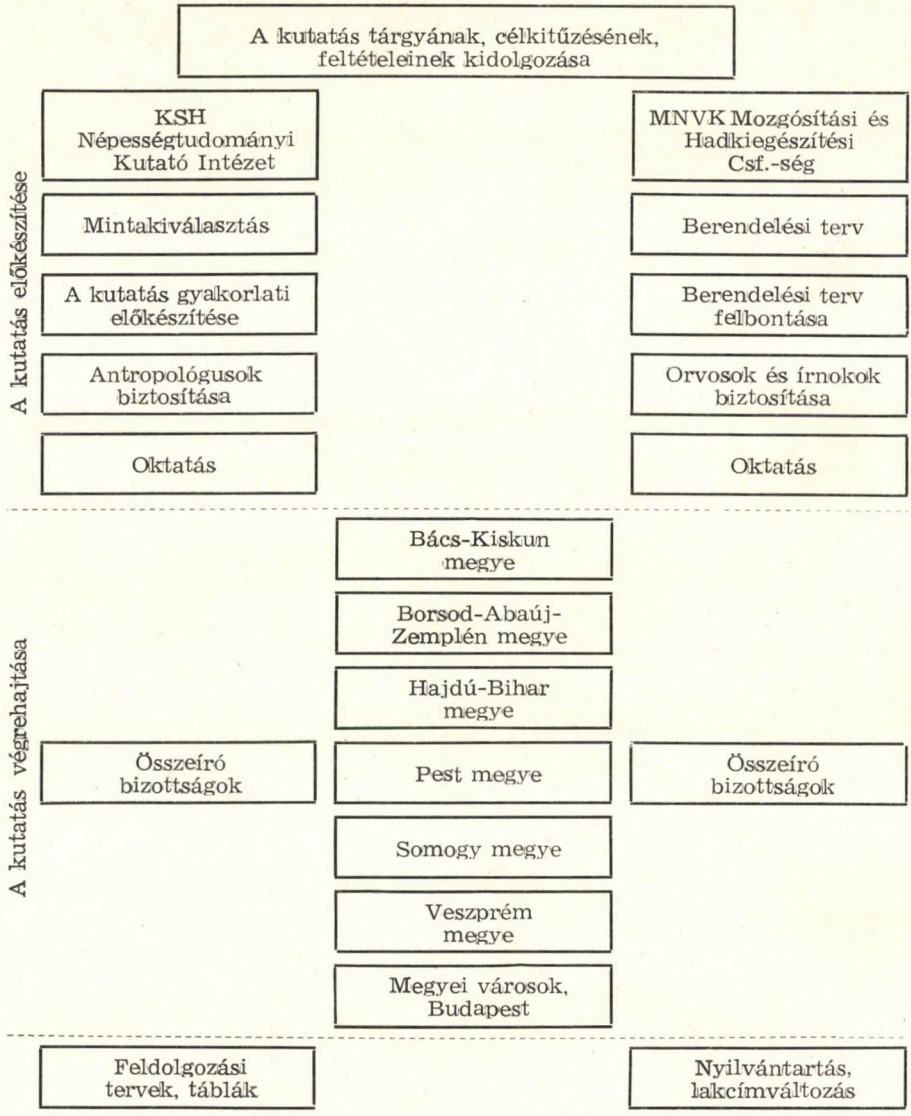
A vizsgálat sajátos etnikai-antropológiai szempontjait figyelembe véve, szükséges a megyéken belül kiválasztott járások részletezése is. Ezek a következők: Veszprém megye — Veszprémi, Pápai és Devecseri járás; Somogy megye — Siófoki, Nagyatádi és Fonyódi járás; Hajdú-Bihar megye — Debreceni és Berettyóújfalui járás; Bács-Kiskun megye — Kecskeméti és Kalocsai járás; Borsod-Abaúj-Zemplén megye — Miskolci, Mezőcsáti, Mezőkövesdi és Sátoraljaújhelyi járás; Pest megye — Ceglédi, Gödöllői és Váci járás. Az öt régió megyéiben az összes sorköteles közül a kiválasztási arány 18,9—48,1% között ingadozik, minthogy a kiválasztott megyéknek az egész régiót kell képviselnie. Pest megyében, a megyei városokban és Budapesten — minthogy ezek csak saját területüket képviselik — a kiválasztási arány 10%. Az előbbiekben részletezettek szerint alakult ki tehát országos átlagban a 10%-os minta.[1]

A vizsgálati minta arányának és területi megoszlásának kidolgozásával egyidejűen került sor a vizsgálati lap összeállítására, jóváhagyására, nyomdai elkészítésére. A vizsgálati lap szerkesztésében az alapvető cél az volt, hogy a korábbiakban elméletileg tárgyalt jelenségeket a vizsgált sokaságnál empirikusan is minél részletesebben feltárhassuk. Az „Összeíráson megjelent sorkötelesek demográfiai és antropometriai vizsgálati lapja" a tervezett és longitudinálisan folytatandó kutatás szempontjait is figyelembe véve — négy időegység beosztással — hét egységből áll. A vizsgálati lap adatainak, vizsgálati megállapításainak hét egységben foglalt tartalmi címszavai az alábbiak:

I. A sorköteles általános — személyi adatai,
II. A sorköteles családi, társadalmi és környezeti adatai,
III. A sorköteles család-demográfiai adatai,
IV. A sorköteles testkultúrájára, higiéniájára, táplálkozására vonatkozó adatok,

[1] A mintakiválasztást *dr. Bene Lajos* és *Hoványi Lajosné* dolgozták ki, ezúton fejezzük ki e közreműködésért köszönetünket.

V. A katonai alkalmasság és a szolgálattal kapcsolatos adatok,
VI. A sorköteles korábbi és jelenlegi egészségi állapotára vonatkozó adatok,
VII. A sorköteles antropometriai adatai.

II. Az 1973. évi összeírásra került sorkötelesek biodemográfiai és antropológiai kutatásának szervezeti felépítése

Организационная структура биодемографического и антропологического исследования лиц в призывном возрасте в 1973 г.

Organizational structure of biodemographic and anthropological research concerning persons liable to conscription in 1973

A mintába került sorkötelesek berendelési ütemtervének kidolgozása az előkészítés lényeges munkafázisát képezte. A berendelési terv felbontását (személyre, összeíró bizottságok helyére és időpontjára) a meghatározott és mintakiválasztásba került megyék, járások, városok és Budapesten összeíráson megjelenő sorkötelesek névjegyzékei alapján az e célra szervezett munkacsoport (MNVK Mozgósítási és Hadkiegészítési Csoportfőnökség) készítette elő. Az előkészítő munkálatok folyamán került sor Budapesten, Veszprémben, Kaposvárott és Debrecenben az interjút végző írnokok beoktatására és a bizottságokban résztvevő orvosok tájékoztatására. Végül az antropometriai vizsgálatokban közreműködő antropológusokkal[2] történt megbeszélésen egyeztettük a méretfelvételezés során követendő technikai, gyakorlati kérdéseket.

Az előkészítő munkálatok befejeztével az összeíráson megjelent sorkötelesek vizsgálatát 1973. március 5. és április 20. között hajtottuk végre. A kutatás nagyságrendjére utal a vizsgálat alá vont 18 éves fiatalok száma (9 497 fő) és a végrehajtásban résztvevők (215 fő — 14 antropológus, 63 polgári orvos, 73 kieg. szaktiszt, 55 írnok, 10 felülvizsgáló) széles köre.

A kutatás során az egyes vizsgálatokat — előzetes megállapításunk szerint — 85—90%-os hatékonysággal sikerült végrehajtani. A kutatásban résztvevő szervek és bizottságok megértése, segítőkészsége biztosította a vizsgálatok eredményes elvégzését.[3]

A kutatás előzetes antropológiai eredményei

A kutatás interdiszciplináris felépítettsége és terjedelme lehetővé teszi, hogy a vizsgált sokaság sokrétű, lényegbevágó kérdéseit elemezzük és értékeljük.

Ekkora sokaság ilyen sokszempontú, humánbiológiailag értékelhető adattömegének értékelése — a monografikus közlést megelőzően — először részletenkénti megközelítést igényel, már csak azért is, hogy megfelelő hipotéziseink legyenek a további értékelésekhez. Az antropológiai vizsgálat terjedelmét mi sem fejezi ki jobban, mint az, hogy egyénenként, a testi fejlettséget, alkatot meghatározó 24 közvetlen méret, továbbá 15 számított méret, testarányjelző felvételezésére, valamint a színkomplexió meghatározására terjedt ki. Az a körülmény, hogy az adatok felvételét szakemberek végezték, szavatolják a kvantitatív és kvalitatív adatok megbízhatóságát. A korábbi, sorköteleskorúakat illető vizsgálatok általánosságban a testi fejlettséget kifejező testmagasságot, testsúlyt, az ezekből számítható jelzőket és a mellkaskerületet értékelhették csak, melyeket az összeírás-

[2] *Dr. Balogh Erzsébet* — KLTE; *dr. Bodzsár Éva* — ELTE; *dr. Buday József* — Gyógypedagógiai Főiskola; *Csikós Zsuzsanna* — Heim Pál Gyermekkórház; *dr. Eiben Ottó* — ELTE; *dr. Farkas Gyula* — JATE; *dr. Gyenis Gyula* — ELTE; *Joubert Kálmán* — KSH; *Koncz István* — KLTE; *dr. Papp Miklós* — KLTE; *dr. Papp László* — KLTE, *dr. Pálóczi-Horváth András* — MNM; *dr. Szilágyi Katalin* — KLTE. Értékes közreműködésükért ezúton fejezzük ki köszönetünket.

[3] A vizsgálat előkészítésében, végrehajtásában résztvett tiszteknek, orvosoknak, interjút végző munkatársaknak ezúton fejezzük ki köszönetünket.

kor, sorozás alkalmával nem mindig szakképzett egyének vettek fel, arra többnyire nem alkalmas mérőeszközökkel. A hibaforrásokat is figyelembe véve, számos tekintetben értékesek e korábbi vizsgálatok és kellő mérlegeléssel összehasonlító alapot nyújtanak a szekuláris trendek változásainak megítéléséhez. Ebben a tanulmányban — a korábbi ezirányú közleményekhez kapcsolódóan — a sorkötelesek testi fejlettségét legáltalánosabban kifejező termet és testsúly adatait elemezzük. Nemcsak a csoportátlagok nagyságára leszünk tekintettel, hanem t-próbával megvizsgáljuk, hogy azok egymástól különböznek-e 1%-os szinten szignifikánsan, vagy sem (*Hald,* 1952). Tapasztalataink szerint a 200-nál kisebb sokaságoknál a szignifikancia minőségileg másként vetődik fel, mint 1 000 körüli, vagy annál nagyobb elemszám esetén. Ezért figyelmünket elsősorban a 6 megyére és Budapestre fordítjuk, mivel a minták nagysága csak itt enged levonni messzebbmenő következtetéseket.

Mielőtt a termet és testsúly különböző szempontok szerinti elemzését adnánk — a részleteket mellőzve — röviden érinteni kívánjuk a sorkötelesek testi fejlettségében mutatkozó regionális tendenciákat, amelyek a fontosabb antropometriai méretekben, jelzőkben az országos minta egészére, valamint az egyes megyék, megyei városok és Budapest között, már az általános megközelítésben is szembetűnően megnyilvánulnak. Az 1—9. táblákon részletezett 23 test-, fejméret és jelzőinek paramétereiben az alábbi jelenségek, tendenciák megnyilvánulásai észlelhetők:

1. Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén, valamint Hajdú-Bihar megyék sorköteles fiataljai testméreteinek, jelzőinek paraméterei a vizsgált jellegek 40,2%-ában, az országos minta paramétereitől negatív irányban térnek el. Jóllehet a paraméterekben mutatkozó eltérések nem szignifikánsak, de az a tény, hogy ezen eltérések 7—10 metrikus jellegben következetesen jutnak érvényre, nyilvánvalóan arra utalnak, hogy e megyékben az akcelerált növekedés üteme lassúbb, illetve a retardáció, ha kis mértékben is, de kimutatható az alkati és antropológiai sajátosságokat figyelembe véve.

See Table 1 on page 223.

Parameters of the main anthropometric measures and indices of persons liable to conscription

Budapest, county towns and 6 counties studied, together

Heading: (1) **Main antropological measures, indices.**
Lateral text: **1. Body weight; 2. Body height; 3. Sitting height; 4. Height of acromion; 5. Height of dactylion; 6 Height of anterior superior iliac spine; 7. Biacromial diameter; 8. Bi-iliospinal diameter; 9. Transverse chest; 10. Antero-posterior chest; 11. Chest circumference; 12. Lenght of the upper extremity; 13. Lenght of the lower extremity; 14. Kaup's index; 15 Livi's index; 16. Intermembral's index; 17. Maximum lenght of head; 18. Maximum breadth of head; 19. Bizygmatic diameter; 20. Morphological face height; 21. Head height; 22. Cephalic index; 23. Morphological face index.**

1. A sorkötelesek fontosabb antropometriai méreteinek, jelzőinek paraméterei
BUDAPEST, MEGYEI VÁROSOK ÉS A VIZSGÁLT 6 MEGYE EGYÜTT
Параметры основных антропометрических размеров, индикаторов лиц в призывном возрасте
Будапешт, комитатские города и изученные 6 комитатов вместе

Fontosabb antropometriai méretek, jelzők	N	$\bar{X}$	s^2	s	m	v	Min—Max
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1. Testsúly (M. 71.)	9 465	62,83	69,37	8,33	0,09	0,13	35,00— 99,00
2. Testmagasság (M. 1.)	9 489	171,15	46,08	6,79	0,07	0,03	137,00—199,00
3. Ülőmagasság	9 487	89,74	13,55	3,68	0,04	0,04	70,00—110,00
4. Vállmagasság (M. 8.)	9 457	140,41	39,54	6,29	0,06	0,04	120,00—165,00
5. Ujjmagasság (M. 11.)	9 477	63,66	16,41	4,05	0,04	0,06	45,00— 85,00
6. Csípőtövis magasság (M. 13.)	9 477	97,13	25,58	5,06	0,05	0,05	75,00—120,00
7. Vállszélesség (M. 35.)	9 489	39,22	4,48	2,12	0,02	0,05	28,00— 50,00
8. Iliocristalis szélesség (M. 40)	9 485	28,32	3,13	1,77	0,02	0,06	20,00— 45,00
9. Mellkasszélesség (M. 36.)	9 486	27,86	3,82	1,95	0,02	0,06	15,00— 40,00
10. Mellkasmélység (M. 37.)	9 486	19,14	3,20	1,79	0,02	0,09	10,00— 35,00
11. Mellkaskerület (M. 61.)	9 485	88,63	34,64	5,89	0,06	0,06	45,00—150,00
12. Felső végtaghossz (M. 45 a.)	9 475	76,74	17,50	4,18	0,04	0,05	43,00—113,00
13. Alsó végtaghossz (M. 53.)	9 477	97,13	25,58	5,06	0,05	0,05	75,00—120,00
14. Kaup jelző	9 459	21,42	5,47	2,34	0,02	0,10	12,60— 40,70
15. Livi jelző	9 459	23,16	0,79	0,89	0,01	0,03	19,20— 30,00
16. Intermembral jelző	9 468	79,06	11,40	3,38	0,03	0,04	41,30—124,20
17. Fej legnagyobb hossza (M. 1.)	9 487	185,83	43,82	6,62	0,07	0,03	150,00—210,00
18. Fej legnagyobb szélessége (M. 3.)	9 488	158,05	35,30	5,94	0,06	0,03	130,00—195,00
19. Járomív szélesség (M. 6.)	9 489	140,63	28,81	5,37	0,06	0,03	110,00—170,00
20. Morfológiai arcmagasság (M. 18.)	9 487	116,72	43,16	6,57	0,07	0,05	90,00—160,00
21. Teljes fejmagasság (M. 16.)	9 486	215,96	163,06	12,77	0,13	0,05	170,00—260,00
22. Fej hosszúság-szélességi jelző	9 487	85,12	14,36	3,79	0,04	0,04	66,70—128,70
23. Morfológiai arcjelző	9 487	83,07	24,54	4,95	0,05	0,05	63,80—119,40

See Heading and Lateral Text on page 222.

Горизонтальная графа: (1) Основные антропометрические размеры,индикаторы.
Вертикальная графа: 1. Вес тела; 2. Высота тела; 3. Высота в сидячем положении; 4. Высота плеч; 5. Высота пальца; 6. Высота бедра; 7. Ширина плеч; 8. Илиокристальная ширина; 9. Ширина груди; 10. Глубина груди;11. Обхват груди; 12. Длина верхней конечности; 13. Длина нижней конечности; 14. Индикатор Кауп, 15. Индикатор Ливи; 16. Интермембральный индикатор; 17. Максимальная длина головы; 18. Максимальная ширина головы; 19. Ширина скуловой дуги; 20. Высота морфологического лица; 21. Общая высота головы; 22. Индикатор длины-ширины головы; 23. Индикатор морфологического лица.

2. A sorkötelesek fontosabb antropometriai méreteinek, jelzőinek paraméterei
BÁCS-KISKUN MEGYE
Параметры основных антропометрических размеров, индикаторов лиц в призывном возрасте
Комитат Бач-Кишкун
Parameters of the main anthropometric measures and indices of persons liable to conscription Bács-Kiskun county

Fontosabb antropometriai méretek, jelzők	N	$\bar{x}$	s^2	s	m	v	Min—Max
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1. Testsúly (M. 71.)	1 264	62,53	77,45	8,80	0,25	0,14	40,00— 99,00
2. Testmagasság (M. 1.)	1 266	169,63	41,28	6,42	0,18	0,03	151,00—194,00
3. Ülőmagasság	1 266	89,50	14,23	3,77	0,11	0,04	70,00—110,00
4. Vállmagasság (M. 8.)	1 261	139,69	35,44	5,95	0,17	0,04	122,00—162,00
5. Ujjmagasság (M. 11.)	1 265	62,70	13,51	3,68	0,10	0,05	45,00— 75,00
6. Csípőtövis magasság (M. 13.)	1 262	96,24	24,91	4,99	0,14	0,05	75,00—120,00
7. Vállszélesség (M. 35.)	1 266	39,39	4,65	2,16	0,06	0,05	28,00— 50,00
8. Iliocristalis szélesség (M. 40.)	1 265	28,36	3,35	1,83	0,05	0,06	20,00— 39,00
9. Mellkasszélesség (M. 36.)	1 266	28,58	4,21	2,05	0,06	0,07	19,00— 39,00
10. Mellkasmélység (M. 37.)	1 266	18,85	2,92	1,71	0,05	0,09	14,00— 35,00
11. Mellkaskerület (M. 61.)	1 265	89,29	47,51	6,89	0,19	0,07	45,00—150,00
12. Felső végtaghossz (M. 45 a.)	1 264	77,00	16,77	4,10	0,12	0,05	49,00—113,00
13. Alsó végtaghossz (M. 53.)	1 262	96,24	24,91	4,99	0,14	0,05	75,00—120,00
14. Kaup jelző	1 263	21,70	6,39	2,53	0,07	0,11	15,40— 34,20
15. Livi jelző	1 263	23,33	0,83	0,91	0,03	0,03	21,10— 27,50
16. Intermembral jelző	1 260	80,07	11,77	3,43	0,10	0,04	54,40—118,90
17. Fej legnagyobb hossza (M. 1.)	1 266	186,53	38,93	6,24	0,18	0,03	150,00—204,00
18. Fej legnagyobb szélessége (M. 3.)	1 266	159.18	32.81	5,73	0,16	0,03	137,00—186,00
19. Járomív szélesség (M. 6.)	1 266	141,96	28,27	5,32	0,15	0,03	126,00—170,00
20. Morfológiai arcmagasság (M. 18.)	1 266	115,35	38,29	6,19	0,17	0,05	95,00—160,00
21. Teljes fejmagasság (M. 16.)	1 266	206,94	117,04	10,82	0,30	0,05	170,00—245,00
22. Fej hosszúság-szélességi jelző	1 266	85,40	13,26	3,64	0,10	0,04	69,50—109,30
23. Morfológiai arcjelző	1 266	81,33	21,97	4,69	0,13	0,05	65,50—114,30

Горизонтальную и вертикальную графы смотри в таблице I.

Heading and lateral text see in Table 1.

3. A sorkötelesek fontosabb antropometriai méreteinek, jelzőinek paraméterei
BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE
Параметры основных антропометрических размеров, индикаторов лиц в призывном возрасте
Комитат Боршод-Абауй-Земплен
Parameters of the main anthropometric measures and indices of persons liable to conscription
Borsod-Abaúj-Zemplén county

Fontosabb antropometriai méretek, jelzők	N	$\overline{X}$	s^2	s	m	v	Min—Max
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1. Testsúly (M. 71.)	1 785	62,28	66,03	8,13	0,19	0,13	35,00— 94,00
2. Testmagasság (M. 1.)	1 788	170,51	44,96	6,71	0,16	0,03	137,00—196,00
3. Ülőmagasság	1 787	89,08	13,16	3,63	0,09	0,04	70,00—101,00
4. Vállmagasság (M. 8.)	1 780	139,10	39,20	6,26	0,15	0,05	120,00—164,00
5. Ujjmagasság (M. 11.)	1 788	62,82	15,52	3,94	0,09	0,06	45,00— 79,00
6. Csípőtövis magasság (M. 13.)	1 786	96,12	25,77	5,08	0,12	0,05	75,00—120,00
7. Vállszélesség (M.35.)	1 788	38,93	4,99	2,23	0,05	0,05	28,00— 50,00
8. Iliocristalis szélesség (M. 40.)	1 788	28,23	3,41	1,85	0,04	0,06	21,00— 45,00
9. Mellkasszélesség (M. 36.)	1 788	27,15	3,70	1,92	0,05	0,07	19,00— 40,00
10. Mellkasmélység (M. 37.)	1 788	19,36	2,79	1,67	0,04	0,08	14,00— 35,00
11. Mellkaskerület (M. 61.)	1 788	88,03	33,13	5,76	0,14	0,06	48,00—150,00
12. Felső végtaghossz (M. 45 a.)	1 788	76,23	18,19	4,26	0,10	0,05	52,00—107,00
13. Alsó végtaghossz (M. 53.)	1 786	96,12	25,77	5,08	0,12	0,05	75,00—120,00
14. Kaup jelző	1 785	21,39	5,31	2,30	0,05	0,10	14,70— 37,30
15. Livi jelző	1 785	23,18	0,77	0,88	0,02	0,03	20,50— 30,00
16. Intermembral jelző	1 786	79,37	11,62	3,41	0,08	0,04	56,50—115,10
17. Fej legnagyobb hossza (M. 1.)	1 787	185,34	40,81	6,39	0,15	0,03	150,00—210,00
18. Fej legnagyobb szélessége (M. 3.)	1 787	157,52	33,33	5,77	0,14	0,03	130,00—195,00
19. Járomív szélesség (M. 6.)	1 788	140,15	29,67	5,45	0,13	0,03	110,00—161,00
20. Morfológiai arcmagasság (M. 18.)	1 787	113,68	40,86	6,39	0,15	0,05	90,00—160,00
21. Teljes fejmagasság (M. 16.)	1 787	223,85	118,83	10,90	0,26	0,04	170,00—260,00
22. Fej hosszúság-szélességi jelző	1 787	85,05	12,42	3,52	0,08	0,04	70,60—104,70
23. Morfológiai arcjelző	1 787	81,18	23,60	4,86	0,11	0,05	67,80—110,30

Горизонтальную и вертикальную графы смотри в таблице I.

Heading and lateral text see in **Table 1.**

4. A sorkötelesek fontosabb antropometriai méreteinek, jelzőinek paraméterei
HAJDÚ-BIHAR MEGYE
Параметры основных антропометрических размеров, индикаторов лиц в призывном возрасте
Комитат Хайду-Бихар
Parameters of the main anthropometric measures and indices of persons liable to conscription Hajdú-Bihar county

Fontosabb antropometriai méretek, jelzők	N	$\bar{X}$	s^2	s	m	v	Min—Max
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1. Testsúly (M. 71.)	1 353	61,38	59,13	7,69	0,21	0,12	40,00— 98,00
2. Testmagasság (M. 1.)	1 353	169,27	41,34	6,43	0,17	0,03	147,00—199,00
3. Ülőmagasság	1 353	89,00	12,05	3,47	0,09	0,03	74,00—110,00
4. Vállmagasság (M. 8.)	1 347	138,86	34,04	5,83	0,16	0,04	120,00—158,00
5. Ujjmagasság (M. 11.)	1 353	62,36	13,59	3,69	0,10	0,05	45,00— 75,00
6. Csípőtövis magasság (M. 13.)	1 353	96,56	22,54	4,75	0,13	0,04	81,00—111,00
7. Vállszélesség (M. 35.)	1 353	38,27	3,63	1,92	0,05	0,05	32,00— 44,00
8. Iliocristalis szélesség (M. 40.)	1 353	28,18	2,43	1,56	0,04	0,05	22,00— 39,00
9. Mellkasszélesség (M. 36.)	1 353	28,34	3,23	1,80	0,05	0,06	21,00— 35,00
10. Mellkasmélység (M. 37.)	1 353	19,67	2,24	1,50	0,04	0,07	10,00— 29,00
11. Mellkaskerület (M. 61.)	1 353	89,53	26,35	5,13	0,14	0,05	73,00—137,00
12. Felső végtaghossz (M. 45 a.)	1 353	76,45	13,30	3,65	0,10	0,04	64,00— 97,00
13. Alsó végtaghossz (M. 53.)	1 353	96,56	22,54	4,75	0,13	0,04	81,00—111,00
14. Kaup jelző	1 353	21,39	4,55	2,13	0,06	0,09	14,90— 31,60
15. Livi jelző	1 353	23,24	0,66	0,81	0,02	0,03	19,50— 26,20
16. Intermembral jelző	1 353	79,22	6,89	2,62	0,07	0,03	70,70—101,10
17. Fej legnagyobb hossza (M. 1.)	1 353	185,71	39,62	6,29	0,17	0,03	150,00—204,00
18. Fej legnagyobb szélessége (M. 3.)	1 353	157,87	35,04	5,92	0,16	0,03	130,00—190,00
19. Járomív szélesség (M. 6.)	1 353	139,97	27,50	5,24	0,14	0,03	121,00—170,00
20. Morfológiai arcmagasság (M. 18.)	1 353	117,48	37,00	6,08	0,17	0,05	98,00—139,00
21. Teljes fejmagasság (M. 16.)	1 353	222,19	134,90	11,61	0,32	0,05	170,00—253,00
22. Fej hosszúság-szélességi jelző	1 353	85,07	14,03	3,75	0,10	0,04	66,70—123,30
23. Morfológiai arcjelző	1 353	84,00	21.31	4,62	0,13	0,05	68,10—101,50

Горизонтальную и вертикальную графы смотри в таблице I.

Heading and lateral text see in Table 1.

5. A sorkötelesek fontosabb antropometriai méreteinek, jelzőinek paraméterei
PEST MEGYE

Параметры основных антропометрических размеров, индикаторов лиц в призывном возрасте
Комитат Пешт

Parameters of the main anthropometric measures and indices of persons liable to conscription Pest county

Fontosabb antropometriai méretek, jelzők	N	$\bar{X}$	s^2	s	m	v	Min—Max
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1. Testsúly (M. 71.)	**785**	**63,06**	69,28	8,32	0,30	0,13	36,00— 91,00
2. Testmagasság (M. 1.)	**792**	171,52	47,55	6,90	0,25	0,04	143,00—196,00
3. Ülőmagasság	**792**	90,04	13,56	3,68	0,13	0,04	70,00—110,00
4. Vállmagasság (M. 8.)	**789**	141,12	40,31	6,35	0,23	4,50	121,00—164,00
5. Ujjmagasság (M. 11.)	**787**	63,35	16,44	4,05	0,14	0,06	45,00— 81,00
6. Csípőtövis magasság (M. 13.)	791	97,48	24,35	4,93	0,18	0,05	75,00—112,00
7. Vállszélesség (M. 35.)	792	40,16	3,87	1,97	0,07	0,04	29,00— 50,00
8. Iliocristalis szélesség (M. 40.)	792	28,63	3,58	1,89	0,07	0,06	21,00— 43,00
9. Mellkasszélesség (M. 36.)	791	27,50	3,65	1,91	0,07	0,06	15,00— 40,00
10. Mellkasmélység (M. 37.)	792	17,00	2,41	1,55	0,06	0,09	14,00— 32,00
11. Mellkaskerület (M. 61.)	791	90,34	33,35	5,77	0,21	0,06	75,00—122,00
12. Felső végtaghossz (M. 45 a.)	787	77,73	21,63	4,65	0,17	0,05	48,00—111,00
13. Alsó végtaghossz (M. 53.)	**791**	97,48	24,35	4,93	0,18	0,05	75,00—112,00
14. Kaup jelző	785	21,41	5,07	2,25	0,08	0,10	15,60— 31,50
15. Livi jelző	**785**	**23,14**	**0,74**	0,86	0,03	0,03	21,00— 26,70
16. Intermembral jelző	**786**	**79,77**	**13,68**	3,70	0,13	0,04	50,50—111,00
17. Fej legnagyobb hossza (M. 1.)	**792**	**185,07**	**41,16**	6,42	0,23	0,03	164,00—205,00
18. Fej legnagyobb szélessége (M. 3.)	792	157,99	35,24	5,94	0,21	0,03	141,00—187,00
19. Járomív szélesség (M. 6.)	792	141,09	26,75	5,17	0,18	0,03	118,00—163,00
20. Morfológiai arcmagasság (M. 18.)	792	116,92	37,71	6,14	0,22	0,05	97,00—160,00
21. Teljes fejmagasság (M. 16.)	790	214,76	143,73	11,99	0,43	0,05	170,00—249,00
22. Fej hosszúság-szélességi jelző	792	85,43	13,59	3,69	0,13	0,04	74,70— 98,40
23. Morfológiai arcjelző	792	82,93	21,09	4,59	0,16	0,05	69,30—119,40

Горизонтальную и вертикальную графы смотри в таблице I.

Heading and lateral text see in **Table 1.**

6. A sorkötelesek fontosabb antropometriai méreteinek, jelzőinek paraméterei
SOMOGY MEGYE
Параметры основных антропометрических размеров, индикаторов лиц в призывном возрасте
Комитат Шомодь
Parameters of the main anthropometric measures and indices of persons liable to conscription Somogy county

Fontosabb antropometriai méretek, jelzők	N	$\bar{x}$	s^2	s	m	v	Min—Max
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1. Testsúly (M. 71.)	1 032	64,20	66,77	8,17	0,25	0,12	35,00— 97,00
2. Testmagasság (M. 1.)	1 034	171,25	43,50	6,60	0,21	0,03	140,00—195,00
3. Ülőmagasság	1 037	89,62	13,92	3,73	0,12	0,04	70,00—110,00
4. Vállmagasság (M. 8.)	1 030	139,58	35,24	5,94	0,18	0,04	120,00—162,00
5. Ujjmagasság (M. 11.)	1 033	63,50	14.17	3,76	0,12	0,05	45,00— 85,00
6. Csípőtövis magasság (M. 13.)	1 034	97,52	24,30	4,93	0,15	0,05	75,00—114,00
7. Vállszélesség (M. 35.)	1 037	39,47	3,76	1,94	0,06	0,04	28,00— 50,00
8. Iliocristalis szélesség (M. 40.)	1 036	28,49	3,03	1,74	0,05	0,06	20,00— 43,00
9. Mellkasszélesség (M. 36.)	1 037	27,75	3,59	1,89	0,06	0,06	15,00— 40,00
10. Mellkasmélység (M. 37.)	1 036	19,04	2,68	1,64	0,05	0,08	10,00— 27,00
11. Mellkaskerület (M. 61.)	1 037	87,85	30,89	5,56	0,17	0,06	69,00—116,00
12. Felső végtaghossz (M. 45 a.)	1 033	76,08	20,61	4,54	0,14	0,05	43,00—113,00
13. Alsó végtaghossz (M. 53.)	1 034	97,52	24,30	4,93	0,15	0,05	75,00—114,00
14. Kaup jelző	1 029	21,88	5,32	2,31	0,07	0,10	16,00— 37,80
15. Livi jelző	1 029	23,32	0,76	0,87	0,03	0,03	20,50— 29,90
16. Intermembral jelző	1 033	78,07	15,46	3,93	0,12	0,05	41,30—124,20
17. Fej legnagyobb hossza (M. 1.)	1 035	184,68	43,24	6,58	0,20	0,03	150,00—206,00
18. Fej legnagyobb szélessége (M. 3.)	1 036	158,20	31,76	5,64	0,18	0,03	135,00—181,00
19. Járomív szélesség (M. 6.)	1 036	140,55	28,70	5,36	0,17	0,03	124,00—170,00
20. Morfológiai arcmagasság (M. 18.)	1 036	117,44	41,17	6,42	0,20	0,05	98,00—160,00
21. Teljes fejmagasság (M. 16.)	1 036	205,43	80,00	8,99	0,28	0,04	170,00—238,00
22. Fej hosszúság-szélességi jelző	1 035	85,73	13,58	3,69	0,11	0,04	75,60—107,30
23. Morfológiai arcjelző	1 036	83,63	23,12	4,81	0,15	0,05	68,10—119,40

Горизонтальную и вертикальную графы смотри в таблице I.

Heading and lateral text see in Table 1.

7. *A sorkötelesek fontosabb antropometriai méreteinek, jelzőinek paraméterei*
VESZPRÉM MEGYE

Параметры основных антропометрических размеров, индикаторов лиц в призывном возрасте
Комитат Веспрем

Parameters of the main anthropometric measures and indices of persons liable to conscription Veszprém county

Fontosabb antropometriai méretek, jelzők	N	$\bar{X}$	s^2	s	m	v	Min—Max
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1. Testsúly (M. 71.)	1 322	62,86	67,17	8,20	0,23	0,13	40,00— 99,00
2. Testmagasság (M. 1.)	1 325	171.76	43,32	6,58	0,18	0,03	150,00—192,00
3. Ülőmagasság	1 325	90,15	12,13	3,48	0,09	0,03	80,00—101,00
4. Vállmagasság (M. 8.)	1 325	141,45	36,42	6,03	0,16	0,04	121,00—165,00
5. Ujjmagasság (M. 11.)	1 325	64,31	14,85	3,85	0,11	0,05	50,00— 77,00
6. Csípőtövis magasság (M. 13.)	1 325	97,40	22,65	4,76	0,13	0,04	83,00—112,00
7. Vállszélesség (M. 35.)	1 325	39,03	3,60	1,90	0,05	0,04	28,00— 46,00
8. Iliocristalis szélesség (M. 40.)	1 325	28,27	2,76	1,66	0,05	0,05	23,00— 39,00
9. Mellkasszélesség (M. 36.)	1 325	27,75	3,06	1,75	0,05	0,06	21,00— 34,00
10. Mellkasmélység (M. 37.)	1 325	19,59	2,51	1,58	0,04	0,08	15,00— 28,00
11. Mellkaskerület (M. 61.)	1 325	87,93	32,72	5,72	0,16	0,06	59,00—140,00
12. Felső végtaghossz (M. 45 a.)	1 325	77,15	16,27	4,03	0,11	0,05	45,00—107,00
13. Alsó végtaghossz (M. 53.)	1 325	97,40	22,65	4,76	0,13	0,04	83,00—112,00
14. Kaup jelző	1 322	21,29	5,58	2,36	0,06	0,11	12,60— 40,70
15. Livi jelző	1 322	23,08	0,81	0,90	0,02	0,03	19,20— 29,60
16. Intermembral jelző	1 325	79,25	9,71	3,12	0,09	0,03	47,40—109,20
17. Fej legnagyobb hossza (M. 1.)	1 325	184,99	45,56	6,75	0,19	0,03	162,00—210,00
18. Fej legnagyobb szélesége (M. 3.)	1 325	158,35	34,03	5,83	0,16	0,03	137,00—187,00
19. Járomív szélesség (M. 6.)	1 325	140,52	28,27	5,32	0,15	0,03	121,00—160,00
20. Morfológiai arcmagasság (M. 18.)	1 325	118,23	37,57	6,13	0,17	0,05	100,00—147,00
21. Teljes fejmagasság (M. 16.)	1 325	211,74	111,78	10,57	0,29	0,04	179,00—249,00
22. Fej hosszúság-szélességi jelző	1 325	85,67	13,20	3,63	0,10	0,04	69,20—101,90
23. Morfológiai arcjelző	1 325	84,20	20,11	4,48	0,12	0,05	69,60—102,20

Горизонтальную и вертикальную графы смотри в таблице I.

Heading and lateral text see in Table 1.

8. A sorkötelesek fontosabb antropometriai méreteinek, jelzőinek paraméterei
MEGYEI VÁROSOK
Параметры основных антропометрических размеров, индикаторов лиц в призывном возрасте
Комитатские города
***Parameters of the main anthropometric measures and indices of persons liable to conscription** County towns*

Fontosabb antropometriai méretek, jelzők	N	$\bar{X}$	s^2	s	m	v	Min—Max
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1. Testsúly (M. 71.)	539	62,70	67,02	8,19	0,35	0,13	39,00— 97,00
2. Testmagasság (M. 1.)	540	171,92	39,69	6,30	0,27	0,03	150,00—192,00
3. Ülőmagasság	540	89,92	11,77	3,43	0,15	0,03	78,00—101,00
4. Vállmagasság (M. 8.)	541	140,32	34,82	5,90	0,25	0,04	121,00—161,00
5. Ujjmagasság (M. 11.)	541	64,56	16,62	4,08	0,18	0,06	48,00— 80,00
6. Csípőtövis magasság (M. 13.)	541	98,68	33,71	5,81	0,25	0,05	82,00—120,00
7. Vállszélesség (M. 35.)	541	38,94	4,15	2,04	0,09	0,05	31,00— 45,00
8. Iliocristalis szélesség (M. 40.)	540	28,15	3,04	1,74	0,07	0,06	23,00— 39,00
9. Mellkasszélesség (M. 36.)	540	27,44	3,51	1,87	0,08	0,06	19,00— 35,00
10. Mellkasmélység (M. 37.)	540	19,56	2,87	1,69	0,07	0,08	15,00— 29,00
11. Mellkaskerület (M. 61.)	540	87,50	32,63	5,71	0.25	0.06	63,00—109,00
12. Felső végtaghossz (M. 45 a.)	541	75,83	16,11	4,01	0,17	0,05	54,00— 98,00
13. Alsó végtaghossz (M. 53.)	541	98,68	33,71	5,81	0,25	0,05	82,00—120,00
14. Kaup jelző	538	21,19	5,36	2,32	0,10	0,10	12,90— 32,40
15. Livi jelző	538	23,04	0,78	0,88	0,04	0,03	19,50— 26,50
16. Intermembral jelző	541	76,95	12,39	3,52	0,15	0,04	56,80— 91,50
17. Fej legnagyobb hossza (M. 1.)	541	185,91	46,25	6,80	0,29	0,03	150,00—207,00
18. Fej legnagyobb szélessége (M. 3.)	541	157,19	38,70	6,22	0,27	0,03	140,00—193,00
19. Járomív szélesség (M. 6.)	541	139,69	28,15	5,31	0,23	0,03	118,00—159,00
20. Morfológiai arcmagasság (M. 18.)	541	117,06	52,95	7,28	0,31	0,06	100,00—144,00
21. Teljes fejmagasság (M. 16.)	541	220,86	170,91	13,07	0,56	0,05	170,00—260,00
22. Fej hosszúság-szélességi jelző	541	84,64	18,53	4,30	0,18	0,05	73,10—128,70
23. Morfológiai arcjelző	541	83,87	28,45	5,33	0,23	0,06	70,90—106,00

Горизонтальную и вертикальную графы смотри в таблице I.

Heading and lateral text see in Table 1.

9. A sorkötelesek fontosabb antropometriai méreteinek, jelzőinek paraméterei
BUDAPEST
Параметры основных антропометрических размеров, индикаторов лиц в призывном возрасте
Будапешт
Parameters of the main anthropometric measures and indices of persons liable to conscription Budapest

Fontosabb antropometriai méretek, jelzők	N	$\bar{X}$	s^2	s	m	v	Min—Max
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1. Testsúly (M. 71.)	1 385	64,10	75,74	8,70	0,23	0,13	37,00— 98,00
2. Testmagasság (M. 1.)	1 391	174,01	47,79	6,91	0,19	0,03	139,00—199,00
3. Ülőmagasság	1 387	90,98	13,73	3,71	0,10	0,04	76,00—109,00
4. Vállmagasság (M. 8.)	1 368	143,53	40,41	6,36	0,17	0,04	120,00—165,00
5. Ujjmagasság (M. 11.)	1 385	66,23	15,24	3,90	0,10	0,05	50,00— 85,00
6. Csípőtövis magasság (M. 13.)	1 385	98,47	24,89	4,99	0,13	0,05	75,00—120,00
7. Vállszélesség (M. 35.)	1 387	39,92	4,21	2,05	0,06	0,05	29,00— 50,00
8. Iliocristalis szélesség (M. 40.)	1 386	28,31	3,34	1,83	0,05	0,06	21,00— 38,00
9. Mellkasszélesség (M. 36.)	1 386	28,22	3,68	1,92	0,05	0,06	18,00— 37,00
10. Mellkasmélység (M. 37.)	1 386	19,29	3,21	1,79	0,05	0,09	11,00— 30,00
11. Mellkaskerület (M. 61.)	1 386	88,61	34,31	5,86	0,16	0,06	65,00—124,00
12. Felső végtaghossz (M. 45 a.)	1 384	77,31	16,23	4,03	0,11	0,05	57,00—100,00
13. Alsó végtaghossz (M. 53.)	1 385	98,47	24,89	4,99	0,13	0,05	75,00—120,00
14. Kaup jelző	1 384	21,14	5,70	2,39	0,06	0,11	13,90— 35,90
15. Livi jelző	1 384	22,93	0,81	0,90	0,02	0,03	20,00— 28,20
16. Intermembral jelző	1 384	78,55	8,01	2,83	0,08	0,03	57,60—106,40
17. Fej legnagyobb hossza (M. 1.)	1 388	188,01	48,09	6,93	0,19	0,03	150,00—210,00
18. Fej legnagyobb szélessége (M. 3.)	1 388	157,85	40,95	6,40	0,17	0,04	130,00—187,00
19. Járomív szélesség (M. 6.)	1 388	140,92	28,62	5,35	0,14	0,03	124,00—170,00
20. Morfológiai arcmagasság (M. 18.)	1 387	118,92	41,08	6,41	0,17	0,05	90,00—150,00
21. Teljes fejmagasság (M. 16.)	1 388	218,61	98,70	9,93	0,27	0,04	170,00—260,00
22. Fej hosszúság-szélességi jelző	1 388	84,04	16,72	4,09	0,11	0,04	70,70—108,70
23. Morfológiai arcjelző	1 387	84,47	25,06	5,01	0,13	0,05	63,80—119,00

Горизонтальную и вертикальную графы смотри в таблице 1.

Heading and lateral text see in Table 1.

2. Pest, Somogy, Veszprém megyék és a megyei városok fiataljai testméreteinek, jelzőinek paraméterei a vizsgált jellegek 43,4%-ában megegyezőek az országos minta egészére számított paraméterekkel. E megyék sorköteleseinek testi fejlettsége általánosságban kiegyensúlyozottabb.

3. Az akcelerált testnövekedés legszembetűnőbb Budapesten, amennyiben a vizsgált méretek, jelzők 65,2%-ban, az átlagoktól pozitív irányban térnek el. Természetesen ezen eltérések inkább következetességükben, mint nagyságrendjükben jelentősek.

4. A vizsgált metrikus jellegek paramétereiben mutatkozó + és — irányú ingadozás a főváros és vidék, valamint a megyék sorrendjében az akceleráció és retardáció jelenségein túl kapcsolatos az egyes régiók, megyék antropológiai struktúrájával, és így a taxonómiai vonatkozásokkal is.

A fentiekben tájékoztató jelleggel vázolt tendenciák értelmezésére a sorkötelesek vizsgálati anyagának teljes körű feldolgozásakor kerül majd sor.

A sorkötelesek termetének területi alakulása

A minta egészére számított termetátlag 171,15 cm. A sorkötelesek termetátlagainak lakóhely szerinti bontásában az alsó érték Hajdú-Bihar megyében 169,28 cm; a felső érték Budapesten 174,00 cm-ben állapítható meg. A két szélső érték között a különbség közel 5 cm (4,72 cm). A 10. tábla adataiból, amely a sorkötelesek termetátlagainak megoszlását részletezi, az is kitűnik, hogy a Hajdú-Bihar megyei fiatalok átlagának eltérése az országos átlagtól —1,87 cm; a budapestieké +2,85 cm. (X itt és a további táblázatokban az *egész* sokaság átlagát jelenti.)

10. A sorkötelesek testmagasságának paraméterei lakóhely szerint

Параметры высоты тела лиц в призывном возрасте по местожительству

Parameters of body height of persons liable to conscription by residence

Sorszám	A sorköteles lakóhelye	$\bar{X}$	$X - \bar{X}$	s^2	N
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1.	Budapest	174,00	+ 2,85	48,06	1 377
2.	Pécs	172,24	+ 1,09	39,45	138
3.	Szeged	172,23	+ 1,08	30,79	92
4.	Veszprém megye	171,76	+ 0,61	43,54	1 343
5.	Debrecen	171,67	+ 0,52	43,38	143
6.	Pest megye	171,55	+ 0,40	47,52	792
7.	Miskolc	171,36	+ 0,21	42,03	171
8.	Somogy megye	171,23	+ 0,08	41,62	1 039
9.	Borsod-Abaúj-Zemplén megye	170,55	— 0,60	44,52	1 787
10.	Bács-Kiskun megye	169,62	— 1,53	41,36	1 266
11.	Hajdú-Bihar megye	169,28	— 1,87	40,42	1 348
	Összesen	*171,15*		*45,67*	*9 496*

См. *Горизонтальную* и *Вертикальную графу* на стр. 233.
See *Heading* and *Lateral Text* on page 233.

A termetátlagok eltéréseinek szignifikanciája alapján a kiemelt 7 területi egységet 4 csoportba lehet osztani.

1. Budapest.
2. Veszprém, Pest és Somogy megyék (Pécs, Szeged, Debrecen, Miskolc megyei városok).
3. Borsod-Abaúj-Zemplén megye (Debrecen, Miskolc megyei városok).
4. Bács-Kiskun és Hajdú-Bihar megyék.

A csoportokat úgy képeztük, hogy azokon belül nincs a megyék termetátlagai között szignifikáns különbség, a különböző csoportokhoz tartozó megyék termetátlagai között viszont minden esetben van. A megyei városokat ott szerepeltettük (és a későbbiekben is hasonlóan járunk el) ahol a csoport(-ok) tagjaitól nem különböznek szignifikánsan.

A sorkötelesek termete tehát Budapesten a legmagasabb ($\bar{x}$ = 174,00 cm), ezután a dunántúli és a központi megyék következnek a megyei városokkal együtt (171,23—172,24 cm) majd északon Borsod-Abaúj-Zemplén megye (170,55 cm) végül az Alföld déli és keleti régióiban Bács-Kiskun és Hajdú-Bihar megyék (169,45 cm). A termetátlagok lakóhely szerinti megoszlásából egyben az is kitűnik, hogy a városokban átlagosan magasabbak a termetátlagok, mint vidéken, és ugyanakkor az is megállapítható, hogy nyugatról kelet felé csökken a termetátlag.

A lakóhely, illetve az *összeírás helye* szerint elemezve a sorkötelesek termetcsoportok szerinti megoszlását, az állapítható meg, hogy országosan a közepes termetcsoportokhoz tartozik a vizsgáltaknak több mint fele (52,1%). Az alacsony termetcsoportokba a vizsgáltak 12,3%-a, a magas termetcsoportokba 35,6%-a tartozik. Területi bontásban — csupán a lényegi eltérést említve — a magas termetcsoport aránya Budapesten 52,3%, Bács-Kiskun, Hajdú-Bihar megyékben ennek csak fele arányban való gyakorisága állapítható meg (26,9%, 25,4%). Az alacsony termetcsoportokhoz való tartozás Budapesten mindösze 6,1%; az említett Bács-Kiskun és Hajdú-Bihar megyékben 2,5—3-szorosa ennek (16,4%, 18,7%). A megyei városok középen helyezkednek el. Az adatok részletezése a 11. táblában.

A sorkötelesek termetátlagait *a születési hely* szerint elemezve az összehasonlítás köre magába foglalja már az ország valamennyi megyéjét. A termetátlagok területi eloszlása e bontásban már lényegesen egyenletesebb (12. tábla). A termetátlagok megoszlását tekintve a négy fő csoport ugyanaz, mint a lakóhely szerint. Az újonnan belépő megyék közül öt (Nógrád, Tolna, Vas, Komárom, Baranya) átlagának adata egyik termetátlagtól sem különbözik szignifikánsan, a

См. таблицу 10 на стр. 232.
See Table 10 on page 232.

Горизонтальная графа: (1) Номер по порядку; (2) Местожительство лиц в призывном возрасте.
Вертикальная графа: 1. Будапешт; 2. Печ; 3. Сегед; 4. Комитат Веспрем; 5. Дебрецен; 6. Комитат Пешт; 7. Мишкольц; 8. Комитат Шомодь; 9. Комитат Боршод-Абауй-Земплен; 10. Комитат Бач-Кишкун; 11. Комитат Хайду-Бихар; 12. Всего.

Heading: **(1) Serial number; (2) Residence of persons liable to conscription.**
Lateral text: megye = county; **12. Total.**

11. A sorkötelesek megoszlása termetcsoportok és az összeírás helye szerint

Распределение лиц в призывном возрасте по группам фигуры и месту переписи

Distribution of persons liable to conscription by groups of stature and place of conscription

Termetcsoportok	Határértékek (cm)	Budapest		Megyei városok		Bács-Kiskun megye		Borsod-Abaúj-Zemplén megye	
		N	%	N	%	N	%	N	%
(1)	(2)	(3)		(4)		(5)		(6)	
1. Igen alacsony	—153,00	4	0,3	2	0,4	8	0,6	19	1,1
2. Alacsony	154,00—163,00	81	5,8	50	9,2	200	15,8	215	12,0
3. Kis közepes	164,00—167,00	151	10,8	73	13,5	256	20,2	317	17,7
4. Közepes	168,00—170,00	187	13,4	97	17,9	243	19,2	356	19,9
5. Nagy közepes	171,00—173,00	242	17,4	114	21,1	219	17,3	312	17,4
6. Magas	174,00—183,00	610	43,8	186	34,4	316	24,9	525	29,4
7. Igen magas	184,00—	118	8,5	19	3,5	26	2,0	44	2,5
8. *Összesen*		*1 393*	*100,0*	*541*	*100,0*	*1 268*	*100,0*	*1 788*	*100,0*

Termetcsoportok	Határértékek (cm)	Hajdú-Bihar		Pest		Somogy megye		Veszprém		Összesen	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
		(7)		(8)		(9)		(10)		(11)	
1. Igen alacsony	—153,00	17	1,3	6	0,8	4	0,4	4	0,3	*64*	*0,7*
2. Alacsony	154,00—163,00	235	17,4	82	10,4	113	10,9	125	9,4	*1 101*	*11,6*
3. Kis közepes	164,00—167,00	261	19,3	133	16,8	163	15,7	222	16,8	*1 576*	*16,6*
4. Közepes	168,00—170,00	266	19,7	142	17,9	197	19,0	222	16,8	*1 710*	*18,0*
5. Nagy közepes	171,00—173,00	229	16,9	132	16,7	172	16,6	240	18,1	*1 660*	*17,5*
6. Magas	174,00—183,00	332	24,5	257	32,4	360	34,7	452	34,1	*3 038*	*32,0*
7. Igen magas	184,00—	13	0,9	40	5,0	28	2,7	60	4,5	*348*	*3,6*
8. *Összesen*		*1 353*	*100,0*	*792*	*100,0*	*1 037*	*100,0*	*1 325*	*100,0*	*9 497*	*100,0*

См. *Горизонтальную* и *Вертикалную* на стр. 235.
See *Heading* and *Lateral Text* on page 235.

többiek viszont igen jellegzetesen egészítik ki a korábbi képet; Győr-Sopron és Zala megyék termetátlagai csak a 4. csoport átlagainál magasabbak szignifikánsan (Bács-Kiskun és Hajdú-Bihar megye); Szolnok, Heves és Fejér megye az első és negyedik csoportoktól is külön-

12. A sorkötelesek testmagasságának paraméterei születési hely szerint
Распределение высоты тела лиц в призывном возрасте по месту рождения
Parameters of body height of persons liable to conscription by place of birth

Sor-szám	A sorköteles születési helye	$\bar{x}$	$x - \bar{x}$	s^2	N
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1.	Budapest	174,01	+ 2,86	44,97	1 383
2.	Pécs	172,55	+ 1,40	37,41	118
3.	Szeged	172,36	+ 1,21	28,16	84
4.	Győr-Sopron megye	172,30	+ 1,15	43,37	46
5.	Zala megye	172,21	+ 1,06	62,33	62
6.	Nógrád megye	172,13	+ 0,98	70,05	30
7.	Szolnok megye	171,85	+ 0,70	45,98	106
8.	Tolna megye	171,85	+ 0,70	32,37	34
9.	Vas megye	171,83	+ 0,68	37,41	42
10.	Heves megye	171,74	+ 0,59	48,94	68
11.	Komárom megye	171,68	+ 0,53	30,18	44
12.	Pest megye	171,60	+ 0,45	52,07	623
13.	Veszprém megye	171,60	+ 0,45	43,32	1 172
14.	Baranya megye	171,58	+ 0,43	43,38	31
15.	Somogy megye	171,19	+ 0,04	42,34	866
16.	Fejér megye	171,16	+ 0,01	44,20	94
17.	Békés megye	170,98	— 0,17	34,41	57
18.	Miskolc	170,72	— 0,43	48,58	381
19.	Borsod-Abaúj-Zemplén megye	170,61	— 0,54	43,38	1 458
20.	Debrecen	170,13	— 1,02	43,27	360
21.	Csongrád megye	170,04	— 1,11	19,80	26
22.	Bács-Kiskun megye	169,58	— 1,57	41,30	1 177
23.	Hajdú-Bihar megye	169,30	— 1,85	41,26	1 122
24.	Szabolcs-Szatmár megye	169,24	— 1,91	43,92	99
25.	*Összesen*	*171,15*		*45,67*	*9 496**

* Ebből külföldön és ismeretlen helyen született 13.

Горизонтальная графа: (1) Номер по порядку; (2) Место рождения лиц в призывном возрасте.

Вертикальная графа: 1. Будапешт; 2. Печ; 3. Сегед; 4. Комитат Дьёр—Шопрон; 5. Комитат Зала; 6. Комитат Ноград; 7. Комитат Сольнок; 8. Комитат Тольна; 9. Комитат Ваш; 10. Комитат Хевеш; 11. Комитат Комаром; 12. Комитат Пешт; Комитат Веспрем; 14. Комитат Бараня; 15. Комитат Шомодь; 16. Комитат Фейер; 17. Комитат Бекеш; 18. Мишкольц; 19. Комитат Боршод-Абауй-Земплен; 20. Дебрецен; 21. Комитат Чонград; 22. Комитат Бач-Кишкун; 23. Комитат Хайду-Бихар; 24. Комитат Сабольч-Сатмар; 25. Всего.

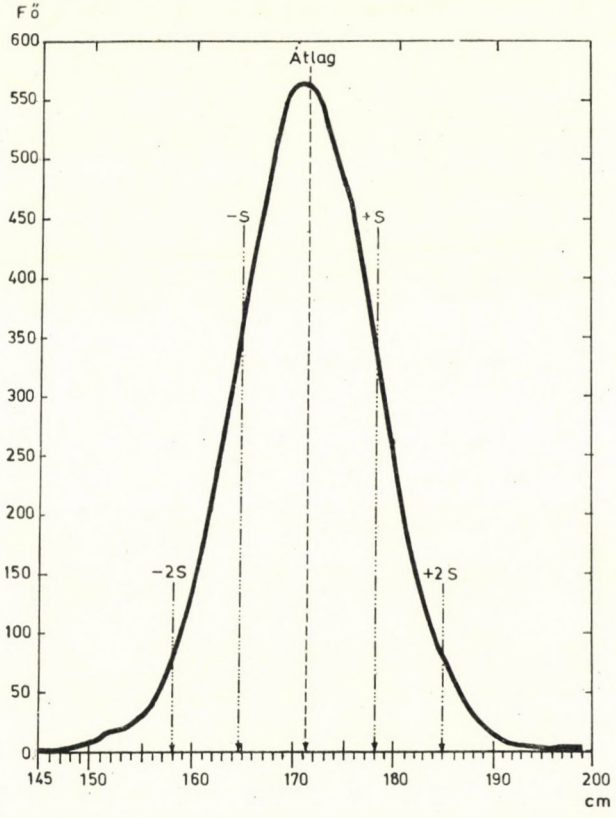
См. таблицу 11 на стр. 234.
See Table 11 on page 234.

Heading: (1) Serial number; (2) Place of birth of persons liable to conscription.
Lateral text: megye = county; 25. Total.

Горизонтальная графа: (1) Группы фигур; (2) Предельные значения (см); (3) Будапешт; (4) Комитатские города; (5) Комитат Бач-Кишкун; (6) Комитат Боршод-Абауй-Земплен; (7) Комитат Хайду-Бихар; (8) Комитат Пешт; (9) Комитат Шомодь; (10) Комитат Веспрем; (11) Всего.

Вертикальная графа: 1. Очень низкая фигура; 2. Низкая; 3. Низко-средняя; 4. Средняя; 5. Высоко-средняя; 6. Высокая; 7. Очень высокая; 8. Всего.

Heading: (1) Groups of stature; (2) Limit values (cm); (4) County towns; (5—10) megye = county; (11) Total.
Lateral text: 1. Very short; 2. Short; 3. Of short average height; 4. Of average height; 5. Of high average height; 6. High; 7. Very high; 8. Total.

*III. A sorkötelesek testmagasságának megoszlási görbéje, Budapest, **megyei városok és a vizsgált 6 megye együtt***

Кривая распределения высоты тела лиц в призывном возрасте. Будапешт, комитатские города и 6 исследованных комитатов вместе

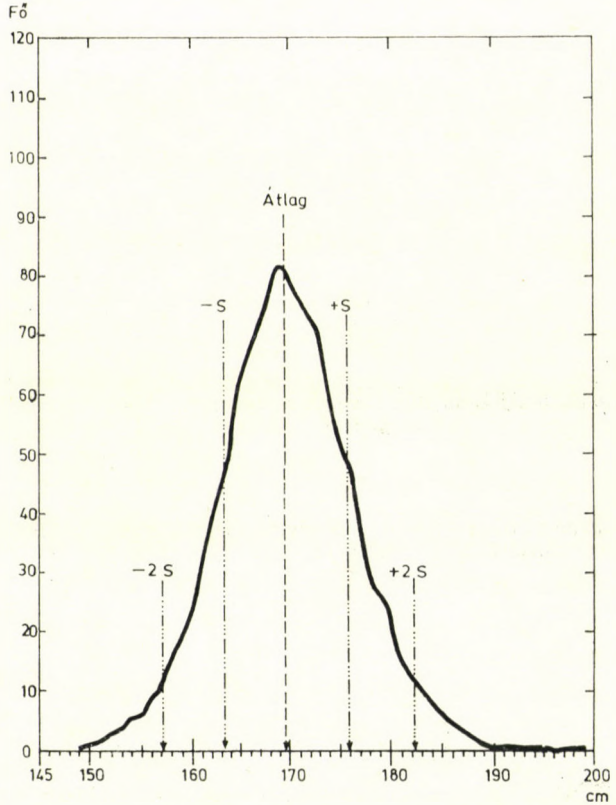
Curve of distribution of body height of persons liable to conscription Budapest, county towns and the 6 counties investigated, together

bözik — tehát termetátlagaik a kettő között helyezkednek el —. Békés és Csongrád megyékben születettek termetátlagai az első csoport tagjaiénál szignifikánsan kisebbek, a Szabolcs-Szatmár megyében születettek pedig a negyedik csoport kivételével mindegyik csoport tagjainál szignifikánsan alacsonyabb termetűek. Ez ismét a nyugat-kelet irányú termet csökkenésére utal.

A sorkötelesek termetátlagait a *szülők születési helye* szerint is elemeztük, azon meggondolás alapján, hogy évtizedekkel korábban a mobilitás még sokkal kisebb volt, ezért a szülők illetősége szerint a termetátlagok olyan megoszlását kapjuk meg, amely még a — földrajzilag lokalizálható — alkattípusok közötti különbségekből fakad. Az *anya,* illetve az *apa születési helye* szerint (13. és 14. tábla) a négy

fő csoport termetátlagainak képe változatlan. A négy csoportba nem tartozó többi megye termetátlagok szerinti sorrendje Szabolcs-Szatmár megye kivételével elég változékony. Ez a tény némileg módosítja a 12. táblából kitűnő területi szabályszerűséget. Szabolcs-Szatmár megye viszont, ahonnan ekkor már elég tekintélyes számú egyed van a mintánkban (294, illetve 309 fő) egyértelműen az alacsony termetátlagokkal jellemzett megyék közé illeszkedik be; az első és második csoportok termetátlagaitól mindkét esetben szignifikánsan különbözik.

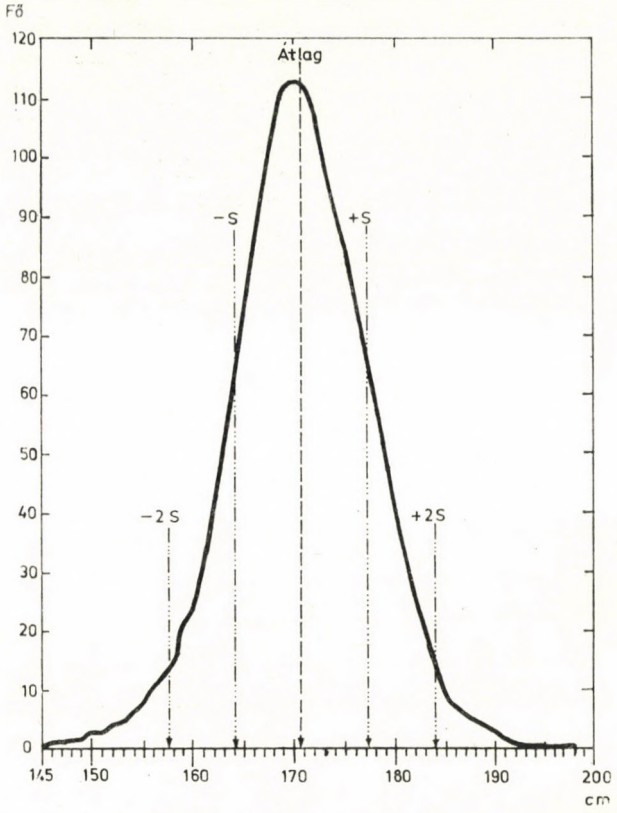
A 12., 13. és 14. táblák alapján a termet területi alakulását illetően az alábbi lényeges észrevétel tehető. Az a hat megye, ahol a sorkötelesek összeírása történt — bár a termetátlagokat tekintve egy-

IV. Bács-Kiskun megyei sorkötelesek testmagasságának megoszlási görbéje

Кривая распределения высоты тела лиц в призывном возрасте в комитате Бач-Кишкун

Curve of distribution of body height of persons liable to conscription in Bács-Kiskun county

V. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei sorkötelesek testmagasságának megoszlási görbéje

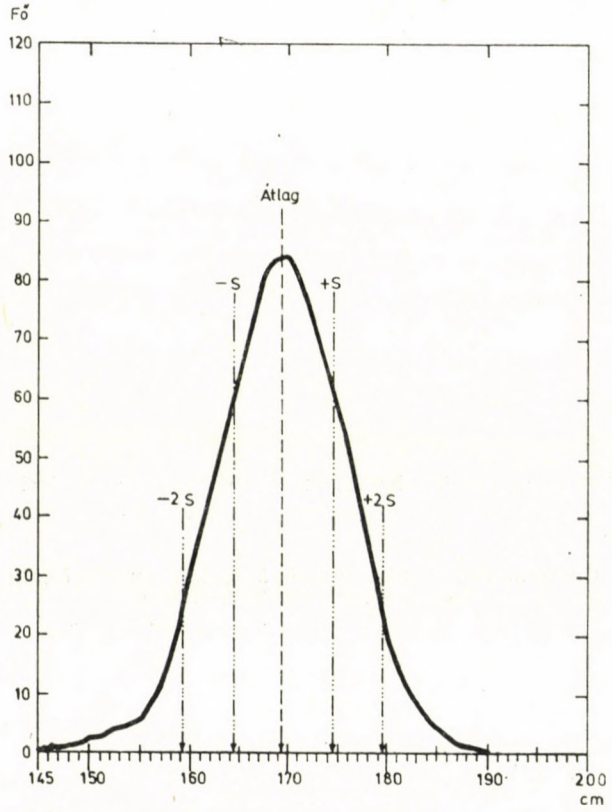
Кривая распределения высоты тела лиц в призывном возрасте в комитате Боршод-Абауй-Земплен

Curve of distribution of body height of persons liable to conscription in Borsod-Abaúj-Zemplén county

másközti sorrendjük változatlan — általában a rangsor második felében helyezkednek el, ez különösen a 13. táblán szembetűnő, ahol az utolsó helyeket foglalják el, csak Szabolcs-Szatmár megye ékelődik be közéjük. Ez is azt támasztja alá, hogy a szülők vagy a gyermek életében bekövetkezett migráció termetnövelő tényező. A multifaktoriális jelenségben a heterozis szerepe nyilvánvaló. Ezt bizonyítja a 15. tábla is, ahol azok a sorkötelesek, akiknek mindkét szülőjének születési helye különbözik a sorköteles lakhelyétől vagy legalábbis az egyik szülő külföldön született, szignifikánsan magasabb termetűek, mint azok, akiknek egyik vagy mindkét szülője az összeíráskori lakóhelyen született.

Összegezve, a 16. tábla részletezi a 10., 11., 12., 13. táblák adatait. Világosan kitűnik, hogy a termetátlagok szerinti négy fő csoport változatlan, sőt a csoportokon belül a megyék sorrendje is (kivéve Pest és Somogy megyét, az apa születési helye szerinti bontásban). Maguk a termetátlag értékek is eléggé állandóak, ami a termet nagyfokú genetikus determináltságát igazolja.

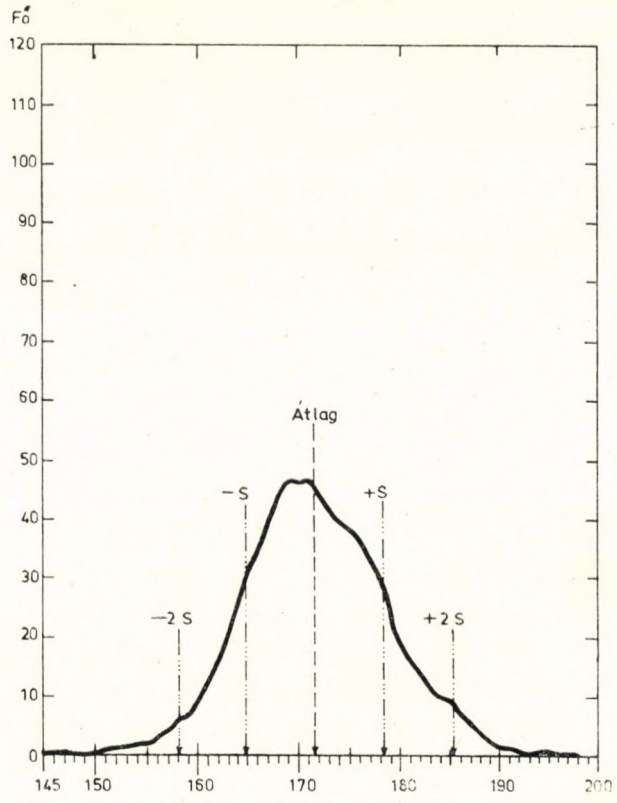
Az előbbiekben tárgyalt tényt támasztják alá a 17. tábla adatai is. Az egyes régiók — országrészek — is éppen olyan sorrendben követik egymást, mint az azokat reprezentálni hivatott megyék. Buda-

VI. Hajdú-Bihar megyei sorkötelesek testmagasságának megoszlási görbéje

Кривая распределения высоты тела лиц в призывном возрасте в комитате Хайду-Бихар

Curve of distribution of body height of persons liable to conscription in Hajdú-Bihar county

VII. Pest megyei sorkötelesek testmagasságának megoszlási görbéje

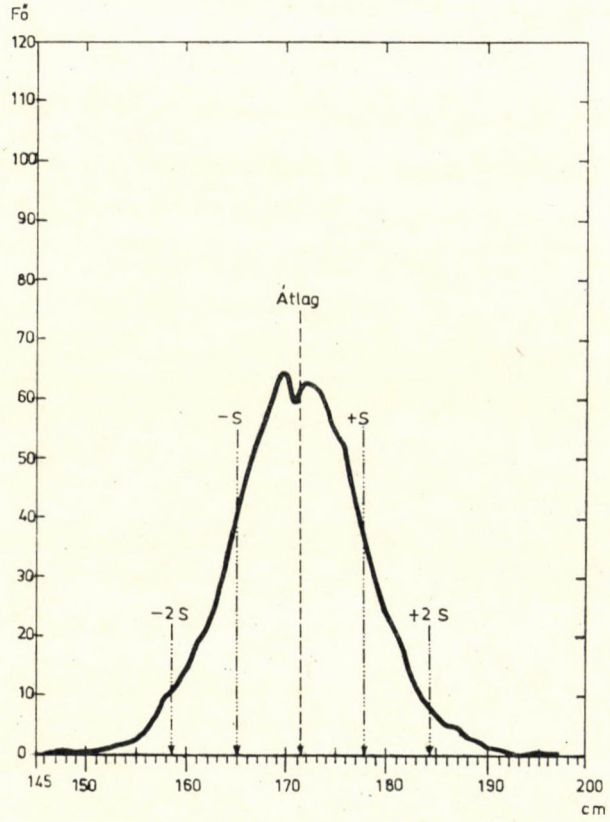
Кривая распределения высоты тела лиц в призывном возрасте в комитате Пешт

Curve of distribution of body height of persons liable to conscription in Pest county

pesttől valamennyi régió termetátlaga szignifikánsan különbözik, a többi országrész pedig a rangsorban szomszédos 2—2 régió kivételével az összes többitől.

A sorkötelesek termetének lakóhely, születési hely és a szülők születési helyének közigazgatási egységek (megyék), régiók szerinti vizsgálatát követően elemeztük azt az *etnikai csoportok,* illetve *történetileg elhatárolódott tájak egységeiben* is. A sorkötelesek termetéről az eddigieknél részletesebb és főleg genetikailag is értelmezhetőbb kép adható e bontásban. *Kósa—Filep* (1975) fogalmazását véve alapul — „A történeti sors, a társadalmi és gazdasági állapot, a földrajzi és nyelvi környezet tájanként és vidékenként másként alakította a ma-

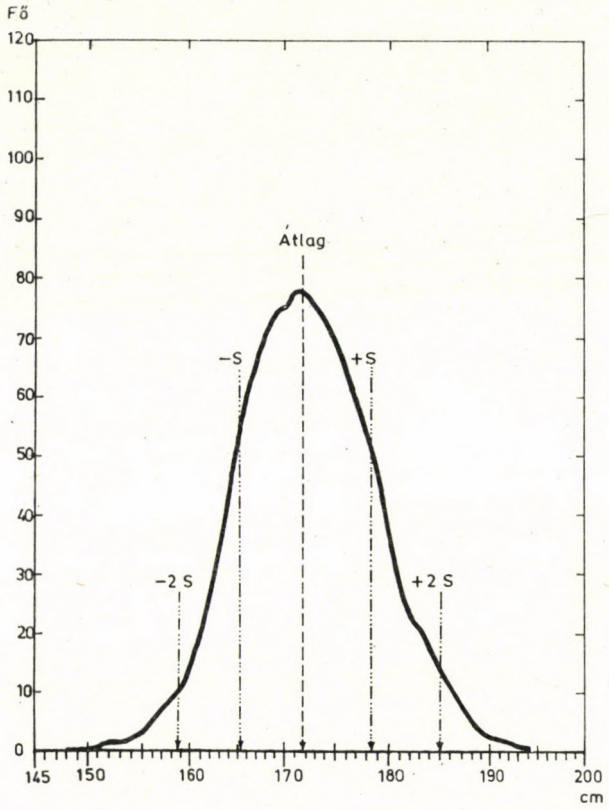
gyar nép arculatát". — Szokásos etnikai csoportokat (1), etnokulturális csoportokat (2) és táji csoportokat (3) megkülönböztetni. Elemzésünk során etnikai csoportok megnevezéssel az első és harmadik kategóriát vettük számításba, annál is inkább, mert e csoportokat sajátosan a „mi" tudata (összetartozás, közös eredet hite, vagy tudatos vállalása) határozza meg leginkább és e szerint határolják el magukat környezetüktől. A hat megye etnikai csoportjainak elhatárolásában a már említett *Kósa—Filep* (1975) kitűnő tanulmánykötet, valamint *Kogutovicz* (1936), *Kádár, L.* (1941), *Vajkai* (1959, 1964), *Katona, I.* (1962), *Balogh, I.* (1969) monográfiáit, tanulmányait vettük ala-

VIII. Somogy megyei sorkötelesek testmagasságának megoszlási görbéje

Кривая распределения высоты тела лиц в призывном возрасте в комитате Шомодь

Curve of distribution of body height of persons liable to conscription in Somogy county

IX. Veszprém megyei sorkötelesek testmagasságának megoszlási görbéje

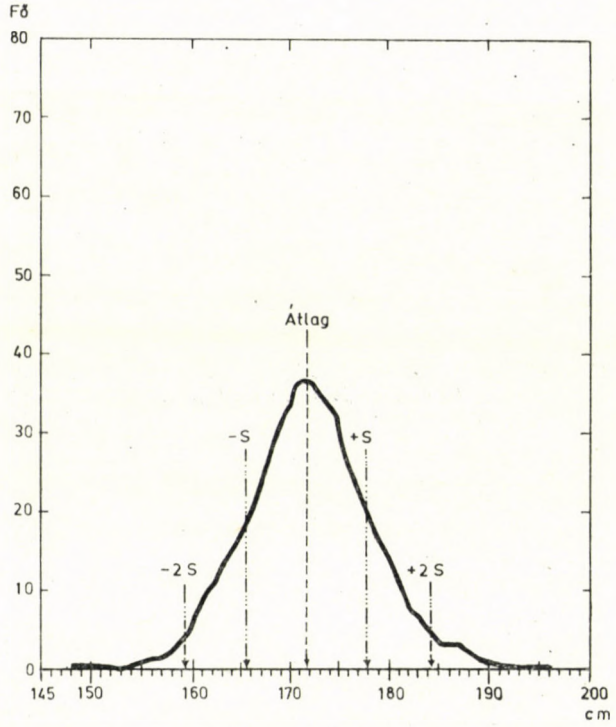
Кривая распределения высоты тела лиц в призывном возрасте в комитате Веспрем

Curve of distribution of body height of persons liable to conscription in Veszprém county

pul. A hat megyében figyelembe vett etnikai, elhatárolt táji csoportok száma 46.[4]

[4] Etnikai egységek megyénként, a zárójelben az odatartozó települések száma.
Bács-Kiskun megye: Solti síkság (29), Kiskunság (61), Bácska (24);
Borsod-Abaúj-Zemplén megye: Borsodi síkvidék (33), Taktaköz (11), Sajó-Bódva völgye (32), Bükkalja (17), Barkók (23), Matyók (3), Hernádvölgye (44), Szárazvölgy (Szuha völgye) és környéke (23), Bükk hegység (19), Aggtelek-Karszt vidék (20), Cserehát vidéke (53), Hegyalja (26), Bodrogköz (22), Hegyköz (23), Zempléni hegyhát (11);
Hajdú-Bihar megye: Hajdú települések (7), Hajdúság (13), Bihar (19), Hortobágy (6), Tiszahát (3), Dél-Nyírség (11), Nagy-Sárrét (15), Kis-Sárrét (7);
Pest megye: Budapest agglomerációs körzete (44), Gödöllői dombvidék (42), Csepel-sziget—Duna mellék (13), Tápió vidék (15), Kiskunság északi része (28), Budai hegység és Visegrádi hegység vidéke (17), Váci-Dunaág környéke (7), Börzsöny vidéke (16);
Somogy megye: Balatonmellék (44), Marcali-hát (21), Belső-Somogy (70), Külső-Somogy (71), Kapos völgye (22), Zselic (21);
Veszprém megye: Bakony vidéke (90), Balatoni felvidék (66), Sümeg vidéke (32), Somló vidéke (13), Marcal medence (40), Keszthelyi hegység és vidéke (23).

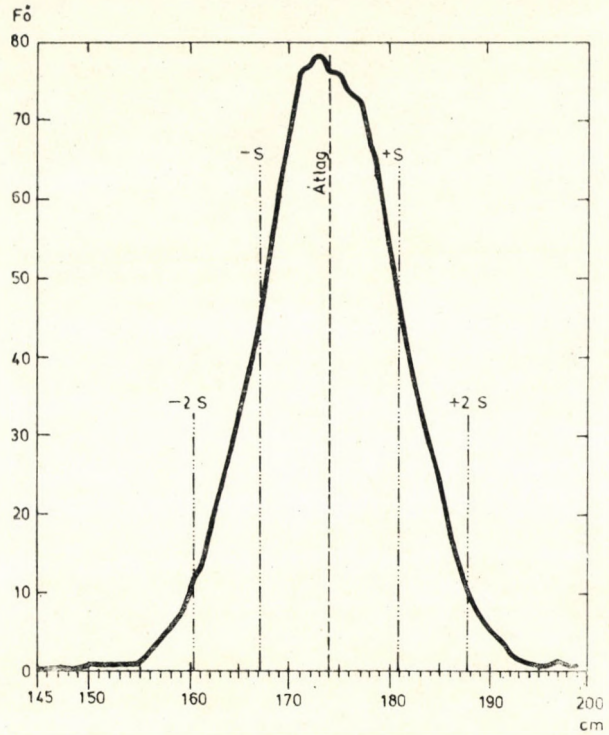
A hat megye etnikai, illetve táji csoportjainak mint részsokaságoknak struktúrája, igen lényegesen eltérő. Humánbiológiai értelemben vannak közöttük a nagyobb belső vándorlástól kevéssé érintett etnikai egységek és ezek a származásközösségek relatíve zártabb résznépességeket reprezentálnak. Az elhatárolt résznépességek nagyobb hányadában az utóbbi évtizedekben bekövetkezett jelentős be- és elvándorlás eredményeként a struktúra megváltozása észlelhető. Az előbbiekben említett jelenségeket figyelembe kell venni az antropometriai jellegek differenciált elemzése során. A sorköteleseket az anya születési helye szerint soroltuk a megfelelő etnikai csoportokba, mivel a rendelkezésre álló adatok közül — feltevésünk szerint — ez tükrözi leginkább az etnikai csoporthoz való tartozást — tekintettel

X. A megyei városokban vizsgált sorkötelesek testmagasságának megoszlási görbéje

Кривая распределения высоты тела лиц в призывном возрасте, исследованных в комитатских городах

Curve of distribution of body height of persons liable to conscription and examined in county towns

XI. Budapesti sorkötelesek testmagasságának megoszlási görbéje

Кривая распределения высоты тела лиц в призывном возрасте в Будапеште

Curve of distribution of body height of persons liable to conscription in Budapest

a nők kisebb mértékű mobilitására. A következtetések megbízhatósága érdekében a termet, testsúly etnikai csoportok szerinti elemzésében a 200 fölötti sokaságot vettük figyelembe. Ezek szerint a 46 etnikai, táji csoportból 12 esetben végezhettünk differenciált értékelést.

Bár a megyék alkotta csoportok, amint a lakóhely és a születési hely szerinti elemzésből kitűnik, termet tekintetében jellegzetes sorrendet képviselnek, a genetikailag lényegesen zártabb résznépességek esetén az eddigi rend módosul. A legmagasabb termetátlagokat a taktaköziek ($\bar{X}$ = 172,28 cm) és a matyók ($\bar{X}$ = 172,04 cm) csoportjában találjuk, jóllehet a kiemelt hat megye között Borsod-Abaúj-Zemplén megye csak a negyedik volt. Ugyanakkor viszont a két legalacsonyabb termetű etnikai csoport is ugyanebben a megyében található — Bodrogköz ($\bar{X}$ = 169,39 cm) és a Borsodi-síkság ($\bar{X}$ =169,09 cm) —. A többi 8 etnikai csoport az említett etnikai csoportok között foglal helyet (18. tábla).

13. A sorkötelesek testmagasságának paraméterei az anya születési helye szerint (megyénként)

Параметры высоты тела лиц в призывном возрасте по месту рождения матери (по комитатам)

Parameters of body height of persons liable to conscription by place of birth of mother (by counties)

Sor-szám	Az anya születési helye	$\bar{x}$	$x - \bar{x}$	s^2	N
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1.	Budapest	173,73	+ 2,58	49,18	711
2.	Komárom megye	173,50	+ 2,35	37,21	66
3.	Heves megye	173,35	+ 2,20	59,33	96
4.	Nógrád megye	173,11	+ 1,96	54,88	75
5.	Fejér megye	172,88	+ 1,73	41,12	113
6.	Szolnok megye	172,78	+ 1,63	42,39	190
7.	Győr-Sopron megye	172,52	+ 1,37	41,94	98
8.	Békés megye	172,26	+ 1,11	39,81	130
9.	Tolna megye	172,26	+ 1,11	47,44	86
10.	Csongrád megye	172,13	+ 0,98	36,92	117
11.	Baranya megye	172,09	+ 0,94	39,53	113
12.	Vas megye	172,05	+ 0,90	48,20	119
13.	Külföld	172,01	+ 0,86	51,97	275
14.	Zala megye	171,94	+ 0,79	50,71	133
15.	Veszprém megye	171,65	+ 0,50	42,24	982
16.	Pest megye	171,43	+ 0,28	46,79	722
17.	Somogy megye	171,19	+ 0,04	40,61	759
18.	Borsod-Abaúj-Zemplén megye	170,63	— 0,52	44,69	1 712
19.	Szabolcs-Szatmár megye	170,38	— 0,77	46,25	294
20.	Bács-Kiskun megye	170,02	— 1,13	41,50	1 173
21.	Hajdú-Bihar megye	169,73	— 1,42	43,28	1 481
22.	*Összesen*	*171,15*		*45,67*	*9 497**

* Ebből ismeretlen 52.

Горизонтальная графа: (1) Номер по порядку; (2) Место рождения матери.
Вертикальная графа 1. Будапешт; 2. Комитат Комаром; 3. Комитат Хевеш; 4. Комитат Ноград; 5. Комитат Фейер; 6. Комитат Сольнок; 7. Комитат Дьёр—Шопрон; 8. Комитат Бекеш; 9. Комитат Тольна; 10. Комитат Чонград; 11. Комитат Бараня; 12. Комитат Ваш; 13. Заграница; 14. Комитат Зала; 15. Комитат Веспрем; 16. Комитат Пешт; 17. Комитат Шомодь; 18. Комитат Боршод-Абауй-Земплен; 19. Комитат Сабольч-Сатмар; 20. Комитат Бач-Кишкун; 21. Комитат Хайду-Бихар; 22. Всего.

Heading: (1) Serial number; (2) Place of birth of mother.
Lateral text: megye = county; 13. Foreign country; 22. Total.

14. A sorkötelesek testmagasságának paraméterei az apa születési helye szerint (megyénként)

Параметры высоты тела лиц в призывном возрасте по месту рождения отца (по комитатам)

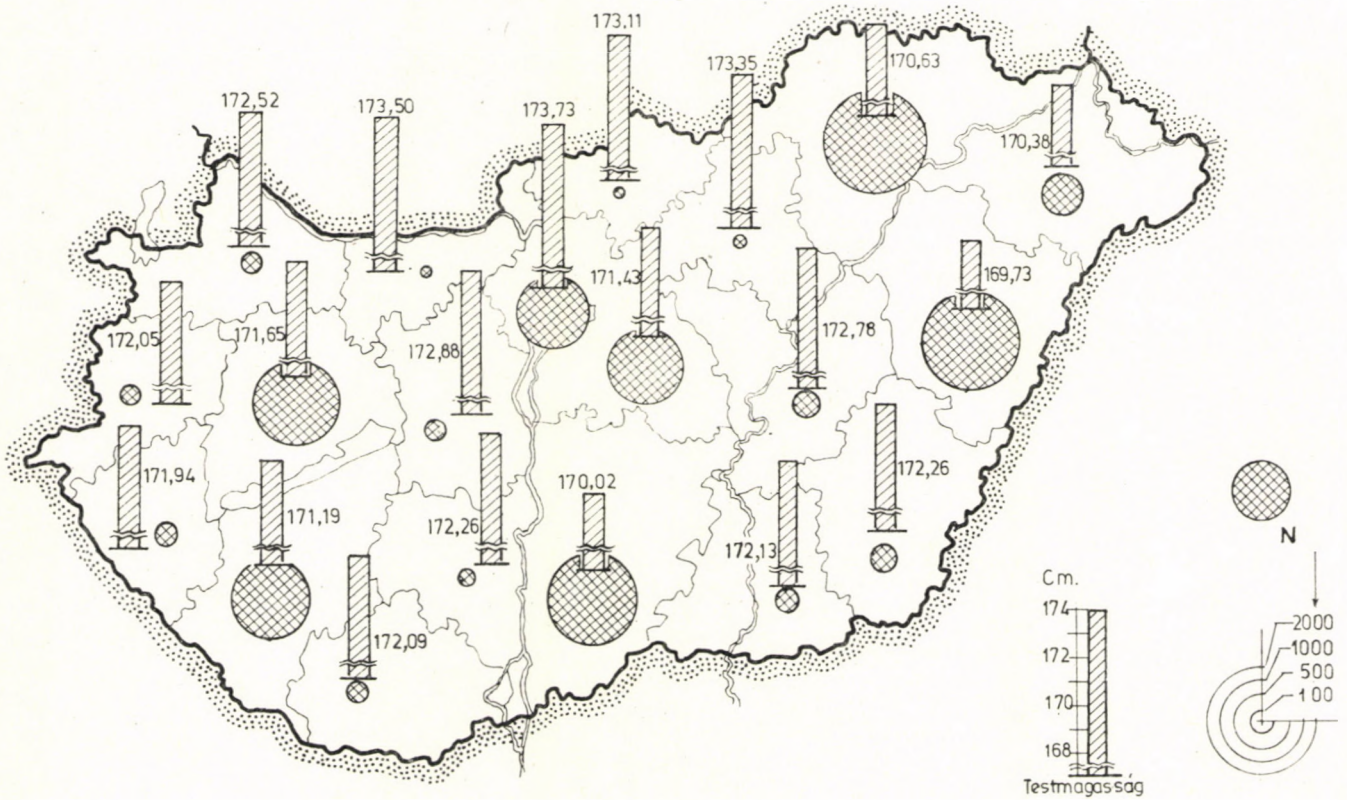
Parameters of body height of persons liable to conscription by place of birth of father (by counties)

Sor-szám	Az apa születési helye	$\bar{x}$	$x - \bar{x}$	s^2	N
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1.	**Budapest**	**173,48**	**+2,33**	**44,32**	**676**
2.	**Tolna megye**	**173,33**	**+2,18**	**31,20**	**69**
3.	**Baranya megye**	**173,18**	**+2,03**	**36,46**	**117**
4.	**Békés megye**	**172,76**	**+1,61**	**48,53**	**147**
5.	**Csongrád megye**	**172,70**	**+1,55**	**42,25**	**116**
6.	**Vas megye**	**172,69**	**+1,54**	**42,37**	**135**
7.	**Heves megye**	**172,57**	**+1,42**	**51,43**	**106**
8.	**Fejér megye**	**172,29**	**+1,14**	**54,39**	**134**
9.	**Külföld**	**172,27**	**+1,12**	**46,88**	**456**
10.	**Komárom megye**	**172,17**	**+1,02**	**60,78**	**48**
11.	**Nógrád megye**	**172,17**	**+1,02**	**42,76**	**69**
12.	Zala megye	172,05	+0,90	43,93	109
13.	Veszprém megye	171,90	+0,75	44,73	980
14.	Szolnok megye	171,79	+0,64	45,54	194
15.	Győr-Sopron megye	171,48	+0,33	41,96	96
16.	Somogy megye	171,39	+0,24	39,66	771
17.	Pest megye	171,32	+0,17	47,97	681
18.	Borsod-Abaúj-Zemplén megye	170,80	—0,35	45,03	1 634
19.	Szabolcs-Szatmár megye	170,00	—1,15	47,34	309
20.	Bács-Kiskun megye	169,86	—1,29	43,22	1 085
21.	Hajdú-Bihar megye	169,62	—1,53	42,47	1 412
22.	*Összesen*	*171,15*		*45,67*	*9 497**

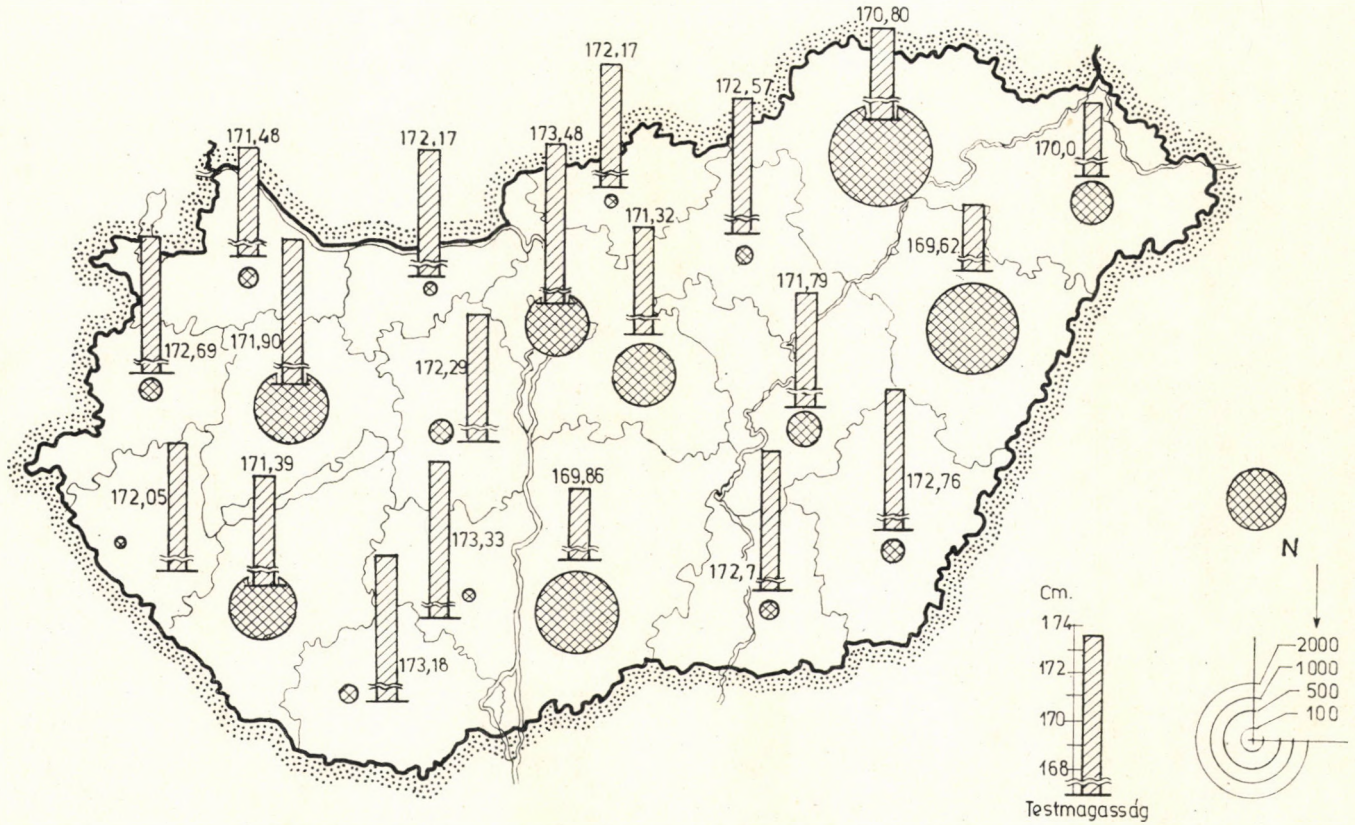
* Ebből ismeretlen 153.

Горизонтальная графа: (1) Номер по порядку; (2) Место рождения отца.
Вертикальная графа: 1. Будапешт; 2. Комитат Тольна; 3. Комитат Бараня; 4. Комитат Бекеш; 5. Комитат Чонград; 6. Комитта Ваш; 7. Комитат Хевеш; 8. Комитат Фейер; 9 Заграница; 10. Комитат Комаром; 11. Комитат Ноград; 12. Комитат Зала; 13. Комитат Веспрем; 14. Комитат Сольнок; 15 Комитат Дьёр—Шопрон; 16. Комитат Шомодь; 17. Комитат Пешт; 18. Комитат Боршод-Абауй-Земплен; 19. Комитат Сабольч-Сатмар; 20. Комитат Бач-Кишкун; 21. Комитат Хайду-Бихар; 22. Всего.

Heading: (1) Serial Number; (2) Place of birth of father.
Lateral text: megye = county; 9. Foreign country; 22. Total.

XII. A sorkötelesek testmagasság átlagai az anya születési helye szerint
Средние значения высоты тела лиц в призывном возрасте по месту рождения матери
Average values of body height of persons liable to conscription by place of birth of mother

XIII. A sorkötelesek testmagasság átlagai az apa születési helye szerint
Средние значения высоты тела лиц в призывном возрасте по месту рождения отца
Average values of body height of persons liable to conscription by place of birth of father

15. A sorkötelesek testmagasságának paraméterei a szülők születési helye szerint

Параметры высоты тела лиц в призывном возрасте по месту рождения родителей

Parameters of body height of persons liable to conscription by place of birth of parents

Sor-szám	A szülők születési helye	$\bar{x}$	$x - \bar{x}$	s^2	N
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1.	Egyik vagy mindkettő külföldön született	172,12	+1,07	48,28	654
2.	Mindkettő a sorköteles lakóhelyén kívül született	171,88	+0,73	47,50	3 922
3.	Mindkettő a sorköteles lakóhelyén született	170,59	—0,56	40,12	2 450
4.	Apa a sorköteles lakóhelyén született	170,55	—0,60	47,71	1 157
5.	Anya a sorköteles lakóhelyén született	170,19	—0,96	43,46	1 175
6.	Egyik vagy mindkettő ismeretlen helyen született	168,85	—2,30	42,25	139
7.	*Összesen*	*171,15*		*45,67*	*9 497*

Горизонтальная графа: (1) Номер по порядку; (2) Место рождения родителей.
Вертикальная графа: 1. Отец или мать или оба родителя родились заграницей! 2. Оба родителя родились вне местожительства лица в призывном возрасте; 3. Оба родителя родились на местожительстве лица в призывном возрасте; 4. Отец родился на местожительстве лица в призывном возрасте; 5. Мать родилась на местожительстве лица в призывном возрасте; 6. Отец или мать или оба родителя родились на неизвестном месте; 7. Всего.

Heading: (1) Serial number; (2) Place of birth of parents.
Lateral text: 1. One or both parents were born abroad; 2. Both were born in the residence of the person liable to conscription; 4. Father was born in the residence of the person liable to conscription; 5. Mother was born in the residence of the person liable to conscription; 6. One of the parents or both of them were born in an unknown place; 7. Total.

A termetátlagoknak etnikai csoportok szerinti megoszlásából látható tehát, hogy a megyei átlagok igen különböző genezisű, eléggé eltérő (és „szignifikánsan" eltérő) részsokaságból tevődnek össze.

Viszonylag kis sokaságról lévén szó, nehezebb szignifikáns különbségek alapján csoportokat képezni. Nagyjából a 12 etnikai csoportot véve alapul, négy csoport alakítható ki (18. tábla). Egy-egy csoportba foglalt etnikai csoportok termetátlagaira az jellemző, hogy a rangsorban szomszédos csoport(-ok) tagjaitól nem különböznek szignifikánsan, míg a többi résznépességtől igen. Az eltérések páronkénti szignifikanciáját — a jobb áttekinthetőség kedvéért — táblán ábrázoljuk (19. tábla). Feltételezésünk szerint az etnikai csoportok lényegi eltérései az antropometriai adatok együttes értékelése során fejeződnek majd ki.

16. A sorkötelesek testmagassága a vizsgálatban szereplő főbb területi egységek szerint

Высота тела лиц в призывном возрасте по основным территориальным единицам, включенным в обследование

Body height of persons liable to conscription by main regional units included in the study

Sorszám	A vizsgálat helye	A sorköteles testmagassága (2/a) lakóhely szerint		születési hely szerint		az anya születési helye szerint		az apa születési helye szerint	
		$\bar{x}$	N	$\bar{x}$	N	$\bar{x}$	N	$\bar{x}$	N
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
1.	Budapest	174,00	1 377	174,01	1 383	173,73	711	173,48	676
2.	Veszprém m.	171,76	1 343	171,60	1 172	171,65	982	171,90	980
3.	Pest m.	171,55	792	171,60	623	171,43	722	171,32	681
4.	Somogy m.	171,23	1 039	171,19	866	171,19	759	171,39	771
5.	Borsod-Abaúj-Zemplén m.	170,55	1 787	170,61	1 458	170,63	1 712	170,80	1 634
6.	Bács-Kiskun m.	169,62	1 266	169,58	1 177	170,02	1 173	169,86	1 085
7.	Hajdú-Bihar m.	169,28	1 348	169,30	1 122	169,73	1 481	169,62	1 412

Горизонтальная графа: (1) Номер по порядку; (2) Место обследования; (2) а) Высота тела лиц в призывном возрасте; (3-4) По местожительству; (5-6) По месту рождения; (7-8) По месту рождения матери; (9-10) по месту рождения отца.

Вертикальная графа: 1. Будапешт; 2. Комитат Веспрем; 3. Комитат Пешт; 4. Комитат Шомодь; 5. Комитат Боршод-Абауй-Земплен; 6. Комитат Бач-Кишкун; 7. Комитат Хайду Бихар.

Heading: (1) Serial number; (2) Place of study; (2/a) Body height of persons liable to conscription; (3—4) By residence; (5—6) By place of birth; (7—8) By place of birth of mother; (9—10) By place of birth of father.

Lateral text: m. = county.

17. A sorkötelesek testmagasságának paraméterei az anya születési helye szerint (országrészenként)

Параметры высоты тела лиц в призывном возрасте по месту рождения матери (по краям)

Parameters of body height of persons liable to conscription by place of birth of mother (by regions)

Sorszám	Az anya születési helye	$\bar{x}$	$x - \bar{x}$	s^2	N
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1.	Budapest	173,73	+2,58	49,18	711
2.	Külföld	172,01	+0,86	51,97	275
3.	Dunántúl	171,73	+0,58	42,48	2 469
4.	Észak-Magyarország	170,87	—0,28	46,34	1 883
5.	Duna—Tisza köze	170,56	—0,59	43,96	1 895
6.	Tiszántúl	170,35	—0,80	44,14	2 212
7.	*Összesen*	*171,15*		*45,67*	*9 497**

* Ebből ismeretlen 52.

Горизонтальная графа: (1) Номер по порядку; (2) Место рождения матери.

Вертикальная графа: 1. Будапешт; 2. Заграница; 3. Задунайский край; 4. Северная Венгрия; 5. Край между Дунаем и Тиссой; 6. Затисский край; 7. Всего.

Heading: (1) Serial number; (2) Place of birth of mother.

Lateral text: 2. Foreign country; 3. Transdanubia; 4. North Hungary; 5. Region between the Danube and Tisza (Duna—Tisza köze); 6. Region east of the river Tisza; 7. Total.

18. A sorkötelesek testmagassága a mintában 200 főnél nagyobb elemszámmal szereplő etnikai csoportonként (az anya születési helye szerint)

Высота тела лиц в призывном возрасте по этническим группам, включенным в образец с количеством элементов выше 200 лиц (по месту рождения матери)

Body height of persons liable to conscription by ethnic groups included in the sample with a number of elements over 200 population

Sor-szám	Etnikai csoport	Megye	$\bar{x}$	N
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
1.	Taktaköziek és matyók	Borsod-Abaúj-Zemplén	172,28	207
2.	Bakony vidéke	Veszprém	172,04	474
3.	A Kiskunság északi része	Pest	171,66	225
4.	Balaton vidékiek	Somogy	171,13	276
5.	Marcal mellék	Veszprém	170,83	223
6.	Bükkalja	Borsod-Abaúj-Zemplén	170,50	213
7.	Sajó völgye, barkók, Aggtelek, Szárazvölgy	Borsod-Abaúj-Zemplén	170,02	205
8.	Solti síkság és Bácska	Bács-Kiskun	169,83	265
9.	Kiskunság	Bács-Kiskun	169,58	777
10.	Hajdú települések	Hajdú-Bihar	169,39	600
11.	Bodrogköz	Borsod-Abaúj-Zemplén	169,39	206
12.	Borsodi síkság	Borsod-Abaúj-Zemplén	169,09	261

Горизонтальная графа: (1) Номер по порядку; (2) Этнические группы; (3) Комитаты.
Вертикальная графа: 1. Тактакэзские и матьё; 2. Окрестность горы Баконь; 3. Северная часть Кишкуншага; 4. Окрестность озера Балатона; 5. Примарцальские; 6. Предгорье Бюкка; 7. Долина реки Шаё, барко, Агтелек, Саразвёльдь; 8. Шольтская равнина и Бачка; 9. Кишкуншаг; 10. Поселки гайдуков; 11. Бодрогкэз; 12. Боршодская равнина.

Heading: (1) Serial number; (2) Ethnic groups; (3) County.
Lateral text: Population of Taktaköz and Matyós; 2. Bakony district; 3. Northern part of Kiskunság; 4. Balaton district; 5. District at the river Marcal; 6. Foot of the Bükk mountain; 7. Valley of Sajó, Barkós, Aggtelek, Szárazvölgy; 8. Solt plain and Bácska; 9. Kiskunság; 10. Haiduk settlements; 11. Bodrogköz; 12 Borsod plain

See Table 19 on page 252—253.

Heading: (1) Ethnic groups; (2) Population of Taktaköz and Matyós (Borsod-Abaúj-zemplén county); (3) Bakony district (Veszprém county); (4) Northern part of Kiskunság (Bács-Kiskun county); (5) Balaton district (Somogy county); (6) District at the river Marcal (Veszprém county); (7) Foot of the Bükk mountain (Borsod-AbaújZemplén county); (8) Valley of Sajó and Bódva, and Barkós (Borsod-Abaúj-Zemplén county); (9) Solt plain and Bácska (Bács-Kiskun county); (10) Kiskunság (Bács-Kiskun county); 11. Haiduk settlements (Hajdú-Bihar county); (12) Bodrogköz (Borsod-Abaúj-Zemplén county); (13) Borsod plain (Borsod-Abaúj-Zemplén county).

Lateral text: 1. Ethnic groups; 2. Population of Taktaköz and Matyós (Borsod-Abaúj-Zemplén county); 3. Bakony district (Somogy county); 4. Northern part of Kiskunság (Bács-Kiskun county); 5. Balaton district (Somogy county); 6. District at the river Marcal (Veszprém county); 7. Foot of the Bükk mountain (Borsod-Abaúj-Zemplén county); 8. Valley of Sajó and Bódva, and Barkós (Borsod-Abaúj-Zemplén county); 9. Solt plain and Bácska (Bács-Kiskun county); 10. Kiskunság (Bács-Kiskun county); 11. Haiduk settlements (Hajdú-Bihar county); 12. Bodrogköz (Borsod-Abaúj-Zemplén county); 13. Borsod plain (Borsod-Abaúj-Zemplén county).

19. Az eltérések szignifikanciájának szintje 12 etnikai csoport termetátlagai között

Уровень значимости отклонений в средних величинах фигур 12 этнических групп

Significance level of differences in the average values of stature of 12 ethnic groups

Etnikai csoportok	(1) Etnikai csoportok: Taktaköziek és matyók (B. A. Z. megye)	Bakony vidékiek (Veszprém megye)	Kiskunság északi része (Bács-Kiskun megye)	Balaton vidékiek (Somogy megye)	Marcal mellékiek (Veszprém megye)	Bükkalja (B. A. Z. megye)	Sajó-Bódva völgye és barkók (B. A. Z. megye)	Solti síkság és Bácska (Bács-Kiskun megye)	Kiskunság (Bács-Kiskun megye)	Hajdú települések (Hajdú-Bihar megye)	Bodrogköz (B. A. Z. megye)	Borsodi síkvidék (B. A. Z. megye)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)
1. Taktaköziek és matyók (B.-A.-Z. megye)												
2. Bakony vidékiek (Veszprém megye)	n											
3. Kiskunság északi része (Bács-Kiskun m.)	n	n										
4. Balaton vidékiek Somogy m.)	n	n	n									
5. Marcal mellékiek (Veszprém megye)	n	n	n	n								
6. Bükkalja (B.-A.-Z. megye)	*	*	n	n	n							

7. Sajó-Bódva völgye és barkók (B.-A.-Z. megye)	*	**	n	n	n	n					
8. Solti síkság és Bácska (Bács-Kiskun m.)	**	**	*	n	n	n	n				
9. Kiskunság (Bács-Kiskun m.)	**	**	**	**	n	n	n	n			
10. Hajdú települések (Hajdú-Bihar m.)	**	**	**	**	*	n	n	n	n		
11. Bodrogköz (B.-A.-Z. megye)	**	**	**	*	n	n	n	n	n	n	
12. Borsodi síkvidék (B.-A.-Z. megye)	**	**	**	**	*	n	n	n	n	n	n

n = a termetátlagok eltérése nem szignifikáns 1%-os szinten.
* = a termetátlagok eltérése 1%-os szinten szignifikáns.
** = a termetátlagok eltérése 0,1%-os szinten szignifikáns.

Горизонтальная графа: (1) Этнические группы; (2) Тактакезские и матьё (комитат Боршод-Абауй-Земплен); (3) Окрестность горы Баконь (комитат Веспрем); (4) Северная часть Кишкуншага (комитат Бач-Кишкун); (5) Окрестность озера Балатона (комитат Шомодь); (6) Примарцальские (комитат Веспрем); (7) Предгорье Бюкка, (комитат Боршод-Абауй-Земплен); (8) Долина рек Шаё и Бодрога и барко (комитат Боршод-Абауй-Земплен); (9) Шольтская равнина и Бачка (комитат Бач-Кишкун); (10) Кишкуншаг (комитат Бач-Кишкун); (11) Поселки гайдуков (комитат Хайду-Бихар); (12) Бодрогкэз (комитат Боршод-Абауй-Земплен); (13) Боршодская равнина.

Вертикальная графа: 1. Этнические группы; 2. Тактакэзские и матьё (комитат Боршод-Абауй-Земплен); 3. Окрестность горы Баконь (комитат Веспрем); 4. Северная часть Кишкуншага (комитат Бач-Кишкун); 5. Окрестность озера Балатона (комитат Шомодь); 6. Примарцальские (комитат Веспрем); 7. Предгорье Бюкка (комитат Боршод-Абауй-Земплен); 8. Долина рек Шаё и Бодрога и барко (комитат Боршод-Абауй-Земплен); 9. Шольтская равнина и Бачка (комитат Бач-Кишкун); 10. Кишкуншаг (комитат Бач-Кишкун); 11. Поселки гайдуков (комитат Хайду-Бихар); 12. Бодрогкэз (комитат Боршод-Абауй-Земплен) Боршодская равнина (комитат Боршод-Абауй-Земплен).

See Heading and Lateral Text on page 251.

A budapesti sorkötelesek termete

A budapesti sorköteleseket — a mintakiválasztás követelményei szerint — lakóhelyüknek megfelelően 11 kerületből választottuk ki. A budapesti mintába került sorkötelesek termetátlaga ($\bar{X}$ = 174,00 cm) +2,85 cm-rel tér el az országos minta átlagától. Annak ellenére, hogy az egyes kerületekből rendelkezésre álló minták eléggé kis létszámúak (pl. a XXII. kerületből csak 60 fő), a termetátlagok alapján mégis igen tanulságos összefüggések állapíthatók meg (20. tábla). A rangsor elején (XI. kerület — $\bar{X}$ = 175,56 cm) és végén (XXII. kerület — $\bar{X}$ = 171,12 cm) álló kerületek megközelítően ugyanannyival különböznek egymástól, mint országosan a szélső termetátlag értékek (Budapest és Hajdú-Bihar megye).

20. A budapesti sorkötelesek testmagasságának paraméterei kerületenként

Параметры высоты лета живущих в Будапеште лиц в призывном возрасте по городским районам

Parameters of body height of persons liable to conscription by districts in Budapest

Sor-szám	A sorköteles lakóhelye (kerület)	$\bar{X}$	$X - \bar{X}$	s^2	N
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1.	XI.	175,56	+1,56	56,30	201
2.	XIV.	175,45	+1,45	48,18	214
3.	VII.	174,97	+0,97	47,08	149
4.	V.	174,37	+0,37	31,76	76
5.	IX.	174,22	+0,22	46,15	157
6.	III.	173,74	—0,26	38,80	110
7.	XVI.	173,25	—0,75	46,48	91
8.	XX.	172,76	—1,24	56,97	129
9.	XV.	172,14	—1,86	36,71	111
10.	XIX.	171,56	—2,44	40,89	79
11.	XXII.	171,12	—2,88	40,85	60
12.	*Összesen*	*174,00*		*48,06*	*1 377*

Горизонтальная графа: (1) Номер по порядку; (2) Местожительство (район) лица в призывном возрасте.
Вертикальная графа: 12. Всего.

Heading: (1) Serial number; (2) Residence of persons liable to conscription (districts).
Lateral text: 12. Total.

Az alacsony elemszámok miatt, természetesen kevesebb szignifikáns eltérés állapítható meg az egyes kerületek termetátlagai alapján, mint országosan. A rangsorban egymást követő kerületek három csoportot képeznek. Az első csoport minden tagjának termetátlaga szignifikánsan különbözik a harmadik csoport minden tagjának ter-

metátlagától, a középső (második) csoportot pedig a termetátlag szerint a két szélső csoport közé eső kerületek alkotják.

A termetátlagok szerint a csoportok megoszlása:

1. XI., XIV., VII., V. és IX. kerület (175,56 cm—174,22 cm).
2. III., XVI. és XX. kerület (173,74 cm—172,76 cm).
3. XV., XIX. és XXII. kerület (172,14 cm—171,12 cm).

A két szélső csoportba foglalt sorkötelesek termetátlagai feltételezhetően arra utalnak, hogy az első csoportot alkotó sorkötelesek akcelerációja időben korábbra keltezhető, a harmadik csoport sorkötelesei esetén is érvényesül már az akceleráció, ez azonban feltételezhetően időben később vehette kezdetét és az akceleráció kezdeti szintje is alacsonyabb lehetett.

A sorkötelesek termetének alakulása nem területi kategóriák szerint

A születési sorrend növekedésével — ha minden egyéb tényező változásától eltekintünk — a termet átlaga csökken (21. tábla). A születési sorrend szerint a termetátlagok négy csoportja különíthető el egészen határozottan, melyeken belül nincs szignifikáns eltérés, közöttük viszont van; az 1. és 2., a 3., a 4.—9., illetve a 10.—14. szülötteket foglalják magukba a csoportok (az utóbbi a 6.—9. szülöttek termetétől nem különbözik szignifikánsan, amit részben az alacsony esetszám is okozhat).

21. A sorkötelesek testmagasságának paraméterei születési sorrend szerint
Параметры высоты тела лиц в призывном возрасте по порядку рождения
Parameters of body height of persons liable to conscription by birth order

Sor-szám	A sorköteles születési sorrendje	$\bar{x}$	$x - \bar{x}$	s^2	N
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1.	1.	171,83	+0,68	46,00	3 663
2.	2.	171,60	+0,45	43,43	2 850
3.	3.	170,69	—0,46	45,45	1 440
4.	4.	169,37	—1,78	43,47	741
5.	5.	169,45	—1,70	40,89	387
6.	6.	168,17	—2,98	49,89	153
7.	7.	169,09	—2,06	40,43	117
8.	8.	168,52	—2,63	47,50	65
9.	9.	168,21	—2,94	39,85	39
10.	10—14.	166,55	—4,60	43,28	42
11.	*Összesen*	*171,15*		*45,67*	*9 497*

Горизонтальная графа: (1) Номер по порядку; (2) Порядок рождения лиц в призывном возрасте.
Вертикальная графа: 11. Всего.

Heading: (1) Serial number; (2) Birth order of persons liable to conscription.
Lateral text: 11. Total.

A termetátlagok földrajzi eloszlásával kapcsolatban eredményeink alapján nagyon valószínűnek tűnik azonban, hogy az itteni szabályszerűséget az okozza, hogy az alacsonyabb termetátlagú vidékeken, főként Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár, de Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben a gyermekszám jóval az országos átlag fölött van, és ez csökkenti lényegesen a magasabb születési sorszámú sorkötelesek átlagos testmagasságát. A másik végletet pedig Budapest, a megyei városok, valamint Pest, Somogy és Veszprém megye képviseli, ahol a termet magasabb, a gyermekszám pedig alacsonyabb, mint a többi vizsgált megyében. Az előbbiekből következően a 21. táblában közölt adatok nem hatnak teljes értékű bizonyító erővel, a termet és a születési sorrend közötti kapcsolatot illetően.

Az anya életkora szerint még ennyit sem mondhatunk a testmagasság alakulásáról (22. tábla). A 20 és 39 év közötti négy korcsoport gyermekei egyáltalán nem különböznek termetátlagban egymástól szignifikánsan, csak a két szélsőséges korcsoport, a 20 év alattiak, illetve a 40 év fölöttiek gyermekeitől. Ez is csak a 25—29 évesekről, illetve a 20—35 évesekről állapítható meg.

22. A sorkötelesek testmagasságának paraméterei az anya életkora szerint

Параметры высоты тела лиц в призывном возрасте по возрасту матери

Parameters of body height of persons liable to conscription by age of mother

Sor-szám	Az anya életkora a sorköteles születésekor	$\bar{x}$	$x - \bar{x}$	s^2	N
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1.	25—29 éves	171,51	+0,36	46,49	2 775
2.	20—24 éves	171,23	+0,08	43,61	3 082
3.	30—34 éves	171,11	—0,04	45,22	1 884
4.	35—39 éves	170,82	—0,33	48,28	724
5.	20 évnél fiatalabb	170,56	—0,59	45,59	613
6.	40 évnél idősebb	170,09	—1,06	50,49	339
7.	*Összesen*	*171,15*		*45,67*	*9 497*

[a] Ebből ismeretlen 80.

Горизонтальная графа: (1) Номер по порядку; (2) Возраст матери при рождении лица в призывном возрасте.

Вертикальная графа: 1. В возрасте 25—29 лет; 5. Ниже 20 лет; 6. Выше 40 лет; 7. Всего.

Heading: (1) Serial number; (2) Age of mother at the birth of the person liable to conscription.

Lateral text: 1. 25—29 years old; 5. Under 20 years; 6. Over 40 years; 7. Total.

A katonai szolgálatra való alkalmasság tekintetében a termetátlagok valamennyi kategória szerint szignifikánsan különböznek egymástól (23. tábla). Az alkalmasság foka szerint csökken az átlag. Ez a jelenség a gyógykezelésre szorulók és a nem alkalmasak esetén érthető, hiszen a „nem alkalmas" kategóriába soroltak esetében testileg és szellemileg bizonyos fokig csökkent értékű egyedekről van szó.[5]

[5] Megjegyzendő, hogy az alkalmatlanok testmagasságát lefelé torzítja az a tény, hogy az „alkalmasság" előfeltétele, hogy a sorköteles 150 cm magas legyen.

Kérdéses viszont, hogy a „szakszolgálatra alkalmas"-ak miért előzik meg termetátlagban a ténylegesen „alkalmasnak" minősítetteket. Ez a kérdés részletes elemzésre szorul, előzetesen az a feltevés tűnik valószínűnek, hogy túlzott akceleráció hatásáról van szó, amely növeli a termetet és adaptációs nehézségek miatt válik az ilyen sorköteles nem igazán „alkalmassá".

23. A sorkötelesek testmagasságának paraméterei a katonai alkalmasság foka szerint

Параметры высоты тела лиц в призывном возрасте по степени пригодности к военной службе

Parameters of body height of persons liable to conscription by degree of fitness for military service

Sorszám	A katonai alkalmasság foka	$\bar{x}$	$x-\bar{x}$	s^2	N
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1.	Szakszolgálatra alkalmas	172,29	+1,14	49,25	546
2.	Katonai szolgálatra alkalmas	171,30	+0,15	42,96	7 446
3.	Gyógykezelésre szorul	170,48	—0,67	50,40	1 114
4.	Nem alkalmas	168,59	—2,56	69,22	391
5.	*Összesen*	*171,15*		*45,67*	*9 497*

Горизонтальная графа: (1) Номер по порядку; (2) Степень пригодности к военной службе; *Вертикальная графа:* 1. Годные к специальной службе; 2. Годные к военной службе. 3. Требующие лечения; 4. Негодные; 5. Всего.

Heading: (1) Serial number; (2) Degree of fitness for military service.
Lateral text: 1. Fit for special service. 2. Fit for military service; 3. Require medical treatment; 4. Unfit; 5. Total.

A termet változása 1873—1973. évek között

Az 1870—1873. években vizsgált katonaköteles korú fiatalok termetéhez (*Goehlert*, 1881) viszonyítva az 1973. évben vizsgált sorkötelesek termete 7,9 cm-rel magasabb, ez országosan 4,8%-os termetváltozásnak felel meg. Meg kell jegyeznünk, hogy ezen adat csak tájékoztató érvénnyel fogadható el, mivel nem foglalja magába az ország valamennyi megyéjét, a megyei városokat és magát Budapestet sem. Az 1973. évi mintába került Hajdú-Bihar, Borsod-Abaúj-Zemplén és Pest megyék termetátlagai kellő biztonsággal vethetők össze *Goehlert* (1881) 1870—1873. évi, *Bartucz* (1938) 1938. évi, *Kádár—Véli* (1972) 1957—1967. évi, *Juhász* (1976) 1966—67. évi sorköteleseinek termetátlagaival, a száz év során végbement termetváltozás kvantitatív megítélését illetően. A három megye fent említett négy időszakában a sorkötelesekre megállapított termetátlagok átlagosan 8 cm-es válozást jeleznek. Hajdú-Bihar megyében ezen érték 7,27 cm, Borsod-Abaúj-Zemplén és Pest megyékben a termetben történt változás 8,51 cm, illetve 8,22 cm (24. tábla). Ezen adatok arra utalnak, hogy a fentiekben megadott 7,9 cm-es országos testmagasságváltozás feltételezhetően reálisan fejezi ki a termetben 100 év alatt történt változást.

24. 3 megye termetátlagának változása az elmúlt száz esztendő folyamán

Изменение средней величины фигур в трех комитатах за прошедшие 100 лет

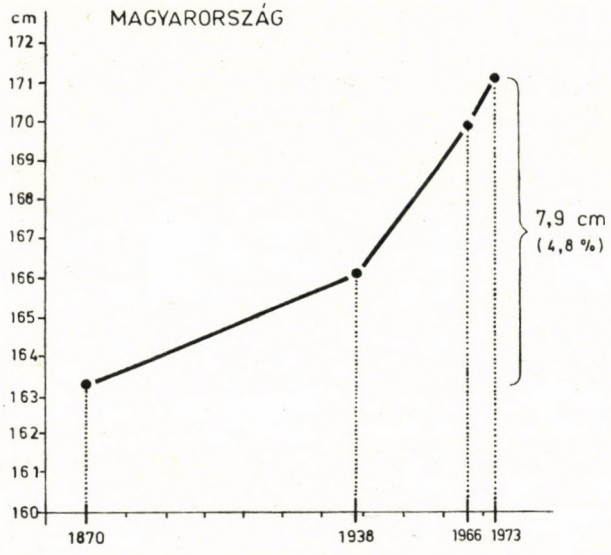
Change in the average value of stature of 3 counties during the last hundred years

Az összeírás helye	A mérés időpontja (1/a) 1870—73*	1938**	1957—67***	1966—67****	1973
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1. Hajdú-Bihar m.	162,00	165,20	167,34	167,38	169,28
2. Borsod-Abaúj-Zemplén m.	162,00	164,02	168,78	168,85	170,55
3. Pest m.	163,30	167,04	168,04	168,88	171,55

Források:
* = Goehlert
** = Bartucz
*** = Kádár—Véli
**** = H. M.

Горизонтальная графа: (1) Место переписи; (1) a) Срок измерения.
Вертикальная графа: 1. Комитат Хайду-Бихар; 2. Комитат Боршод-Абауй-Земплен; 3. Комитат Пешт.

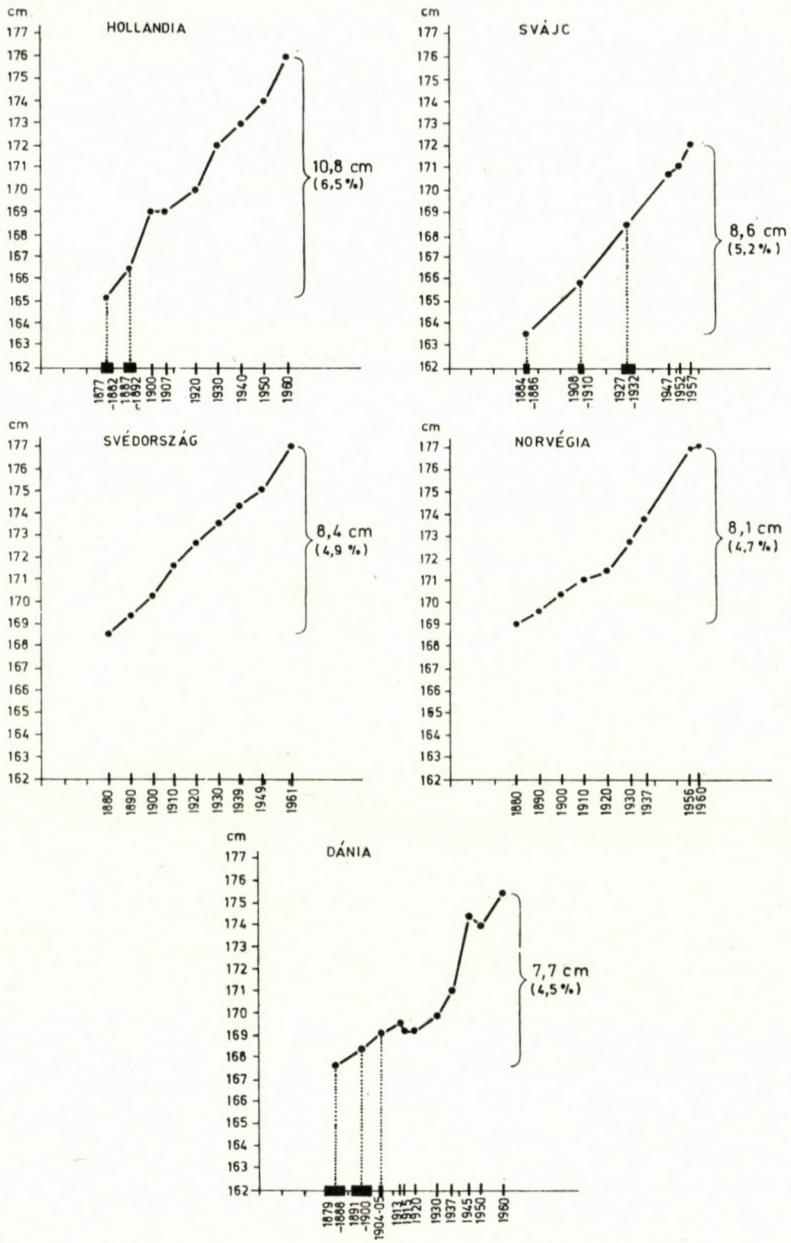
Heading: (1) Place of conscription; (1/a) Date of measuring.
Lateral text: m. = county.

XIV. A testmagasság alakulása Magyarországon, 1870—73. és 1973. évek között

Динамика высоты тела в Венгрии между 1870—73 и 1973 гг.

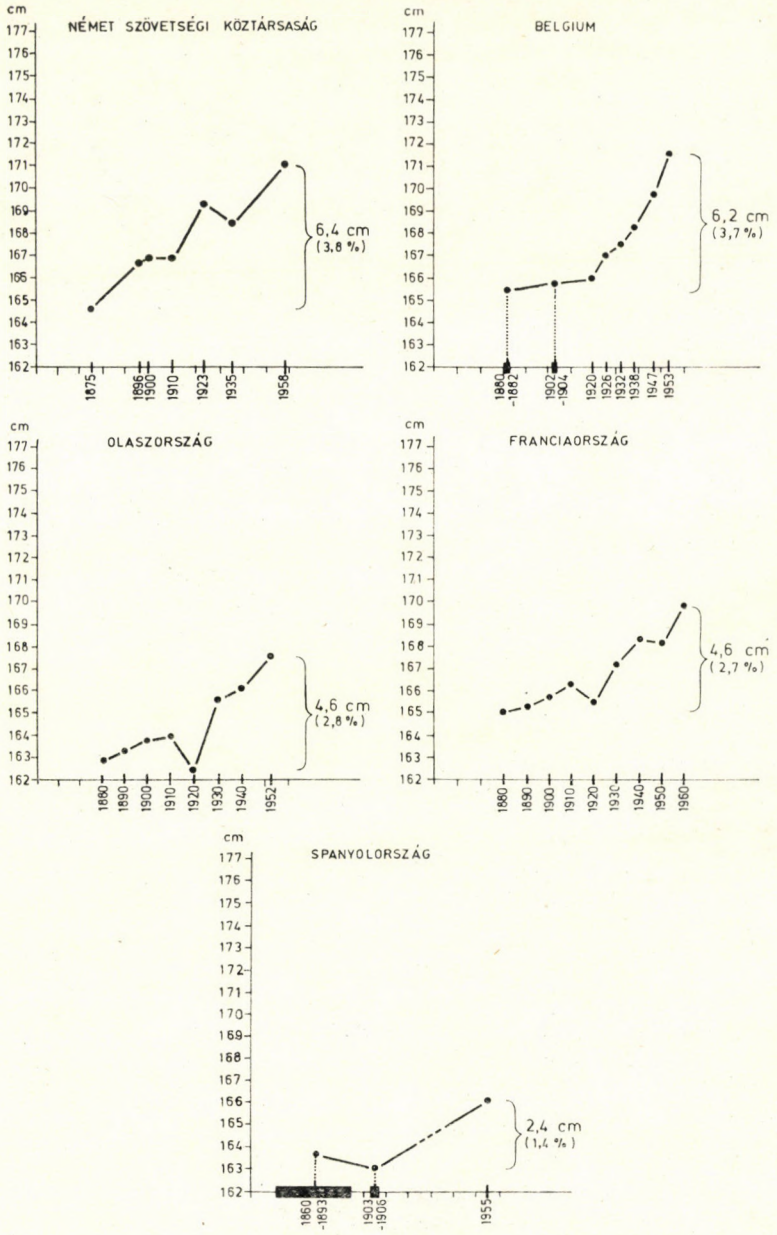
Development of body height in Hungary between 1870—73 and 1973

XV/1. A testmagasság alakulása egyes európai országokban, 1870—1960. évek között

Динамика высоты тела в отдельных европейских странах между 1870—1960 гг.

Development of body height in some European countries between 1870—1960

XV/2. A testmagasság alakulása egyes európai országokban, 1870—1960. évek között

Динамика высоты тела в отдельных европейских странах между 1870—1960 гг.

Development of body height in some European countries between 1870—1960

Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznánk, a három megye négy időszakra megállapított termetátlagaiból megállapítható, hogy a szekuláris trend egyenletessége esetén az évenkénti növekedés mértéke 0,762 mm volna, ezzel szemben 1870—1938. évek között ez mindössze 0,439 mm; 1938—1966. évek között 1,053 mm és 1966—1973. évek között 1,800 mm. *Kádár-Véli* (1974) véleményével megegyezően igazolható, hogy lassultabb majd gyorsultabb növekedési periódusok követik egymást. Minél gyakoribb az értékelhető vizsgálat — gondolunk itt az évtizedes, esetenként az évenkénti összehasonlításokra — annál inkább nyomon kísérhetők a termet növekedésében mutatkozó esetleges visszaesések, illetve a gyorsulások. Ez úton kaphatunk képet azokról a kedvező, vagy kedvezőtlenül ható tényezőkről, amelyek az akkor fejlődésükben volt fiatalokra hatottak.

Ahhoz, hogy a magyarországi termetnövekedésben az elmúlt 100 esztendő során végbement változások mértékét helyesen ítélhessük meg tíz európai országban 1870 és 1960 között (átlagban 80 évre) a termetnövekedésben bekövetkezett változásokat vettük alapul (*Chamla*, 1964). 1870 és 1960 között a termetnövekedésben bekövetkezett változások alapján, a szekuláris trend mértéke szerint, három csoportra különül 10 európai ország. Az első csoportba tartoznak azok az országok, ahol a termetnövekedés 8—10 cm (Hollandia, Svájc, Svédország, Norvégia); a második csoportba tartozó országok esetében 6,4—7,7 cm a termetnövekedésben elért változás (Dánia, Belgium, Német Szövetségi Köztársaság — Bajorország); a harmadik csoportba Franciaország, Olaszország és Spanyolország tartozik, a termetnövekedés értéke 2,5—4,6 cm. *Suchy* (1972) vizsgálatai szerint 1895—1951. évek között a prágai fiatalkorú férfiak termetátlagainak differenciája 8,9 cm. A termetnövekedésben 100 év alatt bekövetkezett változásokat figyelembe véve, hazánk az említett európai országok sorrendjét tekintve, a második csoportban foglal helyet. Az említett adatok számbavételénél természetesen az egyes országok népességének sajátos antropológiai, taxonómiai struktúráiról sem feledkezhetünk meg, melyek az egyes országok népességeinek 1870 és 1960 között megállapított termetváltozásait is befolyásolják.

A sorkötelesek testsúlya, területi megoszlása

A biológiai állapotnak és minden változásának legérzékenyebben reagáló és metrikusan kifejezhető mutatója a testsúly. A testsúly sajátossága, hogy azt a környezeti tényezők igen nagy mértékben befolyásolják. Jelentős mértékű lehet a súlygyarapodás a kedvező és hasonlóképpen a súlycsökkenés kedvezőtlen környezeti tényezők esetén. Az exogén tényezők mellett az endogén vonatkozású hormonális változások, az alkat is jelentősek a testsúly alakulásában, változásaiban. A testsúly vizsgálata a testfejlődés, testnövekedés végső szakaszában azért is jelentős, mert az ezen időszakban, az adott termetnek megfelelő testsúly kialakulása bizonyos konstitúcionális vonatkozásokon túl jelentős mértékben összefügg az akcelerált hossznövekedéssel, illetve azt nem minden esetben követi szélességi növekedés.

A sorkötelesek teljes mintájára megállapított testsúly átlaga 62,83 kg. *A sorkötelesek testsúlya a lakóhely szerint* igen változó (25. tábla) (Szeged 65,73 kg, Hajdú-Bihar megye 61,56 kg). A két szélső érték között az eltérés több mint 4 kg. A kiemelt 7 területi egység sorrendje és csoportosítása eltér a testmagasság szerinti sorrendtől és csoportosítástól.

25. A sorkötelesek testsúlyának paraméterei lakóhely szerint

Параметры веса тела лиц в призывном возрасте по местожительству

Parameters of body weight of persons liable to conscription by residence

Sor-szám	A sorköteles lakóhelye	$\bar{x}$	$x - \bar{x}$	s^2	N
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1.	Szeged	65,73	+2,64	135,94	92
2.	Somogy megye	64,51	+1,42	79,38	1 039
3.	Budapest	64,48	+1,39	93,85	1 377
4.	Pest megye	63,59	+0,50	93,60	792
5.	Veszprém megye	63,03	—0,06	75,72	1 343
6.	Bács-Kiskun megye	62,70	—0,39	85,48	1 266
7.	Debrecen	62,68	—0,41	78,85	143
8.	Pécs	62,52	—0,57	60,91	138
9.	Borsod-Abaúj-Zemplén megye	62,51	—0,58	77,28	1 787
10.	Miskolc	62,13	—0,96	66,26	171
11.	Hajdú-Bihar megye	61,56	—1,53	67,69	1 348
12.	*Összesen*	*63,09*		*81,88*	*9 496*

Горизонтальная графа: (1) Номер по порядку; (2) Местожительство лиц в призывном возрасте.

Вертикальная графа: 1. Сегед; 2. Комитат Шомодь; 3. Будапешт; 4. Комитат Пешт; 5. Комитат Веспрем; 6. Комитат Бач-Кишкун; 7. Дебрецен; 8. Печ; 9. Комитат Боршод-Абауй-Земплен; 10. Мишкольц; 11. Комитат Хайду-Бихар; 12. Всего.

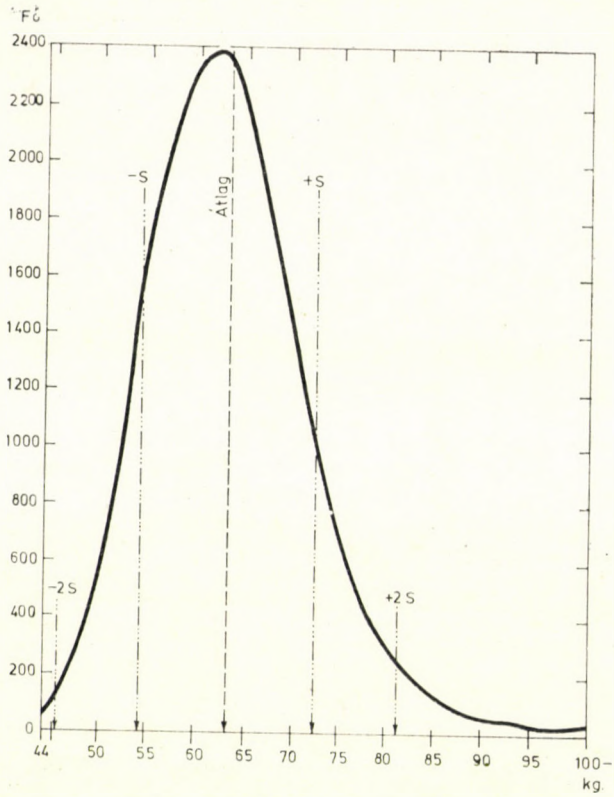
Heading: (1) Serial number; (2) Residence of persons liable to conscription.
Lateral text: megye = couty; 12. Total.

A testsúly lakóhely szerinti alakulását tekintve három területi csoport képezhető:

1. Budapest, Somogy és Pest megye (Szeged).
2. Veszprém, Bács-Kiskun és Borsod-Abaúj-Zemplén megye.
3. Hajdú-Bihar megye.

Az első két csoport között a határ nem vonható meg élesen, mivel Pest megye sem Veszprém, sem Bács-Kiskun megyétől nem különbözik 1%-os szinten szignifikánsan. Miskolc testsúly átlaga csak Somogy megyétől különbözik szignifikánsan, Debrecen és Pécs testsúly átlagai pedig egyik megye átlagától sem.

A *testsúly átlagok születési hely szerinti* megoszlásánál a területi főcsoportok változatlanok (Pest és Veszprém megye egymástól itt is csak 2%-os szinten tér el szignifikánsan). Az újonnan belépő megyék közül Békés, Csongrád, Komárom és Vas egyetlen megyétől

XVI. A sorkötelesek testsúlyának megoszlási görbéje, Budapest, megyei városok és a vizsgált 6 megye együtt

Кривая распределения веса тела лиц в призывном возрасте. Будапешт, комитатские города и 6 исследованных комитатов вместе

Curve of distribution of body weight of persons liable to conscription Budapest, county towns and the 6 counties investigated together

vagy várostól sem különbözik szignifikánsan. A Szabolcs-Szatmár megyében született sorkötelesek testsúly átlaga ($\bar{X}$ = 59,17 kg) viszont mind a hét kiemelt területi egységtől (és a többinek is túlnyomó részétől) szignifikánsan eltér, mégpedig lefelé. Így Szabolcs-Szatmár megye, mint önálló egység negyedik csoportot alkot. A többi területi egységről csak az állapítható meg, hogy Szeged ismét az első csoportba tartozik. Szolnok megye és Pécs testsúly átlagai csak a negyedik csoporttól, Debrecen csak az első csoporttól tér el szignifikánsan. Miskolc testsúly átlaga viszont csak a második és harmadik csoport tagjaitól nem tér el. A három fő csoport testsúly átlagai összevontan a 26. táblán láthatók, ebből is kitűnik a csoportok és a sorrend nagyfokú állandósága.

26. A sorkötelesek testsúlyának paraméterei születési hely szerint
Параметры веса тела лиц в призывном возрасте по месту рождения
Parameters of body weight of persons liable to conscription by place of birth

Sor-szám	A sorköteles születési helye	$\bar{x}$	$x-\bar{x}$	s^2	N
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1.	Szeged	65,64	+2,55	86,09	84
2.	Nógrád megye	65,53	+2,44	226,19	30
3.	Baranya megye	65,32	+2,23	73,36	31
4.	Győr-Sopron megye	65,26	+2,17	102,82	46
5.	Tolna megye	64,71	+1,62	114,40	34
6.	Budapest	64,55	+1,46	91,28	1 383
7.	Somogy megye	64,40	+1,31	81,17	866
8.	Pest megye	64,06	+0,97	105,06	623
9.	Fejér megye	63,83	+0,74	79,02	94
10.	Zala megye	62,98	—0,11	87,88	62
11.	Veszprém megye	62,97	—0,12	68,80	1 172
12.	Pécs	62,79	—0,30	60,94	118
13.	Bács-Kiskun megye	62,78	—0,31	86,88	1 177
14.	Vas megye	62,76	—0,33	69,70	42
15.	Borsod-Abaúj-Zemplén megye	62,65	—0,44	77,97	1 458
16.	Komárom megye	62,57	—0,52	43,37	44
17.	Szolnok megye	62,50	—0,59	50,02	106
18.	Miskolc	62,22	—0,87	78,14	381
19.	Hajdú-Bihar megye	61,69	—1,40	71,14	1 122
20.	Debrecen	61,59	—1,50	69,69	360
21.	Békés megye	61,53	—1,56	55,25	57
22.	Csongrád megye	61,38	—1,71	29,69	26
23.	Heves megye	60,99	—2,10	38,34	68
24.	Szabolcs-Szatmár megye	59,17	—3,92	60,96	99
25.	*Összesen*	*63,09*		*81,88*	*9 496**

* Ebből külföldön és ismeretlen helyen született 13.

Горизонтальная графа: (1) Номер по порядку; (2) Место рождения лиц в призывном возрасте.

Вертикальная графа: 1. Сегед; 2. Комитат Ноград; 3. Комитат Бараня; 4. Комитат Шопрон—Дьёр; 5. Комитат Тольна; 6. Будапешт; 7. Комитат Шомодь; 8. Комитат Пешт; 9. Комитат Фейер; 10. Комитат Зала; 11. Комитат Веспрем; 12. Пеш; 13. Комитат Бач-Кишкун; 14. Комитат Ваш; 15. Комитат Боршод-Абауй-Земплен; 16. Комитат Комаром; 17. Комитат Сольнок; 18. Мишкольц; 19. Комитат Хайду-Бихар; 20. Дебрецен; 21. Комитат Бекеш; 22. Комитат Чонград; 23. Комитат Хевеш; 24. Комитат Сабольч-Сатмар. 25. Всего.

Heading: (1) Serial number; (2) Place of birth of persons liable to conscription.
Lateral text: megye = county; 25. Total.

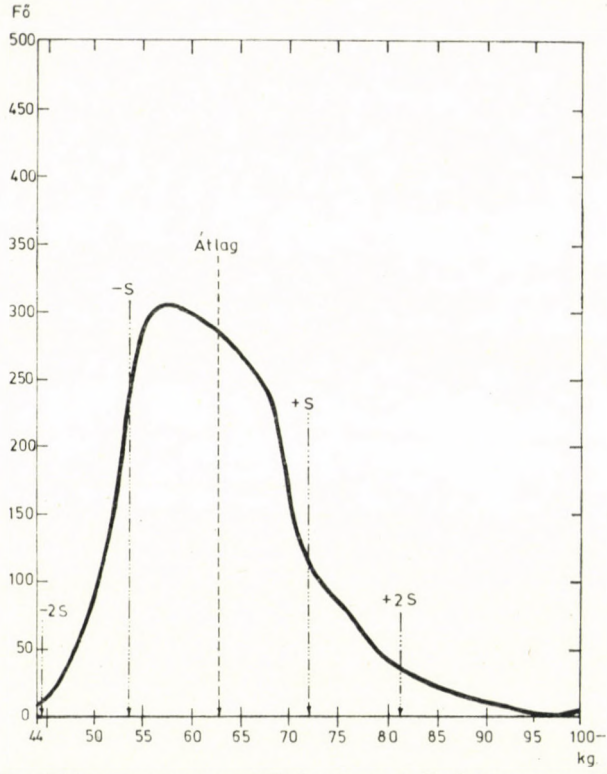
A sorkötelesek testsúly átlagainak sorrendje nem változik az *anyák születési helyének* országrészek szerinti bontásában, miként a testmagasság esetén is tapasztaltuk (27. tábla). E bontásban Tiszántúl testsúly átlaga különbözik a többi országrészétől, a többi pedig a rangsorban szomszédos országrész kivételével az összes fennmaradótól.

См. таблицу 27 на стр. 265.
See table 27 on page 265.

Горизонтальная графа: (1) Номер по порядку; (2) Место рождения матери.

Вертикальная графа: 1. Будапешт; 2. Задунайский край; 3. Край между Дунаем и Тиссой; 4. Северная Венгрия: 5. Заграница; 6. Затисский край; 7. Всего.

Heading: (1) Serial number; (2) Place of birth of mother.
Lateral text: 2. Transdanubia; 3. Region between the Danube and Tisza (Duna—Tisza köze); 4. Northern Hungary; 5. Foreign country; 6. Region east to the river Tisza; 7. Total.

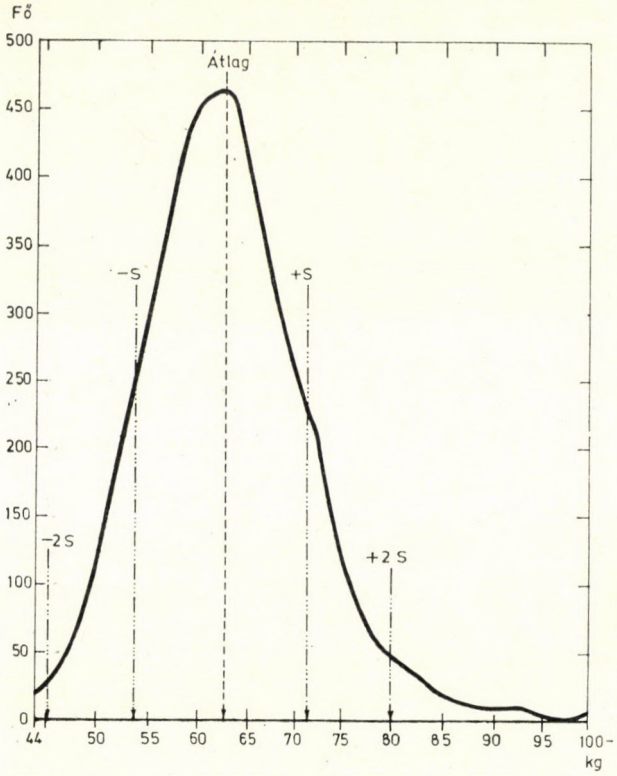
XVII. Bács-Kiskun megyei sorkötelesek testsúlyának megoszlási görbéje
Кривая распределения веса тела лиц в призывном возрасте в комитате Бач-Кишкун
Curve of distribution of body weight of persons liable to conscription in Bács-Kiskun county

27. A sorkötelesek testsúlyának paraméterei az anya születési helye szerint (országrészenként)
Параметры веса тела лиц в призывном возрасте по месту рождения матери (по краям)
Parameters of body weight of persons liable to conscription by place of birth of mother (by regions)

Sor-szám	Az anya születési helye	$\bar{x}$	$x - \bar{x}$	s^2	N
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1.	Budapest	64,37	+1,33	103,87	711
2.	Dunántúl	63,78	+0,74	74,44	2 469
3.	Duna—Tisza köze	63,23	+0,19	86,64	1 895
4.	Észak-Magyarország	62,74	—0,30	79,29	1883
5.	Külföld	62,64	—0,40	84,66	275
6.	Tiszántúl	61,97	—1,07	67,03	2 212
	Összesen	*63,04*		*79,07*	*9 497**

* Ebből ismeretlen 52.

См. *Горизонтальную* и *Вертикальную графу* на стр. 264.
See *Seading* and *Lateral text* on page 264.

XVIII. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei sorkötelesek testsúlyának megoszlási görbéje

Кривая распределения веса тела лиц в призывном возрасте в комитате Боршод-Абауй-Земплен

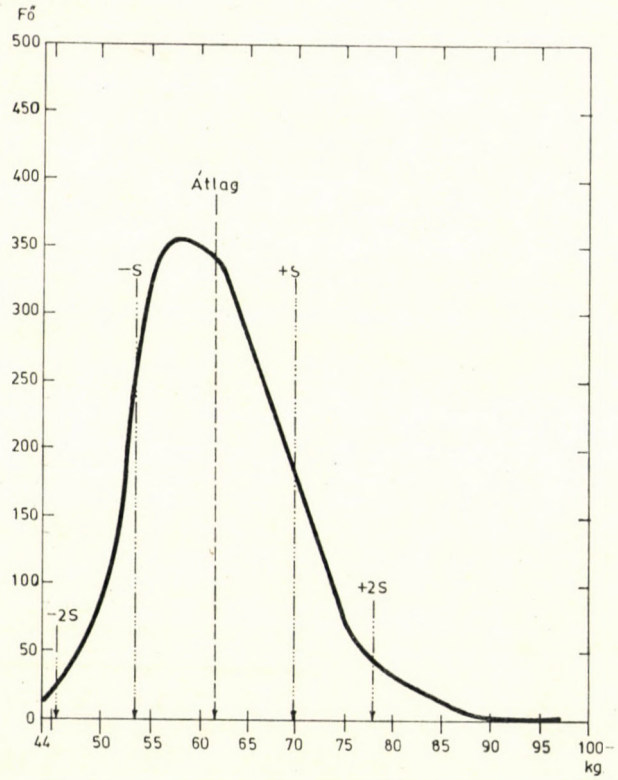
Curve of distribution of body weight of persons liable to conscription in Borsod-Abaúj-Zemplén county

Jóllehet a testsúly átlagok alapján nyerhető kép lényegesen eltér a termetátlagok földrajzi alakulásától, nagyjában e jelleg átlagaiban is nyugat-keleti irányú csökkenést észlelhetünk (28. tábla).

См. таблицу 28 на стр. 267.
See Table 28. on page 267.

Горизонтальная графа: (1) Номер по порядку; (2) Комитаты и города; (3-4) Местожительство; (5-6) Место рождения.
Вертикальная графа: 1. Будапешт; 2. Комитат Шомодь; 3. Комитат Пешт; 4. Комитат Веспрем; 5. Комитат Бач-Кишкун; 6. Комитат Боршод-Абауй-Земплен; 7. Комитат Хайду-Бихар.

Heading: (1) Serial number; (2) County and town, respectively; (3—4) Residence; (5—6) Place of birth.
Lateral text: megye = county.

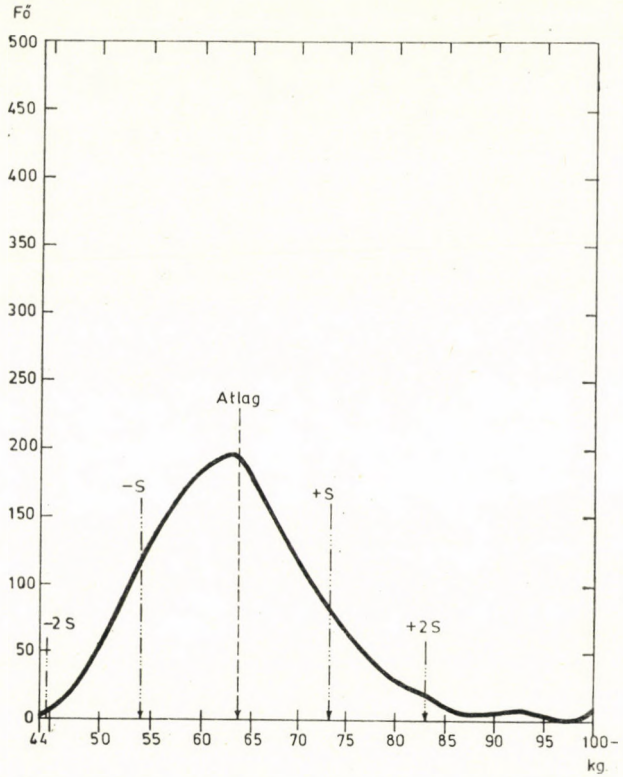

XIX. Hajdú-Bihar megyei sorkötelesek testsúlyának megoszlási görbéje
Кривая распределения веса тела лиц в призывном возрасте в комитате Хайду-Бихар
Curve of distribution of body weight of persons liable to conscription in Hajdú-Bihar county

28. A sorkötelesek testsúlya a vizsgálatban szereplő főbb területi egységek szerint
Вес тела лиц в призывном возрасте по основным территориальным единицам включенным в обследование
Body weight of persons liable to conscription by main regional units included in the study

Sor-szám	Megye, ill. város	Lakóhely		Születési hely	
		$\bar{X}$	N	$\bar{X}$	N
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1.	Budapest	64,48	1 377	64,55	1 383
2.	Somogy megye	64,51	1 039	64,40	866
3.	Pest megye	63,59	792	64,06	623
4.	Veszprém megye	63,03	1 343	62,97	1 172
5.	Bács-Kiskun megye	62,70	1 266	62,78	1 177
6.	Borsod-Abaúj-Zemplén megye	62,51	1 787	62,65	1 458
7.	Hajdú-Bihar megye	61,56	1 348	61,69	1 122

См. *Горизонтальную* и *Вертикальную графу* на стр. 266.
See *Heading* and *Lateral Text* on page 266.

XX. Pest megyei sorkötelesek testsúlyának megoszlási görbéje

Кривая распределения веса тела лиц в призывном возрасте в комитате Пешт

Curve of distribution of body weight of persons liable to conscription in Pest county

A budapesti sorkötelesek testsúlya, kerületek szerint

Budapest 11 kerületéből választott minta testsúly átlaga 64,10 kg, az országos minta átlagától +1,27 kg-mal tér el. A rangsor elején és végén álló kerületek (29. tábla) — a testmagassághoz hasonlóan — ugyanannyival különböznek egymástól, mint országosan a szélső értékek (IX. kerület $\overline{X}$ = 66,46 kg, XIX. kerület $\overline{X}$ = 62,16 kg).

Az alacsony esetszámok miatt a kerületek testsúly átlagait illetően kevesebb a szignifikáns eltérés. A budapesti kerületek elhatárolható csoportjai testsúly átlagok szerint az alábbiak:

1. IX., XI. és V. kerület.
2. III., XVI., XIV., XXII., VII. és XX. kerület.
3. XV. és XIX. kerület.

29. A budapesti sorkötelesek testsúlyának paraméterei kerületenként

Параметры веса тела живущих в Будапеште лиц в призывном возрасте по городским районам

Parameters of body weight of persons liable to conscription by districts in Budapest

Sor-szám	A sorköteles lakóhelye (kerület)	$\bar{x}$	$x - \bar{x}$	s^2	N
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1.	IX.	66,46	+1,98	109,16	157
2.	XI.	66,29	+1,81	115,21	201
3.	V.	66,18	+1,70	56,85	76
4.	III.	64,49	+0,01	64,23	110
5.	XVI.	64,44	—0,04	158,43	91
6.	XIV.	63,88	—0,60	93,93	214
7.	XXII.	63,67	—0,81	68,77	60
8.	VII.	63,66	—0,82	91,93	149
9.	XX.	63,43	—1,05	103,48	120
10.	XV.	62,84	—1,64	57,83	111
11.	XIX.	62,16	—2,32	47,34	79
12.	*Összesen*	*64,48*		*93,85*	*1 377*

Горизонтальная графа: (1) Номер по порядку; (2) Местожительство (район) лиц в призывном возрасте.
Вертикальная графа: 12. Всего.

Heading: (1) Serial number; (2) Residence of persons liable to conscription (districts).
Lateral text: 12. Total.

30. A sorkötelesek testsúlyának paraméterei a katonai alkalmasság foka szerint

Параметры веса тела лиц в призывном возрасте по степени пригодности к военной службе

Parameters of body weight of persons liable to conscription by degree of fitness for military service

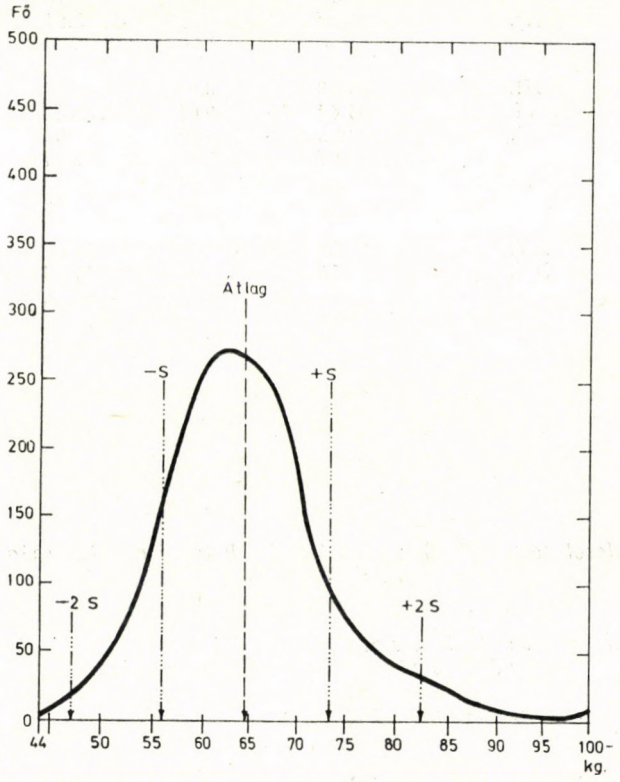
Sor-szám	A katonai alkalmasság foka	$\bar{x}$	$x - \bar{x}$	s^2	N
(1)		(3)	(4)	(5)	(6)
1.	Szakszolgálatra alkalmas	63,66	+0,62	93,68	546
2.	Katonai szolgálatra alkalmas	63,33	+0,29	67,65	7 446
3.	Gyógykezelésre szorul	61,60	—1,44	120,51	1 114
4.	Nem alkalmas	60,79	—2,25	145,93	391
5.	*Összesen*	*63,04*		*79,07*	*9 497*

Горизонтальная графа: (1) Номер по порядку; (2) Степень пригодности к военной службе.
Вертикальная графа: 1. Годные к специальной службе; 2. Годные к военной службе; 3. Требующие лечения; 4. Негодные; 5. Всего.

Heading: (1) Serial number; (2) Degree of fitness for military service.
Lateral text: 1. Fit for special service; 2. Fit for military service; 3. Require medical treatment; 4. Unfit; 5. Total.

A két szélső csoport egymás tagjaitól szignifikánsan különbözik, a kettő közé sorolt kerületek alkotják a középső csoportot, amelyek általában nem különböznek egyik kerület testsúly átlagaitól sem szignifikánsan.

A sorkötelesek testsúly átlaga a katonai szolgálatra való alkalmasság fokozatai szerint csökkenő tendenciát mutat, (30. tábla) a termetátlagokkal megegyező sorrendben.

XXI. Somogy megyei sorkötelesek testsúlyának megoszlási görbéje

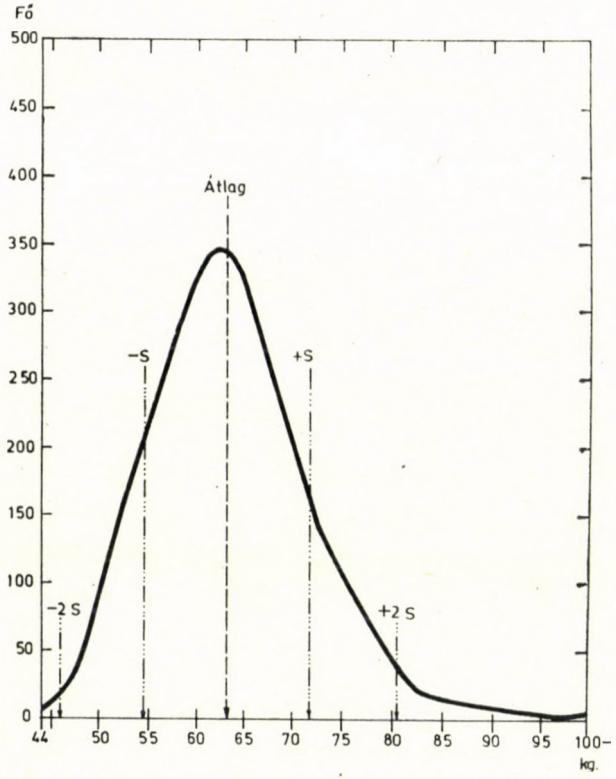
Кривая распределения веса тела лиц в призывно мвозрасте в комитате Пешт

Curve of distribution of body weight of persons liable to conscription in Somogy county

A sorkötelesek egészségi állapota

A sorkötelesek testi fejlettségét alapjában meghatározó testmagasság és testsúly elemzését követően tájékoztató jelleggel foglalkozunk az összeíráskori egészségi állapotra történt megállapításokkal. Három vonatkozásban jelentős e kérdések elemzése. Mindenekelőtt az

összeírt sorkötelesek katonai szolgálatra való alkalmasságát egészségi, biológiai állapotuk határozza meg (1). A kiválasztott minta reprezentatív voltából következően országosan, regionálisan, egészen az etnikai csoportokig terjedően áttekintést nyerhetünk a 18 éves sokaság (férfi népesség) biológiai, egészségi állapotáról (2). A vizsgálat egyben módot adott arra is, hogy kritikailag képet kapjunk a katonai

XXII. Veszprém megyei sorkötelesek testsúlyának megoszlási görbéje

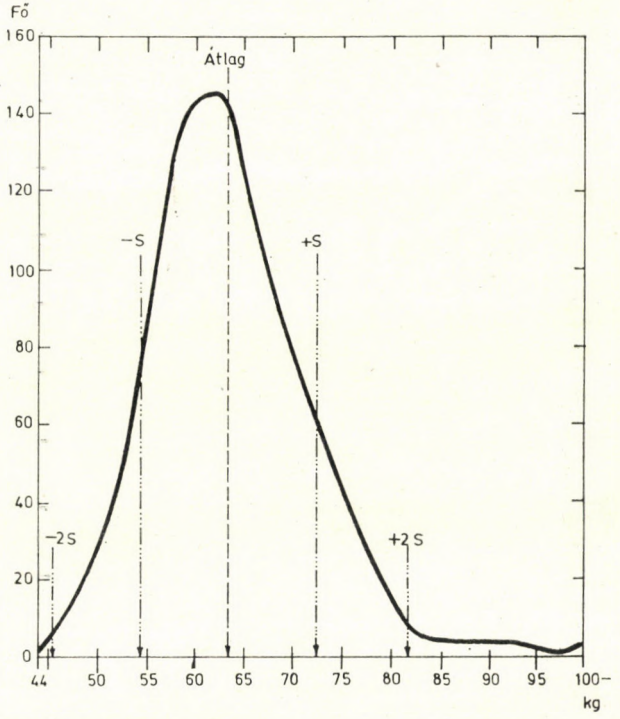
Кривая распределения веса тела лиц в призывном возрасте в комитате Веспрем

Curve of distribution of body weight of persons liable to conscription in Veszprém county

szolgálatra való alkalmasság elbírálásának eljárásáról (3). A mintába került sorkötelesek egészségügyi vizsgálatát — az általános gyakorlatnak megfelelően — az összeíró bizottságokhoz kirendelt polgári orvosok végezték. Az összeírás körülményeiből, adottságaiból, valamint abból a tényből, hogy a polgári orvosok rutin munkában végezték

munkájukat, következett, hogy az egészségi állapotra tett megállapítások esetenként — a megismételt vizsgálatok szerint — nem tűntek kellően megalapozottnak.

Az 1973. évi vizsgálatok során nyert tapasztalatok alapján 1976-ban az egészségileg károsodott sorkötelesek egészségügyi vizsgálatát megismételtük. Ezúttal a szakorvosokból alakított bizottság kórházakban, szakrendelőkben (Ajka, Kaposvár, Kecskemét, Debrecen, Miskolc, Budapest) laboratóriumokkal együttműködve végezte az ellenőrző orvosi felülvizsgálatokat. Az egységes metodikával, szemlélettel

XXIII. A megyei városokban vizsgált sorkötelesek testsúlyának megoszlási görbéje

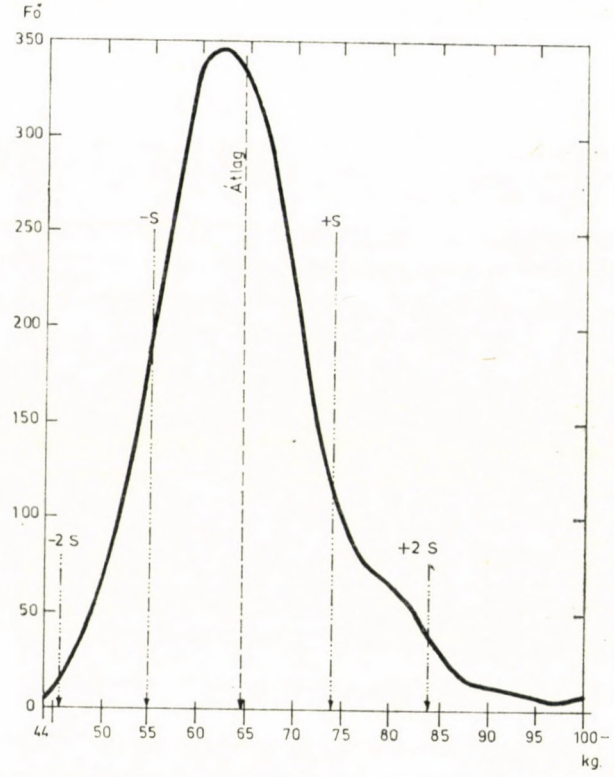
Кривая распределения веса тела лиц в призывном возрасте, исследованных в комитатских городах

Curve of distribution of body weight of persons liable to conscription and examined in the county towns

és tudományos igénnyel végzett vizsgálat sokban segítette az 1973-ban tett orvosi megállapítások pontosítását, korrigálását és az akkor nem kellően specifikált diagnózisok helyesbítését. Az ellenőrző egészségügyi vizsgálat egyben kísérlet volt az elbírálás jövőben kialakí-

tandó követelményeire, eljárásaira vonatkozóan is. Az ellenőrző egészségügyi vizsgálatok adatait most dolgozzuk fel.

Az 1973. évi és átlagosan 85—90%-os hatékonyságú egészségügyi vizsgálatok eredményei alapján a mintába került sorkötelesek 78,4%-a bizonyult egészségesnek, illetve fenntartás nélkül katonai szolgálatra „alkalmas"-nak.[6] A katonai szolgálatra korlátozó érvénnyel minősítettek aránya 17,5%. Ezek közül 5,8% minősült „szakszolgálatra alkalmas"-nak[b] és 11,7% a „gyógykezelés"-re szoruló. A katonai szolgálatra „alkalmatlan"-ok aránya 4,1%.

XXIV. Budapesti sorkötelesek testsúlyának megoszlási görbéje

Кривая распределения веса тела лиц в призывном возрасте в Будапеште

Curve of distribution of body weight of persons liable to conscription in Budapest

[6] Ez alkalmassági minősítés az új alkalmassági utasítás (Eü/18) szerint „Alkalmas csak tanult szakmájának megfelelő katonai beosztásban" minősítésre változott.

31. A sorkötelesek megállapított betegségeinek
Распределение установленных болезней лиц в
Distribution of stated diseases of persons liable

	A megállapított betegségek, tünetek	Bács-Kiskun		Borsod-Abaúj-Zemplén megye		Hajdú-Bihar	
		N	%	N	%	N	%
	(1)	(2)		(3)		(4)	
1.	I. Fertőző megbetegedések	6	1,4	17	2,7	10	2,0
2.	Ebből:						
3.	1. Tuberkulózis	1	0,2	4	0,6	4	0,8
4.	2. Heveny gyermekbénulás késői hatásai — Heine Medin	5	1,2	13	2,1	6	1,2
5.	III. Endokrin táplálkozás és anyagcsere betegségek	6	1,4	18	2,9	1	0,2
6.	V. Neurózisok, személyiségzavarok	46	10,8	88	14,0	78	15,7
2.	Ebből:						
7.	Elmegyengeség	34	8,0	57	9,0	66	13,3
8.	VI. Az idegrendszer és érzékszervek betegségei	106	24,9	204	32,4	111	22,3
2.	Ebből:						
9.	1. Epilepszia	4	0,9	11	1,7	3	0,6
10.	2. A szem egyéb betegségei és állapotai	78	18,4	133	21,1	72	14,5
11.	3. A fül- és csecsnyúlvány betegségei	6	1,4	12	1,9	16	3,2
12.	4. Süketnémaság	—	—	—	—	—	—
13.	VII. A keringési rendszer betegségei	36	8,5	57	9,0	24	4,8
14.	VIII. A lézgőrendszer betegségei	28	6,6	10	1,6	19	3,8
15.	IX. Az emésztőrendszer betegségei	7	1,7	23	3,6	10	2,0
16.	X. A húgy- ivarrendszer betegségei	3	0,7	11	1,7	18	3,6
17.	XII. A bőr- és bőr alatti szövet betegségei	8	1,9	19	3,0	37	7,5
18.	XIII. A csontváz-, izomrendszer- és a kötőszövet betegségei	88	20,7	63	10,0	71	14,3
19.	XVI. Tünetek és rosszul meghatározott állapotok	21	4,9	52	8,3	53	10,7
20.	XVII. Balesetek, mérgezések, erőszak	70	16,5	68	10,8	65	13,1
21.	A megállapított betegségek, tünetek összesen	425	100,0	630	100,0	497	100.0
22.	Egészségileg károsodott sorkötelesek száma	212	16,7	380	21,3	267	19,7
23.	Alkalmasnak minősített sorkötelesek száma	1 054	83,1	1 407	78,6	1 080	79,8
24.	Alkalmatlannak minősítve, orvosi megállapítás nélkül	2	0,2	1	0,1	6	0,5
25.	*Összesen*	*1 268*	*100,0*	*1 788*	*100,0*	*1 353*	*100,0*
26.	Átlagos megbetegedések személyenként	2,00		1,66		1,86	

See *Heading* and *Lateral Text* on page 276.

Горизонтальная графа: (1) Установленные болезни, симптомы; (2) Комитат Бач-Кишкун; (3) Комитат Боршод-Абауй-Земплен; (4) Комитат Хайду-Бихар; (5) Комитат Пешт; (6) Комитат Шомодь; (7) Комитат Веспрем; (8) Комитатские города вместе; (9) Будапешт; (10) Всего.
Вертикальная графа: 1. I. Заразные заболевания; 2. В том числе; 3. 1. Туберкулез; 4. 2. Поздние эффекты острого детского паралича — Гейне Мединн; 5. III. Эндокринные заболевания питания и метаболизма; 6. V Неврозы, расстройства в личности; 7. Слабоумие; 8. VI. Забоания нервной системы и органов чувства; 9. 1. Эпилепсия; 10. 2. Прочие заболевания и состояния глаз; 11. 3. Заболевания ушей и сосцевидных отростков; 12. 4. Глухонемота; 13. VII.

betegségcsoportok szerinti megoszlása
призывном возрасте по группамзаболеваний
to conscription by groups of diseases

Pest		Somogy megye		Veszprém		Megyei városok együtt		Budapest		Összesen		
N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
(5)		(6)		(7)		(8)		(9)		(10)		
1	0,3	11	0,3	14	2,1	6	1,7	8	1,0	73	1,8	1.
												2.
—	—	10	2,7	6	0,9	5	1,4	—	—	30	0,7	3.
1	0,3	1	0,3	8	1,2	1	0,3	8	1,0	43	1,1	4.
1	0,3	8	2,2	17	2,5	5	1,4	14	1,8	70	1,8	5.
25	6,3	19	5,2	60	8,8	30	8,3	52	6,6	398	9,6	6.
												2.
9	2,3	10	2,7	35	5,2	10	2,8	22	2,8	243	5,9	7.
112	28,4	89	24,3	183	27,0	96	26,7	211	26,8	1 112	26,9	8.
												2.
8	2,0	4	1,1	11	1,6	8	2,2	9	1,1	58	1,4	9.
72	18,3	56	15,3	121	17,8	56	15,6	140	17,8	728	17,6	10.
21	5,3	13	3,6	16	2,4	16	4,4	28	3,6	128	3,1	11.
—	—	1	0,3	—	—	1	0,3	—	—	2	0,0	12.
53	13,5	45	12,3	79	11,6	34	9,4	79	10,0	407	9,8	13.
28	7,1	26	7,1	58	8,6	29	8,1	27	3,4	225	5,4	14.
14	3,6	18	4,9	35	5,2	10	2,8	36	4,6	153	3,7	15.
10	2,5	10	2,7	22	3,2	8	2,2	15	1,9	97	2,3	16.
15	3,8	8	2,2	31	4,6	29	8,1	25	3,2	172	4,1	17.
40	10,1	56	15,3	59	8,7	31	8,6	105	13,3	513	12,4	18.
40	10,1	22	6,0	45	6,6	36	10,0	88	11,2	357	8,6	19.
55	14,0	54	14,8	75	11,1	46	12,7	128	16,2	561	13,6	20.
394	100,0	366	100,0	678	100,0	360	100,0	788	100,0	4 138	100,0	21.
164	20,7	184	17,7	297	22,4	124	22,9	411	29,5	2 039	21,5	22.
626	79,0	852	82,2	1 028	77,6	417	77,1	982	70,5	7 446	78,4	23.
2	0,3	1	0,1	—	—	—	—	—	—	12	0,1	24.
792	100,0	1 037	100,0	1 325	100,0	541	100,0	1 393	100,0	9 497	100,0	25.
2,40		1,99		2,28		2,90		1,92		2,02		26.

Заболевания органов кробообращения; 14. VIII. Заболевания дыхательной системы; 15. IX. Заболевания пищеварительной системы; 16. X. Заболевания полово-мочевых органов; 17. XII. Заболевания кожи и подкожной ткани; 18. XIII. Заболевания скелета, мышечной системы и соединительной ткани; 19. XVI. Симптомы и плохо определенные состояния; 20. XVII. Несчастные случаи, отравления ,насилие; 21. Всего установленных болезней, симптомов; 22. Число нездоровых лиц в призывном возрасте; 23. Число признанных годными лиц в призывном возрасте; 24. Признанные негодными без медицинского установления; 25. Всего; 26. Средние заболевания на 1 человека.

A megállapított betegségek, tünetek alapján az egészségileg károsodott sorkötelesek országos arányát tekintve (21,5% — 2 039 egyén) 2 területi csoport különíthető el. Az első csoportba tartozik Budapest, a megyei városok, Veszprém, Borsod-Abaúj-Zemplén és Pest megye. E csoportban az egészségileg károsodottak aránya 20—29% között változik. Külön is kiemelkedő Budapest, amennyiben az egészségileg károsodottak aránya 29,5%. A második csoportba tartozó megyék sorrendje a következő: Hajdú-Bihar, Somogy és Bács-Kiskun megye. Az e csoportba foglalt megyék esetében az egészségileg károsodottak aránya 19,7%—16,7% között változik (31. tábla). Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznánk, az a feltételezés a legvalószínűbb, hogy az első csoportba foglalt Budapest, megyei városok és megyék esetében azok a „civilizációs betegségek" emelik meg az arányt, amelyek a környezeti tényezőkkel függenek össze (többek között az urbanizáció).

Az akcelerált növekedés és az adaptációs „kudarc" küszöbe, vagy annak túllépése eredményezi azokat a civilizációs ártalmakat, megbetegedéseket, amelyek e csoportban meghatározó fontosságúak. Ezek közül csak néhányat emelve ki, a már fiatalabb korban észlelhető *hypertónia*, a *neurózisok*, *személyiségzavarok*, az *idegrendszer* és *érzékszervek betegségei* (látás- és halláskárosodás), a levegő szennyezettségéből, a mértéktelen dohányzásból eredő *légúti megbetegedések*, nemkülönben a motorizációból és erőszakból eredő *balesetek* (Budapest 16,2%) jelentősek az első csoportba foglalt, egészségileg károsodottak magas gyakoriságában. Az említetteken kívül utalnunk kell a csontváz-izomrendszer betegségeinek magas gyakoriságára (10—20% közötti ingadozás). Bács-Kiskun megyében mutatkozott a legmagasabb előfordulási érték, 20,7%. Az egyes mozgásszervi megbetegedések közül az osteochondrosis spinae juvenilis — elfajulásos csont-porcelváltozás; a curvatura spinae (bármely szakaszon) — hátgerincferdülés; a scoliosis — a hátgerinc oldalirányú ferdülése; a deformitas thoracis — mellkasi torzulás; a genu valgum, genu varum — gacsos vagy Ó-állású térd és a süllyedt vagy megtört bokaboltozat fordult elő jelentős mértékben.

Az 1976-ban ismételt egészségügyi vizsgálat a fent említett megbetegedések nagyobb hányadát állapította meg. E jelenségre annál is inkább fel kell hívnunk a figyelmet, mert az utóbbi évtizedekben az urbanizációs ártalmak, a megfeszített és gyorsult élettempó, a dohányzás, alkoholfogyasztás, stb. következtében az említett „civilizációs be-

See Table 31 on page 274—275.

Heading: (1) Stated diseases, symptoms; (2) Bács-Kiskun county; (3) Borsod-Abaúj-Zemplén county; (4) Hajdu-Bihar county; (5) Pest county; (6) Somogy county; (7) Veszprém county; (8) County towns together; (9) Budapest; (10) Total.

Lateral text: 1. Infective diseases; 2. Of which; 3. *1*, Tuberculosis; 4. *2*. Late effects of acute poliomyelitis — Heine Medin; 5. III. Endocrine, nutritional and metabolic diseases; 6. V. Neuroses, personality disorders; 7. Mental deficiency; 8. VI. Diseases of nervous system and sense organs; 9. 1. Epilepsy; 10. 2. Other diseases and conditions of eye; 11. 3. Diseases of the ear and mastoid process; 12. 4. Deafmutism; 13. VII. Diseases of circulatory system; 14. VIII. Diseases of respiratory system; 15. Diseases of digestive system; 16. X. Diseases of genito-urinary system; 17. XII. Diseases of the skin and subcutaneous tissue; 18. XIII. Diseases of the musculoskeletal system and connective tissue; 19. XVI. Symptoms and ill-defined conditions; 20. XVII. Accidents, poisonings and violence; 21. Total of stated diseases, symptoms; 22. Number of persons liable to conscription with healt injury; 23. Number of persons liable to conscription stated as fit for military service; 24. Number of persons liable to conscription stated as unfit for military service without medical statement. 25. Total; 26. Average diseases per capita.

tegségek" gyakorisága rohamosan megnövekedett (*Till, G.—Gyenis,* 1975). A második csoportba foglalt megyék esetében a retardáció, a kedvezőtlenül ható környezeti, valamint az endogén tényezők nyilvánulnak meg az egészségileg károsodott sorkötelesek arányában. Sajátos jellegzetessége Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar megyéknek a mentálisan subnormál, gyengeelméjűnek minősítetteknek az országos átlagnál magasabb gyakorisága. *Czeizel* (1972) szerint az országos arány megközelítőleg 2,0—2,5%. Az említett három megyében a mentálisan retardáltak aránya 2,7%, 3,2% és 4,9%. A talált magas arányok miatt az 1976-os ellenőrző vizsgálat során — pszichiáter közreműködésével — történt felülvizsgálat megkülönböztetett figyelemmel foglalkozott e kérdéssel. E vizsgálat az 1973-as megállapításokat EEG és teszt vizsgálatokkal megerősítette.

E tanulmány keretében csakis a sorkötelesek testi fejlettsége, biológiai állapota szempontjából fontosabb egészségügyi vonatkozásokat emeltük ki. A 31. tábla megyék, megyei városok, Budapest bontásában foglalja össze a *Betegségek nemzetközi osztályozása* (1972) alapján az 1973-as vizsgálat során megállapított betegségeket, tüneteket.

Az 1973 és 1976-ban végzett ellenőrző egészségügyi vizsgálatok teljes körű értékelésére a demográfiai, társadalmi, testfejlettségi és alkattani eredmények együttes ismertetésekor kerül majd sor.

A kutatás tárgyát, szervezését, végrehajtását és az előzetes eredményeket ismertető tanulmány célja az volt, hogy a biodemográfiai kutatások keretében végzett sorköteles korú fiatalok vizsgálatának tudományos és társadalmi jelentőségére felhívjuk a figyelmet és rámutassunk azokra a lényeges kérdésekre (akcelerációval és adaptációval összefüggő) amelyek a magyar ifjúság biológiai állapotának, testi fejlettségének reális megítélését elősegítik.

IRODALOM

ACSADI, GY. (1962): A termékenység előrebecslése a kohorszok gyermekszáma alapján. — Demográfia, 5. *4.*; 434—448.

ACSÁDI, Gy. (1964): A női termékenység néhány kérdése. — Demográfia. 7. 3—4.; 384—393.

BAKONYI, F.—EIBEN, O.—FARKAS, GY.—RAJKAI, T. (1969): Tíz-tizenkilenc éves városi gyermekek növekedése az 1962—1965. években végzett longitudinális vizsgálat alapján. Anthrop. Közl. *13.*; 145—168.

BALOGH, B. (1942): A debreceni egyetemi hallgatók antropológiai vizsgálata az 1938—39. tanévben. — Debreceni Tisza István Tud. Társ. II. Oszt. Munk. 2—78.

BALOGH, I. (1969): Hajdúság. — Gondolat, Budapest.

BARSY, GY.—SARKÁNY, J. (1963): A művi vetélések hatása a születési mozgalomra és a csecsemőhalandóságra. — Demográfia, *4.*; 427—467.

BARTUCZ, L. (1917): Die Körpergrösse der heutigen Magyaren. — Archiv. f. Anthr. *15,* 44—59.

BARTUCZ, L. (1923): Die Körpergrösse der Schulkinder in Ungarn. Anthr. Füz. *1.*, 101—104.

BARTUCZ, L. (1938): A magyar ember. — *PRINZ—CHOLNOKY—TELEKI—BARTUCZ:* Magyar Föld — Magyar Faj — Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest.

BENNHOLDT—THOMSEN, C. (1942): Die Entwicklungsbeschleunigung der Jugend. — Ergeb. inn. Medizin. *62*; 1153.

CHAMLA, M.—C. (1964): L'accroissement de la stature en France de 1880 à 1960 comparaison avec les pays d'Europe occidentale. — Bull. Soc. Anthrop. Sér. II. *6*; 201—222.

CONRAD, K. (1941): Der Konstitutionstypus als genetisches Problem. — Verlag von Julius Springer, Berlin.

CZEIZEL, E. (1972): A mentális retardáció genetikája. — In: *LÁSZLÓ, J.* (szerk.): Humángenetikai tanulmányok. — Az Orvostovábbképző Intézet Jegyzetei. Budapest.

DEZSŐ, GY. (1969): Növekedési vizsgálatok Budapest IX. kerületi 7—18 éves tanulóifjúságon. — Anthrop. Közl. *3.*; 99—110.

DOZSA, A.—KÁDÁR, T. (1969): Az akceleráció és urbanizációs vonatkozásai. — Népegészségügy. *50.*; 86—91.

EIBEN, O. (1962): A gyermek növekedéséről. — Függelék: A gyermek növekedését, testi fejlődését kutató hazai vizsgálatok irodalmának történeti áttekintése. — Magyar Pedagógia, *62.*; 56—81.
EIBEN, O. (1976): Biológiai Lexikon, Akadémiai Kiadó, Budapest.
FARKAS, GY. (1960): A szegedi 6—18 éves fiúk és leányok testméretei. — Anthrop. Közl. *4*, 169—180.
FEHÉR, M. (1941): Az egri kereskedelmi iskola növendékeinek anthropometriai vizsgálata. — Az intézet Évkönyve 1940—41. 1—16.
GOEHLERT, V. (1881): Über Anthropometrie im allgemeinen und insbesondere über die Körperlänge nach der etnographischen Verschiedenheit der Völker der Österreich—Ungarischen Monarchie. — Mitt. d. k. k. Geogr. Ges. Wien, *24*; 378—389.
GYENIS, GY. (1972): Importance of physical education and sport in the prevention harms. Budapest.
GYENIS, Gy. (1975): Az acceleráció és a civilizációs ártalmak. — Antrop. Közl. 19.; 129—131.
HALD, A. (1952): Statistical tables and formulas. John Wiley, New York—London.
HARRISON, G. A.—BOYCE, A. J. (1972): The structure of human populations. — Claredon Press, Oxford.
ILLEY, GY.—FARKAS, G.—HASITZ, S.—KOVÁCS, CS—PULAY,T.—THÁN, G. (1971): Manifest idegrendszeri károsodások a kiraszülötteknél. — Demográfia, 14 *1—2.*; 59—68.
JENEY, E. (1940): A debreceni egyetemi hallgatók egészségügyi vizsgálata az 1938/39. tanévben. Tisza István Tud. Egyetemi Nyomda, Debrecen.
JENEY, E. (1940): A debreceni egyetemi hallgatók egészségügyi vizsgálata az 1939/40. tanévben. Tisza István Tud. Egyetemi Nyomda, Debrecen.
JENEY, E. (1942): A debreceni egyetemi hallgatók egészségügyi vizsgálata az 1941/42. tanévben. Tisza István Tud. Egyetemi Nyomda, Debrecen.
JUHASZ, A. (1976): A demográfiai helyzet hatása a sorköteles állományra. Kandidátusi értekezés. Budapest.
KATONA, I. (1962): Sárköz. — Gondolat Kiadó. Budapest.
KATONA, T.—SZOBADY, B. (1976): Termékenységi kohorszvizsgálat. Demográfia, *19.*; 4. 456—465.
KADAR, L. (1941): A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei. Budapest.
KADAR, P.—VÉLI, GY. (1971): A 18—20 éves férfi lakosság testi fejlettsége. 1957—1967. — Anthrop. Közl. *15.*; 97—112.
KADAR, P.—VÉLI, GY. (1972): Az állításköteles korú fiatalok testi fejlettsége. — Honvédorvos, *24.*; 186—195.
KADAR, P.—VÉLI, GY. (1974): Az akceleráció szakaszosságáról. — Anthrop. Közl. *18.*; 105—111.
KLINGER, A. (1970): A termékenységet befolyásoló biológiai tényezők. — Demográfia, 13. 4.; 394—412.
KNUSSMANN, R. (1968): Entwicklung, Konstitution, Geschlecht. In: *BECKER, P. E.* (Edit.): Humangenetik I/1. — Georg Thieme Verlag. Stuttgart.
KOGUTOVICZ, K. (1936): Dunántúl és Kisalföld írásban és képben. I—II. Szeged.
KÓSA, L.—FILEP, A. (1975): A magyar nép táji — történeti tagolása. — Akadémia Kiadó, Budapest.
KÖRÖSY, J. (1875): Anthropologiai adatok a budapesti iskolásgyerekekről. — Fővr. Stat. Füz. *28.*
KÖRÖSY, J. (1875): Über die Körpergrösse und den Brustumfang der Etnika Ungarns. — Bull. Soc. Anthr. Paris.
MALAN, M. (1934): A budapesti tanoncok testfejlődése. Adatok a szociális helyzetnek a test fejlődésére gyakorolt hatásáról. — Magy. Orv. Természetvizsg. XLI. Vándorgyűlés. Munk. 203—208.
MARTIN, R.—SALLER, K. (1957—1966): Lehrbuch der Anthropologie. IV. Kiadás. Gustav-Fischer Verlag, Stuttgart.
MARTON, Z. (1972): A betegségek nemzetközi osztályozása. 1965. évi revízió. — Medicina Könyvkiadó, Budapest.
MIKOLÁS, M. (1973): Az abortuszlegalizáció népegészségügyi hatása és egyes társadalmi kísérőjelenségei Magyarországon. — Demográfia, 16. *1.*; 70—113.
MILTÉNYI, K. (1964): A művi vetélések hatásainak kérdéséhez. — Demográfia, *7.*; 1. 73—87.
MOLNÁR, V. (1968): Budapesti tudományegyetemi hallgatók morbiditási és fizikai fejlettségi viszonyai az Egészségvizsgáló Intézet adatai alapján. Kandidátusi értekezés.
MONNIER, Le v. *F.* (1882—1883): Karte der Territorital. — Eintheilung des k. u. k. Heeres. — In: *CHAVANNE, D., J.* Physikalisch-Statistischer Handatlas von Österreich — Ungarn.
NEMESKÉRI, J. (1970): 1966. évben egyetemi, főiskolai felvételre jelentkezettek demográfiai és testfejlettségi vizsgálata. — KSH Népességtudományi Kutató Intézetének és a MTA Demográfiai Bizottságának Közleményei. *29.* Budapest.
PÁLI, K. (1971): A koraszülést befolyásoló néhány tényező. Demográfia, 14. *1—2.*; 53—58.
RAJKAI, T. (1952): A debreceni egyetemi hallgatók antropológiai vizsgálata az 1951. évben. — Ann. Biol. Hung. *2.*; 263—277.
RAJKAI, T. (1971): Akceleráció vagy a retardáció megszűnése? Anthrop. Közl. *15.*; 113—118.
SARKANY, J. (1970): Az újszülött halálozás néhány aspektusáról. Demográfia, 13. *3.*; 184—211.
SCHEIBER, S. (1876): Recherches sur la taille moyenne des hommes en Hongrie. — Congr. Internat. d'Anthrop. et d'Archeol. Compte-Rendeu de la VIII. Session Budapest. 601—611.
SUCHY, J. (1972): Der Körperentwicklungstrend der tschechischen Jugend im 20. Jahrhundert. — Anthropologie. *10.*; 5—11.
SZABADY, B. (1973): A körzetesítés módszertani kérdései és Magyarország demográfiai körzetesítése. — Demográfia, 16. *2.*; 197—215.
SZABADY, B. (1975/a): A társadalmi térbeliség néhány elméleti és gyakorlati problémája.

KSH Népességtudományi Kutató Intézetének és a MTA Demográfiai Bizottságának Közleményei. *42.* Budapest.
SZABADY, B. (1975/b): A magyarországi reprodukció regionális modellje. — Demográfia. 18. *1.*; 67—84.
SZABADY, E. (1971): A koraszülöttek arányának időbeli, nemzetközi és társadalmi rétegek szerinti összehasonlítása. — Demográfia. 14. *1—2.*; 45—52.
SZONDI, L. (1929): Az iskolás gyermekek testi méretei 6—13 éves korban. — Novák Ny. Budapest.
TILL, G.—GYENIS, GY. (1975): Civilization harm effects. — In: Proc. VII. International Congress of School and University Health and Medicine. Mexico. 417—429.
VAJKAI, A. (1959): A Bakony néprajza. — Gondolat.
VAJKAI, A. (1964): Balatonmellék. — Gondolat, Budapest.
VÉLI, GY. (1936): A kaposvári óvodás és elemi iskolás gyermekek testméretei. — Iskola és Egészség *3.*; 112—124.
VÉLI, GY. (1954): Az ember növekedésének egyes kérdéseiről. — Biol. Közl. *1.*; 137—147.
VÉLI, GY. (1956): Újabb közlemény a tanuló ifjúság testi fejlődéséről. — Biol. Közl. *3.* 97—114.
VÉLI, GY. (1958): A Kaposvár és környékbeli 1926—1936. évi születésű ifjúság növekedéséről. — Anthrop. Közl. *1.*; 51—55.
VÉLI, GY. (1967): Az akceleráció a felszabadulás előtt és után. — Anthrop. Közl. *11.*; 25—30.
VÉLI, Gy. (1972): Akceleráció vagy retardáció. — Anthrop. Közl. *16.*; 105—114.
WEINER, J. S.—LOURIE, J. A. (1969): HUMAN BIOLOGY. A guide to field methods. — IBP Handbook No 9. Blackwell, Oxford—Edinburgh.

ФИЗИЧЕСКАЯ РАЗВИТОСТЬ МОЛОДЫХ ЛИЦ В ПРИЗЫВНОМ ВОЗРАСТЕ В 1973 Г.

Резюме

Статья описывает подробно цель и предварительные результаты биодемографического исследования и исследования развитости тела переписанных в 1973 г. лиц в призывном возрасте по совместному плану Исследовательского института по демографии Центрального статистического управления ВНР и Начальства группы мобилизации и призыва Генерального штаба Венгерской народной армии. Биодемографическое, антропологическое, санитарное исследование 18-летней молодежи в призывном возрасте преследовало цель узнать характеристики физической развитости и биологического состояния теперешней молодежи и на основе этого сделать установления и выводы по всему населению. В соответствии с целью исследования изученный 10%-ный образец охватил по демографическим и антропологическим признакам из больших территориальных единиц следующие комитаты и города: Северный Задунайский край — комитат Веспрем; Южный Задунайский край — комитат Шомодь; Северная Венгрия — комитат Боршод-Абауй-Земплен; край между Дунаем и Тиссой — комитат Бач-Кишкун; Затисский край — комитат Хайду-Бихар; Средний промышленный район — комитат Пешт; комитатские города — Дебрецен, Мишкольц, Печ, Сегед, Будапешт. Число элементов в образце: 9 497.

1. *Высота тела лиц в призывном возрасте.* По всему образцу средняя величина фигуры $\bar{x}=171{,}15$ см. По местожительству высота тела показывается самой низкой в комитате Хайду-Бихар ($\bar{x}=169{,}28$ см), а самой высокой в Будапеште ($\bar{x}=174{,}00$ см). На основе значимости отклонений средних величин фигуры в пределах изученного образца можно различить 4 группы: 1. Будапешт; 2. комитаты Веспрем, Пешт и Шомодь; 3. комитат Боршод-Абауй-Земплен; 4. комитаты Бач-Кишкун и Хайду-Бихар. Средняя величина фигуры уменьшается с запада к востоку.

Распределение по месту рождения показывается уже более равномерным. Родившиеся в комитате Сабольч-Сатмар лица значительно более низкого роста, чем члены каждой группы, за исключением группы 4. Из анализа по месту рождения родителей видно, что средняя величина фигуры значительно выше у тех лиц в призывном возрасте, родители которых не родились на местожительстве лиц в призывном возрасте, по сравнению с теми, отец или мать или оба родителя которых родились на месте переписи.

Из анализа по частичным популяциям, более закрытым в биологическом отношении, видно, как отклоняются средние величины высоты тела 12 этнических групп от средних величин комитатов (высота тела тактакэзских $\bar{x}$-172,28 см; матьё $\bar{x}$=172,04 см). Из вышеуказанного ясно, что средние значения комитатов получаются из значительно отклоняющихся частичных совокупностей. В Будапеште средние величины высоты тела отклоняются одна от другой приблизительно в такой же мере, как и крайние значения фигуры по стране (XI. район $\bar{x}$=175,56 см; XXII. район $\bar{x}$=171,12 см).

Средние величины высоты тела показывают снижающуюся тенденцию с увеличением порядка рождения. Аналогичное положение наблюдается и при анализе по возрасту матери, поскольку средняя величина фигуры детей матерей ниже 20 лет и выше 40 лет показывается более низкой.

Средняя величина фигуры лиц в призывном возрасте был в 1973 г. на 7,9 см выше, чем в 1876 г., это значит рост на 4,8%.

2. *Вес тела лица в призывном возрасте.* Среднее значение веса тела по всему образцу $\bar{x}$=62,83 кг. Вес тела лиц в призывном возрасте показывается очень разнообразным по местожительству — разница между двумя(предельными величинами выше 4 кг (Сегед $\bar{x}$=65,73 кг; комитат Хайду-Бихар $\bar{x}$=61,56 кг). С учетом динамики средних значений веса тела по местожительству можно различить три группы: 1. Будапешт, комитаты Шомодь и Пешт; 2. комитаты Веспрем, Бач-Кишкун и Боршод-Абауй-Земплен; 3. Комитат Хайду-Бихар. Из анализа по месту рождения лиц в призывном возрасте видно, что комитат Сабольч-Сатмар отклоняется от всех групп со своим очень низким средним значением веса тела ($\bar{x}$=59,17 кг). Распределение по районам средних величин веса тела живущих в Будапеште лиц в призывном возрасте соответствует свойствам, установленным в отношении высоты тела.

3. *Состояние здоровья лиц в призывном возрасте.* Во время исследования, в 1973 г. 78,4% лиц в призывном возрасте показалось здоровым. Нездоровые лица в призывном возрасте (21,5%) были снова исследованы в 1976 г. созданными из врачей-специалистов комиссиями. У лиц в призывном возрасте, живущих в Будапеште, комитатских городах и комитатах Веспрем и Пешт была установлена значительная пропорция заболеваний «цивилизации». Среди лиц в призывном возрасте, живущих в комитатах Бач-Кишкун, Боршод-Абауй-Земплен и Хайду-Бихар, доля лиц, признанных умственно субнармальными, выше среднего значения страны.

Все результаты исследования будут изданы в монографии.

PHYSICAL DEVELOPMENT OF YOUNG MALES LIABLE TO MILITARY CONSCRIPTION IN 1973

Summary

The paper describes in detail the aim and preliminary results of the biodemographic and physical development examination of persons conscribed for military service in 1973, according to a plan developed jointly by the Demographic Research Institute of the Hungarian Central Statistical Office and the Mobilization and Replacement Corps of the General Staff of the Hungarian People's Army. The purpose of the biodemographic, antropological and health examination of the 18 years old youth liable to conscription was to get aquainted with the characteristics of the physical development and biological condition of the today's youth and on the basis of the data to make statements and draw conclusions for the population as a whole. The 10 petr cent sample investigated by demographic and antropological criteria covered from the larger regional units the following counties and towns: North Transdanubia — Veszprém county; South Transdanubia — Somogy county; North Hungary — Borsod-Abaúj-

-Zemplén county, region between the Danube and Tisza (Duna—Tisza köze) — Bács-Kiskun county; region east of the river Tisza — Hajdú-Bihar county; Central Industrial Region — Pest county; county towns — Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged; Budapest. The number of coses in the sample investigated was 9497.

1. *Body height of persons liable to conscription.* The average stature for the whole sample was $\bar{X} = 171.15$ cm. By residence body height is the lowest in Hajdú-Bihar county ($\bar{X} = 169.28$ cm) and the highest in Budapest ($\bar{X} = 174.00$ cm). On the basis of differences in the mean values of stature within the sample investigated four groups can be distinguished: 1. Budapest; 2. Veszprém, Pest and Somogy counties; 3. Borsod-Abaúj-Zemplén county; 4. Bács-kiskun and Hajdú-Bihar counties. The stature average is decreasing from the west to the east. By place of birth the distribution is more equal already. Those born in Szabolcs-Szatmár county are much lower than the members of the other groups except for group 4. From the analysis by place of birth of parents it can be seen that those persons liable to conscription whose both parents were born in places different from the residence of the persons liable to conscription, are on the average much higher than those whose one or both parents were born in the place of conscription.

From the analysis of part populations more closed in biological sense it can be stated how do the average values of body height of 12 ethnic groups differ from the mean values of counties (body height of the Taktaköz population $\bar{X} = 172.28$ cm; of the matyós $\bar{X} = 172.04$ cm). From all this it is clear that the mean values of counties are composed from very different part populations. In Budapest the differences in the average values of body height are the same as the differences in the extreme mean values of stature of the country (XI. district $\bar{X} = 175.56$ cm; XXII. district $\bar{X} = 171.12$ cm.).

With the increase of birth order the average values of body height show a declining trend. A similar phenomenon can be stated also at the analysis by mother's age, as the average value of stature of children of mothers under 20 and mothers over 40 years is lower.

In 1973 the average stature of persons liable to conscription was by 7.9 cm higher than in 1876, this means a growth by 4.8 per cent.

2. *Body weight of persons liable to conscription.* For the whole sample the average body weight $\bar{X} = 62.83$ kg. The body weight of persons liable to conscription varies considerably by residence — the difference between the two extreme values is more than 4 kg (Szeged $\bar{X} = 65.73$ kg; Hajdú-Bihar county $\bar{X} = 61.56$ kg). According to the mean values of body weight three groups can be distinguished: 1. Budapest, Somogy and Pest countis; 2. Veszprém, Bács-Kiskun and Borsod-Abaúj-Zemplén counties; 3. Hajdú-Bihar county. From the analysis of the persons liable to conscription by place of birth it can be stated that Szabolcs-Szatmár county with its very low body weight mean value ($\bar{X} = 59.17$ kg) differs from all the groups. The distribution by districts of the average values of body weight of persons living in Budapest and liable to conscription is equal to the characteristics stated for the body height.

3. *Health condition of persons liable to conscription.* At the examination, in 1973 78.4 per cent of persons liable to conscription were healthy. Persons with health injury, liable to conscription (21.5 p. c.) were examined again by medical committees in 1976. Among persons liable to conscription and living in Budapest, county towns and Veszprém and Pest county the share of „civilization" diseases is high. Among persons liable to conscription and living in Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén and Hajdú-Bihar counties the proportion of those considered as mentally subnormal is higher than the average of the country.

All the results of the examination will be issued in a monograph.

NUPCIALITÁSI SÉMÁK

LOUIS HENRY

Valamely demográfiai jelenségről, például a halandóságról, kezdetben csak azoknak az eseményeknek, adott esetben a halálozásoknak a nem, életkor stb. szerint csoportosított tábláját ismerjük, melyekben a vonatkozó jelenség megnyilvánul. Ezek az események minden esetben egy olyan népességben fordulnak elő, melynek meghatározott száma és struktúrája van. Az elemzés egyik lényeges célja, hogy a tanulmányozott jelenség intenzitását és naptárát olyan mutatókkal jellemezze, melyek értéke független a népesség számától és struktúrájától. A klasszikus megoldás e tekintetben abból áll, hogy a népességet homogéneknek feltételezett osztályokra (csoportokra) osztjuk fel, és az egyes osztályok vonatkozásában megfigyelt események számát az események ama számává alakítjuk át, mely akkor fordult volna ténylegesen elő, ha a vonatkozó osztály népességének a száma a 10 valamely eleve megállapított többszörösével, legtöbbször 1000-rel, lett volna egyenlő, és megalkotjuk az ily módon kapott eredmények szintézisét. Longitudinálisan tekintve ez a szintézis az események a vonatkozó kohorsz egy főjére jutó általos számának és időbeli megoszlásának a megadását jelenti, transzverzálisan tekintve pedig leggyakrabban úgy járunk el mintha a kapott számok valamely fiktív kohorszra vonatkoznának, de tudjuk, hogy másfajta szintézisek is lehetségesek és néha éppen ezek a másfajta szintézisek előnyben is részesítendők.

A fentiekben vázolt módon járunk el minden demográfiai esemény, többek között a házasságkötések esetében is, vagyis kiszámítjuk az intenzitás és a naptár mutatóinak az adott népességszámtól és -struktúráról független értékeit, ha például a férfiak házasságkötéseit tanulmányozzuk, és megfordítva Ennek során azonban a kiszámított mutatók értékei nem válnak függetlenné a másik nembeli népesség létszámától és struktúrájától, vagyis valójában úgy járunk el, mintha a valamely nemhez tartozók nupcialitása csak az adott nembeliektől függene, ami feltehetően egyik nem népessége esetében sem igaz, és minden bizonnyal mindig téves legalább az egyik nemhez tartozó népességnek az esetében.

Tovább kellene tehát mennünk és olyan mutatókat kellene kiszámítanunk, melyek értéke a jelenlevő mindkét nembeli népesség számától és struktúrájától egyaránt független, ami azt jelenti, hogy például 150 férfi és 100 nő házasságkötései alakulásának a megfigyeléséből kiindulva ki tudnánk számítani, hogy miként alakulnának a házasságkötések 100 férfiből és 100 nőből álló helyzetben.

Az elmúlt mintegy tíz év folyamán több demográfus gondolkozott ezen a problémán és kísérelt meg elfogadható megoldást találni.

Egyesek egy gazdasági természetű probléma analógiájára próbálták ezt a kérdést értelmezni, két termék piaci cseréje problémájának az analógiájára, ahol is a csere a kínált mennyiségektől és minőségektől, valamint a piacoktól függ. Ennek a meggondolásnak az alapján az i-éves férfiakat t év alatt a j-éves korú nőkkel kötött házasságainak $M_{i,j,t}$ -vel jelzett számát H_i-vel jelzett i-éves korú házasulandó férfiak és F_j-vel jelzett j-éves korú házasulandó nők

többé kevésbé komplikált függvényeivel fejezték ki. A legjobb függvény természetesen az, amelyik a legnagyobb összhangban áll a megfigyelésekkel. *N. Keyfitz* széles körű áttekintést adott a kérdés ily módon történő megközelítéséről a *The Mathematics of Sex and Marriage* című munkájában* és *Empirical Determination of the Marriage Function* című, tudomásom szerint ez ideig még publikálatlan elaborátumában.

A probléma megközelítésének ez a módja megítélésem szerint abban a hibában szenved, hogy a megoldást a házasságkötéshez vezető körülményeknek a figyelembe vétele nélkül keressük, vagyis nem vesszük figyelembe a házasulandók találkozását, a kölcsönös választást, illetve legalább az egyik fél részéről történő választást és ennek a másik fél részéről történő elfogadását. A *N. Keyfitz* által megadott formulákban másrészt csak az i, illetve a j-éves korú házasulandók létszámai játszanak szerepet, holott tudjuk, hogy az i-éves korú férfiak j-éves korú nőkkel kötött házasságainak a száma az összes házasulandók számától és kormegoszlásától, vagyis az i és a j-éves korúak létszámain kívül egyéb létszámoktól is függ.

Ahelyett, hogy a házasságkötések és a házasulandók létszámai közötti kapcsolatokat matematikai formulákkal is leírjam, kezdetben arra törekedtem, hogy a házaspárok népességének a megszületéséhez vezető tényeknek a sorozatát, a férfi és a női népesség különféle jellemzőiből kiindulva sémákba öntsem.

A házasulandóknak a házasság megkötése előtt találkozniok kell; e sémákban tehát először pontosan meg kell határoznunk, hogy ki kivel találkozhat úgy, hogy ebből esetleg házasságkötés legyen és hogyan történik ez a találkozás.

Kik találkoznak?

A házasságkötési arányszámok kiszámítása során a házasságkötések számát a házasulandók megfelelő létszámaival szoktuk elosztani; ez utóbbiakhoz minden olyan személy hozzátartozik, akit a törvény nem akadályozhat meg abban, hogy házasságot kössön. Minthogy létezik egy olyan életkor, mely alatt a házasságkötést a törvény tiltja, valamely születési évjárat (generáció) házasulandóinak a száma egy év leforgása alatt alakul át zérusból a születéskori létszámhoz eléggé közeledő számmá. Ha ezen alsó korhatár elérésekor minden házasulandó ki lenne téve ama találkozásoknak, melyek őt házasságkötéshez vezethetik, az első házasságkötések kor szerinti megoszlásának a maximuma valószínűleg közelebb esne a szóban forgó alsó korhatárhoz; tudjuk azonban, hogy a valóságban ez nincsen így. Ez a tény sugallja azt a gondolatot, hogy nem elég házasulandónak lenni, ettől kezdve többé kevésbé tudatosan kívánni is kell a házasságkötést, ha erre alkalom kínálkozik.

A megfigyelés azt tanúsítja, hogy legtöbbnyire több év telik el egy fiú, illetve egy leány házasulandóvá válása és ama, a valóságban nehezen meghatározható időpont között, melytől kezdve kívánja, illetve elképzeli, hogy házasságot köt. A tanulmányok, a katonai szolgálat, a gazdaságilag aktív élet elkezdése, a fiatalság kihasználásának egyszerű vágya stb. általánosan ismert okai a házasságkötés legális lehetősége és kívánása közötti időbeli eltolódásnak.

A sémákban tehát a házasulandók legális kategóriáját azoknak a személyeknek a kategóriájával kell helyettesítenünk, akik tudatosan vagy nem tudatosan házasságot kívánnak kötni. Ez utóbbiakat a házasságkötés jelöltjeinek (kandidátusainak) nevezhetjük.

Ennek a fogalomnak a közgazdaságtan által inspirált modellekben is léteznie kellene: a házasságkötés jelöltjévé válás jelenti a házassági piacra kerülést is.

Elméleti szempontból a házasulandóknak a házasságkötés jelöltjeivel való helyettesítése előnyös, gyakorlatilag azonban a házasságkötés jelöltjévé válás nem figyelhető meg s ez kétségtelenül jelentős hátrány. Nem először fordul elő azonban, hogy a demográfiai modellekbe a megfigyelés által nehezen megragadható fogalmakat vezetünk be.

* Proceedings of the Sixth Berkley Symposium on Mathematical Statistics and Probability.

Hogyan találkoznak

Az utcán, az autóbuszon, a vonaton stb. előforduló véletlenszerű találkozások például csak kivételes esetekben vezetnek házasságkötéshez. Ez utóbbiak azokból a találkozásokból származnak, melyek elősegítik, hogy a leendő házastársak kapcsolatot teremtsenek egymással; ilyenek lehetnek például a családi összejövetelek, szomszédok kölcsönös látogatásai, a szakmai, illetve társadalmi élet által produkált rendezvények, egy bál, kollektív üdülés, a házasságkötési ügynökség által szervezett találkozás. A találkozásra, és a belőle származó kapcsolatok kialakulására tehát többé kevésbé zárt és többé kevésbé tartós csoportokban kerül sor, ez utóbbiakat *köröknek* (cercles) nevezhetjük egy, a családi életből vett szóval.

Az általunk kialakítandó nupcialitási modellekbe egyetlen egy jellemzőt építünk be: a házasságkötés jelöltjeinek az életkorát. A házastárs megválasztásában tehát, amennyiben sor kerül rá, csak az életkor játszik szerepet. Ezt a választást többféle módon képzelhetjük el: egyéni választás formájában minden egyes körön belül annak a körnek az előzetes kiválasztása nélkül, melybe belépünk; a kör megválasztása formájában, anélkül, hogy azon belül is választanánk; és a két előbbi választási mód ötvözeteként.

Gyakran figyelhető meg, hogy a kor megválasztása igen nagy valószínűséggel a kör megválasztásán keresztül történik: a fiatalok általában a fiataloknak, az idősebbek általában az idősebbeknek a látogatását részesítik előnyben. Ez után az első választás után nem bizonyos, hogy a kor döntő szerepet játszik a második választásban, vagyis a házastársnak a körön belüli megválasztásában is. A megfigyelés egyébként azt tanúsítja, hogy amennyiben a körülmények módosítják a korstruktúrákat, a házastársak életkorának a kombinációi ugyanabban az irányban módosulnak, mintha az életkor nem játszana szerepet a házastársnak a körön belüli megválasztásában.

Az emberek közötti kapcsolatok szóban forgó köreinek a száma valamely népességben valamely adott pillanatban igen nagy, de ha az azonos típusú körökre, például a fiatalok köreire, a házasságkötés jelöltjeinek megközelítőleg ugyanaz a kormegoszlása jellemző, az azonos típusú körök összességét egyetlen körként is felfoghatjuk.

Úgy tűnik, hogy gyakorlatilag a körök típusainak a száma négyre, vagy ötre redukálható.

A házasságkötés szabályai

A valamely körbe történő belépés a jelölt számára olyan kapcsolatoknak a kialakulását biztosítja, melyek esetleg házasságkötéshez vezetnek. E házasságkötések száma és a jelöltek különböző ismérvei, különösen életkora szerinti megoszlása attól a módtól függ, ahogyan a körök egyes típusain belül a párok kialakulnak. A mi sematikus modelljeinkben ez a mód vagy eleve elfogadott, vagy a valóságnak teljesen, illetve csaknem teljesen megfelelő szabályoktól függ.

A legegyszerűbb szabály, legalábbis a partnerek életkorát illetően, a véletlen szabálya. Ez azt jelenti, hogy az egyes körökön belül azoknak a nőknek a kormegoszlása, akik partnert találtak maguknak, független a partnerek életkorától és ugyanez a helyzet a férfiak tekintetében is.

Ezt a szabályt ki kell egészítenünk egy másikkal is, melytől azoknak a pároknak a száma függ, melyek az egyes körökön belül kialakulnak.

Elhatározhatjuk például, hogy a kisebbségben levő nem képviselőinek mindegyike talál magának párt a körön belül. Ebben az esetben a kört komplettnek (lezártnak) nevezhetjük.

Ellenkező esetben a kört átmeneti jellegűnek kell tekintenünk (a bál például kifejezetten átmeneti jellegű körnek tekinthető).

El kell döntenünk ezen kívül, hogy mi lesz azoknak a jelölteknek a sorsa, akik nem kötnek házasságot valamely adott körön belül. „Véglegesen nőtlennek, illetve hajadonnak kell-e őket tekintenünk?" „Ismét jelöltekké válhatnak-e, s ha igen még hányszor, illetve mely életkornak az eléréséig?"

A komplett (lezárt) körök

Csak a lezárt köröket tanulmányoztam, de később jelezni fogom, hogy miként merülnek fel a problémák átmeneti jellegű körök esetében.

A lezárt körökre vonatkozó szóban forgó tanulmányok többé kevésbé sematikus jellegűek. Minthogy fárasztó lenne valamennyinek a számbavétele, csak az utolsóra térek ki, mert ez sémánk használatának a módját az őt megelőzőknél jobban mutatja.

A számszerű adatokat a Franciaországban végzett megfigyelések eredményeinek a leegyszerűsítése útján kaptuk.

a) A létszámok

Egy kezdeti helyzetben, mely az egész 1915 előtti periódust felöleli, a férfi és a női generációk létszáma egyaránt 400 000; az 1915—1919 évben született generációké 200 000-re esik vissza, az 1920—1924 évben születetteké 400 000-re emelkedik, az 1925—1934-ben születetteké 350 000-re, majd az 1935—1945-ben

1. A körökbe történő első belépések számának alakulása életkor szerint Az egyes generációk és nemek képviselőinek 1000 főjére számítva

Динамика количества первых вступлений в круги по возрасту. На 1000 человек представителей отдельных поколений и полов.

Development of the number of the first entering the circles by age Per 1000 persons of the representatives of the individual generations and sexes

Életkor (év)	Férfiak (2) 1. kör	2. kör	Összesen	Nők (3) 1. kör	2. kör	Összesen
(1)	(4)	(5)	(6)	(4)	(5)	(6)
18				120		120
19				120		120
20				120		120
21	120		120	120		120
22	120		120	120		120
23	120		120	25	25	50
24	120		120	25	25	50
25	120		120	25	25	50
26	25	25	50	25	25	50
27	25	25	50	25	25	50
28	25	25	50	10	10	20
29	25	25	50	10	10	20
30	25	25	50	10	10	20
31	10	10	20	10	10	20
32	10	10	20	10	10	20
33	10	10	20		10	10
34	10	10	20		10	10
35	10	10	20		10	10
36		10	10		10	10
37		10	10		10	10
38		10	10			
39		10	10			
40		10	10			
1. Összesen	775	225	1000	775	225	1000

Горизонтальная графа: (1) Возраст (годы); (2) Мужчины; (3) Женщины; (4) 1. круг; (5) 2. круг; (6) Всего.
Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (1) Age (years); (2) Males; (3) Females; (4) 1. circle; (5) 2. circle; (6) Total.
Lateral text: 1 Total.

születetteké 300 000-re süllyed, végül ismét 400 000-re emelkedik és az 1946 óta születettek esetében ezen a szinten marad. A halandóságot zérus nagyságrendűnek tételezzük fel.

b) A házasságkötési körök és szabályok

A számítások leegyszerűsítése céljából a körök számát kettőre redukáltuk: az 1. körbe a 21—35 éves férfiak és a 18—32 éves nők, a 2. körbe a 25—40 éves férfiak és a 23—37 éves nők lépnek be. Az 1. tábla azt mutatja, hogyan oszlanak meg az egyes generációkban az első belépések életkor szerint.

Az első belépésekhez csatlakoznak esetleg azon jelölteknek a belépései is, akik az előző évben nem tudtak házasságot kötni s emiatt ismét jelölteknek tekinthetők.

Úgy járunk el, mintha a belépésekre az év elején kerülne sor és feltételezzük, hogy az egyes körökben a kisebbségben levő nemnek jelöltjei valamennyien házasságot kötnek mégpedig úgy, hogy a körön belül partnerük életkorát illetően nincsenek preferenciáik; más szavakkal: a feleségek korstruktúrája az 1. körön belül a férjek bármely életkora esetében ugyanaz és megfordítva.

Azok a jelöltek, akik valamely körön belül nem kötöttek házasságot, a férfiak esetében a 41 éves kor, a nők esetében a 38 éves kor eléréséig, ismét jelöltekké válnak.

Azok a jelöltek, akik kezdetben bizonyos típusú körbe beléptek, amennyiben jelöltek maradnak, ugyanebbe a körbe kerülnek vissza egészen az adott típusú kör felső korhatárának az eléréséig.

A számítások:

Azzal kezdjük, hogy kiszámítjuk azoknak a férfiaknak és nőknek a számát, akik az egyes körökben első ízben válnak jelöltjeivé a házasságkötésnek.

A 2. tábla az 1. körbe belépett nőkre vonatkozóan tartalmazza ennek a számításnak egy példáját.

1932-ig az egyes körökbe történő első belépések száma azonos a férfiak és a nők esetében olymódon, hogy a házasságkötések száma azonos az egyes nemek jelöltjeinek a számával, vagyis 400 000-et tesz ki. 1933-ban a jelöltként első ízben szereplő nők száma az 1. körben 286 000-re esik vissza, az ebbe a körbe első ízben belépő férfiak száma ugyanakkor 310 000 marad. A 2. körben nincs változás, mert az 1915 előtt születettekről lévén szó, a jelöltek száma a férfiak és a nők esetében egyaránt 90 000 marad.

Az 1. körben a házasságkötések száma tehát 286 000 lesz, a 2. körben pedig 90 000, vagyis összesen 376 000 házasságkötést mutatunk ki az előző évi 400 000-rel szemben. 24 000 férfi az 1. körben tehát fölös létszámúnak bizonyul és 1933-ban nem tud házasságot kötni, s így 1934-ben ismét jelöltként fog szerepelni: 23 700 az 1. körben és az 1898. évi generációból származó 300 a 2. körben. A szóban forgó generáció ugyanis 1934-ben túllépi az 1. kör felső korhatárát s így a megújult jelöltségek következtében 1934-ben a 2. körben férfitöbblettel vagyunk kénytelenek számolni.

A számításokat 1971-ig haladva végeztük el. Az 1. körben a férfiak többlete csak 1969-ben tűnik el a 2. körben pedig még 1971-ben is kimutatható.

A 3. és a 4. tábla bemutatja, hogyan végeztük az 1. és a 2. körre vonatkozó számításainkat; az áttekinthetőség megkönnyítése céljából a házasságkötések számait explicit módon nem tüntettük fel. Ez utóbbiakat könnyen megkaphatjuk, ha a „fennmaradottakat" feltüntető oszlop adatait kivonjuk az ettől balra található „összesen" jelzésű oszlop megfelelő adataiból.

2. A házasságkötés jelöltjeiként első ízben jelentkező nők születési korszakonként (generációnként). 1. kör

Численность женщин, представляющихся первый раз как кандидатки заключения брака, по годам рождения (по поколениям). 1. круг

Number of females prestenting themselves the first time as candidates for marriage by birth cohorts (generations). 1. circle

Születési évjáratok (generációk) (1)	Naptári évek (2) 1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
1920							48
1919						24	24
1918					24	24	24
1917				24	24	24	24
1916			24	24	24	24	24
1915		24	24	24	24	24	24
1914	48	48	48	48	48	10	5
1913	48	48	48	48	10	10	10
1912	48	48	48	10	10	10	10
1911	48	48	10	10	10	10	10
1910	48	10	10	10	10	10	10
1909	10	10	10	10	10	4	4
1908	10	10	10	10	4	4	4
1907	10	10	10	4	4	4	4
1906	10	10	4	4	4	4	4
1905	10	4	4	4	4	4	
1904	4	4	4	4	4		
1903	4	4	4	4			
1902	4	4	4				
1901	4	4					
1900	4						
1. Összesen	310	286	262	238	214	190	209

Горизонтальная графа: (1) Годы рождения (поколения); (2) Календарные годы.
Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (1) Years of birth (generations); (2) Calendar years.
Lateral text: 1. Total.

Az eredmények

Az 5. tábla egyrészt azoknak a jelölteknek a számát tünteti fel, akikkel függetlenül attól, hogy első ízben jelöltek-e vagy sem, az egyes körökben külön-külön és összesen is számolnunk kell, kimutatja továbbá a házasságkötések számát és a véglegesen nőtlenül, illetve hajadonan maradottak számát is, mely utóbbi a körök felső körhatárát házasságuk megkötése nélkül elérőknek a számával egyenlő.* A tábla a nőtlenül maradt férfiak születési évjáratonkénti (generációnkénti) számait adja hozzá a megfelelő adatokhoz. Ezekhez az eredményekhez néhány kommentárt kell fűznünk.

A nagy létszámbeli eltérések ellenére azt tapasztaljuk, hogy bár 1937—1939-ig kétszer több a férfi jelölt, mint a női jelölt, az ezen eltéréseknek tulajdonítható nőtlenségi arány mégis igen kicsiny marad, nem haladja meg az 1%-ot sem, illetve csak igen kis mértékben és csupán az 1903—1905. évi születési évjáratok esetében (6. tábla) haladja meg.

* Minthogy a tanulmányozott időszakokban csak nőtlenül maradt férfiakkal kell számolnunk, a táblázat nem tartamaz külön oszlopot a hajadon állapotban maradt nők számára.

3. Férfiak. 1. kör *Мужчины. 1. круг* *Males. 1. circle*

Születési évjáratok (generációk)	1933		1934		1935			1936			
	Első belépések és összesen	fennmaradottak	Első belépések	Összesen	Fennmaradottak	Első belépések	Összesen	Fennmaradottak	Első belépések	Összesen	Fennmaradottak
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(3)	(4)	(5)	(3)	(4)	(5)	(3)
1918											
1917											
1916											
1915									24	24,0	12,0
1914						48	48,0	18,0	48	66,0	32,9
1913			48	48,0	10,3	48	58,3	21,9	48	69,9	34,9
1912	48	3,7	48	51,7	11,1	48	59,1	22,2	48	70,2	35,0
1911	48	3,7	48	51,7	11,1	48	59,1	22,2	48	70,2	35,0
1910	48	3,7	48	51,7	11,1	48	59,1	22,1	10	32,1	16,0
1909	48	3,7	48	51,7	11,1	10	21,1	7,9	10	17,9	8,9
1908	48	3,7	10	13,7	3,0	10	13,0	4,9	10	14,9	7,4
1907	10	0,8	10	10,8	2,3	10	12,3	4,6	10	14,6	7,3
1906	10	0,8	10	10,8	2,3	10	12,3	4,6	10	14,6	7,3
1905	10	0,8	10	10,8	2,3	10	12,3	4,6	4	8,6	4,3
1904	10	0,8	10	10,8	2,3	4	6,3	2,4	4	6,4	3,2
1903	10	0,8	4	4,8	1,1	4	5,1	1,9	4	5,9	3,0
1902	4	0,3	4	4,3	1,0	4	5,0	1,9	4	5,9	2,9
1901	4	0,3	4	4,3	0,9	4	4,9	1,8	4	5,8	2,9
1900	4	0,3	4	4,3	0,9	4	4,9	1,8			
1898	4	0,3	4	4,3	0,9						
	4	0,3									
1. Összesen	310		310	333,7		310	380,8		286	427,0	
2. Nők	286			262,0			238,0			214,0	
3. Különbség		24			71,7			142,8			213,0
4. Ebből											
5. az 1. körbe lép		23,7			70,8			141,0			210,1
6. a 2. körbe lép		0,3			0,9			1,8			2,9

4. Férfiak. 2. kör Мужчины. 2. круг Males. 2. circle

Születési évjáratok (generációk)	1933	1934				1935				1936				
	Első belépések és összesen	Fennmaradottak	1. körből származók	Első belépések	Összesen	Fennmaradottak	1. körből származók	Első belépések	Összesen	Fennmaradottak	1. körből származók	Első belépések	Összesen	Fennmaradottak
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(3)	(4)	(5)	(6)	(3)	(4)	(5)	(6)	(3)
1911														
1910												10	10,0	0,3
1909								10	10,0	0,1		10	10,1	0,3
1908				10	10,0	0,1		10	10,1	0,1		10	10,1	0,3
1907	10			10	10,0			10	10,0	0,1		10	10,1	0,3
1906	10			10	10,0	0,1		10	10,1	0,1		10	10,1	0,3
1905	10			10	10,0			10	10,0	0,1		4	4,1	0,2
1904	10			10	10,0	0,1		4	4,0	0,1		4	4,1	0,1
1903	10			4	4,0			4	4,1	0,1		4	4,1	0,2
1902	4			4	4,0			4	4,0	0,1		4	4,1	0,2
1901	4			4	4,0			4	4,0	0,1		4	4,1	0,1
1900	4			4	4,0			4	4,0	—	1,8	4	5,8	0,2
1899	4			4	4,0		0,9	4	4,9	0,1		4	4,1	0,2
1898	4		0,3	4	4,3			4	4,0	0,1		4	4,1	0,1
1897	4			4	4,0			4	4,0	0,1		4	4,1	0,1
1896	4			4	4,0			4	4,0			4	4,0	0,1
1895	4			4	4,0									
1893	4													
1. Összesen	90			90	90,3			90	91,2			90	93,0	
2. Nők	90			90	90			90	90			90	90	
3. Különbség	—					0,3				1,2				3,0
4. Ebből														
5. a 2. körbe lép						0,3				1,2				2,9
6. Házasságon kívüliség						—				—				0,1

5. Az egyes nemekhez tartozó jelöltek, a házasságkötések és a véglegesen nőtlenül, illetve hajadonan maradottak száma

(1000 fő, ill. esemény)

Количество кандидатов и кандидаток, браков и лиц, оставшихся окончательно неженатыми или незамужними.

(тыс. человек или событий)

Number of candidates belonging to the individual sexes, number of marriages and of persons having remained single for ever.

(1000 persons of events, respectively)

Év	A jelöltek (2) 1. kör (3) férfiak	nők	2. kör (4) férfiak	nők	Összesen (5) férfiak	nők	Házasság kötések	Házasságot nem kötöttek
(1)	(6)	(7)	(6)	(7)	(6)	(7)	(8)	(9)
1932	310	310	90	90	400	400	400	—
1933	310	286	90	90	400	376	376	—
1934	333,7	262	90,3	90	242	352	352	—
1935	380,8	238	91,2	90	472	328	328	—
1936	427,0	214	93,0	90	520	304	304	0,1
1937	472,1	190	95,8	90	567,9	280	280	0,2
1938	516,0	209	99,7	85	615,7	294	294	0,6
1939	516,1	228	109,0	80	625,1	308	308	1,2
1940	473,1	247	122,8	75	595,9	322	322	2,0
1941	430,7	266	135,2	70	565,9	336	336	2,9
1942	389,4	285	145,6	65	535,0	350	350	3,9
1943	349,4	282	153,7	68	503,1	350	350	4,4
1944	332,2	279	152,5	71	484,7	350	350	4,6
1945	337,4	276	142,7	74	480,1	350	350	4,3
1946	342,5	273	133,3	77	475,8	350	350	3,5
1947	347,5	270	124,8	80	472,3	350	350	2,7
1948	352,4	271	117,2	78,5	469,6	349,5	349,5	2,2
1949	353,2	271,5	114,7	77,5	467,9	349	349	2,0
1950	350,5	272,5	116,4	76	466,9	348,5	348,5	2,1
1951	348,4	273	117,4	75	465,8	348	348	2,2

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Кандидаты ,кандидатки; (3) 1. круг; (4) 2. круг; (5) Всего; (6) Мужчины; (7) Женщины; (8) Браки; (9) Лица, которые не заключили брака.

Heading: (1) Years; (2) Candidates; (3) 1. circle; (4) 2. circle; (5) Total; (6) Males; (7) Females; (8) Marriages; (9) Persons not having contracted marriage.

Горизонтальная графа: (1) Годы рождения (поколения); (2) Первые вступления и всего; (3) Оставшиеся; (4) Первые вступления; (5) Всего.
Вертикальная графа: 1. Всего; 2. Женщины; 3. Разница; 4. В том числе; 5. Вступают в 1. круг; 6. Вступают в 2. круг.

Heading: (1) Years of birth (generations); (2) First enterings and total; (3) The rest; (4) First enterings; (5) Total.
Lateral text: 1. Total; 2. Females; 3. Difference; 4. Of which; 5. Enter the 1. circle; 6. Enter the 2. circle.

Горизонтальная графа: (1) Годы рождения (поколения); (2) Первые вступления и всего; (3) Оставшиеся; (4) Происходящие из 1. круга; (5) Первые вступления; (6) Всего.
Вертикальная графа: 1. Всего; 2. Женщины; 3. Разница; 4. В том числе; 5. Вступают в 2. круг; 6. Состояние вне брака.

Heading: (1) Years of birth (generations); (2) First enterings and total; (3) The rest; (4) Persons deriving from the first circle; (5) Total.

Lateral text: 1. Total; 2. Females; 3. Difference; 4. Of which; 5. Enter the 2. circle; 6. Out-of-wedlock status.

5. Az egyes nemekhez tartozó jelöltek, a házasságkötések és a véglegesen nőtlenül, illetve hajadonan maradottak száma

(1000 fő, ill. esemény) folytatás

Év	A jelöltek (2) 1. kör (3) férfiak	nők	2. kör (4) férfiak	nők	Összesen (5) férfiak	nők	Házasságkötések	Házasságot nem kötöttek
(1)	(6)	(7)	(6)	(7)	(6)	(7)	(8)	(9)
1952	346,4	274	118,2	73,5	464,6	347,5	347,5	2,3
1953	344,4	267	118,9	75,5	463,3	342,5	342,5	2,3
1954	349,8	261	116,7	76,5	466,5	337,5	337,5	2,2
1955	362,2	254	112,1	78,5	474,3	332,5	332,5	0,9
1956	373,6	248	109,8	79,5	483,4	327,5	327,5	0,8
1957	384,7	241	107,9	81,5	492,6	322,5	322,5	0,7
1958	395,5	240	106,4	79,5	501,9	319,5	319,5	0,7
1959	401,0	238,5	108,2	78	509,2	316,5	316,5	0,8
1960	400,9	237,5	113,5	76	514,4	313,5	313,5	1,8
1961	401,0	236	117,6	74,5	518,6	310,5	310,5	2,1
1962	401,1	235	121,4	72,5	522,5	307,5	307,5	2,5
1963	401,1	234,5	124,9	72	526,0	306,5	306,5	2,8
1964	400,1	246	127,1	71,5	527,2	317,5	317,5	3,0
1965	386,8	257,5	127,4	71	514,2	328,5	328,5	2,7
1966	361,8	269	127,7	70,5	489,5	339,5	339,5	2,8
1967	337,4	280,5	127,3	70	464,7	350,5	350,5	2,9
1968	313,6	292,5	126,2	69,5	439,8	362,0	362,0	2,9
1969	289,8	295	124,6	71,5	414,4	366,5	361,3	2,7
1970	280,5	302,7	120,4	73,5	400,9	354,0	354,0	2,4
1971	292,5	322	114,0	75,7	406,5	397,7	368,2	2,0

Nagy vonalakban végzett előreszámításaink végső eredményeként is az volt leszűrhető, hogy bár a férfi és a női létszámok közötti átmeneti egyenlőtlenségnek a végleges házasságon kívüli maradottságra gyakorolt hatása igen hosszú ideig tartó hatás, az egyes generációkban ez a hatás csaknem elenyésző. Ezzel a következtetéssel összhangban állanak azok a megfigyelések is, melyeket az 1914—1918. évi nagyarányú háborús veszteségek miatt leginkább fenyegetett női generációkra vonatkozóan végeztünk; a végleges férjezetlenség csak mérsékelt arányú volt ahhoz képest, amekkora akkor lett volna, ha a férjek és a feleségek házasságkötéskori életkorának a megoszlása valamely életkorban, például a 20—24 éves korban, változatlan maradt volna. Ezek a megfigyelések azt mutatják, hogy ez a megoszlás és az analóg jellegű más házasságkötési életkoroknak, a 15—19 éves, a 25—29 éves stb. életkoroknak megfelelő megoszlások módosultak és hogy a nők nagyobb arányban kötöttek házasságot velük azonos korú, illetve náluk fiatalabb férfiakkal. Más szavakkal: az egyensúly hiánya a túlsúlyban levő neműeket, például a nőket arra ösztönzi, hogy megvárják a fiatalabb férfi generációknak a házassági piacra történő belépését s hogy közöttük találják meg azt a férjet, amelyiket a korábban született, hiányos létszámú generációkban nem sikerült megtalálniok. Ez az eltolódás azonban visszahat az időben ezután következő női születési évjáratokra (generációkra) is, akik szintén a fiatalabb férfi generációkban keresnek férjet és így tovább. Az amortizáció folyamata igen lassú és a kezdeti egyensúlyhiánynak ebből adódóan távoli következményei is vannak, ezek a következmények azonban az egyes generációkat csaknem érintetlenül hagyják.

A fiatalabb generációk házassági piacra érkezésének a várása elkerülhetetlenül a várakozni kényszerülő generációk első házasságai megkötése átlagos életkorának a növekedéséhez vezet. Az eltérés azonban, mint az a 7. táblából is kitűnik, csupán mérsékelt nagyságú.

Ellentétben azzal, amit várunk, az első házasságok megkötése esetében az átlagos életkor (7. tábla) keveset változik és az a következtetés vonható le, hogy

6. A nőtlenül maradt férfiak száma (1000 fő) és aránya (‰)
Születési évjáratonként (generációnként)
Численность (тыс. чел.) и доля (‰) оставшихся неженатыми мужчин по годам рождения (по поколениям)
Number (1000) and ratio (‰) of males having remained single.
By years of birth (generations)

Születési évjáratok (generációk)	A nőtlenek (2) száma	aránya (‰)	Születési évjáratok (generációk)	A nőtlenek (2) száma	aránya (‰)	Születési évjáratok (generációk)	A nőtlenek (2) száma	aránya (‰)	Születési évjáratok (generációk)	A nőtlenek (2) száma	aránya (‰)
(1)	(3)	(4)	(1)	(3)	(4)	(1)	(3)	(4)	(1)	(3)	(4)
1895			1905	4,3	10,7	1915	0,9	4,5	1925	2,7	7,7
1896	0,1	0,3	1906	3,5	8,7	1916	0,8	4,0	1926	2,8	8,0
1897	0,2	0,5	1907	2,7	6,7	1917	0,7	3,5	1927	2,9	8,3
1898	0,6	1,5	1908	2,2	5,5	1918	0,7	3,5	1928	2,9	8,3
1899	1,2	3,0	1909	2,0	5,0	1919	0,8	4,0	1929	2,7	7,7
1900	2,0	5,0	1910	2,1	5,3	1920	1,8	4,5	1930	2,4	6,9
1901	2,9	7,2	1911	2,2	5,5	1921	2,1	5,2	1931	2,0	5,7
1902	3,9	9,7	1912	2,3	5,7	1922	2,5	6,2	1932		
1903	4,4	11,0	1913	2,3	5,7	1923	2,8	7,0	1933		
1904	4,6	11,5	1914	2,2	5,5	1924	3,0	7,5	1934		

Горизонтальная графа: (1) Годы рождения (поколения); (2) Неженатые; (3) Число; (4) Доля.
Heading: **(1)** Years of birth (generations); **(2)** Single; **(3)** Number; **(4)** Ratio.

7. *A férfiak házasságkötési korának alakulása születési évjáratonként (generációnként)*

Динамика возраста мужчин при заключении брака по годам рождения (по поколениям)

Age at marriage of males by years of birth (generations)

Születési évjáratok (generációk)	Az átlagos házasságkötési kor (év)
(1)	(2)
1895	26,0
1900	25,94
1905	25,99
1910	26,37
1915	26,80
1920	26,35
1925	26,24
1930	26,33

Горизонтальная графа: (1) Годы рождения (поколения); (2) Средний возраст при заключении брака (годы).

Heading: (1) Years of birth (generations); (2) Average age at marriage (years).

a születésgyakoriság tekintetében megfigyelhető igen erős fluktuációk nem módosítják jelentősen azoknak a generációknak a nupcialitását, melyek a nemek közötti erős egyensúlyhiánnyal találják magukat szemben a házasságkötésre legjellemzőbb életkorokban: sem a véglegesen házasságot nem kötöttek száma, sem az átlagos házasságkötési kor nem módosul jelentősen. Nem ez a helyzet azonban, mint látni fogjuk, a házastársak kombinált életkora tekintetében.

Vizsgáljuk meg előbb, miként változik az új házasok életkora valamelyik naptári év (és nem valamely generáció) vonatkozó adatainak alapján számítva. A létszámváltozások hatásának korrigálása nélkül azt találjuk, hogy a változás jelentősebb mint az egyes generációkon belüli első házasságkötések esetében és mindkét nembeli népességre egyaránt kiterjed (8. tábla). A népességstruktúra változásának a hatását oly módon küszöböljük ki, hogy az egyes életkorokban kötött házasságok számát arra a számra vezetjük vissza, mely akkor alakult volna ki, ha az adott életkorhoz tartozó népesség, családi állapotától függetlenül, állandó maradt volna. Így azt találjuk, hogy az új házasok átlagos életkora, a házasságkötések eme számainak alapján számítva, kevésbé változik és ez a változás is csak a férfiaknál tapasztalható. A valamely naptári év, vagy több évből álló periódus új házasainak átlagos életkorát mindig korrigálnunk kell, mindig meg kell tisztítanunk tehát a strukturalis hatásoktól.

Térjünk vissza a házastársak kombinált életkorának a kérdésére. Ez utóbbit a legegyszerűbb módon úgy tanulmányozhatjuk, ha kiszámítjuk a valamely adott életkorhoz tartozó (sémánkban a 23—27 éves) nők férjeinek életkor szerinti megoszlását és megfordítva.

A 9. tábla és az ezt illusztráló I. ábra azt mutatja, hogy a változások amplitúdója nagy. Más szavakkal: a házassági piac struktúra-változásai eléggé kis mértékben befolyásolják ugyan a véglegesen házasságon kívül maradottak arányát és az első házasságok megkötésének az átlagos életkorát is, a férjek és feleségek életkorának kombinációi és, következésképpen, a házastársak közötti korkülönbség alakulása tekintetében azonban erős fluktuációkat idéznek elő.

8. Az újházasok átlagos életkorának alakulása naptári évenként

Динамика среднего возраста новых женатых мужчин и новых замужних женщин по календарным годам

Average age of newly married persons by calendar years

	A férfiak (1)		A nők (2)	
	nyers	korrigált (redukált)	nyers	korrigált (redukált)
	életkora (év) (5)			
	(3)	(4)	(3)	(4)
1932	26,00	26,00	23,00	23,00
1937	27,34	26,89	24,28	23,00
1942	26,78	26,25	22,71	23,00
1947	26,28	26,52	22,86	23,00
1952	26,11	26,26	22,84	23,00
1957	26,60	26,20	23,37	23,00
1962	26,77	26,44	23,21	23,00
1967	26,20	26,19	22,61	23,00

Горизонтальная графа: (1) Мужчины; (2) Женщины; (3) Общий; (4) Корригированный (редуцированный); (5) Возраст (годы).

Heading: (1) Males; (2) Females; (3) Crude; (4) Corrected (reduced); (5) Age (years).

A sémánk által bemutatott fluktuációk egybevethetők a Franciaországban 1930-tól 1940-ig ténylegesen megfigyelt fluktuációkkal; az összhang közöttük eléggé jó, amiből arra következtethetünk, hogy a véletlenszerű kiválasztáson alapuló házasságkötések hipotézise — legalábbis a kapcsolatok egyes körein belül az életkor tekintetében — elegendő ahhoz, hogy a valóság egy jelentős hányadáról képet alkothassunk magunknak.

Az átmeneti jellegű körök

Bár ezt az esetet nem tanulmányoztuk, könnyű elképzelni, hogyan lehetne vizsgálni és tárgyalni.

Tételezzük fel, hogy az egyes születési évjáratoknak (generációknak) a korábbi sémánkban szereplő létszámai továbbra is érvényben vannak, a házasságokat azonban átmeneti jellegű körökben, mégpedig évenként négy, vagyis negyedévenként egy ilyen körben, kötik meg. Egyensúlyi helyzetben ahhoz, hogy a házasságkötések száma a lezárt körökben tapasztalhatóval azonos nagyságú szám legyen az szükséges, hogy a jelöltek egynegyede negyedévenként házasságot kössön, másik háromnegyede pedig a következő negyedévi átmeneti jellegű körbe lépjen, ahová egyébként azok is belépnek, akik első ízben válnak jelöltté és akiknek a száma egy generáció létszámának az egynegyedével egyenlő. Egyensúlyzavar esetén az átmeneti körökbe történő első belépések ugyanúgy történnek mint egyensúlyi helyzetben és a kisebbségben levő nem jelöltjeinek minden esetben egynegyede köt házasságot.

A 3. táblához hasonló táblát állíthatnánk tehát össze, melynek a „fennmaradottakat" feltüntető oszlopában azok a jelöltek szerepelnének, akik ebben a körben nem kötöttek házasságot, vagyis azok, akik megmaradnak, miután kivonjuk a kisebbségben levő neműek számának az egynegyedét és ez utóbbiak házastársait.

Az inkompatibilitásokat rejtő körök

Az eddigiek során alkalmazott ama feltételezés, hogy valamely körbe belépő valamennyi jelölt házasságot köt, ha a körön belül adott a nemek egyensúlya, azt is jelenti, hogy ezekben a körökben nincsenek félig zárt kategóriák, vagyis olyanok, melyek jelöltjeinek egy része elutasítja a más kategóriabeliek-

9. A 23—27 éves korú nők férjeinek feltételezett kormegoszlása

Предполагаемое распределение по возрасту мужей женщин в возрасте 23—27 лет

Supposed distribution by age of husbands of females aged 23—27 years

1. A férj életkora (év)	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941
21—25	387	387	382	372	352	325	292	257	221	254
26—30	358	358	361	370	382	399	422	445	468	418
31—35	144	144	146	144	147	152	159	166	179	191
36—40	111	111	111	114	119	124	127	132	132	137
2. Összesen	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000

1. A férj életkora (év)	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951
21—35	300	346	385	410	400	390	382	374	366	366
26—30	358	299	244	201	237	280	324	365	402	392
31—35	200	210	219	231	203	173	143	117	94	120
36—40	142	145	152	158	160	157	151	144	138	122
2. Összesen	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000

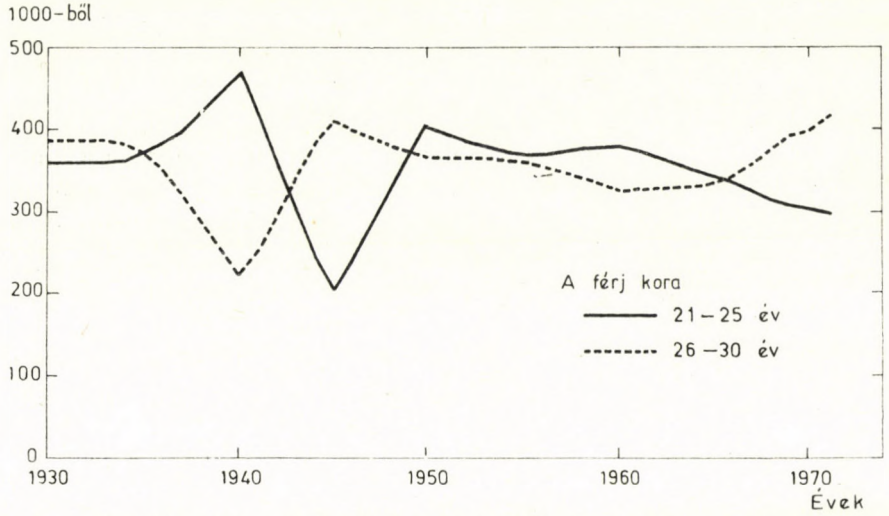
1. A férj életkora (év)	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961
21—25	366	365	363	360	355	348	340	332	325	327
26—30	385	376	370	365	368	371	376	376	378	372
31—35	140	161	182	202	189	178	170	165	160	166
36—40	109	98	85	73	88	103	114	127	137	135
2. Összesen	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000

1. A férj életkora (év)	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971
21—25	328	329	331	334	341	357	377	392	398	418
26—30	366	357	350	341	338	328	314	307	304	299
31—35	171	179	184	189	186	180	175	169	164	157
36—40	135	135	135	136	135	135	134	132	134	126
2. Összesen	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000

Вертикальная графа: 1. Возраст мужа (годы); 2. Всего.
Lateral text: 1. Age of husband (yars); 2. Total.

kel való házasságkötést, másik része azonban ezt nem utasítja el.* Amennyiben viszont így van, a nemek egyensúlya már nem elegendő a kör valamennyi jelöltje házasságkötésének a biztosításához. Az alábbi, igen egyszerű példa alapján tételezzük fel például, hogy valamely kör nyolc személyt tartalmaz: négy férfit és négy nőt, akik négy kategóriába tartoznak: *A, a, B, b*. Az *A* és a *B* kategóriabeliek nem fogadják el a vegyesházasságot (vagyis *A* a *B*-vel, illetve *b*-vel és *B* az *A*-val, illetve *a*-val kötendő házasságot), az *a* és a *b* kategóriabeliek viszont elfogadják. A házasságok egyébként a véletlenszerű kiválasztás elve alapján köttetnek. Ha az *a* férfi nőül veszi a *b* nőt, a *b* férfi pedig a *B* nőt,

* Ha a kategóriák teljesen zártak lennének, valamennyi kör annyi további körre oszlana, ahány teljesen zárt kategóriával számolnunk kellene.

I. A 23—27 éves korú nők férjeinek feltételezett kormegoszlása

Предполагаемое распределение по возрасту мужей женщин в возраст 23—27 лет

Supposed age distribution of husbands of women aged 23—27 years

a *B* férfinak nem marad elfogadható partnere. Egy férfi és egy nő tehát az inkompatibilitás következtében a körön belül nem köt házasságot.

Elképzelhető, hogy ezeknek az inkompatibilitásoknak a szerepe elhanyagolható, ha a körök elegendően nagy létszámúak. Ennek a kérdésnek a tanulmányozása azonban a még megoldandó feladatok közé tartozik.

A véletlenszerű kiválasztás elvének elhagyása

Bár az egyes körökön belüli véletlenszerű kiválasztás elve már jó modellek kiválasztását teszi lehetővé, kívánatosnak tűnhet olyan modellek tanulmányozása is, melyekben egyes körökön belül a házastárs megválasztása az életkor figyelembevételével történik. A következő séma képzelhető tehát el: a találkozások véletlenszerűen történnek s ebből adódóan kialakul a potenciális pároknak a kisebbségben levő nemű jelöltekével azonos száma, e potenciális pároknak azonban csak egy hányada válik tényleges párrá, ez az α_{ij}-vel jelölt hányad a férj i-vel jelzett életkorától és a feleség j-vel jelzett életkorától függ.

Ki kell tehát számítanunk az α_{ij} hányadokat olymódon, hogy összhangban legyenek a házasságoknak a házastársak kombinált életkora szerinti osztályozásával; szabályozni kell továbbá, az átmeneti körökkel kapcsolatban kifejtettek analógiájára, a belépéseket is olymódon, hogy egyensúlyi helyzetben a házasságkötések egyes naptári évek alatti számai egyenlőek legyenek az egyes generációk létszámaival (ha az előzőekhez hasonlóan továbbra is azt gondoljuk, hogy egyensúlyi helyzetben a házasságkötés minden jelöltje valóban házasságot is köt).*

* Ez természetesen nem zárja ki, hogy néhányan szándékosan nem kötnek házasságot, ha ez a házasságon kívüliség nem borítja fel a nemek egyensúlyát.

Következtetés

A nupcialitás tanulmányozását nehézzé teszi az a körülmény, hogy egyidejűleg két populáció vesz benne részt. E téren azonban előrehaladást értünk el olyan modellek segítségével, melyek sematikus jellegük ellenére is érdekes eredményeket adtak. Ennek ellenére távol vagyunk még attól, hogy a *mindkét* nembeli népesség számától és struktúrájától független nupcialitási mutatókat tudjunk kiszámítani. Sok még a tennivaló és kívánom, hogy e rövid tanulmány olvasói megkíséreljék az előrehaladást ezen a nehéz területen.

СХЕМЫ БРАЧНОСТИ

Резюме

События движения населения, в которых выражается какое-нибудь явление движения населения, происходят во всех случаях в населении с определенными численностью и структурой. Одна из основных целей демографического знализа — охарактеризовать интенсивность и календарь изученного явления такими показателями, значение каких не зависит от численности и структуры данного населения. Также и при изучении брачности относящегося к известному полу населения мы вообще стараемся исчислять независимые от численности и структуры данного населения значения показателей интенсивности и календаря. Однако, при этом значении исчисленных показателей еще не становятся независимыми от численности и структуры населения другого пола, значит мы поступаем таким образом, как будто бы брачность лиц какого-нибудь пола зависила бы только от лиц данного пола, хотя это не так. Следовательно, нужно было бы создать показатели, значение которых не зависит от численности и труктуры населения обоих полов.

Статья рассматривает и подвергает критической оценке опыты, проведенные для решения данной проблемы за прошедшее десятилетие. Одним из недостатков этих опытов считается, что они ищут решения проблемы без учета ведущих к браку обстоятельств, значит они не принимают во внимание встречи лиц, заключающих брак, взаимного выбора и т. п. Статья желает устранить именно этот недостаток при помощи схем брачности. Вместо понятия заключающих брак лиц автор вводит понятие кандидатов брака, вступающих в так называемые круги, позволяющие брак или содействующие браку. Путем изучения видов этих кругов и их функционирования автор приближается к решению проблемы показателей брачности, независимых от численности и структуры населения обоих полов.

NUPTIALITY PATTERNS

Summary

Vital events in which a vital phenomenon manifests itself occur in all cases in such a population which has a definite number and structure. One of the main purposes of demographic analysis is to characterize the intensity and calendar of the phenomenon investigated with indicators the value of which does not depend on the number and structure of the population in question. In case of the study of the nuptiality of population of a certain sex in ge-

neral we also try to calculate the intensity and calendar indicators independent of the number and structure of the given population. In such cases, however, the values of the indicators calculated do not yet become independent of the number and structure of the population of the other sex, that means that we do as if nuptiality of persons of a certain sex depended only on persons of the given sex though this is not true. Therefore such indicators should be constructed the value of which is independent both of the number and of the structure of population of both sexes.

The paper enumerates and evaluates with criticism the experiments made to solve this problem in the last decade. One of the deficiencies of these experiments is that they try to solve the problem leaving out of consideration the circumstances leading to marriage, that means they do not take in view the meeting of persons to be married, the mutual choice etc. Through the nuptiality patterns presented the paper wants to liquidate just this deficiency. Instead of the concept of persons to be married it introduces the concept of candidates for marriage who enter so-called circles permitting and promoting marriage, respectively. By studyng the types and functioning of these circles it comes nearer to the solving of problem of nuptiality indicators independent of the number and structure of population of both sexes.

FIATAL PRODUKTÍV KORÚ FÉRFIAK HALÁLOZÁSI TÖBBLETÉNEK TENDENCIÁJA EURÓPÁBAN A XX. SZÁZAD ELEJE ÓTA

DR. MÁDAI LAJOS

Európában és más kontinensek fejlett országainak népmozgalmában — a halandóság általános csökkenésének folyamatában — olyan jelenségek kialakulása és tendenciája figyelhető meg, melyek lényeges változást mutatnak a férfiak és nők halandóságának egymás közti arányában.

Nemzetközi összehasonlító népmozgalmi statisztikai adatok bizonyítják, hogy a férfiak általános halálozási arányszáma a XIX. században is nagyobb volt a nőkénél. Ez a különbség — a férfiak halálozási többletének aránya — azonban, lényegesen kisebb volt a századforduló idején, mint napjainkban. Magyarországon a férfiak nyers halálozási arányszáma az 1901—1905 évek átlagában (26‰), még csak 4%-kal haladta meg a nők mortalitását (25,4‰). A férfiak halálozási többletének aránya — a nyers halálozási gyakoriság tekintetében — 1910-ben 8%-ra, 1969-ben pedig a századeleji érték négyszerese, 16%-ra növekedett. A két nem halandósága közötti különbség aránya — valójában — ennél lényegesen nagyobb, mivel a nők kormegoszlásában az idősebb korúak részaránya a XX. század eleje óta nagyobb ütemben növekedett, mint a férfiakéban. Magyarország népességének az 1910. évi kormegoszlására standardizált halálozási arányszámai azt mutatják, hogy 1968-ban a férfiak halandósága (7,8‰) 44%-kal volt magasabb a nőkénél (5,4‰).

A magyarországihoz hasonló módon tolódott el a nemek halandósága közötti különbség aránya például az Egyesült Államokban is. Az amerikai népesség 1940. évi kormegoszlására standardizált halálozási arányszámok azt a változást tükrözik vissza, mely szerint a nők — az egész női népesség — halandósága 1900-ban még csak 9%-kal, 1970-ben 43%-kal volt alacsonyabb a férfiakénál.

A nemek halandósága közötti különbség, a férfiak halálozási többletének e nagymérvű növekedése nem a férfiak halandóságának emelkedésével van összefüggésben, hanem azzal a csökkenő folyamattal, hogy a férfiak halálozási arányszámának jelentős csökkenésénél még nagyobb mértékben javultak a nők halálozási viszonyai. (Magyarországon 1968-ban a férfiak standardizált halálozási arányszáma az 1910—1911. évek átlagához képest 69%-kal, a nőké 77%-kal csökkent.) Európa különböző országaiban a XX. század elején a férfiak és nők halandósága közötti különbség eltérően alakult az egyes korcsoportokban.

A századforduló idején Angliában és Wales-ben, Franciaországban, Svédországban továbbá Ausztriában az 5—14 éves korúak kivételével (Ausztriában ezen kívül a 25—34 évesek kivételével) valamennyi korcsoportban a férfiak halandósága nagyobb volt a nőkénél. Magyarországon ezekkel az arányokkal szemben a 15—44 évesek korcsoportjaiban nem a férfiak, hanem a nők halandósága volt a kedvezőtlenebb.

1. A férfiak halandósága a nők halandóságának %-ában korcsoportok szerint egyes európai országokban 1900 körüli évek átlagában

Смертность мужчин в процентах смертности женщин по возрастным группам в отдельных европейских странах в среднем за годы около 1900 г.

Male mortality in per cent of female mortality by age-groups in some European countries on the average of the years around 1900

Korcsoport (korév)	Anglia és Walles[1]	Franciaország[2]	Svédország[3]	Ausztria[4]	Magyarország[5]
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
0	125	124	123	123	121
1— 4	105	106	104	108	102
5—14	97	90	96	94	92
15—24	111	108	110	100	82
25—34	115	107	107	93	80
35—44	122	126	106	104	95
45—54	129	137	126	120	114
55—64	126	128	123	109	101
65—74	118	118	112	102	97
75—84	113	114	112	101	99

[1] 1896—1905
[2] 1896—1905
[3] 1886—1895
[4] 1886—1905
[5] 1886—1905

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы (годы); (2) Англия и Уэльс; (3) Франция; (4) Швеция; (5) Австрия; (6) Венгрия.

Heading: (1) Age-groups (years of age); (2) England and Wales; (3) France; (4) Sweden; (5) Austria; (6) Hungary.

A férfiak halálozási többletének indexe mind az öt országban a 45—54 évesek korcsoportjában volt a legnagyobb. A férfiak halandósága és a nők halandósága közötti különbség a XX. század elején még mérsékelt volt, a férfiak halálozási arányszáma a 45—54 éves korcsoportban „csak" 28%-kal volt nagyobb a nőkénél.

A 2. tábla *Vallin* és *Chesnais* által közölt adatok alapján továbbszámított korspecifikus halálozási arányszámokat és a férfi halálozási többlet indexeit tartalmazza. A férfi halálozási többlet indexei melyek 28 fejlett országban az 1970 körüli évek átlagai a századeleji arányokhoz képest a következő változásokat mutatják:

1. valamennyi korcsoportban a férfiak halandósága nagyobb a nőkénél,

2. a férfi halálozási többlet indexei a múlttal szemben nem az idős produktív korúak (40—64 évesek), hanem a fiatal produktív korúak (15—39 évesek) csoportjaiban a legnagyobbak,

3. 1900 és 1970 között a csecsemőkor kivételével valamennyi korcsoportban jelentősen növekedett a férfiak halálozási többlete.
A férfiak halálozási többlete a 15—39 évesek korcsoportjaiban — különösen a 15—29 évesek kategóriájában — emelkedett a legnagyobb mértékben.
Az 1970 körüli évek átlagában Európában továbbá az Egyesült Államokban, Kanadában, Ausztráliában és Új-Zélandban a 20—24 éves férfiak halandósága 164%-kal, a 15—19 éveseké 133%-kal, a 25—29 éveseké pedig 124%-kal haladta meg a nők halandóságát.
A fiatal produktív korú férfiak és nők halandósága közötti különbség rohamos emelkedése teszi időszerűvé e jelenség részletesebb elemzését, a tendenciák összehasonlítását Európa régiói és egyes országai között.

*2. Korspecifikus halálozási arányszámok nemek szerint (28 fejlett ország átlagai) 1970 körüli évek átlagában**

Повозрастные коэффициенты смертности по полам (средние значения 28 развитых стран) в среднем за годы около 1970.

Age-specific mortality rates by sex (mean values of 28 developed countries) on the average of the years around 1970.

Korcsoport (korév)	1000 megfelelő nemű és korú lakosra jutó halálozás (2)		Férfiak halandósága a nők halandósága szzalékában
	férfi	nő	
(1)	(3)	(4)	(5)
0	27,40	21,80	126
1— 4	1,30	1,08	120
5— 9	0,58	0,38	153
10—14	0,48	0,30	160
15—19	1,12	0,48	233
20—24	1,48	0,56	264
25—29	1,52	0,68	224
30—34	1,82	0,92	198
35—39	2,50	1,38	181
40—44	3,74	2,08	180
45—49	5,80	3,28	177
50—54	9,20	5,08	181
55—59	14,64	7,58	193
60—64	23,40	12,24	191
65—69	36,14	20,30	178
70—74	52,86	34,94	151
75—79	75,26	56,44	133
80—84	103,48	87,32	119

* Dánia, Finnország, Norvégia, Svédország, Ausztria, Belgium, Írország, Franciaország, Hollandia, Német Szövetségi Köztársaság, Egyesült Királyság, Svájc, Bulgária, Magyarország, Lengyelország, Német Demokratikus Köztársaság, Románia, Csehszlovákia, Szovjetunió, Jugoszlávia, Spanyolország, Görögország, Olaszország, Portugália, Ausztrália, Kanada, Egyesült Államok, Új-Zéland.

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы (годы); (2) Смерти на 1000 жителей соответствующих пола и возраста; (3) Мужчины; (4) Женщины; (5) Смертность мужчин в процентах смертности женщин.

Heading: (1) Age groups (years of age); (2) Deaths per 1000 population of the corresponding sex and age; (3) Males; (4) Females; (5) Male mortality in per cent of female mortality.

A XX. század elején a 15—24 és a 25—34 éves férfiak és nők halálozási arányszámai Nyugat-Európában, Észak-Európában és Közép-Európában csaknem azonos szinten mozogtak. Kelet-Európában e régiókkal szemben lényegesen kedvezőtlenebbek voltak a halálozási viszonyok. A 15—24 éves férfiak halandósága 33%-kal, az ugyanezen korú nőké 56%-kal volt nagyobb Kelet-Európában, mint a többi régióban.

Kelet-Európában a 25—34 éves férfiak halálozási arányszáma 17%-kal, a nőké 56%-kal haladta meg a többi régióban a hasonló korú férfiak és nők halandóságát.

A századforduló idején a 15—24 éves férfiak halandósága legalacsonyabb Angliában és Wales-ben (3,9‰), legmagasabb Bulgáriában volt (10,4‰). A 15—24 éves nők korspecifikus halálozási arányszámai még a férfiakénál is nagyobb szórást mutatnak. Ebben a korcsoportban a nők halandósága szintén Angliában és Wales-ben volt a legkisebb (3,5‰), Szerbiában pedig a legnagyobb (11,7‰).

A fiatal produktív korúak másik korcsoportjában — a 25—34 évesek kategóriájában — a férfiak halálozási arányszáma Dániában volt a legkisebb (5,3‰) Bulgáriában a legmagasabb (11‰). A 25—34 éves korú nők halandósága

3. Fiatal produktív korúak halandósága nemek és korcsoportok szerint Európa régióiban 1900 körüli évek átlagában

Смертность лиц в молодом продуктивном возрасте по полу и возрастным группам в регионах Европы в среднем за годы около 1900 г.

Mortality of persons in young productive age by sex and age-groups in the regions of Europe on the average of the years around 1900

Régiók	1000 megfelelő nemű és korú lakosra jutó halálozás (2)				Férfiak halandósága a nők halandósága százalékában (5)	
	15—24		25—34		15—24	25—34
	férfi	nő	férfi	nő	éves korcsoportban	
(1)	(3)	(4)	(3)	(4)	(6)	
1. Észak-Európa[1]	5,33	5,10	6,43	6,36	105	101
2. Nyugat-Európa[2]	5,98	5,76	7,56	7,28	104	104
3. Közép-Európa[3]	5,50	5,50	7,10	7,58	100	94
4. Kelet-Európa[4]	7,96	9,00	8,86	11,36	88	78

[1] Dánia, Finnország, Svédország.
[2] Anglia és Wales, Írország, Franciaország, Belgium, Spanyolország.
[3] Ausztria, Svájc, Olaszország, Bajorország, Poroszország.
[4] Magyarország, Jugoszlávia, Románia, Bulgária, Oroszország (európai).

Горизонтальная графа: (1) Регионы; (2) Смерти на 1000 жителей соответствующих пола и возраста; (3) Мужчины; (4) Женщины; (5) Смертность мужчин в процентах смертности женщин; (6) в возрастных группах 15—24 и 25—34 лет.
Вертикальная графа: 1. Северная Европа; 2. Западная Европа; 3. Средняя Европа; 4. Восточная Ев ропа.

Heading: (1) Regions; (2) Deaths per 1000 population of the corresponding sex and age; (3) Males; (4) Females; (5) Male mortaliy in per cent of femal mortality (6) In the age-groups of 15—24 and 25—34 years.
Lateral text: 1. Northern Europe; 2. Western Europe; 3. Central Europe; 4. Eastern Europe.

4. Fiatal produktív korú férfiak halandósága a megfelelő korú nők halandóságának %-ában korcsoportok szerint egyes európai országokban 1900—1970

Смертность мужчин в молодом продуктивном возрасте в процентах смертности женщин соответствующего возраста по возрастным группам в отдельных странах Европы. 1900—1970 гг.

Mortality of males in young productive age in per cent of mortality of females of the corresponding age by age-groups in some European countries. 1900—1970

Ország	Férfiak halandósága a nők halandósága százalékában (2) körüli évek átlaga				
	1900	1930	1950	1960	1970
	(3)				
	a) 15—19 éves				
1. Anglia és Wales[1]	109	108	150	220	250
2. Belgium[2]	93	107	150	240	226
3. Franciaország[3]	96	94	138	233	237
4. Hollandia[4]	103	114	160	206	235
5. Magyarország[5]	75	86	118	200	300
6. Svédország[6]	96	97	200	229	225

4. Fiatal produktív korú férfiak halandósága a megfelelő korú nők halandóságának %-ában korcsoportok szerint egyes európai országokban 1900—1970 folytatás

Ország	Férfiak halandósága a nők halandósága százalékában (2)				
	1900	1930	1950 körüli évek átlaga	1960	1970
	(3)				
			b) 20—24 éves		
1. Anglia és Wales[1]	124	114	156	228	214
2. Belgium[2]	102	108	158	269	250
3. Franciaország[3]	119	106	142	198	253
4. Hollandia[4]	135	118	257	227	248
5. Magyarország[5]	90	95	146	188	300
6. Svédország[6]	119	105	188	244	239
			c) 25—29 éves		
1. Anglia és Wales[1]	117	103	125	168	177
2. Belgium[2]	87	105	140	206	191
3. Franciaország[3]	100	110	147	210	222
4. Hollandia[4]	98	100	144	172	192
5. Magyarország[5]	77	88	138	189	257
6. Svédország[6]	108	105	167	190	227
			d) 30—34 éves		
1. Anglia és Wales[1]	116	109	121	139	149
2. Belgium[2]	102	109	137	177	183
3. Franciaország[3]	110	131	135	193	209
4. Hollandia[4]	87	96	117	143	160
5. Magyarország[5]	78	95	148	146	222
6. Svédország[6]	102	102	131	174	190
			e) 35—39 éves		
1. Anglia és Wales[1]	121	123	128	137	148
2. Belgium[2]	110	117	146	157	169
3. Franciaország[3]	120	144	144	171	203
4. Hollandia[4]	91	90	113	125	149
5. Magyarország[5]	84	107	133	139	193
6. Svédország[6]	104	105	118	153	171

[1] 1901, 1931, 1950—1952, 1959—1961, 1968—1970
[2] 1900, 1928—1932, 1948—1952, 1959—1963, 1968—1969
[3] 1899—1903, 1929—1933, 1949—1953, 1959—1961, 1969—1971
[4] 1901, 1933—1937, 1948—1952, 1956—1960, 1966—1970
[5] 1900, 1930, 1950, 1960, 1970
[6] 1898—1902, 1928—1932, 1948—1952, 1956—1960, 1967—1971

Горизонтальная графа: (1) Страны; (2) Смертность мужчин в процентах смертности женщин; (3) В среднем за годы около 1900—1930—1950—1960—1970 гг. a) В возрасте 15—19 лет; b) В возрасте 20—24 лет; c) В возрасте 25—29 лет. d) В возрасте 30—34 лет; e) В возрасте 35—39 лет.

Вертикальная графа: 1. Англия и Уэльс; 2. Бельгия; 3. Франция; 4. Голландия; 5. Венгрия; 6. Швеция.

Heading: (1) Country; (2) Male mortality in per cent of female mortality; (3) Average of the years aroud ... a) 15—19 years old; b) 20—24 years old; c) 25—29 years old; d) 30—34 yearsold; e) 35—39 years old.

Lateral text: 1. England and Wales; 2. Belgium; 3. France; 4. The Netherlands; 5. Hungary. 6. Sweden.

ekkor Angliában és Wales-ben volt a legalacsonyabb (5,3‰) és Bulgáriában (14,2‰) valamint Szerbiában (13,6‰) a legmagasabb.

A fiatal produktív korú férfiak és nők halandósága közötti különbség a XX. század elején eltérően alakult Európa egyes régióiban. Nyugat-Európában és Észak-Európában ekkor már a férfiak halandósága nagyobb volt a nőkénél, ez a különbség azonban csekély, csupán 1—5%-os volt.

Közép-Európa országaiban 15—24 éves korban a férfiak és nők halandósága azonos volt, a 25—34 évesek korcsoportjában viszont a nők halálozási arányszáma 6%-kal nagyobb volt a férfiakénál.

Kelet-Európában a nők magas halandósága következtében mindkét korcsoportban nem a férfiak, hanem a nők halálozási többlete volt a jellemző. A 15—24 éves nők halandósága 12%-kal, a 25—34 éveseké 22%-kal volt nagyobb az azonos korú férfiakénál.

A századeleji európai körkép szemléltetése után további feladat annak a tendenciának a vizsgálata, amely gyökeres változást hozott a 15—39 éves, fiatal produktív korú férfiak halálozási többletének alakulásában.

Hat európai országban (Anglia és Wales, Belgium, Franciaország, Hollandia, Magyarország, Svédország) 1900 és 1970 között összehasonlítottam a férfiak halálozási többletének indexét (a férfiak halandóságát a nők halandóságának %-ában).

A nemek halandósága közötti különbség a XX. század első harmadában általában csak kisebb mértékben változott. Angliában és Wales-ben valamint Svédországban 1900 és 1930 között a férfi halálozási többlet indexe azonos szinten mozgott. Belgiumban ezzel szemben 1930 körüli évek átlagában a 15—39 évesek valamennyi korcsoportjában növekedett, illetve kialakult a férfiak halálozási többlete. Magyarországon 1900 és 1930 között (a 20—24 évesek kivételével) valamennyi korcsoportban jelentősen csökkent a nők halálozási többlete, a 35—39 évesek csoportjában pedig a férfiak halandósága lett a nagyobb. A nemek halandósága közötti különbség mérséklődését az idézte elő, hogy a nők halandósága gyorsabb ütemben csökkent a férfiakénál.

Magyarországon 1900 és 1930 között például a 15—19 éves korú nők halálozási arányszáma 39%-kal, az azonos korú férfiaké 30%-kal csökkent. A 35—39 évesek korcsoportjában a nők halandósága 46%-kal, a férfiaké „csak 32%-kal csökkent.

A 30—34 és 35—39 évesek korcsoportjaiban a férfi halálozási többlet indexe 1930 körül Franciaországban volt a legnagyobb. A férfi halálozási többlet növekedése Franciaországban is annak a folyamatnak volt a következménye, hogy a nők halandósága nagyobb mértékben javult a férfiakénál.

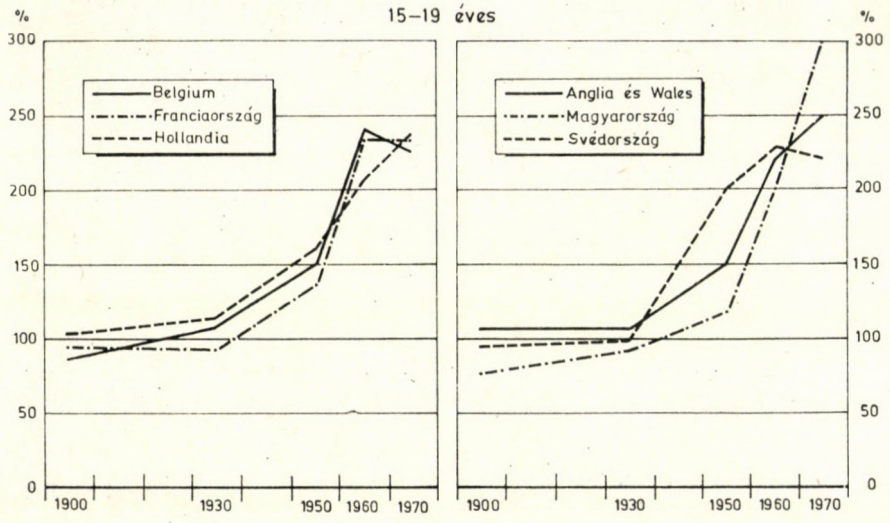
Ptuha adatai szerint Ukrajnában 1924-ben a 15—39 évesek korcsoportjaiban a nők halandósága nagyobb volt a férfiakénál. 1924 és 1928 között az általános halálozási arányszám évről évre csökkent. Ebben az időszakban a 15—39 éves korú nők halandósága 25%-kal, a férfiaké csak 15%-kal lett alacsonyabb. E folyamatok következtében Ukrajnában 1928-ban a 20—29 évesek és a 35—39 évesek csoportjaiban már férfi halálozási többlet volt megfigyelhető.

A fiatal produktív korú férfiak halálozási többletének tendenciája 1930 és 1950 között — különösen a második világháború befejezését követő években — a vizsgált hat országban jelentős emelkedést mutat. A 15—19 éves férfiak halandósága az 1950 körüli évek átlagában már 50%-kal, Svédországban 100%-kal haladta meg az azonos korú nők halandóságát.

A férfiak halálozási többlete ebben a periódusban a 20—24 évesek csoportjában növekedett a legnagyobb mértékben. 1950 körüli évek átlagában a 20—24 éves férfiak halandósága Hollandiában már 157%-kal, a többi vizsgált országban 42—88%-kal volt magasabb a nőkénél.

A férfi halálozási többlet tendenciája a 25—39 évesek korcsoportjaiban is emelkedést mutat, a nemek halandósága közötti különbség (30—40%) azonban lényegesen alacsonyabb volt, mint a 20—24 évesek korcsoportjában.

Magyarországon 1930-ban a fiatal produktív korúak körében (a 35—39 évesek kivételével) még a nők halandósága volt a kedvezőtlenebb, 1938-ban azonban (a 15—19 évesek kivételével) valamennyi korcsoportban viszonylagos

férfi halálozási többlet volt megfigyelhető. Magyarországon 1938 és 1950 között a férfi halálozási többlet a többi vizsgált országhoz hasonlóan növekedett.

Európában a fiatal produktív korú férfiak halálozási többlete, az emelkedő tendencia 1950 és 1970 között rendkívüli mértékben felgyorsult, az ötvenes években ugrásszerűen emelkedtek a férfiak halálozási többletének indexei, a hatvanas években az előzőnél ugyan lassúbb ütemben, de tovább növekedett a nemek halandósága közötti különbség.

Az 1960 körüli évek átlagában a 15—19 és a 20—24 évesek korcsoportjaiban a férfiak halandósága már több mint a kétszeresével haladta meg a nőkét. Jelentősen növekedett 1950 és 1960 között a 25—39 évesek korcsoportjaiban is a férfiak halálozási többlete, amely 1960 körül szembetűnően Belgiumban és Franciaországban volt a legmagasabb.

A férfiak halálozási többlete 1960 és 1970 között a 15—19 és a 20—24 évesek korcsoportjaiban emelkedett a leggyorsabban. Magyarországon a 15—19 éves korú férfiak halandósága 1960-ban kétszerese, 1970-ben már háromszorosa a nőkének. A 20—24 évesek korcsoportjában Anglia és Wales valamint Svédország kivételével valamennyi országban tovább növekedett a férfiak és nők halandósága közötti különbség, mely 1970-ben Magyarországon volt a legnagyobb.

Az I. sz. ábra grafikonjai világosan szemléltetik, hogy a férfi halálozási többlet tendenciái — az idő függvényében — a vizsgált európai országokban csaknem egybeesnek.

Az 5. tábla adataiból kitűnik, hogy a férfi halálozási többlet indexei 1960 és 1970 között Európában a szocialista országokban és a tőkés országokban egyaránt emelkedtek.

A szocialista országokban az emelkedés különösen gyors ütemű volt, 1970-ben a férfi halálozási többlet indexe a 15—19 évesek kivételével minden korcsoportban nagyobb volt, mint a tőkés országokban.

A Szovjetunióban 1960 és 1970 között a 20—39 éves korcsoportokba tartozó nők halandósága — akárcsak a többi fejlett országban — jelentősen csökkent. Ezzel a kedvező folyamattal szemben a 25—39 éves férfiak halálozási arányszáma a hatvanas évek folyamán 21%-kal emelkedett.

A fiatal produktív korú férfiak halálozási többletének indexei az Egyesült Államokban is tovább emelkedtek a hatvanas években. Az USA-ban a férfiak és a nők halálozási arányszámai (a 30—34 éves korú nők kivételével) nagyob-

5. Fiatal produktív korúak halandósága nemek és korcsoportok szerint az európai szocialista, ill. tőkés országokban, a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban 1960 és 1970 körüli évek átlagában

Смертность лиц в молодом продуктивном возрасте по полу и возрастным группам в европейских социалистически и капиталистических странах, в СССР и США в среднем за годы около 1960 и 1970 гг.

Mortality of persons in young productive age by sex and age-groups in the European socialist and capitalist countries, respectively, in the USSR and USA on the average of the years around 1960 and 1970.

Korcsoport	Európai szocialista országok[1]		Európai tőkés országok[2]		Szovjetunió		Egyesült Államok	
	1960	1970	1960	1970	1960	1970	1960	1970
(1)	(2)		(3)		(4)		(5)	
a) Férfiak halandósága (1000 megfelelő korúra)								
15—19	1,26	1,12	1,00	1,04	1,60	1,44	1,28	1,56
20—24	1,70	1,66	1,38	1,30	2,32	2,38	1,76	2,28
25—29	1,86	1,88	1,48	1,32	2,94	3,30	1,70	2,10
30—34	2,28	2,34	1,74	1,58	3,76	4,26	2,02	2,32
35—39	2,76	3,04	2,30	2,22	4,30	5,52	2,86	3,16
b) Nők halandósága (1000 megfelelő korúra)								
15—19	0,66	0,52	0,46	0,44	0,88	0,60	0,54	0,60
20—24	0,90	0,64	0,60	0,52	1,12	0,80	0,70	0,74
25—29	1,10	0,78	0,78	0,62	1,28	1,04	0,88	0,90
30—34	1,36	1,02	1,06	0,84	1,64	1,34	1,24	1,18
35—39	1,84	1,54	1,52	1,26	2,02	1,88	1,78	1,90
c) Férfiak halandósága a nők halandósága %-ában								
15—19	191	215	217	236	182	240	237	260
20—24	189	259	230	250	207	298	251	308
25—29	169	241	190	213	230	317	193	233
30—34	168	229	164	188	229	318	163	197
35—39	150	197	151	176	213	294	161	166

[1] Szovjetunióval együtt, Albánia nélkül.
[2] Andorra, Lichtenstein, Monaco, San Marino nélkül.

a) Смертность мужчин (на 1000 мужчин соответствующего возраста)
Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) Европейские социалистические страны; (3) Европейские капиталистические страны; (4) СССР; (5) США.
в) Смертность женщин (на 1000 женщин соответствующего возраста)
с) Смертность мужчин в процентах смертности женщин.

Heading: (1) Age-groups; (2) European socialist countries; (3) European capitalist countriest; (4) USSR; (5) USA;
b) Female mortality (per 1000 females of the corresponding age;
c) Male mortality in per cent of female mortality.

bak voltak 1970-ben, mint 1960-ban. A 15—24 éves férfiak halálozási többletének aránya az Egyesült Államokban és a Szovjetunióban 1970-ben csaknem azonos volt.

A viszonylag rövid idő alatt kialakult eme folyamatokkal kapcsolatosan felmerül a kérdés, milyen tényezők befolyásolták a nemek halandósága közötti különbség ilyen jelentős eltolódását?

Erre a kérdésre a választ elsősorban a halálokok szerkezetében bekövetkezett változásokban kell keresnünk.

Európában a XX. század elején a 15—39 éves korúak vezető halálokai között az első helyet a fertőző betegségek, közöttük is a gümőkór foglalta el. A gümőkór okozta halálozás súlyára jellemző, hogy pl. Magyarországon az 1901—1905 évek átlagában a 15—29 évesek halálozása 52%-át, a 30—39 évesek halálozásának 43%-át gümőkór okozta. Olaszországban 1898—1914 évek átlagában a 20—39 évesek halálozása 37%-áért a gümőkór volt a felelős. A fiatal

produktív korúak halálokai között a többi európai országban is a gümőkór volt a leggyakoribb.

Angliában és Wales-ben — ahol legalacsonyabb volt a gümőkór-halálozás gyakorisága Európában — a 15—19 éves korúak halálozásának 38%-át, a 20—24 éves és a 25—34 éves korúak halálozásának pedig 41 illetve 37%-át gümőkór okozta.

A gümőkór-halálozás a XX. század elején az európai országokban eltérően befolyásolta a férfiak és nők halandóságát. Amíg Magyarországon a 15—39 éves korú nők gümőkór-halálozása lényegesen magasabb volt a férfiakénál, addig Nyugat-Európában és Közép-Európában a nemek gümőkór-halandósága között vagy nem volt különbség, vagy a férfiak mortalitása volt valamelyest kedvezőtlenebb.

A nemek gümőkór-halandósága közötti különbségeket, az ellentétes irányú képet jól szemlélteti Anglia és Wales, valamint Magyarország nem és kor szerint differenciált halálozási arányszámai.

6. Fiatal produktív korúak gümőkórhalandósága nemek és korcsoportok szerint Magyarországon 1901—1905, valamint Angliában és Walesben 1901—1910. évek átlagában

Смертность туберкулезом лиц в молодом продуктивном возрасте по полу и возрастным группам в Венгрии в среднем за 1901—1905 гг., а также в Англии и Уэльсе в среднем за 1901—1910 гг.

Mortality with tuberculosis of persons in young productive age by sex and age-groups in Hungary on the average of 1901—1905 as well as in England and Wales on the average of 1901—1910

Korcsoport	1000 megfelelő nemű és korú lakosra jutó gümőkórhalálozás (2)					
	Magyarország (3)			Anglia és Wales (4)		
	Férfi	Nő	Férfiak halandósága a nők halandósága százalékában	Férfi	Nő	Férfiak halandósága a nők halandósága százalékában
(1)	(5)	(6)	(7)	(5)	(6)	(7)
15—19	2,65	4,88	54	1,00	1,25	80
20—24	4,56	6,00	76	1,74	1,42	123
25—29	4,03	5,65	71	2,16	1,65	131
30—34	3,34	4,31	77			
35—39	3,79	4,46	85	.	.	.

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) Смертность туберкулезом на 1000 жителей соответствующих пола и возраста; (3) Венгрия; (4) Англия и Уэльс; (5) Мужчины; (6) Женщины; (7) Смертность мужчин в процентах смертности женщин.

Heading: (1) Age-group; (2) Deaths with tuberculosis per 1000 population of the corresponding sex and age; (3) Hungary; (4) England and Wales; (5) Males; (6) Females; (7) Male mortality in per cent of female mortality.

Magyarországon a századforduló idején a fiatal produktív korú nők rendkívül magas gümőkór-halálozása volt az a döntő tényező, mely előidézte a nők jelentős halálozási többletét. A magyarországi gümőkór-halálozás — ezen belül a nők kirívóan magas halandósága — az akkori elmaradott társadalmi-gazdasági viszonyok számos negatív hatásaival volt összefüggésben. A mezőgazdaságban dolgozó 20—39 éves korú nők gümőkór-halálozása az 1901—1905 évek átlagában 40, a hasonló korú férfiaké 32 tízezrelék volt.

A gümőkóron és más fertőző betegségeken kívül a 15—39 éves korú nők halál okai között ekkor még gyakoriak voltak a terhességi és szülési szövőd-

mények is. A nők kedvezőtlenebb halandóságát főleg ezek a halálokok idézték elő, a férfiak halandóságában gyakrabban előfordult erőszakos halálokok (balesetek, öngyilkosság stb.) a századforduló idején még nem egyenlíthették ki a nők magasabb halandóságát.

Angliában és Wales-ben 1901—1910 évek átlagában 15—19 éves korban a nők, 20—34 éves korban a férfiak gümőkór-halandósága volt a nagyobb. A szigetország halálozási viszonyainak másik sajátossága volt, hogy a városi és falusi településeken egyformán alakult a nemek halandósága közötti különbség.

Városi, illetve falusi környezetben a férfiak és nők általános halandósága közötti különbség aránya nemcsak Magyarországon, hanem Dániában is eltérő volt. Westergaard adatai szerint 1881—1890 éves átlagában Koppenhágában a 15—39 éves férfiak halandósága 35%-kal nagyobb volt a nőkénél, ezzel szemben a vidéki településeken a nők halálozási arányszáma 24%-kal haladta meg a férfiakét.

A gümőkór és a többi fertőző és élősdiek okozta betegségek elleni küzdelem, a preventív védőoltások, a gazdasági és szociális viszonyok javulása stb. következtében századunk első felében — különösen a második világháború befejezése óta — e halálokok gyakorisága jelentősen csökkent. A vezető halálokok között az egykor leggyakrabban előfordult gümőkór helyét az erőszakos halálokok (balesetek, öngyilkosság) vették át.

Magyarországon pl. a 15—19 éves korú férfiak két leggyakoribb haláloka 1970-ben a balesetek (összes baleset) 49,3 százezrelék és az öngyilkosság (21,7 százezrelék) volt. Ez a két halálok a 15—19 éves férfiak halálozásának 61,8%-át

7 *Fiatal produktív korúak balesetek és öngyilkosságok okozta halandósága nemek és korcsoportok szerint Magyarországon 1968*

Смертность, вызванная несчастными случаями и самоубийством, лиц в молодом продуктивном возрасте по полу и возрастным группам в Венгрии, 1968 г.

Mortality of persons in young productive age caused by accidents and suicide, by sex and age-groups in Hungary 1968.

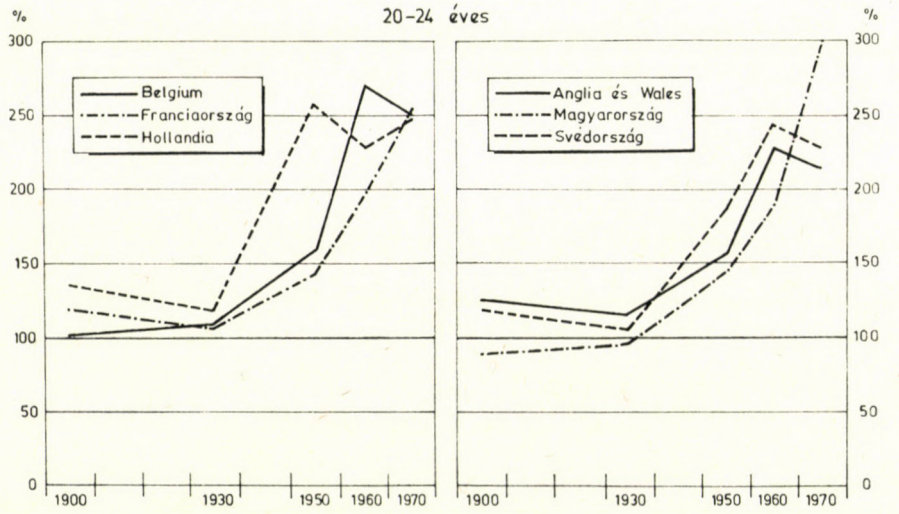
Korcsoport	100 000 megfelelő nemű és korú lakosra jutó haláleset (2) Motoros jármű bal. (3)		Összes baleset (4)		Öngyilkosság (5)	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
(1)	(6)	(7)	(6)	(7)	(6)	(7)
15—19	14,54	2,59	42,71	10,36	24,99	9,42
20—24	31,66	3,71	58,65	6,63	44,38	8,49
25—29	27,77	4,42	64,24	8,02	40,67	12,72
30—34	23,90	2,58	56,69	5,45	49,64	12,34
35—39	24,23	5,12	52,39	10,51	65,35	15,37
	Férfiak halandósága a nők halandósága százalékában (8)					
15—19	561		412		265	
20—24	853		885		523	
25—29	628		801		320	
30—34	926		1040		402	
35—39	473		499		425	

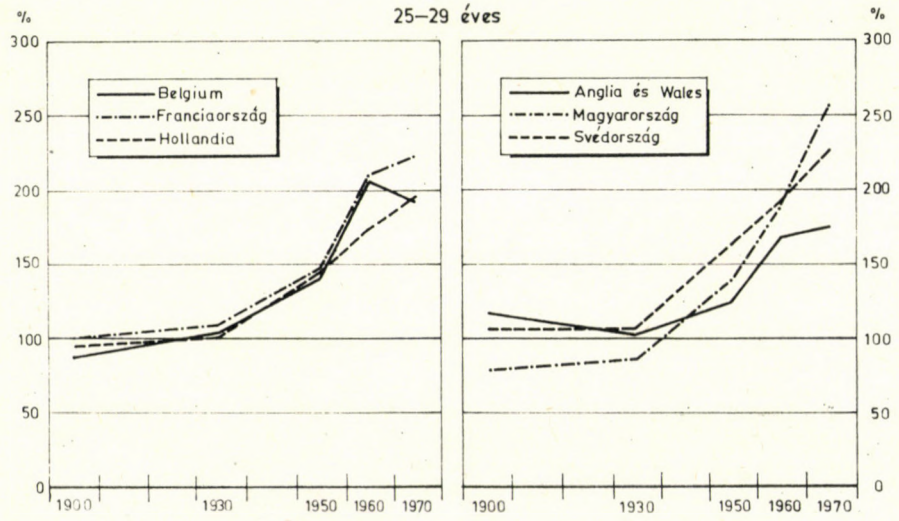
Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) Смерти на 1000 жителей соответствующих пола и возраста; (3) Несчастные случаи, вызванные моторными транспортными средствами; (4) Несчастные случаи всего; (5) Самоубийство; (6) Мужчины; (7) Женщины; (8) Смертность мужчин в процентах смертности женщин.

Heading: (1) Age groups; (2) Deaths per 100 000 population of the corresponding sex and age; (3) Accidents caused by motor vehicles; (4) Total of accidents; (5) Suicide; (6) Males; (7) Females; (8) Male mortality in per cent of female mortality.

tette ki. A 15—19 éves korú nők leggyakoribb halálokai között az első helyet az öngyilkosság (8,2 százezrelék), a második helyet a balesetek (7,3 százezrelék) foglalták el. E halálokok gyakorisága és részaránya (37,4%) lényegesen kisebb volt a férfiakénál.

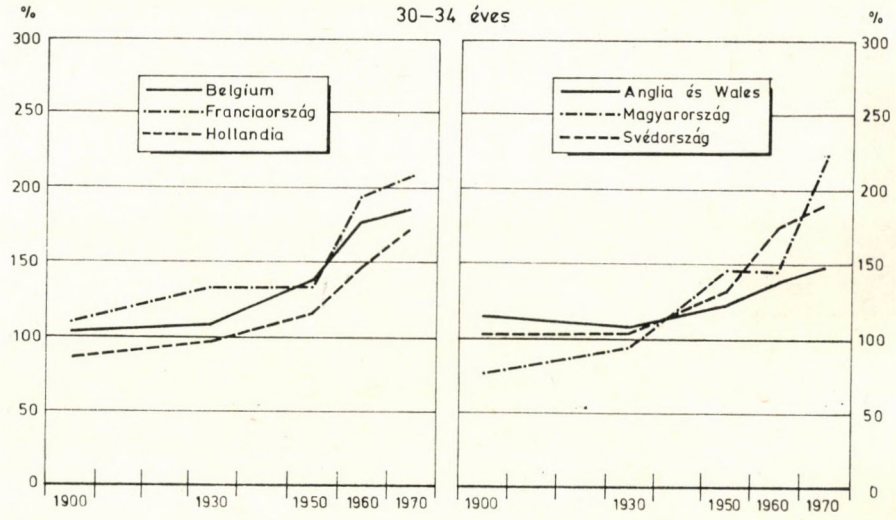
A fiatal produktív korú férfiak halandósága az erőszakos halálokok tekintetében nemcsak Magyarországon, hanem a többi fejlett európai és tengerentúli országokban egyaránt többszörösével haladja meg a nők halandóságát. Az Egyesült Államokban 1970-ben a 15—34 éves korú férfiak balesete okozta halálozási gyakoriságát 100-nak véve egyelőre, a hasonló korú nők halandósága csak 25%-a a férfiakénak.

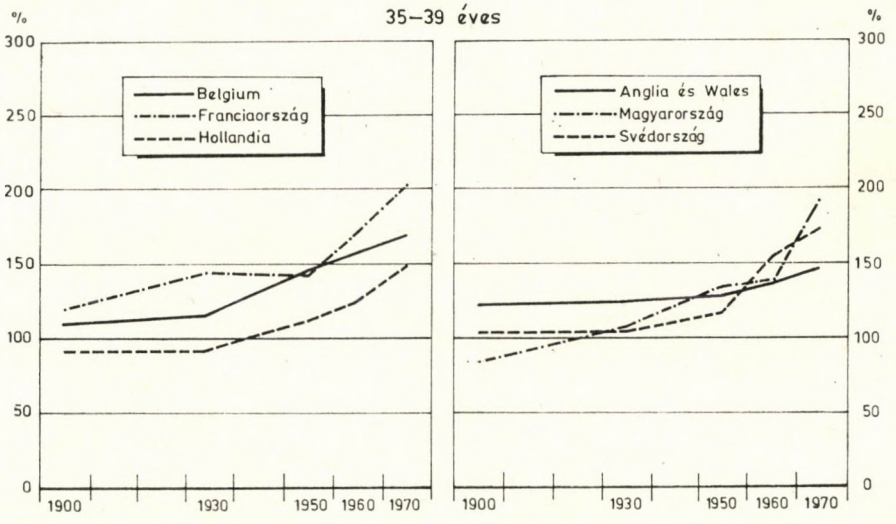

A nők öngyilkossági gyakorisága az USA-ban szintén lényegesen alacsonyabb a férfiakénál. A 15—24 éves korú nők öngyilkosság okozta halálozási arányszáma a férfiak halálozási gyakoriságának csak 31%-a, a 25—34 évesek csoportjában 43%-a.

A fiatal produktív korú férfiak vezető halálokai között — kisebb arányban ugyan mint az erőszakos halálokok fenti csoportjai — jelentős még a keringési rendszer betegségeinek előfordulása és növekedése. Magyarországon 1968-ban a férfiak keringésirendszer-betegségeinek gyakorisága a 20—24 évesek korcsoportjában 40%-kal, a 25—29 évesek körében 58%-kal, a 30—34 évesek kategóriájában 66%-kal, a 35—39 évesek csoportjában pedig 98%-kal volt magasabb az azonos korú nők halálozási arányszámánál.

Dániában 1971-ben a nagyvárosokban élő 25—44 éves korú férfiak ischémiás szívbetegségei (A 83) okozta halálozásának gyakorisága 4,4, a nőké csak 0,5 százezrelék volt. Angliában és Wales-ben 1970-ben az ischémiás szívbetegségek okozta halálozás gyakorisága a 25—34 éves férfiak csoportjában az 50 000-nél népesebb városokban 6,4, falusi településekben 5,1 százezrelék volt, az ugyanezen korú nőké ezzel szemben csak 0,8 illetve 0,9 százezrelék volt. Bulgáriában 1970-ben a 25—34 éves korú férfiak ischémiás szívbetegségei okozta halálozás arányszáma (6,4 százezrelék) több mint négyszerese a hasonló korú nőkének. Az Egyesült Államokban 1970-ben a nők szívhalálozási arányszáma a 15—24 évesek csoportjában 63%-a, a 25—34 évesek csoportjában pedig, csak 51%-a a férfiak szívhalálozásának.

Századunk második felében rendkívül gyors ütemben emelkedik a fiatal produktív korú férfiak halálozási többlete. Ebben a korszakban a korábbi évtizedeket jellemző, „massivhatású tömegártalmakkal" szemben egyre inkább a „mikro hatású tömegártalmak" (balesetek stb.) kerültek előtérbe, melyek végső soron az iparosodással, a technika fejlődésével, az ingerdús városi környezettel, az urbanizáció egyes negatív hatásaival vannak összefüggésben.

A fiatal produktív korú férfiak életét fenyegető veszélyek nemcsak Európában, hanem a többi kontinens fejlett államaiban is (Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália, Japán stb.) növelik a nemek halandósága közötti különbséget. A 15—39 éves korú férfiak halálozási többletének indexei olyan fejlődő országokban, mint pl. Brazília, Argentína, Mexico stb., 1970-ben még alacsonyabbak voltak, mint a fejlett országokban. Az ENSZ 1974. évi Demográfiai Évkönyvében közölt adatokból az a jelenség is megállapítható, hogy egyes fejlődő országokban (Peru, Pakisztán, Sri Lanka stb.) 15—39 éves korban nem a férfiak, hanem a nők halandósága a kedvezőtlenebb, hasonlóan ahhoz az arányhoz — amilyen az — Kelet-Európában a huszadik század elején volt.

IRODALOM

Keyfitz, V.—Flieger, W.: World Population. An analysis of vital data. Chicago—London 1968.

Dr Klinger András: Magyarország népesedési helyzete az 1960-as években. *Statisztikai Szemle* 1970. 11. sz. 1111—1137 p. 1970. 12. sz. 1215—1240. p.

Dr. Mádai Lajos: A serdülők életét fenyegető veszélyek. *Élet és Tudomány* 1972. 1864—1865. p.

Dr. Mádai Lajos: Változások a 15—19 évesek halandóságában. *Népegészségügy* 53. 1972. 363—365 p.

Pallós Emil: Magyarország halandósági táblái 1900/01-től 1967/68-ig. Népességtudományi Kutató Intézet Közleményei 34. Budapest 1971/2.

Ptoukha, M.: La population de l'Ucraine jusqu'en 1960. Bulletin de l'Institut International de Statisztique. Tome XXV. 3. Livraison. La Haye 1931. 70—94 p.

Vallin, I.—Chesnais I.—C.: Évolution récente de la mortalité en Europe dans les pays anglo-saxons et en Union Sovietique 1960—1970. *Population* 1974. 4—5. 861—897 p.

Westergaard, H.: Die Lehre von der Mortalität und Morbilität. Jena. 1901.

Demográfiai Évkönyvek 1964—1975 (Központi Statisztikai Hivatal).

Demographic Yearbook 1974. United Nations, New York, N. Y.

A Magyar Szent Korona országainak 1901—1915 éves gümőkórhalálozása. *Magyar Statisztikai Közlemények.* Új sorozat. 62. Központi Statisztikai Hivatal 1925.

Magyarország népesedése 1960. *Statisztikai Időszaki Közlemények.* Központi Statisztikai Hivatal 1962/1.

Sex differentials in mortality. *Statistical Bulletin.* Vol. 55. Aug. 1976. Metropolitan Life Insurance Company New York City.

Statistique Internationale du Mouvement de la Population d'après les recherches d'état civil. Paris 1907.

ТЕНДЕНЦИЯ ИЗБЫТКА СМЕРТНОСТИ МУЖЧИН В МОЛОДОМ ПРОДУКТИВНОМ ВОЗРАСТЕ В ЕВРОПЕ С НАЧАЛА XX-ГО СТОЛЕТИЯ

Резюме

В начале XX-го века в Венгрии общий коэффициент смертности мужчин (всего мужского населения) был только на 4% выше, по сравнению с женщинами. Низкая разница в смертности между двумя полами резко увеличилась в период 1900—1970 гг. не только в Венгрии, но и в других странах Европы, а также в развитых заокеанских странах.

На рубеже XIX. и XX. столетий избыток смертности мужчин показался самым высоким (28%) в возрастной группе 45—54 лет. В среднем за годы около 1970 г. разница в смертности между мужчинами и женщинами достигла самой высокой величины в возрастной группе 15—39 лет. Смертность мужчин в возрасте 20—24 лет была на 164%, смертность мужчин в возрасте 15—19 лет — на 133%, а в возрасте 25—29 лет — на 124% выше, чем у женщин соответствующего возраста.

В начале XX-го столетия в Западной и Северной Европе в возрастных группах 15—34 лет смертность мужчин была несколько выше, чем у женщин, а в Восточной Европе смертность женщин показалась менее благоприятной.

Индексы избытка смертности мужчин шести стран (Англии и Уэльса, Бельгии, Франции, Голландии, Венгрии и Швеции) показывают интересные тенденции в период 1900—1970 гг. Между 1900 и 1930 гг. избыток смертности мужчин в возрасте 15—39 лет едва изменялся в Англии и Уэльса, и в Швеции; в Бельгии и Франции прекратился избыток смертности женщин, в Венгрии это явление создалось только в 1938 г. Также и в период 1930—1970 гг. смертность женщин снизилась в большей мере, чем у мужчин, вследствие чего пропорция избытка смертности мужчин увеличилась все быстрее и быстрее. Этот процесс значительно ускорился между 1950 и 1960 гг., эта тенденция дальше увеличилась в Европе (а также в США) за 1970-ые годы.

В начале XX-го столетия в Восточной Европе избыток смертности женщин был вызван высоким количеством смертей туберкулезом у женщин в возрасте 15—39 лет. В других регионах Европы не было значительной разницы в смертности туберкулезом между двумя полами. Вследствие успешной борьбы против заразных заболеваний в период 1930—1970 гг. произошли значительные изменения в структуре основной причины смерти женщин. Частота туберкулеза уменьшалась и насильственные смерти (несчастные случаи, самоубийства) принял место туберкулеза. Несчастные случаи, самоубийства встречаются гораздо чаще среди причин смерти мужчин, чем у смертности женщин. Избыток смертности мужчин объясняется главным образом этими экзогенными причинами смерти, а также — хотя в меньшей мере — более высоким количеством смертей мужчин сердечными заболеваниями.

EXCESS MALE MORTALITY TRENDS IN YOUNG PRODUCTIVE AGE IN EUROPE SINCE THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Summary

At the beginning of the 20th century in Hungary the crude mortality rate of males (total male population) was only by 4 per cent higher than that of females. The slight difference in mortality between the sexes grew significantly not only in Hungary but also in the other countries of Europe as well as in the oversea developed countries in the 1900—1970 period.

At the turn of the century mortality surplus of males was the highest (28 per cent) in the age-group of 45—54 years. On the average of the years around 1970 the difference in mortalty between males and females reached the maximum in the age-group of 15—39 years. Mortality of 20—24 years old men was by 164 per cent, that of males aged 15—19 years by 133 per cent and that of men of 25—29 years by 124 per cent higher than mortality of females of the corresponding age.

At the beginning of the 20th century in West- and North Europe in the age-groups of 15—34 years the mortality of males was higher than that of females, in Eastern Europe, however, mortality of females was less favourable.

The mortality surplus indices of six countries (England and Wales, Belgium, France, the Netherlands, Hungary, Sweden) show interesting trends in the 1900—1970 period. Between 1900 and 1930 the mortality surplus of 15—39 years old males scarcely changed in England and Wales, Sweden, the mortality surplus of females cease in Belgium and France; this phenomenon appeared in Hungary only in 1938. Also in the 1930—1970 period mortality of females decreased to a greater extent as compared to males, as a result of which the ratio of mortality surplus of males increased more and more rapidly. This process accelerated very much between 1950 and 1960, this trend continued to increase in Europe (in the USA, too) in the 1970s.

At the beginning of the 20th century in Eastern Europe the mortality surplus of females was caused by the great number of deaths with tuberculosis of females aged 15—39 years. In the other regions of Europe there was no significant difference in the mortality with tuberculosis between the two sexes. In consequence of the successful fight against infectious diseases between 1930 and 1970 significant changes took place in the strukture of the underlying causes of death of males and females aged 15—39 years. The incidence of tuberculosis decreased, its place was taken by causes of death by violence (accidents, suicide). The incidence of accidents, suicides is much higher among the causes of death of males as compared to females. Mortality surplus of males is mainly explained with these exogenosus causes of death and though to a smaller extent also with the higher incidence of deaths of males with cardiac diseases.

A FIATALKORÚAK TERHESSÉGMEGSZAKÍTÁSÁNAK PROBLÉMÁI

DR. FARKAS MÁRTON

AZ AKCELERACIÓ HATÁSA A FIATALKORÚAK SZEXUÁLIS ÉLETÉRE

Az elmúlt másfél évtized során fontos változások mentek végbe a szexuális magatartásban az egész világon, de különösen Európában és Észak-Amerikában. Számos vizsgálat bizonyítja, hogy a nemi érintkezés fiatalabb korban kezdődik, több a házasság előtti és a házasságon kívüli nemi érintkezés. Mindez, továbbá a növekvő promiszkuitás is növeli a nem kívánt terhességek és terhességmegszakítások számát.

A terhességmegszakításoknak az utolsó évtizedben bekövetkezett számszerű növekedése mellett nőtt a fiatalkorúak részesedése is *(Barsy és Sárkány 1963; Kovács és Paulin 1973; Dömötöri és mtsai 1973; Farkas 1973)*. Ennek a ténynek komoly jelentőséget kell tulajdonítanunk, mivel a terhességmegszakításnak a születési és terhességi arányszámokra gyakorolt hatásán kívül a *termékenységet* távlatilag és minőségileg érintő szerepe is van *(Miltényi 1970)*.

A menarche-kor állandó csökkenést mutat, ami évtizedenként csaknem 4 hónapot tesz ki *(Huber 1973)*. Nyugat-Ausztriában az 1956. után születettek átlagos menarche-kora 12,74 $\pm$ 0,09 év, de a csökkenés tendenciája is megfigyelhető. Lodz környékén a menarche időpontja 12 év és 7 hónap, és kevés kivétellel a 10. és 16. év között megjelenik *(Komorowska 1973)*.

Feldolgozott anyagunkban (3029 fiatalkorún végzett terhességmegszakítás) a menarche átlagosan a 13. évben jelentkezett. A fiatalkorúak nagyobb része (89%) legfeljebb két éve rendszeresen nemi életet élt. Két évnél hosszabb idő óta a megkérdezettek 11%-a tartott fenn nemi kapcsolatot.

A legtöbb terhesség az első menstruációtól számított 3—4. évben következett be, noha teherbe esés ellen nem védekeztek korábban sem.

1. A Menarche-tól a terhesség bekövetkeztéig eltelt idő

Период, прошедший с первой менструации до наступления беременности

Time passed from the menarche to the occurrence of pregnancy

Év	Esetszám N	Esetszám %
(1)	(2)	
1	117	4,0
2	484	15,9
3	848	28,0
4	837	27,6
5	531	17,5
6	212	7,0

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Количество случаев.

Heading: (1) Year; (2) Number of cases.

2. A megszakított terhességek sorszám szerint

Прерванные беременности по номеру по порядку

Pregnancies interrupted, by serial number

A terhesség sorszáma	Esetszám N	%
(1)	(2)	
I.	2341	77,3
II.	609	20,1
III.	68	2,2
IV.	11	0,4

Горизонтальная графа: (1) Номер по порядку беременности; (2) Количество случаев.

Heading: (1) Serial number of pregnancy; (2) Number of cases.

3. A terhesek életkora és száma, a terhesség kora és a megszakítás módja 1961—1973 között a Szegedi Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikán

Возраст и число беременных женщин, возраст беременности и способ прерывания в период 1961—1973 гг. в Сегедской клинике по акушерству и гинекологии

Age and number of pregnant women, gestational age and way of interruption. In the 1961—1973 period in the Szeged Obstetric-Gynaecological Clinic

Életkor	Esetek száma		Terhesség ideje (3)			Megszakítás módja 12 hét felett (6)	
			12 hét alatt	12 hét felett		Prostaglandin $F_2\alpha$	20%-os NaCl
(1)	(2)		(4)	(5)			
12—18	3 029	(9,6%)	2 817	212	(7,5%)	17	195
18<	28 492		28 206	286	(1,0%)	65	221
1. Összesen	31 521		31 023	498	(1,6%)	82	416

Горизонтальная графа: (1) Возраст; (2) Количество случаев; (3) Срок беременности; (4) Ниже 12 недель; (5) Выше 12 недель; (6) Способ прерывания свыше 12 ндель
Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (1) Age; (2) Number of cases; (3) Gestational age; (4) Under 12 weeks; (5) Over12 weeks; (6) Way of interruption over 12 weeks.
Lateral text: 1. Total.

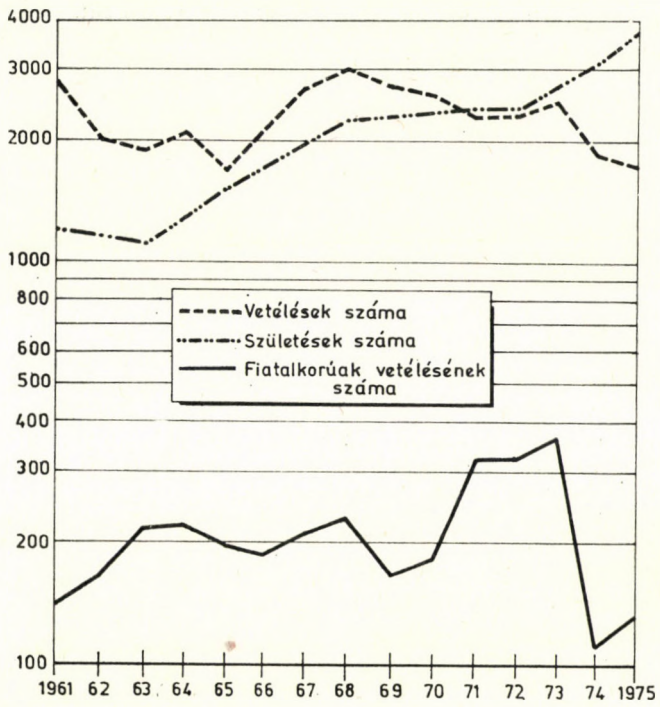
A művileg megszakított terhesség az esetek 77,3%-ában az első terhesség volt.

A terhesség első trimeszterében a fizikai dolgozók (67%), a második trimeszterben a tanulók és szellemi dolgozók vannak többségben (57%). A suicid hajlam előfordulása és az ideggyógyászati betegségek is az utóbbi rétegben gyakoribbak (61,9%).

A Szegedi Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikán az 1961—1973 közötti 13 év folyamán 31 521 terhességmegszakítás történt, 3029 (9,6%) esetben fiatalkorúakon.

A terhesek számát és korát, valamint a 12 hetet meghaladó terhességek számát és megszakításának módját a 3. táblázat mutatja.

Az 1961—1975. között eltelt 15 év alatti összes szülés és vetélés, valamint a fiatalkorúak művi vetélésének számát az *I. ábrán* tüntettük fel.

Общее число беременностей, закончившихся в Сегедской клинике по акушерству и гинекологии в период 1961—1975 гг.

Total number of pregnancies terminated in the Szeged Clinic for Obstetrics and Gynaecology between 1961 and 1975

Az *I. ábra* azt mutatja, hogy az összes vetélések száma 1968-ban érte el a maximumot, majd fokozatosan csökkent. Ezen belül azonban a fiatalkorúak 12 hét alatti és feletti terhességmegszakításának száma 1973-ig növekvő tendenciát mutat.

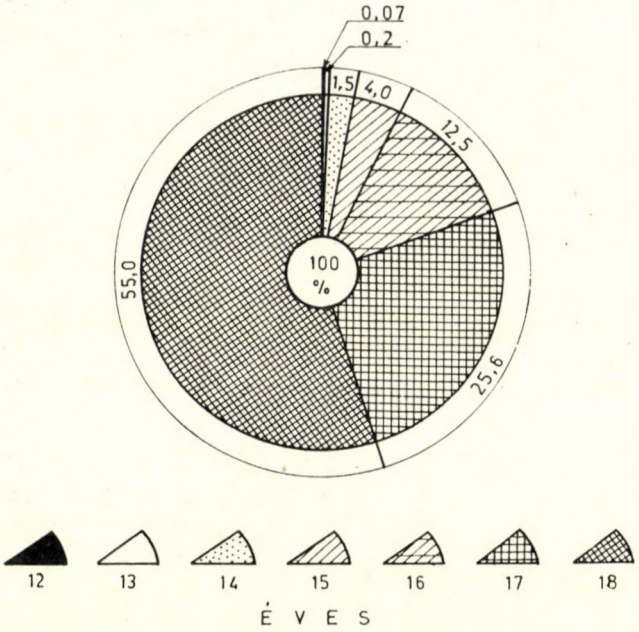
A szülések száma 5 év óta meghaladja az összes vetélésekét, különösen az 1974-ben érvénybe lépett családvédelmi rendelet megjelenése után.

A *II. ábrán* a fiatalkorú terhesek korszerinti megoszlását láthatjuk.

A *II. ábra* mutatja, hogy a fiatalkorúak terhességmegszakításának nagy részét (93,1%) 16—18 év között végeztük (Farkas és mtsai 1974). A fiatalkorúak biológiai kolerációjával párhuzamosan növekedett a terhességmegszakítások gyakorisága is.

Vizsgálatunk célja az volt, hogy megállapítsuk a terhességmegszakítások szövődményeit. Ezek közül elsősorban az orvosi és társadalmi problémák eredetére akartunk választ kapni. Továbbá összehasonlító vizsgálatokat végeztünk a fiatalkorúak és a 19—20 évesek terhességmegszakítását követő ártalmak között.

Az eddig végzett és ajánlott terhességmegszakítási módszereken kívül új eljárást dolgoztunk ki, aminek alkalmazásával elkerülhetők a terhességmegszakítást gyakran követő durva cervix sérülések.

Распределение молодых беременных женщин по возрасту

Distribution of young pregnant females by age

FIATALKORŰAK TERHESSÉGMEGSZAKÍTÁSÁNAK ORVOSI ÉS TÁRSADALMI VONATKOZÁSAI

A korszerű fogamzásgátlók (orális antikoncipiensek, méhen belüli eszközök) elterjedésének ellenére magas még azoknak a száma, akik művi vetéléshez folyamodnak. A legális abortusz — noha arra szükség van mindenütt — pedig a születéskorlátozás egyik legelőnytelenebb módja, mert vele párhuzamosan nőnek az iatrogén egészségügyi és társadalmi ártalmak.

„Mindenáron arra kell azonban törekedni, hogy később kiviselni szánt terhességet sohasem előzzön meg interruptio, tehát csak olyanok terhességét szakítsuk meg, akik lezárták fajfenntartási tevékenységüket" *(Szontágh 1974)*.

A megelőző abortusz jelentősen rontja a későbbi magzat, illetve újszülött kilátásait. Különösen érvényes ez a megállapítás a fiatalkorúakra, mert a művi terhességmegszakítás korai és késői szövődményei annál nagyobb gyakorisággal jelentkeznek, minél fiatalabb a műtéten átesett nő.

Intézetünkben az 1970—1974. közötti 5 év folyamán 13 669 terhességmegszakítás történt, 1334 (9,7%) esetben fiatalkorúakon. Felmérésünk retrospektív módon történt, ezért csak 916 fiatalkorú terhességmegszakítását tudtuk a szempontjaink szerint értékelni.

A szülések és vetélések, valamint a fiatalkorúak szüléseinek és terhességmegszakításainak számát a 4. tábla tünteti fel.

Amint a táblán is látható, klinikánkon a születések száma 1970—1974 között 34,4%-kal emelkedett, viszont a vetélések száma 60,1%-kal csökkent. A családvédelmi rendelkezés megjelenése után a szülések száma 1974-ben az 1973. évihez viszonyítva 19,5%-kal növekedett, a vetéléseké pedig ezen időszakban 31,2%-kal csökkent.

4. A női klinika összes, valamint a fiatalkorúak szülésének és vetélésének száma 1970—1974

Общее количество родов и абортов, а также количество родов и абортов молодых женщин в женской клинике в 1970—1974 гг.

Total number of child-births and abortions as well as number of child-births and abortions of young females in the Women's Clinic. 1970—1974.

Év	Az összes (2) születések száma	vetélések száma	Fiatalkorúak szülésének száma		vetélésének száma	
(1)	(3)	(4)	(5)		(6)	
1970	2 452	3 153	36		195	
1971	2 415	3 040	92		338	
1972	2 468	2 830	100		335	
1973	2 654	2 752	103		351	
1974	3 296	1 894	124		115	
1. Összes	13 285	13 669	455	(3,4%)	1334	(9,7%)

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Общее; (3) Число родов; (4) Число аботов; (5) Число родов молодых женщин; (6) Число абортов молодых женщин.
Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (1) Year; (2) Total; (3) Number of child-births; (4) Number of abortions; (5) Number of child-births of young females; (6) Number of abortions of young females.
Lateral text: Total.

A fiatalkorúak terhességének sorsa is pozitív irányban változott a fenti időszakban.

További előnyös változás következett be 1975-ben is, mert a szülések száma a korábbi évhez viszonyítva 11,1%-kal növekedett, a vetéléseké pedig 10%-kal csökkent.

Klinikánk anyaga szerint a fiatalkorúak terhességmegszakításának aránya 1973-ban volt a legmagasabb (12,8%), majd 1974-ben 6,1%-ra csökkent. Az 1334 terhességmegszakításon átesett fiatalkorú közül 71 (5,3%) előzetesen egyszer már szült. A szülésre vállalkozó fiatalkorúak száma is nőtt az utóbbi 5 év — különösen az elmúlt 3 év — alatt. Adataink szerint az elmúlt 5 év folyamán 455 (25,4%) fiatalkorú szült, közülük 103 (22,6%) hajadon volt.

A vizsgálatba bevett 916 fiatalkorú terhes közül 539 (58,8%) szegedi, 224 (24,4%) falusi és tanyai, 153 (16,7%) pedig más városból került műtéti beavatkozás végett a klinikára. Budapesten a fővárosi-vidéki arány 53:47%, az utóbbi 2 évben azonban már a vidéki fiatalkorúak vannak többségben (55, illetve 53%).

Az utóbbi 5 év alatt a 916 fiatalkorú terhes közül fizikai dolgozó 41,6%, tanuló és adminisztratív dolgozó 36,4% egyéb dolgozó, háztartásbeli és eltartott 22,1% volt.

Ugyanezen idő alatt vizsgálati anyagunkban a 12 hetet meghaladó terhes közül 47 (36,4%) tanuló és adminisztratív dolgozó, 43 (33,3%) fizikai dolgozó, 39 (30,2%) egyéb dolgozó, háztartásbeli és eltartott *(Farkas és mtsai 1974)*.

A FIATALKORÚAK ÉS 19—20 ÉVESEK TERHESSÉGMEGSZAKÍTÁSÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÓ ÉRTÉKELÉSE

1. Míg a felnőttek terhességének 49,3%-a szüléssel végződött és 50,7%-a került terhességmegszakításra, addig a fiatalkorúak terhességéből (1789) csak 25,4%-a végződött szüléssel és 74,6%-a művi vetéléssel.

A 19—20 évesek terhességének (2362) 41,8%-a szüléssel végződött és 58,2%-a került terhességmegszakításra.

1 szülésre felnőtt korban 1,03, fiatalkorúak esetén 2,93 vetélés jut. 19—20 éves korúaknál ez az arány 1:1,39.

2. Az 5. táblából megállapítható, hogy a 916 fiatalkorú terhességmegszakításának többsége, 94,2%-a, a 16—17—18 évesek korcsoportjára jut, 4,1%-a a 15 évesekére, és csak 1,7%-a a 12—14 évesek korosztályára. Eredményeink megegyeznek a főváros és vidék adataival, ahol a terhességmegszakításon átesettek 93,2%-a 16—17—18 éves.

Az 5 év során a vizsgálatba bevont megszakított terhességekből 803 (87,7%) az első, 98 (11,7%) a második, és 15 (1,6%) a harmadik és negyedik terhesség volt. Az 1334 terhes közül azonban 71 (5,3%) már szült.

A terhességmegszakítás, ill. a vetélés befejezése 71 (7,8%) esetben orvosi javallat alapján történt.

5. A fiatalkorú terhesek életkor szerinti megoszlása
Распределение молодых беременных женщин по возрасту
Distribution of young pregnant females by age

Év	Életkor 12	13	14	15	16	17	18	Összesen
(1)				(2)				(3)
1970	**0**	**0**	**1**	**8**	**36**	**57**	**93**	**195**
1971	**0**	**3**	**4**	**7**	**36**	**66**	**89**	**205**
1972	**0**	**1**	**4**	**10**	**27**	**61**	**109**	**212**
1973	**0**	**0**	**2**	**6**	**24**	**63**	**94**	**189**
1974	**0**	**0**	**1**	**7**	**22**	**42**	**44**	**115**
1. Összesen	**0**	**4 (1,7%)**	**12**	**38 (4,1%)**	**145 (16%)**	**288 (31,4%)**	**429 (46,8%)**	**916**

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Возраст; (3) Всего.
Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading (1) Year; (2) Age; (3) Total.

A fiatalkorúak terhességmegszakításának okai között a leggyakrabban, 878 esetben (95,9%) az szerepelt, hogy hajadon (6. tábla). Budapesten a terhességmegszakításra kerülő 18 éven aluliak 86%-a, a 16 éven aluliak pedig kivétel nélkül hajadonok *(Dömötöri és mtsai 1974).* A szociális és egyéb ok csak 38 (4,1%) esetben fordult elő.

A terhesség kora szerinti megoszlást tekintve az 1334 fiatalkorú terhesség közül a 12 hetet meghaladó terhességek aránya 7,5% volt. A vizsgálati anyagban 129 (14,1%) fiatalkorú terhességének kora a 12 hetet meghaladta (7. tábla). Ebből 67 (51,9%) szegedi vagy más városi, 62 (48,1%) pedig falusi és tanyai volt.

3. 1974-ben a szülések száma 1970-hez viszonyítva 34,4%-kal növekedett, a terhességmegszakításoké pedig 60,1%-kal csökkent.

6. Fiatalkorúak terhességmegszakításának okai
Причины прерывания беременности молодых женщин
Reasons for the interruption of pregnancy of young females

A terhességmegszakítás motivációi	Összesen	
(1)	(2)	
1. Hajadon	878	(95,9%)
2. Szociális és családi ok	7	
3. Lakáshiány	8	
4. Külön él	2	(4,1%)
5. Katona a vőlegénye	8	
6. Tanul	2	
7. Szült már kétszer	1	
8. Kisgyermeke van	7	
9. Nem akar még szülni	3	
10. Összesen	916	

Горизонтальная графа: (1) Мотивации прерывания беременности; (2) Всего.
Вертикальная графа: 1. Незамужняя; 2. Социальная и семейная причины; 3. Нет квартиры; 4. Живет отдельно; 5. Жених — солдат; 6. Учится; 7. Она родила уже два раза; 8. У нее маленький ребенок; 9. Она не желает еще родить; 10. Всего.

Heading: (1) Motivation of interruption of pregnancy; (2) Total.
Lateral text: 1. Single female; 2. Social and family reason; 3. Lack of flat; 4. Living separately; 5. Bridegroom is a soldier; 6. Learning; 7. She had already two deliveries; 8. She has a young child; 9. She does not yet want to give birth to a child; 10. Total.

7. A terhesség kora szerinti megoszlás
Распределение по возрасту беременности
Distribution by gestational age

A terhesség nagysága	Év 1970	1971	1972	1973	1974	Összesen	
(1)			(2)				(3)
1. 12 hét alatt	171	176	190	165	85	787	(85,9%)
2. 12 hét felett	24	29	22	24	30	129	(14,1%)
3. Összesen	195	205	212	189	115	916	

Горизонтальная графа: (1) Возраст беременности; (2) Годы; (3) Всего.
Вертикальная графа: 1. Ниже 12 недель; 2. Выше 12 недель; 3. Всего.

Heading: (1) Gestational age; (2) Year; (3) Total.
Lateral text: 1. Under 12 weeks; 2. Over 12 weeks; 3. Total.

A 19—20 évesek szülése az összes szülés 7,49%-át, a fiatalkorúaké pedig 3,4%-át képezi.

4. A 19—20 évesek szülésének száma (154) az 1970. évi összes szülés 6,3%-át teszi ki, ami 1974-ben (311) 9,4%-ra emelkedett. A fiatalkorúak szülésének száma az 1970. évi összes szülés 1,5%-a, 1974-ben 3,8%-a.

5. A fiatalkorúak vetélésének aránya 1970-ben az összes vetélés 6,2%-a, 1974-ben 6,1%-a. Az arány a legmagasabb 1973-ban volt (12,8%). Ezen években a 19—20 évesek terhességmegszakításának aránya 9,5%, illetve 11,8% volt az összes vetélésen belül. Az 5 éves időszakban a fiatalkorúak és a 19—20 évesek

terhességmegszakításának az összes vetéléshez viszonyított aránya közel azonos, 9,7%, illetve 10,1% volt.

6. Míg a 231 fiatalkorú terhes közül 1970-ben 36 (15,5%) szült, addig 1974-ben a 239 terhesség 51,8%-a (124) végződött szüléssel. Ezen években a tizennyolc éven felüli terhesek közül 154 (34,1%), illetve 331 (59,7%) szült.

Mindezt összevetve megállapíthatjuk, hogy az 1974-ben érvénybe lépett egészségügyi rendelkezések általánosságban is, de különösen a fiatalkorúak és a 19—20 évesek között a családi-házassági viszonyok tendenciájában hatásos intézkedéseknek bizonyultak. A fiatalkorúak és a 18 év felettiek szülésének növekvő száma a családdal és társadalommal szembeni felelősségtudat kibontakozását jelenti.

7. A szegedi és falusi fiatalkorúak terhességmegszakítása csökkent, míg a más városbelieké növekedett annak ellenére, hogy átlagban a szegediek aránya jelenleg is közel 60%. A számadatok azt mutatják, hogy Szegeden rendelkeznek a legtöbben a fogamzásgátlással kapcsolatos ismeretekkel is. A szegedi és más városi, illetve falusi és tanyai fiatalkorúak terhességmegszakítása a 19—20 évesekével közel azonos százalékban fordul elő.

8. A terhességmegszakításon átesettek közül a fizikai dolgozók vannak többségben mindkét korosztályban. A 19—20 éves korosztályban a tanulók száma kisebb, viszont az adminisztratív és egyéb dolgozók száma több, mint a fiatalkorúaké.

9. A fiatalkorúak terhességmegszakításának legnagyobb gyakorisága továbbra is a 16—18 évesek korosztályára esik, ami csaknem azonos a 19—20 évesek terhességmegszakításával. A számadatok azt bizonyítják, hogy a középiskolákban vagy szakiskolákban többet kell foglalkozni a nevelőknek a fiatalság szexuáletikai nevelésével.

10. A terhesség sorszáma szerint lényeges, hogy továbbra is az első terhességet szakítják meg leggyakrabban. A két korosztályban az első és második terhesség megszakítása azonos arányban fordul elő. A második terhesség megszakítása azonban az utóbbi években csökkent.

11. A terhességmegszakítás okai között az orvosi javallat elenyésző, hasonlóan a szociális, vagy családi okból történő művi vetéléshez. A hajadonok magas száma mindkét korosztályban arra hívja fel a figyelmet, hogy több ismerettel kell ellátni őket az első terhességmegszakítás elkerülése érdekében.

12. Megállapítottuk, hogy amíg felnőttkorban 1%-ban fordult elő a 12 hetet meghaladó terhesség megszakítása, addig a fiatalkorúak esetén 7,5%-ban. Az utóbbi arány a vizsgált 916 esetben 14,1%. A 19—20 évesek között 5,2%-ban fordult elő a 12 hetet meghaladó terhességek megszakítása *(Farkas 1976).*

13. Az irodalmi adatok alapján is kiderült, hogy a terhességmegszakítás az akut, vagy késői anatómiai változásokon kívül pszichikai és szexuális zavarokkal jár.

A FIATALKORÚAK ÉS A 19—20 ÉVESEK TERHESSÉGMEGSZAKÍTÁSÁNAK KÉSŐI SZÖVŐDMÉNYEI

A terhességmegszakítások késői szövődményeinek felderítésére két lehetőség kínálkozik: a művi vetélésen átesettek bizonyos idő eltelte után történő felkeresése, vagy olyan retrospektív vizsgálat, mely adott szülészeti esemény kapcsán számba veszi az ápolt nőbeteg addigi termékenységi történetét. Az előbbi hátránya, hogy minél nagyobb a vetélés és a megfigyelés közötti időszak (ami egyfelől a vizsgálat előfeltétele), annál kisebb a torzításmentes következtetés lehetősége. Az utóbbi módszer megbízhatóságára vonatkozóan több szülészeti eseménnyel kapcsolatos adat ismeretes, ezért adatfeldolgozásunk során mi is az utóbbi módszert választottuk.

Az 1971—1975. évek közötti időszakban 1716 nő jelentkezett meddőség miatt kezelésre. Korábbi vizsgálataink során megállapítottuk, hogy az utóbbi öt év során klinikánk nőgyógyászati betegeinek 12,1%-át a sterilitás miatt kivizsgálásra felvettek képezték *(Farkas 1975).*

Kiderült, hogy a meddőség 52,2%-a primer, 47,8%-a pedig szekunder sterilitás volt.

Az 1971—1975 közötti 5 év szekunder sterilitását elemeztük, különös tekintettel a fiatalkorúak és a 19—20 évesek arányára.

Ezen belül is a közvetlen interrupció után bekövetkezett szekunder sterilitás kialakulásában való részvételük tarthat számot érdeklődésre.

8. A meddőség előfordulásának gyakorisága és megoszlása klinikánkon az utóbbi 5 évben

Частота и распределение стерильности в нашей клинике за последние 5 лет

Incidence and distribution of sterility in our clinic in the recent five years

Év	Meddőség (2)					Gyakoriság a nőgyógyászati betegek százalékában
	Összes	Elsődleges		Másodlagos		
	N	N	%	N	%	
(1)	(3)	(4)		(5)		(6)
1971	308	171	55,5	137	44,5	10,8
1972	299	159	53,2	140	46,8	12,0
1973	306	163	53,3	143	46,7	12,0
1974	392	209	53,3	183	46,7	13,5
1975	411	194	47,2	217	52,8	14,1
1. Összesen	1716	896	52,2	820	47,8	12,5

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Стерильность; (3) Всего; (4) Первичная; (5) Вторичная; (6) Частота в процентах больных гинекологии.
Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading (1) Year; (2) Sterility; (3) Total; (4) Primary; (5) Secondary; (6) Incidence as per cent of gynaecological patients.
Lateral text: 1. Total.

9. A fiatalkorúak és a 19—20 éves korúak aránya a secunder sterilitás miatt kezeltek között

Доля молодых женщин и женщин в возрасте 19—20 лет в общей численности больных, леченных от вторичной стерильности

Ratio of minors and those aged 19—20 years among patients treated with secondary sterility

Év	Másodlagos meddőséggel kezeltek (2)				
	Összesen	13—18 évesek		19—20 évesek	
	N	N	%	N	%
(1)	(3)	(4)		(5)	
1971	137	6	4,4	10	7,3
1972	140	8	5,7	16	11,4
1973	143	12	8,4	12	8,4
1974	183	7	3,8	20	10,9
1975	217	15	6,9	17	7,8
1. Összesen	820	48	5,9	75	9,1

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Больные, леченные от вторичной стерильности; (3) Всего; (4) В возрасте 13—18 лет; (5) В возрасте 19—20 лет.
Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (1) Year; (2) Patients treated with secondary sterility; (3) Total; (4) Aged 13—18 years; (5) Aged 19—20 years.
Lateral text: 1. Total.

A sterilitás miatt jelentkezők adatainak számítógépes feldolgozása a SZOTE Számítóközpontjában készült retrospektív adatgyűjtés alapján.

A betegek adatait az általunk készített kódlapokra vettük fel. Negyvenegy fő kérdésre adtunk választ. Az első 6 a személyi, a 7—21-ig a sterilitás szempontjából legfontosabb anamnesztikus, a 22—41-ig pedig a vizsgálati és kezelési eredmények adatait tartalmazza. A sterilitás miatt felvett betegek adatainak kódszámokkal ellátott gépi feldolgozásának közlése folyamatban van, ezért e helyen eltekintünk azok részletes ismertetésétől *(Kincses és mtsai 1976).*

A meddőség előfordulásának gyakoriságát és megoszlását a 8. tábla tünteti fel. Látható, hogy a meddőség miatt kezeltek aránya 1971—1975 között 33,4%-kal növekedett. Ezen idő alatt az elsődleges 13,5%-kal, a másodlagos meddőség pedig 58,4%-kal emelkedett.

Az 1971—1975 közötti 5 év alatt 820 (47,8%) szekunder sterilitás fordult elő. Ennek 5,9%-a (48 eset) 13—18 évesek, 9,1%-a (75 eset) pedig a 19—20 évesek közül került ki (9. tábla).

A 820 szekunder sterilitás 32%-a (301 eset) művi vetélés után következett be. Ennek a 40,5%-át (122 eset) a fiatal és a 19—20 éves korban végzett terhességmegszakítás képezte, illetve spontán vetélés és szülés után jött létre (10. tábla).

10. A fiatalkorban és a 19—20 éveseken végrehajtott terhességmegszakítás aránya a közvetlen interruptio után bekövetkezett secunder sterilitásban

Доля прерываний беременностей, проведенных у малолетних женщин и женщин в возрасте 19—20 лет во вторичной стерильности, наступившей непосредственно после прерывания

Ratio of interruptions of pregnancies carried out with minors and with those aged 19—20 years in the secondary sterility occurred directly following interruption

Év	Terhességmegszakítást követő másodlagos meddőség (2)				
	Összesen	megszakításon átesett 13—18 évben terhesség-		megszakításon átesett 19—20 évben terhesség-	
	N	N	%	N	%
(1)	(3)	(4)		(5)	
1971	43	6	14,0	10	23,3
1972	40	8	20,0	15	37,5
1973	54	12	22,2	12	22,2
1974	69	7	10,1	20	29,0
1975	95	15	15,8	17	17,9
1. Összesen	301	48	15,9	74	24,6

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Вторичная стерильность после прерывания беременности; (3) Всего; (4) Женщины подвергнутые прерыванию беременности в возрасте 13—18 лет; (5) Женщины, подвергнутые прерыванию беременности в возрасте 19—20 лет.
Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading (1) Year; (2) Secondary sterility following interruption of pregnancy; (3) Total; (4) Females having undergone an interruption of pregnancy at the age of 13—18 years; (5) Females having undergone an interruption of pregnancy at the age of 19—20 years.
Lateral text: 1. Total.

A fiatalkorúak és a 19—20 évesek terhességmegszakítását követő szekunder sterilitás aránya az összes első művi vetélés után bekövetkezett meddőségen belül a 11. táblán látható. Az első terhességmegszakítás után létrejött másodlagos meddőség 49,4%-át a fiatalkorúakon és a 19—20 éves korban végzett művi vetélés képezi.

11. Fiatal- és 19—20 éves korban végzett első terhességmegszakítás előfordulása az első interruptiot közvetlenül követő másodlagos meddőség miatt kezeltek kórelőzményében

Частота первых прерываний беременности в истории больных, леченных от вторичной стерильности, последующей непосредственно за первым прерыванием

Incidence of first pregnancy interruptions carried out at juvenile age and age of 19—20 years in the case history of patients treated with secondary sterility following directly the first interruption

Év 1971—1975	összesen	Az első terhességmegszakítást közvetlenül követő másodlagos meddőség (2) 13—18 évben végzett első terhességmegszakítás		19—20 évben végzett első terhességmegszakítás	
(1)	(3)	(4)		(5)	
1. Esetek száma	166	36	21,7	46	27,7

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Вторичная стерильность, последующая непосредственно за первым прерыванием беременности; (3) Всего; (4) Прерывание беременности женщин в возрасте 13—18 лет; (5) Прерывание беременности женщин в возрасте 19—20 лет.
Вертикальная графа: 1. Количество случаев.

Heading: (1) Year; (2) Secondary sterility following directly the first pregnancy interruption; (3) Total; (4) Interruption of pregnancy carried out at the age of 13—18 years; (5) Interruption of pregnancy carried out at the age of 19—20 years.
Lateral text: 1. Number of cases.

A korábbiakban is említettük, hogy a terhességmegszakítás a születésszabályozás legelőnytelenebb formája. *Wynn M. és Wynn A.* (1973) az interrupciót követő terhesség kockázatát igen szemléletesen tünteti fel (III. ábra).

A Demográfia 1973. és 1974. évi számaiban vita folyt arról, hogy a tömeges méretű művi vetélések hatásairól sem pozitív, sem negatív értelemben nincs bizonyítékunk, noha túlzás nélkül állítható, hogy egyfelől a tömegesen végzett terhességmegszakítások, másfelől a távoli szövődmények, illetve a koraszülöttfrekvencia és a perinatális mortalitás növekedése között az ok-okozati kapcsolat igazolt tény *(Mikolás, 1973, Andorka és mtsai, 1974).*

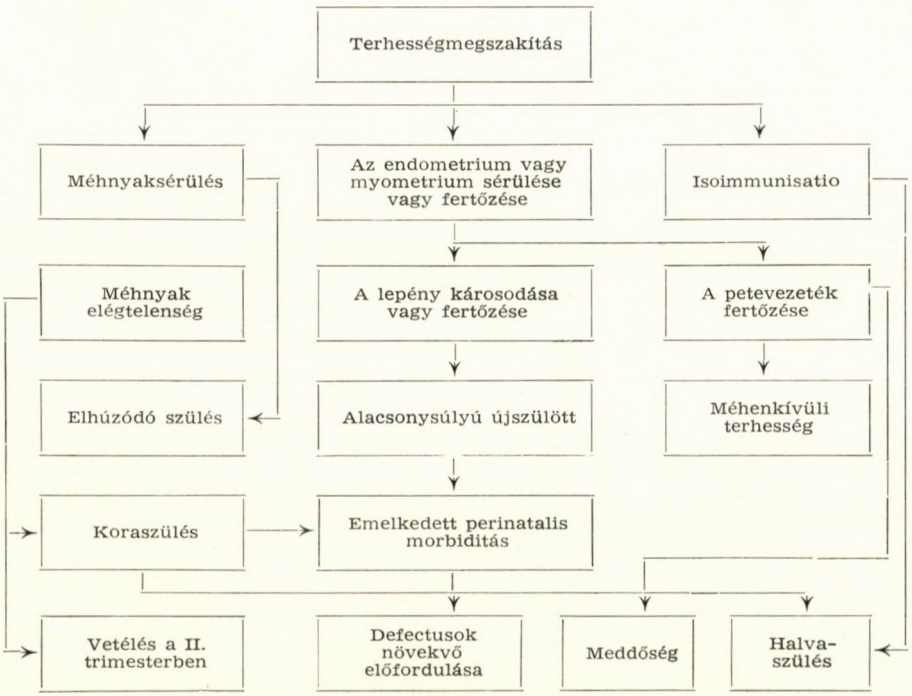
A terhességmegszakítást követő meddőséget már 1926-ban a kijevi nőgyógyászati kongresszuson bizonyítéknak fogadták el, amit egy 1973-ban megjelent angol statisztikai tanulmány megerősített, miszerint a legális művi vetélésen átesett nők 4,5%-ában sterilitás következett be. *Árvay 1951-ben* szigorú párhuzamosságot állapított meg számszerűleg is a vetélések gyakorisága és a meddő házasságok aránya között.

Raics és Árvay (1958) megállapította, hogy a terhességmegszakításon átesett primigravidáknak több, mint fele 1—6 éven belül nem jutott ismét teherbe. *Kontsek* (1964) vizsgálatai szerint az ellenőrzésre megjelentek közül 46,7% nem esett teherbe a terhességmegszakítást követő 2 1/2—4 év után.

A terhességmegszakítást — de különösen a fiatalkorúakét — követően a pszichés maradványok lehetőségére is gondolni kell. *Zwahr és mtsai* (1974) 206 asszony kapcsán 6—12 hónappal a terhességmegszakítás után elemzi a terhességmegszakítás utáni munkaképtelenség időtartamát a menstruációs ciklus helyreállítását, valamint a beavatkozást követő pszichikai és szexuális változásokat. Megállapította, hogy a pszichés és szexuális zavarok az interrupció utáni manifeszt kóros leleten túl, 6—12 hónappal a vetélés után is fennállnak.

A nők első megkérdezése alkalmával kiderült, hogy 15,1%-ban megváltozott szexualitásról számolnak be, de a betegek részletesebb explorációja kiderítette, hogy 22,7%-ban libido-zavar következett be. A nők 50,5%-ában az in-

terrupció pszichikai traumát okozott, és 6,8%-ban még 6—12 hónappal az interrupciót követően sem nyerték vissza pszichés egyensúlyukat (*Zwar és mtsai*, 1974).

III. Az interruptiót követő terhesség kockázata
Риск беременности после искусственного аборта
Risk of pregnancy following interruption

Kétségtelen tény, hogy a terhességmegszakítások a közvetlen szövődmények, de még inkább a késői következmények tekintetében a legnagyobb jelentőségűek. Számos szerző rámutatott, hogy az interrupció a későbbi kiviselni kívánt terhességekre károsító hatással van.

A terhesség művi megszakítása a méhnyak és a méhfal maradandó sérüléseivel járhat. Ezek a sérülések legtöbbször — látszólag — maradéktalanul gyógyulnak. Később azonban a kiviselni szánt terhesség lefolyásában zavarokat okoznak, vetéléshez, vagy koraszüléshez vezetnek. *Ruzicska és Szűcs* (1971) közepes erősségű korrelációt mutattak ki az előzően végzett terhességmegszakítások és a fellépő korai és éretlen szülések, spontán és fenyegető vetélések között. Anyaguk alapján úgy vélik, hogy a spontán vetélések és koraszülések esetén egyéb okok mellett az esetek 13—19%-ában — mint oki tényezőkkel — kell számolni az előző művi vetélések károsító hatásával.

A művi terhességmegszakításokkal kapcsolatos késői következmények annál is inkább figyelmet érdemelnek, mert *Barsy és Sárkány* (1963) szerint az első gyermek születése előtt a nők 18%-ának már volt művi vetélése.

Klinikánk 5 éves anyagában az először terhesek 9,9%-ánál következett be spontán vetélés. Ezzel szemben a nem szült, de már vetélés után levő asszonyok 25,4%-ának volt spontán vetélése, nem jobb a helyzet a koraszülés kérdésében sem. A nulliparák csoportjában csak 6,7%-ban, míg nem szült, de művi terhes-

ségmegszakítás után levő asszonyok csoportjában 14,3% volt a koraszülés előfordulása. Ugyanezen idő alatt fenyegető vetélés, vagy koraszülés miatt az először terhes nők 13,7%-át, míg a nem szült, de művi vetélésen átesett asszonyok 29,7%-át kellett intézeti kezelésben részesíteni.

A 916 fiatalkorún végzett terhességmegszakítás során 65 esetben (7,1%) fordult elő azonnali, korai és késői szövődmény.

Dömötöri és mtsai (1974) 6,63%-ban talált a fiatalkorúak terhességmegszakítását követően különböző szövődményt. A 12 héten aluli terhességmegszakítások esetén a szövődmények gyakorisága 4,2%, a 12 héten túliaknál pedig 31,6% volt.

Raics és Árvay (1958) a terhességmegszakítás közvetlen egészségkárosításának gyakoriságát 19,1%-ban, a késői szövődményeket pedig 50%-ban határozta meg. Az utóbbiak közül elsősorban a szekunder sterilitás bekövetkezése a legnagyobb jelentőségű mind családi, mint társadalmi szempontból.

„A ma már legnagyobb embervesztéséget reprezentáló magzati mortalitas csökkentésén túl is olyan feladatok várnak megoldásra, mint a fejlődési rendellenességek és születési ártalmak elhárítása, sőt ezen túlmenően az is, hogy folytonosan javítsuk a jövendő emberi generációk testi és szellemi kvalitásait. A helyes családtervezés jelentősen hozzájárul a perinatalis mortalitas csökkentéséhez is, a helytelen pedig akadályozza azt" (*Szontágh*, 1965, 1974).

Seregély (1967) 30 szerző által közölt, 644 290 művi vetélés során tapasztalt szövődményeket hasonlítja össze 29 231 nő 262 922 ciklusa során használt 26 féle orális fogamzásgátló mellékhatásával.

Megállapítja, hogy az ovuláció-gátló készítmények az esetek átlag 8,5%-ában okoznak olyan mértékű mellékhatást, mely miatt a kezelést meg kell szüntetni. A művi vetélések korai szövődményeinek átlagos gyakorisága közel ilyen nagyságrendű (7,68%); késői szövődményeinek előfordulása (11,79%) viszont lényegesen meghaladja ezt az értéket.

A születéskorlátozás említett két módja között minőségi különbség is van, hiszen az orális kontraceptivumok többsége tartós használat után sem okoz irreverzibilis sterilitást.

Az idézett tanulmányok csak művi vetélésen átesett fiatalkorúak számszerű, vagy százalékos részvételét tüntetik fel. Célunk volt kimutatni, hogy a terhességmegszakítást követően meddővé vált nők hány százaléka esett át fiatalkorban művi vetélésen. Amint említettük, vizsgálatunkat retrospektív módon végeztük, aminek realitását az igazolja, hogy a 3 év alatt kezeltek átlag életkora 26 év volt, 36%-a rendszeres nemi életet 5—6 éve élt, és a gyermek utáni vágy 87,5%-ban 4—6 éve volt meg.

Tehát ez a 3 adat azt bizonyítja, hogy a 18 éves korig végzett terhességmegszakítás után 2—3 évvel mentek férjhez, illetve akkor voltak meg a családtervezés optimális feltételei *Miltényi* (1970) véleménye szerint a termékenységi időszak egyre határozottabban szűkül a házasságot követő 5—10 évre, lényegében a 20—29 éves női életkorra.

Adataink alapján kiderült azonban, hogy a fiatalkorban végzett terhességmegszakítás után nemcsak a kétoldali kürtelzáródás gyakorisága, hanem a szervezet endokrinológiai állapotának funkcionális megváltozása a biológiai fogamzóképesség (fekunditás) megszűnéséhez vezethet.

A fertilitás csökkenését bizonyítja, hogy ovuláció indukció után is csak egy terhesség következett be. Ez a megállapítás érvényes a 19—20 éves korban végzett terhességmegszakításokra is, azonban a korreláció nem ennyire szoros.

Anélkül, hogy bonyolult matematikai összefüggéseket keresnénk a művi vetélés és a fekunditás közötti biológiai történések között, megállapíthatjuk, hogy minél fiatalabb korban történik a terhességmegszakítás, annál jobban sebezhető a szervezet mechanikusan és funkcionálisan egyaránt.

Mindezeken felül a következőket tudtuk anyagunk alapján megállapítani:

1. Klinikánkon 5 év alatt 33,4%-kal növekedett a meddőség miatt kezeltek aránya.

2. A meddőség miatt kezeltek 47,8%-a másodlagos volt. A fiatalkorúak és a 19—20 évesek sterilitása az összes szekunder sterilitás 15%-át képezi.

3. A másodlagos meddőségek 32%-a terhességmegszakításra vezethető vissza. Ennek 40,5%-a fiatal- és 19—20 éves korban végrehajtott terhességmegszakítás következménye.

4. Az első terhesség megszakítását követő szekunder sterilitás 49,4%-a fiatal és 19—20 éves korban végzett művi vetélés után jött létre.

5. A 123 (15%) másodlagos meddőség miatt kezelt fiatalkorú és 19—20 éves közül 67,2%-ban (82 eset) az első interrupció után közvetlenül bekövetkezett a sterilitás.

6. A fiatal és 19—20 éves korban végzett terhességmegszakítás nagymértékben hozzájárult a másodlagos meddőség kialakulásához.

7. A fiatal és 18—20 éves korban végzett terhességmegszakítás mind a fekunditást, mind a fertilitást csökkenti.

8. Minél fiatalabb korban történik a terhességmegszakítás, annál jobban sebezhető a szervezet biológiai állapota funkcionálisan és a genitális traktus mechanikusan.

9. Az irodalmi adatok összefüggést állapítanak meg az előrement terhességmegszakítás és a spontán vetélések; valamint a koraszülések gyakorisága között.

Feltételezhető, hogy a következményekért a szervezet a terhesség megszakadását akadályozó rendszer (immunbiológiai mechanizmus) sérülése is felelős (*Farkas és mtsai*, 1976).

A DRASZTIKUS CERVIX SÉRÜLÉSEK ELKERÜLÉSÉRE SZOLGÁLÓ ÚJ TERHESSÉGMEGSZAKÍTÁSI MÓDSZER

A 12 hétnél fiatalabb terhesség megszakítása az esetek többségében nem okoz műtéttechnikai nehézséget. A műtét, nagyjából egységes álláspont szerint, a méhnyak Hegar-sorral, vagy újabban vibrációs dilatációval, illetve prostaglandin kúp vaginális alkalmazásával történő tágításából és a méhűr egy ülésben végzett műszeres, illetve vákuumaspirációs kiürítéséből áll.

Sokkal nagyobb technikai probléma a terhesség megszakítása a második trimeszterben. Ennek a problémának a megoldása azért vált fontossá, mert egyre gyakoribb, főleg a kis- és fiatalkorúak között a 12 hetet meghaladó terhesség előfordulása.

Nem egységes még a szülészek véleménye abban sem, hogy a 12 hetet meghaladó terhesség megszakítása műtéti (sectio parva, hysterotomia vaginalis) úton, vagy — a méh funkcionalis épségét jobban biztosító — intraovuláris, illetve extraovuláris feltöltéssel történjék. Az utóbbi módszerekhez használt anyagok közül a hipertóniás konyhasó- és szőlőcukor-oldat, illetve a prostaglandin a legelterjedtebb mind külföldi, mind hazai viszonylatban.

A művi vetélés azonnali, korai és késői szövődményeinek kiterjedt irodalma mellett alig találunk adatot a fiatalkorúak terhességmegszakításának késői szövődményeiről. A téma felvetésének az ad mind orvosi, mind társadalmi vonatkozásban egyaránt jelentőséget, hogy világ- és hazai viszonylatban is növekedett a 13—18 év közöttiek művi vetélésének száma, továbbá, hogy a születéskorlátozás legelőnytelenebb eljárásának általánosságban is többé kevésbé elismert módszerén belül különös figyelmet érdemel a fiatalkorban végzett terhességmegszakítás késői szövődményei között a másodlagos meddőség bekövetkezte.

A művi vetélések késői következményeivel kapcsolatos egészségügyi ártalmak legvitatottabb és még napjainkban is legkevésbé tisztázott kérdésköre az a hatás, amit a termékenységre a terhességmegszakítás gyakorol (*Miltényi*, 1964., 1970., *Farkas és mtsai*, 1976).

A második trimeszterben levő terhesség megszakítására szolgáló transabdominalis és transvaginalis amniocentesis technikája a gyakorlatban jól ismert és bevált módszer. Előfordul azonban, hogy a terhesség második vagy harmadik trimeszterében bekövetkezett méhenbelüli elhalás következtében, oligohydramnion alakul ki, ami miatt az amniocentesis elvégzése technikai nehézségbe üt-

közik. Többéves tapasztalatunk során meggyőződtünk arról, hogy az általunk kidolgozott, ún. *intracervicalis amniocentesis* még ilyen esetekben is veszélytelenül, sikeresen kivitelezhető. (*Farkas és mtsai*, 1974)

A módszer további megbízhatóságát fokozta az is, hogy a terhesség 8—12. hete között rizikómentesen nyerhettünk magzatvizet kontrollként a pathológiával szövődött terhesség hypoxiás metabolitjainak kimutatása során.

Ezen két gyakorlati megoldásból jutottunk arra az elhatározásra, hogy a módszert már a terhesség 8—12. hete között is felhasználhatjuk elsősorban a fiatalkorúak terhességmegszakítására. Amennyiben a méh funkcionális intaktságát megőrizhetjük a terhesség második trimeszterében végzett intraamniális eljárás során, úgy várható volt, hogy kisebb terhesség, vagy ún. „határesetekben" elkerülhetővé válnak a cervix tágítása során — főleg fiatalkorban — előforduló drasztikus sérülések az általunk kidolgozott új eljárás technikai részleteinek ismertetése nem tartozik e tanulmány keretébe. Ezért itt csak az eredményeket ismertetjük.

Megvizsgáltuk 100 sikeres esetben — de különböző módon végzett amniocentesis után — hogyan változik a kumultatív vetélési arány a terhesség 14—20 hete között.

További 100 esetben 8—12 hét közötti terhesség megszakítását intracervicalis amniocentesis útján történő sófeltöltéssel végeztük. Az eredményesség mérésére a kululatív abortusz indukciós időt használtuk fel.

Az intraamnialis sófeltöltés és az extraovularis módszer hatásossága közötti különbség bizonyítására több paramétert vettünk igénybe, amelyek segítségével igazolni tudjuk, hogy ezen eljárások közül melyik a legoptimálisabb módszer a beteg számára a 12. hétnél idősebb terhesség megszakítására.

Összefüggést kerestünk a terhesség ideje, a fájásokig, illetve a vetélés lezajlásáig eltelt idő és az átlagos ápolási idő között. Hasonló módon elemeztük az életkor és a korábbi terhességek számának jelentőségét, az indukciós, a vetélésig eltelt idő és az ápolási idő alakulása között.

AZ EREDMÉNYEK BEMUTATÁSA

Amint a 12. tábla mutatja, szoros összefüggés állapítható meg a terhesség kora — 13—20 hét között — és a vetélés lezajlásáig eltelt idő között. Mennél

12. A terhesség ideje, az indukciós, a vetélésig eltelt, és az átlagos ápolási idő közötti összefüggés

Корреляция между возрастом беременности, сроком индукции, прошедшим до аборта сроком и средней продолжительностью ухода

Correlation between gestational age, time of induction, time till abortion and the average time of hospitalization

Terhesség ideje (hetekben)	Fájásokig eltelt idő (órákban)	Vetélésig eltelt idő (órákban)	Átlagos ápolási idő (napokban)	Esetek száma
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
13—14	11,4	28,6	4,2	58
10—18	14,1	27,4	4,8	187
17—18	10,2	29,1	0,9	84
19—20	17,6	29,7	0,4	83
1. Átlagidő	14,5	20,2	5,17	885

Горизонтальная графа: (1) Возраст беременности (в неделях); (2) Срок, прошедший до наступления болц (в часах); (3) Срок, прошедший до аборта (в часах); (4) Средняя продолжительность ухода (в днях); (5) Количество случаев.
Вертикальная графа: 1. Средний срок.

Heading: (1) Gestational age (weeks); (2) Time passed till pains (hours); (3) Time passed till abortion (hours); (4) Average time of hospitalization (days); (5) Number of cases.
Lateral text: Average time.

fiatalabb terhességről van szó, annál rövidebb idő alatt fejeződik be a vetélés. A terhesség növekedésével párhuzamosan növekszik az indukciós idő és az ápolási idő tartama is.

Hasonló összefüggést tapasztaltunk az életkor (13—20 év között) és az említett mutatók vizsgálata terén is (13. tábla).

13. Az életkor, az indukciós, a vetélésig eltelt és az átlagos ápolási idő közötti összefüggés

Корреляция между возрастом, сроком индукции, прошедшим до аборта сроком и средней продолжительностью ухода

Correlation between age, time of induction, time passed till abortion and average time of hispitalization

Életkor	Fájásokig eltelt idő (órákban)	Vetélésig eltelt idő (órákban)	Átlagos ápolási idő (napokban)	Esetek száma
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
13—14	11,2	28,7	5,8	17
15—18	13,6	27,0	4,9	98
17—20	16,5	81,4	6,1	145
1. Átlagidő	10,4	26,1	5,6	260

Горизонтальная графа: (1) Возраст; (2) Срок, прошедший до наступления боли (в часах); (3) Срок, прошедший до аборта (в часах; (4) Средняя продолжительность ухода (в днях); (5) Количество случаев.
Вертикальная графа: 1 Средний срок.

Heading (1) Age; (2) Time passed till pains (hours); (3) Time passed till abortion; (4) Average time of hospitalization; (5) Number of cases.
Lateral text: 1. Average time.

A korábbi terhességek számának nincs lényeges szerepe a vetélés sorsának befolyásolásában, noha 96 eset kapcsán látható, hogy az először terhesek sófeltöltése után a multigravidákhoz viszonyítva több mint 2 órával csökkent a vetélésig eltelt idő (14. tábla).

14. A terhességek száma, az indukciós, a vetélésig eltelt és az átlagos ápolási idő közötti összefüggés

Корреляция между количеством беременностей, сроком индукции, прошедшим до аборта сроком и средней продолжительностью ухода

Correlation between number of pregnancies, time of induction, time passed till abortion and average time of hispitalization

Graviditás (1)							
Primi- (2)				Multi- (3)			
Fájásokig eltelt idő (órákban)	Vetélésig eltelt idő (órákban)	Átlagos ápolási idő (napokban)	Esetek száma	Fájásokig eltelt idő (órákban)	Vetélésig eltelt idő (órákban)	Átlagos ápolási idő (napokban)	Esetek száma
(4)	(5)	(6)	(7)	(4)	(5)	(6)	(7)
12,7	27,8	6,1	270	10,1	80,4	5,8	98

Горизонтальная графа: (1) Беременность; (2) Первая; (3) Непервая; (4) Срок, прошедший до наступления боли (в часах); (5) Срок, прошедший до аборта (в часах); (6) Средняя продолжительность ухода (в днях); (7) Количество случаев.

Heading: (1) Gravidity; (2) Primi-; (3) Multi-; (4) Time passed till pains (hours); (5) Time passed till abortion; (6) Average time of hospitalization (days); (7) Number of cases.

20%-s NaCl-oldat intraamnialis adása esetén 48 órán belül a 14—20 hetes terhesek 95%-ában vetélés következik be. A 8—12 hetes terhesség, méhen belüli elhalás, illetve fejlődési rendellenesség esetén a műtétet követő 24 órán belül csaknem 100%-ban komplikációmentesen zajlott le a vetélés.

A kezelés után átlagosan eltelt idő intrauterin elhalás és fejlődési rendellenesség esetén 23,2 óra volt, míg a 365, 13—20 hetes fiziológiás terhesség megszakítása esetén a peteür hipertóniás sóoldattal való feltöltése után 28,2 órával következett be a vetélés (15. tábla).

15. A fájásokig és vetélésig eltelt idő, valamint az ápolási idő méhenbelüli elhalás és fejlődési rendellenesség esetén

Прошедший до наступления боли срок, прошедший до аборта срок и продолжительность ухода при внематочном умирании и аномалии в развитии

Time passed till pains and time passed till abortion as well as time of hispitalization in case of extra-uterine death and malformation

Terhesség ideje (hetekben)	Esetek száma	Fájásokig eltelt idő (órában)	Vetélésig eltelt idő (órában)	Átlagos ápolási idő (napokban)	Graviditás (6) Primi	Multi
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(7)	(8)
14—40	84	7,8	23,2	6,4	10	24

Горизонтальная графа: (1) Возраст беременности (в неделях); (2) Количество случаев; (3) Срок ,прошедший до наступления боли (в часах); (4) Срок ,прошедший до аборта; (5) Средняя продолжительность ухода (в днях); (6) Беременность; (7) Первая; (8) Непервая.

Heading: (1) Gestational age (weeks); (2) Number of cases; (3) Time passed till pains (hours); (4) Time passed till abortion (hours); (5) Average time of hospitalization (days); (6) Gravidity; (7) Primi-; (8) Multi-.

1. Eredményeink alapján egyértelműen megállapíthatjuk, hogy mind a 8—12. mind a 12. hetet meghaladó terhesség megszakítására, valamint vetélés és szülés megindítására, méhenbelüli elhalás és fejlődési rendellenesség esetén a számos ajánlott beavatkozás közül a *legbiztonságosabb és legkevésbé veszélyes hipertoniás konyhasóoldat intracervidalis úton történő intraamnialis befecskendezése.*

2. Az esetleges szövődmények elhárítására a módszer alkalmas, minimálisra csökkenthető, illetve teljesen eliminálható a műtéti kockázat. (A hipertóniás konyhasóoldat intramuscularis vagy intravasalis fecskendezése kizárható, így a gyakran halálos kimenetelű DIC elkerülhető).

3. Az uteruson (cervixen) nem okoz maradandó elváltozást, funkcionálisan is intakt marad a méhnyak zárószerkezete.

4. A terhesség ideje, a terhesek életkora — kevésbé — a terhesség száma is befolyásolja a sófeltöltés és vetélés, illetve szülés között eltelt időt.

5. A terhesség első trimeszterében, intracervicalis amniocentesis esetén a vetélés 24 órán belül lezajlik, de méhenbelüli elhalás és fejlődési rendellenesség esetén is lényegesen csökken a kumultatív abortusz arány.

6. A módszer előnyei jelentősek: technikailag egyszerű, a beteget nem terheli meg, rövid ápolási időt igényel, továbbá, hogy mindazon esetekben amikor az amniocentesis már technikai eljárása sikertelen, az intracervicalis úton történő biztonságos peteürbe jutás eredményhez vezet (*Farkas és mtsai*, 1974).

Az adatokból kiderül, hogy a menarche bekövetkezte az idő skáláján mind jobban balra tolódik és növekszik a fiatalkorúak terhességmegszakításának száma. A terhességmegszakítással párhuzamosan csökken a biológiai fogamzóképesség, ill. a szülőképesség. Az általunk kidolgozott terhességmegszakítási technikai módszer a fekunditást nem csökkenti, mert alkalmazásával csak a cervix durva sérüléseit kerülhetjük el.

Ezért arra kell törekednünk, hogy a fiatalkorúak szexuáletikai nevelésével megelőzzük a nem kívánt terhességet. A jelenleg forgalomban levő antikoncipienseken kívül az OVIDON nevű új kontraceptivum alkalmazása fiatal korban is eredményesen használható, mert nem vezet irreverzibilis amenorrhoeához és sterilitáshoz sem.

IRODALOM

1. *Andorka R., Cseh-Szombathy L., Vukovich Gy.:* Módszertani megjegyzések az abortus hatásainak vizsgálatához. *Demográfia,* 17:63, 1974.
2. *Árvai S.:* A vetélésekről, különös tekintettel a művi vetélésekre. *Népegészségügy,* 32:511, 1951.
3. *Barsy Gy., Sárkány J.:* A művi vetélések hatása a születési mozgalomra és csecsemőhalandóságra. *Demográfia,* 6:427, 1963.
4. *Dömötöri J., Kovács J., Patkós P.:* Some comments concerning induced abortion in young girls. Symposium on Medical Problems of Puberty, Szeged, Aug. 30—31, 1973.
5. *Dömötöri J., Kovács J., Patkós P.:* Néhány észrevétel fiatalkorúak terhességmegszakításával. *Magyar Nőorvosok Lapja,* 37:551, 1974.
6. *Farkas M.:* Interruption of pregnancy older than twelve weeks in case of juveniles. Symposium on Medical Problems of Puberty, Szeged. Aug. 30—31, 1973.
7. *Farkas M.:* A fiatalkorúak terhességmegszakításának orvosi és társadalmi vonatkozásai. *Magyar Nőorvosok Lapja,* 38:456, 1975.
8. *Farkas M., Baksa L., Altmayer P.:* Intraamnialis terhességmegszakítás. Az Orvostudomány Aktuális Problémái, Medicina, 1:61, 1974.
9. *Farkas M.:* A fiatalkorúak és a 19—20 évesek terhességmegszakításának klinikai megfigyelései és társadalmi vonatkozásai. *Magyar Nőorvosok Lapja,* 39:216, 1976.
10. *Farkas M., Szbó E., Szabó J., Szontágh F.:* Fiatalkorúak terhességmegszakításáról. *Demográfia,* 17:236, 1974.
11. *Farkas M., Szabó E., Szabó J.:* Schwangerschaftsunterbrechung bei Jugendlichen. *Fortschritte der Medizin,* 92:654, 1974.
12. *Farkas M., Kincses L., Apró Gy.:* A fiatalkorúak és a 19—20 évesek terhességmegszakításának késői szövődményei. *Magyar Nőorvosok Lapja,* 39:564, 1976.
13. *Farkas M.:* Az amnionűr intracervicalis feltöltése interruptiónál. *Magyar Nőorvosok Lapja* (megjelenés alatt).
14. *Huber A.:* Acceleration of the menarche. West-Austrian observations. Symposium on Medical Problems of Puberty, Szeged. Aug. 30—31, 1973.
15. *Kovács J., Paulin F.:* Experiences of sour survey among secondary choolgiris. Symposium on Medical Problems of Puberty, Szeged. Aug. 30—31, 1973.
16. *Komorowska, A.:* Acceleration and menstrual disorders is adolescent Polish girls. Symposion on Medical Problems of Puberty, Szeged. Aug. 30—31, 1973.
17. *Kontsek B.:* Művi vetéléseink eredményei és tanulságai. *Magyar Nőorvosok Lapja,* 27:197, 1964.
18. *Kincses L., Huhn E., Sas M.:* Sterilitas miatt felvett betegek adatainak számítógépes feldolgozása. *Magyar Nőorvosok Lapja* (megjelenés alatt).
19. *Mikolás M.:* Az abortuslegalizáció népegészségügyi hatása és egyes társadalmi kísérőjelenségei Magyarországon. *Demográfia,* 16:70, 1973.
20. *Mikolás M.:* Egyes gesztációs folyamatokkal kapcsolatos matematikai statisztikai vizsgálatok metodikájáról. *Demográfia,* 17:206, 1974.
21. *Miltényi K.:* A művi vetélések hatása a termékenységre. *Demográfia,* 13:413, 1970.
22. *Miltényi K.:* A művi vetélések demográfiai jelentősége. *Demográfia,* 7:73, 1964.
23. *Raics J., Árvay S.:* A terhesség művi megszakítása kapcsán szerzett tapasztalataink. *Magyar Nőorvosok Lapja,* 28:249, 1958.
24. *Ruzicska Gy., Szücs G.:* A művi vetélések hatása a későbbi terhességek kiviselésére. *Magyar Nőorvosok Lapja,* 34:102, 1971.
25. *Seregély Gy.:* Az ovulatio-gátlók mellékhatásainak és a művi abortusok szövődményeinek gyakorisága. *Gyógyszereink,* 17:435, 1971.
26. *Szontágh F.:* A népesedésszabályozás és a családtervezés orvosi vonatkozásai. MTA Biológiai Osztálya Közleményei 17:365, 1974.
27. *Szontágh F.:* A korszerű terhesgondozás anyai és magzati vonatkozásai. *Magyar Nőorvosok Lapja,* 28:129, 1965.
28. *Wynn M., Wynn A.:* Some conseyuences of induced abortion to children born subseyuently Foundation for Education and Research in child bearing. London, 1973.
29. *Zwahr Chr., Knorre P., Kunz L.:* Zur Frage Rehabilitation nach Interruptio seit Legalisierung der Schwangerschaftsunterbrechung. Teil. I. Zbl. Gynäk. 96:10, 1974.
30. *Zwahr, Chr., Knorre P., Kunz L.:* Zur Frage Rehabilitation nach Interruption seit Legalisierung der Schwangerschafsunterbrechung. Teil. II. Zbl. Gynäk. 96:10, 1974.

ПРОБЛЕМЫ ПРЕРЫВАНИЯ БЕРЕМЕННОСТИ МОЛОДЫХ ЖЕНЩИН

Резюме

В своей статье автор занимается последствиями прерывания беременности, проведенного в молодом возрасте. На основе данных 5-ти лет он анализирует в нескольких отношениях долю малолетних женщин и женщин в возрасте 19—20 лет в пределах прерываний беременностей, осуществленных в сегедской Клинике по акушерству и гинекологии. Он обращает внимание читателей на санитарные и социальные опасности искусственного аборта, из них на самую серьезную — на возможность наступления вторичной стерильности. Он подтверждает данными, что проведенное в молодом возрасте прерывание беременности играет большую роль в создании вторичной стерильности. Автор вкратце излагает разработанный в Клинике новый метод прерывания беременности, при применении которого можно сократить опасность вторичной стерильности.

PROBLEMS OF THE INTERRUPTION OF PREGNANCY OF YOUNG FEMALES

Summary

In his article the author deals with the consequences of interruption of pregnancy at young age. On the basis of the data of five years he analyses in several respects the share of minors and of those aged 19—20 years in the interruptions of pregnancies carried out in the Obstetric and Gynaecological Clinic in Szeged. He draws the attention to the sanitary and social dangers of induced abortion and of them to the most serious one — the possibility of secondary sterility. He proves with data that interruption of pregnancy carried out at young age plays a great part in the development of secondary sterility. He describes briefly the new method of interruption of pregnancy developed at the Clinic by the application of which the danger of secondary sterility can be reduced.

HÍREK

Az ENSZ Népesedési Bizottságának 19. ülése

Az Egyesült Nemzetek Szervezete Népesedési Bizottsága 1977. január 10. és 21. között tartotta 19. ülését New York-ban. Az ülésen első ízben vett részt hivatalos magyar küldöttség, mivel Magyarországot az elmúlt évben választották meg a Bizottság tagjai közé.

Az ENSZ Népesedési Bizottságát az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa hozta létre 1946-ban. Első ülését 1947-ben tartotta, és előbb évente, majd kétévenként tartja üléseit. Az 1975-ben tartott 18. ülésen az 1974-es Népesedési Világév, illetve a bukaresti Népesedési Világkonferencia tapasztalatait vitatták meg.

A New York-i 19. ülésen a szocialista országokat három küldöttség képviselte (Magyarországon kívül a Szovjetunió és az Ukrán SZSZK küldöttei), továbbá hat nyugat-európai ország és az Egyesült Államok, öt latin-amerikai, öt ázsiai és hat afrikai ország küldöttei vettek részt a Bizottság munkájában.

A Népesedési Bizottság 19. ülésének napirendjén elsősorban az 1974. évi Népesedési Világkonferencia ajánlásainak végrehajtására vonatkozó jelentések szerepeltek. Legfontosabb e vonatkozásban az ott elfogadott Világnépesedési Akcióterv megvalósulásának nyomon követése, illetve a jövőbeni felülvizsgálat szempontjainak megvitatása volt. Szerepelt még a napirenden az ENSZ, illetve a Bizottság elmúlt kétévi munkájáról szóló beszámoló, valamint a kétéves (1978—1979) és a középtávú (1978—1981) terv megvitatása.

Az ülésen a magyar delegáció több ízben is felszólalt, értékelve az 1973. évi magyar népesedéspolitikai intézkedéseket, azok eredményeit és hiányosságait, valamint az ENSZ demográfiai tevékenységét, ismertette a magyar népesedési helyzetet, és kifejtette álláspontját a demográfiai és környezetvédelmi összefüggésekről.

A Bizottság csekély módosításokkal elfogadta az ENSZ Népesedési Osztálya által beterjesztett anyagokat, és azokat további jóváhagyás céljából a Gazdasági és Szociális Tanács elé terjeszti.

A magyar küldöttséget *Bálint József* államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke vezette, tagja *dr. Szabady Egon*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese volt.

Az ENSZ titkárságának az ülésre benyújtott jelentését e számunkban a tanulmányok között részletesen ismertetjük.

*

1977. január-február hónapokban *Nemeskéri János*, a Népességtudományi Kutató Intézet tudományos tanácsadója, meghívásra, tanulmányutat tett Svájcban és a Német Szövetségi Köztársaságban. Svájcban a berni és a zürichi Tudományegyetemek Igazságügyi Orvostani, ill. Embertani Intézeteiben folytatott paleodemográfiai kutatást. *E. Läuppi*, a Berni Tudományegyetem Orvostudományi Kara Igazságügyi Orvostani Intézete professzorának felkérésére a Bel-

Miet koraközépkori burgund népességű embertani sorozaton végzett nem- és életkormeghatározást. Kutatómunkájának befejeztével az egyetemen előadást tartott „A biológiai rekonstrukció vitatott kérdései" címen, amelyen orvostudományi, régész és antropológus szakemberek vettek részt. Zürichben *J. Biegert* professzor és *W. Scheffrahn* docens felkérésére humánbiológus hallgatóknak gyakorlati bemutatást tartott a Primateseken végzett nem- és életkormeghatározásról.

Az NSZK-ban kutatásokat folytatott Hannoverban, ahol az alsó szászországi Műemlékvédelmi Szolgálat (Niedersächsische Denkmalpflege) igazgatójának, *dr. H. G. Peters* felkérésére végezte az Issendorf lelőhelyről származó, császárkori, hamvasztásos rítusú temető embertani leleteinek paleodemográfiai értékelését. A hannoveri Tudományegyetem Történeti Tanszékcsportján két alkalommal tartott egyetemi előadást, s ennek során ismertette a paleobiológiai rekonstrukció és a paleodemográfiai kutatások elméleti és módszertani kérdéseit.

Bremenben felkereste *dr. H. Walter* professzort, az egyetem Biológiai Tanszékcsoportjának vezetőjét, aki ismertette a modern integrált egyetemi oktatás rendjét. Az integrált egyetemi oktatás követelményeinek megfelelően a bremeni egyetemen nincsenek az egyes tudományágaknak megfelelő tanszékek, hanem a tematikus oktatásból következően a tanszékcsoportok professzorai együttesen vezetik az oktatást, és közösek az azokhoz tartozó laboratóriumok és szemináriumok.

Tanulmányútjának befejezéseként látogatást tett a würzburgi egyetem Föld- és Őslénytani Intézetében, ahol *dr. E. Rutte* professzor bemutatta a Schalksberg lelőhelyen 1976. évben feltárt legújabb előemberi leletegyüttest, amely kronológiailag egyidős a Vértesszőlősön feltárt Homo erectussal.

*

Valkovics Emil, a KSH Népességtudományi Kutató Intézetének tudományos főmunkatársa *dr. Mikolaj Latuch* professzor meghívására 1977. április 13—28. között Varsóban tartózkodott, és „Bevezetés a stabil populációk és szubpopulációk elméletébe" címmel a Varsói Tervezési és Statisztikai Főiskola (SGPiS), valamint más szervek meghívott hallgatói részére tíz kétórás előadást tartott. *Dr. Kazimierz Rusinek* elnökhelyettes meghívására Lengyelország Statisztikai Főhivatalában (GUS) „Statisztikai középértékek alkalmazása a halandóság táblamódszerű elemzésében" címmel tartott előadást. Az előadásokat vita követte.

*

A *Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának ülése*

Az MTA Demográfiai Bizottsága 1977. május 3-án — dr. Szabady Egon, a Bizottság elnökének vezetésével — plenáris ülést tartott. Az ülés napirendjén a következő témák szerepeltek:

a Népességtudományi Kutató Intézet 1976., 1977. évi kutatási tevékenysége,

— a népesedéspolitikai intézkedések továbbfejlesztése,

— a Bizottság 1976—1978. évi rendezvényei,

— a Bizottság 1977. évi nemzetközi kapcsolatai,

— tájékoztatás a Magyar Család- és Nővédelmi Tudományos Társaság által 1977. november 28—29-én rendezendő konferenciáról.

A Népességtudományi Kutató Intézet 1976—1977. évi munkájáról dr. Tamásy József mb. igazgató adott összefoglalót. A tájékoztató kiemelte a biodemográfiai kutatások fontosságát. A népesedéspolitikai célkitűzéseknek, a harmadik gyermek megszülésének ösztönzése mellett, arra kell a figyelmet összpontosítani, hogy fizikailag és szellemileg egészséges nemzedékek jöjjenek a világra, és harmonikus családi körülmények között nőjenek fel. Ezt figyelembe

véve a csecsemők és gyermekek folyamatban levő testfejlettségi, szociodemográfiai, környezeti, morbiditási longitudinális vizsgálata folytatása és kibővítése mellett az Intézet új vizsgálatokat indít — vagy támogat —, a terhességek kockázati tényezőinek időbeni megállapítására és a koraszülöttek további sorsának nyomon követésére.

Megelégedéssel vette tudomásul a Bizottság, hogy az Intézet nagyobb súlyt kíván helyezni a halandósággal kapcsolatos kutatásokra. Javaslatok hangzottak el a családi állapot szerinti, a haláloki és a foglalkozás szerinti halandóság vizsgálatára, illetve az ilyen vizsgálatok rendszeresebbé tételére.

A demográfiai vizsgálatok területi, regionális elmélyítésének szükségességével kapcsolatban a Bizottság fontosnak tartotta, hogy a vonatkozó kutatásokban az Intézet kiemelten foglalkozzon a vándormozgalomnak a demográfiai magatartásra gyakorolt hatásával.

A Bizottság az Intézet kutatásáról adott tájékoztatást tudomásul vette.

Dr. Monigl István, az Országos Tervhivatal osztályvezetője, a hosszú távú népesedéspolitikai koncepciót korábban kidolgozó bizottsága titkára, tájékoztatta a Demográfiai Bizottság tagjait a hosszú távú népesedéspolitikai koncepció továbbfejlesztésének tennivalóiról, a népesedéspolitika intézmény- és eszközrendszerének — az elmúlt évek tapasztalatait figyelembe vevő — továbbfejlesztésének kialakult fő irányairól. A tájékoztatót élénk, sokoldalú, a népesedési folyamatok alakulásával, a népesedéspolitika jövőbeni teendőivel és a népesedéssel összefüggő intézményrendszerekre vonatkozó szükséges és lehetséges intézkedéseket egyaránt érintő vita követte.

A vita lényegesebb megállapításai az alábbiak voltak:

— a népesedéspolitika intézményrendszereit olyan módon és mértékben célszerű és indokolt változtatni, korszerűsíteni, hogy azok egyenként és összefüggésükben egyaránt jól szolgálják az elmúlt években tudományosan kidolgozott komplex és bevált népesedéspolitikánk egészét;

— kívánatos, hogy a kialakított népesedéspolitikai eszközrendszer — ezen belül mindenekelőtt a pénzbeni társadalmi juttatások — hatásfokát fenntartsuk;

— szükséges, különös tekintettel a népesedési folyamatok alakulására és a korábbi intézkedések eddigi átfogó tapasztalataira, hogy a további ösztönző intézkedéseket elsősorban és alapvetően a harmadik gyermekre koncentráljuk;

— a népesedéspolitika végrehajtásának eddigi tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a népesedéspolitika eszközrendszerei közül kiemelkedő jelentősége van a lakásellátásnak, majd ezt követően a gyermekek nevelésével összefüggő intézményrendszereknek (bölcsőde, óvoda, napközi otthon).

A bizottság tagjai egyetértettek abban, hogy népesedéspolitikánk céljait a jövőben bővíteni szükséges. Egyre inkább indokolt, hogy e célokat a múltbelinél is komplexebben határozzuk meg, és így népesedéspolitikánk egyre kevésbé legyen születési politika. Ezt mindenekelőtt a halálozásnak a jövőben is várható tartósan és jelentősen negatív alakulása követeli meg.

A Bizottság hangsúlyozta a tudati tényezők növekvő jelentőségét a népesedéspolitika anyagi jellegű, pénzbeni feltételei, ösztönzői mellett. Népesedéspolitikánk jövőbeni progresszív folytatása megkívánja, hogy a tudati változás és az arra ható propaganda a jövőben is folytatódjék, és hatékonyságában közelítse meg az 1974—1975-ben érvényesültet.

A vitában részt vevők kívánatosnak tartanák, hogy a meglevő anyagi erőforrások hatékony felhasználása, elosztása érdekében a népesedéspolitikai intézkedések kialakítása, meghatározása során a jelenleginél fokozottabb mértékben vonjanak be a népesedéspolitikával, demográfiával foglalkozó szakembereket.

A Bizottság 1977. évi nemzetközi kapcsolatairól *dr. Klinger András* főosztályvezető adott tájékoztatást. A Nemzetközi Népességtudományi Unió augusztus 8—13. között tartja általános konferenciáját Mexico City-ben, melynek tematikája a demográfia elméleti és gyakorlati kérdéseit széleskörűen öleli fel. A szervező bizottság Magyarországról *dr. Szabady Egont* és *Tekse Kálmánt* kér-

te fel előadás tartására. A Nemzetközi Népességtudományi Unió konferenciájával párhuzamosan ülést tartott Mexico City-ben a Nemzeti Demográfiai Kutatások Nemzetközi Koordinációs Bizottsága (CICRED) is. Az ülésre *dr. Szabady Egon* készít az európai szocialista országokról regionális összefoglalást a „Demográfiai kutatások trendjei és problémái az egyes nemzeti kutató központokban" címmel. 1977. szeptember 5—10. között Kolozsvárott tart ülést a Történeti Demográfiai Kolloquium a Nemzetközi Történettudományi Kongresszus Nemzetközi Történeti Demográfiai Bizottsága szervezésében.

A tájékoztató végül külön kitért az ENSZ Népesedési Bizottságának ez év január 10—21. között tartott 19. ülésére. Az ülés Magyarország szempontjából igen jelentős volt, miután hazánkat az elmúlt évben választották be a Bizottság tagjai közé, s így az ülésen első ízben vett részt hivatalos magyar küldöttség.

A továbbiakban *dr. Hoóz István*, a Demográfiai Bizottság titkára tájékoztatta a jelenlvőket a Bizottság 1976—1978. évi rendezvényeiről. A Bizottság elnöke javasolta, hogy 1977. év folyamán kerüljön sor a legközelebbi népszámlálás demográfiai proramjának, a hazai demográfiai irodalom bibliográfiájának elkészítésével és kiadásával kapcsolatos feladatoknak, valamint a demográfiai tudományos fokozatok megszerzésével kapcsolatos teendőknek a megvitatására. A Bizottság a javaslatot elfogadta.

Végül *dr. Csépli József* adjunktus, a Magyar Család- és Nővédelmi Tudományos Társaság titkára ismertette az 1977. november 28—29-én Budapesten rendezendő tudományos kongresszus tematikáját és szervezését. „A népesedési folyamatok biológiai és társadalmi vonatkozásai (a népesség minősége)" címmel megrendezésre kerülő kongresszus felöleli a párválasztás, házasságkötés, a házasélet kezdetei, a család és a gyermek, a családi nevelés, valamint a családi élet változása, az együttélés témaköreinek demográfiai, társadalmi, biológiai, orvosegészségügyi vonatkozásait.

A szervező bizottság külföldi érdeklődők részvételére is számítva meghívta a Nemzetközi Családtervezési Szövetség (IPPF) Európai Régiójának tagországait, valamint az európai szocialista országok szakszervezeteinek képviselőit. A Bizottság a tájékoztatót tudomásul vette.

*

Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Statisztikai Tanszékének gondozásában megjelent a Történeti demográfiai közlemények (Historisch-Demographische Mitteilungen) legújabb, 3. száma. A *dr. Kovacsics József* által szerkesztett kötetben *R. Pullat* professzor a szovjet demográfia néhány elméleti és historiográfiai kérdésével. *A. E. Imhof* professzor a történeti demográfia helyzetével a Német Szövetségi Köztársaságban. *M. W. Flinn* professzor pedig az 1930-as évek angliai népességével foglalkozik. További tanulmányok magyar történeti demográfiai vonatkozású kérdésekkel foglalkoznak.

A XIX. század második felében Európában lezajlott halandósági katasztrófákról közöl anyagot *dr. Mádai Lajos; Györgyi Kálmán* és *Kovacsics Katalin* pedig a pénzbüntetés alkalmazásának kérdéseit tárgyalják a felszabadulás előtti időszak magyar büntetőjogában. Kassa városának XVI. századbeli népességét mutatja be *dr. Granasztói György* tanulmánya.

A kötetet könyvismertetések egészítik ki.

ИЗВЕСТИЯ

19. сессия Комиссии по народонаселению ООН

19. сессия Комиссии по народонаселению Организации объединенных наций имела место в г. Нью-Йорке с 10 по 21 января 1977 г. Это было первый раз, что официальная венгерская делегация участвовала в сессии, так как Венгрия была избрана в член Комиссии в прошлом году.

Комиссия по народонаселению ООН была создана Экономическим и социальным советом ООН в 1946 г. Ее первая сессия состоялась в 1947 г.

В начале она созывала свои сессии каждый год, потом каждый второй год. На 18. сессии, имевшей место в 1975 г., был обсужден опыт Всемирного года народонаселения — 1974 г. и бухарестской Всемирной конференции по вопросам народонаселения.

На 19. сессии в г. Нью-Йорке социалистические страны были представлены тремя делегациями (кроме Венгрии, делегаты СССР и Украинской ССР), далее делегаты шести стран Западной Европы, США, пяти стран Латинской Америки, пяти стран Азии и шести стран Африки участвовали в работе Комиссии.

На повестке дня 19. сессии Комиссии по народонаселению были в первую очередь отчеты о выполнении рекомендаций Всемирной конференции по вопросам народонаселения 1974 г. В этом отношении самыми важными считались наблюдение осуществления принятого там Всемирного плана действий в области народонаселения и обсуждение аспектов ревизии в будущем. На повестке дня было еще обсуждение отчета ООН, то есть К1миссии о работе, проведенной за прошедшие два года, а также двухлетнего пла на (1978—1979 гг.) и плана на средний период (1978—1971 гг.).

На сессии венгерская делегация выступала несколько раз, оценивая мероприятия венгерской политики народонаселения 1973 г., их результаты и недостатки, далее демографическую деятельность ООН. Она изложила венгерское демографическое положение и высказала свое мнение о корреляциях между демографией и охраной окружаю щей среды.

С небольшими модификациями Комиссия приняла материалы, представленные Демографическим отделом ООН и направила их Экономическому и социальному совету для утверждения.

Руководителем венгерской делегации был председатель Центрального статистического управления ВНР, государственный секретарь *Йожеф Балинт*, а членом делегации — заместитель председателя Центрального статистического упрвления ВНР *д-р Эгон Сабади*.

В данном номере нашего журнала у исследований подробно излагается представленный на сессию отчет Секретариата ООН.

*

В январе-феврале 1977 г. научный советник Исследовательского института по демографии — *Янош Немешкери* пребыьал по приглашению на научной командировке в Швейцарии и в Федеративной Республике Герминии. В Швейцарии он проводил палеодемографические исследования в Институтах Юстиции, Медицины и Антропологии университетов городов Берна и Зюриха. По просьбе профессора Судебно-медицинского института Медицинского факультета Университета города Берна — *Э. Лайппи*, он определил пол и возраст в антропологической серии средневековой бургундской популяции Бел-Миет. После окончания исследовательской работы *Янош Немешкери* выступил с докладом «Спорные вопросы биологической реконструкции» в университете, в котором участвовали специалисты по медицине, археологии и антропологии. В Зюрихе по просьбе профессора *Й. Бигерта* и доцента *В. Шеффрана* он проводил практическое занятие студентам биологии по определению пола и возраста на Primates.

В ФРГ *Янош Немешкери* проводил исследования в Ганновере, где по просьбе директора нижнесаксонской Съужбы по охране художественных памятников (Niedersachsische Denkmalpflege) — *д-ра Г. Г. Петерса* он осуществил палеодемографическую оценку антропологических находок происходящего с местонахождения Иссендорфа кладбища из эпохи императоров, с ритуалом кремации. В Группе исторической кафедры ганноверского университета он читал две лекции, в которых он изложил теоретические и методологические вопросы палеобиологической реконструкции и палеодемографических исследований.

В г. Бремене *Немешкери* посетил заведующего Группой биологической кафедры университета — профессора *д-ра Г. Вальтера*, который ознакомил

Яноша Немешкери с порядком современного интегрированного университетского преподавания. В соответствии с требованиями интегрированного университетского преподавания, в бременском университете нет кафедр по отдельным дисциплинам, а вследствие тематического преподавания, профессора групп кафедр руководят совместно преподаванием, и у них общие лаборатории и семинары.

В конце своей научной командировки *Янош Немешкери* посетил Институт геологии и палеантологии вюрцбургского университета, где профессор *д-р Э. Рутте* представил ему самую новую ее совокупность архантропических находок, вскрытых в 1976 г. на местонаходжении Шалкберг, которая хронологически того-же самого возраста как и Homo erectus, вскрытый в Вертешсэлэше.

*

По приглашению профессора Д-ра *Миколая Лятуха* главный научный сотрудник Исследовательского института по демографии ЦСУ ВНР — *Эмиль Валькович* был пребыьал Варшаве с 13 по 28 апреля 1977 г. и прогчитал десять лекций (каждую с продолжительностью двух часов) по теме «Введение в теорию стабильных популяций и субпопуляций» приглашенным слушателям Варшавского института по планированию и статистике (SGPIS.), а также слушателям от других органов. По приглашению заместителя председателя — *д-ра Казимиержа Русинка* он читал доклад под названием «Применение статистических средних значений в анализе по методу таблицы смертности» в Главном статистическом управлении Польши (GUS.). За лекциями и докладом следовали дискуссии.

*

Заседание Демографической комиссии Венгерской академии наук

Пленарное заседание Демографической комиссии Венгерской академии наук состоялось 3 мая 1977 г. под руководством председателя Комиссии — *д-ра Эгона Сабади*. На повестке дня заседания были следующие темы.

— Исследовательская деятельность Исследовательского института по демографии за 1976—1977 гг.,
— дальнейшее развитие мероприятий политики народонаселения,
— заседания Комиссии в 1976—1978 гг.,
— международные связи Комиссии в 1977 г.,
— информация о созываемой на 28—29 ноября 1977 г. конференции Венгерского научного общества по охране семей и женщин.

Исполнитель обязанностей директора — *д-ра Йожеф Тамаши* дал краткий обзор о проведенной в 1976—1977 гг. работе Исследовательского института по демографии. В информации была подчеркнута важность биодемографических исследований. Наряду с стимулированием рождения третьего ребенка, политика народонаселения должна сосредоточить свое внимание на то, чтобы родились поколения, здоровые в физическом и умственном отношениях, и чтобы эти поколения подросли в гармонических семейных условиях С учетом этого, кроме продолжения и расширения проводящихс лонгитудинальных исследований младенцев и детей в отношении физической развитости, социо-демографических условий, окружающей среды и заболеваемости, Институт начинает новые исследования — или поддерживает их — для установления вовремя факторов риска беременностей и для наблюдения дальнейшей судьбы преждевременно родившихся детей.

Комиссия приняла с удовольствием к сведению, что Институт желает обратить больше внимания на исследования по смертности. Было предложено проводить исследования смертности по семейному состоянию, причинам смерти и занятиям или сделать такие исследования более регулярными.

В связи с необходимостью территориального, регионального углубления демографических исследований Комиссия считала важным, чтобы в касающихся исследованиях Институт занимался больше влиянием миграционного движения на демографическое поведение.

Комиссия приняла к сведению информацию об исследованиях Института.

Секретарь комиссии, разработавшей раньше концепцию политики народонаселения на длинный период, заведующий отделом Госплана — *д-р Иштван Монигл* информировал члены Демографической комиссии о задачах по усовершенствованию концепции политики народонаселения на длинный период, о создавшихся новых направлениях дальнейшего развития — с учетом опыта прошедших лет — систем учреждений и средств политики народонаселения. За информацией следовала живая, многосторонняя дискуссия о необходимых и возможных мероприятиях по системам учреждений, связанных с динамикой демографических процессов, будущими задачами политики народонаселения и населением.

Основные установления дискуссии излагаются в нижеследующем:

— целесообразно и обоснованно изменять, усовершенствовать системы учреждений политики народонаселения таким способом и в такой мере, чтоб они как отдельно, так и совместно служили хорошо нашей разработанной на научных основах в последние годы, комплексной и оправдавшейся политике народонаселения в целом;
— желательно сохранять эффективность создавшейся системы средств политики народонаселения — в пределах этой системы в первую очередь денежных социальных пособий;
— с особым учетом динамики демографических процессов и накопленного до сих пор широкого опыта предыдущих мероприятий необходимо, чтобы дальнейшие стимулирующие мероприятия были направлены прежде всего и в основном на третьего ребенка;
— до сих пор опыт исполнения политики народонаселения показывает, что из систем средств политики народонаселения очень важным считается обеспечение квартир, затем следуют связанные с воспитанием детей системы учреждений (ясли, десткий сад, детский дом).

Члены Комиссии проявили единодушие относительно того, что в будущем необходимо расширить цели политики народонаселения. Все более и более обоснованным показывается определить более комплексно, чем в прошлом, эти цели, чтобы таким способом наша политика народонаселения представила собой все менее и менее политику рождений. Это требуется в первую очередь ожидаемой и на будущее, длительно значительно отрицательной динамикой мсертей.

Наряду с материальными, финансовыми условиями, стимуляторами политики народонаселения, Комиссия подчеркнула увеличивающееся значение факторов сознания. Прогрессивное продолжение нашей политики народонаселения в будущем требует, чтобы изменение сознания и влияющая на него пропаганда продолжались и в будущем и чтобы в эффективности они приблизились к условиям 1974—1975 гг.

Для эффективных использования и распределения имеющихся мате риальных ресурсов участвующие в дискуссии лица, считали бы желательным включить в большей мере, чем до сих пор, экспортов по политике народонаселения и демографии в работу по оформлению иопределению мероприятий политики народонаселения.

Заведующий главным отделом — *д-р Андраш Клингер* дал информацию и международных связей Комиссии в 1977 г. С 8 по 13 августа Международный союз по научным исследованиям народонаселения организует свою генеральную конференцию в Мексике. Тематика этой конференции широко охватывает теоретические и практические вопросы демографии. Организационный комитет пригласил *д-ра Эгона Сабади* и *Кальмана Текше* из Венгрии читать доклады. Параллельно с конференцией Международного союза по научным исследованиям народонаселения, в Мексике состо-

ится по научным исследованиям народонаселения,в Мексике состоит и заседание Международного комитета по координации национальных исследований в области демографии (CICRED) На это заседание *д-р Эгон Сабади* составит региональную сводку о европейских социалистических странах под названием «Тенденции и проблемы демографических исследований в отдельных национальных исследовательских центрах» — С 5 по 10 сентября 1977 г. Международный комитет по исторической демографии Международного съезда по истории организует коллоквиум по исторической демографии в Клуже (Румыния).

В конце информации была упомянута 19. сессия Комиссии по народонаселению ООН, имевшая место с 10 по 21 января текущего года. Эта сессия показалась очень важной для Венгрии, потому что наша страна была збрана членом Комиссии в прошлом году и таким способом это было первый раз, что официальная венгерская делегация участвовала в сессии.

В дальнейшем секретарь Демографической комиссии — *д-р Иштван Хооз* информировал присутствующих о совещаниях Комиссии в 1976—1978 гг. Председатель Комиссии предложил обсудить в 1977 г. демографисескую программу следующей переписи населения, задачи, связанные с составлением и изданием библиографии венгерской демографической литературы, и с приобретением научных степеней в области демографии. Комиссия приняла предложение.

Наконец, секретарь Венгерского научного общества по охране семей и женщин — адъюнкт *д-р Йожеф Чепли* изложил тематику и организацию научного съезда, созываемого на 28—29 ноября в г. Будапеште. Съезд под названием «Биологические и социальные аспекты демографических процессов (качество населения)» охватывает демографические, социальные, биологические, санитарные аспекты тематик по выбору партнера, браку, началу брачной жизни, семье и ребенку, семейному воспитанию, а также изменению в семейной жизни и сожительству.

Рассчитывая и на участие проявляющих интерес иностранцев, Организационная комиссия пригласила страны-члены Европейского района Международного союза по планированию семьи (IPPF), а также представителей зрганизаций — членов европейских социалистических стран. Демографивческая комиссия приняла к сведению информацию.

*

Под патронажем Кафедры статистики Университета им. Лоранда Этвэша вышел №3 Бюллетеня исторической демографии (Historisch-Demogpaphische Mitteilungen). В томе, редактированном *д-ром Йожеф Ковачичем*, профессор *Р. Пуллат* занимается некоторыми теоретическими и историографическими вопросами советской демографии, профессор *А. Э. Имгоф* — положением исторической демографии в Федеральной Республике Германии, а профессор *М. В. Флинн* — населением Англии в 1930-ые годы. Дальнейшие статьи рассматривают вопросы венгерской исторической демографии.

Д-р Лайош Мадаи публикует материал о катастрофах смертности, происшедших во второй половине XIX-го столетия в Европе. *Кальман Дьёрдьи* и *Каталин Ковачич* рассматривают вопросы применения штрафа в венгерском уголовном праве в период перед освобождением. Статья *д-р Дьёрдь Гранастои* описывает население города Кашша в XVI столетии.

Том дополняется рецензиями книг.

NEWS

19th session of the UN Population Commission

The Population Commission of the United Nations Organization held its 19th session in New York from 10 to 21 January 1977. This was the first time that an official Hungarian delegation took part at the session as Hungary was elected a member of the Commission last year.

The UN Population Commission was established by the UN Economic and Social Council in 1946. The first session took place in 1947. At the beginning the Commission held its sessions each year, later on every second year. At the 18th session in 1975 the experiences of the 1974 World Population Year and of the Bucharest World Population Conference, respectively, were discussed.

At the 19th session in New York the socialist countries were represented by three delegations (besides Hungary the delegates of the Soviet Union and the Ukrainian SSR); in addition the delegates of six countries of Western Europe, of the USA, five countries of Latin America, five countries of Asia and of six countries of Africa participated in the work of be Commission.

First of all the reports on the performance of the recommendations of the 1974 World Population Conference were on the agenda of the 19th session of the Population Commission. In this respect the most important were the observation of the realization of the World Population Plan of Action adopted in Bucharest and the descussion of the aspects of its revision in the future, respectively. The agenda contained also the discussing of the report of the UN and Commission, respectively, on the work done in two years as well as of the two-year plan (1978—1979) and the middle-range plan (1978—1981).

At the session the Hungarian delegation took the floor several times evaluating the Hungarian population policy measures of 1973, their results and deficiencies as well as the demographic activity of the UN; it outlined the Hungarian demographic situation and expounded its view on the relations between demography and protection of environment.

With slight modifications the Commission adopted the materials presented by the UN Population Division and submits them to the Economic and Social Council for further approval.

The Head of the Hungarian Delegation was *József Bálint,* Under-Secretary of State, President of the Hungarian Central Statistical Office and its member was *Dr. Egon Szabady,* Deputy-President of the Hungarian Central Statistical Office.

The report of the UN Secretariat submitted to the session is described in detail at the Papers in this number of our journal.

*

In January-February 1977 *János Nemeskéri,* scientific adviser of the Demographic Research Institute made a study-tour at invitation in Switzerland and the German Federal Republic. In Switzerland he carried out paleodemographic research at the Institutes of Justice, Medicine and Anthropology of the Bern and Zurich Universities. At the request of *E. Läuppi,* professor of the Institute for Forensic Medicine of the Medical Department of the Bern University *János Nemeskéri* stated the sex and age in the anthropological series of medieval Burgund population of Bel-Miet. After having finished his research work he held a lecture under the title „Much debated questions of biological reconstruction" at the University in which experts in medicine, archeology and anthropology took part. In Zurich at the request of Professor *J. Biegert* and Assistant Professor *W. Scheffrahn* he carried out a practical demonstration for students in human biology on the statement of sex and age on Primates.

In the German Federal Republic he performed research in Hannover where at the request of *Dr. H. G. Peters,* Director of the Lower-Saxon Service

for Protection of Monuments (Niedersächsische Denkmalpflege) he made the paleodemographic evaluation of the anthropological finds of a cemetery with cremation rite from the imperial period deriving from the Issendorf findspot. In the Historical Department Group of the Hannover University he held two lectures in which he described the theoretical and methodological questions of paleobiological reconstruction and paleodemographic research.

In Bremen *János Nemeskéri* paid a visit to *Dr. H. Walter,* Professor and Head of the Biological Department Group of the University who made him acquainted with the order of the modern integrated university teaching. According to the requirements of the integrated university teaching at the Bremen University there are no departments of the individual disciplines but resulting from the thematic teaching the professors of department groups are leading the teaching jointly and they have common laboratories and seminars.

At the end of his study-tour *János Nemeskéri* paid a visit to the Institute of Geology and Paleontology of the Würzburg University where Professor *E. Rutte* showed him the complete finds of the early man discovered recently, in 1976 on the Schalksberg findspot, which chronologically is of the same age as the Homo erectus discovered in Vértesszőlős.

*

At the invitation of Professor *Mikolaj Latuch Emil Valkovics,* senior member of the Demographic Research Institute of the Hungarian Central Statistical Office was in Warsaw from 13 to 28 April 1977 and held ten lectures of two hours each under the title „Introduction in the theory of stable populations and sub-polpulations" to the invited students of the Warsaw College of Planning and Statistics (SGPIS) as well to an audience coming from other organs. At the invitation *Dr. Kazimierz Rusinek,* Deputy-President, Emil Valkovics read a paper entitled „Application of statistical mean values in the analysis with life table method" at the Central Statistical Office of Poland (GUS). The lectures and the paper, respectively, were followed by discussions.

*

Session of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences

The Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences held a plenary session under the direction of Dr. Egon Szabady, President of the Committee on 3 May 1977. The following topics were on the agenda of the session:

— research activity of the Demographic Research Institute in 1976—1977,
— further development of population policy measures,
— meetings of the Committee in 1976—1978,
— international relations of the Committee in 1977,
— information on the conference of the Hungarian Scientific Society for Family- and Women's Welfare to be convened on 28—29 November 1977.

Dr. József Tamásy acting director summarized the work of the Demographic Research Institute done in 1976—1977. The information stressed the importance of biodemographic research. Beside the stimulation of the birth of the third child one of the main objectives of population policy should be that physically and mentally healthy generations should be born and grow up under harmonic family conditions. Taking into consideration the above mentioned, beside the continuation and widening of longitudinal physical development-, socio-demographic, environment- and morbidity study of infants and children being in process the Institute begins — or supports — new investigations to state the risk factors of pregnancies in due time and to observe the further fate of premature infants.

The Committee was satisfied to hear that the Institute wants to lay a greater stress on mortality research. It was suggested to carry out mortality studies by marital status, causes of death and occupation and to make them more regular, respectively.

In respect of the necessity of the regional intensification of demographic studies the Committee considered as important that the Institute should pay more attention to the investigation of the effect of migration movement on demographic attitude.

The Committee took notice of the information on the research carried out by the Institute.

Dr. István Monigl, head of section of the Central Planning Office, secretary of the committee having developed earlier the long-range population policy conception, informed the members of the Demographic Committee on the tasks of the further development of the long-range population policy conception, on the main trends of the further development — on basis of the experiences of the recent years — of the system of institutions and means of population policy. The information was followed by an animated extensive discussion on the necessary and possible measures concerning institution systems relating to the development of population process, the future tasks of population policy and to population.

The main statements of the discussion are as follows:

— it is advisable to change and modernize the institution systems of population policy in a way and to an extent that separately and together they should serve well our whole complex and time-honoured population policy developed scientifically in the last years;
— it is desirable to maintain the efficiency of the system of population policy means developed — and within this first of all the efficiency of financial social allocations;
— with special regard to the development of population processes and to the comprehensive experiences of earlier measures it is necessary to concentrate the further stimulating measures first of all and mainly on the third child;
— the experiences gained up to now at the carrying out of population policy means the supply with flats is of great importance and this is followed by the institution systems relating to the rearing of children (creche, kindergarten, day-time home).

The members of the Committee agreed that it is necessary to widen the objectives of our population policy. It is more and more motivated to state these objektives in a more complex way than it was done in the past that by this our population policy should become less and less a birth policy. This is required first of all by the durably and significatly negative development of deaths to be expected in the future, too.

The Committe stressed the growing importance of the attitudinal factors beside the material, financial stimulators of population policy. The future progressive continuation of our population policy requires further change in the attitudes and the propaganda affecting it, in the future, too, that in effiiciency it should be near to the period of 1974—1975.

The participants in the discussion considered it desirable for the efficient use and distribution of the material resources available to include to a greater extent than up to now experts in population polisy and demography in the development and formulation of population policy measures.

Dr. András Klinger, head of department gave an information on the international relations of the Committee in 1977. On 8—13 August in Mexico City the International Union for the Scientific Study of Population will organize its General Conference the subject of which covers widely the theoretical and practical questions of demography. The organizing committee invited Dr Egon Szabady and Kálmán Tekse from Hungary to read papers. Parallelly with the General Conference of the International Union for the Scientific Study of Population also the Committee for International Coordination of National Research in Demography (C. I. C. R. E. D.) will hold a meeting. for which Dr.

Egon Szabady will prepare a regional summary on the European socialist countries under the title „Trends and problems of demographic research in the national research centres". On 5—10 September 1977 in Cluj the Colloquium on Historical Demography will take place organized by the Isternational Committee for Historical Demography of the International Historical Congress.

At the end of the information the 19th session of the UN Population Commission held on 10—21 January 1977 was mentioned. The session was very important for Hungary because our country was elected member of the Committee last year and so it was the first time that an official Hungarian delegation took part in the session.

Further on Dr. István Hoóz, secretary of the Demographic Committee informed the members on the 1976—1978 meetings of the Committee. The president of the Committee suggested to discuss in 1977 the demographic program of the next population census, the tasks relating to the preparation and publication of the bibliography of the Hungarian demographic literature as well as the tasks concerning the obtaining of demographic scientific degrees. The Committee approved the proposition.

Finally Dr. József Csépli, assistant lecturer, secretary of the Hungarian Scientific Society for Family- and Women's Welfare spoke of the topics and organization of the scientific congress to be convened in Budapest on 28—29 November 1977. The congress under the title „Biological and social aspects of population processes (quality of population)" covers the demographic, social, biological and medical aspects of the subjects of choice of partner, marriage, beginning of marital life, the family and the child, family education, change in family life and cohabitation.

Counting also upon the participation of foreigners showing an interest in the congress the organizing committee invited the member countries of the Europe Region of the International Planned Parenthood Federation (IPPF) as well as the representatives of the member organizations of the European socialist countries. The Committee took notice of the information.

*

Under the auspices of the Statistical Department of the Lóránd Eötvös University No 3 of the Historico-Demographic Publications (Historisch-Demographische Mitteilungen) was issued. In the volume edited by Dr. József Kovacsics Professzor R. Pullat deals some theoretical and historiografical questions of the Soviet demography, Professor A. E. Imhof with the situation of historical demography in the German Federal Republic and Professor M. W. Flinn with the population of England in the 1930s. Further studies treat questions relating to Hungarian historical demography.

A paper of Dr. Lajos Mádai is published on mortality catastrophes having occured in the second half of the 19th century; Kálmán Györgyi and Katalin Kovacsics deal with the questions of the use of penalty in the Hungarian penal law before the Liberation. The paper of Dr. György Granasztói presents the population of the town Kassa in the 16th century.

The volume is completed with reviews of books.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET KÖZLEMÉNYEI

A Népességtudományi Kutató Intézet közleményei sorozatban eddig az alábbi kötetek jelentek meg:

1. Magyarország megyénkénti népességének várható alakulása. 1960. I. — 1980. I. között 1963/1.
2. A nyugdíjasok helyzete, 1963/2.
3. A korbevallás megbízhatóságának vizsgálatai az 1960. évi népszámlálásnál. 1964/1.

4. Magyarország népességének demográfiai jellemzői régiónként. 1965/1.
5. A válások okai. 1965/2.
6. A budapesti nyugdíjasok helyzete és problémái. 1965/3.
7. A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatása, I. Budapesten és a városokban. 1965/4.
8. A népesség foglalkozásának változása 1960—1963 között. 1965/5.
9. Vizsgálatok a népesség területi eloszlásának alakulásáról Magyarországon. 1900—1960. 1966/1.
10. Lakásdemográfiai adatok. 1966/2.
11. A szociális intézetek és gondozottaik helyzete. 1966/3.
12. Magyarország népességének területi előreszámítása. 1966/4.
13. A magyar leíró statisztikai irány fejlődése. 1966/5.
14. Termékenységi adatok. 1966/6.
15. A demográfiai tényezők hatása a művelődésre. 1967/1.
16. Iskolai végzettség és szakképzettség. 1967/2.
17. Magyarország népességének gazdasági korfái. 1967/3.
18. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében. 1968./1.
19. Magyarország népességének előreszámítása. 1966—2001. 1968/2.
20. A magyar történeti demográfia a II. világháború után. 1968/3. *(Angol nyelven.)*
21. Történeti demográfiai kollokvium. Budapest, 1965. 1968/4. *(Francia, angol és német nyelven.)*
22. Demográfiai jellemzők a települések nagyságcsoportja szerint, 1900—1960. 1968/5.
23. A Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézetének évkönyve. 1963—1968. 1968/6. *(Magyar és angol nyelven.)*
24. Alkoholizmus. 1968/7.
25. Gyermekgondozási segély. 1969/1.
26. Kutatási módszerek a termékenység és a családtervezés vizsgálatára: Magyar tapasztalatok. 1969/2. *(Angol nyelven.)*
27. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai. 1970/1.
28. Gyermekgondozási segély. 1970/2.
29. 1966. évben egyetemi (főiskolai) felvételre jelentkezettek demográfiai és testfejlettségi vizsgálata. 1970/3.
30. Társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai. II. Magyarországon. 1970/4.
31. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai. 1970/1. *(Angol nyelven.)*
32. A IX. Biológiai Vándorgyűlésen elhangzott előadások tartalmi kivonatai. Budapest, 1970. május 6—8. 1970/6. *(Angol nyelven.)*
33. Magyarország népességének 1957 óta történt belföldi vándorlásának vizsgálata néhány szempontból. 1971/1. *(Angol nyelven.)*
34. Magyarország halandósági táblái 1900/01-től 1967/68-ig. 1971/2.
35. Népesedéspolitika Magyarországon. 1972/1.
36. Magyarország népességének előreszámítása (1972—2001). 1973/1.
37. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében. II. 1973/2.
38. Magyarország népessége. 1974/1. *(Angol yelven.)*
39. A budapesti alkoholisták és leszármazottaik biodemográfiai vizsgálata (Első szakasz) (Előzetes jelentés) 1974/2.
40. Kriminalitási táblák. 1974/3.
41. A gazdasági korfák módszertani apparátusának felhasználása optimális stabil népességek meghatározására. 1974/4.
42. A társadalmi térbeliség néhány elméleti és gyakorlati problémája. 1975/1.
43. Népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás. 1976/1.
44. Budapesti öngyilkosok vizsgálata 1972. 1976/2.

СООБЩЕНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ИНСТИТУТА ПО ДЕМОГРАФИИ ЦСУ

В серии сообщений Исследовательского института по демографии до настоящего времени вышли следующие тома:

1. Ожидаемая динамика населения комитатов Венгрии между 1. 1960 и 1. 1980 г. 1963/1.
2. Положение пенсионеров. 1963/2.
3. Исследования относительно достоверности ответов о возрасте при переписи населения 1960 года. 1964/1.
4. Демографические характеристики народонаселения Венгрии по регионам 1965/1.
5. Причины разводов. 1965/2.
6. Положение и проблемы Будапештских пенсионеров. 1965/3.
7. Общественная рестратификация и ее демографические последствия. В Будапеште и в городах. 1965/4.
8. Изменения в занятиях населения в период между 1960 и 1963 гг., 1965/5.
9. Исследования в области динамики территориального распределения населения в Венгрии. 1900—1960. 1966/1.
10. Жилищно-демографические данные. 1966/2.
11. Положение социальных учреждений и лиц, проживающих в них. 1966/3.
12. Территориальный прогноз населения Венгрии. 1966/4.
13. Развитие венгерского направления описательной статистики. 1966/5.
14. Данные о плодовитости. 1966/6.
15. Влияние демографических факторов на образование. 1967/1.
16. Школьное образование — профессиональное образование. 1967/2.
17. Экономические возрастные пирамиды населения Венгрии. 1967/3.
18. Демографические особенности национальностей в комитате Баранья. 1968/1.
19. Перспективы развития населения Венгрии, 1966—2001. 1968/2.
20. Венгерская историческая демография после второй мировой войны. 1968/3. (На английском языке.)
21. Совещание по исторической демографии. Будапешт. 1965. 1968/4. (На французском, английском и немецком языках.)
22. Демографические характеристики последний по их величине, 1900—1960. 1968/5.
23. Ежегодник Исследовательского Института по демографии ЦСУ ВНР, 1963—1968 гг. 1968/6. (На венгерском и английском языках.)
24. Алкоголизм. 1968/7.
25. Пособие по воспитанию детей. 1969/1.
26. Методы исследования плодовитости и семейного планирования: Венгерский опыт. 1969/2. (На английском языке.)
27. Планирование семьи в Венгрии. Важнейшие данные исследования по фертильности и семейному планированию (ТЧ) 1966. года.
28. Пособие по воспитанию детей. 1970/2.
29. Исследование демографических характеристик и характеристик физического развития желавших поступить в университет (ВУЗ) в 1966 году. 1970/3.
30. Общественная рестратификация и ее демографические последствия в Венгрии. 1970/4.
31. Планирование семьи в Венгрии. Важнейшие результаты исследования по фертильности и планированию семьи. (ТЧ) 1966 года. 1970/5. (На английском языке.)
32. Резюме лекций, прочитанных на X Биологической выездной сессии. Будапешт, 6—8 мая 1970 г. 1970/6. (На английском языке.)
33. Несколько аспектов исследования внутренней миграции населения в Венгрии с 1975 года. 1971/1. (На английском языке.)

34. Таблицы смертности населения Венгрии с 1900/01 г. — по 1967/68 гг. 1971/2.—
35. Политика народонаселения в Венгрии. 1972/1.
36. Прогнозы населения Венгрии. (1972—2001) 1973/1.
37. Демографические особенности национальностей в комитате Баранья. 1973/2.
38. Население Венгрии. 1974/1. (На английском языке.)
39. Биодемографическое исследование будапештских алкоголиков и их потомства. (Первая фаза.) (Предварительный доклад.) 1974/2.
40. Таблицы криминальности. 1974/3.
41. Использование методологического аппарата возрастных пирамид экономических событий для определения оптимальных стабильных населений. 1974/4.
42. Несколько теоретических и практических проблем общественной пространственности. 1975/1.
43. Исследование общественного мнения о демографических вопросах. 1976/1.
44. Исследование самоубийц города Будапешта, 1972 г. 1976/2.

PUBLICATIONS OF THE DEMOGRAPHIC RESEARCH INSTITUTE

In the series of the Publications of the Demographic Research Institute the following volumes have been published:

1. Population Projections for Hungary by Counties between January 1, 1960, and January 1, 1980. 1963/1.
2. The Situation of Pensioners. 1963/2.
3. Investigation on the Reliablity of Age-Admissions in the Population Census of 1960. 1964/1.
4. Demographic Characteristic of the Population in Hungary by Regions. 1965/1.
5. Causes of Divorces 1965/2.
6. Situation and Problems of the Pensioners of Budapest. 1965/3.
7. Social Mobility and its Demographic Effects in Budapest and in the Towns I. 1965/4.
8. Change in Occupation of the Population between 1960 and 1963. 1965/5.
9. A Study on the Regional Distribution of Hungary's Population 1900—1960. 1966/1.
10. Housing-Demographic Data. 1966/2.
11. Situation of Social Institutes and Their Dependants. 1966/3.
12. Regional Projections of the Population of Hungary. 1966/4.
13. The Development of the Hungarian Descriptive Statistics. 1966/5.
14. Fertility Data 1966/6.
15. The Impact of Demographic Factors on Culture. 1967/1.
16. School Qualification and Professional Training. 1967/2.
17. The Economic Age-Pyramids of Hungary's Population. 1967/3.
18. The Demographic Characteristics of the Nationalities of the County of Baranya. 1968/1.
19. Population Projection for Hungary. 1966—2001. 1968/2.
20. Hungarian Historical Demography after World War II. 1968/3. *(In English)*
21. Colloquium on Historical Demography. Budapest, 1965. 1968/4. *(In French, English and German)*
22. Demographic Characteristics by Size of Settlements, 1900—1960. 1968/5.
23. Annals of the Demographic Research Institute of the Central Statistical Office, 1963—1968. 1968/6. *(In Hungarian and English)*
24. Alcoholism. 1968/7.
25. Allowance for Child's Care. 1969/1.
26. Survey Techniques in Fertility and Family Planning Research: Experience in Hungary. 1969/1. *(In English)*

27. Family Planning in Hungary. Main Results of the TCS-66 Study. 1970/1.
28. Allowance for Child's Care. 1970/2.
29. Demographic and Physical-Developmental Study of Those Who Applied for Admission to Universites (Higher Schols) in 1966. 1970/3.
30. Social Mobility and its Demographic Effects in Hungary. II. 1970/4.
31. Family Planning in Hungary. Main Results of the 1966 Fertility and Family Planning (TCS) Study. 1970/5. *(In English)*
32. Abstract of the Lectures Delivered at the 9th Hungarian Congress of Biology. Budapest, 6—7—8 May, 1970/6. *(In English)*
33. Some Aspects of the Internal Migration of Population in Hungary since 1957. 1971/1. *(In English)*
34. Life tables of Hungary from 1900/01 to 1967/68. 1971/72.
35. Population Policy in Hungary. 1972/1.
36. Population Projections of Hungary. (1972—2001). 1973/1.
37. The Demographic Characteristics of the Nationalities of the County of Baranya. II. 1973/2.
38. The Population of Hungary. 1974/1.
39. Biodemographic Study of the Budapest Alcoholics and Their Descendants (First stage.) (Preliminary report) 1974/2.
40. Criminality Tables. 1974/3.
41. Use of the Methodological Apparatus of Economic Age-Pyramids for the Determination of Optimum Stable Populations. 1974/4.
42. Some Theoretical and Practical Problems of Social Spatiality. 1975/1.
43. Public Ipinion Survey Concerning Demographic Questions. 1976/1.
44. A Survey on Suicides in Budapest 1972. 1976/2.

IRODALOM

KÖNYVEK

BARTOŠOVÁ, M.: Výzkum veřejného mínění k otázkám populačního vývoje a populační politiky. (Népesedési és népesedéspolitikai kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás.) Československý Výzkumný Ústav Práce a Sociálních Věci. Praha, 1976. 92 p. (Výzkumná práce, řada B. No. 68.)

A szerző a népesedési helyzettel kapcsolatos, Csehszlovákiában nagy hagyományokkal rendelkező kutatások módszertani tapasztalatait foglalja össze. E kutatásokat 1956-ban kezdték meg, s azóta több mint hatvan vizsgálatot bonyolítottak le, amelyek célja az anyák és a fiatal házasok helyzetének feltárása, a népesedéspolitika fejlesztésének elősegítése.

A kutatási tapasztalatok a figyelmet arra irányították, hogy a közvéleménykutatás módszertanát mind szervesebben építsék be a termékenységi és családtervezési vizsgálatokba. A népesedési kérdésekkel kapcsolatos Kormánybizottságon belül egy Állandó Munkabizottság jött létre abból a célból, hogy koordinálja a népesedési kérdésekkel foglalkozó közvéleménykutatói vizsgálatokat, biztosítsa az eredmények gyakorlati felhasználásának mind nagyobb fokú effektivitását, és kapcsolatot teremtsen a közvéleménykutatások, valamint a folyamatos statisztikai megfigyelések (népszámlálás, mikorcenzus, népesedésstatisztikai adatgyűjtések stb.) között.

A kiadvány az elmúlt néhány évben lefolytatott 15 közvéleménykutatói vizsgálat rövid leírását, a módszertani tapasztalatok összefoglalását és a közvéleménykutatások továbbfejlesztésére vonatkozó terveket tartalmazza.

A vizsgálatok egyik csoportját a Csehszlovákia egész területére kiterjedő, és a női népességen belül készített vizsgálatok jelentették. (Az anyai szerep vizsgálata, 1956; Házasság, fogamzásgátlás, terhességmegszakítás, 1959; A házas nő a családban és a munkában, 1970; Népesedési problémák, 1972; Család és szülők, 1974.)

A vizsgálatok másik csoportját egy-egy regionális egységen belül folytatott adatgyűjtések képezik. (A modern nő, 1966 — Prága, Brno és Pozsony 21 éven felüli női népessége körében; A modern nő a mezőgazdaságban, 1967 — a 21 éven felüli falusi női népesség körében; Házasságkötés előtt álló városi fiatalok, 1963; Házasságkötés előtt álló falusi fiatalok, 1964; Fiatal házasok városokban és falvakban, 1967—68.) Figyelembe véve a fiatal korosztályokhoz tartozók nagyfokú vándorlásából adódó technikai nehézségeket, 1973-tól a fiatal családokkal kapcsolatos vizsgálatok egy másik típusát is kialakították: öt évvel a házasságkötés után keresik fel, és retrospektív kérdések segítségével vizsgálják a fiatalok, illetve a házasság első időszakának problémáit. E csoportban említhető még két kisebb munka: A falusi nők termékenységének vizsgálata a Cseh Szocialista Köztársaságban (1967—68) és Fiatal házasok vizsgálata két évvel a házasságkötés után (1972).

Sajátos csoportot alkotnak azok a vizsgálatok, amelyek a népesedés „klímáját" befolyásoló tényezőket vannak hivatva feltárni. (Pl. „A tanulók iskolai előmenetele és a nők elfoglaltsága", „A szülési, anyasági szabadság meghosszab-

bításának hatása a családtervezésre", „Vizsgálat az 1964-ben családon belül harmadikként, illetve negyedikként született gyermekekkel kapcsolatban", „Fiatalok elképzelései a házaséletről", „Ankét az abortusz-bizottságok elnökeivel", „Vizsgálat a házassági tanácsadókkal kapcsolatban", „A két és több gyermekes házas nők vizsgálata", „Reprezentatív vizsgálat a gyermekes nők munkavállalásával kapcsolatban", „Közvéleménykutatás a háztartási munkák megkönnyítéséről" és más, hasonló vizsgálatok, amelyek fő feladata a nők szocialista társadalmon belüli családi szerepének feltárása.)

E vizsgálatok eredményei, valamint azok gyakorlati hasznosíthatóságával kapcsolatos tapasztalatok arra a következtetésre vezették a kutatókat és a népesedési kérdésekkel foglalkozó szakembereket, hogy a népesedési kérdésekre vonatkozó közvéleménykutatásokat szorosabban kapcsolják az ötéves népgazdasági tervekhez.

A népgazdasági tervekkel azonos, ötéves periódusokon belül, a társadalmi igényeknek megfelelően egy-egy speciális társadalmi réteg, társadalmi csoport körében szándékoznak rendszeres és folyamatos véleménykutatásokat folytatni. Az elképzelések szerint egy-egy ötéves perióduson belül csupán egy alkalommal végeznének a női népesség egészére kiterjedő, alapkutatás-jellegű termékenységi vizsgálatot. Hasonlóképpen minden ötödik évben egyszer szándékoznak a felnőtt lakosság egészére kiterjedő, népesedéspolitikai kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutató vizsgálatot végezni.

Az ötéves kutatási terv állandó részét képezi majd a fiatal házasok kikérdezése a házasságkötés után öt évvel. A kutatás e típusát, amelyet 1973-ban az iparban és a mezőgazdaságban dolgozó fiatal házasokra vonatkozóan kezdtek meg, kiterjesztik a különböző társadalmi-foglalkozási csoportokra.

Tovább növekszik a társadalmi igény az ún. „ad hoc", „kiegészítő" vizsgálatok iránt, mint pl. a fiatalok elképzelései a házasságról és a családalapításról, a szociális juttatásokkal kapcsolatos véleményvizsgálatok, a népesedési kérdésekkel foglalkozó specialistákkal és aktivistákkal folytatott ankétok stb. Ezek a kis vizsgálatok általában mintegy 10—12 kérdést tartalmazó kérdőívekkel folynak, nem reprezentatívek, inkább tájékoztató jellegűek.

A szerző ismerteti a közvéleménykutatások kivitelezésének, mintavételének, feldolgozási szempontjainak, kérdőív-összeállításának néhány technikai jellemzőjét, ezek a következők:

Az elemzésnél használt legfontosabb változók: a terület (Cseh Szocialista Köztársaság, Szlovák Szocialista Köztársaság), nem, életkor (ötéves korcsoportokban), társadalmi-foglalkozási csoport (házasok esetén mindkét házasfél hovatartozása szerint), iskolai végzettség, a gyermek „jellege" (saját vagy nevelt gyermek-e), a családtagok gazdasági aktivitása, a család jövedelme és a lakás minősége. A tapasztalatok szerint a terület, az életkor, az iskolai végzettség és a gyermek jellege differenciálják legerősebben a véleményeket.

A vizsgálatok leggyakoribb, standard kérdései: Mit tart a gyermekek ideális számának a családban? Mi ösztönzi a nőket (családokat) arra, hogy harmadik (második — negyedik) gyermeküket legyen? Hány gyermeket kívánt házasságkötéskor? — vagy Hány gyermeket kíván jövendő házasságában? E fő kérdéskörökhöz kapcsolódnak az okokat, körülményeket mélyrehatóan feltáró, ún. kiegészítő kérdések, s végül önálló blokkot jelentenek azok a kérdések, amelyek a népesedési helyzet objektív és szubjektív okainak feltárására irányulnak.

Módszertani törekvéseiknek két fő szempontja: olyan technika kialakítása, amely minél inkább megfelel a társadalmi gyakorlat (felhasználó intézmények) igényeinek, s egyben megfelel a hasonló témájú kutatások nemzetközi gyakorlatának is.

Ötévenként — az ötéves népgazdasági tervperiódusok lezárásakor — összefoglaló elemzéseket kívánnak készíteni, amelyek három fő problémakört foglalnak magukban: a konkrét eredmények összegzését; a közvéleménykutatások módszertani tapasztalatainak elemzését és az eredmények gyakorlati hasznosításának lehetőségeit.

S. M. E.

LIEBERMAN, E. J.: The prevention of marital problems. (A házassággal kapcsolatos problémák megelőzése.) 315—332. p. In: Contemporary marriage, structure, dynamics and therapy. (Szerk. H. Grunebaum, J. Christ.) Boston, 1976. Little, Brown. 506 p.

Az Egyesült Államokban a válási arányszám 1968 és 1973 között mintegy 50%-kal emelkedett, s ez a tény felveti a házassággal, családi élettel kapcsolatos problémák megelőzésének kérdését. Széleskörűen vizsgálják olyan társadalmi devianciák megelőzését, mint öngyilkosság, kábítószer-fogyasztás, kriminalitás, s ugyanakkor nem fordítanak kellő figyelmet a sokkal gyakoribb olyan jelenségek tanulmányozására, melyek a családi élet felbomlását eredményezhetik.

Az Egyesült Államok a válások számát tekintve vezető helyen áll; 1000 házasságkötésre évente 10,7 válás esik, míg Angliában, Kanadában, Franciaországban e mutató mintegy 3‰ körül van. A szerző e kedvezőtlen jelenséget előidéző okokat kutatva rámutat a prevenció lehetőségére is, vagyis hogy mely demográfiai tényezők változása vagy változtatása esetén várható a házassággal, családi élettel kapcsolatos problémák csökkenése, kedvezőbb alakulása. A szerző hipotézisei a következőkben foglalhatók össze.

Amerikában a házaskorú népesség 95%-a élete folyamán legalább egyszer házasságra lép, mely arány a nemzetközi adatokat tekintve magasnak tűnik. Igen valószínű, hogy több mint 5% azok aránya, akik valamilyen okból alkalmatlanok a házasságra, az együttélésre, s becslések szerint a házasságra lépők optimális arányának 80—85% körül kellene stabilizálódni.

Szerepet játszik a házasélettel kapcsolatos nehézségek gyakori jelentkezésében a túl fiatal korban kötött házasságok kedvezőtlenül magas aránya is. Amerika vezető helyet foglal el a nyugati világban mind a válások, mind a 20 évnél fiatalabbak házasságkötési aránya tekintetében. Az indokolatlanul alacsony nőtlenek és hajadonok aránya, valamint a túl fiatal korban kötött házasságok szorosan összefüggnek, amennyiben a házasságkötési kor kitolódásával a fiataloknak nagyobb lehetőség kínálkozik elhatározásuk esetleges megváltoztatására, s így valószínű, hogy bizonyos házasságkötések végleg elmaradnak.

További problémák forrása, hogy túl rövid a házasságkötés és az első gyermek születése közötti időszak. A fiatal korban kötött házasságok jelentős része a nem kívánt terhesség, a születendő gyermek törvényesítése miatt jön létre. Az átgondoltabb családtervezés, a szülői szerepre való tudatosabb felkészülés következtében emelkedni fog a szülők átlagos életkora, a házasságkötés és az első gyermek születése között eltelt idő, és megfelelőbben fog alakulni a gyermekek születése közötti intervallum is (a szerző véleménye szerint mintegy 3 éves időközök betartása lenne kívánatos).

A férfiak kedvezőtlenebb halandósága, következésképp az özvegy nők igen magas aránya miatt kívánatos lenne, hogy csökkenjen a házaspárok közötti korkülönbség, s a férjek csak 1—2 évvel legyenek idősebbek feleségüknél.

A törvényhozásban olyan módosításokat kellene bevezetni, amelyek megnehezítik a házasságkötést, s ezáltal a leendő házasfeleket döntésük alapos átgondolására késztetik, a válási eljárásban ugyanakkor egyszerűsítéseket, könnyítéseket tegyenek lehetővé. Az adózási jogszabályok révén kedvezményeket kellene biztosítani a hajadonoknak, illetve nőtleneknek és a gyermektelen házaspároknak.

A szerző biztatónak tartja, hogy az egészségügyi szakemberek, pszichológusok, törvényhozók és más érdekeltek széles köre egyre nagyobb figyelmet fordít a házas- és a családi élettel kapcsolatos nehézségek feltárására és lehetséges feloldására.

P. M.

Obrazovatel'naja i szocial'no-profeszszional'naja sztruktura naszelenija SzSzSzR. (A Szovjetunió népességének képzési és társadalmi-foglalkozási struktúrája.) (Szerk. D. I. Valentej.) Moszkva, 1975. Sztatisztika. 101 p. (Naszelenie.)

A képzési és a szakmastruktúra közötti kölcsönös kapcsolat az utóbbi években egyre élénkebben foglalkoztatja a szakembereket. A különböző vizsgá-

latok mind azt igazolják, hogy a társadalom igényeinek megfelelő összetételű munkaerőstruktúra csak kellően átgondolt képzési és oktatási koncepciók révén érhető el. Mindez a tervezési szakemberek megnövekedett felelősségét helyezi előtérbe.

A problémakör iránti érdeklődés a Szovjetunióban is fokozódik. Sok irányú kutatások folynak a kérdéskör bonyolult összefüggéseinek feltárására és a folyamatok irányításának tökéletesítésére.

1975-ben, Moszkvában a Sztatisztika Kiadó tanulmánykötetet jelentetett meg „A Szovjetunió népességének képzési és társadalmi-foglalkozási struktúrája" címmel, amelyben a szerzők több oldalról igyekeznek megvilágítani a képzési és szakmastruktúra kapcsolatát. A tanulmányok elsősorban a kérdéskörrel kapcsolatos jelenségek negatív vonását vizsgálják, és keresik ezek felszámolására a megoldást.

M. Szonyin „A képzés szintjének és struktúrájának értékelése" c. tanulmányában a képzési és a szakmastruktúra egyensúlyát vizsgálja. Abból indul ki, hogy a képzési rendszer fejlesztésénél alapvetően a társadalmi igényekhez kell igazodni. Példaként említi azt a helyzetet, amikor a második világháború előtt és az azt követő első években nagy hiány volt felsőfokú végzettségű szakemberekben. Többnyire ennek tudható be az, hogy az 1950-es évek elején a középiskolák nappali tagozatán végzett tanulók és a felsőfokú intézmények nappali tagozatára felvett hallgatók aránya 1 : 1 volt. Ez az arány 1971-re 4 : 1-re módosult. Ami feltehetően tükrözte a társadalmi igények megváltozását.

A jelenlegi helyzetet elemezve a szerző felveti azt a kérdést, hogy a modern termelés körülményeit figyelembe véve — ahol jelentős szerepe van a magasabb képzettséget nem igénylő monoton munkának — nem volt-e idő előtti a 10 osztályos általános középiskola bevezetése. Ugyanis a 10 osztályos általános középiskola bevezetése nem kevés feszültséget okozott oly módon, hogy a magasabb képzettséget nem igénylő, vagy fizikailag nehéz munkát igénylő szakmákból nagyarányú elvándorlás indult meg. Ezekben a szakmákban az elvándorlás megállítására felemelték a munkabéreket, de ez önmagában nem oldja meg a problémát. A megoldást kutatva a szerzőnek az a véleménye, hogy nemcsak a munkaerő képzettségi színvonalának kell megfelelni a termelő technika fejlettségi színvonalának, hanem fordítva is érvényes az összefüggés, mert különben a „túlképzett" munkaerő nem lesz a munkatermelékenység fokozásának eszköze, sőt elégedetlenség keletkezik a dolgozók között. Különösen érvényes ez a fiatalok esetében.

Ugyanakkor a társadalom szempontjából is problémát jelent az, hogy ha a magasan képzett munkaerőt nem tudják képzettségének megfelelő munkakörben alkalmazni. Ez hátrányosan érinti a képzés gazdaságosságát. És ezen a ponton a társadalom és az egyén érdeke egybeesik.

E. Zsilcov „A középfokú tanintézmények szerepe a népesség iskolai végzettségi és szakmai képzettségi szintjének emelésében" c. tanulmányában a középfokú képzés néhány sajátos problémájával foglalkozik. E problémák közül a szerző különösen fontosnak tartja azt, hogy a középiskolába belépő fiatalok előképzettsége igen nagy differenciákat mutat. Itt elsősorban a falusi fiatalokra gondol, akik az átlagnál lényegesen kedvezőtlenebb körülmények között végzik el az általános iskolát.

Ennek egyik oka az, hogy a falvakban tanító általános iskolai pedagógusok 55%-ának nincs felsőfokú végzettsége. Különösen rossz a helyzet Szibéria és Távol-Kelet vidékein. Nagy hiány van szaktanárokban. A kedvezőtlen körülmények miatt a pedagógus pályáról nagy az elvándorlás. Jelentős részben emiatt ezen a pályán kialakult a nők túlsúlya.

A helyzet javítása megkívánja a pedagógusok munkabérének, élet- és munkakörülményeinek javítását. Szükség van ezenkívül a tananyagok korszerűsítésére és a taneszközökkel való jobb ellátottság kialakítására.

A szerző vizsgálatainak másik fő területe a középfokú oktatás fejlődési tendenciáinak elemzése. Az oktatási rendszerre igen komoly hatással van az a tény, hogy az utóbbi másfél évtizedben ugrásszerűen megnövekedett a tanuló fiatalok aránya. Az adatok szerint a 15—24 éves fiatalok körében 1959—1970 között a tanuló fiatalok aránya megkétszereződött (16,8%-ról 32,4%-ra növekedett). (Egyébként Magyarországon is közel hasonló jellegű folyamat ment végbe.)

Ennek a folyamatnak természetes velejárója a fiatalok megnövekedett továbbtanulási szándéka. A szociológiai vizsgálatok adatai szerint a végzős középiskolások 70—80%-a felsőfokú intézményekben szeretne továbbtanulni. Ugyanakkor a végzősöknek csak egynegyedét vehetik fel.

Az oktatási rendszerben keletkező feszültségek felszámolása nem könnyű. Bizonyos tendenciák azonban arra utalnak, hogy a középfokú oktatás jellegének átalakításával a feszültségek feloldhatók. A legújabb tendenciák közül kiemelhetjük a következőket:

— a szakmaorientált iskolák terjedése,
— a nagyvárosokban egyes tárgyakra való specializálódás,
— a falusi iskolákban bevezették a mezőgazdasági gépek kezelésének oktatását.

A változások leginkább az Orosz SZSZK, a Belorusz SZSZK és a Pribaltikum köztársaságaiban élő fiatalok körében tapasztalhatók. Itt csökkent a fiatalok egyoldalú felsőfokú intézményekbe való orientálódása. A 8 osztályt befejező fiatalok növekvő részarányban folytatják tanulmányaikat a technikumokban és szakközépiskolákban.

A Szovjetunióban a középfokú képzés fejlesztésének tervezésénél számos új demográfiai és szociális folyamat hatását is figyelembe kell venni. Ezt a nagyon aktuális kérdést vizsgálja *N. Hromenkov* „Az általános középfokú oktatás és a demográfiai folyamatok" c. atnulmányában.

Különböző kutatások egyértelműen azt bizonyították, hogy az oktatás és a demográfiai folyamatok között szoros összefüggés van. Így többek között a születések számának alakulása jelzi az iskolai férőhelyek, pedagógusok stb. iránt megnyilvánuló várható igényeket. Az oktatás viszont hatást gyakorol a migrációs folyamatokra, miután a különböző képzettségű és iskolai végzettségű emberek nem mindig találnak végzettségüknek megfelelő munkahelyet a lakóhelyükön.

A demográfiai folyamatoknak az oktatási rendszerre gyakorolt hatása különösen szembetűnő lesz az elkövetkező években. E folyamatok hatására az oktatásban részt vevők száma igen sajátosan fog alakulni. Ennek alapvető oka az, hogy 1959—1970 között a fiatal korosztályokon belül megnőtt a 10—15 évesek, és ezzel szemben jelentősen csökkent a 0—4 évesek aránya. Így feltételezve azt, hogy valamennyi fiatal elvégzi a középiskolát, a középiskolák végzős tanulóinak száma az 1970. évi 5 millióról 1985-re 4,1 millióra fog csökkenni.

A szerző szerint a demográfiai folyamatok kedvezőtlen hatását a városokban és a falvakban egyaránt ki lehet mutatni, bár e hatások jellege nagyon eltérő.

Sajátos problémát jelentenek például az új városok, s ennek jelentőségét hangsúlyozza az a tény, hogy a Szovjetunióban évente átlag 20 új város jön létre. Közismert, hogy az új városok gyermekintézményekkel és iskolákkal való ellátottsága nagyon hiányos. A feszültséget az is fokozza, hogy ezeket a városokat zömmel fiatal bevándorlók népesítik be, és így a gyermekek száma fokozatosan nő. A hiányosságok leküzdésére nagyszabású iskolaépítési programokat valósítanak meg. Ám idővel ezek az új városok ugyanolyan problémával fognak küzdeni, mint a jelenlegi régi városok nagy része, ahol az alacsony gyermekszám miatt kihasználatlanok a gyermekintézmények és iskolák, sőt egyeseket be kell zárni. Éppen ezért került az érdeklődés középpontjába a többfunkciójú, komplex gyermekintézmények kialakítása, amelyeket a demográfiai hullám mozgásával párhuzamosan a változó igényekhez lehet alakítani. Ezek olyan létesítmények, amelyekből kisebb volumenű átépítéssel különböző iskolatípusokat lehet kialakítani. Például óvodából általános iskolát, majd általános iskolából gimnáziumot vagy technikumot, ill. az ezekhez tartozó kulturális, oktatási és sportlétesítményeket.

A falvakban az egyik legnagyobb problémát az általános iskolák oktatóinak elöregedése okozza. Ez a tendencia önmagában véve is hátrányos, ám a fő problémát nem is ez jelenti, hanem az, hogy az idősebb pedagógusoknak (25 évnél hosszabb szolgálati idővel rendelkezők) egytizede sem rendelkezik felsőfokú végzettséggel. Az elöregedést azonban nem az okozza, hogy kevés számú pedagógust képeznek ki a Szovjetunióban, hiszen csak 1972-ben 22 000 főt tett ki azoknak a felsőfokú pedagógiai intézményekben végző fiataloknak a száma,

akik nem a pedagógus pályán helyezkedtek el. A szerző szerint e területen az alapvető probléma az, hogy a falusi pedagógusok helyzete igen kedvezőtlen, továbbá az, hogy a végzős fiatalok nem tudnak beilleszkedni a hagyományos értékrendet képviselő falusi tantestületekbe. Mindez azt eredményezi, hogy a falusi általános iskolából középiskolába került fiatalok a városi iskolákban végzett fiatalokkal szemben hátrányosabb helyzetből kezdik el középiskolai tanulmányaikat.

A kötetben szereplő többi tanulmány szerzői többnyire az oktatási folyamatok egy-egy részterületével foglalkoznak. Szinte valamennyi munka alapgondolata az, hogy a jelenlegi oktatási rendszer fogyatékosságait feltárja. Néhány tanulmányban különösen fontos hangsúlyt kap az oktatási rendszeren belüli mozgás vizsgálata.

A tanulmánykötet egésze bizonyos áttekintést ad a Szovjetunió oktatási rendszerét elemző kutatások legaktuálisabb problémáiról.

H. I.

SIPPONEN, K.—HULKKO, J.: The population situation in Finland and the population policy it requires. (Finnország népesedési helyzete és a szükséges népesedéspolitika.) 9—16. p. In: Yearbook of Population Research in Finland, XIV, 1975—76. (Szerk. J. Lindgren.) The Population Research Institute. Helsinki, 1976. 106 p.

K. Sipponen, a Finn Népesedési és Családjóléti Szövetség (Väestöliitto) elnöke és *J. Hulkko,* a Szövetség ügyvezető igazgatója a családi és népesedéspolitikai kérdésekre hívja fel a kormány és a politikai pártok figyelmét, az alábbi főbb problémákat tárgyalva:

Finnországban egészen mostanáig gyakran csak szűkkörűen értelmezték a népesedési problémákat, a népesség nagyságára szűkítve le a népesedési kérdéseket, jóllehet éppen olyan fontosak az egyéb kérdések is (például a népesség kor és nem szerinti összetétele, iskolázottsági szintje és területi megoszlása).

A népesedéspolitikát Finnországban ez ideig a kisebb jelentőségű kérdések között kezelték. A jövőben a népesedési kérdéseket integrálni kell a társadalmi fejlesztés tervezésébe, ez felveti a kérdések regionális szemléletét, és feltétlenül szükségessé teszi a jogi-közigazgatási háttér megfelelő kialakítását is.

A népmozgalmi mutatószámokkal (születés, halálozás, vándorlás) kapcsolatosan a szerzők megállapítják, hogy Finnország születési arányszáma európai szinten alacsony, de az ország népességszáma (4 700 000) magasabb, mint bármikor korábban; a népesség növekedése az utolsó néhány évben csaknem kizárólag a halandóság csökkenésének az eredménye. A születéskor várható átlagos élettartam azonban most már olyan magas, hogy a halandóság további csökkenése már nemigen növeli a népesség nagyságát.

Mind a külső, mind a belső vándorlás problematikus. A külső vándorlásnál Svédország jelentkezik nagy elszívó erővel, és bár a kivándorlások az 1970-es években stabilizálódtak, és a visszavándorlás több éven át felülmúlta a kivándorlást, 1974 augusztusa óta a kivándorlások mértéke hónapról hónapra meghaladta a visszavándorlásokét. Egy felvétel szerint a Svédországba kivándorlók 3/4 része gazdasági okokból vándorolt ki. A szerzők véleménye szerint Finnország az egyetlen olyan magas életszínvonallal rendelkező ország, amelynél az utóbbi években viszonylag jelentős a kivándorlás.

A gyermekek és fiatalok részaránya a népességben folyamatosan csökkent. Amennyiben a jelenlegi fejlődés száz éven át folytatódna, az idős korúak csaknem 25 százalékát tennék ki a népességnek, és a gyermekek és fiatalok részaránya alig haladná meg a 10 százalékot. A munkaerő részaránya, a nagy korosztályok, Finnország fejlődő területeinek népessége 1969—1970-ben erősen csökkent, jelentős problémákat vet fel a népesség kiegyenlítetlen fejlődése a „befogadó" és a „kibocsátó" községekben egyaránt. Feltétlenül szükség lenne regionális népesedési tervekre és programokra, mert a problémák sokszor nagyobb területi szinten is erősen kiéleződtek. És a korábbi magas születési arányszám következtében ugyan növekedni fog, azonban amikor e nagy korosztályok 2010 után elérik a nyugdíjas kort, be fog következni a népesség öregedése és a

munkaerőlétszám csökkenése. A munkaképes korú (15—64 éves) népesség nettó növekedésének folyamatos csökkenésére lehet számítani az 1980—85-ös évekig, majd 1985—90-re már némi tényleges csökkenést mutatnak az előreszámítások (a számítások során abból indultak ki, hogy a be- és kivándorlás kiegyenlíti egymást). A munkaerőtartalékok közül tovább lehet fokozni a nők gazdasági aktivitását (Finnországban a munkaképes korú nők közül magasabb a keresők aránya, mint általában a nyugati országokban), de ez természetesen további társadalompolitikai és egyéb intézkedéseket követel. A mezőgazdaság, mint munkaerőtartalék-forrás, főként a kedvezőtlen korstruktúra miatt, kimerülőben van.

A népesség-előreszámítások szerint az várható, hogy az 1990-es évekig Finnország népessége növekedni fog ugyan, de utána csökken, ami olyan mérvű lehet, hogy 2100-ban már csak 3 millió lesz az ország népessége. Más számítások szerint, ha sikerül biztosítani, hogy annyi gyermek szülessen, mint 1974-ben (62 000), akkor a népesség száma 2010-re 5 millióra növekedne, és csak olyan mértékben csökkenne, hogy 2100 körül az ország népességének száma a maival lenne egyenlő.

„Mit lehet tenni?" — vetik fel a szerzők:

Fokozni kell a jövőben a nemzeti termék felhasználásának társadalmi kiadásain belül a családpolitikával kapcsolatos ráfordításokat, ezek ugyanis az elmúlt két évtizedben jelentősen csökkentek részarányukat tekintve.

Kívánatos lenne, hogy a népesedés- és családpolitika külön részt kapjon a kormány programjában is, hogy a népesedési tényezőket figyelembe vegyék a tervezésnél, országos és regionális szinten egyaránt. Szükség lenne egy népesedéspolitikai tanács létesítésére is az 1974. évi bukaresti Népesedési Világkonferencia ajánlásainak megfelelően.

A különböző területek népességi bázisának erősítésén kívül olyan, az egész gazdaságra kiterjedő fejlesztési programra lenne szükség, amely magába foglalja az ipart, a lakásellátást, a munkaerőt, a családot és a többi társadalompolitikai szektort is, és amely kedvező hatást gyakorolna a vándorlásra, a születési arányszám alakulására, mindazokra a tényezőkre, amelyek szabályozzák a népesség fejlődését.

Mindezek érdekében a szerzők véleménye szerint kedvezőbbé kell tenni a légkört a gyermekek és a családok számára; segítséget kell nyújtani a fiatal házasoknak otthonuk megteremtésében; emelni kell a 7 éven aluli gyermekek után járó családi pótlékot oly módon, hogy 5 év múlva az összeg gyermekenként a minimális munkabér egyharmadával legyen egyenlő; az iskoláskoron aluli gyermekek otthoni ellátását a társadalombiztosítás és a nyugdíj szempontjából egyenlővé kell tenni a kereső foglalkozással; fejleszteni kell a gyermekgondozási intézményeket, támogatni kell a népességgel és a családdal foglalkozó kutatásokat.

A szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy a népesedéspolitikai tervezés idő-intervalluma hosszabb, mint a társadalompolitikai tervezés bármely más részén. A népesedéspolitikában elkövetett hibák az általános oktatásban 10—20 évvel később, a munkaerő-kérdésekben csak 25—30 év után jelentkeznek.

K. V.

Szisztema znanij o narodonaszelenii. (A népességre vonatkozó ismeretek rendszere.) (Szerk. D. I. Valentej.) Moszkva, 1976. Sztatisztika. 365 p.

A könyv kilenc fejezetének tizenhét szerzője a Moszkvai Állami Egyetem Közgazdasági Fakultásán *D. I. Valentej* irányításával működő munkakollektíva; Valentej egyben a könyv szerkesztője, a Bevezetés szerzője és a fejezetek kétharmadának társszerzője is.

A szerzői kollektíva többéves kutatómunkáját tükröző mű lényegében a demográfia nemzetközi szinten is legkorszerűbb értelmezésének, a népességgel kapcsolatos kutatások komplex, interdiszciplináris megközelítésmódjának marxista elmélet pozíciójából történő kifejtése. Szerkezeti felépítése a következő:

I. A marxizmus—leninizmus klasszikusai a népesedési törvényről;

II. A népesedés általános elmélete, fő fogalmai, a népesedési törvény; A

munkaerőforrások és a népesedés kölcsönviszonya; A népesség fejlődési törvényeinek rendszere; A társadalmi és a biológiai kölcsönhatások a népesedésben; A népesedés befolyásolásának objektív előfeltételei és lehetőségei;

III. A népesség gazdaságtana;

IV. A népesség szociológiája;

V. A népesség geográfiája;

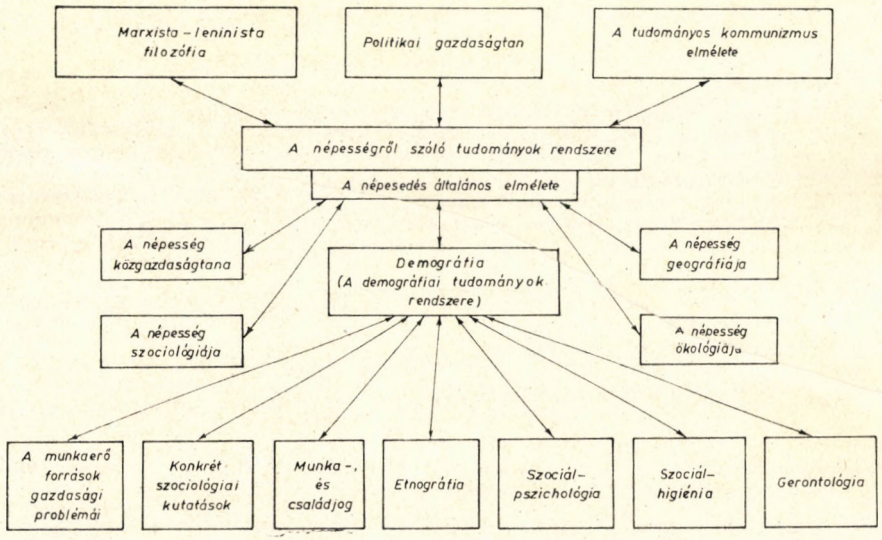
VI. A demográfiai tudományok rendszere:
Demográfiaelmélet; A demográfia története; Leíró demográfia; Történeti demográfia; Gazdaságdemográfia; Regionális demográfia; Alkalmazott demográfiai kutatások;

VII. A társadalomdemográfiai elemzés módszerei:
Statisztikai módszerek; Matematikai módszerek; Szociológiai módszerek;

VIII. Társadalomdemográfiai prognosztika;

IX. A népesedéspolitika elméleti alapjai.

A mű szerkezetének újszerűsége szembeszökő. A demográfia interdiszciplináris jellegét szem előtt tartva a szerzők a demográfiát — mely nézetük szerint a demográfiai tudományok rendszere — a többi társadalomtudományok rendszerébe helyezik. Így a népességről meglevő ismeretek rendszere voltaképpen egy olyan „kettős rendszer", amelynek középpontjában, mintegy „kulcsterületként", ám a népességről szóló ismereteknek alárendelten a demográfia áll, sajátos alá- és fölérendeltségi viszonyokkal kapcsolódva a népességről szóló ismereteket hordozó egyéb társadalomtudományokhoz. Ezt ábrázolja az alábbi séma:

A demográfiai tudományok rendszere, amely e séma középpontjában helyezkedik el, a szerzők nézete szerint az alábbi tagozódást mutatja:

I. Elméleti demográfia
A demográfia története
Leíró demográfia
Gazdaságdemográfia
Történeti demográfia

II. Adatforrások a népességről
Statisztikai módszerek
Matematikai módszerek
Szociológiai módszerek
A társadalomdemográfiai folyamatok modellezése
A népesség feltérképezése
III. Regionális demográfia
IV. Alkalmazott demográfiai kutatások
V. Társadalomdemográfiai prognosztika
VI. A népesedéspolitika elméleti alapjai

A magyar demográfusok szemléletmódjához, kutatási metodikájához közel áll Valentejék munkájának tartalma, fő mondanivalója, szemléletmódja, hiszen az intézményes keretek között folyó hazai kutatások szerkezeti építkezésének alapelve a demográfiai kutatások interdiszciplináris jellege. A fenti séma, felosztásmód azonban megítélésünk szerint nem teljesen problémamentes, sem a demográfia társtudományai, sem pedig a demográfiai tudományok tagozódása tekintetében. Ami az előzőt illeti, a hazai demográfusok minden bizonnyal szívesen helyeznék el a népességről szóló ismeretek sorában a humánbiológiát, a genetikát, az antropológiát, a szociálpszichológia mellett a pszichológiát általában is stb.

Az interdiszciplinaritás sajátos, kettős szerkezete a demográfia és a szociológia viszonyának leírásában is érvényre jut. A szerzők ezt úgy érzékeltetik, hogy egyrészt meghatározzák a „népesség szociológiája"-ként definiált diszciplinát, másrészt pedig a demográfiai és a szociológiai kutatások közötti kölcsönviszonyt, amely arra hivatott, hogy módszertani apparátusával a népesség szociológiáját tárja fel.

Meghatározásuk szerint a népesség szociológiájának tárgya a népesedési kérdések társadalmi organizmus egészében történő vizsgálata, ennek differenciális, rétegspecifikus elemzése (pl. az egyes társadalmi osztályok, rétegek, társadalmi-foglalkozási csoportok népesedési helyzetének vizsgálata). Emellett e kutatások tárgyává kell, hogy váljék az egyes társadalmi osztályok és rétegek élettevékenysége egészének vizsgálata, beleértve társadalmi-demográfiai helyzetük, szükségleteik alakulásának vizsgálatát. Egy másik kulcsfeladata lesz várhatóan annak feltárása, hogy az egyes osztályok, rétegek és személyek szociális helyzete miként tükröződik a társadalmi, a csoport- és az individuális tudatban.

E kérdések vizsgálata a demográfiai és szociológiai kutatások szintézisével lehetséges. Így pl. a demográfiai kutatások nem tudnak továbblépni a családszociológiai kutatások eredményeinek ismerete nélkül, mivel a család olyan társadalmi képződmény, amelyben, mint fókuszban tükröződnek mindazon problémák, amelyek makroszinten a népesség egészében végbemennek. E folyamatról ezért a családszociológiai kutatások nyújtják a demográfusok számára a legsokoldalúbb ismereteket. Tudományosan megalapozott népesedéspolitika is csak abban az esetben dolgozható ki, ha ismertek a mai család fejlődésének és funkcionálásának törvényszerűségei. Következésképpen a születésszám alakulásának előrebecslése szükségszerűen szorosan kell, hogy kapcsolódjék a család fejlődési tendenciáinak prognosztizálásához.

Úgy véljük, az empirikus kutatások egész sorát kell még elvégezni ahhoz, hogy a szociológiai és demográfiai diszciplinák szintézisének metodológiája és metodikája megfelelően illeszkedjék e rokonszenves elméleti megközelítésmódhoz. A könyv azon fejezetei, amelyek a társtudományok demográfia számára átvehető módszereit — kissé leltárszerűen — ismertetik, felületesebbnek tűnnek, mint az interdiszciplinaritás elméleti, filozófiai bázisának kidolgozása.

A könyv a marxista demográfiaelmélet terén kétségkívül egyike a legfigyelemreméltóbb munkáknak. Frissesége, ötletgazdagsága nemcsak a demográfusok, hanem a társadalomtudományok bármely területének szakemberei számára is tanulságos és gondolatébresztő.

S. M. E.

FOLYÓIRATCIKKEK

DEVILLE, J.—C.: Analyse harmonique de calendrier de constitution des familles en France. (A családképzés időbeli ütemének harmonikus analízise Franciaországban.) — *Population.* 1977. No. 1. 17—63. p.

Mikor a demográfusok a natalitás alakulásának egyes epizódjait vizsgálják, az a kérdés merül fel, hogy ez a jelenség a befejezett termékenység módosulásához kapcsolható-e (vagyis mikor egy adott időszakban a házaspároknak kevesebb vagy több gyermekük van, mint a megelőző időszak házaspárainak), vagy pedig az ún. „naptári effektushoz", mikor is a házaspárok befejezett termékenysége nagyjából megegyezik, de az elért gyermekszámot hosszabb vagy rövidebb idő alatt érik el. Általában a „két effektus" átfedi egymást. Az INSEE 1962-ben házas nőkre végzett vizsgálatot, és az adatokat a harmonikus analízis matematikai módszerével elemezte. A cikk bemutatja ennek az elemzésnek az eredményét.

Az első részben leírja a szerző a harmonikus elemzés módszerének alkalmazási folyamatát a befejezett termékenység vizsgálatában, a második részben társadalmi, területi, kulturális és demográfiai összehasonlító elemzéseket alkalmaz, a harmadik fejezetben pedig bemutatja, hogyan kapcsolódott össze a korábban említett „két effektus" Franciaországban a megfigyelt családoknál az első világháborút és a felszabadulást követő időszakban.

A mintában 240 000 házas, 70 évnél nem idősebb nő szerepelt, akik 1892 és 1947 között születtek. A lehívható adatok között található a nők és a gyermekeik születési dátuma, a házasságkötés időpontja, a férj születési adatai és foglalkozása, a feleség iskolai végzettsége és foglalkozása, a feleség iskolai végzettsége és foglalkozása, valamint a család 1962. évi lakóhelye. Ezek az adatok lehetővé tették, hogy minden családi egységet egyedileg rekonstruáljanak. A matematikai módszer, mint említettem, a harmonikus analízis volt, ami tulajdonképpen a faktoranalízisnek egy változata, annyi különbséggel, hogy minden egységet egy időgörbével jellemez. A családok végső gyermekszámai (a „t" házassági időre megszületett gyermekek száma) a következő képlettel fejezhető ki:

$$X_\omega(t) = M(t) + \sum_{i=1}^{\infty} \lambda_i^{1/2} \xi_{i,\omega} f_i(t)$$

Ebben a formulában $M(t) = EX_t$ vagyis az X_t változók átlaga, azaz a vizsgált családok átlagos gyermekszáma a „t" időszak végén;

Az $f_i(t)$ függvény — amelyet a folyamatok harmonikus tényezőinek neveznek — a családtervezés időbeli ütemének az átlagtól való lehetséges eltérését mutatja.

A $\xi_{i,\omega}$ — a tényezők — értéke függ a család nagyságától, de függ az időtől is, más szóval valószínűségi változók. Értékük 0 és 1 között változhat. Legfontosabb jellemzőjük pedig az, hogy páronként korrelálatlanok, vagyis:

$$E\xi_j\xi_i = 0 \text{ mikor } i \neq j$$

Végül λ_i pozitív és O felé tart. A $\lambda_i^{1/2}$ az i-ik faktor súlya.

A vizsgálatnál fontos az, hogy az egységeket mindig ugyanazon hosszúságú idő alatt figyeljék meg.

A cikk bemutatja a korrelációs függvényeket, azaz a „t" időszak végéig megszületett és a később születendő gyermekek közötti korrelációs együtthatókat, vagyis a következő két változó közötti korrelációkat X_t és $X—X_t$ (ugyanis a húsz és a 15 éves házassági tartamokat vették számításba.)

Az r_t korrelációs együttható a legmagasabb értékét 11 és 12 év házassági időtartam között vette fel. Tíz éven keresztül mutatják be a harmonikus analízis elemzésének eredményeit, mivel a befejezett termékenységet minimálisan

ennyi idő alatt figyelhették meg. Az egyes faktoroknak az értéke némileg különbözik a 20 és a 15 éves tartamú házasságok esetében.

A szerző részletesen elemzi az első három faktort, mivel véleménye szerint ezek fejeznek ki legtöbbet a termékenységi szokásokról és a korrelációs kapcsolatokról. Az első faktor nagyon erősen kapcsolódik a családnagysághoz, a második a családnagyság megvalósításának ütemezésével függ össze, a harmadik faktor pedig többé-kevésbé kifejezi a születések koncentráltságát.

A tanulmány vizsgálja azt is, hogy milyen eltérések találhatók az egyes társadalmi csoportok, rétegek, valamint különböző területek között a családtervezés időbeli alakulásában.

Az egyes társadalmi csoportok közötti különbség függ egyrészt a foglalkozástól, másrészt az iskolai végzettségtől (főleg a feleség, az anya iskolai végzettségétől) és a házasság tartamától.

Egy 29 és egy 17 csoportos foglalkozási sort alkalmaztak. Erősen termékenynek találták a mezőgazdasági dolgozók szféráját és a szakképzetlen munkások csoportjait. Az állami alkalmazottak és az állami iparban, kereskedelemben és közlekedésben foglalkoztatott munkások termékenysége gyorsabb ütemű, mint a hasonló foglalkozású, de a magánszektorban dolgozóké. A szakképzett munkások, művezetők, kereskedők, alkalmazottak rétege alacsony termékenységű. Szintén alacsony, illetve közepes termékenységű az értelmiségi réteg és a szabadfoglalkozásúak, valamint a nagykereskedők csoportja.

Különbség van a kereső és az eltartott nők termékenységének üteme és nagysága között is. A nők iskolai végzettségi szintje is befolyásolja a befejezett termékenység nagyságát, de főleg az ütemét. A kis gyermekszámú családokban az ütem ott magas, ahol a feleség iskolai végzettsége alacsony, a magas gyermekszámú családoknál pedig ott gyors az ütem, ahol a feleség magasan képzett.

A területenkénti különbségek megállapítására az 1962-ben érvényes 90 egység, „járás" felosztását használták. Az egyébként eléggé ismert jelenséget alátámasztották a vizsgálati eredmények. A leginkább termékeny terület Bretagne, Észak- és Kelet-Franciaország, valamint a Massif Central déli része. Alacsony a termékenység Délnyugaton, Languedoc-ban és a Cote d'Azur-on. A párizsi medence és a Szajna-vidék régebbi települései feltűnően alacsony gyermekszámúak. (Ezeket az első faktorok segítségével kapták.) A második faktor, mely az ütemezéssel függ össze, azt mutatta, hogy az egyes területek között igen nagy különbségek vannak az „avance-retard", az „előbb vagy később" megvalósítása között.

Grafikusan ábrázolták a termékenység időbeli ütemének 12 hónap alatt történt változását. Azt az általános következtetést vonták le, hogy a háború utáni időszak termékenysége erősebb és időbelileg is gyorsabb, mint az azt megelőző időszakokban.

A cikk végén a szerző utal a módszer hátrányaira. Viszont megjegyzi, hogy az első két faktor a társadalmi rétegződés érdekes kritériumaként jelent meg.

K. R.

HOLZER, J. Z.: Aktualne prognozy demograficzne i konsekwencje stabilizacji reprodukcji ludnosci Europy ponizej poziomu reprodukcji prostej. (A jelenlegi népességprognózisok és annak következményei, ha Európa népességének reprodukciója az egyszerű reprodukciónál alacsonyabb szinten stabilizálódik.) — *Studia Demograficzne.* 1976. No. 44. 117—147. p.

A szerző részt vett a „Post War Demographic Trends in Europe and the Outlook until the Year 2000" című ENSZ-kiadvány elkészítésében. Az e munkában szerzett tapasztalatokat foglalja össze. Bemutatja az európai országok demográfiai előrebecsléseit. Albánia, az NDK, Olaszország és a Szovjetunió előrebecslését az ENSZ készítette el, a többi előrebecsléseket a kérdéses országok dolgozták ki. A szerző általában csak a legvalószínűbbnek tekintett előrebecslésváltozatokat elemzi. A tanulmányból nem tűnik ki, hogy melyik magyar előrebecslés változatot használta.

Ezek a legújabb előrebecslések mind a legutóbbi években bekövetkezett nagy termékenységcsökkenés hatása alatt készültek, ezért igen alacsony termékenységet becsülnek előre, vagy remélik egy valamivel magasabb termékenységszint elérését (mint például a magyar előrebecslés). Az 1970—1975 időszakban a bruttó reprodukdiós együttható egynél alacsonyabb értékű volt Magyarországon, Dániában, Finnországban, Svédországban, az NSZK-ban, Svájcban. Az előrebecslések szerint egynél alacsonyabb értékű lesz 1995—2000-ben a következő országokban: Lengyelország, Svédország, Finnország, Ausztria, Belgium, az NSZK, Svájc. Különösen alacsony értékre (0,730) számít a finn előrebecslés. A század végén a legmagasabb értékekre számítanak: Spanyolország (1,310), Albánia (1,280), a Szovjetunió (1,200), Románia (1,200). Meg kell jegyezni, hogy a tanulmány táblázatai nem minden európai ország előrebecsült termékenységét tartalmazzák.

Az osztrák, spanyol, nyugatnémet és magyar előrebecslés változatlan halandósági viszonyokat (változatlan születéskor várható élettartamot) tételez fel, Hollandia — a halálokok elemzése alapján — a férfi halandóság kisebb romlására számít, a többi ország a halandóság javulását várja, de ez a javulás csupán kis mértékű. Egyetlen ország sem becsül előre 2000-ig 74 évnél hosszabb születéskor várható élettartamot a férfiak és 79 évnél hosszabbat a nők számára.

A termékenység csökkenésének és a halandóság jelentéktelen javulásának következtében a természetes szaporodás erősen lecsökken. Az NSZK népessége 61 millióról 59 millióra csökken 2000-ig, Ausztria és Finnország népességszáma változatlan marad, az európai országok többségének népessége 5—25 százalékkal nő.

A termékenység és halandóság változásának következtében a 0—14 évesek aránya csökken, és a 60 évesek és idősebbek aránya erősen nő. A legtöbb országban későbbre tolódik az az életkor, amikor a fiatalabb éveknek (a születéskori fiútöbbletből adódó) férfitöbblete átadja helyét a nőtöbbletnek (a nők kedvezőbb halandósága következtében).

Az ENSZ két előrebecslés változatot készített 2030-ig Európa egészére és egyes részeire vonatkozóan (de nem országonként részletezve). Az I. változat azon a feltevésen alapul, hogy 1976 után a bruttó reprodukciós együttható mindenütt az 1,000 szinten stabilizálódik, a II. változat pedig feltételezi, hogy 1986-ra Európa minden részében 0,750-re csökken. Az előbbi változat szerint Európa minden részének népessége még lassan növekszik 2030-ig, az utóbbi változat szerint 2000 után mindenütt elkezdődik a népesség csökkenése. A II. változat megvalósulása esetén a korstruktúra erősen deformálódik, a népesség elöregszik.

A szerző megállapítja, hogy ezeknek az előrebecsléseknek nagy része tévesnek bizonyulhat. A termékenység hirtelen lecsökkenése Európában azonban mindenképpen szükségessé teszi az okok módszeres demográfiai kutatását.

A. R.

KAO-LEE LIAW: Sensitivity analysis of discrete-time interregional population systems. (Időben diszkrét interregionális népességrendszerek érzékenységi elemzése.) — *Demography.* 1976. No. 4. 521—539. p.

Azok a több körzetre épülő népességi modellek, melyek csak a körzetek természetes szaporodását és az egyes körzetek közötti vándorlási rátákat veszik figyelembe, és azokat időben állandónak tekintik, egyszerűségük miatt egyre gyakrabban használatosak. Az ilyen modellek hosszú távon állandó növekedési rátához és a körzetek között állandó arányú népességmegoszláshoz vezetnek. Ezek a sajátosságok függetlenek az eredeti népességszámtól és annak körzetközi megoszlásától, csupán a modell együtthatómatrixának legnagyobb sajátértékétől és a hozzá tartozó jobb oldali sajátvektortól függenek.

Ez a probléma nemcsak matrix-megközelítéssel, hanem állandó együtthatójú lineáris differencia-egyenletrendszerrel is vizsgálható. A szerző ezt a tényt is kihasználja.

A tanulmány azt is vizsgálja, hogy a hosszú távú szaporodási ráta, illetve a hosszú távú megoszlási viszonyszámok mennyire érzékenyek az eredeti koefficiensek hibáira, illetve kismértékű változásaira. Ez a probléma azért reális, mert az eredeti adatok biztosan tartalmaznak bizonyos hibát, azonkívül a társadalmi és gazdasági fejlődés miatt, valamint a politikai vezetés tudatos beavatkozása következtében az állandónak tekintett ráták — legalábbis kis mértékben — biztos, hogy hosszú távon megváltoznak.

Az alapul vett összefüggés matrix formában:

$$y\ (n+1) = (M+G)\ y\ (n) = B\ y\ (n)$$

ahol $y\ (n)$ — a körzetek népességszámának vektora az n-ik időszakban,
M — a vándorlási koefficiensek matrixa,
G — a természetes szaporodási rátákat tartalmazó diagonális matrix g_i (diagonális elemekkel),
$B = M + G$

Könnyen belátható, hogy a rendszer hosszú távú viselkedése a B matrix domináns sajátértékétől függ. A szerző az ezzel kapcsolatos összefüggéseket többoldalúan kifejti. Többek között kimutatja, hogy a rendszer hosszú távú növekedési rátája $\varrho = \lambda - 1$, (ahol λB domináns sajátértéke), a hosszú távú népességmegoszlás vektora pedig a λ-hoz tartozó p jobb oldali sajátvektor.

Így tulajdonképpen azt kell vizsgálni, hogy λ és p milyen érzékeny M és G elemeinek kis változásaira vagy hibáira.

A szerző az egyszerűség kedvéért az érzékenységet külön vizsgálja a természetes szaporodás és a vándorlások viszonylatában.

A természetes szaporodás a leggyorsabban szaporodó körzet szaporodásának változására a legérzékenyebb. Ha valamely körzet természetes szaporodási rátája nő, akkor a népességmegoszlás hosszú távú egyensúlyi vektorában is megnő a szerepe.

Ha a természetes szaporodás egyenlő arányban változik minden körzetben, akkor ez a megoszlást nem befolyásolja, az országos természetes szaporodás pedig ugyanolyan arányban változik, mint az egyes körzeteké. Ha viszont a vándorlási ráták változnak egyforma arányban, akkor megváltozik mind a hosszú távú megoszlás, mind a hosszú távú növekedési ráta.

A szerző definiálja a következő fogalmakat: ha két körzetre a $\delta d_i/\delta g_j$ sé $\delta p_j/\delta g_i$ parciális deriváltak pozitívak, akkor a két körzet „kiegészítő" (komplementer), ha mindkettő negatív, akkor pedig „konkurrens", azaz versengő (kompetitív). Ha egy körzet az összes többihez képest konkurrens, akkor szinguláris körzetnek nevezi.

A tanulmány ezután alkalmazza az elméleti eredményeket Kanadára. 8 körzetre osztja az országot; ezek közül 6 egy-egy szövetségi állam, 2 pedig szomszédos szövetségi államokból, illetve területekből áll. Időegységnek 5 évet tekint (a különböző rátákat az 1966—1971-es időszak alapján számította ki).

A B strukturális matrix legnagyobb sajátértéke 1,05619. Ez 5 évenként 5,619%-os természetes szaporodást jelent országos viszonylatban. A szerző közli az egyensúlyi megoszlást is, amely a népesség keletről nyugatra való eltolódását mutatja.

Ezután következik az érzékenységi elemzés. A szerző az egyes parciális deriváltakat ábrák és táblázatok segítségével elemzi. A három keleti körzet, Quebec, Ontario és a 4 atlanti állam szingulárisnak bizonyul, míg a többi 5 körzet egymással páronként kiegészítő, azaz komplementer.

A szerző gyümölcsözőnek tartaná a módszer kiterjesztését olyan népességi modellekre is, amelyek nemcsak körzetek, hanem életkor szerint is dezaggregáltak.

Sz. B.

KEYFITZ, N.—GOLINI, A.: Mortality comparisons: The male-female ratio. (Halandósági összehasonlítások: a férfi-nő arány.) — *Genus.* 1975. No. 1—4. 1—34. p.

Két népességnek a halandósága sokféleképpen hasonlítható össze. A különféle módszerekkel végzett összehasonlításoknak az eredményei nem egy esetben meglepően nagy arányban térnek el egymástól, ami indokolttá teszi annak az alapos megvizsgálását, hogy vajon az összehasonlítás melyik módja tekinthető a legelfogadhatóbbnak.

Legyen a két népesség a férfi és a női népesség, és induljunk ki az Amerikai Egyesült Államok 1967. évi halandósági viszonyaiból. Azt találjuk, hogy a férfi népességnek a halandósága a női népességnek 1,613-szerese, ha az összehasonlítást a szokásos direkt standardizálási eljárással végezzük, 1,874-szerese, ha a korspecifikus férfi halálozási arányszámoknak a vonatkozó női arányszámokkal elosztott értékeit a megfelelő korú női népességgel súlyozzuk. A férfi és a női népesség halandósági tábláiból kiszámítható ún. stacionér halálozási arányszámok aránya viszont 1,108 stb. A férfiaknak ez utóbbi módszer szerint becsült halandósága csupán 11%-kal múlja felül a nőkét, de láttuk, hogy más módszer szerint becsülve a férfi népességnek ugyanaz a halandósága 87%-kal magasabb a női népességnél. Hogyan lehetséges ez? Mi a különböző összehasonlítási módszerek tartalma és értéke?

A direkt standarizálási eljárás során alkalmazott indexformula:

$$I_p = \frac{\int_0^\omega p(x)\mu'(x)\,dx}{\int_0^\omega p(x)\mu(x)\,dx},$$

melyben $p(x)$ a standard népesség korstruktúráját, (μx) a korspecifikus halálozási arányszámoknak a standard népességben, $\mu'(x)$ pedig a vizsgált népességben megfigyelhető értékeit jelöli. Köztudott, hogy a vizsgált népességnek a korösszetételét $(p'(x))$, illetve ez utóbbinak és a standard népesség korösszetételének az átlagát is használhatjuk súlyarányokként stb. Amennyiben a $l_0 = 1$ gyökű halandósági táblák továbbélési valószínűségeit használjuk súlyarányokként, az

$$I_l = \frac{\int_0^\omega 1(x)\mu'(x)\,dx}{\int_0^\omega 1(x)\mu(x)\,dx}$$

formulához jutunk, mely természetesen az összehasonlításnak más, jelentősen eltérő eredményét adja, elsősorban a növekvő népességben mindig megfigyelhető nagyobb öregkorí súlyarányok miatt. Az x éves korú férfi népességet ^m_v-szel, a nőit p^f_x-szel, a férfiak korspecifikus halálozási arányszámait μ^m_x-szel, a nőkét μ^b_x-szel jelölve a férfiaknak a nőkéhez viszonyított x éves kori halandósága μ^m_x/μ^f_x és a férfi*halálozások* súlyainak a felhasználásával kiszámtható index:

$$I^m_d = \frac{\sum_x p^m_x \mu^m_x \left(\frac{\mu^m_x}{\mu^f_x}\right)}{\sum_x p^m_x \mu^m_x},$$

a női *halálozások* súlyainak a felhasználásával kiszámítható pedig:

$$I_d^f = \frac{\sum_x p_x^f \mu_x^f \left(\frac{\mu_x^m}{\mu_x^f}\right)}{\sum_x p_x^f \mu_x^f} = \frac{\sum_x p_x^f \mu_x^m}{\sum_x p_x^f \mu_x^f}.$$

a férfi *népesség* súlyainak a felhasználásával:

$$I_p^m = \frac{\sum_x p_x^m \left(\frac{\mu_x^m}{\mu_x^f}\right)}{\sum p_x^m},$$

a női *népesség* súlyainak a felhasználásával pedig

$$I_p^f = \frac{\sum_x p_x^f \left(\frac{\mu_x^m}{\mu_x^f}\right)}{\sum_x p_x^f}.$$

A négy utóbbi indexformulán kívül négy további indexformula írható fel a korábbi μ_x^m/μ_x^f helyett a μ_x^f/μ_x^m arányoknak a felhasználásával, melyek az

$$I'^m_d,\ I'^f_d,\ I'^m_p \quad \text{és} \quad I'^f_p$$

szimbólumokkal jelölhetők, s melyek közül I'^m_d azonos a már ismert I_d^fvel.

A fenti indexformulákból számos további mutató állítható elő, például az

$$I = \sqrt{(I_d^b)(I'^m_d)}$$

mutató, mely a kívánt eredményt geometriai átlag formájában adja meg.

A férfi és a női halandóság aránya a vonatkozó szubpopulációk születéskor várható átlagos élettartamainak a hányadosaként, illetve halandósági táblabeli halálozási arányszámaik hányadosaként is felfogható. A női népesség x éves korban várható átlagos élettartamát e_x^{of}-szel jelölve a szóban forgó összehasonlításra az

$$I_e^f = \frac{\sum p_x^f e_x^{of} \mu_x^m}{\sum p_x^f e_x^{of} \mu_v^f}$$

formula is használható, mely szintén a többi módszer alkalmazása esetében tapasztalhatótól eltérő eredményt ad.

A halandósági tábla felhasználásán alapuló összehasonlításokkal kapcsolatban felmerül, hogy a korspecifikus halálozási valószínűségeknek az egymással való elosztása, vagy a korspecifikus továbbélési valószínűségeknek az ily módon történő egybevetése célszerűbb-e, a kettő ugyanis szintén eltérő eredménnyel jár. Tételezzük fel, *Mindel Stops* modelljéből kiindulva, hogy a férfiak és a nők egyaránt q nagyságú halandósági kockázatnak vannak alávetve, a férfiak azonban ezenkívül δ_m nagyságúnak, a nők pedig δ_f nagyságúnak is. Ez utóbbiak azok közül szedik áldozataikat, akik nem halnak meg a

férfiak és a nők esetében is közös okoknak a következtében. A vonatkozó továbbélési valószínűségek aránya ebben az esetben:

$$\frac{p_f}{p_m} = \frac{(1-q)(1-\delta_f)}{(1-q)(1-\delta_m)} = \frac{1-\delta_f}{1-\delta_m},$$

vagyis a nyers adatokból kiszámítható továbbélési valószínűségeknek az értékei úgy aránylanak egymáshoz, mint a férfiak, illetve a nők tekintetében specifikus okok hatásától való „mentesülésnek" a valószínűségei. A vonatkozó halálozási valószínűségek esetében pedig, ezúttal a férfiakra jellemző értéket osztva el a nőkre jellemzővel, az alábbi formulát kapjuk:

$$\frac{1-p_m}{1-p_f} = \frac{1-(1-q)(1-\delta_m)}{1-(1-q)(1-\delta_f)} = \frac{\delta_m+q(1-\delta_m)}{\delta_f+q(1-\delta_f)},$$

amiből kitűnik, hogy hacsak q nem egyenlő 0-val, a fenti hányados nem azonos a δ_m/δ_f hányadossal. Hasonló következtetésekre jutotak korábban *Corrado Gini* és *Giorgio Mortara* olasz demográfusok is.

A születéskor várható átlagos élettartamoknak, illetve halandósági táblabeli halálozási arányszámoknak az egybevetése esetében tudatában kell lennünk annak, hogy a férfiak és a nők vonatkozó mutatóinak a kiszámítása során használt súlyok nem azonosak. Amennyiben $l_0 = 1$ megállapítható, hogy:

$$\frac{1}{e_0^0} = \frac{1}{\int_0^\omega 1(x)\mathrm{d}x}$$

és

$$\frac{1/e_0^{0m}}{1/e_0^{0f}} = \frac{e_0^{0f}}{e_0^{0m}} = \frac{\sum_x x\, l_x^f\, \mu_x^f}{\sum_x x\, l_x^m\, \mu_x^m},$$

amiből az is kitűnik, hogy μ_x^f a számlálóban van, holott a férfiak halandóságát viszonyítjuk a nőkéhez. Egyszerűbb és megnyugtatóbb tehát csak a születéskor várható átlagos élettartamoknak az egybevetésére szorítkoznunk. Ez utóbbiak és a korspecifikus halálozási arányszámok, valamint ez utóbbiak egybevetésének az indexek felhasználásán alapuló egybevetésnek az eredményei közötti kapcsolat; a halandósági függvény konvexitásának a mértékétől függ. Minden életkorban állandó halandósági görbe, vagyis azonos $(\mu_x($ értékek esetében az $1/e_0^0$ értékek egybevetése ugyanazt az eredményt adja, mint a halálozási arányszámoknak az egybevetése. A halálozási arányszámok eme állandósága a mértéke annak a konvexitásnak, melynek a H mutató egységnyi értéke felel meg.

$$H = \frac{\int_0^\omega [1n1(a)]\,1(a)da}{\int_0^\omega 1(a)\,da}$$

Amennyiben $H = 1$ és a korspecifikus halálozási arányszámok minden életkorban e, vagyis valamennyien 1%-kal nőnek, a születéskor várható átlagos élettartam ugyanennyivel csökken, vagyis ugyanilyen arányban, csak ellentétes irányban változik. Amenyiben $H = 0$, a $1(x)$ görbe a kortengellyel párhuzamos, $1_0 = 1$ esetében e tengelytől egységnyi magasságban húzódó egyenessé alakul át. Ez a valóságban akkor fordulhatna elő, ha a halandóság csupán

egyetlenegy életkorban, pl. 70 éves korban manifesztálódna, eddig az életkorig mindenki továbbélne. A *H* tényleges értékei 0 és 1 között helyezkednek el. Kedvezőtlen (magas) halandósági populációk esetében a *H* mutató értéke 0,5, illetve ennél is magasabb, kedvező (alacsony) halandóságú populációk esetében pedig 0,2, illetve ennél is alacsonyabb. A *H* mutató értéke *dr. Damiani* számításai szerint Olaszországban az 1964. évi halandósági viszonyok mellett a férfiak esetében 0,207-et, a nők esetében 0,163-at, az 1931. évi halandósági viszonyok mellett pedig a férfiak esetében 0,395-et, a nők esetében 0,373-et tett ki. Az Amerikai Egyesült Államokban értéke az 1964 évi halandósági viszonyok mellett a férfiak esetében 0,207-del, a nők esetében 0,157-del, az 1929—1931. évi halandósági viszonyok mellett pedig a férfiak esetében 0,327-del, a nők esetében 0,293-del volt egyenlő. Kis halandósági differenciák esetében a H közelítőleg azt az arányt is kifejezi, mely a halandósági táblán alapuló összehasonlítási eredmény és a standardizáláson alapuló összehasonlítási eredmény között forog fenn. Az Amerikai Egyesült Államok 1964. évi halandósági viszonyai alapján például a halandósági táblából kiszámítható $1/e_0^0$ értékeken alapuló összehasonlítás 11%-kal magasabb férfi halandóságot mutat, a direkt standardizálás alapján végzett összehasonlítás szerint pedig 61%-kal magasabb a férfi halandóság. 11/61 = 0,18, ami közelítőleg egyenlő a vonatkozó H értékeknek a súlyozott átlagával.

A kiváló amerikai és a kiváló olasz demográfus magas színvonalú tanulmánya, melynek gondolati gazdagságát csak érzékeltetni tudtuk, a valamely halálokból származó halandóság egybevetése során felmerülő problémáknak az elemzésével zárul. A tanulmány jelentős előrehaladást jelent a halandóság tanulmányozásának a módszertanában. Megérdemli, hogy figyelemmel tanulmányozzuk.

V. E.

MUSHAM, H. V.: On the demography on families. (A családok demográfiájáról.) — *Journal of Comparative Family Studies.* 1976. No. 2. Special issue: Family and Demography. 133—146. p.

A formális demográfia eddig mindig az egyént tekintette elemzési egységnek. A családot, illetve háztartást is fontosnak ismerte el, lényegében azonban külső jellemzőként kezelte — írja a szerző. Még a családciklust vizsgáló demográfusok is inkább az egyének családon belüli helyzetének ciklikus változását figyelték, mint a család egészét. *H. V. Musham* e szemléleten próbál túllépni, s a demográfiai jelenségek új megközelítését célzó, általa „familiográfiának" nevezett módszer alapjainak megalkotását kísérli meg jelen tanulmányában.

Mit is ért ezalatt tulajdonképpen? Familiográfiájában a „népmozgalmi jelenség" elnevezéssel nemcsak a születést és halálozást jelöli, hanem ide sorolja egy család nagyságának, struktúrájának változását, a gyermekek családi kötelékből való kilépését, az idős szülők gyermekeik családjába történő visszahúzódását is. Sőt, a születést és halálozást kétféleképpen értelmezi: egyrészt mint a család egy-egy tagjával kapcsolatos jelenséget, másrészt mint egy család „születését", illetve „halálát", amely már egyáltalán nem biztos, hogy előbbiekkel közvetlen kapcsolatban van.

Magát a családot a következőképpen definiálja: egy vagy több vérségi vagy házassági alapon, valamint közösen gyakorolt szociális és gazdasági funkciókon keresztül egymáshoz kötődő, egy fedél alatt lakó személyek együttese. Hangsúlyozza az együttélés fontosságát — ezt figyelmen kívül hagyva ugyanis a vizsgálat alapegysége a biológiai család lenne, ami túl egyszerűvé tenné az elemzést, és ugyanakkor a valóságtól némileg elrugaszkodottá az eredményeket. Lényegében tehát szerző családfogalma megegyezik a statisztikusok, valamint a hetvenes években kibontakozott történeti háztartáskutatás háztartásfogalmával.

Család születése akkor következik be — mondja *Musham* —, amikor több személy elhagy egy vagy több családot, amelyhez tartozott, és új családot alapít. Ez azonban nem feltétlenül kapcsolatos a házasságkötéssel. A nyugat-európai társadalmakban ezt nem feltétlenül követi önálló család (háztartás) alapítása.

Család születhetik egy gyermek különköltözésével vagy válás révén házasságkötés nélkül is. A család (háztartás) születése tehát szerző szerint nem a házasságkötéshez, hanem valamilyen migrációs mozgáshoz kapcsolható.

A család halála sem feltétlenül kapcsolódik e koncepcióban a tényleges halálozáshoz, hanem szintén migrációs mozgásokhoz kötődik, kivéve az egyszemélyes családokat, illetve azt a manapság már viszonylag ritka esetet, amikor egy család összes tagja egyidejűleg elhalálozik.

A család halála és születése a nagyrészt összetett szerkezetű családokban (háztartásokban) élő társadalmakban lényegesen ritkább, mint a nukleáris családosokban. Ugyanakkor előbbiekben nagyobb jelentőséget kapnak olyan „családmozgalmi események", amelyek utóbbiakban fordulnak elő ritkábban: a család struktúrájának változása egy-egy tag megházasodása, el- vagy odaköltözése, a gyermekek korcsoportváltása következtében. Lényegében a korstruktúraváltás, valamint a családtagok születése-halála kivételével tehát a fenti strukturális változások is migrációs mozgásokkal kapcsolatosak *Musham* szerint.

Ezután szerző, miközben hangsúlyozza, hogy nem akar kidolgozott osztályozási sémát adni, ismerteti családtipizációs elképzeléseit, melyek alapjában a generációk számára épülnek, figyelembe véve a család-(háztartás-)főhöz való viszonyt és az együttélő gyermekek számát.

Musham úgy véli, hogy a népesség dinamikáját a családok születése és halála terminusokkal le lehet írni *Keyfitz* népességelőreszámítási mátrixának felhasználásával, csak annak a valószínűségét, hogy t időpontban x korú személy $t + 1$ időpontban megéri az $x + 1$ éves kort, a család struktúrája változásának valószínűségével kell helyettesíteni. Sőt, a családtagok is jól osztályozhatók a kor családi státussal történő helyettesítése révén. Erre támaszkodva röviden vázolja egy státusspecifikus termékenységi és halandósági mutatórendszer elvi alapjait.

Összességében tehát szerző sok eredeti gondolatot vet fel. Kísérletet tesz a primér együttélő csoport, a háztartás alaposabb elemzésére, illetve a demográfiai mutatókkal való jobb összekapcsolására, s a népmozgalmi jelenségek közé az eddigieknél sokkal szervesebben kívánja beépíteni a migrációt. Az általa ajánlott elvek figyelembevételével a korspecifikus mutatók kiküszöbölése révén csökkenteni lehetne a harmadik világbeli népességek mozgásának mérésében mutatkozó bizonytalansági tényezőket. Szerző maga is felhívja azonban a figyelmet arra, hogy a „familiográfia" elmélete lényegesen bonyolultabb a hagyományos demográfiáénál, ezenkívül speciális forrásokat és elemzéseket kíván. Bár az összeírókkal és összeírtakkal szemben támasztott követelmények feltehetőleg kisebbek lennének a mainál, *Musham* elveinek gyakorlatba való átültetése alighanem olyan komoly, mind technikai, mind személyi feltételekben jól ellátott elemző rendszer létrehozását igényelné, amelyet ma kevés ország engedhet meg magának, legkevésbé a tanulmányban többször hivatkozott harmadik világbeliek. Szerző számos felvetése azonban ennek ellenére továbbgondolásra érdemes, s ha máshol nem, mikrovizsgálati szinten véleményünk szerint biztosan intuitív hatása lesz.

F. T.

PEREVEDENCEV, V.: Goroda zsenihov. (A vőlegények városai.) — *Literaturnaja Gazeta.* 1976. febr. 16. 20—21. p.

A szerző a Szovjetunió Tudományos Akadémiája szibériai tagozatán dolgozik, Novoszibirszkben. A cikkében a lakosság nemek szerinti összetételével foglalkozik, különös tekintettel a nők férjhez menési esélyeire.

Vizsgálatai szerint 1970-ben 100 férjjelöltre 170 feleségjelölt jutott. Ez ellentétes a „10 leányra 9 fiú" közismert statisztikai aránnyal. Az ellentét okai a következők. Mindenekelőtt a feleségek általában fiatalabbak, mint a férjek, 1960-ig pedig a születések száma növekedett, a halandóság csökkent. Az utóbbi időben az első házasságban a nők átlag 2 évvel fiatalabbak, mint a férjük. A második házasság esetén a korkülönbség jelentősen nagyobb. Ha figyelembe vesszük, hogy a nők 18 éves kortól aktívak a házasságkötés szempontjából, a

következő kép alakul ki. Az 1970-es népszámlálás adatai alapján egyevetve a 18—42 éves nők számát a 21—45 éves férfiakkal, az eredmény: 170 ő jut 100 férfire. Az aránytalanság egyik fő oka az, hogy a 20—45 éves férfiak körében a halálozás háromszorosa a nőkének, így a születéskor fennálló jelentős „férfi túlsúly" 25—27 éves korra megszűnik.

A továbbiakban a cikk a megoszlás területi aránytalanságaival foglalkozik. Ez az aránytalanság egyes településeken, sőt egész megyékben szembetű. Sok északi városban a férfiaknak egyszerűen nincs kit elvenni. Más helyen a menyasszonyjelölteknek nincs kihez férjhez menni. Kialakultak a „menyasszonyok városai"-val szemben a „vőlegények városai". Országosan 100 nőre 99 fér jut. De a leningrádi területen 100 nő jut 115 férfira, Arhangelszkben 130, Murmanszkban pedig 160. Ugyanakkor egyes északnyugati körzetekben jelentős a nők túlsúlya. A vologodszki körzetben 85 férfi jut 100 nőre, Pszkovban enyi is kevesebb, 84, míg a vlagyimiri körzetben 100 nőre csupán 75 férfi jutott. 76-ban Kolimán, Csukotkan, a BAM-on és Nyugat-Szibéria olajkörzeteiben — ndenütt a férfiak voltak többségben. Ez általában jellemző Szibériára. Itt a k túlnyomó többsége férjezett, így az arány összehasonlíthatatlanul rosszabb, mint az országos átlag. Az ilyen aránytalanságok okozzák részben azt, hogy a Szojetunió népességében igen magas a házasulandó korban levő „agglegények" aránya. Az 1970-es népszámlálás szerint minden negyedik 25—30 év közötti városi lakó férfi nem volt házas.

Elsősorban a területi aránytalanságok okozzák a nők férjhezmeneteli nehézségeit. Szerepet játszik azonban még az is, hogy az említett aránytalanságok az élet más területein is éreztetik hatásukat. Bizonyítottan ez az egyik fő oka a munkaerővándorlás fokozódásának is. Az sem vitás, hogy az aránytalanság lényegesen befolyásolja az erkölcsöket. A férfi városok a szűk látókörű népgazdasági tervezés eredményei egyes meghatározott területeken, a lakosság élete szociális aspektusai alábecsülésének eredményei.

Gazdasági szempontból lehetséges a csak „férfi" termelés, vagy legalábbis olyan, ahol a férfiak foglalkoztatottsága döntően nagyobb arányú. Különösen jellemző ez az északi területekre, ahol a feltételek szigorúan korlátozzák a rentabilis termelés lehetőségét. Az ilyen városokban sok a munkát kereső nő. Általában nem tudnak rajtuk segíteni, mivel nincsen számukra alkalmas munkahely.

Amikor vezetőket, szakembereket, különleges képzettségű szakmunkásokat hívnak bizonyos területekre, rendszerint a feleségek számára is biztosítanak munkát, akik mérnöki és orvosi diplomával irodában, könyvelésben ülnek, vagy tanárnő létükre bölcsődében dolgoznak. Ezek a legjobb változatok. A lakáshelyzet általában szükségmegoldás, és így nem köti őket a munkahelyhez. A szakmunkás eltölt bizonyos időt, majd megállapítja, hogy a közeljövőben nincs kilátás normális lakásra, a gyermekintézményekben a gyerek elhelyezésére, munkára a feleség számára, és „komfortosabb" helyre utazik. Utána kevésbé igényes és kevésbé képzett munkás érkezik, aki rendszerint fiatal és egyedülálló. Mivel kevésbé képzett, termelékenysége sem ugyanolyan, és a munkájának a minősége sem jobb. A következmények láncolata folytatódik: ha alacsony a termelékenység, akkor több munkásra van szükség.

Nyizsnyevartovszkban két évig dolgozott egy szociológiai munkacsoport, tanulmányozva ennek a gyorsan fejlődő városnak az életét. Megállapították, hogy ha a dolgozók szakképzettségi szintje megfelelő lenne, akkor körülbelül 40%-kal kevesebb munkaerővel meg lehetne oldani a termelést.

A szerző véleménye szerint a demográfiai aspektusok figyelembevétele a termelés és a városfejlesztés megtervezésekor jelentős erkölcsi, demográfiai és társadalmi hatást gyakorolhat.

M. G.

PETERS, J. F.: Divorce in Canada: A demographic profile. (A válás Kanadában: demográfiai profil.) — *Journal of Comparative Family Studies.* 1976. No. 2. Special issue: Family and Demography. 335—349. p.

Kanadában egészen az 1960-as évek végéig a válásokkal foglalkozó kutatások meglehetősen szűk keretek között folytak. Változás csak 1968-ban történt,

amikor az új Válási Törvény liberalizálta a válási jogot. Ez serkentőleg hatott mind a tudományos, mind az ismeretterjesztő irodalomra. Az elmúlt években megvizsgálták a dolgozó nők különféle ismérvei és a válási arányszám közötti összefüggéseket, az elváltak újraházasodási valószínűségeit, a válások alakulásának társadalmi, történelmi hátterét stb.

A tanulmány a válási arányszám és az első házasságkötések életkora, az átlagos válási életkor, a házasságtartam, az eltartott gyermekek száma, a családok átlagjövedelme és a városnagyság közötti összefüggéseket vizsgálja, az 1970–1973-as évekre vonatkozó statisztikai adatok alapján.

Kanada válási arányszáma 1968-ban 54,8 volt százezer lakosra számítva. A válás új jogi szabályozását követő hirtelen emelkedés leginkább azokban a tartományokban jelentkezett, amelyekben korábban nem ismerték el a házasság bírói úton történő megszüntetésének jogi lehetőségét.

A házasságkötések nyers arányszáma a legutóbbi években stabilizálódott, 1973-ban 9 ezrelék volt. A szerző vizsgálatai szerint a házasságkötési arányszám és a válások arányszáma között nem állapítható meg korrelációs kapcsolat ($r = 0{,}28$).

Az első házasságkötések átlagos életkora az elmúlt évtizedekben fokozatosan csökkent, nőknél 22,3, férfiaknál 24,7 évre. Tartományonként vizsgálva, a menyasszonyok átlagos életkora és a válási arányszám alakulása között a korrelációs együttható nem jelez összefüggést ($r = 0{,}35$). A vőlegények esetében viszont $r = 0{,}64$.

1973-ban a menyasszonyok 28 százaléka, a vőlegények 8 százaléka 20 éves életkor alatt kötötte meg házasságát. Ugyanakkor a házasságukat felbontó nők 43 százaléka, a férfiaknak pedig 13 százaléka kötötte meg előző házasságát 20 éves életkorának elérése előtt. Ezek az adatok az elváltak között az igen fiatalon házasodottak feltűnően magas részarányát jelzik. A férjek váláskori átlagos életkora 38,6 év volt, a nőké pedig 35,6 év, 1969 óta mindkét érték fokozatosan csökkent.

A válással végződő házasságok átlagosan 12 évig tartottak. Az elváltak házasságtartam szerinti megoszlásának modális értéke az 5-ik évben volt. Sok esetben a válást két vagy három évi különélés előzte meg. Ez arra utal, hogy a házasságok felbomlása általában már jóval a jogi értelemben vett megszűnés előtt bekövetkezik.

A válások 56,7 százalékában a házastársaknak eltartott gyermekeik is voltak. Úgy tűnik, hogy egy vagy két gyermek megléte nem jelent visszatartó erőt a válástól. A tartományonkénti válási arányszám és a gyermekkel rendelkező elváltak százalékos aránya között nem mutatható ki korrelációs kapcsolat ($r = 0{,}14$).

Kanadában a házasság felbontását a törvényben meghatározott bontóokok alapján lehet kérni. A válás leggyakoribb oka — az esetek 35 százalékában — a legalább három évi különélés. A válások 29 százalékában házasságtörés vezetett a bontásra. 1970 és 1973 között a válást kérelmezők 64 százaléka a feleség volt.

A falu és a város közötti különbségek a válások alakulásában is jelentkeznek: azokban a tartományokban, ahol magas a falusi népesség aránya, általában alacsonyabb a válási arányszám, mint azokban, ahol a városi népesség aránya magasabb.

Megtévesztő megegyezés mutatkozik ($r = 0{,}83$) a tartományok családonkénti átlagjövedelmének nagysága és a válási arányszám között: alacsony átlagjövedelmek alacsony válási arányszámokkal, magas átlagjövedelmek pedig közepes vagy magas válási arányszámokkal jártak együtt. Ennek hátterében azonban az rejlik, hogy az alacsony vagy jövedelem nélküli kanadai házaspárok inkább a válás nélküli különélést választják.

Az elváltak újraházasodási aránya viszonylag alacsony, bár az utóbbi években némileg emelkedett. Általában több férfi köt újra házasságot, mint nő. Az elvált nők aránya egészen 65—69 éves korig minden korcsoportban meghaladja az elvált férfiakét.

A válás jogi szabályozásának története, a népesség etnikai és vallási összetétele, a változatos népsűrűség stb. az elmúlt két évtizedben a válások más

nyugati országokéhoz képest némileg eltérő alakulását eredményezte. A szerző ezen a téren további kutatásokat tart szükségesnek, különösen az újraházasodás, a jövedelmi viszonyok okozta különbségek és a főbb regionális eltérések szempontjából.

Összefoglalva megállapítható, hogy a jövőben a válások számának növekedése várható. Ehhez feltehetőleg hozzájárul a bíróság szabadelvűbb jogszabályértelmezése is. Azokban a házasságokban ugyanis, ahol gyermekek vannak, a gyermekek szempontjából megnyugtatóbb újraházasodás lehetőségét nyújtó válás engedélyezése. A válások számának emelkedéséhez a gyors társadalmi változások is hozzájárulnak, mivel csökkenthetik a házastársakban az elviselhetetlenné vált házasság mindenképpeni fenntartásának az igényét.

CS. M.

RUZICKA, L. T.: Age at marriage and timing of the first birth. (Házasságkötési életkor és az első születés időzítése.) — *Population Studies.* 1976. No. 3. 527—638. p.

A legtöbb társadalomban a szülővé válás lényeges velejárója a házasságkötés, amely az általánosan elfogadott és társadalmilag helyes normák szerint megelőzi a fogamzást és a szülést. Ettől az alaptípusnak tekinthető magatartástól eltér az az eset, amikor a fogamzás megelőzi a házasságkötést. Ilyenkor általában a születendő gyermek legalizálása céljából létrejött házasságról van szó: a házasságon kívüli fogamzást házasságon belüli születés követi. Végül előfordul, hogy a szülésre házasságkötés nélkül kerül sor. Ebben az esetben a házasságon kívüli terhesség házasságon kívüli szüléssel fejeződik be, és a gyermek házasságon kívül születettnek tekintendő, függetlenül attól, hogy a szülők később házasságot kötöttek-e vagy sem.

Az utóbb említett típus elterjedtségét és jellemzőit korábban már több ausztrál szerző megvizsgálta. E tanulmány célja az, hogy a házasságból történt első születések időzítésének főbb sajátosságait a házasságkötések kor szerinti alakulásával összefüggésben megvizsgálja, nyomon követve azokat a változásokat is, amelyek az utóbbi évtizedekben a házasságkötés és az első gyermek születése között eltelt időtartam hosszában bekövetkeztek.

Az ausztrál népmozgalmi statisztikában az élveszületéssel befejeződő, házasságból történt születéseket az anya életkora szerint korévenként 1908 óta, házasságtartam szerint az első két házasságban töltött évre vonatkozóan hónaponként, a további tartamokra pedig évenként 1916 óta regisztrálják. Ezeknek az adatoknak az ismeretében az egymást követő házassági kohorszoknak olyan sorozatai állíthatók elő, amelyekben egyszerű matematikai eljárással meghatározható azoknak a száma, akik első gyermeküket x éves korukban, a házasság d-ik hónapjában szülik meg. Az első szülés kockázatának kitett nők száma alapján azután könnyen kiszámítható annak a *nettó valószínűsége*, hogy a házasságból történő első születés a házasság d-ik hónapjában fog bekövetkezni.

A házasságkötés előtti fogamzások elkülönítése céljából a szerző azokat a születéseket, amelyek a házasságkötést követő 0—7 hónapon belül következtek be, házasságon kívüli terhességből származóknak tekintette, számolva azzal, hogy az így alkotott csoport néhány koraszüléssel befejeződő házasságkötés utáni fogamzást is tartalmaz.

Cutright és *Galle* számításait felhasználva a szerző némi kísérletezés után a házasságkötés és az első gyermek születése közötti intervallumot még további két szakaszra bontja. Különbséget tesz azok között, akik vagy nem tervezték meg az első szülés időpontját, vagy a legrövidebb időn belül akartak szülni, és azok között, akik szándékosan elhalasztották az első gyermek születését. Az előbbiek szülései a házasság 8-ik és 17-ik hónapja között következtek be, az utóbbiaké pedig a házasság 18-ik és 23-ik hónapja között. Mint a szerző is megjegyzi, ez a felosztás némileg mesterkélt és önkényes, mégis megfelelőnek látszik arra, hogy a házasságból történő első születések időzítésének sémabeli változásait visszatükrözze.

A vizsgált — 1925-től 1972-ig terjedő — időszak folyamán az első gyermeküket megszülő házas nők házasságtartam szerinti megoszlása csaknem állandó

volt a házasságkötést követő 6-ik, 7-ik hónapban megfigyelhető maximummal, amelyet a 8-ik hónap minimális értéke után a 9-ik hónapban újabb csúcs, majd fokozatos csökkenés követett. A különbségek és változások inkább a nők házasságkötési életkorával egybevetve tűnnek elő: a házasságkötési életkor növekedésével párhuzamosan az első csúcs maximális értéke csökkenő tendenciát mutat. Egészében véve a legfiatalabb életkorokban (16, 17 éves) házasságot kötött nőknél a görbe *egymóduszúnak* tekinthető, míg a házasságkötési életkor növekedésével a görbe *kétmóduszú* karaktere válik hangsúlyozottabbá.

Azoknak a menyasszonyoknak az aránya, akik a házasságkötéskor terhesek voltak, egyértelműen a házasságkötési életkor függvényében alakult. Az 1920-as évek végére vonatkozó adatok szerint a 16—17 éves nők kétharmada, a 18—20 éveseknek mintegy fele, a 21—22 éveseknek egynegyede, a 23—25 éveseknek pedig egyötöde volt terhes a házasságkötéskor. A következő évek folyamán az arányszámok átmeneti növekedése után, egészen a második világháború végéig, a házasságkötést megelőző fogamzások gyakorisága csökkent. A világháború utáni periódust, az 1960-as évek elejéig a házasságkötés előtti terhességek gyakoribbá válása jellemezte. Az 1960-as évek vége óta jelentős csökkenés következett be, amelynek okait semmiképpen sem a házasságkötés előtti szexuális kapcsolatok megritkulásában, hanem elsősorban a hatékonyabb fogamzásgátlók elterjedésében, a művi vetélések gyakoribbá válásában kereshetjük. Lehetséges az is, hogy jelenleg kevesebb házasságon kívüli terhességet legitimizálnak házasságkötéssel.

Hasonlóképpen csökkent azoknak a házas nőknek az aránya is, akik első gyermeküket a házasságkötést követő rövid, 8—17 hónapos intervallum között szülték meg. A csökkenés minden házasságkötési életkorban jelentkezett. Ennek okai nem tisztázottak, feltárásuk a későbbi kutatások feladata lesz.

A fogamzás elhalasztása a házasság 9—14-ik hónapja közötti időszakra általában a szülők családtervezési szándékára utal. A második világháború után a „közepes" házasságtartam után szülő nők gyakorisága házasságkötési életkoruk szerint valamennyi életkorban növekedett, bár a 16—20 éves korban házasodott nőknél a háború előtti szint alatt maradt. Az 1960-as évek végéig tartó konstans időszak után az 1970—71-es házassági kohorszban a „közepes" házasságtartamra időzítők aránya a valaha feljegyzett legalacsonyabb színvonal alá süllyedt.

A házasságból történt első születés időpontjának eltolódását jelzi, hogy az 1945—49-ben házasodott kohorsztól kezdődően fokozatosan nőtt a 2 éves házasság után először szülő nők aránya a „kockázatnak kitett" nők között. Így az 1970—71-es házassági kohorszban a házasságkötéskor nem terhes 16—17 éves nőknek mintegy fele, a 21 éveseknek háromnegyede első gyermekét 2 évi házasságtartam után szülte meg. Ennek a tendenciának az utóbbi években tapasztalt megerősödése azt a kérdést veti fel, hogy azok a házaspárok, akik most elhalasztják a szülést, fogják-e valaha pótolni ezt a veszteséget, vagy megelégszenek-e a kisebb — két-háromgyermekes — családnagysággal.

A születések elhalasztására irányuló motiváció még nem ismert, csak feltehető, hogy szerepet játszanak benne gazdasági megfontolások (a család gazdasági alapjainak megteremtése), továbbá a házon kívül végzett munka, tanulás, utazás stb. előnyben részesítése. Az Ausztrál Nemzeti Egyetem Demográfia Tanszékének készülő felvétele valószínűleg megadja a választ a fenti kérdésekre is, és lehetővé teszi a családalapítás sémáinak átalakulása mögött rejlő okok feltárását.

CS. M.

UDRY, J. R.—BAUMAN, K. E.—MORRIS, N. M.: The effect of subsidized family planning services on reproductive behavior in the United States: 1969—1974. (Az államilag szubvencionált családtervezési szolgálatok hatása a reprodukciós viselkedésre az Egyesült Államokban: 1969—1974.) — *Demography.* 1976. No. 4. 463—478. p.

A tanulmány az államilag támogatott családtervezési programok hatékonyságát vizsgálja az Egyesült Államokban. A kérdés úgy vetődik fel, hogy az álla-

mi politika befolyásolhatja-e céljainak megfelelő irányban a reprodukciós viselkedést pusztán azzal, hogy a születésszabályozási szolgáltatásokat könnyebben hozzáférhetővé teszi, vagy a társadalomban előbb mélyebb változásoknak kell történniük, hogy később az ilyen programok hatékonyak lehessenek.

Sok országban pusztán a természetes szaporodás csökkentése a családtervezési programok célja, ezzel szemben az Egyesült Államokban az, hogy a házaspárok minél pontosabban valósíthassák meg családtervezési céljaikat. Bár a hivatalos célok lehetnek különbözőek, a program ugyanaz: amelyik család nem akar szaporodni, annak minél tökéletesebb eszközöket kell a rendelkezésére bocsátani.

Néhány korábbi (a szerzők szerint nem túlzottan elfogadható) vizsgálat azt mutatta, hogy a családtervezési program hatásos volt.

A vizsgálat céljára 12 közigazgatási egységet (county) választottak ki, elsősorban olyanokat, ahol nagy volt az ötön felüli születési sorszámok aránya, a házasságon kívüli születések aránya, valamint a perinatális halálozások aránya. Ezeket a területeket tekintették ugyanis olyannak, ahol a legnagyobb az igény a családtervezési programokra. A 12 county közül 6 északi, 6 pedig déli volt. Mindkét csoportból 2 countyt „kontroll"-területnek tekintettek, és a vizsgálandó családtervezési programot csak a többiben vezették be.

A programba fektetett erőfeszítéseket két változó volt hivatva mérni. Az egyik a program költségeinek és a 15—44 éves nők számának a hányadosa, a másik az 1969 januárja és 1972 júniusa között újonnan jelentkezett és a szubvencionált szolgálat által ellátott nők számának és a 15—44 éves nők számának a hányadosa. Mivel feltételezhetően ezt a fajta ellátást túlnyomórészt a szegényebb rétegek veszik igénybe, a nevezőt minden esetben szorozták az évente 6000 dollárnál kevesebbet kereső családok arányával. Ezenkívül mindkét rátát külön kiszámították fehérekre és négerekre is.

A számítások során független változónak tekintették a fenti két változót, valamint egyéb, a fogamzásgátlást és a termékenységet a családtervezési programtól függetlenül is befolyásoló tényezőket, tehát a vándorlók arányát, a korösszetételt, az iskolázottsági szintet, az átlagjövedelmet stb.

Több függő változót is kipróbáltak, melyek két csoportba oszthatók. Az egyikbe a fogamzásgátlási gyakorlat megváltozását mérő változók, a másodikba pedig a tulajdonképpeni eredményt, a termékenység megváltozását mérő változók tartoznak.

Először a közigazgatási egységeket, azután a vizsgálatban részt vevő nőket tekintették mintaegyedeknek. Az elemzést kontingencia táblákkal, illetve lépcsős regresszióval végezték el.

Az eredmények a korábbi kutatások eredményeivel ellentétben nem mutatják egyértelműen a program hatékonyságát. Egyes függő változók szempontjából bizonyos részpopulációk szignifikáns hatást mutatnak, de ez inkább a fogamzásgátlási magatartásra, mint a termékenységi eredményre vonatkozik.

A szerzők tárgyalják azokat a (főleg számba vételi) problémákat is, amelyek kérdésessé tehetik az eredményeket, illetve rontják az egyéb kutatásokkal való összehasonlíthatóságukat.

Sz. B.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal folyóirata

1976. No. 4.

MERESTE, U.: A népesség mint rendszer
SEKERA, V.: Nemzetiség és anyanyelv (II. rész)
ANDRLE, A.: A népességvándorlás néhány tendenciája és tényezője
WYNNYCZUK, V.—SRACEK, J.: A fiatal családok helyzete egy csehszlovák iparvidéken
SCHÜLLER, V.—DYTRYCH, Z. MATEJCEK, Z.: A család stabilitása és nevelési környezet olyan családokban, amelyekben nem kívánt gyermekek vannak
DUNOVSKY, J.: A család gyermeknevelési funkciójában tapasztalható rendellenesség diagnózisa

DEMOGRAPHY

Az Amerikai Népességi Társaság folyóirata

1976. No. 3.

TONEY, M. B.: A helybenlakás tartama, társadalmi kapcsolatok és gazdasági lehetőségek
WILKIE, J. R.: Az amerikai néger népesség urbanizációja és a jelenség megfordulása a polgárháború előtt
JACCARD, J. J.—DAVIDSON, A. R.: A pszichológiai, társadalmi és gazdasági változók összefüggése a termékenységgel kapcsolatos döntésekkel
ROSENZWEIG, M. R.: Nők munkatapasztalata, munkaviszonya és szüléssel kapcsolatos elvárásai: szekvenciális döntéshozatal a Fülöp-szigeteken
ESPENHADE, Th. J.—CHAN, C. Y.: A termékenység és halandóság egymást kompenzáló változásai
O'HARE, W.: Beszámoló egy, a népességbecsléseknél használt többszörös regressziós módszerről
MADIGAN, F. C.—WELLS, H. B.: Beszámoló a déli Fülöp-szigetek kettős népességnyilvántartási rendszerében használatos megfeleltetéses eljárásokról
PASSEL, J. S.: Előzetes kiértékelés az 1970. évi népszámlálásban az amerikai indián népesség összeírásáról
DA VANZO, J.: Megjegyzés M. J. Greenwood „Egyidejűségbeli (szimultánitási) torzítások vándorlási modellekben: „empirikus vizsgálat" című cikkére (+ Greenwood válasza)

1976. No. 4.

GOLDSTEIN, S.: A népességeloszlás átrendeződésének megnyilvánulásai: a kutatások előtt álló feladatok és lehetőségek
TUCKER, C. J.: A „metropolisi" és a „nem metropolisi" területek közti vándorlás változó sémái az Egyesült Államokban: a legújabb adatok
HIRSCHMAN, CH.: A legújabb urbanizációs trendek Malaysia félszigeti területén
UDRY, J. R.—BAUMAN, K. E.—MORRIS, N. M.: Az államilag szubvencionált családtervezési szolgálat hatása a reprodukciós viselkedésre az Egyesült Államokban: 1969—1974.
WARE, H.: A születésszabályozás alkalmazására ösztönző motivációk: nyugatafrikai tapasztalatok
FORD, K.: Abortusz és családképzési modellek: a termékenység korlátozása Magyarországon
TOGNETTI, K.: A Keyfitz-féle momentum összefüggés néhány kiterjesztése

MITRA, S.: A termékenység utánpótlási szintre való hirtelen leesésének hatása a népességnövekedésre: egy alternatív modell
KAO-LEE-LIAW: Időben diszkrét interregionális népességrendszerek érzékenységi elemzése
MANTON, K. G.—TOLLEY, H. D.—SANDOMIRSKY POSS, SH.: Halandósági táblamódszerek alkalmazása több haláloki halandóságra
WEN LANG LI: Megjegyzés a vándorlásról és foglalkoztatottságról
FREEMAN, L. C.—SUNSHINE, M. H.: Faj és városon belüli vándorlás
MYERS, R. J.: A korévek fordított halmozódásának egy példája
KELLY, W. R.—CUTRIGHT, PH.—HITTLE, D.: Megjegyzés Charles F. Hohm „Társadalombiztosítás és termékenység nemzetközi perspektívában" című cikkéhez (+ Ch. Hohm válasza)

1977. No. 1.

MILLER, A. R.: Az USA államai közti vándorlók társadalmi-gazdasági különbségei, a mozgás jellege szerint
MAMON, J. A.—MARSHALL, H.: A városi közlekedési eszközök igénybevétele városi területeken: ennek ábrázolása kauzális modellel
FARKAS, G.: A kohorsz, az életkor és a konjunktúraciklus hatásai fehér nők foglalkoztatottságára, 1957—1968 közti adatok alapján
WELLER, R. H.: A feleség foglalkoztatottsága és kumulatív családnagyság az USA-ban, 1970 és 1960.
HOFFMAN, S.: A házasságok stabilitásának hiánya és a nők gazdasági státusza
ESPENSHADE, TH, J.—CAMPBELL, G.: Stabil ekvivalens népesség, korösszetétel és a Fisher-féle újratermelési értékfüggvény
MODE, CH, J.—AVERY, R. C.—LITTMAN, G. S.—POTTER, R. G.: A többszörös „kihalási" halandósági táblaelemzés alapját képező módszertani kérdések
FROHARDT-LANE, K. A.—LANDIS, J. R.—BRUVOLD, W. H.: Egy új módszer a preferenciák mérésére demográfiai vizsgálatokban
PATHAK, K. B.—PRASAD, C. V. S.: Házas nők körében előforduló serdülőkori sterilitás becslési modellje
DEMERATH, N. J.—KIRK, D.: Hozzászólások a „Népesedési vita dimenziói és perspektívái" (A bukaresti Népesedési Világkonferencia, 1974 anyaga) c. könyvhöz
STINSON, J. G.: A kanadai népszámlálásból származó adatok hozzáférhetőségének javítása
TAEUBER, C. M.: Az USA nem kiadvány formájában megjelenő népszámlálási és felvételi adataiban mutatkozó trendek és néhány kutatási kérdés
ROWE, J. S.: Nem amerikai népszámlálási adatok géppel olvasható formában
VOSS, P. R.: Népesedési adatok társadalomtudományi adatarchívumokban: a Roper Közvéleménykutatási Központ felvételi anyagai

GENUS

az olasz Népességkutató Bizottság folyóirata

1976. No. 1—2.

SCARDOVI, I.: A tudománytörténet elfelejtett lapjai: a Mendel követői és a Galton követői közti vita, mint a biometria kialakulásának eredete
MUHSAM, H. V.: Az emberek értéke és a népesedési programok költséghaszonelemzése
DEL PANTA, L.: Firenze és Siena városállamok népesedése és népesedésdinamikája 1550 és 1620 közt: hasonlóságok és ellentétek
FIGA'TALAMANCA, I.: A művi abortuszok gyakoriságának becslése Olaszországban
KRISHNAN, P.—KAYANI, A. K.: Modell válási táblák
LOMBARDO, E.: Euler, mint a népesedés matematikai modelljeinek előfutárja
BONARINI, F.: Olaszország és a külföldi országok közti vándormozgalom statisztikai adatainak elemzése

BIRINDELLI, A. M.: A háború utáni olasz kivándorlás Európába, különösen a Közös Piac tagországaiba

POPULATION

a francia Demográfiai Intézet folyóirata

1976. No. 6.

SAUVY, A.: Roger Peltier, 1902—1976.
BOURGEOIS-PICHAT, J.: A termékenység csökkenése és a befejezett családnagyság
COLLOMB, Ph.: A francia családok termékenysége csökkenésének néhány strukturális tényezője
GIRARD, A.: Az ideális családnagyság és a termékenység trendjei. Nemzetközi összehasonlítás
PAILLAT, P.: Franciaország vidéki népességének elöregedése, ennek intezitása, alakulása, megoszlása és tipológiája
TABUTIN, D.: Gyermek- és fiatalkori halandóság Algériában. (Az INED egy kiadványának bemutatása)
ROUSSEL, L.: A család a gyermekek házassága után. A nemzedékek közötti kapcsolat. (Az INED egy kiadványának bemutatása)
CHESNAIS, J. C.—LEBRAS, H.: A harmadik világ városai és nyomornegyedei. Demográfiai struktúrák és lakhely
VERON, J.: A születési arányszám nemzeti szintjei és a születéskorlátozások politikája
LERIDON, H.: A tengerentúli francia megyék demográfiai helyzete
SAMMAN, M. L.: Szíria demográfiai helyzete
LEFEBVRE, A.: Az orvosok száma és a várható élettartam
WUNSCH, G.—MASUY-STROOBANT, G.: A valószínűségi hányados és kiértékelései
HOUDAILLE, J.: Az államférfiak magas életkora az Egyesült Államokban és Franciaországban
ROSSATO, R.: Brazília népesedéspolitikája
TAAMALLAH, K.: Franciaország tunéziai bevándorlói földrajzi származás szerint
HOUDAILLE, J.: A hollandiai Maasland község családrekonstrukciós vizsgálata
VALLIN, J.: Quetelet konferencia, 1976.
Svédország demográfiai fejlődése 1750-től 1970-ig

1977. No. 1.

DEVILLE, J.-C.: A családképzés időbeli ütemének harmonikus analízise Franciaországban (Társadalmi egyenlőtlenségek és változás 1929—1960 közt)
HOUDAILLE, J.: A házastársak aláírásai házasságkötéskor 1740-től 1829-ig
NIZARD, A.: A családi jogállás elismerése Franciaországban: jogi szabályozás és statiszitka 1804 óta
DEGOS, L.—CHAVENTRÉ, A.—JAQCUARD, A.: Vándorlás, szelekció és hiszto-kompatibilitási rendszer
PRIOUX, F.: A skandináv országok demográfiai helyzete
MUNOZ-PÉREZ, F.: A legális művi abortusz helyzete a világon
BISSON, A.—PICHÉ, V.: A házastársak egyetértése a termékenység és családtervezés kérdésében: egy Québec-ben végzett vizsgálat eredményei
HOUDAILLE, J.: A termékenység alakulása Hessenben a 18. és 19. században
HOUDAILLE, J.: Az aktív népesség alakulása Spanyolországban a hatvanas években

1977. no. 2.

A Franciaország demográfiai helyzetéről szóló 6. jelentés
ROUSSEL, L.: Demográfia és házas életmód Dániában
SERRE, J.-L.—LEFÈVRE-WITTIER, Ph.: Szociológiai keveredés és genetikai keveredés

CHESNAIS, J. C.: A demográfiai változók fluktuációi és a társadalombiztosítás kiadásai
GIRARD, A.: Maghreb bevándorlói. Tanulmány a városi miliőhöz való alkalmazkodásról (Az INED egy kiadványának bemutatása)
SARDON, J.-P.: A sterilizáció helyzete a világon. I. rész. Orvosi és jogi szempontok
WILLIAMS, M. J.: Az OECD-tagországok által a demográfiai programokra nyújtott segélyek
TAAMALLAH, K.: A Franciaországban lakó tunéziai népesség alakulása régiók szerint, az 1962—1968 és 1968—1975 közti két időszakban
MIRANDA, A.: A vándorlások alakulása Bangladesben
GUTIERREZ, H.: Latin-Amerika népesedésének alakulása
HOUDAILLE, J.: Panama néhány demográfiai problémája

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az amerikai Népesedési Tanács folyóirata

1976. No. 3—4.

CALDWELL, J. C.: A demográfiai átmenet elméletének átfogalmazása felé
FINKLE, J. L.—CRANE, B. B.: Az Egészségügyi Világszervezet és a népesedési kérdés és szervezeti jelentősége az ENSZ-ben
RODGERS, G. B.—WERY, R.—HOPKINS, M. J. D.: A „barlangmítosz" újrafelvetése: használhatók-e a nagy magatartási modellek?
Termékenység, aspirációk és erőforrások — Szimpózium az Easterlin-hipotézisről
FREEDMAN, D.: Bevezetés
EASTERLIN, R. A.: Az aspirációk és az erőforrások közti ellentmondás
LEIBENSTEIN, H.: Az aspirációk jellemzésének problémája
KINCADE-OPPENHEIMER, V.: Az Easterlin-hipotézis és visszhangjának egy újabb, megfontolandó aspektusa
LEE, R. D.: Demográfiai előrejelzés és az Easterlin-hipotézis
SANDERSON, W. C.: A termékenység gazdaságtanának kétféle iskolája
ABERCROMBIE, K.—McCORMACK, H.: Népességnövekedés és élelmiszerkészletek különböző időperspektívákban
KAHN, M. H.: Hozzászólás „A világ jövendő élelmezésének kilátásai" c. cikkhez
A népesedés és a Foglalkoztatottsági Világkonferencia
Peru népesedéspolitikája
POTTER, J. E.—ORDONEZ, G. M.—MEASHAM, A. R.: A termékenység gyors csökkenése Kolumbiában

POPULATION ET FAMILIE

a belga Népesség- és Családkutató Központ folyóirata

1976. No. 39.

BRUYÈRE, J.: A külföldi munkaerő bevándorlása szükséges-e vagy terhes-e Belgium számára 1976-ban?
DAMAS, H.—VAN HOUTE-MINET, M.: Belső vándorlások Belgiumban (1970). Vizsgálat nemek, kor, nemzetiség és állampolgárság szerint
TABUTIN, D.: A halandóság Algériában nemek, a település jellege és néhány társadalmi-gazdasági jellemző szerint (az 1969—1971. évi demográfiai vizsgálat eredményei)
VILQUIN, E.: A demográfia megszületése
Nyugat-Zaire (Edoza) demográfiai vizsgálatának bemutatása

POPULATION INDEX

a Princeton Egyetem Népességkutató Hivatala
és az Amerikai Népességi Társaság folyóirata

1976. No. 3.

POTTER, J. E.—ORDÓNEZ, G. M.: Kolumbia 1973. évi népszámlálásának teljeskörűsége
Az Amerikai Népességi Társaság 1976. évi konferenciája

1976. No. 4.

Tiszteletadás Irene B. Taeuber-nek
Kína hagyományos vidéki népessége demográfiájának újraértékelése
HÄRM, E.: Ázsiai népesedési adatok mágnesszalagon
Kína demográfiájának válogatott bibliográfiája

POPULATION STUDIES

a Londoni Közgazdasági Főiskola Népességkutató Bizottságának folyóirata

1977. No. 1.

CALDWELL, J. C.: A magas termékenység gazdasági racionalitása: egy nigériai felvételi adatokkal illusztrált vizsgálat
JONES, G. W.: A termékenység szintjei és trendjei Indonéziában
HULL, T. H.—HULL, V. J.: Összefüggés az anyagi helyzet szerinti kategóriák és a termékenység közt: néhány indonéziai adat elemzése
BONGAARTS, J.: A reprodukciós folyamat dinamikus modellje
HILL, K.: A felnőtt halandósági szintek becslése az özvegységre vonatkozó információból
PAGE, H. J.: A termékenységi táblák alapját képező sémák: a kor és a házasság tartama szerinti megoszlás
BLACKER, J. G. C.: A felnőtt halandóság becslése Afrikában az árvasági adatokból
DE JONG, G. F.—SELL, R. R.: A gyermektelenség változásai az Egyesült Államokban: demográfiai útelemzés
THOMPSON, B.: Az abortusz problémái Nagy-Britanniában. Esettanulmány az Aberdeen-i helyzetről
HEER, D. M.—YOUSSEF, N.: A nők státusza a közép-ázsiai szovjet nemzetiségek körében: az iszlám és a marxizmus összeolvadása és ennek kihatása a népszaporodásra
HICKS, W.: Megjegyzések D. A. Seiver: „A termékenység legújabb alakulása Mexikóban: ennek mérése és értelmezése" c. cikkében

STUDIA DEMOGRAFICZNE

a Lengyel Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának folyóirata

1976. No. 44.

HANSLUWKA, H.: Halandóság és a család életciklusa
BERENT, J.: Halandósági trendek és kor-nem szerinti különbségek Európában és főbb alrégióiban, 1950—1970
PAVLIK, Z.: Megjegyzés a generációs halandóság elemzésének alapjairól (Csehország esete)
WUNSCH, G.: A főbb halálokok súlya és trendjei Európában
MATTHIESSEN, P. CH.: A dán férfiak halandósági többlete történeti távlatban
DZIENIO, K.—KOWALCZYK, E.: Halandóság Lengyelországban és néhány kiválasztott európai országban, 1971—1974
VIELROSE, E.: Halandósági különbségek a népszámlálások tükrében
BLAYO, CH.: Megjegyzések a férfiak halandósági többletéről Európában
VALKOVICS, E.: A halálok szerinti gazdasági halandósági táblák szerepe az

átlagos életkor meghosszabbodása gazdasági következményeinek vizsgálatánál

WANDER, H.: Az élettartam meghosszabbodásának demográfiai és társadalmi-gazdasági következményei, a demográfiai átmenet utáni időszakban. A Német Szövetségi Köztársaság esete

KEDELSKI, M.: A népesség munkaerő potenciáljainak vesztesége halálokok szerint

BOROWSKI, S.: A születésszabályozás egészségi motivációi

HOLZER, J. Z.: A jelenlegi népességprognózisok és annak következményei, ha Európa népességének reprodukciója az egyszerű reprocukciónál alacsonyabb szinten stabilizálódik

ZARZYCKA, Z.: A nők foglalkozási tevékenysége és családi állapotuk Lengyelországban

1976. No. 45.

A Lengyel Tudományos Akadémia fennállásának 25. évfordulója

ROSSET, E.: Az emberi élettartam alakulása és kilátásai

BOROWSKI, S.: Mikroszintű termékenységi vizsgálat: tapasztalatok és javaslatok

VIELROSE, E.: A halálozások eloszlásának maximuma életkor szerint

CIESLAK, M.—JASINSKI, R.: Az egészségi állapotok két szintetikus mérőszáma

KLONOWICZ, S.: Tanulmány a társadalom egészségi állapota általános mutatójának kutatásáról

KOSSECKI, J.: A társadalmi ellenőrzés eljárásai az egészségügyi normák területén és befolyásuk a társadalom teljes kapacitására

FIJALKOWSKI, W.: A terhességtervezés módszerei és a szülésre ösztönző attitűdök kialakítása

WISNIEWSKA-ROSZKOSKA, K.: A magas életkor a gerontológiai vizsgálatok tükrében

SOBCZAK, A.: A lakásviszonyoknak az emberi egészségre és élettartamra gyakorolt befolyásának vizsgálata és ennek perspektívái

PARADYSZ, J.: A csökkenő termékenység, a népesség elöregedése és a tartós fogyasztási cikkek vásárlása közti összefüggések

NIEDUSZYNSKI, M.: Az egészségvédelemre fordított kiadások dinamikája a KGST-országokban

1976. No. 46.

BOROWSKI, S.: Lengyelország demográfiai fejlődésének tudományos szintézise

SZCZYPIORSKI, A.: Varsó lakás- és népességvesztesége a háború és a hitleri megszállás alatt

PIASECKI, E.: Népességgenetikai problémák a demográfiai kutatásokban Lengyelországban

VIELROSE, E.: A halandóság ütemének változásai

KEDELSKI, M.: Hipotetikus halandósági táblák

DZIERZYKRAY-ROGALSKI, T.: A biológiai ritmusok hatása a halandóságra

BIRABEN, J. N.: Problémák a csecsemőhalálozások okainak statisztikai meghatározásában Lengyelországban

BREZNIK, D.: A várható élettartam nemek szerint és a férfiak többlethalandóságának okai Jugoszláviában

FIJALKOWSKI, W.: A pszichoprofilaxis befolyása az anyát és a gyermeket a szülés során érő sérülésekre

HAJDROWSKA-MIKOLAJCZAK, U.: Az egészségi állapot, mint a munkatermelékenység egyik tényezője

SZUMAN, A.: A családonkénti gyermekszám és a családok megtakarításai kohorszelemzés fényében

INDEX 25 191

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Dr. Szabady Egon

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népességtudományi Kutató Intézet, V. Veres Pálné utca 10.
Postai irányítószámunk: 1053
Telefon: 174-342

Kiadóhivatal: Budapest II., Keleti Károly utca 18/b. Telefon: 350-530

Kiadásért felel a Statisztikai Kiadó Vállalat igazgatója

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál
Postai irányítószám: 1051
(KHI. Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI, 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra
Előfizetési díj félévre 52,— Ft, egész évre 104,— Ft

77 2093 Pátria Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bendsák László igazgató

DEMOGRÁFIA

1977. XX. ÉVF. 4

DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

20. ÉVF. 4. SZÁM

BUDAPEST
1977

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

EMBER GYŐZŐ, HUSZÁR ISTVÁN, KISS ALBERT, KLINGER ANDRÁS,
KOVÁCS ISTVÁN, KULCSÁR KÁLMÁN, MILTÉNYI KÁROLY,
SCHULTHEISZ EMIL,
SZABADY EGON főszerkesztő,
SZIGETI ISTVÁN, TAMÁSY JÓZSEF, TÖRŐ IMRE, VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ

Журнал Демографической Комиссии
Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления
Главный редактор: Д-р Эгон Сабади
Адрес редакции: Будапешт, V. ул. Вереш Палне д. 10
Подписку направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие
по продаже книг и журналов. Будапешт 62, п/я 149.

ISSN 8211—8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office

Editor-in-Chief: *Dr. Egon Szabady*
Editorial Office: Budapest, V., Veres Pálné u. 10.
Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P. O. B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals
Subscripition for a year: US $ 4,40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

A Szovjetunió népesedési trendjei az elmúlt hat évtizedben ... 389
Dr. Szabady Egon: A Világ Népesedési Akcióterv alapelvei és az európai szocialista országok népesedési politikája 395
Dr. Klinger András: A szervező bevezetője „Az abortusz demográfiai vonatkozásai" című ülésen 406
Szabady Balázs: A termékenység területi különbségeinek és változásainak okai 413

KÖZLEMÉNYEK

Dr. Szabady Egon: A magyar társadalom az ezredfordulón ... 468

FIGYELŐ

A Nemzetközi Népességtudományi Unió 1977. évi mexikói Népességi Kongresszusa 472
Hírek 475
A Népességtudományi Kutató Intézet közleményei 481

IRODALOM

KÖNYVEK

Biraben, N.: Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens. T. 1—2. (Az emberek és a pestis Franciaországban, az európai országokban és a Földközi-tenger mentén. I—II. köt.) Paris — La Haye, 1975—1976. Mouton. 455 p. és 416 p. *(D. D.)* 485
Chesnais, J.-C.: Les morts violentes en France depuis 1826. Comparaisons internationales. (Az erőszak alkalmazásából származó halálozások alakulása Franciaországban 1826 óta. Nemzetközi összehasonlítások.) I. N. E. D. Paris, 1976. 346 p. (Travaux et Documents. No. 75.) *(V. E.)* 486
Demograficseszkie aszpektü zanjatoszti. (A foglalkoztatottság demográfiai aspektusai.) (Szerk. D. I. Valentej.) Moszkva, 1975. Izd. Sztatisztika. 123. p. (Narodonaszelenie.) *(H. I.)* 488
Hofsten, E.: Demography and development. (Demográfia és fejlődés.) Stockholm, 1977. Almquist and Wiksell Intern. 156 p. *(H. L.)* 490
Keck, A.—Redetzky, H.—Thiele, H.—Winter, K.: Grundlagen der Demog-

raphie. (A demográfia alapjai.) Berlin, 1976. Volk u. Gesundheit. 278 p. *(P. M.)* ... 491

Minkov, M.: Naszelenie i osznovni szocialni sztrukturi. (Népesség és alapvető társadalmi struktúrák.) C. Sz. Szofija, 1976. 443 p. *(K. T.)* ... 493

Trebici, V.: Romania's population and demographic trends. (Románia népessége és demográfiai trendjei.) Bucharest, 1976. Meridiane Publishing House. 138 p. *(T. J.)* ... 494

FOLYÓIRATCIKKEK

Bodart, P.—Duchene, J.—Willems, P.—Wunsch, G.: Migrations et politiques démographiques. Quelques résultats de modèles avec consignes. (Vándorlás és népesedéspolitika. Szimulációs modellek néhány eredménye.) — Population et Famille. 1977. No. 40. (1) 77—96. p. *(B. K.)* 496

Bongaarts, J.: A dynamic model of the reproductive process. (A reprodukciós folyamat egy dinamikus modellje.) — Population Studies. 1977. No. 1. 59—73. p. *(Sz. B.)* ... 498

Caldwell, J. C.: Toward a restatement of demographic transition theory. (A demográfiai átmenet elmélet újramegfogalmazása felé.) — Population and Development Review. 1976. No. 3—4. 321—366. p. *(A. R.)* 499

Frohardt-Lane, E. A.— Landis, J. R.—Bruvold, W. H.: A new technique for measuring preferences in demographic studies. (A preferenciák mérésének egy új módszere a demográfiai vizsgálatokban.) — Demography. 1977. No. 1. 97—102. p. *(Sz. B.)* ... 500

Garlot, E.: Un prolongement à la Conférence de Bucarest. Le projet „POPINF" d'échange de l'information démographique. (A Bukaresti Konferencia folytatása: a demográfiai információcserét szolgáló POPINF-program.) — Population. 1977. No. 3. 659—671. p. *(Sz. K.-né)* 501

Fertility, aspirations and resources: A symposium on the Easterlin hypothesis. (Termékenység, aspirációk és erőforrások: szimpózium az Easterlin-féle hipotézisről.) — Population and Development Review. 1976. No. 3—4. 411—477. p. *(A. R.)* ... 504

Henry, L.—Gutierrez, H.: Qualité des prévisions démographiques a court terme. Etude de l'extrapolation de la population totales des départements et villes de France, 1821—1975. (A rövidtávú demográfiai előrebecslések megbízhatósága. A franciaországi megyék és városok össznépességének extrapolációs vizsgálata, 1821—1975.) — Population. 1977. No. 3. 625—647. p. *(B. K.)* ... 506

Hoffman, S.: Marital instability and the economic status of women. (A házasság instabilitása és a nők gazdasági helyzete.) — Demography. 1977. No. 1. 67—76. p. *(Cs. M.)* ... 507

Knodel, J.: Family limitation and the fertility transition: Evidence from age patterns of fertility in Europe and Asia. (Családnagyság-korlátozás és a termékenység átalakulása: az európai és ázsiai termékenység korstruktúráinak bizonyítékai.) — Population Studies. 1977. No. 2. 219—249. p. *(D. D.)* ... 508

Page, H. J.—Wunsch, G.: Parental survival data: Some results of the application of Ledermann's model life tables. (A szülők továbbélésére vonatkozó adatok: Ledermann halandósági táblatípusai alkalmazásának néhány eredménye.) — Population Studies. 1976. No. 1. 59—76. p. *(V. E.)* ... 510

Weller, R. H.: Wife's employment and cumulative family size in the United States, 1970 and 1960. (A feleség foglalkoztatottsága és a kumulált családnagyság az Egyesült Államokban 1970-ben és 1960-ban.) — Demography. 1977. No. 1. 43—65. p. *(Sz. B.)* ... 514

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie 517
Demography 517
Notas de Poblacion 518
Population 518
Population et Famille 519
Population Studies 519
Stanovnistvo 520

Utánnyomás csak a forrás megjelölésével

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

Тенденции в развитии народонаселения СССР за прошедшие шесть десятилетий 389

Д-р Эгон Сабади: Основные принципы Всемирного плана действия в области народонаселения и политика народонаселения европейских социалистических стран 395

Д-р Анбрад Клингер: Вступительные слова организатора на сессии по теме «Демографические аспекты абортов» 406

Балаж Сабади: Причины региональных разниц и изменений плодовитости 413

СООБЩЕНИЯ

Д-р Эгон Сабади: Венгерское общество на рубеже II и III тысячилетий 468

ОБОЗРЕНИЯ

Генеральная конференция Международного союза по научным исследованиям народонаселения, г. Мексика, 1977 г 472

Известия 475

Сообщения Исследовательского института по демографии 481

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ

Бирабен, Н.: Люди и чума во Франции и в европейских и средиземноморских странах. Т. 1—2. Париж—Гаага 1975—1976. Мутон. 455 р. и 416. р. *(Д. Д.)* 485

Шенэ, Ж. С.: Насильственные смерти во Франции с 1826 г. Международные сопоставления. И. Н. Е. Д. Париж. 1976. 346. р. (Траво э Докюмен. № 75.) *(Э. В.)* 486

Демографические аспекты занятости. (Ред.: Д. И. Валентей) Москва, 1975. Изд. «Статистика». 123 р. (Народонаселение.) *(И. Г.)*.... 488

Гофстен. Э.: Демография и развитие. Стокгольм. 1977. Алмквист энд Викселл Интерн. 156 р. *(Л. Г.)* 490

Кек, А.—Редетцки, Г.—Тиле, Г.—Винтер, К.: Основы демографии. Берлин, 1976. Фольк унд Гезундгейт. 278 p. *(М. П.)* 491

Минков, М.: Население и основные социальные структуры. Ц.С.У. София, 1976. 443 p. *(Т. К.)* 493

Требич, В.: Население и демографические тенденции Румынии. Бухарест, 1976. Меридиен Паблишинг Гауз. 138 p. *(Й. Т.)* 494

ЖУРНАЛЬНЫЕ СТАТЬИ

Бодар, П.—Дюшен, Ж.—Виллемс, П. Вунш, Г.: Миграции и политика народонаселения. Некоторые результаты моделей симуляции. — Попюлясион э Фамиль. 1977. № 40. (1) 77—96. p. *(К. Б.)* 496

Бонгаартс, Дж.: Динамическая модель процесса воспроизводства. — Попюлейшн Стадис. 1977. № 1. 59—73. p. *(Б. С.)* 498

Кальдуелл, Дж. С.: К переформулированию теории демографической перемены. — Попюлейшн энд Дивелопмент Ривю. 1976. № 3—4. 321—366. p. *(Р. А.)* 499

Фрогардт-Лэйн, Э. А.—Ландис, Дж. Р.—Брувольд, В. Г.: Новая техника измерения предпочтений в демографических исследованиях. — Демографи. 1977. № 1. 97—102. p. *(Б. С.)* 500

Гарло, Э.: Продолжение бухарестской конференции. Программа «ПОПИНФ» по обмену демографической информации. — Попюлясион. 1977. № 3. 659—671. p. *(г-жа К. С.)* 501

Плодовитость, стремления и ресурсы: симпозиум о гипотезе Истерлина. — Попюлейшн энд Дивелопмент Ривю. 1976. № 3—4. 411—477. p. *(Р. А.)* 504

Анри, Л.—Гютиеррэ, Г.: Качество демографических прогнозов на короткий период. Исследование путем экстраполяции общего населения областей и городов в Франции, 1821—1975 гг. — Попюлясион. 1977. № 3. 625—647. p. *(К. Б.)* 506

Гоффман, С.: Неустойчивость браков и экономическое положение женщин. — Демографи. 1977. № 1. 67—76. p. *(М. Ч.)* 507

Кнодел, Дж.: Ограничение величины семьи и изменение плодовитости: доказательства возрастных структур плодовитости в Европе и Азии. — Попюлейшн Стадис. 1977. № 2. 219—249. p. *(Д. Д.)* ... 508

Пэйдж, Г. Дж.—Вунш, Г.: Данные о дожитии родителей: некоторые результаты применения модельных таблиц смертности Ледерманна. — Попюлейшн Стадис. 1976. № 1. 59—76. p. *(Э. В.)* ..../ 510

Уеллер, Р. Г.: Занятость жены и сводная величина семьи в США, 1970 и 1960 гг. — Демографи. 1977. № 1. 43—65. p. *(Б. С.)* 514

ОБЗОР ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ЖУРНАЛОВ

Демографие 517
Демографи 517
Нотас дэ Поблацион 518
Попюлясион 518
Попюлясион э Фамиль 519
Попюлейшн Стадис 519
Становничество 520

Перепечатка разрешается только с указанием источника

ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ, СООБЩЕНИЙ И ОБОЗРЕНИЙ СЛЕДУЮТ РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

CONTENTS

PAPERS

Population Trends of the USSR in the Last Six Decades 389

Dr. Egon Szabady: Basic Principles of the World Population Plan of Action and Population Policy of the European Socialist Countries 395

Dr. András Klinger: Introduction of the Organizer at the Session on the „Demographic Aspects of Abortion" 406

Balázs Szabady: Reasons for the Regional Differences and Changes in Fertility 413

ARTICLES

Dr. Egon Szabady: The Hungarian Society at the Turn of the Millenary 468

CHRONICLE

1977 General Conference of the International Union for the Scientific Study of Population, Mexico City 472

News 475

Publications of the Demographic Research Institute 481

REVIEWS

BOOKS

Biraben, N.: Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens. T. 1—2. (People and the plague in France and in the European and Mediterranean countries. Vol. 1—2.) Paris — La Haye, 1975—1976. Mouton. 455 p. and 416. p. *(D. D.)* 485

Chesnais. J.-C.: Les morts violentes en France depuis 1826. Comparaisons internationales. (Violent deaths in France since 1826. International comparisons) I. N. E. D. Paris. 1976. 346 p. (Travaux et Documents. No. 75.) *(E. V.)* 486

Demograficzeskie aspekty zanyatosti. (Demographic aspects of employment) (Ed. D. I. Valentey.) Moskva, 1975. Izd. Statistika. 123 p. (Narodonaselenie). *(I. H.)* 488

Hofsten, E.: Demography and development. Stockholm, 1977. Almquist and Wiksell Intern. 156 p. *(L. H.)* 490

Keck, A.—Redetzky, H.—Thiele, H.—Winter, K.: Grundlagen der Demographie. (Bases of demography). Berlin, 1976. Volk und Gesundheit. 278 p. *(M. P.)* 491

Minkov, M.: Naselenie i osnovni socialni strukturi. (Population and basic social struktures.) C. S. U. Sofia, 1976. 443 p. *(T. K.)* 493

Trebici, V.: Romania's population and demographic trends. Bucharest, 1976. Meridiane Publishing House, 138 p. *(J. T.)* 494

ARTICLES

Bodart, P.—Duchene, J.—Willems, P.—Wunsch, G.: Migrations et politiques démographiques. Quelques résultats de modèles avec consignes. (Migrations and population policies. Some results of simulation models.) — Population et Famille. 1977. No. 40. (1) 77—96. p. *(K. B.)* ... 496

Bongaarts, J.: A dynamic model of the reproductive process. — Population Studies. 1977. No. 1. 59—73. p. *(B. Sz.)* 498

Caldwell, J. C.: Towards a restatement of demographic transition theory. — Population and Development Review. 1976. No. 3—4. 321—366. p. *(R. A.)* 499

Frohardt-Lane, E. A.—Landis, J. R.—Bruvold, W. H.: A new technique for measuring preferences in demographic studies. — Demography. 1977. No. 1. 97—102. p. *(B. Sz.)* 500

Garlot, E.: Un prolongement à la Conférence de Bucarest. Le projet „POPINF" d'échange de l'information démographique. (Continuation of the Bucharest Conference. the „POPINF" project for exchange of demographic information. — Population. 1977. No. 3. 659—671. p. *(Mrs. K. Sz.)* 501

Fertility, aspirations and resources: A symposium on the Easterlin hypothesis. — Population and Development Review. 1976. No. 3—4. 411—477. p. *(R. A.)* 504

Henry, L.—Gutierrez, H.: Qualité des prévisions démographiques à court terme. Etude de l'extrapolation de la population totale des départements et villes de France, 1821—1975. (Quality of the short-range demographic projections. Extrapolation study of total population of departments and towns of France, 1821—1975.) — Population. 1977. No. 3. 625—647. p. *(K. B.)* 506

Hoffman, S.: Marital instability and the economic status of women. — Demography. 1977. No. 1. 67—76. p. *(M. Cs.)* 507

Knodel, J.: Family limitation and the fertility transition: Evidence from the age patterns of fertility in Europe and Asia. — Population Studies. 1977. No. 2. 219—249. p. *(D. D.)* 508

Page, H. J.—Wunsch, G.: Parental survival data: Some results of the application of Ledermann's model life tables. — Population Studies. 1976. No. 1. 59—76. p. *(E. V.)* 510

Weller, R. H.: Wife's employment and cumulative family size in the United States, 1970. and 1960. — Demography. 1977. No. 1. 43—65. p. *(B. Sz.)* 514

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie 517
Demography 517
Notas de Poblacion 518
Population 518
Population et Famille 519
Population Studies 519
Stanovnistvo 520

Reproduction permitted only wiht the indication of the source

THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

A SZOVJETUNIÓ NÉPESEDÉSI TRENDJEI AZ ELMÚLT HAT ÉVTIZEDBEN

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének 60. évfordulóját ünnepeljük. Ebből az alkalomból röviden áttekintjük, hogy az elmúlt hatvan év alatt a Szovjetunió népességében milyen változások következtek be és ismertetjük a Szovjetunió jelenlegi népességére vonatkozó legjellemzőbb mutatókat.

A NÉPESSÉG ADATAI

A lakosság száma 1913 és 1977 között közel 100 millió fővel nőtt. E növekedés nagyobbik része a második világháborút követő időszakra esett. Az elmúlt 30 év során a Szovjetunió lakossága több mint 60 millió fővel gyarapodott.

A Szovjetunió lélekszámát tekintve a világon a harmadik helyen áll és csak Kína és India előzi meg.

1. A lakosság száma a Szovjetunió mai területén 1913—1977

Év	Népesség millió fő
1913	159,2
1940	194,1
1970	241,7
1977	257,9

A Szovjetunió lakosságának mintegy kétharmada az ország európai, egyharmada pedig ázsiai területen él.

A Szovjetunió 15 Szövetséges Köztársaságból áll. Az Orosz Szovjet Köztársaságban az összlakosság 53%-a, az Ukrán SZSZK-ban pedig 19%-a él.

2. A Szövetséges Köztársaságok népességének száma 1977-ben (millió fő)

Szovjetunió	257,9
Orosz SZFSZK	135,6
Ukrán SZSZK	49,3
Bielorusz SZSZK	9,4
Üzbég SZSZK	14,5
Kazah SZSZK	14,5
Grúz SZSZK	5,0
Azerbajdzsán SZSZK	5,8
Litván SZSZK	3,3
Moldva SZSZK	3,9
Lett SZSZK	2,5
Kirgiz SZSZK	3,5
Tadzsik SZSZK	3,6
Örmény SZSZK	2,9
Türkmén SZSZK	2,7
Észt SZSZK	1,4

1976-ban a lakosság 46,4%-a volt férfi és 53,6%-a nő. A még jelenleg is kedvezőtlen férfi-nő arány a második világháború hatalmas emberáldozataira vezethető vissza, mely elsősorban az ország férfi lakosságát érintette.

Az 1973. évi adatok szerint a Szovjetunió korösszetétele és nemek szerinti megoszlása az alábbiak szerint alakult (millió fő):

3. A Szovjetunió népességének korösszetétele, 1973.

Korcsoport	Összesen	Férfi	Nő
0—9	42,2	21,5	20,7
10—19	49,5	25,2	24,3
20—29	34,8	17,5	17,2
30—39	36,2	17,8	18,5
40—49	35,1	16,1	19,0
50—59	19,9	7,3	12,6
60—64	19,4	6,6	12,8
65—74	9,5	2,8	6,7
78—X	2,8	0,8	2,0
Ismeretlen	0,4	0,1	0,3
Összesen	249,7	115,6	134,1

A 30 évnél fiatalabbak korosztályára a férfiak túlsúlya jellemző (ezeknél a korcsoportoknál a férfiak aránya az összlakosságon belül 50,3%. A 30 évnél idősebbek között viszont csak 42% a férfi és a háború által legjobban sújtott 50—64 éveseknél az arány 35:65).

A Szovjetunió lakosságainak mintegy 37%-a a 20 éven aluli, 50%-a 20 és 59 év közötti és 13%-a 60 év feletti. (Összehasonlításul Magyarország megfelelő adatai: 28%, 54%, 18% tehát a Szovjetunió népessége jóval fiatalabb mint a magyarországi népesség.) Míg 1913-ban a lakosságnak csak 18%-a, addig napjainkban mintegy 62%-a lakik városokban. A nagymértékű városiasodást jól jellemzi, hogy már 1962-ben a városi lakosság száma meghaladta a falusiét és, hogy

a Szovjetunióban 1973-ban 237 100 000-nél nagyobb lélekszámú város volt. (Agglomerációk nélkül számított adat.)

FŐBB NÉPMOZGALMI MUTATÓK

A gazdasági fejlődéssel párhuzamosan és annak következményeképpen jelentős változások következtek be a születések, halálozások és a természetes szaporodást jellemző adatokban.

A születési arányszám az 1913. évi 45,5‰-ról 1969-re fokozatosan 17,0‰-re csökkent, majd az elmúlt 7 évben ismét emelkedett. 1976-ban 1000 lakosra 18,5 élveszületés jutott.

Az 1974. évi születések 45‰-a elsőszülés, 28‰-a második, 10‰-a harmadik szülés volt. A nők 17‰-ának volt 4, illetve ennél több élveszületése. Az összes születési sorrend átlaga ugyanez évben 2,04 volt.

4. Élveszületési arányszámok az anya kora szerint

Anya kora	Szovjetunió (1972)	Magyarország (1974)
—20	31,2	67,5
20—24	173,7	180,5
25—29	135,4	128,6
30—34	84,6	59,9
35—39	48,6	20,0
40—44	14,6	4,4
45—X	2,3	0,2
Összesen	17,8	17,8

Az adatokból jól látható, hogy noha az összehasonlított években a Szovjetunió és Magyarország nyers élveszületési arányszámai pontosan megegyeztek egymással, az anya kora szerinti termékenységi arányszámok nagymértékben különböznek, a Szovjetunióban közelebb állanak a nagyobb termékenységű országokban tapasztalt megoszláshoz.

A nyers halálozási arányszám az 1913. évi 29,1‰-ről 1964-re 6,9‰-re csökkent. Azóta a népesség fokozatos elöregedése miatt — mint a fejlett országok túlnyomó többségében — a mutató romlott, jelenlegi értéke 9,5‰. (Összehasonlításul: Magyarország 1976. évi nyers halálozási arányszáma 12,4‰ volt.) 1967-ben a születéskor várható élettartam a férfiaknál 66, a nőknél 74 év volt.

A csecsemőhalandósági arányszám a következőképpen alakult:

Év	‰
1963	31,3
1964	29,4
1965	27,6
1966	26,1
1967	26,3
1968	26,4
1969	25,8
1970	24,6
1971	22,6
1972	24,7
1973	26,4
1974	27,7

A Szovjetunióban a csecsemőhalandóság arányszáma valamivel alacsonyabb, mint Magyarországon, ahol csak 1976-ban sikerült 30‰ alá szorítani. A természetes szaporodás arányszáma 1960-ig emelkedett (ekkor 17,8‰ volt) azóta viszont — a születések számában bekövetkezett intenzív csökkenéssel párhuzamosan — 1975-re 8,8‰-re csökkent.

FOGLALKOZTATOTTSÁGI ADATOK

Az 1970. évi népszámlálás adatai szerint a lakosság 48,5%-a aktív, 13,5%-a inaktív kereső és 37,9% eltartott volt. Társadalmi-gazdasági csoportonként (az eltartottak eltartójuk társadalmi csoportjába sorolva) a munkások összlakosságon belüli részaránya fokozatosan nőtt, míg a kolhozparasztok aránya csökkent.

5. A népesség megoszlása társadalmi osztályok szerint 1913—1976

	Százalék					
	1913	1928	1939	1959	1970	1976
Munkás	14,6	12,4	33,5	49,5	56,8	61,2
Alkalmazott	2,4	5,2	16,7	18,8	22,7	22,4
Kolhozparaszt, szövetkezeti tag	—	2,9	47,2	31,4	20,5	16,4
Egyéni paraszt	66,7	74,9	2,6	0,3	0,0	0,0
Tőkések, földbirtokosok	16,3	4,6	—	—	—	—
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A népgazdaság egyes ágazataiban foglalkoztatottak megoszlása 1973-ban a következőképpen alakult:

6. Foglalkoztatottak ágazatonkénti megoszlása a Szovjetunióban 1950-ben és 1973-ban
(ezer főben és százalékban)

	Szám	Százalék	Szám	Százalék
Ipar	15 317	37,9	32 900	33,7
Építőipar	3 278	8,1	10 100	10,4
Mezőgazdaság	3 437	8,5	9 800	10,1
Szállítás	4 117	10,2	8 710	8,2
Kereskedelem	3 360	8,3	8 430	8,6
Lakás és kommunális szolgáltatás	1 371	3,4	3 550	3,6
Tudományos szolgáltatás	714	1,8	3 700	3,8
Oktatás, népművelés	3 500	8,7	9 175	9,4
Egészségügy, társadalombiztosítás, sport	2 051	5,1	5 550	5,7
Egyéb	3 275	8,0	5 585	5,8
Összesen	*40 420*	*100,0*	*97 500*	*100,0*

OKTATÁS ÉS EGÉSZSÉGÜGY

Közismert, hogy a Szovjetunióban milyen hatalmas eredményeket értek el a népesség kulturális színvonalának emelkedésében. Míg 1913-ban mindössze 300 ezren rendelkeztek közép- és felsőfokú végzettséggel, addig jelenleg 126 millió szovjet polgárnak van ilyen végzettsége. (E számba beleértendők azok is, akik közép- és felsőfokú tanulmányaikat megkezdték.)

A forradalom előtti országban a 19—49 éves férfiak 60%-a, a nők 83%-a nem tudott sem írni sem olvasni. 1970-ben ez az arányszám mindössze 0,2% volt.

7. A felső- és középfokú végzettséggel rendelkezők száma
(millió fő)

	1939	1959	1970	1976
Felsőfokú tanintézet	1,2	3,8	8,3	12,5
Felsőfokú tanulmányait nem fejezte be	14,7	1,7	2,6	2,9
Középfokú szakosított		7,9	13,4	19,6
Középfokú általános		9,9	23,4	37,2
Nem teljes középfokú		35,4	47,4	53,9
Összesen	15,9	58,7	95,0	126,1
Összlakosságon belüli arány %	8,3	28,1	39,3	49,4

Jelenleg 1000 aktív keresőből 90 kezdte meg vagy fejezte be felsőfokú tanulmányait.

1973-ban 177 középiskolai és 186 felsőfokú tanintézetben tanuló jutott 10 000 lakosra.

Az egészségügyi ellátásban is rendkívül dinamikus a fejlődés. Az 1950. évi szinthez képest a kórházi ágyak száma megháromszorozódott és 10 000 lakosra számítva is kétszeresére nőtt.

1973-ban a Szovjetunióban 10 000 lakosra 114 db kórházi ágy és 30,5 orvos jutott. Ezen túlmenően rendkívül kiterjedt a szanatóriumi hálózat: 1973-ban közel 4 millióan tudtak pihenni a közel fél millió szanatóriumi ágyon.

A fentebb felsorakoztatott adatok — úgy véljük, hogy alkalmasak annak szemléltetésére, hogy az elmúlt 60 év során milyen hatalmas fejlődés ment végbe a Szovjetunióban. Nemcsak a sokat emlegetett ipari termelésben óriásiak a Szovjetunió eredményei, hanem például az oktatásügy, vagy az egészségügy területei is követendő példát tud nyújtani.

FORRÁSOK

1. A Szovjetunió számokban 1976. évben. A Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Központi Statisztikai Hivatal kiadványának magyar fordítása, 1977.
2. A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsához tartozó tagországok Népgazdasága Statisztikai adatgyűjtemény. Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest, 1974.
3. Итоги всесоюзной Переписи Населения 1970 года, Том I—V. (1970. évi összszövetségi népszámlálás adatai, I—V. kötet.) Статистика, Moszkva 1972.
4. Demographic Yearbook, 1975. United Nations, New York 1976.

РАЗВИТИЕ НАСЕЛЕНИЯ СССР СО ВРЕМЕНИ ВЕЛИКОЙ ОКТЯБРЬСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Мы празднуем шестидесятилетнюю годовщину Великой Октябрьской социалистической революции. В связи с этим статья дает короткий обзор об изменениях, происшедших в населении СССР за прошлые 60 лет. Она занимается динамикой численности населения, основными показателями движения населения, а также развитием, результатами, достигнутыми в области занятости, образования и санитарии.

DEVELOPMENT OF THE POPULATION OF THE USSR SINCE THE MOVEMENT OF THE GREAT OCTOBER SOCIALIST REVOLUTION

We are celebrating the 60th anniversary of the Great October Socialist Revolution. In connection with this the paper gives a short survey on the changes having taken place in the population of the USSR during the last 60 years. It deals with the development of population number, the main demographic indicators as well as with the development and results in the fields of employment, education and public health.

A VILÁG NÉPESEDÉSI AKCIÓTERV ALAPELVEI ÉS AZ EURÓPAI SZOCIALISTA ORSZÁGOK NÉPESEDÉSI POLITIKÁJA*

DR. SZABADY EGON

Bevezetés

A Világ Népesedési Akcióterv elfogadása az 1974. évi Világ Népesedési Konferencián kétségtelenül a modern népesedéspolitika első nagy nemzetközi eseménye. Az Akcióterv — az elfogadását megelőző viták eredményeképpen — olyan dokumentum, amely gyakorlatilag minden ország népesedéspolitikájának alapjául szolgálhat, ha elfogadják annak megállapításait és szellemét. Bár az országok népesedéspolitikájának céljai és módszerei kisebb-nagyobb mértékben különböznek egymástól, minden országnak figyelembe kell vennie az Akcióterv kettős követelményét: a népesedéspolitikának humanitáriusnak kell lennie és igazodnia kell az ENSZ-nek az emberi jogokról és a nők jogairól szóló deklarációihoz.

A világ számos országában a népesedéspolitika már az 1974. évi Bukaresti Konferencia előtt is a fenti elveken alapult és bár sok országban a hivatalos népesedéspolitikát nem fogalmazták meg, a szociálpolitikai törvényhozás rendszere, amely szintén hatással van a demográfiai jelenségekre, hasonlóképpen tekintetbe vette ezeket az elveket. Az Akcióterv jelentősége részben abban a tényben van, hogy felhívja az országok figyelmét a népesedéspolitika megfogalmazásának fontosságára, különösen, ha a demográfiai folyamatok akadályozzák a társadalmi és gazdasági fejlődést, annak ütemét, vagy mértékét.

Nyilvánvaló, hogy a fejlődő országok egy részében viszonylagos túlnépesedés van, aminek a születésszabályozási programokkal való csökkentése elkerülhetetlen. Mindazonáltal az ilyen megközelítés csak tüneti kezelést jelent, ezekben az esetekben a népesedéspolitikának az általános gazdaság- és társadalompolitika integráns részévé kell válnia. A viszonylagos túlnépesedés csökkenése, a termékenység megállapodása azon a szinten, amely aztán elősegítheti a gazdasági fejlődést csak a társadalmi-gazdasági struktúra radikális változásával valósítható meg.

* Ez a cikk szerzőnek a Népességtudományi Unió 1977. évi mexikói konferenciáján megvitatott tanulmányán alapul.

A demográfiai helyzet tekintetében a legjobban fejlett és a fejlett országok alapvetően különböznek a magas termékenységű fejlődő országoktól. A fejlett országok egy csoportjában a nagyon alacsony termékenységi színvonal bizonyos aggodalmat váltott ki, mivel a jövő gondokat okozhat a munkaerő-piacon és olyan társadalmi és gazdasági feszültségeket eredményezhet, amelyeknek csak a körvonalait lehet jelenleg érzékelni. Az öregedési folyamat és a társadalmi értékrendszer lehetséges átalakulása — úgy tűnik — az egyik ilyen következmény.

Fontos felhívni a figyelmet a népesedéspolitika, a társadalompolitika és a társadalmi-gazdasági fejlesztési politika közötti különbségekre. Mind a Világ Népesedési Akcióterv mind az Európai Régió Országainak Világ Népesedési Konferencia utáni Konzultációja — bár különböző megközelítéssel, gyakorlatilag azonban azonos módon — különbséget tesz a népesedéspolitika és a társadalompolitika, illetve a társadalmi-gazdasági fejlesztési politika koncepciója között és szükségesnek tartja az előbbi integrálását az utóbbival azokban az országokban, ahol szükség van önálló népesedéspolitika kialakítására. Így a népesedéspolitikának a fejlesztési politika részét kell képeznie az adott országban. Az európai régió országainak nagy része ugyanis olyan társadalompolitika kialakítására koncentrálta erőfeszítéseit, amely hozzájárulhat a szociális problémák megoldásához. Ennek a társadalompolitikának a megfogalmazása azonban anélkül történt, hogy figyelmet szenteltek volna a különböző demográfiai következményeknek. Az ilyen társadalompolitika elve pl. a társadalmi egyenlőség megvalósításának előmozdítása, az egyéni szabadság, a döntés jogának intézményes biztosítása. Magába foglalja azt az elvet is, hogy a házaspároknak joguk legyen korlátozás nélkül szabadon dönteni gyermekeik számáról, és arról, hogy mikor szülessenek meg gyermekeik. Ebben az esetben a társadalompolitikai intézkedések célja, hogy ennek a jognak a gyakorlását függetlenítse az anyagi nehézségektől és hogy ne alakuljon ki olyan helyzet, amelyben egy házaspár kényszerítve van világra hozni egy nem kívánt gyermeket, mert nem ismeri a különböző lehetőségeket. Nem kétséges, hogy a társadalompolitikai intézkedéseknek ez a csoportja hosszú távon hozzájárulna a termékenység csökkenéséhez és ez részben már be is következett.

A szocialista országok népesedéspolitikai alapelvei

A társadalompolitikának az egyének és családok gazdasági és társadalmi helyzetének megjavításával és az egyéni szabadság intézményes biztosításával kapcsolatos elveit teljes mértékben követik a szocialista országok is, mivel ezek az elvek elválaszthatatlanok a szocialista társadalmi-gazdasági rendszertől. A szocialista országok még tovább mentek; nevezetesen a gazdasági fejlődés egyik alapvető követelménye volt a nők bevonása a gazdasági életbe, amely megteremtette a férfiak és nők egyenlő jogainak gyakorlati lehetőségeit. Ilyen vonatkozásban a társadalompolitikai intézkedések csökkentették a termé-

kenységet, mindenekelőtt azáltal, hogy általánossá vált a nők munkavállalása.

A szocialista országok többségének gazdasági helyzetét a gyors iparosítás jellemezte, amely nagymértékű városiasodással járt együtt, ugyanakkor a mezőgazdasági munkások, a falvakban élő személyek száma és aránya jelentősen csökkent. A mezőgazdasági termelés nagyüzemi jellegűvé vált és a női foglalkoztatottság magas arányt ért el a népgazdaság minden ágában. Ez a helyzet a termékenységnek a vártnál sokkal nagyobb mértékű csökkenését eredményezte számos országban.

A termékenység alakulása és a demográfiai helyzet részletes elemzése, a termékenységet befolyásoló tényezők szerepének és várt alakulásának vizsgálata a legtöbb szocialista országban azt mutatta, hogy a népesedéspolitikai intézkedések bevezetése nélkül a népesség reprodukciója valószínűleg nem biztosítható és természetes fogyás fog bekövetkezni a távolabbi jövőben. A szakértők ismerték ezeket a tényeket gyakorlatilag már a hatvanas években, jóval a Bukaresti Világ Népesedési Konferencia előtt. A fent említettek alapján bevezetett népesedéspolitikai intézkedések országonként különböző jellegűek voltak, attól függően, hogy milyenek voltak az adott ország problémái, társadalmi, gazdasági helyzete. Az intézkedések azonban nem kerülhettek szembe és valójában nem is kerültek szembe a társadalompolitika elveivel, az egyén szabad döntési jogát elismerő normákkal. Sőt ezek az intézkedések teljesen megfeleltek azon társadalompolitikai erőfeszítésnek, hogy az előnytelen helyzetben levő családok jövedelemszintje bizonyos mértékben független legyen a családban levő gazdaságilag aktív személyek számától. Nevezetesen, a szocialista országok egy részében a népesedéspolitikai intézkedések célja az volt, hogy javítsanak azoknak a családoknak az előnytelen pénzügyi helyzetén, amelyek több gyermeket nevelnek, részben különböző juttatásokkal, részben egyéb előnyök nyújtásával. Az utóbbiak főleg közvetett előnyök, pl. bölcsődékben és óvódákban való elhelyezés, lakásjuttatás és egyéb kedvezmények. A gazdaságilag aktív, sokgyermekes anyáknak nyújtott előnyök mellett, a legtöbb szocialista országban nagy figyelmet fordítottak arra, hogy mindenki számára biztosítsák a családtervezést, a szabad döntést elősegítő szolgáltatásokat és intézményeket, a születésszabályozáshoz szükséges gyógyszerek és gyógyászati eszközök hozzáférhetőségét. Így a népesedéspolitikai intézkedések teljesen összefonódtak és integrálódtak a társadalompolitikával, mindenekelőtt azzal a céllal, hogy elősegítsék a termékenység normál szintjének fenntartását, oly módon, hogy a gyermekneveléssel kapcsolatos család-terheket, vagy a terhek egy részét a társadalom vállalja magára, továbbá, hogy biztosítsák a családok szabad döntési jogát.

A demográfiai háttér

Az európai szocialista országok többségében a II. világháború után következő időszakban a születési arány viszonylag nagy emelke-

dése volt megfigyelhető. Ennek az oka — többek között — a háború alatt elhalasztott születések pótlása volt, csakúgy, mint a jelentős házassági mozgalom. A születési arány azonban nem érte el a háború előtti szintet — kivéve két országot — és a növekedés azokban az országokban volt a legnagyobb, ahol a születési arány a legalacsonyabb volt a háború előtt. A háború után az európai szocialista országokban a születési arány az 1950—1954 években érte el a maximumot. Ezután fokozatos csökkenés következett be, először viszonylag lassan, majd az ötvenes évek végétől a születési arány gyors csökkenése volt megfigyelhető. Ebben az időszakban a születési arány legmagasabb és legalacsonyabb szintje közötti különbség leginkább Magyarországon, Romániában és Lengyelországban volt észlelhető. A születési arány trendjei Bulgáriában és az NDK-ban voltak viszonylag a legkiegyensúlyozottabbak. Az adatokat az 1. tábla mutatja.

1. Nyers élveszületési arányszámok (1000 lakosra) az európai szocialista országokban
Общие коэффициенты живорождаемости (на 1000 человек) в европейских социалистических странах
Crude live birth rates (per 1000 population) in the European socialist countries

Ország	1950	1960	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976
Bulgária	25,2	17,8	16,3	15,9	15,3	16,2	17,2	16,6	—
Csehszlovákia	23,3	15,9	15,9	16,5	17,3	18,8	19,8	19,5	19,2
Jugoszlávia	30,2	23,5	17,8	18,2	18,2	18,0	17,9	18,1	18,0
Lengyelország	30,7	22,6	16,6	17,2	17,4	17,9	18,4	18,9	19,5
Magyarország	20,9	14,7	14,7	14,5	14,7	15,0	17,8	18,4	17,5
NDK	16,5	17,0	13,9	13,8	11,8	10,6	10,6	10,8	11,6
Románia	26,2	19,1	21,1	19,5	18,8	18,2	20,3	19,6	—
Szovjetunió	26,7	24,9	17,4	17,8	17,9	17,6	18,2	18,2	—

A születési arányhoz hasonlóan a termékenység színvonala is közel volt a háború előtti értékekhez a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején. A hatvanas évek kezdetére és azok vége felé azonban a termékenység (a születések száma ezer 15—49 éves nőre) már igen alacsony szintre csökkent és alacsony maradt egészen a hetvenes évek kezdetéig. Mindennek az eredményeképpen a netto reprodukciós együttható értéke egy körül ingadozott vagy annál alacsonyabb volt. Magyarországon például a netto reprodukciós együttható egy alatt volt 1958 és 1973 között. (1974 óta egy felett van.) Az alacsony termékenység kétségtelenül a fent említett városiasodásnak, iparosításnak és ezzel párhuzamosan, igen nagy mértékben a nők gazdasági aktivitásának volt tulajdonítható.

A 2. tábla nincs korra standardizálva. Ha a termékenységet kor szerint vizsgáljuk, megállapítható, hogy a fiatalabb korcsoportokban (15 és 24 év között) a termékenység növekedett vagy többé-kevésbé stabil maradt, míg a 25 évnél idősebb korcsoportokban minden országban csökkent. A nagy csökkenés ezért valójában annak következménye volt, hogy a nők fokozatosan fiatal életkorukra, s ennek megfe-

2. Termékenységi arányszámok az európai szocialista országokban
(1000 15—49 éves nőre jutó élveszületések száma)
Коэффициенты плодовитости в европейских социалистических странах
(число живорождений на тысячу женщин в возрасте 15—49 лет)
Fertility rates in the European socialist countries
(number of live births per 1000 females aged 15—49 years)

Ország	1950	1955	1960	1965	1970	1975
Bulgária	90,5[1]	75,6	69,8	60,3	62,8	67,9[7]
Csehszlovákia	88,7	83,3	68,2	69,6	63,5	79,8
Jugoszlávia	111,7	—	91,9	—	66,2	67,9[8]
Lengyelország	109,0	110,0	93,0	72,0	64,0	69,3[7]
Magyarország	77,4	83,0	58,9	53,2	56,6	72,8
NDK	—	63,6	70,9	76,6	61,5	45,4[8]
Románia	—	89,9[3]	73,9	57,3	81,2	79,4[7]
Szovjetunió	—	—	90,6[4]	70,8[5]	65,7[6]	67,0[9]

[1] 1949; [2] 1969; [3] 1956; [4] 1960—1961 évek átlaga;
[5] 1965—1966 évek átlaga; [6] 1969—1970 évek átlaga;
[7] 1974; [8] 1973; [9] 1972.

lelően 2 gyermekre, sőt kevesebbre korlátozták termékenységüket. Ez látható abból is, ha az adatokat az élveszületési sorrend szerint vizsgáljuk. A harmadik és magasabb sorszámú élveszületések hányada az összes születések között gyakorlatilag minden európai szocialista országban csökkent, még azokban az időszakokban is, mikor a termékenységi arányok időlegesen emelkedtek. Úgy tűnik, tehát, hogy gyakran a termékenység átmeneti emelkedésének fő tényezője a születések közötti időtartam változása a fiatal házaspárok körében. Ez a jelenség tisztán megfigyelhető néhány olyan szocialista országban, ahol a harmadik és magasabb sorszámú élveszületések hányada fokozatosan csökkent. További jellegzetessége a szocialista országokban tapasztalt termékenységi trendeknek a termékenységi színvonal lassú kiegyenlítődése a gazdaságilag aktív és a nem dolgozó nők csoportja között.

A demográfiai helyzet ahhoz a következtetéshez vezetett, hogy ha a népesség jövőbeni nagyságát és korösszetételét kedvezően akarjuk befolyásolni, a születések számának bizonyos növekedése és valamivel magasabb termékenységi szint mindenképpen kívánatos. A dolgozat következő részében megkíséreljük az európai szocialista országok népesedéspolitikai törvényhozása fő jellemzőinek bemutatását. Újra hangsúlyozni kívánjuk, hogy e népesedéspolitika alapvető ideológiája teljesen egybevág az 1974. évi Világ Népesedési Konferencia ajánlásaival és az Egyesült Nemzetek megfelelő nyilatkozataival.

A gazdaságilag aktív nőknek, mint anyáknak nyújtott támogatással és a családok megerősítésével kapcsolatos törvényhozás és intézkedések

Egészen természetes, hogy a szocialista országokban a társadalom- és népesedéspolitika fő céljainak megfogalmazásakor tekintettel vannak a dolgozó anyákra. Közismert, hogy a női aktivitás aránya meg-

lehetősen magas ezekben az országokban, valójában a legmagasabb a világon. A 3. táblán, amely 7 szocialista országban mutatja a nők arányát a gazdaságilag aktív személyek között, jól látható, hogy a munkaerő nem szerinti megoszlása meglehetősen kiegyenlített volt 1970-ben; a nők aránya megközelítette vagy meghaladta az 50 százalékot és még a legalacsonyabb arány is meghaladta a 40 százalékot.

3. Nők százalékos aránya a gazdaságilag aktív (kereső) népességben az európai szocialista országokban
1950, 1970

Удельный вес женщин (%) в самостоятельном населении в европейских социалистических странах 1950, 1970 гг.

Percent ratio of females in the economically active population in the European socialist countries
1950, 1970

Ország	1950	1970
Bulgária	32[a]	43
Csehszlovákia	35[b]	46
Lengyelország	44	46[c]
Magyarország	24	42
NDK	40	48
Románia	—	45[d]
Szovjetunió[e]	47	51

a) 1959; b) 1953; c) állami, szövetkezeti és magánszektor; d) 1966; e) munkások és alkalmazottak.

A szocialista országok jogrendszere biztosítékokat tartalmaz a férfi és nő közötti egyenlőség megvalósítására a gazdasági és politikai életben. Vannak olyan jogszabályok amelyek a nők, kiváltképpen pedig a dolgozó anyák munkakörülményeire vonatkoznak. Ezeknek a jogszabályoknak a jellemzői a munkaviszonyban levő nők számára a férfiakéval egyenlő lehetőség biztosítása és az anyák jogainak védelme, hogy megtarthassák munkahelyüket terhesség és szülési szabadság alatt. A nőket úgy is védik, hogy nem engedélyezik számukra a munkát különösen megterhelő vagy veszélyes munkafolyamatokban. Bizonyos országokban még sajátos biztosítékok is vannak, pl. Magyarországon az egyedülálló, gyermekét (18 éves korig) nevelő nőt csak akkor lehet munkahelyéről elbocsátani, ha valami sajátos ok áll fenn, Romániában ha a nő a gyermek 7 éves koráig csak részfoglalkozásban dolgozik, a teljes nyugdíj illeti meg erre az időre is 1967 óta.

Továbbá a munka- és életkörülményeket javító jogszabályok mellett, számos olyan intézkedés van érvényben és sok olyan intézmény működik az európai szocialista országokban, amelyek megkönnyítik a dolgozó nők, mint anyák funkcióját és növelik a társadalom részvételét a gyermekek nevelési költségeinek fedezésében, azaz csökkentik a gyermeket nevelő családok terheit, hogy anyagi viszonyaikban, életszínvonalukban ne legyenek hátrányos helyzetben a gyermektelen családokkal szemben. A törvény nagy támogatást nyújt azoknak az anyáknak is, akik egyedül nevelik gyermekeiket.

A dolgozó anyák fizetett szülési szabadsága országonként válto-

zik (pl. Csehszlovákiában 26 hét, abban az esetben, ha az anya egyedül neveli gyermekeit, vagy többes szülése van 35 hét, Lengyelországban 16 hét az első gyermek és 18 hét a következő gyermek vagy többes szülés esetén, Bulgáriában az első gyermek esetében 120 nap, a második gyermek esetében 150 nap, a harmadik gyermek esetében 180 nap, míg a további gyermekek esetében 120 nap, Magyarországon 20 hét, az NDK-ban 26 hét, Romániában 112 nap, amelyből 52 napot a szülés előtt kell kivenni).

A szülési szabadság tartama általában meghosszabbodott és utóbbi években (Magyarországon pl. 1963 előtt a szülési szabadság tartama csak 12 hét volt). A szülési szabadság után különböző kedvezmények könnyítik meg a dolgozó nőknek, mint anyáknak a funkcióját (a munkaidő csökkentése a csecsemő szoptatása idején, táppénzre vétel a beteg gyermek gondozása érdekében stb.).

E kedvezmények mellett a törvény számos más juttatást is nyújt a gyermeküket nevelő anyáknak (anyasági segély, ingyenes csecsemő kelengye, ingyenes csecsemőtej, stb.). Természetesen a juttatások száma és mértéke országonként változhat és függhet a gyermekek számától is (pl. népesedéspolitikai motívumok miatt az anyasági segély a születési sorrend szerint változhat).

A kisgyermekek gondozását elősegítő intézmények egyre bővülő hálózata jelentősen megkönnyíti a dolgozó nők, mint anyák funkciójának kiteljesedését. Hozzátehetjük ehhez még azt is, hogy a gyermek felvétele a bölcsődébe vagy óvodába a családot pénzügyileg is segíti, mivel ezeket az intézményeket az állam nagy mértékben szubvencionálja.

Az iskoláskorú gyermek esetében a napközi otthonos iskolák oly módon segítik a dolgozó nőket, hogy biztosítják a gyermekek felügyeletét és étkeztetését az iskolaórák után.

Mindezen erőfeszítés ellenére a családon belüli és kívüli tevékenység konfliktusa érezhető. A gyermekintézmények hálózata, a nők részére biztosított sajátos munkafeltételek és egyéb társadalompolitikai intézkedések könnyíthetnek a problémán, de csak kivételes esetben oldhatják azt meg.

Abból a célból, hogy enyhítsenek a gondokon 1967-ben Magyarországon bevezették a gyermekgondozási segélyt. A segély bevezetését követően a gazdaságilag aktív nők termékenysége emelkedett, míg az eltartottaké a korábbi trendnek megfelelően tovább csökkent. A gyermekgondozási segély fix összeg, jelenleg havonta 800,— Ft az első, 900,— Ft a második és 1000,— Ft a harmadik és további gyermekek esetében. A nő jogosult a segélyre, ha az öthónapos, teljes fizetéssel járó szülési szabadság után nem kíván visszatérni a munkába és fizetésnélküli szabadságot vesz ki, míg fenntartja munkaviszonyát azzal a vállalattal, ahol dolgozik. Ez a szabadság a gyermek harmadik születésnapjáig terjedhet. A segély népszerű és a jogosultaknak mintegy kétharmada él a lehetőséggel. A többség azonban nem veszi azt igénybe a lehetőség határáig, azaz 3 évig, hanem valamivel korábban visszatér dolgozni.

A rendszeres juttatások közé tartozik a családi pótlék. Ezzel kapcsolatban fokozódó hangsúlyt kapott az az elgondolás, hogy csökkenteni kell a családi terhek egyenlőtlenségét; így a régió legtöbb szocialista országában továbbfejlesztették a családi pótlékok rendszerét és összegét megnövelték.

Bulgáriában, Csehszlovákiában, Lengyelországban, Romániában már az első gyermek esetében is fizetnek családi pótlékot. Magyarországon csak az egyszülős családok (özvegy, elvált szülők, egyedülálló nők) kapnak családi pótlékot egy gyermek esetében, ha a szülő eltartója a gyermeknek, egyébként családi pótlék csak a második gyermektől kezdve jár.

Néhány szocialista ország családi pótlék rendszerét a 4. tábla mutatja.

4. A családi pótlék nagysága nemzeti valutákban
(1975-ben, ill. 1976-ban rendelkezésre álló adatok)
Величина семейной надбавки в национальных валютах
(данные, имеющиеся в распоряжении в 1975 и 1976 гг.)
Amount of family allowance in national currencies
(data available in 1975 and 1976, respectively)

Gyermekszám	Családi pótlék havi összege						
	Magyarország (Ft)	Bulgária (leva)	Csehszlovákia (Kcs)	Lengyelország[1] (zloty) a)	b)	Románia[2] (lei)	NDK (Mark)
1	—[3]	5	90	160	70	120	20
2	760	20	430	410	175	250	40
3	1 140	55	880	750	310	400	90
4	1 520	60	1 280	1 110	465	550	150
5	1 900	65	1 520	1 470	620	700	220

1 Ha az egy főre jutó jövedelem a családban (háztartásban)
a) 1400 zloty alatt
b) 1400 zloty vagy a fölött.

2 Városokban, olyan családok részére, amelyeknek havi jövedelme 1501—2000 lei között van. A családi pótlék a család jövedelem nagyságrendje és városi/vidéki település szerint változik.

3 Egy szülős családok esetében, és olyan családokban, ahol a gyermekek közül csak egy gyermek van családi pótlékra jogosító életkorban, a pótlék összege egy gyermekre 360 Ft.

A fent említett juttatások mellett számos egyéb kedvezmény is szolgálja a családok pénzügyi támogatását és az életszínvonal emelését a kelet-európai szocialista országokban (pl. a lakás- és házépítés megkönnyítése, lakáselosztás, néhány országban a gyermekek számától függően az adók elengedése, stb.).

A jelenlegi népesedéspolitika a szocialista országokban

Azt mondhatjuk, hogy a legtöbb európai szocialista ország népesedéspolitikájának fő, közös jellegzetessége, hogy ezek az országok a termékenység bizonyos tövekedésére törekednek. Ilyen értelemben ez a politika minden bizonnyal pronatalistának nevezhető.

Az úgynevezett pronatalista trenden belül, amely általában jel-

lemzi az európai szocialista országok népesedéspolitikáját, a demográfiai helyzet különbözősége következtében ez a politika más-más módon valósul meg a különböző országokban, sőt számos esetben még az országokon belül is változik, régiók szerint.

A népesedéspolitika fontos közös jellemzője a család védelme, a család stabilitásának biztosítása. A társadalmi-gazdasági fejlődésben bizonyos mértékben megváltozott a család szerepe: a család termelő egységből fogyasztó egységgé vált. Demográfiai (reproduktív), társadalmi és erkölcsi vonatkozásban azonban nem változott a család szerepe. A társadalomnak ennek megfelelően el kell ismernie a nőknek, mint anyáknak a szerepét. A nőknek a gazdasági és társadalmi életben való fokozott részvétele alapján pedig a családban új helyzet, új munkamegosztás és kiegyenlítődés jön létre.

A népesedéspolitika fontos vonatkozása a családtervezés. Megjegyzendő, hogy az európai szocialista országokban családtervezésen nem szűk értelemben vett születésszabályozást értenek, hanem azt, hogy a gyermekek a házaspárok tudatos magatartása eredményeképpen szülessenek meg, valamint, hogy akkor szülessenek meg, amikor erre az időt a házaspár a legalkalmasabbnak találja.

A családtervezés egyik legvitatottabb kérdése az abortusz. A szocialista országokban meglehetősen liberális abortusz rendelkezéseket vezettek be az ötvenes évek közepén, abból a célból, hogy csökkentsék és ha lehetséges, megszűntessék az illegális abortuszok gyakorlatát. A születésszabályozás egyéb módszereinek meglehetősen elmaradott állapota következtében, abban az időben a szabad abortusz rendszer úgy is segítette a családokat, hogy lehetővé tette számukra a családnagyság szabályozását. 10—15 év után azonban világossá vált, hogy a terhességmegszakítások meglehetősen komoly egészségügyi kockázattal járnak, különösen azokra a gyermekekre nézve, akiknek az anyja már egy vagy több abortuszon esett keresztül. Ez a megállapítás és a modern fogamzásgátló módszerek és technikák hozzáférhetősége és gyors elterjedése néhány országban a művi abortusszal kapcsolatban új politika bevezetésére vezetett. A terhességmegszakítás iránti kérelmet továbbra is egészségügyi és szociális javallatok alapján bírálják el, de néhány országban a szociális javallatokat szigorúbban mérlegelik, mint korábban. Fokozott gondossággal járnak el azoknak a nőknek az esetében, akiknek társadalmi-gazdasági helyzete előnytelen, illetve akiknek már vannak gyermekeik. Ezeknél engedélyezik a művi abortuszt, ha azt kérelmezik. Hasonló megfontolások vannak érvényben akkor is, ha a nőnek nehézségeket jelentene a terhesség kihordása családi állapota miatt.

Az abortuszok száma csökkent azokban az országokban, amelyek megváltoztatták az erre vonatkozó rendelkezéseket, de az az általános vélekedés alakult ki, hogy a jelen helyzet sokkal előnyösebb a jelen és jövő generációk szempontjából.

Következtetések

Az európai szocialista országok népesedéspolitikája már a Világ Népesedési Akcióterv előkészítésének szakaszában az abban foglalt elveken alapult. Ennek a politikának a létezése és a különböző, fejlődő és fejlett országok szakértőinek számos megbeszélése minden bizonnyal hozzájárult a Világ Akciótervben kifejtett eszmék és felfogások kikristályosodásához. Ez érződött a Bukarestben lefolyt viták idején is és azokban a válaszokban is, amelyeket a szocialista országok képviselőinek megállapításaira adtak. Az a vélekedés, hogy a szocialista országok népesedéspolitikája jelenleg összhangban van a Tervvel és azon az elven alapul, hogy a családok szabad elhatározásától függ a gyermekeik száma és születésük időpontja, valamint azon, hogy erősíteni kell a családot mind gazdasági, mind társadalmi értelemben, hogy képes legyen ellátni funkcióját, mint a társadalom alapegysége. Ebben az értelemben is megfelelnek a népesedéspolitika elvei a társadalompolitika alapvető eszméinek. A népesedéspolitika demográfiai célja a népesség lassú, természetes szaporodásának elérése, a reprodukció hosszú távú biztosítása és olyan korstruktúra kialakítása, amely kiegyenlítettebb, abban az értelemben, hogy az egymást követő nemzedékek kohorszainak nagysága megfeleljen a normális kor-piramisnak.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ВСЕМИРНОГО ПЛАНА ДЕЙСТВИЯ В ОБЛАСТИ НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ И ПОЛИТИКА НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ ЕВРОПЕЙСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ СТРАН

Резюме

Политика народонаселения европейских социалистических стран обосновалась на принципах Всемирного плана действия в области народонаселения уже в фазе подготовления этого Плана. Существование этой политики и многочисленные совещания экспертов разных, развивающихся и развитых стран вероятно способствовали выкристаллизованию изложенных во Всемирном плане действий идей и взглядов. Это чувствовалось при прениях в Бухаресте, а также в ответах, данных на выступления представителей социалистических стран. Создалось мнение, что в настоящее время политика народонаселения социалистических стран соответствует Плану и основывается на принципе, что число детей и срок их рождения зависят от свободного решения семей, далес, что необходимо укреплять семей как в экономическом, так и в социальном отношениях, чтобы сделать их способными к выполнению функций в качестве основной единицы общества. Также и в этом смысле принципы политики народонаселения соответствуют основным идеям социальной политики. Демографическими целями политики народонаселения считаются достижение медленного естественного прироста населения, обеспечение воспроизводства на длительный период и создание возрастной структуры, боле евыравненной в том отношении, чтобы величина когортов поколений, следующих друг за другом, соответствовала нормальной возрастной пирамиде.

BASIC PRINCIPLES OF THE WORLD POPULATION PLAN OF ACTION AND POPULATION POLICY OF THE EUROPEAN SOCIALIST COUNTRIES

Summary

The population policy of the European socialist countries was based on the principles of the World Population Plan of Action already in the phase of preparation of this Plan. The existence of this policy and the lot of discussions of experts of different, developing and developed countries contributed surely to the crystallization of the ideas and views expounded in the World Population Plan of Action. This was felt at the discussions in Bucharest and in the replies given to the statements of the representatives of the socialist countries. It is thought that at present the population policy of the socialist countries corresponds to the Plan and is based on the principle that the number of children and the date of their birth depends on the free decision of families and that families should be strengthened both in economic and in social respects in order to make them able to fulfil their function as the basic unit of society. In this sense, too, the principles of population policy correspond to the basic ideas of social policy. The demographic aim of population policy is to reach a slow natural growth of population, ensure the reproduction at long range and to develop an age-structure more balanced in the sense that the size of the cohorts of generations following one another should correspond to the normal age pyramid.

A SZERVEZŐ BEVEZETŐJE AZ ABORTUSZ DEMOGRÁFIAI VONATKOZÁSAI CÍMŰ ÜLÉSEN*

DR. KLINGER ANDRÁS

Az abortusz demográfiai vonatkozásai a demográfiai kutatásoknak aránylag új területét képezik, ennek ellenére 1969 óta ez a harmadik Népesedési Konferencia, amelynek során ezt a témát külön ülésen tárgyalják.

Úgy vélem, hogy az abortusz demográfiai vonatkozásaival mindig a témához méltó érdeklődéssel és a körülmények által megkövetelt részletességgel foglalkoztunk.

A témát azonban nem merítették még ki a két előző konferencia — a londoni és liegei — ülésein. Az adott témában vannak még kérdések, amelyeket tárgyalni és elemezni kell.

A téma jelenlegi — és feltehetően későbbi — időszerűségét a „történelmi" helyzet változásai határozzák meg, ugyanis az abortusz szerepe a családtervezésben állandóan módosul és az 1973. évi konferencia óta eltelt időszakban súlya a világ különböző régióiban jelentősen megváltozott.

Ismeretes, hogy a művi vetélés a családtervezési eszközök között mindig magas részarányt képviselt. Sok helyen és hosszú ideig ez volt a nem kívánt terhességek megszakításának és ezen keresztül a tudatos családnagyság kialakításának legnépszerűbb módszere. És mégis az utolsó két évtizedben — és a világ egyes régióiban az utóbbi években — sokkal nagyobb figyelmet fordítottak erre, mint születésszabályozás eszközre. Ezt elsősorban az a tény indokolta, hogy a világ különböző országaiban a művi vetélést kezdték valamilyen módon *legalizálni*. Ez a legalizálás a különböző régiókban különböző időszakokban történt, a különféle formális illetve tényleges viszonyoktól függően. A művi vetélést először az alacsony termékenységű országokban legalizálták, ahol ezért a családtervezést már korábban gyakorolták: először a skandináv, majd a kelet-európai szocialista országokban, azután az észak-amerikai országokban és az utóbbi időkben egyre na-

* A Nemzetközi Népességtudományi Unió 1977. évi mexikói kongresszusán elhangzott bevezető előadás, amelyet a szerző az abortusz demográfiai vonatkozásaival foglalkozó ülésen mondott el.

gyobb mértékben a nyugat- és dél-európai országokban. Elmondhatjuk, hogy minden egyes gazdaságilag fejlett országban vagy törvényt hoztak már az utóbbi években az abortuszok legalizálásáról vagy kezdeményezéseket tettek és különböző előkészületeket végeztek a vetélések legalizálására. Ez minőségi változást jelent, és talán a helyzet annyiban különbözik a négy vagy inkább nyolc év előtti körülményektől, hogy a múlthoz képest, ma már általánosabb jelenség, hogy az abortuszt a törvény elfogadja.

Az utóbbi időszakban változás ment végbe, ugyanis az abortuszt nemcsak a fejlett országokban legalizálták, hanem a magas termékenységű fejlődő országok is elfogadták a művi vetélést a családtervezés egyik módszereként (bár ezt nem tekintették mindig fő módszernek, hanem a szervezett fogamzásgátlás kiegészítőjének). Jelenleg ez a helyzet a világ két legnépesebb országában: a Kínai Népköztársaságban és Indiában, továbbá a különböző kontinensek számos országában is (Afrikában, Ázsiában és még Latin-Amerikában is). Ezért elmondhatjuk, hogy jelenleg már a fejlődő régiókban is fokozatosan növekszik azoknak az országoknak a száma, ahol a művi vetélést legalizálták és a közeljövőben itt is további fejlődésre számíthatunk.

Bizonyos mértékben új jelenség észlelhető — amely ugyancsak általánossá vált az utóbbi években — mégpedig azokban az országokban, ahol az abortusz legális volt, az abortusztörvényt különböző okokból ismét módosították. Többnyire a módosítás szigorítást jelent, amely vagy csökkenti a vetélés végrehajtásának lehetőségét vagy ismét teljesen megtiltja adminisztratív módon. Számos országban — különösen Kelet-Európában — új törvények csökkentik azt a lehetőséget, hogy a nők teljesen szabadon végeztessenek művi vetélést. Sok országban azonban, ahol a terhességmegszakítást a törvény nem korlátozta illetve tiltotta, nagy vitákat folytatnak a fennálló legális abortuszrendszer ellen, mert ezt „túl" liberálisnak tekintik. Sok vélemény, előkészület, törvényjavaslat, bírálat óhajtja az érvényben levő törvények szigorítását.

Elmondhatjuk, hogy korszakunkban a világ legtöbb országában a művi vetélés legalizálásának kérdése „jogeset". Mindenütt találhatók csoportok az abortusz „mellett" és „ellen" is, amelyek különböző érvek alapján harcolnak az abortuszok legalitásáért vagy éppen ellene. Egyszerűsítve azt is mondhatnánk, hogy a legnagyobb energiával az érvényben levő törvény jogosságát vitatják mindenütt és mindenkor. Ahol a művi vetélést megengedik, az emberek eltiltásáért küzdenek és ezt a törvényt valahogyan törölni szeretnék. Ott azonban, ahol nem engedélyezik a művi abortuszok szabad vagy bizonyos feltételek melletti végrehajtását, propagandát fejtenek ki és előkészületeket tesznek a terhességmegszakítás legalizálására. Így sok helyen a művi vetélés politikai üggyé vált, vagy az általános politika ügyévé (amely mellett illetve ellen az egyes politikai csoportok, pártok, érdekközösségek szavazatokat, aláírásokat gyűjtenek, kérvényeket nyújtanak be, tüntetéseket szerveznek stb.) vagy szűkebb értelemben a „nőpolitika" részévé, azaz a nők felszabadításának, emancipációjának egyik eszközévé.

Ebben a vonatkozásban szűkebb témánk szempontjából talán elsősorban a legalizálási mozgalmak által hangsúlyozott célokat és okokat, a művi vetélés legalizálásával kapcsolatosan — főleg a közelmúltban — előtérbe kerülő körülményeket kellene megemlítenünk. A művi abortuszra vonatkozó törvényt elfogadó vagy elutasító nézetek különbözőképpen közelíthetők meg, ezek közül számunkra a legérdekesebbek azok, amelyek a *demográfiai* okokra hivatkoznak. Egyszerűbben kifejezve, azokat a nézeteket említhetjük, amelyek közvetlen összefüggést találnak a művi vetélések gyakorisága (és a legalizálás utáni növekedése) és a született gyermekek száma között. E nézetek képviselői szoros kapcsolatot vélnek felfedezni e két jelenség között. Ebből kiindulva azt hiszik, hogy az abortusz legalizálása „orvosság" a nem kívánt magas termékenység ellen vagy ellenkezőleg, arra számítanak, hogy az abortusz eltiltásával vagy szigorításával növelni lehet majd a sok vonatkozásban negatív alacsony termékenységi szintet.

A Nemzetközi Népességtudományi Uniónak, kutatóbizottságának ill. jelenlegi ülésünknek egyik fő feladata éppen az lenne, hogy megállapítsa az abortusz legalizálásának demográfiai következményeit, hogy valóban általánosan elfogadható-e az a nézet, mely szerint közvetlen összefüggés van e törvény és a termékenységi szint között. Úgy véljük, hogy még nem tudunk e kérdésre egyhangú választ adni valamennyi körülményre, országra és helyzetre vonatkozóan.

Azonban talán a vita bevezetéseként elmondhatnánk saját véleményünket, mely szerint hosszú időszakra és általában nem a művi vetélés engedélyezése vagy eltiltása határozza meg egy társadalom, régió, ország termékenységi magatartását. A családnagyság az adott nők (házaspárok, családok) tudatos döntésének eredménye. Természetesen, bizonyos eszközökre van szükség a családtervek megvalósításához, elsősorban a gyermekszám korlátozásához, de a szülések közötti időszakok meghosszabbításához is. Természetesen ezeknek az eszközöknek a beszerezhetősége, könnyű vagy bonyolult, költséges, bizonytalan elérése befolyásolhatja az egyéni óhajoknak (vagy az egész társadalom kívánságainak) megfelelő családnagyság kialakítását. Ezek a lehetőségek felölelik a művi vetélés megvalósíthatóságát azok számára, akiknek terhessége nem kívánatos. Így az abortusz legalizálása, eltiltása vagy szigorítása módosíthatja a születéskorlátozás lehetőségét és ezáltal közvetlen hatást gyakorolhat a termékenységi szintre. Ez a törvény azonban önmagában nem meghatározó jellegű, ugyanis számos egyéb tényező között ez csak egyik módja a családtervezésnek. Így a születésszám alakulására gyakorolt közvetlen hatása csak akkor egyértelmű, ha a fogamzásgátlást, különösen korszerű hatékony módszereit nem lehet megvalósítani illetve általánosságban gyakorolni. Másrészt demográfiai szempontból a legális művi vetélésről szóló törvény hatását az illegális művi vetélések gyakorisága is befolyásolja az adott országban.

E kölcsönös összefüggés ellenére, amely korlátozottnak tekinthető, ez a kapcsolat mégis fontos, ugyanis számos esetben bebizonyítható, hogy a művi vetélések engedélyezése után a születésszám csökken és megtiltása után emelkedik. Ez a közvetlen korreláció azon-

ban csak ideiglenes jellegű bizonyos eredményekkel. Sok esetben alaposabb elemzése azt mutatja, hogy nem változtatja meg a családok tényleges befejezett termékenységét — 1 családra jutó teljes gyermekszámot —, csupán a születésszámot a naptári időszakra vonatkoztatva. A további mélyreható elemzés azonban az ezzel a kérdéssel foglalkozó demográfusok nagyon fontos feladata, mert minden ország számára igen lényeges, hogy pontos választ kapjon. Az általános tényezők ismerete nagy segítséget nyújthat a különböző országok politikusainak.

A másik okozati összefüggés, amely sok helyen már korábban is észlelhető volt, az utóbbi időkben azonban általánossá vált, az abortuszok *egészségügyi vonatkozásainak* kérdése. Itt nem annyira arra gondolunk, hogy az abortuszokat a nő illetve születendő gyermekének egészségi állapota, betegsége (testi vagy elmeállapota) alapján engedélyezik, hanem inkább azokra a vitákra, amelyek az abortusz következményeire vonatkoznak (a nő illetve születendő magzatának élete illetve egészségi állapota, életképessége szempontjából). Most nem orvosi, hanem inkább demográfiai vonatkozásaival fogunk foglalkozni. Hangsúlyoznunk kell, hogy egyre jobban terjed az az álláspont, hogy az abortusz végrehajtásának egészségügyi vonatkozásait nem lehet elszigetelten tárgyalni. Az egész születésszabályozást — a terhességmegszakításon kívül —, a különböző fogamzásgátlási módszereket összehasonlítva kell vizsgálni. Csupán az adott ország (régió, társadalmi-kulturális réteg) szempontjából lehet megállapítani, hogy mi egészségesebb egy bizonyos időszakban. A családtervezés szabad gyakorlásának egyértelmű elfogadásán kívül mi a kedvezőbb a nő számára, a művi vetélés vagy valamilyen más fogamzásgátlási módszer? A válasz nem egyértelmű és az idők folyamán jelentősen változik. A hatékonyság, biztonság, mellékhatások kérdése más volt az orális fogamzásgátlók, méhen belüli fogamzásgátló eszközök időszaka előtt, mint utána és ismét más lesz akkor, amikor még megfelelőbb fogamzásgátló eszközöket fognak nagy számban bevezetni. Másrészt az abortuszoperációk végrehajtásának módszerei, módja — különösen a hagyományos tágítás és curettage (D és C) illetve a modern vacuum aspiratio bevezetése — fontos szerepet játszanak. Amikor azonban erre a kérdésre felelünk, figyelembe vettük a nő demográfiai körülményeit (főleg családi állapotát, korát), szülési sorrendjét és főképpen a terhesség idejét.

Van azonban egy új jelenség, amely hangsúlyozza ezeket az egészségügyi vonatkozásokat a legalizálásban, és elismerve, hogy a nőnek jogában áll dönteni a családnagyság kérdésében, előnyben részesíti a modern fogamzásgátlást a művi vetéléssel szemben, mert úgy véli, hogy az előbbi kevésbé ártalmas a nő és esetleges gyermeke szempontjából. És ebből kiindulva, szeretné bővíteni a fogamzásgátlást és korlátozni a művi abortuszokat.

Ezekre a kérdésekre vonatkoznak az új kutatások — ezek inkább közegészségügyi jellegűek, de van sok demográfiai vonatkozásuk is — amelyek vizsgálják a művi abortuszoknak egészségre káros következményeit. Jelenleg már vannak nemzetközi összehasonlító infor-

mációink arról, hogy milyen hatást gyakorol az abortusz végrehajtásának módja (módszere), ideje (a terhesség időtartama szerint), a nő demográfiai helyzete saját életére és később születendő magzatának életére (életképességére). Ez utóbbi különösen fontos, ugyanis, ahol magas a korai abortuszok száma (első ízben terhes, különösen nem házas tizenéves nők esetében) vagy ahol az abortuszt időzítésre alkalmazzák (főképpen az első és második gyermek között), nagyon fontos megállapítani, hogy milyen mértékben járul hozzá a művi vetélés a meddőséghez vagy koraszüléshez, ami növelheti a perinatális halandóságot.

A közegészségügyi kérdésekkel kapcsolatosan a hivatalos legalizáláson kívül megemlíthetnénk még az orvosoknak a művi abortuszok legalizálásával kapcsolatos magatartását, azt, hogy vajon élnek-e az engedélyezéstől függő lehetőséggel. Ez a közelítés számos országban — főképpen Nyugat-Európában — az utóbbi években azt mutatta, hogy a legalizálás nem biztosítja, hogy valamennyi orvos és még inkább, hogy valamennyi egészségügyi intézmény (kórház) el is végzi ezt az operációt. Így az abortusz szabad gyakorlása csak jogi feltételt jelent, nem pedig a terhességmegszakítás gyakorlati megvalósításának lehetőségét. Ezekhez a problémákhoz tartozik a művi abortuszokkal kapcsolatos költségek viselésének kérdése is; ezek a költségek fokozatosan emelkednek egyéb egészségügyi szolgáltatások, orvosi kezelés, kórházi ápolás költségeihez hasonlóan. Ugyanis számos esetben csak a legális lehetőség biztosított, minthogy azonban a költségeket az illető személynek kell viselnie (a társadalombiztosítás nem fedezi ezeket a kiadásokat, vagy ha az állam vállalta e költségek viselését, de később ezt visszavonta), akkor az abortusz megvalósíthatósága csak korlátozott és így a társadalom szegényebb rétegei egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben végezhetnek el művi vetélést. Ilyen közelítésben sok esetben a hivatalos szabadságnak társadalmi-gazdasági korlátai vannak, éppen ott, ahol a születéskorlátozás szempontjából az abortusz a legfontosabb lenne (fiatal nők, alacsony színvonalon élő rétegek, kisjövedelmű sokgyermekes családok stb.).

Az abortusz *erkölcsi* vonatkozásai nem jelentenek új tényezőt az abortusz kérdésben, de talán az utóbbi években nagyobb mértékben mutatkoznak. Sok helyen mind az abortusz melletti, mind pedig elleni állásfoglalások filozófiai, erkölcsi, vallási megközelítése az utóbbi években fontosabb szerepet játszott. Ezen a területen is számos vitát, nézetet, véleményt hoztak nyilvánosságra a hangulat egyre szenvedélyesebb és ellentétesebb. Ezen a téren az „emberi jogok"-at is egyre inkább hangsúlyozzák, de ugyancsak két oldalról. Ez a „jog" előtérbe kerül a nő részéről: a nő alapvető jogának tekintik, hogy szabadon döntsön abban, hogy megszüli-e vagy nem szüli meg gyermekét, megszakítja-e terhességét és szabadon végezteti-e el az abortuszt. Ezzel ellentétben viszont mások a magzat „emberi jogá"-nak tekintik, hogy világra jöjjön, azaz emberré váljék és ezért ellenzik a művi vetélést. Így előtérbe került az ellentétes jogok kérdése és ezzel kapcsolatosan a „prioritás" illetve a preferencia lehetősége. Mindez gyakran filozófiai, máskor biológiai vitát eredményez arra a kérdésre vonatkozóan, hogy

mikor kezdődik az ember élete, vajon a fogamzás vagy egy későbbi időpont jelenti-e a „kezdet"-et és ez időpont előtt a nő (anya) szabadon dönthet, később azonban nem, mert akkor már a magzat joga lép előtérbe. Mindezek az eltérő nézetek mind ellentétes, mind pedig párhuzamos hatást gyakorolnak és nagymértékben befolyásolják a közösség (a társadalom képviselőiként cselekvő politikusok), mind pedig az egyének véleményét.

Az abortusz demográfiai vonatkozásainak vizsgálata során az alapul szolgáló, fő meghatározó tényezőkön kívül a *differenciális* közelítés — egyéb jelenségek kutatásához hasonlóan — nagyon fontos szerepet játszik, ugyanis az egyes országok abortusz helyzetének értékeléséhez ezt részletesen kell vizsgálni a különböző népességcsoportokra vonatkozóan. Itt nemcsak az abortuszoknak társadalmi-gazdasági státus, kulturális színvonal, lakóhely szerint differenciált gyakoriságának szokásos megállapítására gondolunk, hanem az abortuszarányszámok és arányok alakulására a demográfiai ismérvek szerint szoros értelemben véve. Ezek megmutathatják, hogy a nők mely rétegei végeztetnek abortuszt az adott országban: hajadon nők, hogy elkerüljék a nem kívánt terhességet házasságkötés előtt vagy fiatal házas nők, hogy ne szüljék meg az első terhességből származó gyermeket vagy hogy meghosszabbítsák az időközt az első és második gyermek születése között vagy pedig befejezett termékenység után, amikor már nem kívánnak többé gyermeket szülni. Ezen a téren jó alkalom adódik arra, hogy összehasonlítsuk a művi vetélések, születések és fogamzásgátlás gyakoriságát kor és szülési sorrend szerint kombinálva.

Az erre az ülésre benyújtott felkért dolgozatok megfelelően tárgyalják a fent említett kérdéseket. Sajnos, technikai okokból ülésünk egyik felkért dolgozata nem készült el és ezért nem foglalták össze témánk nagyon fontos vonatkozását „A fogamzásgátlás és abortusz közötti kölcsönös összefüggés"-t. Ezt a nagyon fontos kérdést azonban megemlítették az erre az ülésre önként beterjesztett néhány dolgozatban, és reméljük, hogy ezt majd megfelelően tárgyalni fogják a felszólalók észrevételeikben, valamint az észrevételeket követő vitákban.

ВСТУПИТЕЛЬНЫЕ СЛОВА ОРГАНИЗАТОРА НА СЕССИИ ПО ТЕМЕ «ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АБОРТОВ»

Резюме

Автор дает сводный обзор о докладах, обсужденных по теме 8.2 на Генеральной конференции Международного союза по научным исследованиям народонаселения, имевшей место в Мексике в 1977. Он занимается подробно проблемой аборта, обсуждение и действия которой выражаются по разному в развитых странах. Он излагает практику отдельных стран и — на основе представленных докладов — рассматривает демографические и социальные аспекты проблемы аборта.

INTRODUCTION OF THE ORGANIZER AT THE SESSION ON THE „DEMOGRAPHIC ASPECTS OF ABORTION"

Summary

Author summarizes the papers discussed on the subject 8,2 at the 1977 General Conference of the International Union for the Scientific Study of Population in Mexico City. He deals in detail with the abortion problem, the judgement and effects of which can be felt in a different way in the developed countries. He speaks of the practice of the individual countries and — on the basis of the papers submitted — he deals with the demographic and social aspects of the abortion problem.

A TERMÉKENYSÉG TERÜLETI KÜLÖNBSÉGEINEK ÉS VÁLTOZÁSAINAK OKAI

SZABADY BALÁZS

1. Bevezetés

Napjainkban, mikor a termékenység iránt már nemcsak a tudomány, hanem a politika is mindig jobban érdeklődik, egyre fontosabb, hogy megismerjük azon tényezőket, melyek a termékenységet akár rövid, akár hosszabb távon befolyásolják. A politika érdeklődése — ha eltekintünk a sokféle indoklástól, melyek gyakran csak propagandajellegűek — alapvetően vagy abból fakad, hogy a jelenlegi termékenységet növelni akarja, vagy abból, hogy csökkenteni.

Ha kielégítően sikerül megállapítani a termékenységet befolyásoló tényezőket, azok hatásának módját és fontosságuk sorrendjét, akkor

1. lehetővé válik a termékenység előrejelzése — amilyen mértékben a befolyásoló tényezők előrejelezhetők;
2. a jövőbeni termékenység befolyásolható — ha maguk a befolyásoló tényezők közvetlenül vagy közvetve megváltoztathatók;
3. az előző két céltól függetlenül bepillanthatunk a társadalom újratermelődésének egy fontos területére, ezáltal a társadalmi törvényszerűségekről alkotott ismereteink is gazdagodhatnak.

A hazai és külföldi szakirodalomban sok szerző foglalkozott már ezzel a kérdéssel, és kutatásaik általában kézzelfogható eredménnyel jártak. Ezen kutatások túlnyomó többségére jellemző, hogy csak egy vagy néhány tényezőnek az elszigetelt hatását igyekeznek kimutatni, és így többnyire a tudomány egy szűkebb területe szempontjából ragadják meg a jelenséget. Mivel pedig bonyolult és nyilván nagyon sok tényező által meghatározott jelenségről van szó, az elszigetelt vizsgálatok megtévesztő eredményhez is vezethetnek, mint arra a humán tudományok számos példát szolgáltatnak. A gyakorlatban azonban az ilyen eredmények egy része megfelelő hipotézisül szolgál további kutatásokhoz.

Az alábbiakban megkíséreljük áttekinteni az eddigi eredményeket. A téma rendkívül gazdag irodalma miatt a felsorolás korántsem lehet teljes.

A legáltalánosabb az a hipotézis, hogy a gazdasági fejlettséggel csökken a termékenység. Ez néha az adatok puszta szemlélésekor is nyilvánvalónak tűnik, de egyszerűbb vizsgálatok, is alátámasztják (pl. *Andorka,* 1969; *Breznik,* 1967). Mélyebbre ható vizsgálatok azt mutatják, hogy ez a törvényszerűség bonyolultabban, áttételesen érvényesül (*Andorka,* 1967; 1970; *Ekanem,* 1972), és hatását sok minden módosíthatja, amit ezek a szerzők nem vizsgáltak. *Simon* (1969) szerint, ha az egyének viselkedését időben — tehát a gazdasági konjunktúra alakulása szerint — szemléljük, akkor a jobb gazdasági helyzet növeli a termékenységet, de keresztmetszetileg, *különböző családokat* szemlélve a gazdagabbak kevésbé termékenyek. — Ez utóbbit *Miltényi* (1964) is alátámasztja. — Ez az érdekes felismerés egyfelől a kérdés bonyolultságát bizonyítja, másfelől azt, hogy az idősori és a keresztmetszeti vizsgálatok eredményei ez esetben csak egymást kiegészítve használhatók, de egyik által a másik közvetlenül nem cáfolható.

A gazdasági fejlettség függvénye a társadalmi rétegződés (amely egyúttal az egyén társadalmi-gazdasági helyzetét is tükrözi), illetve az időnként gyorsabban vagy lassabban bekövetkező átrétegződés is. Amikor tehát ezeknek a termékenységre gyakorolt hatását vizsgáljuk, akkor tulajdonképpen a gazdasági fejlettség áttételes hatásáról van szó, ugyanúgy, mint akkor, ha a lakóhely urbanizáltsági szintjének vagy a földrajzi mobilitásnak a hatását kutatjuk.

Magyar vizsgálatok szerint a legmagasabb foglalkozási csoportokba (vezetők, értelmiségiek) tartozók termékenysége általában alacsonyabb az összes többinél, innen haladva a szellemieken és a nem mezőgazdasági fizikaiakon át a mezőgazdasági fizikaiakig a termékenység általában emelkedik (*Acsádi—Klinger—Szabady E.,* 1970). A női munkavállalás általában csökkenti a termékenységet (*Weller,* 1977), akárcsak a társadalmi mobilitás (*Klinger—Szabady E.,* 1965) és az utóbbival tulajdonképpen hasonló értelmű különböző rétegből való összeházasodás szintén (*Miltényi,* 1964).

Ezzel összhangban van az, hogy minél urbanizáltabb egy település, az ottani népesség termékenysége annál alacsonyabb (*Acsádi,* 1969; *Thirring,* 1969; *Acsádi—Klinger—Szabady E.,* 1970). Ezzel szemben *Weller* és *Bouvier* (1972) szerint a lakóhely hatása gyenge, *Ritchey* és *Stokes* (1972) szerint pedig a lakóhely urbanizáltsági szintje hat a termékenységre, de a vándorlás ténye ettől függetlenül fejti ki hatását — általában csökkenti a termékenységet, mégpedig *Miltényi* (1964) szerint úgy, hogy a vándorlás kiinduló és végpontja közül a kisebb termékenységűhöz igazodik.

A válások, illetve az azt megelőző házassági problémák szintén csökkentik a termékenységet (*Hoóz,* 1970) egyrészt azáltal, hogy csökken a nő házas élettartama, másrészt a kevésbé szilárd házasságok nem szolgálnak jó talajul a szaporodáshoz.

Az eddigiekből főleg az szűrhető le, hogy minden olyan mozgás, amely az embert eltávolítja korábbi társadalmi, családi vagy lakóhelyi környezetétől, és általában az „ősi" falusi, mezőgazdasági, földhöz tapadó környezetétől — tehát társadalmi előmenetel, válás, vándorlás és

maga a városi életmód — csökkenti a termékenységet. A gazdasági fejlettség általában említett hatása is ide sorolható tágabb értelemben, hiszen az a fenti folyamatokkal szorosan összefügg.

Az előbbiektől függetlenül hatnak egyéb környezeti tényezők (legalábbis a kutatások szokványos hipotézisei szerint függetlenül, de nem zárhatjuk ki azt sem, hogy valahol a mélyben a jelenségek összefüggenek), (1) biológiai tényezők, amelyek azt a hatásmechanizmust tükrözik, ami által az emberi szervezet a természeti, biológiai környezethez adaptálódik (*Klinger,* 1970; *Miltényi,* 1970; *Verő,* 1971), (2) kulturális, nemzetiségi, vallási stb. különbségek, melyek a társadalmi, az emberi környezethez való különböző fokú alkalmazkodást mutatják (*Calot—Deville,* 1970; *Mirnics,* 1970; *Weller—Bouvier,* 1972; *Wilson—Bumpass,* 1973).

Tehát általánosságban a populáció (társadalmi, gazdasági és biológiai) fejlettsége, mobilitása és adaptálódása határozza meg a termékenységet.

A különböző, egymástól elszigetelt alapokon álló, gyakran egymással vitatkozó kutatások általában nem nyújtanak megnyugtató eredményt: a tényezőként vizsgált jelenségek gyakran egy további jelenségnek közös eredményei, a figyelmen kívül hagyott tényezők más kutatásokban néha fontosnak bizonyulnak, a módszerek és a vizsgált populáció véletlen sajátosságai szintén módosíthatják a tényezők egymáshoz viszonyított fontossági sorrendjét. Az egész kérdéskomplexum tulajdonképpen megválaszolatlan, mint az *Andorka* (1967; 1970), *Tekse* (1969) és *Dányi* (1977) következtetéseiből is kiviláglik.

Ezen dolgozatnak az a célja, hogy az eddigi kutatások tapasztalatai alapján megkísérelje átfogóan vizsgálni a termékenységet befolyásoló tényezőket. Természetesen végső válaszra nem számíthatunk, mivel itt is csak azok a gazdasági, társadalmi, demográfiai és egészségügyi változók szerepelnek, amelyekre a mai magyar körülmények között könnyen kaphatók adatok. (Módszertani és feldolgozási korlátok miatt még ezek között is szelektálni kellett.)

Tulajdonképpen — bár eredeti célunk a termékenység megmagyarázása — a népesség reprodukciójával és fennmaradásával kapcsolatos kérdéskomplexumot szélesebben értelmezzük, és egyes demográfiai változók közötti kapcsolatokat akkor is megpróbáljuk elemezni, ha kiderül, hogy a termékenységre nincs kimutatható közvetlen hatásuk.

A vizsgálat Magyarország népességére vonatkozik, és bár igyekszünk általánosabban értelmezhető eredményeket kapni, az értékeléskor ezt is figyelembe kell venni.

Megfigyeléseinket elsősorban az azonos időpontban keresztmetszetileg fennálló különbségekre irányítjuk. Ha modelljeinkkel minden okot meg tudnánk magyarázni, akkor az idősori és a keresztmetszeti modellek egyforma eredményt szolgáltatnának. Azonban a zavaró hatások szükségképpen más természetűek idősorok és keresztmetszeti sorok esetén. Az előbbi esetben végig ugyanarról a lassan változó populációról van szó, a zavaró hatás elsősorban maga a *változó idő,*

amely mindenütt egyaránt kifejti hatását. Ugyanis az ismeretek és a szokások akkor is áramlanak populációk között, és akkor is okoznak némi kiegyenlítődést, ha egyébként a termékenységet befolyásoló változók nagysága különböző. Keresztmetszeti modellek esetén pedig a fő zavaró hatás az, hogy *különböző populációkat* figyelünk meg, és a modell nem veheti figyelembe, hogy minden megfigyelési egység *más* — akár eredetét, múltját, akár jelenlegi környezetét (mégha csak földrajzi környezetét is) tekintjük. Az egyes populációk különböző örökölött biológiai sajátosságai is okozhatnak termékenységi különbségeket, ugyanúgy, mint a régóta fenálló kulturális és szokásbeli eltérések.

Az eredmények értékelésekor tehát nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy milyen modellről van szó. A 2. fejezetben empirikusan áttekintjük a különböző közigazgatási egységek között fennálló termékenységi differenciákat Magyarország mai területén 6 népszámlálás időpontjában. A 3. fejezetben megkíséreljük feltárni a vizsgált népesedési és társadalmi jelenségek közötti mélyebb összefüggéseket faktoranalizis segítségével. Ezen összefüggések közül a termékenységgel kapcsolatosakat vizsgáljuk a 4. fejezetben lépcsős regresszió segítségével.

2. *A magyarországi termékenység területi különbségei és időbeni változása*

Ha a termékenység változásának okait és törvényszerűségeit akarjuk kutatni, érdemes empirikusan áttekinteni mind a térbeli, mind az időbeli különbségeket.

Ennek érdekében 6 magyarországi népszámlálás (1900; 1910; 1920; 1930; 1960 és 1970), valamint az azokat közvetlenül megelőző illetve követő egy-egy év születési statisztikája alapján becsültük a 6 időpontra (pontosabban kétéves időszakra) Magyarország jelenlegi területén az egyes közigazgatási egységek termékenységét[1]. A termékenység jellemzésére a korspecifikus születési arányszámok transzverzális összegét használtuk. Ennek országos értéke

$$b_t = \sum_{i=1}^{m} \frac{(B_{t-1}^{(i)} + B_t^{(i)})/2}{F_t^{(i)}} n_i$$

ahol

b_t — a korspecifikus születési arányszámok transzverzális összege, ahol t a népszámlálás éve;

m — az illető népszámlálási közlemény és népmozgalmi statisztika alapján figyelembe vehető termékeny női korcsoportok száma; 1900-ban $m = 5$, a korcsoportok: 17 alat-

1 Az 1941-es és 1949-es népszámlálás körüli évekből nem sikerült az anya korcsoportja szerint bontott születési adatokat találni.

ti (ezt mindenütt 15—16 évesnek tekintettük az egyszerűség kedvéért, mivel a 15 évnél fiatalabbak szülései országosan mennyiségileg elhanyagolhatóak voltak mind a hat időszakban), 17—19; 20—24; 25—29 és 30—49 éves, 1910-ben, 1920-ban és 1930-ban $m = 6$, a korcsoportok: 17 alatti, 17—19; 20—24; 25—29; 30—39 és 40—49 éves, 1960-ban és 1970-ben is $m = 6$, de a korcsoportok: 19 alatti, 20—24; 25—29; 30—34; 35—39 és 40—49 éves;

i — az egyes női korcsoportok sorszáma;

$F_t^{(i)}$ — az i-k női korcsoport létszáma a t évi népszámlálás időpontjában (minden esetben az illető év január 1-én);

$B_{t-1}^{(i)}$ és $B_t^{(i)}$ — az i-k női korcsoport által élve szült gyermekek száma a t évi népszámlálást megelőző illetve az azt követő évben;

n_i — az i-k korcsoport által felölelt korévek száma (2; 3; 5; 10 illetve 20 év).

Az utolsó két népszámlálás előtti és utáni években részletesebb (az anya koréve szerinti) születési adatok is vannak, de úgy véljük, a pontosságot ez már nem fokozta volna a fáradtság mértékében, és az eredményt kevésbé lett volna jogos összehasonlítani a régebbi népszámlálásokéval.

A számítási eredmények láthatók az 1. táblán és az I. ábrán. (A korcsoportokat kissé összevontuk, hogy különböző évekre összehasonlíthatók legyenek.)

Az ország egyes közigazgatási egységeinek a termékenységét az úgynevezett *termékenységi hányados* (*Szabady B.*, 1975/a és 1975/b) segítségével becsültük:

$$q_t^{(j)} = \frac{(B_{t-1,j} + B_{t,j})/2}{\sum_{i=1}^{m} F_{t,j}^{(i)} \dfrac{(B_{t-1}^{(i)} + B_t^{(i)})/2}{F_t^{(i)}}}$$

ahol

$q_t^{(j)}$ — a j-k körzet (közigazgatási egység) termékenységi hányadosa a t évi népszámlálás körüli 2 évben;

$B_{t-1,j}$ és $B_{t,j}$ — a j-k körzetben a t évi népszámlálást megelőző és az azt követő évben élveszületett gyermekek száma;

$F_{t,j}^{i}$ — a j-k körzetben a t évi népszámlálás időpontjában élő i-k korcsoportban tartozó női népesség létszáma.

A korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összegének becsült értéke körzetenként

$$b_t^{(j)} = q_t^{(j)} b_t$$

b_t tulajdonképpen arányos a bruttó reprodukciós együtthatóval (ami a lányszületések adott évi arányával szorozva megkapható belőle), ezért a termékenység megközelítésére ezt találtuk a legalkalmasabbnak. A nettó reprodukciós együtthatót és a természetes szaporodás intrinsic arányszámát a születéseken kívül a halandóság is befolyásolja (sőt, az utóbbit a generációtávolság is), aminek térbeli különbségeiről amúgy sincs hipotézisünk — ennek tárgyalása meg is haladná dolgozatunk célját. Elsődleges célunk magának a termékenységnek a vizsgálata, és ezt csak zavarná, ha olyan mutatót használnánk, amely a halandóság — 1900 és 1970 között nagyon jelentős — változását is tükrözné. Tehát elfogadhatjuk b_t-t az országos termékenység időbeli változásának mutatójaként. Használata ellen az lehet a legfőbb kifogás, hogy nem veszi figyelembe, hogy az idősebb korosztályok létszáma — stabil növekvő és stacionér népességben — alacsonyabb, mint a fiatalabbaké, így szerepük a termékenységben valamivel kisebb, mint azt b_t mutatja.

A termékenységi hányados jelentése: hányszor annyit szül egy körzet népessége, mint amennyit az országos korspecifikus arányszámok mellett szülne, azaz hányszorosát „teljesíti" egy adott körzet átlagos nője az országos átlagnő termékenységének, tehát azt is tükrözi, hogy egy körzet termékenysége hányszorosa az ország termékenységének. Ezért elfogadható, ha b_t-vel beszorozva (amivel az országos termékenységet jellemeztük) az eredményt elismerjük, mint a korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összegének körzetenkénti becsült értékét. A termékenységi hányados használata ellen a legfőbb kifogás az lehet, hogy eltekint attól, hogy a születések naptára az ország különböző területein nem egyforma, és általában eltér az országos átlagtól. Ezért, ha egy körzet női népességének korösszetétele jelentősen eltér az országostól, (és a születések naptára is eltér az országos naptártól) nem szükségképpen $q_t^{(j)} = 1$ érték mellett lesz a körzet női népességének „teljesítménye" egyenlő az országossal. Például az országosnál idősebb korösszetételű körzet esetén, ha a naptár szerint a nők a szülések nagyobb hányadát teljesítik idősebb korban, mint az országos átlag, a $q_t^{(j)} = 1$ egyenlőség csak az országosnál gyengébb termékenységet tükröz. Ugyanez a helyzet az országosnál fiatalabb korösszetételű körzetnél, ha női népességének szokásos naptára az országoshoz képest a fiatalabb korévek felé tolódik el. Ebben a két esetben a termékenységi hányados némileg túlbecsüli az illető körzet termékenységét, míg az ellenkező esetekben alacsonyabbnak becsüli.

A magyarországi termékenységnek a századforduló körüli években a területi differenciáit régebben *Tekse* (1969) és *Dányi* (1977) vizsgálták, az előbbi az 1900-as, az utóbbi az 1890-es, az 1900-as és az 1910-es népszámlálás adatai alapján. Az általuk használt mutató ha-

sonló a termékenységi hányadoshoz, csak a nevezőben a női korcsoportok létszámát nem az országos, hanem a hutterita (tehát a szakirodalomban természetes termékenységűnek tekintett) népesség korspecifikus termékenységi arányszámaival szorozzák. Ennek a mutatónak a tartalma lényegében azonos a termékenységi hányadoséval, azzal gyakorlatilag egyenragúnak tekinthető. Elméletileg a hutterita arányszámokkal számított mutató a termékenységi hányadosnál „objektívebbnek" tűnhet abban az értelemben, hogy a maximális lehetőségekkel veti össze a népesség teljesítményét, de kívülről bevitt mutatók alapján. Viszont nincs biztosítékunk arra nézve, hogy a hutterita termékenységi arányszámok az egész emberi fajra jellemzőek, történelmi kortól, éghajlattól, alkattípustól és egyéb körülményektől függetlenül. A termékenységi hányados, miután országos átlagokat használ, reálisabb összehasonlítási lehetőséget nyújt.

A fentiek alapján számítottuk ki $b_t^{(j)}$ értékeit a 6 népszámlálás időpontjában az egyes közigazgatási egységekre. Minden esetben csak a jelenlegi országterülettel foglalkoztunk. Az első négy népszámlálás esetén az akkori közigazgatási beosztásban „törvényhatóságoknak" nevezett közigazgatási egységeket vettük alapul, (azaz a vármegyéket

1. A korspecifikus termékenységi arányszámok és transzverzális összegük az egyes népszámlálások körüli 2—2 évben

Повозрастные коэффициенты плодовитости и их трансверсальная сумма в 2 года около отдельных переписей населения

Age-specific fertility rates and their transversal sum in 2 years before and after the respective censuses

	A népszámlálás éve (2)					
(1) Korcsoport	1900	1910	1920	1930	1960	1970
1. 17 alatt	0,0124	0,0148	0,0042	0,0111	0,2635	0,2569
17—19	0,2953	0,2978	0,1482	0,1818		
20—24	1,3009	1,2391	0,8497	0,7876	0,8076	0,8110
25—29	1,3936	1,2412	0,9372	0,7579	0,5311	0,5551
30—34	2,5199	1,7037	1,3104	0,9483	0,2725	0,2641
35—39					0,1313	0,0950
40—49		0,3591	0,2851	0,1618	0,0340	0,0231
2. Összesen	5,5218	4,8557	3,5348	2,8485	2,0400	2,0052
	százalékos megoszlás: (3)					
1. 17 alatt	0,22	0,30	0,12	0,39	12,92	12,81
17—19	5,35	6,13	4,19	6,38		
20—24	23,55	25,52	24,04	27,65	39,58	40,45
25—29	25,24	25,56	26,51	26,61	26,03	27,68
30—34	45,64	35,09	37,07	33,29	13,36	13,17
35—39					6,44	4,74
40—49		7,40	8,07	5,68	1,67	1,15
2. Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Горизонтальная графа: (1) Возрастная группа; (2) Год переписи населения; (3) Процентное распределение

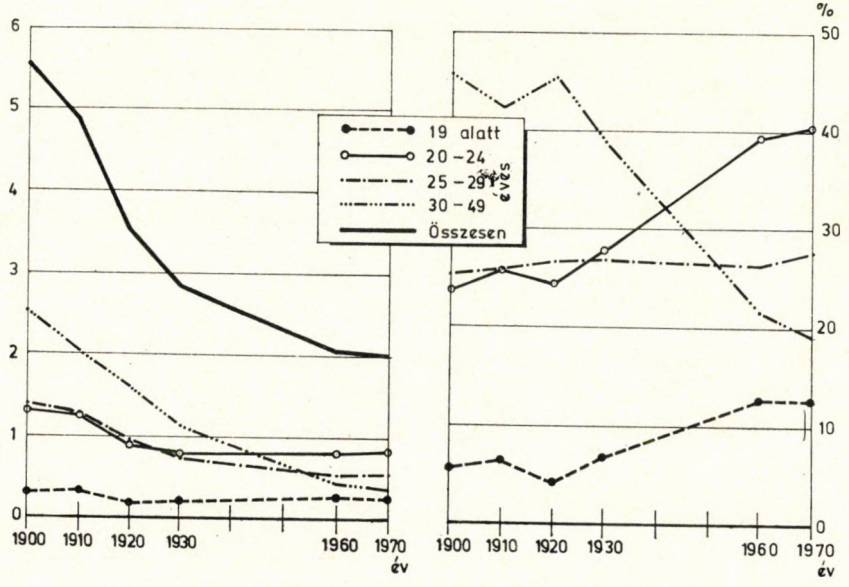
Вертикальная графа: 1. Ниже 17 лет; 2. Всего

Heading: (1) Age-group; (2) Year of population census; (3) Percent distribution

Lateral text: 1. Under 17; 2. Total

és a törvényhatósági jogú városokat), a két utolsó népszámlálás esetén pedig a járásokat és a megyei, valamint a járási jogú városokat. A közigazgatási határok szüntelen változásai az időbeli összehasonlítást csak bizonyos közelítéssel teszik lehetővé. Az 1900-as és az 1910-es népszámlálás idején még az eredeti magyar országterületre vonatkoztak az adatok, ekkor 45, illetve 46 törvényhatóság esett részben vagy egészben a jelenlegi országterületre (a két időpont között Miskolc lett törvényhatósági jogú város), ezek közül 24 csak részben. Ezt az utóbbi vármegyék esetén az időbeli összehasonlításnál figyelembe kell venni. 1920-ban minden törvényhatóságnak a jelenlegi országterületen maradt részeire vonatkoznak az adatok, kivéve Pozsony és Ugocsa megyék töredék területét, mely ekkor a statisztikában már nem szerepelt külön közigazgatási egységként. Ezzel szemben Komárom-Újváros törvényhatósági jogú város lett, így 45 közigazgatási egységünk van. 1930-ra a töredék vármegyéket már összevonták, ennek eredményeképp 36 törvényhatóság lett. 1960-ban a járások és a városok együttes száma 190, 1970-ben pedig járás-összevonások és új városok keletkezése nyomán 182.

A II—XIII. kartogramon a korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összegeinek becsült értékei láthatók közigazgatási egységenként. A II—VII. ábrán az időbeli összehasonlíthatóság

I. A korspecifikus termékenységi arányszámok és transzverzális összegük alakulása 1900 és 1970 között

Динамика повозрастных коэффициентов плодовитости и их трансверсальной суммы в период 1900—1970 гг.

Development of age-specific fertility rates and their transversal sum in the 1900—1970 period

érdekében közös beosztás szerinti jelöléssel láthatók a közigazgatási egységek mind a 6 népszámlálás időpontjában. A VIII—XIII. ábra elsősorban a térbeli összehasonlítást teszi lehetővé, mert mind a hat időpontban külön osztottuk be ötödökre (quintilisekre) a közigazgatási egységeket a korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összegének az *akkori* értékei szerint.

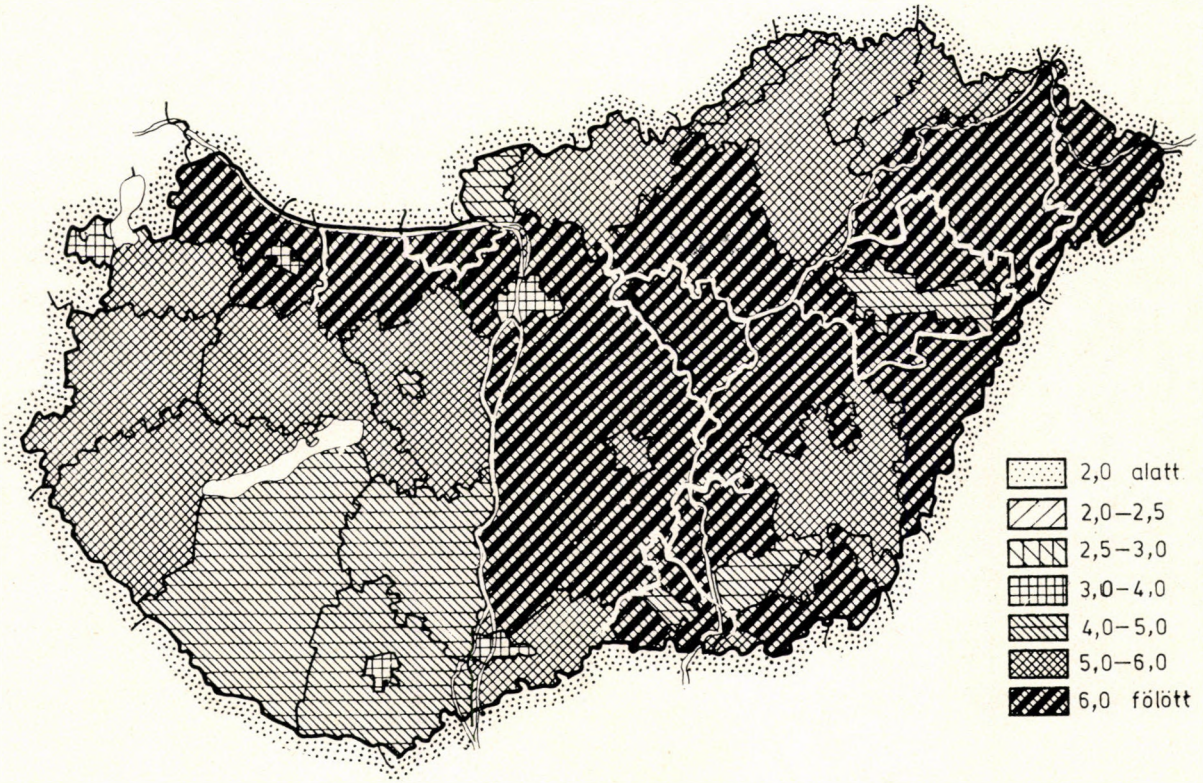
Ezekből az ábrákból tehát többé-kevésbé kiolvasható a termékenység változása a mai országterületen 1900 és 1970 között, mind az egyes vidékeknek az országos termékenység alakításában játszott szerepe, mind az egyes területek fejlődésének mértéke és üteme szerint.

Mielőtt szemügyre vennénk a térképeket, tekintsük át, hogy mi okozhatja az ország egyes szűkebb területein az ott élő női népesség termékenységének megváltozását. Elméletileg három alapeset képzelhető el:

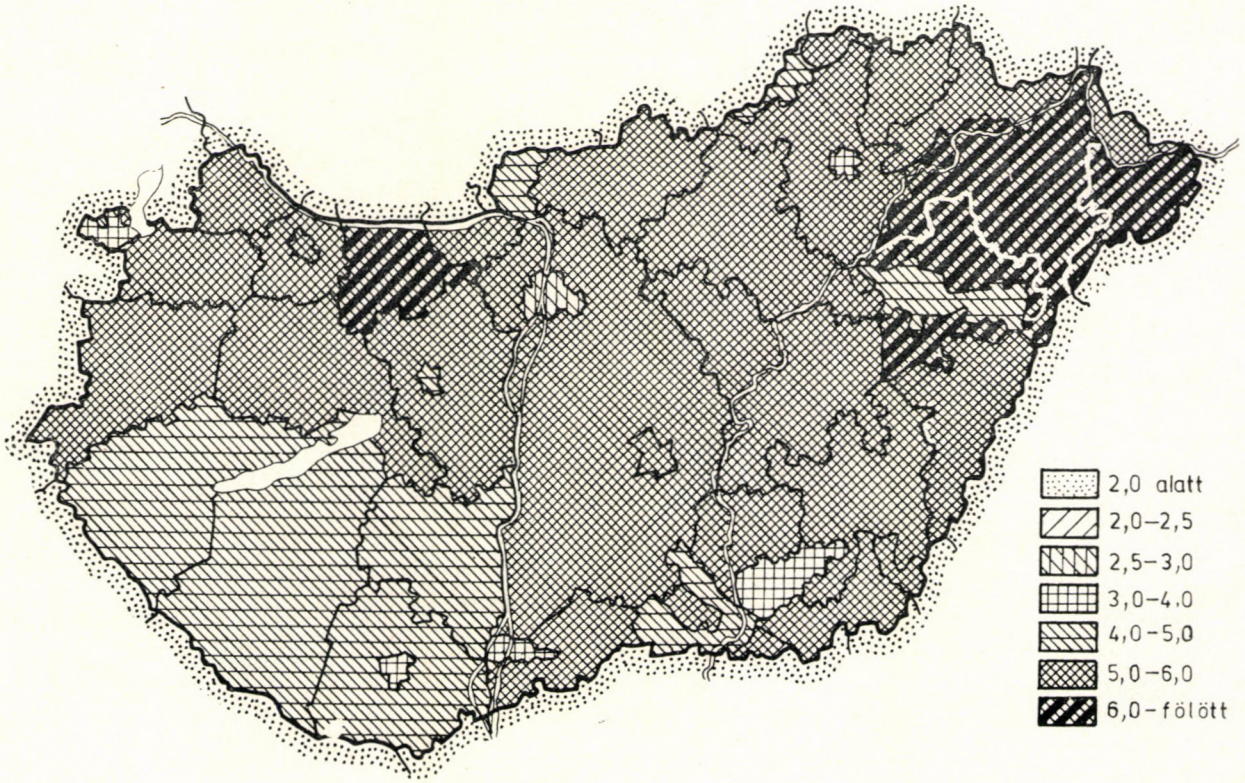
1. Ha az illető terület népessége a termékenység szempontjából inhomogén, azaz az egyszerűség kedvéért feltehetjük, hogy egymástól különböző, de önmagukon belül már homogén termékenységű szubpopulációkból áll, akkor az egész terület népességének kiszámítható termékenysége általában akkor is megváltozik, ha az egyes szubpopulációk termékenysége változatlan. Pontosabban, ha a különböző szubpopulációk közötti áramlás azt a folyamatot nem egyenlíti ki, akkor az alacsonyabb termékenységű szubpopuláció(k) viszonylagos szerepe a körzet termékenységének kialakításában egyre csökken, míg a többieké nő — ugyanis az egész körzet termékenysége a különböző szubpopulációk termékenységének súlyozott átlagaként adódik, ahol a súlyok a megfelelő populációk létszámai. Szélsőségesebb esetben, ha egyes szubpopulációk nem tudják saját újratermelésüket biztosítani, kihalnak, még akkor is, ha eredetileg a körzet lakosságának túlnyomó részét tették ki, és szerepüket eredetileg kisebb, de növekvő szubpopulációk vehetik át. Így egy terület termékenysége hosszas csökkenés után növekedni kezdhet anélkül, hogy az egyes szubpopulációk termékenysége változna.

Ez a jelenség azonban nem vizsgálható a halandóságtól függetlenül. Ugyanis, ha a magasabb termékenységű szubpopuláció halandósága is magasabb, akkor egy bizonyos szinten elképzelhető, hogy a két hatás kiegyenlíti egymást, sőt, ha a halandóság még nagyobb mértékű, akkor az alacsonyabb termékenységű szubpopuláció aránya növekszik. Ennek a jelenségnek részletesebb tárgyalása meghaladja a jelen dolgozat kereteit — itt pusztán a körzet termékenységének változásáról van szó, ehhez pedig önmagában különböző halandóságú szubpopulációk léte nem elegendő, hanem különböző termékenységű szubpopulációk kellenek, a képet pedig *esetleg módosítja* a különböző halandóság.

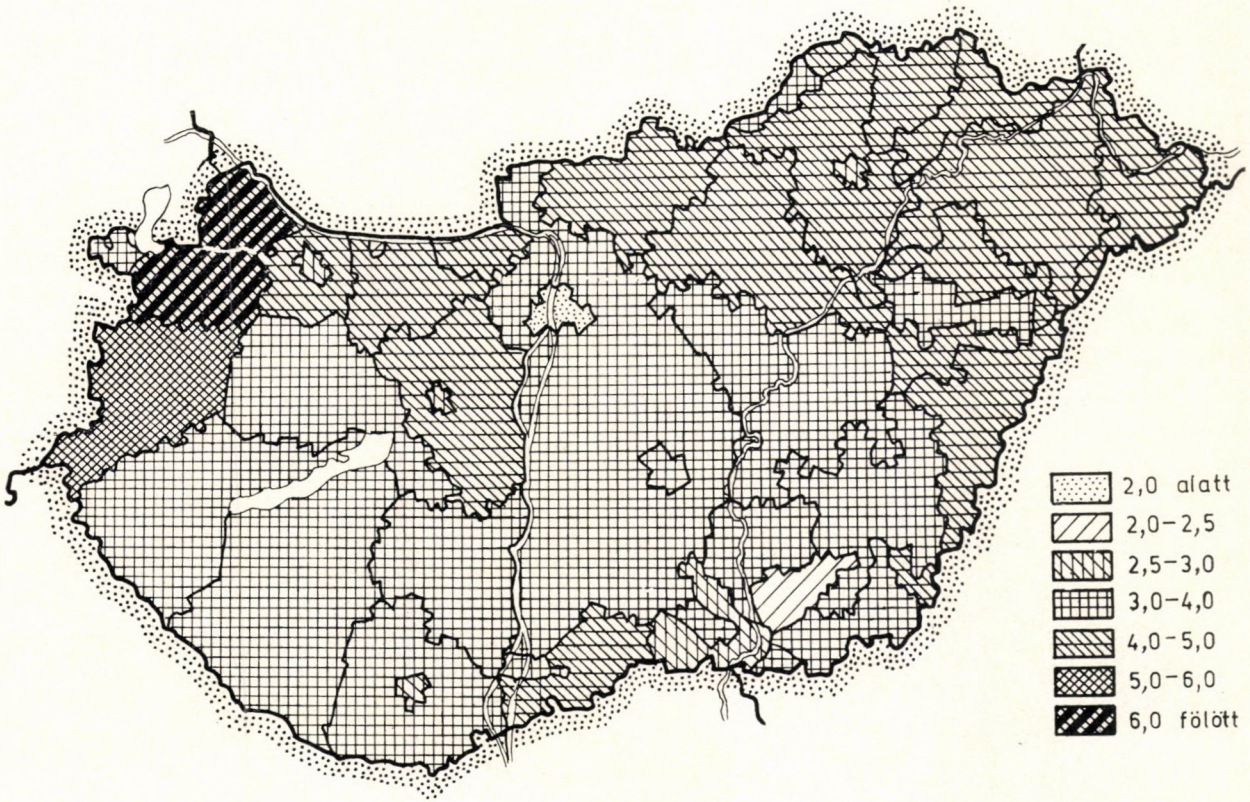
Ezt a jelenséget (nem egy körzetre, hanem az egész országra) részletesen, matematikai modell segítségével tárgyalja egy korábbi dolgozat. Ott a körzetek *reprodukcióját* tekintettük ismertnek, nem pedig termékenységét és halandóságát külön. (*Szabady* B., 1975/a).

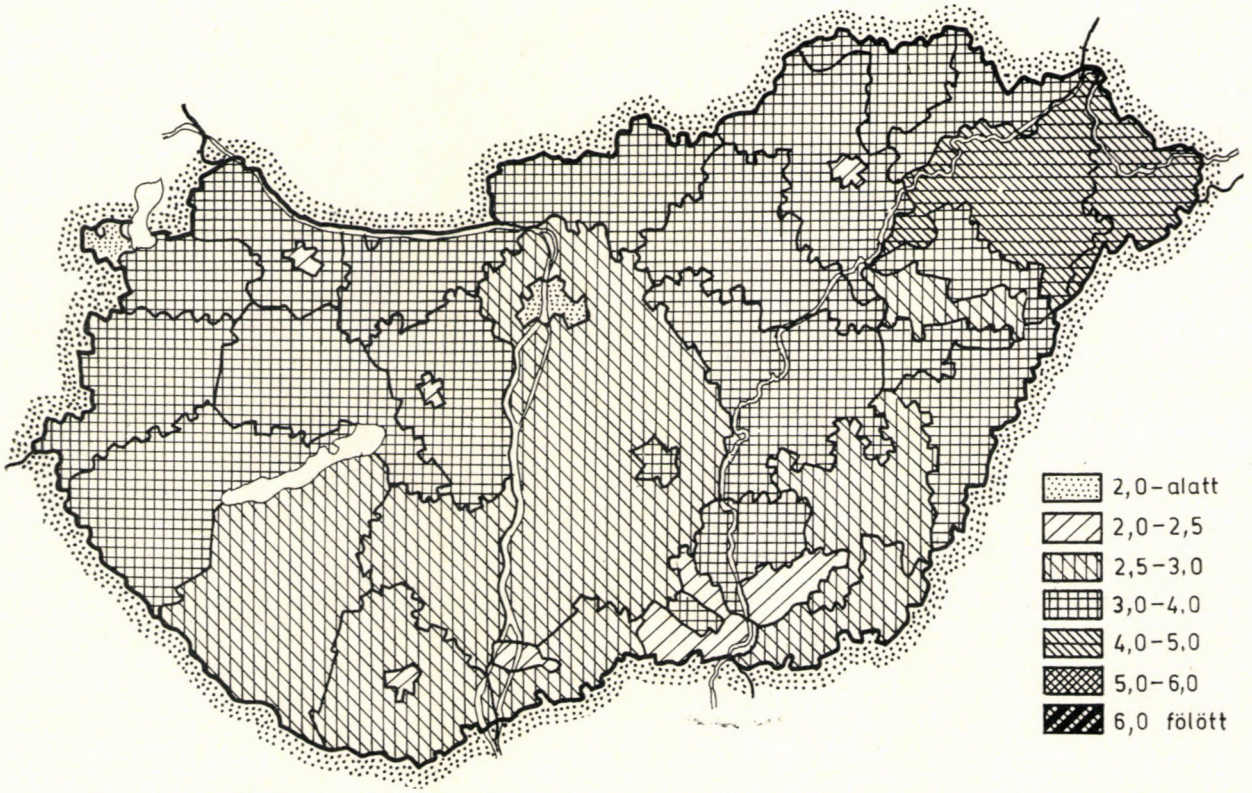
II. A korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege törvényhatóságonként, 1900
Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодовитости по местным управлениям, 1900 г.
Transversal sum of age-specific fertility rates by municipalities, 1900

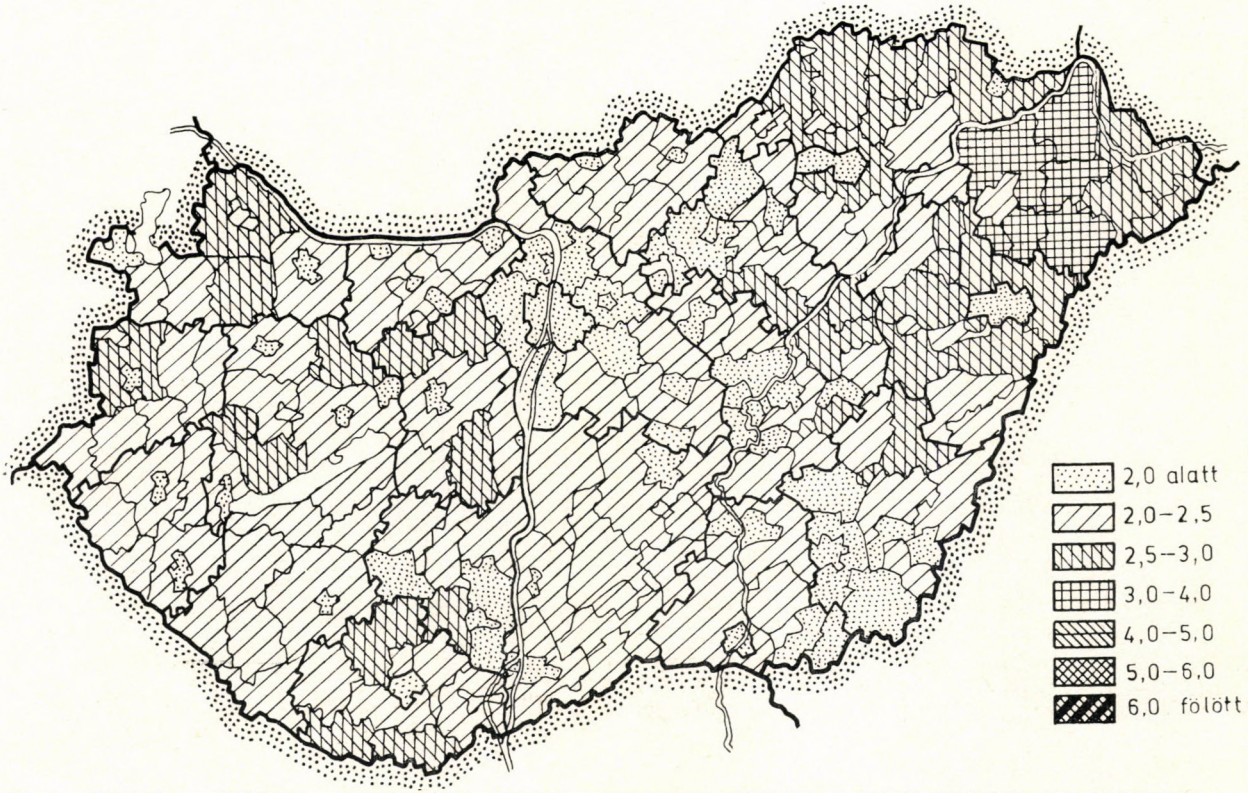
III. A korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege törvényhatóságonként, 1910
Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодовитости по местным управлениям, 1910 г.
Transversal sum of age-specific fertility rates by municipalities, 1910

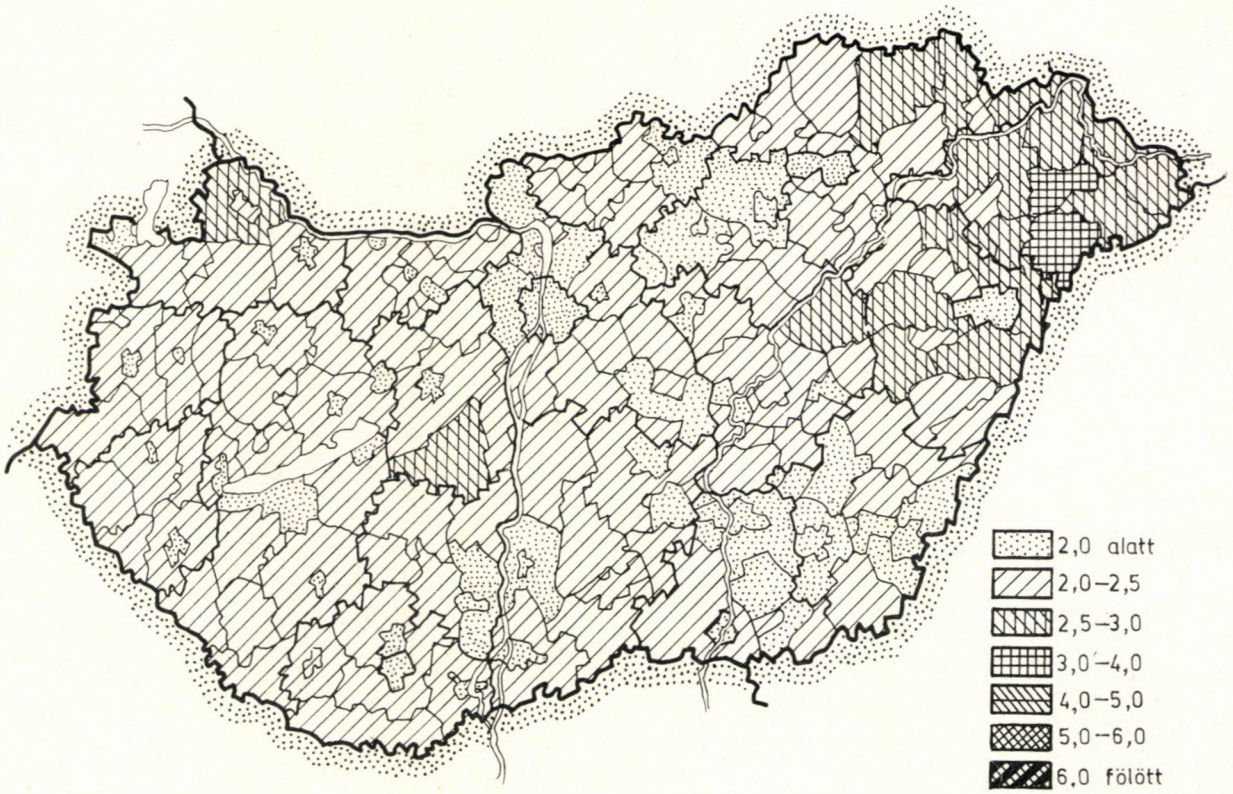
IV. A korspecifikus termékenységi *arányszámok transzverzális összege törvényhatóságonként, 1920*
Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодовитости по местным управлениям, 1920 г.
Transversal sum of age-specific fertility rates by municipalities, 1920

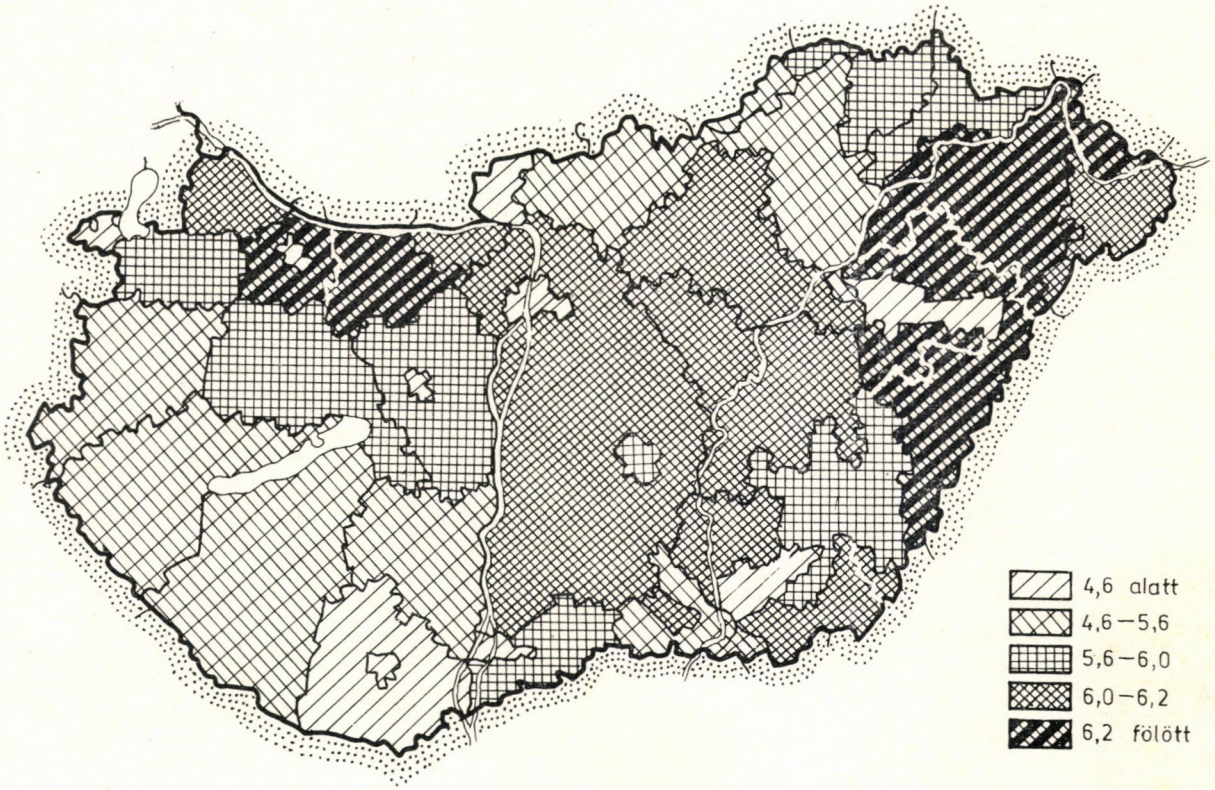
V. A korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege törvényhatóságonként, 1930
Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодовитости по местным управлениям, 1930 г.
Transversal sum of age-specific fertility rates by municipalities, 1930

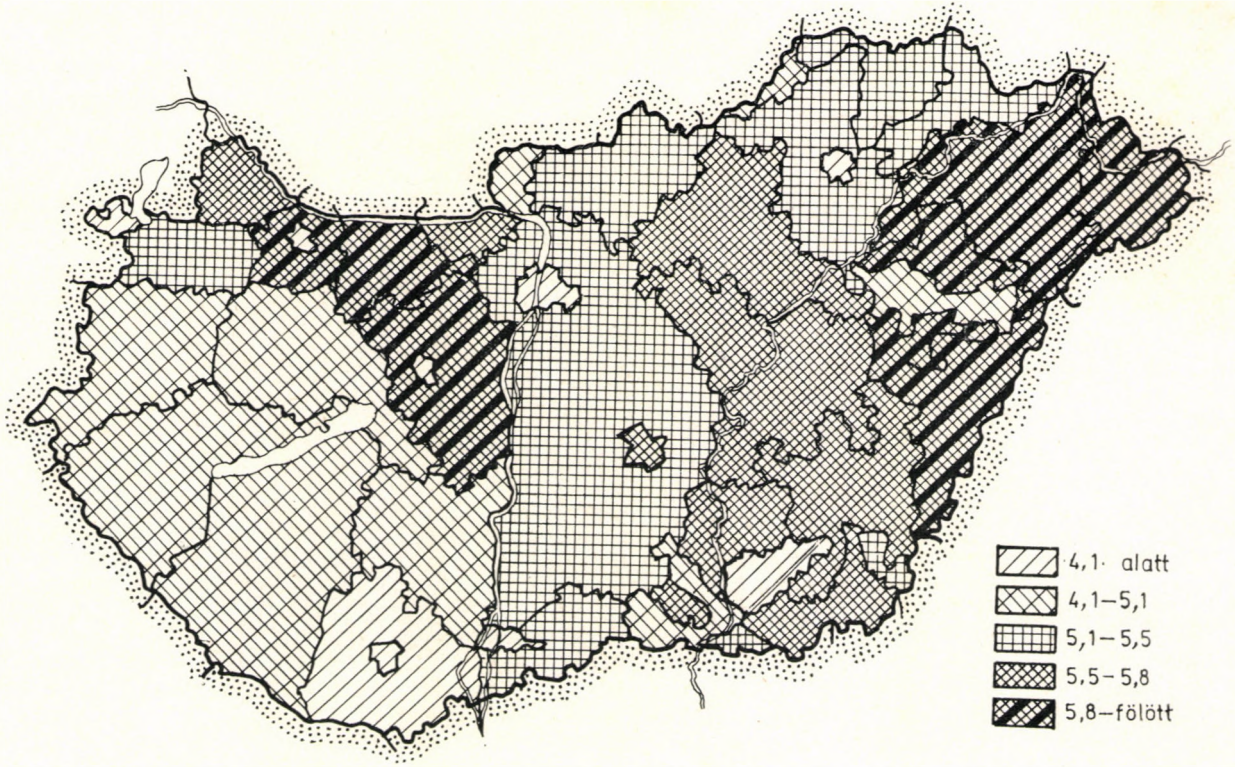
VI. A korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege járásonként és városonként, 1960
Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодовитости по районам и городам, 1960 г.
Transversal sum of age-specific fertility rates by districts and towns, 1960

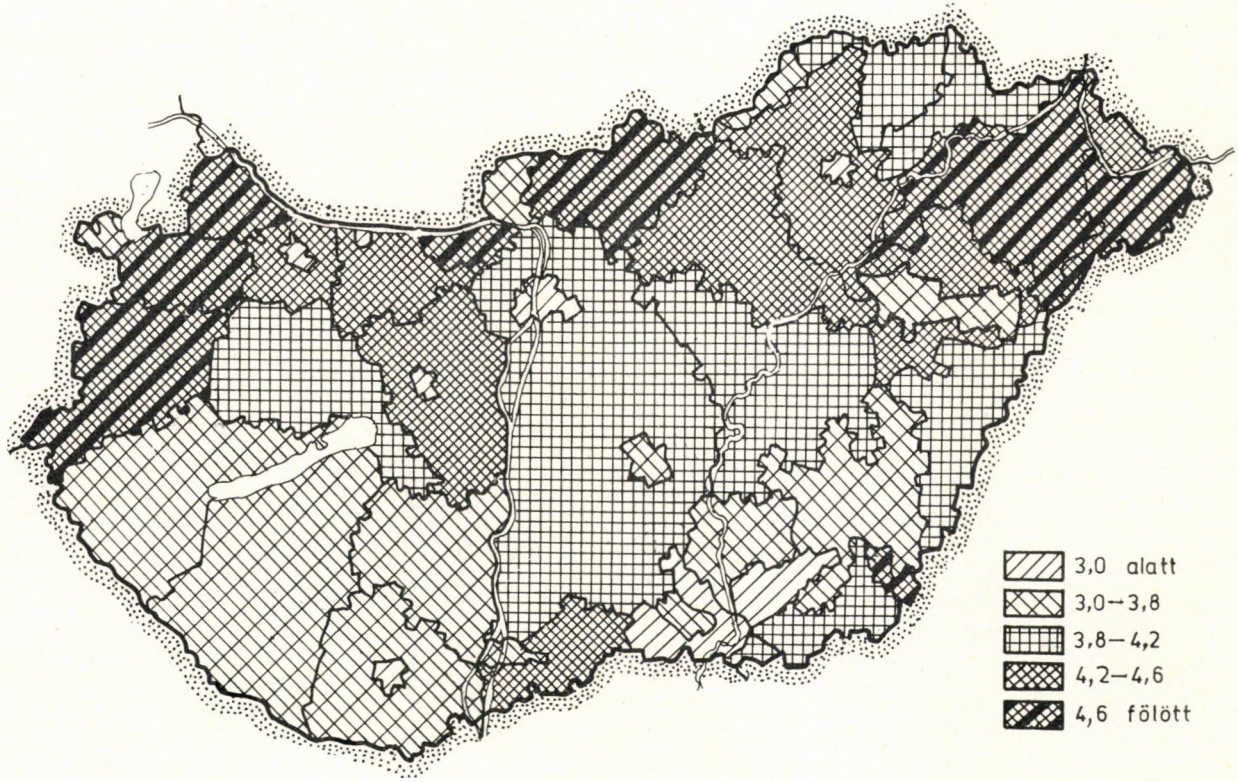
VII. A korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege járásonként és városonként, 1970
Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодовитости по районам и городам, 1970 г.
Transversal sum of age-specific fertility rates by districts and towns, 1970

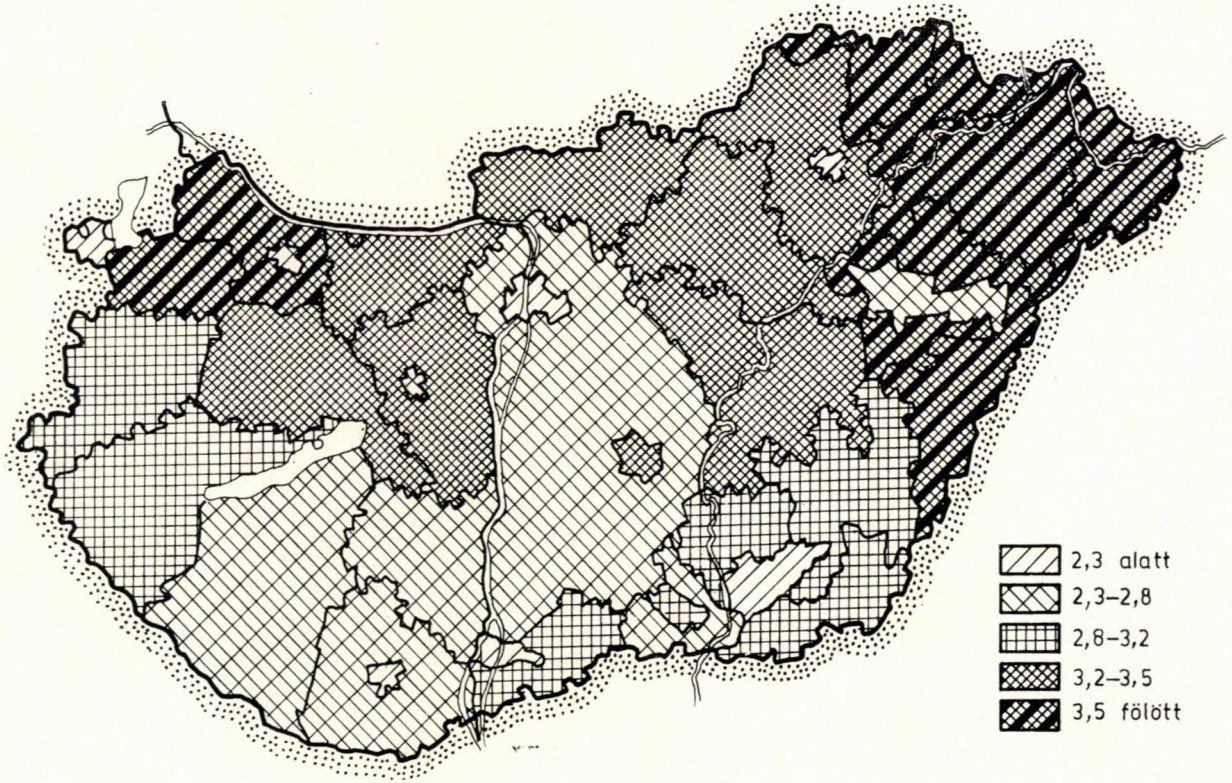
VIII. A korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege törvényhatóságonként, 1900
Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодовитости по местным управлениям, 1900 г.
Transversal sum of age-specific fertility rates by municipalities, 1900

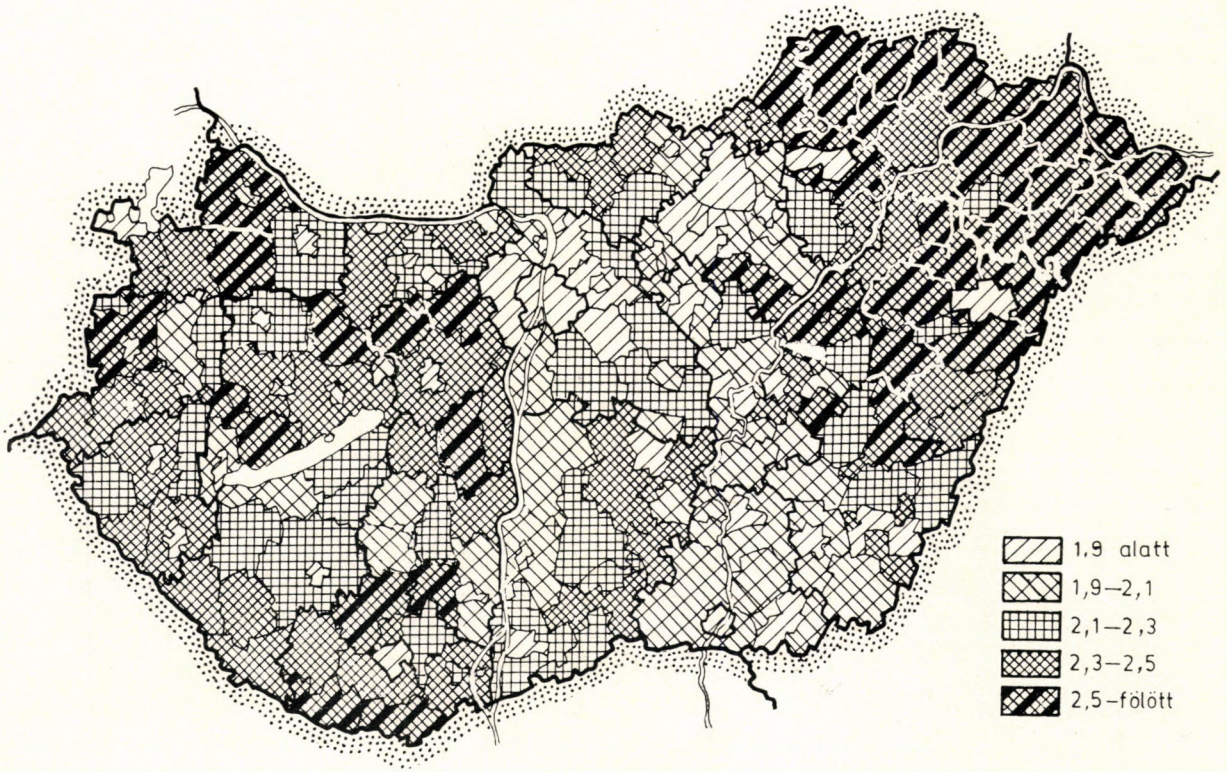
IX. A korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege törvényhatóságonként, 1910
Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодовитости по местным управлениям, 1910 г.
Transversal sum of age-specific fertility rates by municipalities, 1910

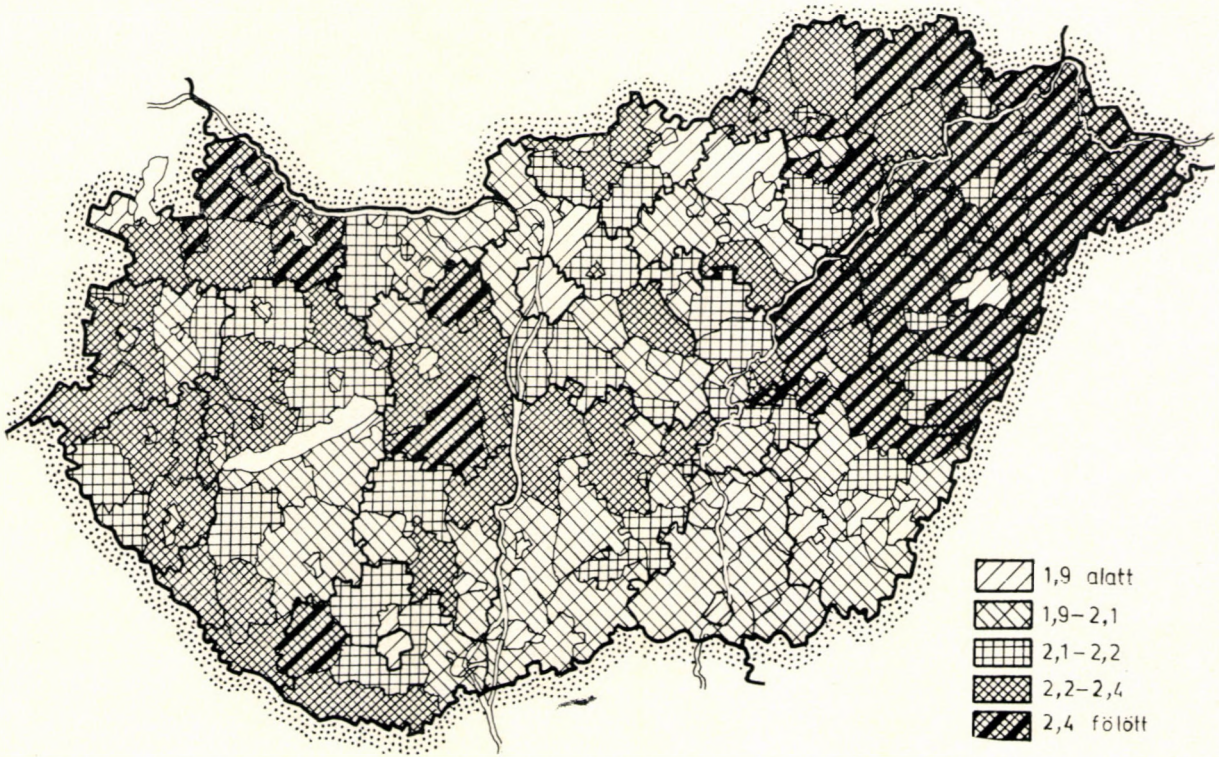
X. A korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege törvényhatóságonként, 1920
Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодовитости по местным управлениям, 1920 г.
Transversal sum of age-specific fertility rates by municipalities, 1920

XI. A korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege törvényhatóságonként, 1930
Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодовитости по местным управлениям, 1930 г.
Transversal sum of age-specific fertility rates by municipalities, 1930

XII. A korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege járásonként és városonként, 1960
Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодовитости по районам и городам, 1960 г.
Transversal sum of age-specific fertility rates by districts and towns, 1960

XIII. A korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege járásonként és városonként, 1970
Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодовитости по районам и городам, 1970 г.
Transversal sum of age-specific fertility rates by districts and towns, 1970

2. Ki- és bevándorlás következtében egyes területek lakossága kicserélődhet, illetve belső arányai az előző pontban érintettektől függetlenül is megváltozhatnak. Ez lehet akár szervezett ki- és betelepítés, akár a társadalmi-gazdasági változások okozta spontán el- vagy bevándorlás, történhet az országon kívülről, illetve kívülre, de az országon belülről, illetve belülre is; ha a ki- vagy bevándorlók átlagos termékenysége eltér a körzet eredeti lakóinak termékenységétől és egymásétól is, akkor a körzet termékenysége megváltozik. A kérdés ekkor tehát az, hogy a bevándorlók milyen termékenységű területről jöttek, illetve a kivándorlók (ha az eredeti népesség inhomogén) milyen termékenységű szubpopulációból távoztak el. Ez azonban még nem magyarázza meg önmagában a termékenység egy adott változását, mivel a vándorlók (adott esetben ez csak a bevándorlókra vonatkozik) korábbi — a Bevezetésben említett — kutatások tanúsága szerint (és a jelen dolgozat későbbi eredményei szerint is) kevésbé termékenyek új lakóhelyükön, mint az eredetin. Így a termékenységet befolyásolhatja (bevándorlás esetén) a vándorlás puszta ténye, valamint az, hogy a be- és kivándorlás milyen termékenységű réteget érintett.

3. Az előzőektől függetlenül egy adott (homogén) népesség termékenysége önmagában is változhat. XX. századi magyar viszonyok között maradva ez a változás általában társadalmi, gazdasági, kulturális, erkölcsi és lélektani változásokból fakadó csökkenés szokott lenni. Az irodalomban általában az ide tartozó jelenségeket vizsgálják termékenységet befolyásoló tényezőként. Ha azonban tudatában vagyunk annak, hogy a népesség nem homogén, (és mennyire nem az!) akkor az előző két pontban említettektől nem lehet eltekinteni.

Vegyük hát szemügyre a térképeket. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy bár minden esetben 2 év élveszületéseivel számoltunk, kisebb területi egységek esetén gyakran 1000—2000 közötti, vagy még kevesebb élveszületés volt, ezért a véletlen ingadozás lehetősége viszonylag nagy. Ezért nem elsősorban a kisebb területű megyék, járások és városok adataira fordítjuk figyelmünket, hanem az ország területén kialakuló nagyobb, összefüggő foltokra, amelyek kialakulása már nyilván nem lehet véletlen.

Tekse (1969) és *Dányi* (1977) eredményei, valamint az utóbbi által idézett korabeli statisztikai jelentések szerint a múlt században három alacsony termékenységű góc alakult ki a történelmi országterületen: a Bánátban Krassó—Szörény központtal, a Dél-Dunántúlon Baranya központtal, valamint a Felvidéken a Garam és a Hernád között, mely Hont megyéből terjedt el.

A három góc közül Baranya esik a jelenlegi országhatárok közé. Alacsony termékenysége, valamint annak tovaterjedése valamennyi kartogramról leolvasható. A felvidéki alacsony termékenységű körzetnek csak a pereme esett az ország jelenlegi területére, míg a délkeleti góc hatása térképeinken nem jelenik meg közvetlenül a századforduló körüli népszámlálások időpontjában.

Az 1900-as helyzet szerint (II. és VIII. ábra) tehát Baranya megye központtal létezett egy alacsony termékenységű terület a Dél-Dunán-

túlon, valamint a jelenlegi országhatáron kívüli központtal az északi határszélen, az Ipoly és a Hernád között. Az idők folyamán mindkét góc terjeszkedett, az előbbi a Dunántúlon észak felé, meghódítva az országrész közepét, majd az Alföld felé. Az északi góc is kiterjedt dél felé, és együttes hatásukként alakult ki 1920 körül az Alföldön egy hatalmas, összefüggő, alacsony termékenységű terület, amely jelenleg az ország legterméketlenebb tájegysége (ha az Északkelet-Alföldtől eltekintünk). Ehhez azonban nyilvánvalóan hozzájárult az a másodlagos góc, amely 1900-ban Békés megyében még csak a környezethez képest volt észlelhető, de 1920-ra már jelentősebb, mint az északi övezet, amely lassan visszahúzódóban volt. Az Alföld délkeleti részén kialakult alacsony termékenységű terület 1960-ra már öt olyan járást tartalmaz, ahol a korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege nem éri el a 2-t, miközben Dél-Dunántúlon a termékenység csökkenése lelassult, és nagyjából belesimult az országos átlagba. Eközben a főváros körül 1930-ra kialakult egy újabb alacsony termékenységű góc, amely 1960-ra kiterjedt, és napjainkig a Délkelet-Alfölddel együtt a legintenzívebb kiterjedt alacsony termékenységű terület. A Budapest körüli övezetnek részben meghosszabbításaként jött létre 1960-ra az északi iparvidéknek Miskolc és Salgótarján közé eső terméketlen vidéke. Figyelemre méltó még Baja és Szekszárd vidéke, amely a régebbi baranyai és a későbbi délkelet-alföldi góc között van, és 1970-re már egyértelműen csatlakozott a nagyon alacsony termékenységű alföldi területekhez.

Míg tehát régebben a Dél-Dunántúl és az északi határszél volt a legalacsonyabb termékenységű terület, napjainkra kialakult egy nagy összefüggő övezet az ország középső (Budapest körüli) és délkeleti-déli részén, ahol egy-két kivétellel minden járásban és városban az országos átlag alatt van a termékenység, illetve a korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege mindenütt 2,5 alatt van, a terület mintegy felén pedig 2,0 alatt. Ennek a kiterjedt övezetnek négy jelentős góca van: Budapest környéke, az Eger és Salgótarján közötti bánya- és iparvidék, Békés és Csongrád megye nagy része, valamint a Duna alsó folyásánál Baja, Mohács, Szekszárd és Kalocsa környéke. Ettől többé-kevésbé függetlenül csak egy kiterjedtebb átlag alatti terület van az országban: Somogy megye keleti és északi része.

Ha a viszonylag magas termékenységű területeket nézzük, ezek közül a legkiemelkedőbbek mindvégig az ország északkeleti és északnyugati (majd inkább nyugati) területein voltak. Feltűnő, hogy az Alföld túlnyomó részének termékenysége 1900-ban 6 fölött volt, és meghaladta az országos átlagot, majd fokozatosan és területileg változó ütemben csökkent, míg 1960-ra már kialakult az előbb említett alacsony termékenységű övezet.

A termékenység az egész országban csökkent, de ahol az országos átlagnál lassabban, ott a termékenység *viszonylagosan* előrenyomult, miként az Északkelet-Alföldről 1930-ra a magasan átlag fölötti termékenység kiterjedt a jelenlegi Borsod-Abaúj-Zemplén megye túlnyomó részére, és napjainkban együtt alkotják az ország legkiterjedtebb ma-

gas termékenységű övezetét. Hasonlóképpen a Dunántúl északnyugati részének viszonylag magasabb termékenysége 1920-tól egyre jobban kiterjedt dél felé, jelentősen visszaszorítván a dél-dunántúli alacsony termékenységű övezetet.

E kettőn kívül csak Fejér megyei központtal létezik egy összefüggő, átlag fölötti termékenységű terület, mely átnyúlik a Dunán, és egészen Kecskemétig húzódik.

70 év alatt tehát jelentősen megváltozott az ország termékenysége — nemcsak általában, hanem regionális viszonyaiban is. A korábban felsorolt 3 elméleti alapeset közül melyek hatását tudjuk kimutatni? (A dolgozat későbbi eredményei fényében ez a fejtegetés pontosabbá tehető és bővíthető, itt csak a tapasztalati anyagból közvetlenül leszűrhető következtetéseket összegezzük.) A legegyszerűbb a ki- és bevándorlások esete. A második világháborút követő ki- és betelepítések elsősorban Békés megyét, a Bácskát, Tolna és Baranya megyét, valamint a főváros környékét érintették. Az 1960-as és 1970-es térképek szerint ezek a vidékek túlnyomórészt valóban a legkevésbé termékeny területek közé tartoznak. De a kép nem teljesen egyöntetű. A vándorlás puszta ténye csökkenti a termékenységet, mint ezt már korábban leszögeztük. Azonban a ki- és bevándorlók termékenysége is módosítja a képet. A Békés megyéből kitelepített szlovákok helyére, és részben a Bácskába is felvidéki magyarokat telepítettek, tehát arról a területről, vagy annak közeléből, ahol már a múlt századi közlés szerint is az egyik alacsony termékenységű góc kialakult. És valóban: ma ezek az ország kirívóan legalacsonyabb termékenységű területei közé tartoznak, annak ellenére, hogy nem túlzottan iparosodott, nem túlzottan urbanizált és jelenleg kimondottan elvándorlástól sújtott területek! (*Szabady B.*, 1975/b) — Itt tehát a népesség egy részének korábbi helyváltoztatása, valamint a terület szubpopulációi között az alacsony termékenységűek térhódítása együttesen hat csökkentőleg a termékenységre. — Tolna és Baranya megye újonnan betelepített területeinek termékenysége — bár országosan az alacsonyabbak közé tartozik — nem túl alacsony, annak ellenére, hogy ez a vidék már korábban is kitűnt alacsony termékenységével. Erre a vidékre túlnyomórészt székelyeket és csángókat telepítettek. *Tekse* (1969) térképei szerint pedig a székely vármegyék 1900-ban az akkori Magyarország magas termékenységű megyéi közé tartoztak! (Itt tehát az előbb említett kétféle hatás kiegyenlíti egymást.) És mi a helyzet Budapest környékén? A betelepítés valószínűleg itt is csökkentette a termékenységet, de itt feltehetően az egyéb (urbanizációs, átrétegződési, stb.) hatások is nagy szerepet játszottak, nem beszélve arról, hogy spontán vándorlás szempontjából is ez a vidék az ország legvonzóbb körzete.

Az iménti következtetések természetesen csak bizonyos fenntartásokkal fogadhatók el, mivel csak a ki- és bevándorolt szubpopulációk termékenységének pontosabb ismerete világítaná meg elfogadhatóan a fenti eseteket.

Ami az inhomogén népesség termékenységváltozását illeti (a három elméleti alapeset közül az első), szintén csak részletekbe menő

ismeretek birtokában lenne konkrét esetekben bizonyítható. Azonban az ország azon területein, ahol egyéb ok nem állt fenn, feltételezhetjük, hogy a termékenység csökkenésnek az ország többi részéhez képest történő lelassulása annak köszönhető, hogy a terméketlen néprétegek kihaltak, vagy legalábbis arányuk jelentősen csökkent, ezért az illető terület arányszámait már szubpopulációk határozzák meg — még akkor is, ha összlétszámuk abszolút értékben nem túl nagy. Esetleg ezzel magyarázható a korábban alacsonytermékenységű Dél-Dunántúl és Észak-Magyarország egyes vidékeinek főleg Borsod-Abaúj-Zemplénnek *viszonylag* magasabb termékenysége. Konkrét községi szintű vizsgálatok nélkül nem dönthető el, milyen szubpopulációkról van szó. Szóbajöhetnek különböző etnikai vagy vallási csoportok, esetleg a cigányok megváltozott aránya is.

Ami a termékenységnek a társadalmi, gazdasági és egyéb okok miatt bekövetkezett általános csökkenését illeti (a három alapeset közül a harmadik), ez az egész ország területén érvényesült. Nyilván szerepet játszott és játszik a főváros és közvetlen környékének alacsony termékenységében is, de egyértelműen ennek az oknak tulajdonítható az utóbbi néhány évtizedben rohamosan fejlődő iparvidékeknek, a korábban magas termékenységű Komárom és Heves megyének, valamint egyes nógrádi területeknek és az új ipari városoknak termékenység csökkenése.

3. *A népesedési-társadalmi jelenségrendszer belső összefüggései*

A Bevezetésben áttekintettük azokat a jelenségeket, amelyek eddigi ismereteink szerint közvetlenül, vagy közvetve befolyásolják a termékenységet. Egyúttal az is kitűnt, hogy a parciális vizsgálatok eredményei megtévesztőek lehetnek: 2 vagy több jelenség közötti statisztikai kapcsolat önmagában nem bizonyítja a kauzalitás irányát, sőt az is lehetséges, hogy egyéb jelenség, vagy jelenségek hatnak mind a kettőre, és ez okoz közöttük korrelációt. Az előző fejezetből az is látható, hogy a termékenység történeti alakulásának pusztán empirikus szemlélete is olyan bonyolultnak tünteti fel a jelenséget, hogy az egyszerű magyarázatoktól mindenképpen óvakodni kell.

Ezért ebben a fejezetben nagyon sok tényezőt próbálunk egyszerre figyelembe venni, elsősorban olyanokat, amelyeknek a termékenységgel való kapcsolatát korábbi viszgálatok alapján feltehetjük, vagy ha nem is tartjuk megalapozottnak, a tárgyilagosság kedvéért nem mellőzhetjük. Emellett, hogy a látszat összefüggéseket elkerüljük, egyéb változókat is figyelembe vettünk.

A változók által képviselt jelenségrendszer belső összefüggéseinek feltárására faktoranalizist alkalmaztunk. Nagyszámú adat vizsgálatára jelenlegi ismereteink mellett ez a legtárgyilagosabb módszer, ugyanis hipotézisei kimondottan matematikai jellegűek, elméleti megszorítást előzetesen nem igényel. A különböző matematikai feltételek

[2] A módszer alkalmazásának elvi kérdéseit tárgyalja *Frane—Hill* (1976).

mellett kapott eredményeket természetesen aszerint lehet értékelni, hogy elméletileg melyik tűnik a legelfogadhatóbbnak,[2] de általában (és vizsgálatunk esetén is) a különböző kiinduló hipotézisekkel kapott eredmények között nincs ellentmondás.

Adataink egy időkeresztmetszetre és különböző területi egységekre vonatkoznak: az 1969 december 31-i közigazgatási beosztás szerinti városok és járások 1970-es, vagy környező évekre vonatkozó adatai. Adatsoraink lényegesen hosszabbak, mint idősori vizsgálat esetén lehetne (néhány kivétellel 182 eleműek), és nyilván statisztikailag is egységesebbek, és így a köztük levő kapcsolatot nagyobb bizalommal vizsgálhatjuk. Hasonlóan sok változóról idősorhoz aligha lehet jutni. Ezért gyakorlati szempontból döntöttünk a keresztmetszeti szemlélet mellett, de az eredmények értékelésénél figyelembe kell venni, hogy *különböző* populációkról van szó, amelyek nemcsak a vizsgált változók tekintetében térhetnek el egymástól, hanem egyéb belső sajátosságaikban is.

A változók kiválasztását befolyásolta az is, hogy a kívánt bontásban rendelkezésre álltak-e adatok. Egyes — általunk fontosnak érzett — jelenségeket akkor is bevontunk a vizsgálatba, ha a kívántnál kevésbé részletes bontásban (pl. megyékre) voltak csak róluk adataink. A változók között szerepeltek társadalmi, gazdasági, demográfiai és egészségügyi jelenségek.

A változók:

1. Termékenységi hányados.
2. Az 1000 lakosra jutó házasságkötések száma.
3. Az 1000 lakosra jutó élveszületések száma.
4. Az 1000 lakosra jutó halálozások száma.
5. A 10 000 házas nőre jutó válások száma.
6. A szülő nők átlagéletkora.
7. Az élveszületési sorrend átlaga.
8. Az összes születések között az élveszületések aránya.
9. A házasságon kívüli összes születések aránya az összes születéseken belül.
10. 100 házas nőre jutó élveszületett gyerek.
11. Az 1000 élveszülöttre jutó 1 éven aluli meghaltak száma.
12. A 2000 g alatti újszülöttek aránya az élveszülöttek között.
13. A 2500 g alatti újszölöttek aránya az élveszülöttek között.
14. Az intézeti születések aránya az összes születések között.
15. A 100 élveszületésre jutó művi vetélések száma.
16. Az 1000 15—49 éves nőre jutó művi vetélések száma.
17. Az orális fogamzásgátlást használó nők aránya a 17—49 éves nők között.
18. Az 1 körzeti orvosra jutó átlagos napi forgalom.
19. Első alkalommal megjelent terhesek az összes születések százalékában.
20. Első alkalommal bemutatott csecsemők az élveszületések százalékában.
21. A nyilvántartott szifiliszes betegek száma 100 000 lakosra.
22. A jelentkezett új szifiliszes és gonorrheás betegek száma 100 000 lakosra.
23. A 100 000 lakosra jutó öngyilkosságok száma (1970—71).
24. A 100 000 lakosra jutó öngyilkosságok száma (1967—69).

25. A 100 000 lakosra jutó öngyilkossági kísérletek száma (1967—69).
26. Tényleges szaporodás illetve fogyás 1960—1969, százalék.
27. Állandó vándorlási különbözet 1960—1969, százalék.
28. Népsűrűség.
29. A külterületi népesség aránya.
30. 1000 férfira jutó nő.
31. 0—14 évesek aránya.
32. 60 évnél idősebbek aránya.
33. Nőtlen férfiak aránya a 15 évnél idősebbek között.
34. Elvált férfiak aránya a 15 évnél idősebbek között.
35. Hajadon nők aránya a 15 évnél idősebbek között.
36. Elvált nők aránya a 15 évnél idősebbek között.
37. Családháztartás az összes háztartás százalékában.
38. 100 háztartásra jutó személy.
39. 100 családra jutó 15 évnél fiatalabb gyermek.
40. 100 lakott lakásra jutó lakó.
41. 1 szobás lakások aránya a lakások között.
42. 100 szobára jutó lakó.
43. Személyi tulajdonú lakások aránya.
44. Az 1899 előtt épített lakások aránya.
45. Villanyvezetékkel ellátott lakások aránya.
46. Gázzal ellátott lakások aránya.
47. Vízöblítéses WC-vel ellátott lakások aránya.
48. Szennyvízelvezető csatornával ellátott lakások aránya.
49. Lakáson belüli vízvezetékkel ellátott lakások aránya.
50. Emeletes lakóépületek aránya a lakóépületek között.
51. 1 lakásos lakóépületek aránya.
52. Alapozás nélküli vályog, sár vagy vertföld falazatú lakóépületek aránya.
53. A 10 000 lakosra jutó épített lakások száma.
54. A szocialista iparban dolgozó munkások átlagos havi keresete, Ft.
55. Az egy foglalkoztatottra jutó évi részesedés (munkabér) a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, Ft.
56. A 14 évesnél idősebb népességben az aktív keresők aránya.
57. A 14 évesnél idősebb férfi népességben az aktív keresők aránya.
58. A 14 évesnél idősebb női népességben az aktív keresők aránya.
59. Az aktív keresők és eltartottak között a mezőgazdaságiak aránya.
60. Az aktív keresők között a mezőgazdaságiak aránya.
61. Az aktív kereső férfiak között a mezőgazdaságiak aránya.
62. Az aktív kereső nők között a mezőgazdaságiak aránya.
63. A 18 évesnél idősebbek között a legalább éretségizettek aránya.
64. A 18 évesnél idősebb férfiak között a legalább érettségizettek aránya.
65. A 18 évesnél idősebb nők között a legalább érettségizettek aránya.
66. Az egész népesség által átlagosan elvégzett osztályszám.
67. A férfi népesség által átlagosan elvégzett osztályszám.
68. A női népesség által átlagosan elvégzett osztályszám.
69. A rádió előfizetők száma 1000 lakosra.
70. A TV előfizetők száma 1000 lakosra.
71. Az elítéltek száma 10 000 lakosra.

A változókat — ahol a népesség valamilyen formában szerepel — minden esetben a „jelenlevő népesség" szerint kell érteni, kivéve az állandó vándorlási különbözetet (27.), ahol az 1960-as és az 1969-es lakónépesség különbözetét osztották az 1960-as lakónépességgel.

Az időpontra vonatkozó változók minden esetben 1970. I. 1-re vonatkoznak, az időtartamra vonatkozók pedig — ha külön nem jelöltük — az 1970-es naptári évre.

A faktoranalizis módszerét nem ismertetjük részletesen, csak röviden utalunk a modellre:[3]

$$z_j = a_{j1}F_1 + a_{j2}F_2 + \cdots + a_{jm}F_m + U_j \qquad j = 1, \ldots, p$$

ahol p — a változók száma,

m — egy p-nél kisebb szám,

z_j — a j-ik változó standardizált értéke,

F_i — az i-ik faktor értéke,

a_{ji} — faktorsúlyok,

U_j — a z_j változó egyedi hibája.

A számításokat a KSH Számítástechnikai Igazgatóság IBM 370/155 típusú számítógépén végeztük. Kétféle programot is felhasználtunk, az egyik a BMD (Biomedical Computer Programs), a másik a SSP (Scientific Subroutine Package) programkönyvtár faktoranalizis programja.

Mindkét programot kipróbáltuk különböző matematikai korlátok mellett, ami minden alkalommal különböző számú faktort eredményezett. A számításokat úgy is elvégeztük, hogy kihagytuk azokat a változókat, amelyeknek adatsorai rövidebbek voltak 182-nél. Erre azért volt szükség, hogy ellenőrizzük, eltorzítják-e a faktorok struktúráját az ilyen változók.

Az alábbiakban azt az eredményt ismertetjük, amelyet a BMD-program adott 8 faktorral. Ezt tekintettük a legelfogadhatóbbnak, bár a többi eredmény is lényegileg ugyanazt tükrözi, és ellentmondás nincs közöttük.

A 8 faktor a változók halmazának teljes varianciájához a következő mértékben járul hozzá (rendre az I-től a VIII-ig): 31,7%, 14,9%, 6,6%, 5,9%, 4,2%, 3,0%, 2,8% valamint 2,2%.

Az egyes faktoroknál azokat a változókat soroljuk fel, amelynek meghatározásában az illető faktor 0,25 fölötti abszolút értékű faktorsúllyal vesz részt.[4] A változókat faktorsúlyaik abszolút értéke szerint

[3] A modell elméleti leírását lásd *Harman* (1970) és *Morrison* (1967), alkalmazását magyar nyelven többek között *Szabady B.* (1973) és *Szabady B.* (1975/a).

[4] A faktorsúlyok ugyanis úgy is felfoghatók, mint a változók és a faktorok közötti korrelációs együtthatók, amik viszont 182 mintaegyed esetén (grafikus interpoláció szerint) kb. 0,22 fölött tekinthetők szignifikánsnak 0,1%-os szinten. A faktormodell sajátosságai szerint természetesen minél közelebb esik egy faktorsúly ehhez a határhoz, annál kevésbé lehet tekintetbe venni. (Ugyanez az érték 45 tagú mintánál 0,465; 20-as mintánál pedig 0,652.)

soroljuk fel, vagyis aszerint, hogy az illető faktort milyen fontossági sorrendben határozzák meg:[5]

I. *faktor. Kulturáltsági-urbanizáltsági faktor.*

63.	A legalább érettségizettek aránya	0,9637
65.	A legalább érettségizett nők aránya	0,9596
64.	A legalább érettségizett férfiak aránya	0,9573
48.	A szennyvízelvezető csatornával ellátott lakások aránya	0,9489
49.	A lakáson belüli vízvezetékkel ellátott lakások aránya	0,9371
51.	Az 1 lakásos lakóépületek aránya	—0,9290
47.	Vízöblítéses WC-vel ellátott lakások aránya	0,9255
67.	A férfi népesség által átlagosan elvégzett osztályszám	0,9233
66.	Az egész népesség által átlagosan elvégzett osztályszám	0,9157
60.	Az aktív keresők között a mezőgazdaságiak aránya	—0,9115
62.	Aktív kereső nők között a mezőgazdaságiak aránya	—0,8978
68.	A női népesség által átlagosan elvégzett osztályszám	0,8939
59.	Aktív keresők és eltartottak között a mezőgazdaságiak aránya	—0,8900
43.	A személyi tulajdonú lakások aránya	—0,8731
61.	Aktív kereső férfiak között a mezőgazdaságiak aránya	—0,8667
70.	A TV előfizetők száma 1000 lakosra	0,8320
50.	Emeletes lakóépületek aránya	0,8164
36.	Elvált nők aránya	0,7284
10.	100 házas nőre jutó élveszületett gyermek	—0,6753
58.	A 14 évesnél idősebb női népességben az aktív keresők aránya	0,6673
46.	A gázzal ellátott lakások aránya	0,6528
28.	Népsűrűség	0,6303
14.	Az intézeti születések aránya	0,6178
4.	Az 1000 lakosra jutó halálozások száma	—0,6126
34.	Elvált férfiak aránya	0,6003
32.	A 60 évesnél idősebbek aránya	—0,5804
56.	A 14 évesnél idősebb népességben az aktív keresők aránya	0,5703
1.	Termékenységi hányados	—0,5511
45.	A villannyal ellátott lakások aránya	0,5427
35.	Hajadon nők aránya	0,5302
37.	Családháztartás az összes háztartás százalékában	—0,5127
26.	Tényleges szaporodás 1960—69, százalék	0,4889
52.	Alapozás nélküli vályog ... lakóépületek aránya	—0,4175
16.	A művi vetélések száma 1000 15—49 éves nőre	0,3977
38.	100 háztartásra jutó személy	—0,3882
29.	A külterületi népesség aránya	—0,3853
15.	A művi vetélések száma 100 élveszületésre	0,3810
27.	Állandó vándorlási különbözet 1960—69, százalék	0,3591
53.	A 10 000 lakosra jutó épített lakások száma	0,3370
19.	Első alkalommal megjelent terhesek az összes születések százalékában	0,3196
54.	A szocialista iparban dolgozó munkások átlagos havi keresete	0,2538

Az első, és így legfontosabb faktorban elsősorban a műveltségi, iskolázottsági szintet kifejező változók szerepelnek (63., 65., 64., 67., 66., 68., 70. és 69. változó[6]), emellett pedig azok, amelyek városias és iparosodott környezetre jellemzőek, tehát a jó kommunális ellátottságot (48., 49., 51., 47., 43., 50., 46., 45,. 52. és 53. változó) és a mezőgazdasági né-

5 Az egyes faktorok meghatározása és elemzése úgy történik, hogy a szignifikánsan pozitív faktorsúlyok esetén a faktor magas értéke az illető változó magas értékével jár együtt, a faktor alacsony értéke pedig ellenkezőleg. Negatív faktorsúlyok esetén a faktor magas értéke az illető változó alacsony értékével jár együtt és viszont.

6 A felsorolás itt és a továbbiakban a faktorsúlyok abszolút értéke szerint történik, a fontossági sorrend könnyebb áttekinthetősége végett.

pesség alacsony arányát (60., 62., 59. és 61.) mutatják. Ezek a változók hordozzák tehát a faktor lényegét (a 17 legnagyobb faktorsúly rájuk vonatkozik), tehát indokolt neki „kulturáltsági-városiasodottsági" elnevezést adni. 71 változónk halmazát illetően ez a jelenségkomplexum az, ami elsősorban megkülönbözteti az ország területi alapegységeit (a teljes variancia 31,7%-át ez magyarázza meg), tulajdonképpen a város-falu megkülönböztetésre szolgál. Ez az eredmény figyelemre méltó, de nem túlzottan meglepő.

Ezzel összhangban a városiasodással együttjáró demográfiai jellemzők is szerepelnek a faktorban: a viszonylag fiatal korösszetétel (4., 32.), a nagy népsűrűség, a magas tényleges szaporodás, a külterületi népesség alacsony aránya és a magas pozitív vándorlási különbözet.

A demográfiai változók következő csoportjába azok tartoznak, amelyeket nemcsak a városiasodást tükröző eredeti változók, hanem a demográfiai változók iménti csoportja is befolyásol: a válások nagy számával kapcsolatos mutatók (36., 34.,), a nők között az aktív keresők magas aránya (58.,), és a művi vetélések nagyobb gyakorisága (16., 15.). Ezek a változók viszont már többé-kevésbé közvetlenül befolyásolják a termékenységet, mégpedig negatív irányban. Ezt nemcsak a termékenységi hányados viszonylag magas faktorsúlya (—0,5511) mutatja, hanem a termékenység egyéb, közvetett mutatói is (10., 37., 38.). Figyelemre méltó, hogy a nyers születési arányszám itt nem szerepel, mivel a korösszetétel is erősen befolyásolja, és ezért nem tekinthető város-falu megkülönböztetésre alkalmas mutatónak.

Az egyéb — kisebb súlyú — változók csak az eddigi képet egészítik ki.

A faktor értékei a XIV. ábrán láthatók közigazgatási egységenként. A városok túlnyomó része a felső ötödbe tartozik, és az iparilag fejlettebb járások faktorértékei is magasak. A faktor legalacsonyabb értékei az Alföldön és a Dunántúl déli-délnyugati részén találhatók. (Az egyes faktorok esetén a 3 legmagasabb, illetve legalacsonyabb faktorértékkel rendelkező területi egység a 2. táblán látható.)

II. *faktor. Termékenységi faktor.*

39.	100 családra jutó 15 évesnél fiatalabb gyermek	0,8370
31.	0—14 évesek aránya	0,8033
3.	Az 1000 lakosra jutó élveszületések száma	0,7889
42.	100 szobára jutó lakó	0,7362
1.	Termékenységi hányados	0,6798
10.	100 házas nőre jutó élveszületett gyermek	0,6486
69.	A rádió előfizetők száma 1000 lakosra	—0,5973
40.	100 lakott lakásra jutó lakó	0,5378
32.	A 60 évesnél idősebbek aránya	—0,5327
38.	100 háztartásra jutó személy	0,4918
33.	Nőtlen férfiak aránya	0,4739
15.	A művi vetélések száma 100 élveszületésre	—0,4452
7.	Az élveszületési sorrend átlaga	—0,4435
6.	A szülő nők átlagéletkora	0,4317
2.	Az 1000 lakosra jutó házasságkötések	0,4057

4. Az 1000 lakosra jutó halálozások	—0,3561
35. Hajadon nők aránya	0,3547
30. 1000 férfira jutó nő	—0,3478
44. Az 1899 előtt épített lakások aránya	—0,3068
37. Családháztartás az összes háztartás százalékában	0,2963
70. A TV előfizetők száma 1000 lakosra	—0,2803
16. Az 1000 15—49 éves nőre jutó művi vetélések száma	—0,2687
34. Elvált férfiak aránya.	—0,2675

Ez a faktor szinte kizárólag a termékenységet közvetlenül vagy közvetve tükröző változókat tartalmazza. Ezek között meglepő a születési átlagsorrend negatív súlya, de ez vagy a véletlennek, vagy a rövid adatsorból származó pontatlanságnak (csak megyékre és megyei városokra voltak adataink), vagy a számítási módszerből eredő pontatlanságnak (korcsoportos adatokból súlyozott átlagolással számítottuk ki) tulajdonítható.

A nőtlen férfiak és hajadon nők nagyobb aránya a 15 évesnél idősebbek között későbbi házasságkötési korra utal, de érdekes, hogy ez intenzívebb házasságkötési mozgalommal párosul (2. változó: 0,4057).

A faktorra jellemző a művi vetélések alacsonyabb súlya is.

Ez tehát viszonylag autonóm termékenységi faktornak tűnik, változói között ugyanis nem nagyon találunk olyant, amelyet „ok"-ként tételezhetünk fel, esetleg a későbbi (megfontoltabb?), de intenzív házasságkötési mozgalomra és a viszonylag kevesebb válásra (34.) gyanakodhatunk, tehát a viszonylag szilárd házasságokra. Ez azonban nem túl meggyőző, mert a szóbanforgó faktorsúlyok igen alacsonyak.

A kevesebb művi vetélést sem érezzük „végső oknak", inkább a magasabb termékenységgel társult jelenségnek tekintjük.

Elgondolkoztató viszont a rádió és TV előfizetők negatív faktorsúlya. Ez esetleg azt sugallná, hogy a tömegtájékoztató eszközöknek önálló termékenység-csökkentő hatásuk van, függetlenül a kultúra egyéb tényezőitől, melyek az I. faktorban szerepeltek.

A XV. ábrán látható, hogy a termékenységi faktor értéke az északkeleti országrészben és az Észak-Dunántúl egyes vidékein a legmagasabb, míg az alacsonyabb értékek a Dél-Alföldön, északon Heves megye központtal, valamint a Balatontól délre fordulnak elő összefüggő területen.

A következőkben néhány faktor elnevezésénél jobb híján a „deviancia" kifejezést fogjuk használni. A humán tudományokban ennek használata általában elég bizonytalan, és többnyire nem állja meg a helyét. Ha egyidejűleg „pejoratív" és „általánostól eltérő" értelmet tulajdonítanak neki, az ellentmondásos, hiszen nem minden szempontból mondható a népesség többségének viselkedése normálisnak. Az ellentmondás abból fakad, hogy egy szubjektív és egy objektív kritériumot egyesítenek egy jelzőben. Társadalmi jelenségeket illetően ugyanis a „pejoratív" mindig egy konkrét osztálynak vagy rétegnek egy adott korban kialakult véleményét tükrözi. Ez egyrészt nem biztos, hogy egyezik más rétegek véleményével, másrészt időben is változik. Ha viszont objektív mércét próbálunk keresni, akkor pontosan

megszabhatjuk az átlagostól való eltérésnek azt a határát, ahol a deviáns kezdődik, de ez túl általános, hiszen ilymódon minden létező ismérv szerint találhatunk „deviáns szubpopulációkat", így azonban a szó jelentése elveszti minőségi tartalmát, és azt a pejoratív hangsúlyt, amit általában tulajdonítanak neki.

Ezért a következőkben csak azt a magatartást nevezzük deviánsnak, amely a „természetes" reprodukciót csökkenti. Az ide sorolt magatartásformákat természetesen nem nevezhetjük egyértelműen társadalmilag károsnak, hiszen a reprodukció minden áron való növelése nem általánosan elfogadott társadalmi cél.

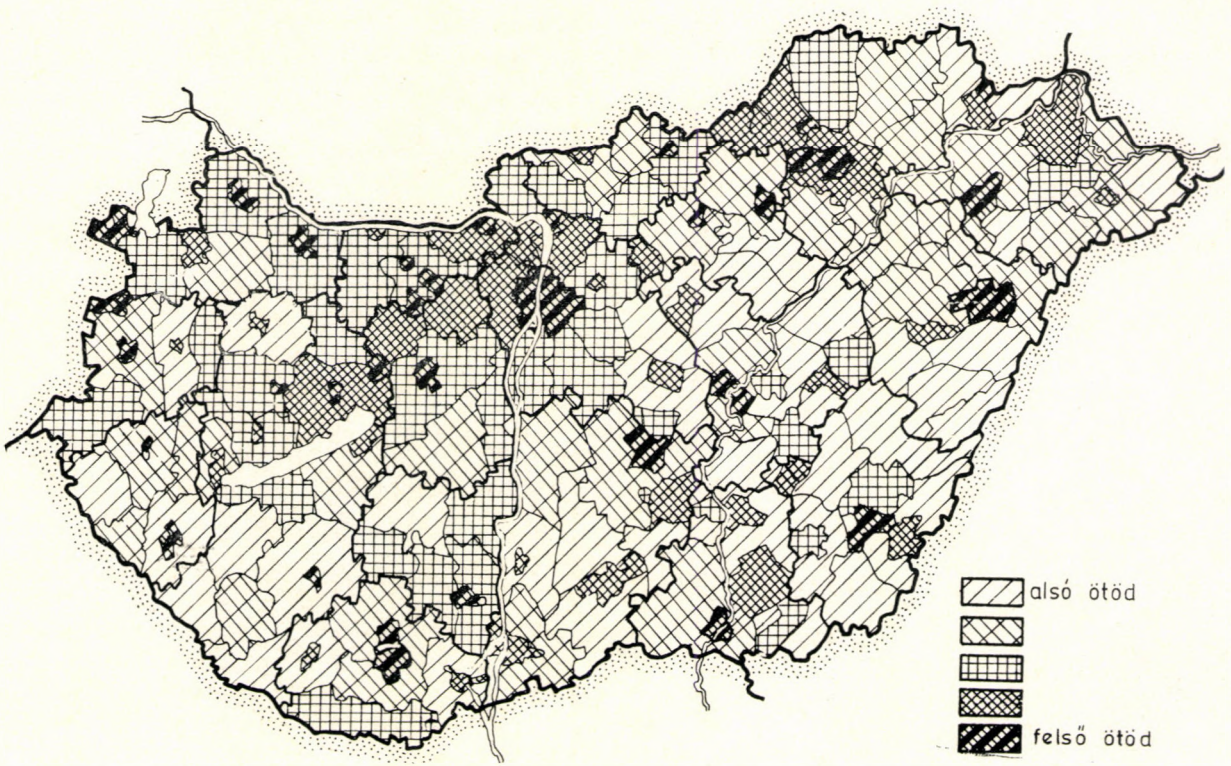
III. *faktor.*

9. A házasságon kívüli születések aránya	0,8766
13. A 2500 g alatti újszülöttek aránya	0,7762
6. A szülő nők átlagéletkora	—0,6051

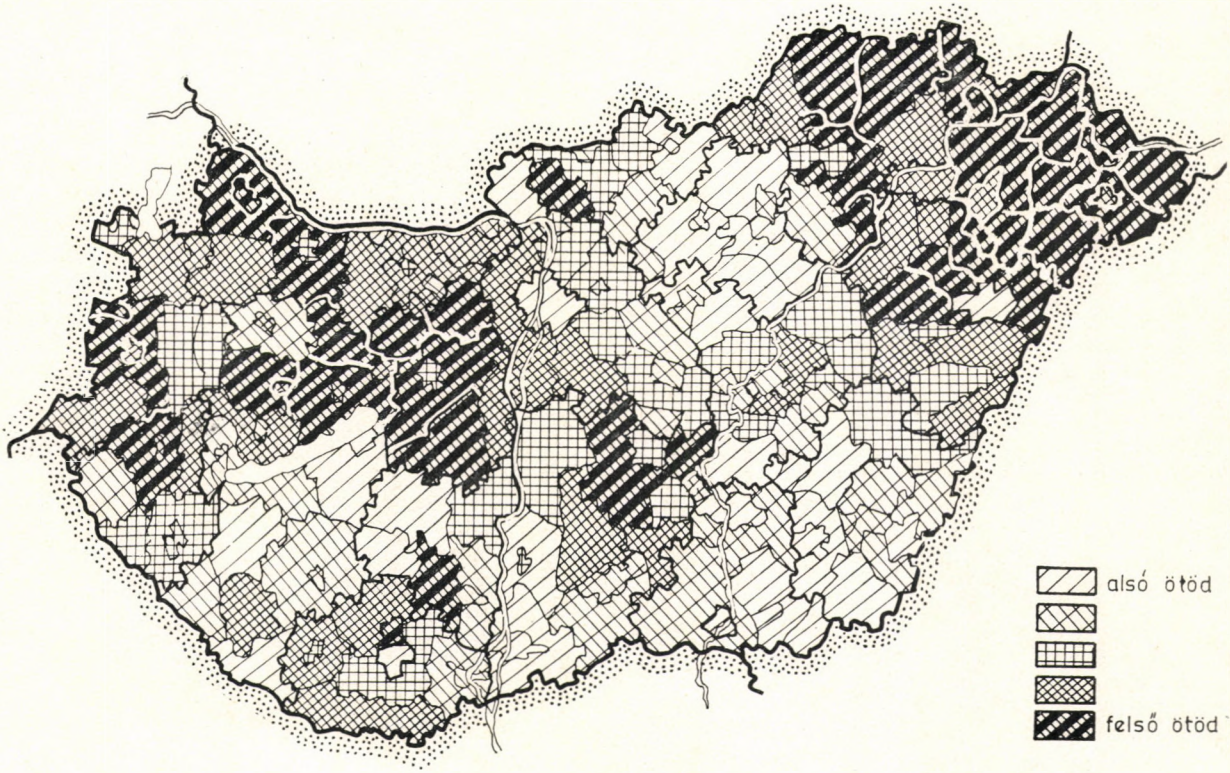
2. Az egyes faktorok legnagyobb és legkisebb értékeit mutató területi egységek
Территориальные единицы, показывающие максимальные и минимальные значения отдельных факторов
Regional units showing the highest and lowest scores of the individual factors

Faktor (1)	Az egyes területi egységeknek a területi egységek rangsorában elfoglalt helye (2)					
	1.	2.	3.	180.	181.	182.
I.	Veszprém	Duna-újváros	Lenin-város	— Török-szent-miklósi j.	Nagy-kanizsai j.	Hevesi j.
II.	Kisvárdai j.	Nyírbátori j.	Bakta-lórántházi j.	— Csongrád	Makó	Orosháza
III.	Mohács	Sásdi j.	Szigetvári j.	— Sárvári j.	Cell-dömölki j.	Kapuvári városi körzet
IV.	Kecske-méti j.	Kiskun-félegyházi j.	Kiskőrösi j.	— Salgó-tarjáni j.	Füzes-abonyi j.	Vásáros-naményi j.
V.	Budapest	Dabasi j.	Budai j.	— Zala-egerszeg	Nagy-kanizsa	Kőszeg
VI.	Szigetvári j.	Vásáros-naményi j.	Keszthely	— Tata-bánya	Komló	Oroszlány
VII.	Lenin-város	Szekszárd	Duna-újváros	— Túrkeve	Tatai j.	Hódmező-vásárhely
VIII.	Budapest	Sásdi j.	Szigetvári j.	— Váci j.	Dabasi j.	Hatvani városi körzet

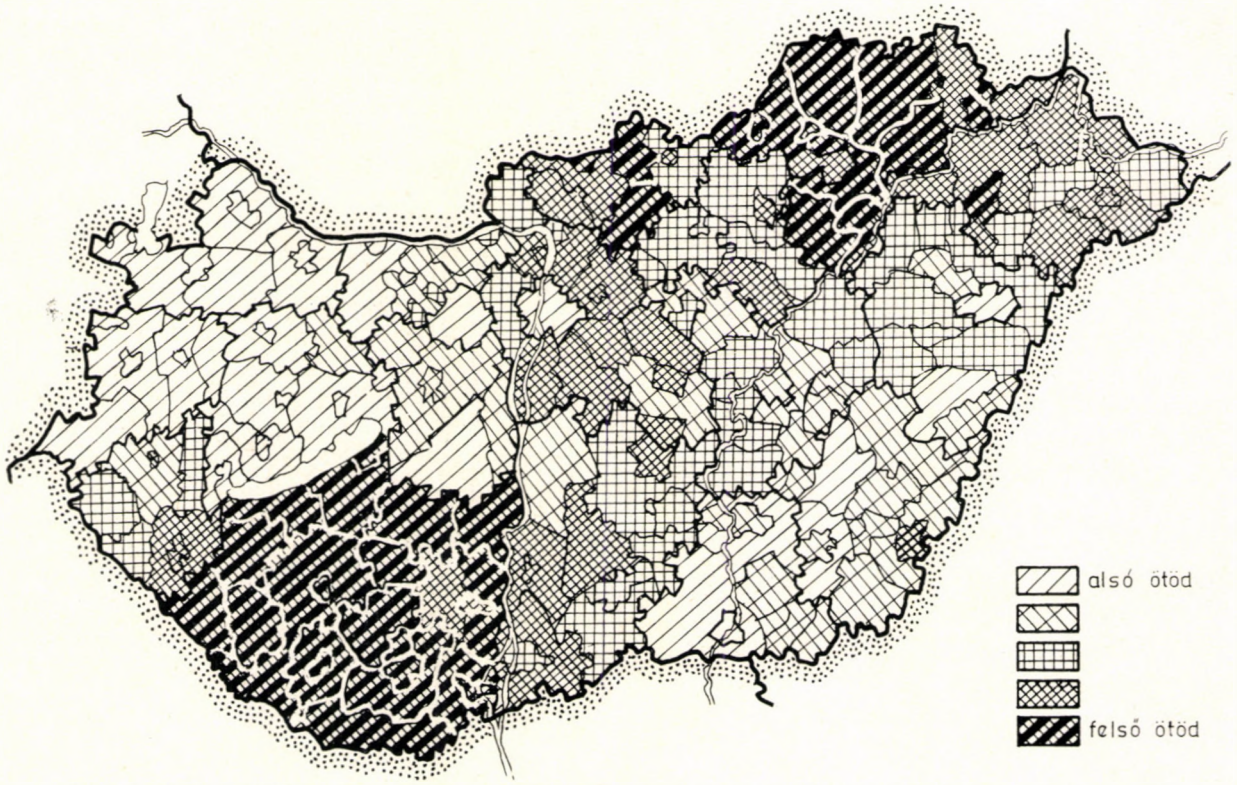
Горизонтальная графа: (1) Фактор; (2) Место отдельных территориальных единиц в порядке территориальных единиц
Вертикальная графа: j. = район
városi körzet = городская зона
Heading: (1) Factor; (2) Place of the individual regional units in the order of regional units
Lateral text: j. = district; városi körzet = reral zone in the vicinity of a town

XIV. Az első faktor becsült értékei közigazgatási egységenként
Оценные значения первого фактора по административным единицам
Estimated scores of the first factor by administrative units

XV. A második faktor becsült értékei közigazgatási egységenként
Оцененные значения второго фактора по административным единицам
Estimated scores of the second factor by administrative units

XVI. A harmadik faktor becsült értékei közigazgatási egységenként
Оцененные значения третьего фактора по административным единицам
Estimated scores of the third factor by administrative units

33.	Nőtlen férfiak aránya	—0,5571
71.	Az elítéltek száma 10 000 lakosra	0,5545
35.	Hajadon nők aránya	—0,4659
12.	A 2000 g alatti újszülöttek aránya	0,4001
46.	Gázzal ellátott lakások aránya	—0,3748
14.	Az intézeti szülések aránya	—0,3049
22.	A jelentkezett új szifiliszes és gonorrheás betegek száma 100 000 lakosra	0,2701
16.	Az 1000 15—49 éves nőre jutó művi vetélések száma	0,2641

A faktor kifejezett elnevezésétől eltekintünk, mert mint *Frane* és *Hill* (1976) írja, ha nem találunk elég könnyen jó elnevezést, akkor inkább ne is keressünk. Egyébként leginkább az „utódok elhanyagolásának devianciája" nevet adhatnánk neki. A meggondolatlan, nem várt terhességeket tükrözi ugyanis a sok házasságon kívüli születés, az alacsony anyai átlagéletkor (6.), a sok korai házasság (33., 35.), mindezekkel társulva az intézeti szülések alacsony aránya, a nemi betegségek terjedése (22.) és a viszonylag sok művi vetélés. Mint végső eredmény jelenik meg a sok kis súlyú újszülött.

A képet kiegészíti az elítéltek nagyobb aránya, ami már ennél a faktornál is azt sugallja, hogy negatív jelenségek társadalmi téren is könnyen járhatnak együtt, még akkor is, ha látszatra nincs közöttük okozati összefüggés.

A faktor területi elterjedése nagyon szabályos (XVI. ábra). A legmagasabb értékek az ország déli-délnyugati és északkeleti részén találhatók, míg a legalacsonyabbak északnyugaton és délkeleten.

IV. *faktor. Az ökológiai kudarcba átcsapó deviancia faktora.*

24.	A 100 000 lakosra jutó öngyilkosságok száma (1967—69)	0,8698
23.	A 100 000 lakosra jutó öngyilkosságok száma (1970—71)	0,8178
45.	Villanyvezetékkel ellátott lakások aránya	—0,6563
17.	Az orális fogamzásgátlást használó nők aránya	0,6509
52.	Alapozás nélküli vályog ... lakóépületek aránya	0,6423
40.	100 lakott lakásra jutó lakó	—0,6244
41.	1 szobás lakások aránya	0,6165
38.	100 háztartásra jutó személy	—0,5930
29.	A külterületi népesség aránya	0,5864
21.	A nyilvántartott szifiliszes betegek száma 100 000 lakosra	0,5830
16.	Az 1000 15—49 éves nőre jutó művi vetélések száma	0,5421
15.	A 100 élveszületésre jutó művi vetélések száma	0,5111
34.	Elvált férfiak aránya	0,5036
36.	Elvált nők aránya	0,4496
5.	A 10 000 házas nőre jutó válások száma	0,4369
37.	Családháztartás az összes háztartás százalékában	0,3414
14.	Az intézeti szülések aránya	0,3272
44.	Az 1899 előtt épített lakások aránya	0,2854
33.	Nőtlen férfiak aránya	—0,2742
2.	Az 1000 lakosra jutó házasságkötések száma	0,2672
61.	Az aktív kereső férfiak között a mezőgazdaságiak aránya	0,2660
69.	A rádió előfizetők száma 1000 lakosra	0,2612

Ebben a faktorban a reprodukcióval kapcsolatos szinte valamennyi „deviancia" együtt látható. Kétségkívül a két öngyilkossági változó dominál (24., 23.), de nagyon jelentős a szerepe az orális fogamzásgátlásnak (17.) és a művi vetéléseknek is (16., 15.). Az előbbivel lehet

elsősorban kapcsolatban a nemi betegségek nagy száma (21.)[7], az összes eddigivel összhangban és valószínűleg kölcsönhatásban pedig a sok válás (34., 36., 5.).

Úgy tűnik tehát, hogy ezek a jelenségek, legalábbis tömeges előfordulás esetén valahol a felszín alatt összefüggenek. Az elnevezésben az ökológiai kudarc kifejezést az indokolja, hogy a népesség tettlegesen előidézi felnőtt és méhen belüli fejlődésben levő tagjai elpusztulását (öngyilkosság és művi vetélés), az élet továbbadására hivatott alapegység, a család gyakran formálisan is fölbomlik, és a szexuális tevékenység egyre határozottabban elválik termékenységi funkciójától (orális fogamzásgátlás, nemi betegségek, művi vetélések).

Rendkívül figyelemreméltó, hogy mindezek a változók, melyeket első látásra akár urbanizációs kísérő jelenségeknek is nevezhetünk (az egyszerű korrelációs együtthatókat szemlélve mindenképpen!), egyébként alacsony kommunális ellátottságot tükröző változókkal társulnak (45. negatív előjellel, 52., 41., 29., 24.). Emellett viszonylag ritka, felbomlófélben levő mezőgazdasági népességről van szó (40., 38., 37.). Ezzel összhangban van a faktor területi elterjedése is (XVII. ábra). A legnagyobb értékek a Duna-Tisza közén és az azzal szomszédos alföldi területeken találhatók. Innen távolodva a faktor értéke általában csökken, az északi területeken és a Dunántúl nyugati részén a legalacsonyabb.

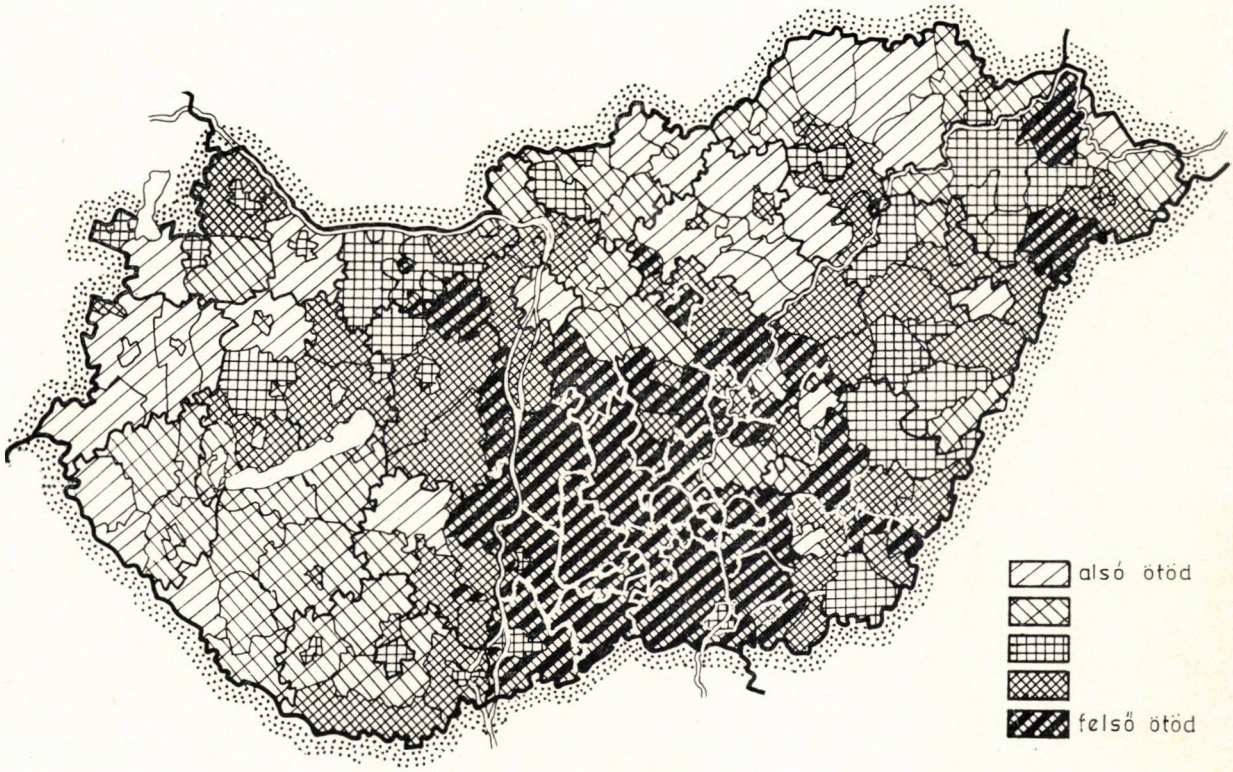
V. *faktor.*

25.	A 100 000 lakosra jutó öngyilkossági kísérletek száma	0,7270
5.	A 10 000 házas nőre jutó válások száma	0,6468
12.	A 2000 g alatti újszülöttek aránya	0,6465
27.	Állandó vándorlási különbözet 1960—69, százalék	—0,3266
34.	Elvált férfiak aránya	0,3215
11.	Az 1000 élveszülöttre jutó 1 éven aluli meghaltak	0,3050
26.	Tényleges szaporodás 1960—69, százalék	—0,2967
18.	Az 1 körzeti orvosra jutó átlagos napi forgalom	0,2896
36.	Elvált nők aránya	0,2633
28.	Népsűrűség	0,2622
52.	Alapozás nélküli vályog ... lakóépületek aránya	—0,2547

Ezt a faktort sem lehetne könnyen elnevezni, ezért eltekintünk tőle. Tulajdonképpen csak három változónak van igazán jelentős súlya, így nyilván ezek hordozzák a faktor lényegét: az öngyilkossági kísérletek, a válások és a 2000 g alatti újszülöttek nagy aránya. A faktor által tükrözött jelenséget nem könnyű megtalálni.

Az bizonyos, hogy az öngyilkosság és az öngyilkossági kísérlet alapvetően különböző természetűek. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a kísérleteknek általában egy bizonyos része sikerül, hiszen már a köztük levő egyszerű korrelációs együttható sem utal szignifikáns kapcsolatra: 0,1977 (23. változó) és 0,2087 (24. változó), ami még 10%-os szinten sem szignifikáns (44 elemű adatsorokról van szó). Így aztán az sem véletlen, hogy különböző faktorban szerepelnek. Bár a

[7] Az orális fogamzásgátlás és a nemi betegségek terjedése közötti összefüggésről lásd: IPPF Medical Bulletin (1970).

XVII. A negyedik faktor becsült értékei közigazgatási egységenként
Оцененные значения четвертого фактора по административным единица·
Estimated scores of the fourth factor by administrative units

válások és az elváltak száma szignifikánsan korrelál egymással (0,6473 ill. 0,6051 a korrelációs együttható), mégis az előbbi uralkodik ebben a faktorban, míg a IV. faktorban egyforma súllyal szerepelnek. A válások változója az aktuális éves jelenséget tükrözi, míg az elváltak aránya nemcsak ennek az évek során kumulálódott értéket, hanem közvetve az újraházasodás hatását is magán viseli. Tehát úgy tűnik, hogy a válás, mint aktuális jelenség és az öngyilkossági kísérletek között összefüggés van — ugyanaz a faktor okozza mindegyiket — és ennek a jelenségnek velejárója a nagyon kis súlyú (2000 g alatti) újszülöttek viszonylag nagyobb aránya. Azonban ennek alapján tetszetős következtetések levonásától tartózkodni kell, amíg a jelenséget alaposabban meg nem vizsgáltuk, illetve amíg a társtudományok szemügyre nem vették.

A többi változó az így kialakult képet csak kiegészíti, de nem módosítja. Figyelemre méltó a csecsemőhalandóság jelenléte a faktorban, ami nyilván a kis súlyú újszülöttek miatt van.

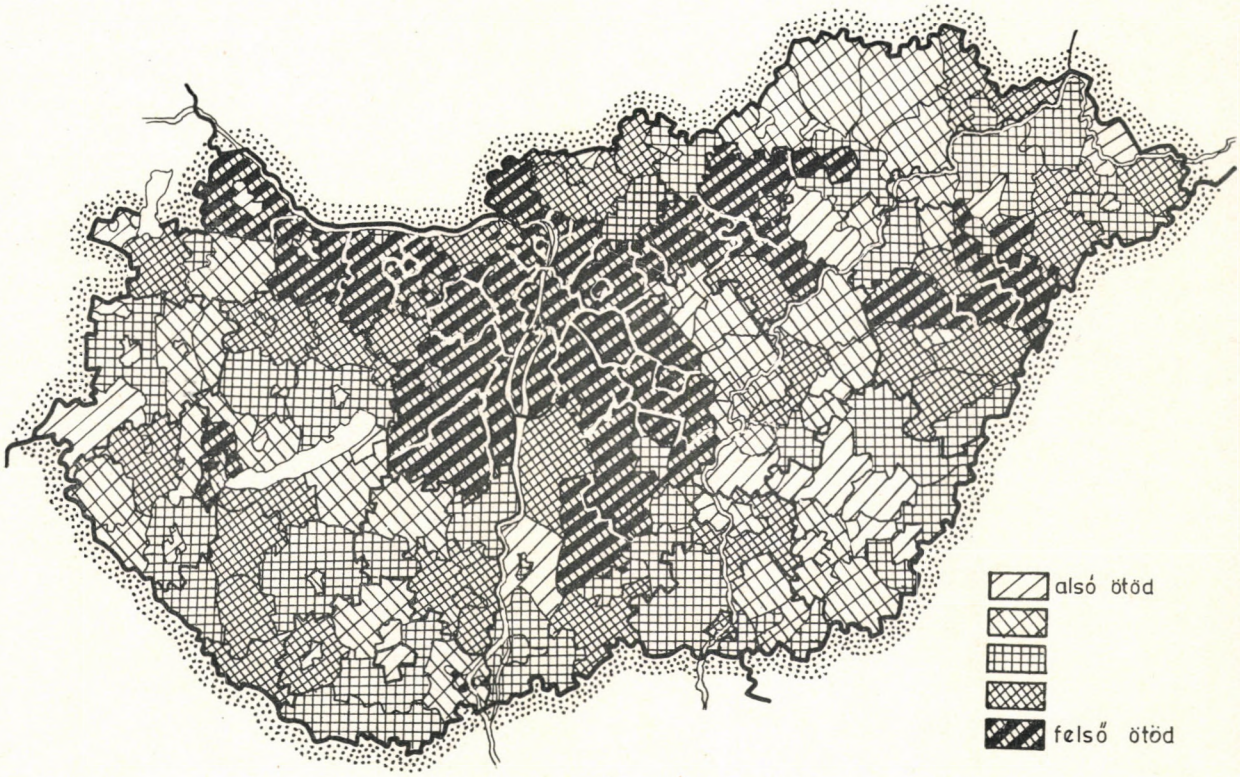
A faktor értéke az ország középső részén és az azzal határos területeken magas (a legkiemelkedőbb Budapesten), a fővárostól távol eső kisvárosokban pedig a legalacsonyabb (XVIII. ábra).

VI. *faktor. A nemi arány faktora.*

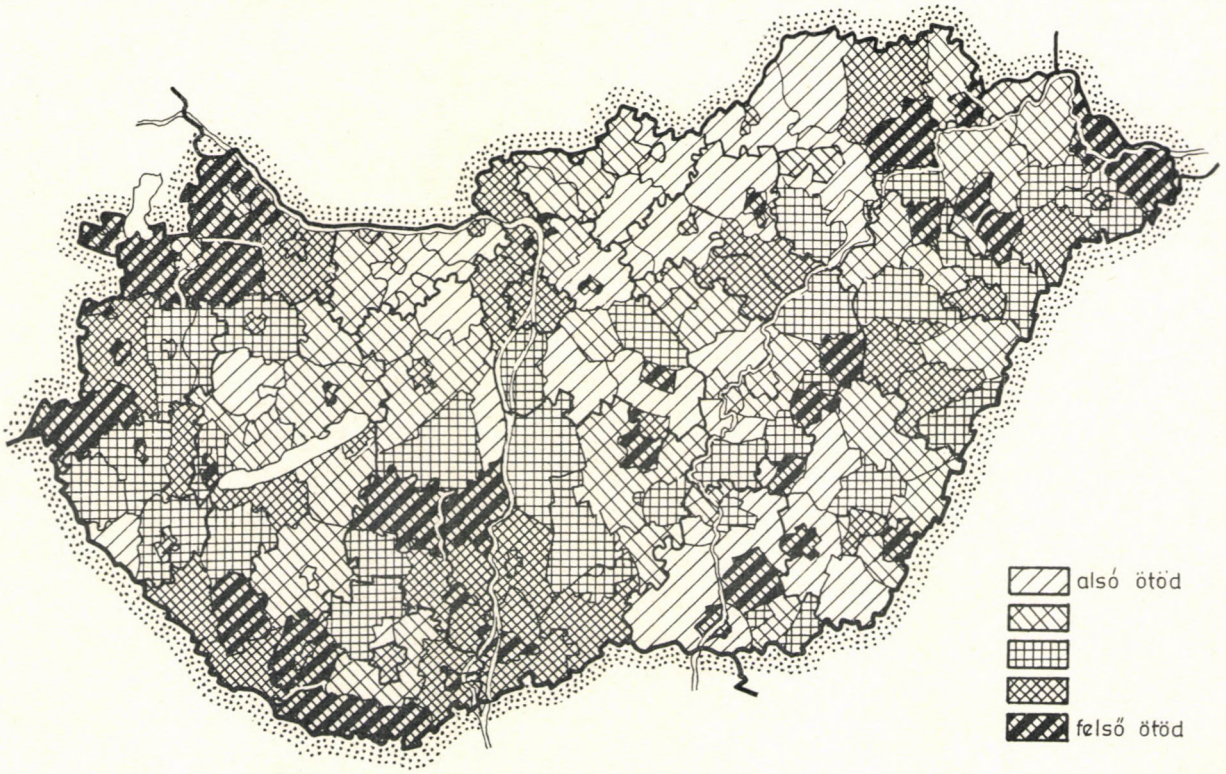
30. 1000 férfira jutó nő	0,6053
37. Családháztartás az összes háztartások százalékában	—0,5909
32. A 60 évesnél idősebbek aránya	0,4421
54. A szocialista iparban dolgozó munkások átlagos havi keresete	—0,4284
71. Az elítéltek száma 10 000 lakosra	0,4237
35. Hajadon nők aránya	0,4000
4. Az 1000 lakosra jutó halálozások száma	0,3850
31. A 0—14 évesek aránya	—0,3698
39. 100 családra jutó 15 évesnél fiatalabb gyermek	—0,3079
44. Az 1899 előtt épített lakások aránya	0,2889
38. 100 háztartásra jutó személy	—0,2748

A faktor — úgy tűnik — csak a nemi arányt és annak kísérőjelenségeit tükrözi. Az 1000 férfira jutó nők változójának magas faktorsúlya erős nőtöbbletet jelez, méghozzá — mivel a jelenlevő népesség alapján számítjuk ki, a férfi munkaerő állandó vagy ideiglenes, de mindenképpen tartós eltávozására utal. Az átlagos munkabér ugyanezeken a területeken nagyon alacsony (faktorsúly: —0,4284), ami megmutatja a munkaerő (elsősorban természetesen a férfiak) elvándorlásának az okát: ipari munkaalkalmakban szegény, inkább olcsó munkaerőt igénylő területekről van szó, amelyeket a szakképzett, igényesebb munkára, vagy magasabb fizetésre törekvők kénytelenek — ideiglenesen vagy végleg — elhagyni. Ezt illusztrálja a XIX. ábra is: a faktor értéke elsősorban az ország távolabbi, kevésbé iparosodott járásaiban magas, a leggyorsabban fejlődő városokban pedig a legalacsonyabb.

A nagy nőtöbblet és a munkaképes korú férfiak hiányának kísérőjelenségei a kevés családháztartás, a sok hajadon nő, az öregek magas és a fiatalok alacsony aránya, ennek következtében a magas halálozási ráta, valamint az, hogy alacsony a 100 háztartásra jutó személyek és a 100 családra jutó 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma.

XVIII. Az ötödik faktor becsült értékei közigazgatási egységenként
Оцененные значения пятого фактора по административным единицам
Estimated scores of the fifth factor by administrative units

XIX. A hatodik faktor becsült értékei közigazgatási egységenként
Оцененные значения шестого фактора по административным единицам
Estimated scores of the sixth factor by administrative units

A faktorban szereplő változók összefüggése azonban nem minden esetben egyértelmű. A nőtöbblet, a családháztartások alacsony aránya valamint az idős korösszetétel nemcsak a gazdaságilag elmaradott vidékek jellemzője lehet, hanem olyan városoké is, ahol a lakosság öregedését és az ennek nyomán kialakult nőtöbbletet a bevándorlás nem tudja kellően ellensúlyozni. Ezt mutatja, hogy a XIX. ábrán nagyon sok városnak is magas faktorértéke van.

VII. *faktor. A gazdasági fejlettség faktora.*

57.	A 14 évesnél idősebb férfi népességben az aktív keresők aránya	0,8073
56.	A 14 évesnél idősebb népességben az aktív keresők aránya	0,7342
58.	A 14 évesnél idősebb női népességben az aktív keresők aránya	0,5333
26.	Tényleges szaporodás 1960—69, százalék	0,5102
27.	Állandó vándorlás 1960—69, százalék	0,4751
30.	1000 férfira jutó nő	—0,3881
4.	Az 1000 lakosra jutó halálozások száma	—0,3490
20.	Első alkalommal bemutatott csecsemők az élveszületések százalékában	0,3446
69.	A rádió előfizetők száma 1000 lakosra	—0,3391
32.	60 évesnél idősebbek aránya	—0,3117
44.	1899 előtt épített lakások aránya	—0,2854
37.	Családháztartás az összes háztartás százalékában	0,2674
29.	A külterületi népesség aránya	0,2642
50.	Emeletes lakóépületek aránya	0,2540

Ebben a faktorban gyűltek össze azok a változók, amelyek a gazdaság élénkségét, a terület gazdasági vonzerejét fejezik ki. A népesség gazdasági aktivitását kifejező változók dominálnak, ezt a képet egészítik ki az intenzív bevándorlást, a munkaképes korúak és a férfiak kedvező arányát kifejező változók.

A faktor demográfiai szempontból érdektelen, ezért területi alakulását nem közöljük.

VIII. *faktor. Deviancia a korszerű szexuális élet irányában.*

22.	A jelentkezett új szifiliszes és gonorrheás betegek száma 100 000 lakosra	0,7314
17.	Orális fogamzásgátlást használó nők aránya	0,5062
16.	Az 1000 15—49 éves nőre jutó művi vetélések száma	—0,4075
41.	1 szobás lakások aránya	—0,3324
15.	A 100 élveszületésre jutó művi vetélések száma	—0,2611
7.	Az élveszületési sorrend átlaga	0,2539
71.	Az elítéltek száma 10 000 lakosra	0,2512

A faktorban három jelenség sokatmondóan társul egymással. Ellentétben a IV. faktorral az orális fogamzásgátlás itt a művi vetélésekhez képest ellentétes előjellel szerepel, ami azt jelenti, hogy míg ott egymást erősítve jelennek meg, itt az orális fogamzásgátlás a közelmúltban propagált célját tölti be: konkurál a művi vetélésekkel, részt vesz azok visszaszorításában. Mindezzel viszont együtt jár a nemi betegek nagy száma, amit már a IV. faktornál is megfigyeltünk, de míg ott a nemi betegségek előfordulása (prevalenciája), addig itt az újonnan megbetegedettek nagy száma (incidenciája) szerepel. Az okozati

összefüggés itt is nyilvánvaló, ha utalunk a már idézett IPPF jelentésre[8].

A területi eloszlás érdekes (XX. ábra). A legmagasabb érték Budapesté, ami érthető, de ezenkívül a legmagasabb értékek a Dunántúl nyugati felén, és a Duna mentén, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében találhatók. A legalacsonyabb értékek pedig Pest, Nógrád és Heves megyében, valamint az Alföld északkeleti részén találhatók.

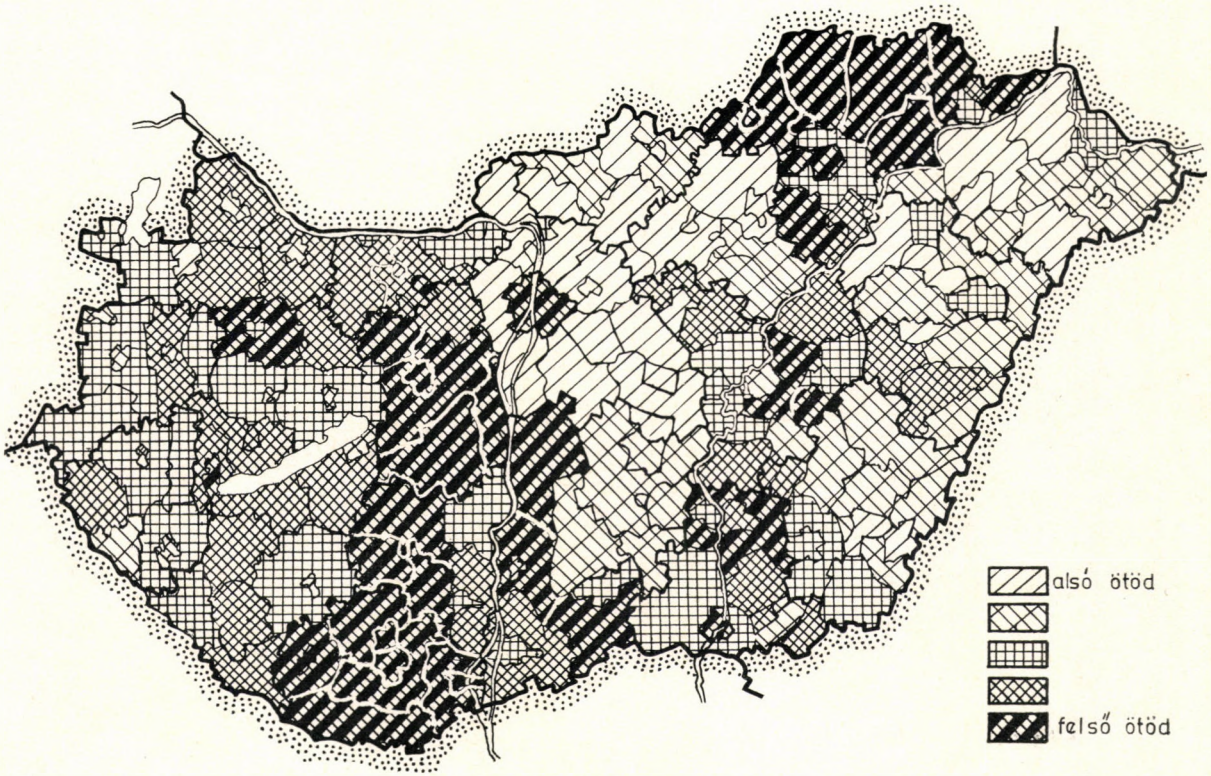
* * *

Mint már utaltunk rá, különböző induló feltételekkel többféle faktormegoldást is kaptunk, melyek közül az imént ismertetettet találtuk a legjobbnak. A különböző eredmények nem mondanak ellent egymásnak, hanem a leglényegesebb szempontból hasonlóak. Ugyanazok a faktorok szerepelnek általában minden megoldásban, csak természetesen hol több, hol kevesebb. Amikor a korlát változtatásával a faktorok számát csökkentettük, általában a sorrendben hátrább levő faktorok tűntek el előbb, vagy közülük kettő összeolvadt, esetleg egy olvadt két másikba. A faktorok sorrendje néha változott, de az első két faktoré egyszer sem, a következő kettőé is ritkán. Ha kihagytuk azokat a változókat, amelyek adatsora 182-nél rövidebb, tehát 20; 24 vagy 44 tagú, akkor azok a faktorok, amelyeket nagyrészt ezek hordoztak eltűntek, vagy némileg módosultak. A többi faktor ilyenkor is változatlan maradt. Megoldásunk tehát a matematikai feltételekből eredő ingadozásnak nincs kitéve.

Az ismertetett megoldás „szomszédos" megoldásaira, tehát az ugyanezen 71 változóra kapott 9 illetve 7 faktoros megoldásokra még annyiból érdemes figyelmet szentelni, hogy a 9 faktoros megoldásban az itteni VII. faktor szerepelt két külön faktorban: az egyik tényleges szaporodásra és a bevándorlásra épült, tehát a gazdasági prosperitás faktora volt, a másik pedig a gazdaságilag aktívak arányára — az előbbi folyamatot, az utóbbi állapotot tükröz. Mivel számunkra a két faktor külön sem mondott volna többet, mint együtt, összeolvadásukat elfogadtuk. A 7 faktoros megoldásban viszont a VIII. faktor változói beolvadnak elsősorban a III. faktorba, másodsorban az V-be, anélkül, hogy a közöttük fennálló jellegzetes összefüggést továbbvinnék. Ezen információvesztés elkerülése végett a 7 faktoros megoldást már szűknek találtuk.

A faktoranalizissel kapott megoldásnál felmerülhet, hogy az eredmény megfelelően tükrözi-e a valóságot, a véletlen hatások, vagy esetleg a gépi program sajátosságai vagy hibái következtében nem kaptunk-e látszatmegoldást? Ez ellen nemcsak az szól, hogy maguk a faktorok könnyen értelmezhetők, és elméletileg elfogadhatók, hanem az is, hogy a térképen a faktorok alakulása meglehetősen szabályos, a szomszédos területi egységek faktorértékei hasonlóak. Ez mindenképpen azt mutatja, hogy a faktorok objektív jelenségeket tükröznek.

8 IPPF Medical Bulletin (1970).

XX. A nyolcadik faktor becsült értékei közigazgatási egységenként
Оцененные значения восьмого фактора по административным единицам
Estimated scores of the eighth factor by administrative units

Azután, hogy a faktorok minőségi hátterét sikerült felderíteni, milyen törvényszerűségeket állapíthatunk meg az általunk kutatott jelenségek között?

A faktorok alapján négy jelenségcsoportot különíthetünk el:

— a gazdasági fejlettséget,

— a kulturáltságot,

— a termékenységgel és a reprodukcióval összefüggő „devianciát" tükröző jelenségek csoportját, és

— a termékenységet.

A jelenségcsoportok közötti összefüggést akkor nevezzük elsődlegesnek, ha alapvető változóik egyaránt nagy súllyal szerepelnek ugyanabban a faktorban, másodlagos a hatás akkor, ha a kettő közül az egyiknek a változói hiányosan, vagy határozottan kisebb súllyal szerepelnek a közös faktorban, mint a másikéi.

A gazdasági fejlettség alapvetően elkülönül a másik három jelenségcsoporttól, és lényegileg a VII. faktorba tömörül. Ez egyúttal azt is mutatja, hogy változóink között a szórás megmagyarázásában viszonylag jelentéktelen szerepe van. Másodlagos hatása van a műveltségi jelenségcsoportra (I. faktor), de se a termékenységgel, se a különböző „devianciákkal" nincsen kimutatható okozati kapcsolata — legalábbis a jelenlegi magyar regionális szubpopulációk összehasonlításakor, és modellünk eszközeinek birtokában nem tételezhetjük fel. Ez természetesen nem bizonyítja azt, hogy más szemlélettel, más populációkban, vagy esetleg családok közötti összehasonlításban a gazdasági „fejlettségnek" ne lehetne összefüggése a termékenységgel.

Mi befolyásolja tehát a termékenységet?

Eredményeinkből egyértelmű, hogy a termékenység csak két faktorban szerepel, az I-ben és a II-ban. A II. faktor kimondottan „öncélú" termékenységi faktor. Mivel a termékenységi hányados súlya itt a legmagasabb, és ezen kívül is szinte csak termékenységet tükröző változók találhatók benne, azt mondhatjuk, hogy a termékenységet — legalábbis változóink tükrében — elsősorban nem külső, hanem belső, mindeddig megmagyarázatlan jelenségek irányítják, melyek nincsenek kapcsolatban sem a gazdasági fejlettséggel, sem a műveltséggel, sem a „devianciákkal" (bár az utóbbiak másodlagos hatása valamelyest kimutatható). A termékenységet alapvetően meghatározó tényező így tulajdonképpen kicsúszott a kezünkből: a mai magyar regionális szubpopulációk között olyan különbségek vannak ezen a téren, amelyek elsődleges okát nem ismerjük. Tovább lépni talán ezen szubpopulációk biológiai (esetleg pszichológiai) vizsgálatával lehetne. Elképzelhető, hogy olyan öröklött tulajdonságról van szó, amely az általunk vizsgált felszíni jelenségekkel nem függ össze.

Azonban mégsem veszett kárba minden igyekezetünk. Az I. faktorban a II-énál kisebb súllyal ugyan (—0,5511 ill. 0,6798), de határozottan szerepel a termékenységi hányados. Ez tehát azt mutatja, hogy

kevésbé mint a termékenységet meghatározó „öncélú" faktor, de a kulturáltsági szint is befolyásolja a termékenységet, méghozzá csökkenti. A devianciát tükröző jelenségek csoportja viszont alapvetően független a termékenységtől, csak a II. faktorban meglevő előbb említett gyenge hatást lehet kimutatni.

Miként a „devianciát" tükröző négy faktorunkból (III., IV., V., VIII.) látszik, mindegyik meglehetősen független a másik három jelenségcsoporttól, tehát határozottan sem a gazdasági fejlettség, sem a kulturáltsági szint hatása nem mutatható ki. Így ezek is elég „öncélú" faktorok. Legátfogóbb közülük az „ökológiai kudarcba átcsapó deviancia" faktora (IV.). Ennek, bár nincs kimondottan kapcsolata sem a gazdasági fejlettséggel, sem a kulturáltsággal, bizonyos kommunális ellátottságot tükröző változók szerepelnek benne — negatív előjellel — ez a „deviancia" tehát együttjár némileg a rossz ellátottsággal és az infrastrukturális elmaradottsággal.

Ezen egyértelműen káros, majdnem az összes „deviáns" jelenséget magán viselő faktorral szemben a másik három egy-egy konkrét problémát tükröz, melyek — úgy látszik — függetlenek egymástól.

A III. faktor — mint említettük — az utódokkal való bizonyos nemtörődömséget jelez, de ez nem kapcsolódik a válásokhoz, viszont a koraszülöttek arányát növeli. Ezzel szemben az V. faktorban a nagyon kis súlyú (2000 g alatti) újszülöttek nagyobb aránya a válásokkal és az öngyilkossági kísérletekkel jár együtt.

A nemi arány faktora (VI.) azt mutatja, hogy a munkaképes férfi népesség elhúzódása olyan alapjelenséggel társul, amely nem függ össze elsődlegesen a négy jelenségcsoport közül egyikkel sem.

4. A termékenységre ható tényezők

A termékenységnek, mint a népesedési-társadalmi jelenségrendszer részének átfogó — az előző fejezetben kifejtett — összefüggéseit a következőkben megpróbáljuk felhasználni könnyebben értelmezhető és áttekinthető regressziós összefüggések felállítására.

Hogyan befolyásolják maguk az egyes változók a termékenységet? Ennek kiderítésére lépcsős regressziós elemzést végzünk, ahol a termékenységi hányados a függő változó, a többi pedig független változó.

Ilyen nagytömegű változóval azonban értelmetlen lenne regressziós számításokat végezni. Mivel a termékenységet csak az első két faktor befolyásolja, az ott szereplő változókat vettük alapul. Ezek közül is kihagytuk azokat, amelyek jól-rosszul magát a termékenységet tükrözik, tehát a termékenységi hányadosnak inkább okozatai, mint okai (pl. a 100 családra jutó 15 évesnél fiatalabb gyerekek száma). Az egymással túlzottan korreláló változók közül csak a legjellemzőbbeket vettük be a független változók közé, hogy a multikollinearitás káros hatását lehetőleg csökkentsük. Ugyanakkor az öngyilkossággal és az öngyilkossági kísérlettel kapcsolatos változókat figyelembe vettük, mert néhány faktormegoldásban szerepeltek az I. vagy a II. faktorban.

Így a vizsgálatban a következő változók szerepelnek (az eredeti felsorolás sorszámával jelölve):

1. Termékenységi hányados.
2. Az 1000 lakosra jutó házasságkötések száma.
5. A 10 000 házas nőre jutó válások száma.
6. A szülő nők átlag életkora.
14. Az intézeti szülések aránya az összes születések között.
15. A 100 élveszületésre jutó művi vetélések száma.
19. Első alkalommal megjelent terhesek az összes születések százalékában.
23. A 100 000 lakosra jutó öngyilkosságok száma (1970—71).
24. A 100 000 lakosra jutó öngyilkosságok száma (1967—69).
25. A 100 000 lakosra jutó öngyilkossági kísérletek száma (1967—69).
26. Tényleges szaporodás illetve fogyás 1960—1969, százalék.
27. Állandó vándorlási különbözet 1960—1969, százalék.
28. Népsűrűség.
29. A külterületi népesség aránya.
30. 1000 férfira jutó nő.
31. 0—14 évesek aránya.
32. 60 évesnél idősebbek aránya.
33. Nőtlen férfiak aránya a 15 évesnél idősebbek között.
36. Elvált nők aránya a 15 évesnél idősebbek között.
48. Szennyvízelvezető csatornával ellátott lakások aránya.
51. 1 lakásos lakóépületek aránya.
53. 10 000 lakosra jutó épített lakások száma.
54. A szocialista iparban dolgozó munkások átlagos havi keresete, Ft.
57. A 14 évesnél idősebb férfi népességben az aktív keresők aránya.
58. A 14 évesnél idősebb női népességben az aktív keresők aránya.
60. Az aktív keresők között a mezőgazdaságiak aránya.
63. A 18 évesnél idősebbek között a legalább érettségizettek aránya.
70. A TV előfizetők száma 1000 lakosra.

Ennyi változót még lépcsős regresszióval sem lehet megfelelően kezelni, ezért először az összes változóval elvégezzük a lépcsős regressziót, majd lépésről lépésre csökkentjük a változók számát, kihagyván azokat, amelyek a fentebb említett követelményeknek még mindig nem felelnek meg eléggé, vagy nem kapható rájuk szignifikáns együttható. Minden csökkentés után újra elvégezzük a lépcsős regressziót, majd az eredmény alapján ismét kihagyunk néhány változót, stb. Minden esetben a becslésnek csak azt a lépcsőjét közöljük, amelyben még minden független változó együtthatója szignifikáns abban az értelemben, hogy a paraméter abszolút értéke meghaladja a standard hiba kétszeresét. Ugyanis bizonyos számú lépés után a program még bevon újabb változókat (az F-próba alapján) melyek paramétere már nem lesz szignifikáns, sőt esetleg egyes korábban bevont változók paramétere is elromolhat. A termékenységi hányadost itt y-nal jelöljük, a magyarázó változókat pedig x_i-vel, ahol i a változó sorszáma az eredeti, 71 változós halmazban. A paraméterek alatt zárójelben azok standard hibái találhatók. R a többszörös korrelációs együtthatót jelöli.

Az első lépésben:

$$y = \underset{}{-1{,}5370} + \underset{(0{,}2360)}{3{,}9386\, x_{31}} + \underset{(0{,}2451)}{0{,}9870\, x_{32}} + \underset{(1{,}2219)}{6{,}0953\, x_{6}} - \underset{(0{,}2906)}{1{,}2845\, x_{14}} -$$

$$- \underset{(0{,}0269)}{0{,}1270\, x_{26}} - \underset{(0{,}0180)}{0{,}0657\, x_{54}} - \underset{(0{,}0660)}{0{,}1509\, x_{53}} \qquad R = 0{,}9113$$

A 0—14 évesek arányának (x_{31}) nagy fontossága az egyenletben nyilván látszatjelenség, inkább a termékenységi hányados eredményét mutatja, mint okát, bár elvileg az utóbbi sem zárható ki, mégis helyesebbnek láttuk ezt a változót kihagyni.

A 60 évesnél idősebbek pozitív hatása figyelemre méltó. A viszonylag idősebb korösszetételű népességben tehát magasabb a termékenység. (Tisztított mutatóról van szó, nem születési rátáról!) Itt valószínűleg a konzervatívabb gondolkodásmód és közszellem hatása tükröződik. Azonban a 60 éven felüliek aránya erősen korrelál a vándorlásokkal is, és elképzelhető, hogy a vándorlások változója ezért szorult ki az egyenletből. Ezért a következő lépésben x_{32}-t is kihagyjuk.

Az anyák születéskori átlagéletkorának (x_6) pozitív hatása nyilvánvaló.

Az intézeti szülések aránya (x_{14}) az utódért jobban vagy kevésbé „aggódó" szülők közötti különbséget és a környezet kulturáltságát mutatja. Negatív hatása azt jelenti, hogy sok aggódás közt elvész a gyerek.

A tényleges szaporodás (x_{26}) negatív együtthatója azt jelzi, hogy fiatal korösszetételű, bevándorlók által szaporított népesség nem kedvez a termékenységnek. Ugyanígy a két fennmaradó változó sem (munkások keresete, lakásépítés), amely mindegyik bizonyos anyagi jólétet tükröz. Ez egybevág a Bevezetésben említett egyes eredményekkel (*Simon*, 1969).

A következő lépésben a két fenti változón kívül az említett elvek alapján kihagytuk az 1 lakásos lakóépületek változóját (x_{51}) is. Az eredmény az előzőtől gyökeresen eltér, csupa új változó szerepel benne:

$$y = \underset{}{13{,}3888} - \underset{(0{,}8035)}{2{,}9044\, x_{36}} - \underset{(0{,}2392)}{1{,}6340\, x_{70}} - \underset{(0{,}0280)}{0{,}1408\, x_{15}} + \underset{(0{,}6509)}{2{,}4904\, x_2} - \underset{(0{,}0752)}{0{,}2480\, x_{29}} \qquad R = 0{,}8178$$

Az elváltak arányának (x_{36}) és a művi vetéléseknek (x_{15}) negatív hatása várható volt, akárcsak a házassági mozgalom pozitív hatása. A TV nézés negatív hatása már a faktor analizis eredményei alapján is nyilvánvaló volt. Ezzel szemben a külterületi népesség arányának (x_{29}) negatív hatása valószínűleg nem okozati összefüggést takar, hanem az egybeesést egyéb tényezők okozhatják.

A következő lépésben kihagytuk a tényleges szaporodást (x_{26}) és az egyik öngyilkossági változót (x_{23}), mert korreláltak az állandó vándorlással (x_{27}), illetve a másik öngyilkossági változóval (x_{24}). Ugyancsak a multikollinearitás elkerülése végett elhagytuk az érettségizettek arányát (x_{63}), a mezőgazdaságiak arányát az aktív keresők között (x_{60}) és a szennyvízcsatornával ellátott lakások arányát (x_{48}), mivel erősen korreláltak egymással és a TV nézők számával (x_{70}). Úgy döntöttünk az utóbbi mellett, hogy mind a négy változóra megpróbáltuk a becslést a másik három elhagyásával, és ez adta a legjobb eredményt.

Viszont a becslési eredmény még így is megegyezett az előzővel, ezért az egymással korreláló x_{15} és x_{36} változók közül is kipróbáltuk, melyik elhagyása adja a jobb becslést. Végül az utóbbit hagytuk el, de mindkét eredményt közöljük:

$$y = 3{,}6255 - \underset{(0{,}7985)}{3{,}8704}\, x_{36} - \underset{(0{,}2624)}{1{,}8373}\, x_{70} - \underset{(0{,}0351)}{0{,}0826}\, x_{24} + \underset{(0{,}6736)}{2{,}7387}\, x_2 -$$
$$- \underset{(0{,}0863)}{0{,}1994}\, x_{29} + \underset{(1{,}7305)}{3{,}7656}\, x_6 \qquad R = 0{,}8032$$

$$y = 8{,}9056 - \underset{(0{,}0230)}{0{,}1537}\, x_{15} - \underset{(0{,}1086)}{0{,}6162}\, x_{58} - \underset{(0{,}2448)}{1{,}1596}\, x_{70} + \underset{(0{,}6311)}{2{,}0719}\, x_2 -$$
$$- \underset{(0{,}0744)}{0{,}3108}\, x_{29} + \underset{(0{,}2419)}{0{,}8962}\, x_{57} - \underset{(0{,}0225)}{0{,}0459}\, x_{54} \qquad R = 0{,}8293$$

Az első egyenlet minden változója szerepelt már korábbi lépésekben, az öngyilkosságok kivételével (x_{24}). Ennek negatív hatása a faktoranalizis eredményeiből nem tűnt ki közvetlenül. Az összefüggés természetét nehéz megmagyarázni, inkább érezni lehet.

A második egyenletben is többnyire olyan változóink vannak, melyek a korábbi egyenletekben már szerepeltek, kivéve x_{58}-at és x_{57}-et. A női munkavállalás (x_{58}) negatív hatása nem meglepő, egybevág a Bevezetésben említett *Weller* (1977) eredményeivel. A férfiak aktivitási arányának (x_{57}) pozitív hatása talán elsősorban a 15 éves kor utáni továbbtanulásnak a termékenységcsökkentő hatását mutatja.

A következő lépésben kihagytuk a külterületi népesség arányát (x_{29}), amely ismételten zavarólag hatott, valamint az egymással korreláló öngyilkossági kísérletek és válások (x_{25} és x_5) közül mindegyiket kipróbáltuk, majd az utóbbit elhagytuk. Az eredmény:

$$y = 11{,}8143 - \underset{(0{,}0265)}{0{,}1498}\, x_{15} - \underset{(0{,}1156)}{0{,}5441}\, x_{58} - \underset{(0{,}2485)}{1{,}1770}\, x_{70} + \underset{(0{,}6462)}{1{,}7163}\, x_2 -$$
$$- \underset{(0{,}0289)}{0{,}1182}\, x_{24} + \underset{(0{,}2472)}{0{,}6636}\, x_{57} - \underset{(0{,}0225)}{0{,}0489}\, x_{54} \qquad R = 0{,}8309$$

Ez tekinthető végeredménynek, ugyanis bár a multikollinearitás csökkentése végett még kihagytuk az intézeti szülések arányát és a nőtlen férfiak arányát (x_{14} és x_{33}), de ezután sem vont be szignifikánsan a program több változót.

Kipróbáltuk még, hogy egyes — elfogadott — változók kihagyásával sikerül-e újabb változók paraméterét szignifikánssá tenni. Amikor a házasságkötéseket hagytuk el (x_2), az eredmény nem változott, de ha elhagytuk a művi vetéléseket és a TV nézők számát (x_{15} és x_{70}), akkor a meglevő paraméterek szignifikánsak maradtak, és mellettük ismét szignifikáns pozitív paramétert kapott az anyák születéskori átlagéletkora (x_6), és első ízben kapott szignifikáns negatív paramétereket a népsűrűség (x_{28}) és az állandó vándorlási különbözet (x_{27}). A két utóbbi az urbanizált, sűrűn lakott, gazdasági szempontból vonzó vidékek alacsonyabb termékenységét tükrözi.

Végezetül megállapítható, hogy ha az előző fejezetben alkalmazott szemlélettel ellentétben egyes változóknak a termékenységre gyakorolt közvetlen hatását keressük, akkor a következő fontossági sorrend állítható fel: a művi vetélések, a női munkavállalás és a TV készülékek nagy száma csökkenti a termékenységet (ez utóbbinak a hatása lehet, hogy nem közvetlen), a házassági mozgalom pozitív hatással van rá, az öngyilkosságoknak ismét csökkentő hatásuk van (lehet, hogy ez sem közvetlen hatás, hanem közös tőről fakad mindegyik), a férfiak aktivitási aránya ismét növeli a termékenységet, végül az ipari munkások bére (tehát a magasabb életszínvonal) ismét csökkentőleg hat rá. Ha néhány fontosabb változót kihagyunk, akkor viszont a rangsor végén az anyák születéskori átlagéletkora pozitív szerephez jut, a népsűrűség és a vándorlási különbözet viszont negatívhoz.

Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a legfontosabb változóink azután jelentkeztek, hogy a 60 év fölöttiek arányát kihagytuk. Ez arra utal, hogy esetleg ez a változó — a közszellemen keresztül — befolyásolja azokat a változókat, amelyek a termékenységet döntően meghatározzák.

5. *Következtetések*

Eredményeinkből a legszembetűnőbb a kulturáltsági-urbanizáltsági szintnek a termékenységre gyakorolt csökkentő hatása. Ezt a hatást a szakirodalomban többszörösen kimutatták, különböző változók vonatkozásában. Úgy látszik tehát, hogy többváltozós — mélyebbre ható — módszereink is ezt bizonyítják, ami nem is meglepő.

Mire érdemes ezzel kapcsolatban felhívni a figyelmet? A szakirodalomban, de méginkább a „félszakirodalomban" (ahol az előbbinek az eredményei átmennek a köztudatba: és nemcsak a laikus köztudatba!) ez úgy jelenik meg, mint egyértelműen örvendetes összefüggés, mely szerint a kulturáltabb elemek már nem akarják a Földet utódaikkal túlterhelni. Magasabb gyermekszámú, viszonylag túlnépesedett populációkban ez az érvelés logikusnak és rokonszenvesnek tűnik. Eredményeink azonban az 1970 körüli magyarországi népességre vonatkoznak, amely nem túlnépesedési problémákkal küzdött. Úgy látszik tehát, hogy a „kulturáltság-urbanizáltság" negatív hatása az „észszerűség" határain túl is érvényesül. Ezzel a hatás természete olyan megvilágításba kerül, ami fölött nem ajánlatos elsiklani.

A gazdasági fejlettség hatásánál figyelembe kell venni, hogy a kulturáltsági-urbanizáltsági jelenségcsoport részben magán hordozza ennek a hatását is, így nehéz őket elkülöníteni. A faktoranalizis során nyert eredmények a gazdasági fejlettség faktorát függetlennek tünteti fel a termékenységtől, azonban az említett átfedés és részben a lépcsős regresszió során kapott eredmény a munkások keresetének ismétlődően szignifikáns negatív paramétere arra utal, hogy a negatív hatás, ha gyengébben is, mint az urbanizáltság esetén, de létezik.

Az eredmények értékelésekor figyelembe kell venni, hogy az utóbbi évtizedekben az ország déli-délkeleti részén kialakult külön-

leges „depressziós övezet" (2. fejezet) torzíthatja a képet. Érdemes lenne ezt a területet és az ország enélkül tekintett maradék területét külön-külön is megvizsgálni, így esetleg tárgyilagosabb képet kaphatnánk a gazdasági fejlettség hatásáról. Egyébként a gazdasági fejlettségről is azt mondhatjuk, amit az urbanizáltságról: az „észszerűségen" túl is csökkenti a termékenységet, mivel még az 1970-es magyar területi differenciákhoz is hozzájárult.

Előzetesen elképzelhető lett volna, hogy a különböző „deviáns" jelenségek, az öngyilkosságok, a válások, a születésszabályozás egyes módjai és azok következményei alapvető kapcsolatban vannak a termékenység területi differenciáival. A lépcsős regressziós számítások szerint ilyen kapcsolat létezik, és ezt el is fogadhatjuk. A faktoranalizis azonban nem azt mutatta, mintha ezek a jelenségek a termékenység negatív tükörképei lennének. Az őket meghatározó faktoroknak a termékenységtől való alapvető különbsége arra utal, hogy a termékenység és pl. a születésszabályozás egyes módjai között *alapvető belső kapcsolat nincs*, tehát köztük sem negatív (mint várható lett volna) sem pozitív (ami meglepő lenne) összefüggés nem áll fenn. A függetlenség területi értelemben azt jelenti, hogy bár egyes területeken az összefüggés a várt irányú, léteznek olyan területek is, ahol a „deviáns" faktorok magas értékével magas termékenység társul és fordítva. Ez is azt emeli ki, amit az „öncélú" termékenységi faktorból már leszűrtünk, hogy az egyes zárt szubpopulációk között a születésszabályozás meglététől függetlenül termékenységi differenciák lehetnek, ami a természetes termékenységet illeti. Ez természetesen csak negatív eredményekre támaszkodó sejtés, amit minél homogénebb szubpopulációkra végzett vizsgálatokkal ellenőrizni kellene.

Emellett a „deviáns" jelenségek másodlagos összefüggése a termékenységgel kétségkívül fennáll. Ez is dolgozatunk egyik eredményének tekinthető: a gyengén szaporodó népességekben az átlagosnál több az öngyilkos, stb.[9] Ez az eredmény is további kutatást érdemel.

Ezen objektív térbeli differenciák megléte mellett az is világos (a 2. fejezetből), hogy idővel ezek a viszonyok — részben a szubpopulációk kicserélődése miatt — változnak. A termékenység akár múltbeli vizsgálata, akár jövőbeli előrejelzése vagy befolyásolása tehát csak az idő és az azonos időpontbeli keresztmetszet egyidejű figyelembevételével végezhető el megfelelően.

Nem mindegy, hogy milyen populációt érik a hatások, az idők során viszont minden szándékolt hatás önálló életre kelhet, és kiszabadulhat a tervező uralma alól.

* * *

A szerző megköszöni Gombosiné Gárdos Eszternek, a KSH SZIG főelőadójának a gépi számítások során adott értékes tanácsait.

9 Ismételten felhívjuk a figyelmet arra, hogy a termékenységnek tisztított mutatójáról van szó, és bár az öngyilkosok nyers arányszámát bizonyos fokig torz mutatónak tekinthetjük, a termékenységi hányadossal való kapcsolat nem magyarázható egyszerűen a korösszetétel hatásával. Egyébként az öngyilkosok arányszámai és a 60 éven felüliek aránya között az egyszerű korrelációs kapcsolat adataink esetében elég gyenge, csak 5%-os szinten szignifikáns.

A FELHASZNÁLT IRODALOM

1. *Acsádi Gy.* (1969): A falusi és a városi családtervezés közötti különbségek. *Demográfia,* 12. 1—2. 49—64. old.
2. *Andorka R.* (1967): A magyar népesség termékenységének alakulását befolyásoló gazdasági és társadalmi tényezők. *Demográfia,* 10. 1. 87—102. old.
3. *Andorka R.* (1969): A regionális termékenységi különbségeket befolyásoló gazdasági és társadalmi tényezők. *Demográfia,* 12. 1—2. 114—124. old.
4. *Andorka R.* (1970): Születésszabályozás az Ormánságban a 18. század vége óta. *Demográfia,* 13. 1—2. 73—85. old.
5. *Breznik, D.* (1967): A jugoszláv népesség termékenysége. *Demográfia,* 10. 1. 328—342. old.
6. *Calot, G.—Deville, J. C.* (1972): A házasságkötéssel és a termékenységgel kapcsolatos társadalmi, kulturális és földrajzi különbségek. *Demográfia,* 15. 1. 9—73. old.
7. *Dányi D.* (1977): Regionális fertilitási sémák Magyarországon, a 19. század végén. *Demográfia,* 20. 1. 56—87. old.
8. *Ekanem, I. I.* (1972): A further note on the relation between economic development and fertility. *Demography,* 9. 3. 383—398. old.
9. *Frane, J. W.—Hill, M.* (1970): Factor analysis as a tool for data analysis. *Communications in Statistics — Theory and Methods,* 6. 487—506. old.
10. *Harman, H.* (1970): Modern factor analysis. The University of Chicago Press. Chicago — London.
11. *Hoóz I.* (1970): A házasságok stabilitásának hatása a házas nők termékenységére. *Demográfia,* 13. 1—2. 95—109. old.
12. IPPF Medical Bulletin (1970). Vol. 4. No. 4. Összeállította R. D. Catterall. Rövidített magyar nyelvű közlemény. *Demográfia,* 13. 4. 432—435. old.
13. *Klinger A.* (1970): A termékenységet befolyásoló biológiai tényezők. *Demográfia,* 13. 4. 394—412. old.
14. *Klinger A.—Szabady E.* (1965): A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai. I. Budapesten és a városokban. A KSH Népességtudományi Kutatócsoportjának és a MTA Demográfiai Bizottságának Kiadványai, 7.
15. *Miltényi K.* (1964): A művi vetélések demográfiai jelentősége. *Demográfia,* 7. 3—4. 419—428. old.
16. *Miltényi K.* (1970): A művi vetélések hatása a termékenységre. *Demográfia,* 13. 4. 413—420. old.
17. *Mirnics K.* (1970): Demográfiai jellegzetességek a jugoszláviai magyar nemzetiség életében. *Demográfia,* 13. 3. 269—282. old.
18. *Morrison, D. F.* (1967): Multivariate statistical methods. McGrow—Hill Book Company. New York.
19. *Ritchey, P. N.—Stokes, C. S.* (1972): Residence background, migration, and fertility. *Demography,* 9. 2. 217—230. old.
20. *Salamon L.* (1968): A szülési sorrend mint társadalmi-demográfiai jellemző. *Demográfia,* 11. 2. 265—284. old.
21. *Simon, J. L.* (1969): The effect of income on fertility. *Population Studies,* 23. 3. 327—341. old.
22. *Slesinger, D. P.* (1974): The relationship of fertility to measures of metropolitan dominance: a new look. *Rural Sociology,* 39. 3. 351—361. old.
23. *Szabady B.* (1973): A körzetesítés módszertani kérdései és Magyarország demográfiai körzetesítése. *Demográfia,* 16. 2. 197—215. old.
24. *Szabady B.* (1975/a): A társadalmi térbeliség néhány elméleti és gyakorlati problémája. A KSH Népességtudományi Kutatóintézetének és a MTA Demográfiai Bizottságának Kiadványai, 42.
25. *Szabady B.* (1975/b): A magyarországi reprodukció regionális modellje. *Demográfia,* 18. 1. 67—84. old.
26. *Szabady E.* (1969): Magyar termékenységi és családtervezési vizsgálatok. *Demográfia,* 12. 4. 417—436. old.
27. *Tekse K. (1969):* A termékenység néhány jellemzője Közép- és Dél-Európában az első világháború előtt. *Demográfia,* 12. 1—2. 23—48. old.
28. *Thirring L.* (1969): Adatok a termékenység alakulásának város és vidék közötti különbségeiről. *Demográfia,* 12. 3. 307—322. old.
29. *Verő T.* (1971): Egyéni teherbíróképesség és életmód közös hatása a női nemi működésekre. *Demográfia,* 14. 4. 343—350. old.
30. *Weller, R. H.* (1977): Wife's employment and cumulative family size in the United States, 1970 and 1960. *Demography,* 14. 1. 43—65. old.
31. *Weller, R. H.—Bouvier, L. F.* (1972): The three R's: residence, religion, and reproduction. *Demography,* 9. 2. 231—240. old.
32. *Wilson, F. D.—Bumpass, L.* (1973): The prediction of fertility among catholics: a longitudinal analysis. *Demography,* 10. 4. 591—597. old.

ADATFORRÁSOK

1. A Magyar Szent Korona Országainak 1900 évi Népszámlálása. Harmadik rész. Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 5. kötet.
2. A Magyar Korona országainak 1900, 1901 és 1902 évi népmozgalma. Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 7. kötet.
3. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Ötödik rész. Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 61. kötet.
4. A Magyar Szent Korona országainak 1909, 1910, 1911 és 1912 évi népmozgalma. Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 50. kötet.
5. Az 1920 évi népszámlálás. Ötödik rész. Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 73. kötet.

6. Az 1919—1925 évi népmozgalom. Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 74. kötet.
7. Az 1930 évi népszámlálás. Negyedik rész. Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 96. kötet.
8. Az 1926—1932 évi népmozgalom. Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 97. kötet.
9. Az 1960-as népszámlálás megyei kötetei.
10. Magyarország Népesedése, 1959. Statisztikai Időszaki Közlemények, 40. kötet.
11. Magyarország Népesedése, 1960. Statisztikai Időszaki Közlemények, 47. kötet.
12. Az 1970-es népszámlálás megyei kötetei.
13. Demográfiai Évkönyv, 1969. KSH, Budapest, 1971.
14. Demográfiai Évkönyv, 1970. KSH, Budapest, 1972.
15. A KSH Megyei Igazgatóságainak és Budapesti Igazgatóságának évkönyvei, 1959, 1960, 1969, 1970.
16. A vetélések adatai, 1971. KSH, Budapest, 1973.
17. A modern fogamzásgátló eszközök használata. (Szolgálati használatra.) KSH, Budapest, 1973.
18. Az öngyilkosságok alakulása Magyarországon 1968—1970. (Hivatalos használatra) KSH, Budapest, 1971.
19. Jobb Sándor: Az öngyilkosságok területi jellemzői Magyarországon. *Területi Statisztika*, XXIII. 1973. 1. 39—53. old.

ПРИЧИНЫ РЕГИОНАЛЬНЫХ РАЗНИЦ И ИЗМЕНЕНИЙ ПЛОДОВИТОСТИ

Резюме

Доклад занимается плодовитостью венгерского населения и некоторыми другими явлениями, оказывающими влияние на воспроизводство, прежде всего региональным воззрением, учитывая при этом и изменения по времени.

Автор хотел бы устранить ошибки, характерные для таких частичных исследований, какие сделают выводы из влияния одного или нескольких явлений на плодовитость. Поэтому он старается учитывать одновременно переменные в возможно большем количестве и проводить исследование при помощи мультивариационного анализа. Региональный показатель, использованный для очищенного установления плодовитости — конструированный автором, так называемый коэффициент плодовитости, который относит число детей, родившихся живыми от женского населения какой-нибудь административной основной единицы (района или города), к числу детей, которых должно было бы родить данное женское население в случае совпадения повозрастных коэффициентов плодовитости с средним значением страны.

Оцененные при помощи этого показателя коэффициенты плодовитости показывают интересную динамику в сроки шести разных переписей населения на теперешней территории Венгрии. Отдельные области сохранили до конца свою прежнюю роль в плодовитости страны, пока относительное положение других областей улучшалось или возможно ухудшалось по сравнению с средним положением страны, причем за исследованный период (1900—1970 гг.) плодовитость резко снизилась в стране в целом. Эти изменения могут быть вызваны тремя причинами:

1. Пропорция между субпопуляциями с разной плодовитостью может изменяться со временем даже независимо от всяких других изменений — только вследствие разного воспроизводства —, поэтому их вес меняется в образовании плодовитости района.

2. Эмиграция и иммиграция — если они касаются субпопуляций с разной плодовитостью — могут тоже способствовать изменению средней плодовитости всего населения района.

3. Независимо от вышеуказанного, также и разные социальные и экономические изменения снижают плодовитость.

После эмпирического исследования прошлого автор проводит анализ факторов по 71 переменной на основе данных 1970 г. районов и городов Среди переменных имеется коффициент плодовитости, а также явления, о которых предполагается, что они связаны с длодовитостью.

По результату анализа факторов, приблизительно половина причин плодовитости оказывается необъяснимой и в дальнейшем, потому чо

коэффициент плодовитости фигурирует в двух факторах, в одном из которых имеются только переменные, связанные более или менее с плодовитостью, а в другом — выражающие урбанизацию переменные и коэффициент плодовитости с отрицательным знаком: значит, под влиянием урбанизации плодовитость снижается односмысленно. В противоположность этому, переменные, выражающие экономическое благосостояние провинции, представляют собой независимый от урбанизации фактор и не связаны с плодовитостью. Коэффициенты самоубийства, противозачатия, разводов, половых болезней и новорожденных с низким весом, которые переплетаются в 4 разных факторах, в основном тоже не зависят от плодовитости, но между этими коэффициентами имеется интересная связь. Следовательно, эти явления, оказывающие отрицательное влияние на воспроизводство населения, связаны друг с другом, но между ними и плодовитостью имеется только вторичная связь.

Эта вторичная связь показывается при ступенчатых регрессионных расчетах, где коэффициент плодовитости — зависимая переменная. Объяснительные переменные по порядку важности следующие: искусственные аборты, экономическая активность женщин, число телевизоров на 1000 чел. могут способствовать снижению плодовитости, брачность увеличивает ее, самоубийства опять оказывают на нее снижающее влияние, доля самодеятелей среди мужчин повышает, а зарплата промышленных рабочих уменьшает плодовитость.

Следовательно, статья отчасти доказывает известные воздействие на плодовитость, но большей частью плодовитость остается необъяснимой. Возможно, что это объясняется различием в естественной плодовитости между отдельными субпопуляциями.

При этом автор обращает внимание читателей и на то, что снижающее действие культурности и урбанизации сохраняется и у популяций с низкой плодовитостью (за 1970-ые годы нетто-коэффициент воспроизводства венгерского населения был ниже 1, а трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодовитости — около 2), поэтому это влияние не считается во всех случаях положительным общественным явлением, отрадно сопровождающим более высокую развитость.

REASONS FOR THE REGIONAL DIFFERENCES AND CHANGES IN FERTILITY

Summary

The paper deals with the fertility of the Hungarian population and with some other phenomena affecting reproduction, first of all with regional view but it takes into consideration the changes in time, too.

Author would like to avoid the mistakes characteristic of those partial studies which draw conclusions from the impact of one or a few phenomena on fertility. Therefore he tries to take into consideration simultaneously as many variables as possible and investigate with multivariant analysis. The regional indicator used to clear fertility is the so-called fertility quotient developed by the author which relates the number of children born alive to the female population of an administrative basic unit (district or town) to the number of children to whom the given female population should have given birth if the age-specific fertility rates correspond to the mean value of the country.

Fertility rates estimated by means of this indicator developed in an interesting way on the present area of Hungary at the dates of six different population censuses. Some regions still play the same role in the fertility of the country as they did earlier while the relative situation of other regions improved or maybe, became worse as compared to the average of the country — apart from the fact that in the period examined (1900—1970) fertility declined considerably in the country as a whole. These changes might have three reasons:

1. The ratio between subpopulations of different fertility may shift inde-

pendently of any other change, only due to their different reproduction, therefore their weights change in the development of the fertility of the district.

2. Emigration and immigration if they concern subpopulations of different fertility may also change the mean fertility of the whole population of the district.

3. Apart from the above mentioned, also the different social and economic changes contribute to the decline in fertility.

After the empirical investigation of the past author makes a factor analysis for 71 variables on the basis of the 1970 data of districts and towns. Among the variables also the fertility quotient can found as well as phenomena of which it can be supposed to be connected with fertility.

According to the result of factor analysis about the half of the reasons determining fertility continues to be inexplicable because fertility quotient is included in two factors in one of which there are only variables more or less connected with fertility, while in the other the variables reflecting the degree of urbanization, and fertility quotient with a negative sign can be found: i. e. urbanization contributes unanimously to the fall in fertility. On the other hand variables reflecting the economic prosperity of the area form a separate factor, independent of urbanization, and they are not related to fertility. Suicide-, induced abortion-, contraception-, divorce-, sexual disease- and lowweight newborn rates — which are interwoven with one another in 4 different factors — are not in basic relation to fertility either but are connected with one another in an interesting way. So these phenomena exerting a negative effect on the reproduction of population are interrelated somewhere but their connection with fertility is only secondary.

This secondary relation can be stated from the stepwise regression calculations, too, where fertility quotient is the dependent variable. The explanatory variables by order of importance are as follows: induced abortions, economic activity of females and the number of TV subscribers per 1000 population decline fertility, nuptiality increases it, suicides again exert a decreasing effect, the share of economically active persons among males augments, while the wage of industrial workers declines fertility.

So the paper shows, on the one hand, some impacts on fertility but mostly it is still not possible to explain fertility, maybe, because of the difference in natural fertility between the individual subpopulations.

Besides, author also draws the attention of the readers to the fact that the negative effect of culture and urbanization on fertility can be still felt in low-fertility populations, too (the net reproduction rate of the 1970 Hungarian population was under 1 and the transversal sum of age-specific fertility rates — around 2), so this influence cannot be considered in all cases as a positive social phenomenon being fortunately concomitant of higher level of development.

KÖZLEMÉNYEK

A MAGYAR TÁRSADALOM AZ EZREDFORDULÓN*

DR. SZABADY EGON

A magyar társadalomnak az ezredfordulóra várható összetétele nemcsak a társadalomtudomány kutatóit és gyakorlati szakembereit foglalkoztatja, hanem a közvéleményt is. Erről beszélgettünk Szabady Egonnal, a KSH elnökhelyettesével, a demográfiai tudományok doktorával, az MTA Demográfiai Bizottság elnökével.

— Már negyedszázad sem választ el bennünket az ezredfordulótól, napjaink újszülöttei akkor még csak 23 évesek lesznek, és remélhető az is, hogy a mai középkorúak nagy része is megéri ezt az időt. Beszéljünk arról, hogy változik a lakosság száma, milyen is lesz 2000-ben a magyar társadalom korösszetétele. Folytatódik-e a lakosság „elöregedése"?

— Az előrejelzések adatai arra utalnak, hogy az ország népessége, és azon belül a főbb korcsoportok aránya, az ezredfordulóig csak *mérsékelten* változik. A lakosság száma előreláthatólag 3 százalékkal növekszik, és a jelenlegi 10,6 millióval szemben 2000-re megközelíti a 11 milliót.

Amennyiben azonban a jelenlegi kétgyermekes családtípus helyett a *háromgyermekes* család válik általánossá és a várható élettartam is megnő, a lakosság száma 11 millió fölé emelkedik. A növekedés zömmel az *idős* korcsoportoknál mutatkozik majd: a 60 éven felüliek száma 2 millió 50 ezer körül lesz. 160—170 ezerrel több, mint 1977-ben. Emellett feltehetően a *középkorúak* száma is emelkedni fog; a legjelentősebb gyarapodás a 45—49 évesek csoportjánál várható, mivel az ötvenes évek első felében született nagy létszámú évjáratok az ezredfordulón már elérik ezt az életkort.

A fiatalabb — 14—39 éves — korosztályokban — amennyiben a kétgyermekes családtípus marad az általános — csaknem 200 ezres csökkenésre, azon belül egyes korcsoportoknál stagnálásra számíthatunk. Végül pedig a 14 éven aluliak száma várhatóan százezerrel lesz *kisebb* a jelenleginél.

E demográfiai folyamatok a magyar társadalom *korösszetételében* szükségképpen kisebb arányeltolódásokkal járnak, mint például a 60 éven felüliek aránya a jelenlegi 18 százalékról 19 százalékra emelkedik, a 14 éven aluliaké viszont 20 százalékról 18 százalékra csökken. Az idősebb korosztályok aránya tehát társadalmunkban az ezredforduló idején valamivel nagyobb lesz a jelenleginél. Az „elöregedés" folyamata ilyen értelemben az ezredfordulóig folytatódik, bár nem számottevő mértékben. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy az idősebbek arányának növekedése a fejlett országokban ma már *általános jelenség*, a fejlődő országokban pedig a közelmúltban megkezdődött folyamat, amely — egyebek között — a várható *átlagos élettartam* növekedésének eredménye.

— A születések alacsony száma különösen az utóbbi évtizedekben pesszimista jóslatokra vezetett. Voltak, akik a nemzet „kipusztulásától" féltek. Vajon az utóbbi években a születések számának növekedése megváltoztatta-e a korább-

* Kovács Dénesnek, a Népszabadság rovatvezetőjének interjúja a szerzővel. Megjelent: Népszabadság, 1977. évi július 16-i számában.

bi tendenciákat? Hogyan fog alakulni a születések száma a következő két évtizedben?

— A hatvanas években hazánkban a születések száma valóban igen alacsony volt. A statisztikai elemzések már ekkor felhívták a figyelmet arra, hogy az élveszületések már a népesség egyszerű utánpótlását sem biztosítják. Ez azonban nem indokolhatta a helyenként hangoztatott szélsőséges pesszimizmust. A születési arány néhány évig vagy akár egy évtizeden át tartó kedvezőtlen alakulása ugyanis még a legrosszabb esetben sem idézheti elő egy nemzet „kipusztulásának" veszélyét. Az azonban nyilvánvaló volt a szakemberek előtt, hogy az alacsony születési arány bizonyos idő után a fejlődést hátráltató tényezővé válhat. A születések számának csökkenése ugyanis a későbbiek során törvényszerűen szűkíti a munkaerő-utánpótlást, ezáltal hátrányosan befolyásolja a gazdasági-társadalmi fejlődést.

A kedvezőtlen tendenciák megváltoztatására hozott *népesedéspolitikai intézkedések* jelentős javulást eredményeztek, a születések száma pedig már ezt megelőzően, a gyermekgondozási segély bevezetése után is emelkedett valamelyest. A születéseknek — 1974-től tapasztalt — növekedése viszont már leginkább az átfogó népesedéspolitikai intézkedések eredménye. Hozzájárult ehhez az is, hogy ezekben az években szültek legnagyobb arányban az 1950-es évek nagy létszámú évjárataihoz tartozó nők. A későbbiekben — minthogy mind kisebb létszámú évjáratok jutnak szülőképes korba — a születések száma, ha a családonkénti gyermekszám nem emelkedik, fokozatosan csökkenhet. Az 1980-as évek második felében évente 140 ezer élveszületés várható, illetve annál több, amennyiben jelentősen nő azoknak a családoknak száma — és aránya —, amelyekben három vagy több gyermek van. A női népesség várható korösszetételéből adódóan, az 1990-es években újabb *születési hullám* alakul majd ki, amely egészen az ezredfordulóig eltarthat.

Újabb népesedéspolitikai intézkedésekkel a születések számának csökkenő irányzata kedvezően befolyásolható. Ez azért is indokolt lenne, mert megszünnének az egymást követő korosztályok közötti nagy számbeli ingadozások, amelyek — egyebek között — a munkaerő-utánpótlásban, az oktatásban nehézséget okozhatnak.

— *A felszabadulás utáni harminc év egyik legjellemzőbb vonása társadalmunk szerkezetének radikális megváltozása volt. Százezrek, sőt milliók léptek át más térsadalmi osztályba, rétegbe, gyarapodott a munkásosztály, főleg a parasztság soraiból; létrejött a szövetkezeti parasztság, új népi értelmiség kezdte el a munkát. Az utóbbi években ezek a társadalmi folyamatok lassúltak, Hogyan folytatódik az átrétegződés folyamata az ezredfordulóig?*

— A felszabadulást követő új politikai viszonyok létrejötte és az azzal szorosan összefüggő társadalmi-gazdasági átalakulás olyan mélyreható változást okozott társadalmunk szerkezetében, amely példa nélküli történelmünkben. Mindez *igen rövid idő* alatt ment végbe, s lényegében az 1960-as évek elejéig tartott.

A társadalom struktúrájának átalakulási folyamatáról, a *mobilitás*, az *átrétegződés* méreteiről kifejező képet nyújt az a felmérés, amelynek tanúsága szerint a 18 éves és annál idősebb aktív keresőknek csaknem negyede, *több mint egymillió* ember változtatta meg élete során alapvető társadalmi rétegét.

A gazdasági fejlődés által *szükségessé*, a kulturális forradalom által *lehetővé* tett nagyarányú, nagyrészt felfelé irányuló átrétegződés ment végbe. Az utóbbi években ez a folyamat bizonyos mértékig lassúlt. Ezt indokolja — egyebek között —, hogy a társadalmi rendszer átalakulásával kapcsolatos alapvető társadalmi mozgások már lezárultak. Ez azt jelzi, hogy a szocializmus alapjainak lerakásával a *leglényegesebb társadalmi-gazdasági átalakulás már megtörtént.*

Népgazdaságunk szerkezetének a közelmúltban napirendre került átalakítása megkívánja, hogy az *átrétegződés* a jövőben is folytatódjék. A távlati előrejelzések szerint a *mezőgazdaság* aktív keresőinek száma, a műszaki fejlődéssel párhuzamosan, az ezredfordulóig további 300—400 ezerrel csökken, míg a többi népgazdasági ágban 600—700 ezres létszámnövekedés várható. A fejlődés iránya azonban eltér a korábbiakétól, és várhatóan a hetvenes évek elejétől tapasztalt tendencia folytatódik, vagyis a létszámnövekedés már *nem* a

termelő ágazatokban, hanem elsősorban a munkaerő-igényes *infrastrukturális, szolgáltatási* ágazatokban fog jelentkezni. Emellett az iparban, a mezőgazdaságban és másutt is — a technikai-technológiai fejlesztéssel összhangban — várható a *szakképzett* fizikai, továbbá a *szellemi* dolgozók számának és arányának növekedése is. Ugyanakkor a gépesítés, az automatizálás haladása és munkaerő pótló hatása — hosszabb távlatban — mérsékeli a fizikai foglalkozásúak iránti igényeket.

Ezek után úgy gondolom, nyilvánvaló, hogy fejlődésünk alapja továbbra is a társadalmi átrétegződés folyamatának fenntartása lesz. Ennek azonban nemcsupán *a gazdasági-technikai feltételeit* kell megteremtenünk, hanem a *társadalmiakat* is, nem utolsósorban azt, hogy a fiatal generáció hátrányos helyzetben levő tagjainak is biztosítsuk a továbbtanuláshoz, a társadalmi felemelkedéshez szükséges feltételeket.

— A következő évtizedekben tehát az egyénekkel szembeni követelmények is növekedni fognak. Ez annyit is jelent: szükségessé válik, hogy a lakosság köréből mind többen szerezzenek magasabb képzettséget. Hogyan is alakul a jövőben a képzettség szerinti összetétel?

— Az előrejelzések szerint az ezredfordulóra a 18 éven felüli felnőtt lakosság *harmada* elvégzi a középiskolát, a 25 évnél idősebbek közül pedig minden *tizedik* főiskolai vagy egyetemi diplomát szerez. A nagyarányú változások hatására 2000-ben másfélszer annyi általános iskolát végzett lakosa lesz az országnak, mint 1970-ben, az *érettségizettek* és a *diplomások* száma ez idő alatt egyaránt *két és félszeresére* növekszik. A lakosság kulturális színvonalának emelkedését mindezek mellett segíteni fogja a mind szélesebb körben elterjedő *iskolán kívüli önképzés.*

A munkahelyek technikai szintjének változása, az autómatizálás terjedése igényli, hogy a fizikai dolgozók között nőjön a *szakmunkások* száma és aránya. Ugyanakkor az egyszerű fizikai munka gépesítése, az anyagmozgatásnál és a szállításnál alkalmazott korszerű gépek lehetővé teszik a nehéz fizikai munka helyettesítését. Ennek megfelelően a szakmunkások aránya az ezredfordulóra a jelenlegi 28 százalékkal szemben, várhatóan meghaladja a fizikai állományúak 40 százalékát.

Az ezredforduló elég közel van, de ahhoz még meglehetősen távol, hogy bonyolult társadalmi folyamatokat előre lássunk. Ezért befejezésül, kérem válaszoljon arra, mi a valószínűsége, vagy inkább mi a „biztosítéka" annak hogy az előzőekben ismertetett társadalmi változások valóban bekövetkeznek?

— A tudományos jövőbelátás nem kockázatmentes. Az előrebecslések csak olyan számításokon alapulhatnak, amelyek a *jelenlegi társadalom* összetételéből és a *ma ismert* folyamatokból indulnak ki. Ezért szükséges időnként — az újabb ismeretek figyelembevételével — az *eredmények felülvizsgálata.* A várható tendenciák bizonyos határok közé szorítására a számítások *több változatban* készülnek, amelyek közül a különböző tudományágak szakemberei által elfogadott variáns képezi azután a távlati tervezés alapját. Az előzőekben erre az általánosan elfogadott „középvariáns"-ra alapoztam mondanivalómat.

A különféle tudományágak kutatóinak és a gyakorlati szakembereknek a társadalmi-gazdasági fejlődésünket a következő évtizedekben meghatározó, különféle tényezők ismeretére épülő folyamatos vitákban formálódó véleménye szolgálhat leginkább biztosítékul arra, hogy a jelzett társadalmi folyamatok nagy valószínűséggel bekövetkeznek. És persze, fordítva is igaz: az ugyanis, hogy a két-három évtizedre szóló demográfiai előrejelzések, hipotézisek elengedhetetlenül szükségesek a *gazdaság* — és az egész társadalom — *távlati fejlesztési terveinek* elkészítéséhez is. Az ezredforduló társadalmi-gazdasági helyzetét nem ismerhetjük ugyan teljes bizonyossággal, ahhoz azonban eleget tudunk, hogy az előrejelzéseket megalapozottnak tartsuk — mondotta végezetül *Szabady Egon.*

ВЕНГЕРСКОЕ ОБЩЕСТВО НА РУБЕЖЕ II. И III. ТЫСЯЧИЛЕТИЙ

Резюме

В этом интервью д-р Эгон Сабади рассматривает ожидаемое развитие венгерского общества на основе статистических данных и прогнозов. Он занимается изменением возрастной структуры, медленным увеличением доли пожилых лиц, а также предполагаемым предстоящим снижением численности более молодых возрастных групп. Он говорит подробно об ожидаемой динамике коэффициента рождаемости, о действиях мероприятий политики народонаселения. Он подчеркивает, что возможно, что в будущем нужно будет принять новые мероприятия политики народонаселения.

Он упоминает социальную мобильность, прежнее большое переслоение вверх и устанавливает, что в последнее время этот процесс — обоснованно — замедлялся. При этом открытый характер общества и мобильность желательны и для будущего.

Наконец, он устанавливает, что ожидаемые положительные изменения в уровне образования будут оказывать влияние и на качество спроса и предложения рабочей силы.

В конце д-р Эгон Сабади занимается значением и рисками прогнозов по населению и обществу.

HUNGARIAN SOCIETY AT THE TURN OF MILLENARY

Summary

In this interview Dr. Egon Szabady treats the questions of the development to be expected in the Hungarian society, on the basis of statistical data and projections. He deals with the change in age-structure, the slow increase in the share of elder people as well as with the presumable future decrease in the number of persons in younger age-groups. He speaks in detail of the prospective development of birth rate and the impacts of population policy measures. He stresses that in the future it might become necessary to take new population policy measures.

He mentions social mobility and the former great restratification upwards and states that in the recent period this process became slower which can be considered as justified. Nevertheless the openness of society and the mobility are desirable for the future, too.

Finally he states that the favourable changes to be expected in educational level will affect the quality of demand and supply concerning labour force.

At the end Dr. Egon Szabady deals with the value and risks of projections relating to population and society.

FIGYELŐ

A Nemzetközi Népességtudományi Unió 1977. évi mexikói Népességi Kongresszusa.

A Nemzetközi Népességtudományi Unió négyévenként rendezett kongresszusai sorában, 1977. augusztus 8. és 13. között tartotta XVIII. Népességi Kongresszusát, Mexikó városban.

A kongresszuson mintegy 800 küldött vett részt, zömében a Népességtudományi Unió tagjai, de nagy számmal más tudományágak képviselői is. A világ legtöbb országa képviselve volt. A régebbi hasonló kongresszusokhoz képest számottevően nőtt a fejlődő országok részvétele. Főleg Afrikából volt sok résztvevő, és a kongresszus helye következtében is nagy számú latin-amerikai küldött jelent meg (mintegy 150 Mexikóból).

Az európai szocialista országok közül csak Lengyelország képviselői nem voltak jelen megbetegedés és hirtelen elhalálozás miatt. Bulgáriából, Romániából, Csehszlovákiából és a Szovjetunióból 2—2 fő, az NDK-ból és Jugoszláviából 4—4 fő vett részt a kongresszuson. A legnépesebb szocialista delegáció Kubából érkezett: 10 fő.

Magyarországról hárman vettek részt a kongresszuson; mindhármukat az előkészítő bizottság kérte fel a részvételre. Két előre felkért dolgozat megírására került sor: *dr. Szabady Egon* a Világnépesedési Akcióterv kialakítása és megvalósítása c. ülésszakon az európai szocialista országok népesedéspolitikájáról nyújtott be előadást; *Tekse Kálmán* az Emberi települések demográfiai vonatkozásai c. ülésszakon a fejlett országok urbanizációs kérdéseivel kapcsolatban készített dolgozatot; *dr. Klinger András* pedig szervezte és vezette a két — formális és informális — abortuszokkal foglalkozó ülést.

A kongresszus napirendje igen részletes volt és lényegében felölelte a demográfia valamennyi főbb témakörét. A szervezőbizottság a tíz fő témát és ezeken belül több altémát jelölt ki, amelyre vonatkozóan önálló ülést szervezett. A kongresszuson így összesen 26 ún. formális ülésre került sor. Mindegyiket egy-egy szervező készítette elő, aki az ülés 2—5 előadóját felkérte dolgozat megírására. Ezek dolgozataikat időben megküldték, így azok már a kongresszus előtt kb. hat héttel szétküldésre kerültek, a kongresszus anyagai pedig 3 kötetben (mintegy 1200 oldal terjedelemben) már a helyszínen kiosztásra kerültek. Mindegyik ülésen a szervező elnökölt, aki a témát 20 perces előadással vezette be, majd előre felkért vitavezető ismertette-bírálta a dolgozatokat (10—10 perces időtartamban), ezt követően a dolgozatok szerzői válaszoltak a feltett kérdésekre, majd megindult a szabad vita, amelyben az önkéntes dolgozatok szerzői is részt vettek.

A kongresszus fő témái (zárójelben az egyes ülések tematikája) a következők voltak:

1. Termékenység (természetes termékenység — világ termékenységi vizsgálat elemzése — gyermekek értéke és költsége — csecsemőhalandóság hatása a termékenységre — megtermékenyülés és születés matematikai modellje);

2. Házasodás és család (házasságkötés — és megszűnés új elemzési módszerei — családi élet ciklusainak mérési módszerei);

3. Halandóság (élelmezés hatása a halandóságra — halandósági különbségek);

4. Népesedés és gazdaság (népességnövekedés és mezőgazdasági változás — háztartási modellek a népességi elhatározásokban — a népgazdasági tervezés demográfiai vonatkozásai);

5. Vándorlás és városiasodás (az emberi települések demográfiai vonatkozásai — a nagyvárosok növekedése — nemzetközi vándorlások);

6. Népesedéspolitika (a népesedéspolitika megvalósulásának tényezői — a Világ Népesedési Akcióterv regionális kialakítása és megvalósítása — a gazdasági, társadalmi és politikai változások és a népesedésváltozások közötti kapcsolat);

7. Népességnövekedés (hagyományos népesedési folyamatok, önszabályozó mechanizmusok — stacionér vagy csökkenő népesség társadalmi-demográfiai vonatkozásai — az élelmiszerellátás demográfiai vonatkozásai);

8. Családtervezés és abortusz (családtervezési programok és termékenység változások — az abortuszok demográfiai vonatkozásai);

9. Adatok és elemzési módszerek (adatgyűjtés és demográfiai elemzés — fejlődő országok hiányos adatainak becslési módszerei);

10. Népességi genetika (kapcsolat a demográfia és a genetika között).

A formális üléseket 11. ún. informális ülés egészítette ki, amelyek közvetlenül (előzetes megszervezés mellőzésével) vitattak meg különféle — főleg demográfiai módszertani — kérdéseket.

A fentieken kívül a kongresszus megnyitó és záró ülésén plenáris ülésre került sor, ahol 2—2 előadó és 2—2 felkért vitázó foglalkozott a jelenlegi demográfiai fejlődés legfontosabbnak vélt két kérdésével. Elsőként a *„Népesedés és a társadalmi-gazdasági fejlődés"* témája került ismertetésre (*Ohlin* svéd közgazdász és *Iglesias*, az ENSZ Latin-Amerikai Gazdasági Bizottsága főtitkára előadásában). A második plenáris ülés témája *„Emberi jogok, ideológia és népesedéspolitika"* volt. Ezt *Colombo* olasz demográfus és *Veil* asszony, francia egészségügyi miniszter vezette be.

A kongresszus megnyitása ünnepélyes volt. A megnyitó beszédet *Lopez-Portillo*, mexikói köztársasági elnök tartotta, ismertetve a mexikói népesedéspolitikát, beleillesztve országa gazdasági- és szociális elgondolásaiba. Ezen kívül megnyitó beszédet tartott *Carmen Miró*, a Népességtudományi Unió lelépő elnöke, *L. Tabah*, az ENSZ Népesedési főosztályának igazgatója, valamint *V. Urquidi* mexikói professzor, az Előkészítő Bizottság elnöke.

A kongresszus munkája (a benyújtott anyagok, az összefoglalók, viták) színvonalasak voltak. Nehezítette azonban a személyes részvételt, ill. megakadályozta a valamennyi témával való foglalkozást, hogy általában 4—5 ülés folyt párhuzamosan.

A vitákra főleg a fejlődő országok népességi-társadalmi problémái voltak a jellemzőek. Leginkább Fekete-Afrika képviselői szerepeltek, akik nagy nyomatékkal hangsúlyozták az afrikai speciális sajátosságokat, az ottani eltérő társadalmi-családi-történeti helyzetet. Kevésbé hangsúlyozottan ezt a nézetet képviselték egyes latin-amerikai küldöttek is, de nem volt hallható ilyen megnyilvánulás az ázsiai országok képviselői részéről, holott a népességi nyomás éppen ott a legnagyobb.

A szocialista országok népesedési helyzetével, népesedéspolitikájával kapcsolatban nem merült fel semmiféle ellenvetés. Nem vitatták a több vonatkozásban, különféle üléseken, de főleg a Világ Népesedési Akcióterv megvalósításával kapcsolatban kifejtett pro-natalista jellegű népesedéspolitikai elképzeléseinket. Sőt, több fejlődő, de tőkés országbeli küldött is, egyetértését fejezte ki e politikával.

A kongresszussal egyidejűleg tartotta a Népességtudományi Unió négyévenként szokásos közgyűlését, két ülésen. Ezek közül az Unió tudományos tevékenységének ismertetése volt a leglényegesebb. Itt a különböző kutató bizottságok vezetői számoltak be eddigi tevékenységükről és jövőbeli terveikről. Ennek előkészítését szolgálta, hogy valamennyi bizottság augusztus 7-én ülésezett. Ezek közül a magyar résztvevők háromban voltak érdekeltek: az urba-

nizációs *(Tekse)*, az abortusz bizottság *(Klinger)* és a nemzeti bibliográfiák munkacsoportja *(Szabady, Tekse)*.

A második ülés fő feladata az Unió tisztségviselőinek megválasztása volt. Az Unió új elnöke — az 1973-ban megválasztott alelnök *A. Coale*, princetoni (USA) professzor lett, főtitkárnak újraválasztották *M. Livi-Bacci* firenzei professzort. Az Unió alelnöke (aki négy év múlva az elnök lesz) *Mercedes Concepción* (Fülöp-szigetek) lett. A nyolc tagú tanács (council) tagjai közül kettőt újra választottak (közöttük *M. Macura* jugoszláv demográfust, aki a szocialista országokat képviseli). Hat új tag megválasztására is sor került (francia, libanoni, nigériai, pakisztáni, holland, uruguay-i demográfusok személyében).

Az Unió kongresszusával kapcsolatban több kapcsolódó rendezvényre is sor került. Ezek közül magyar részvétellel — *dr. Szabady Egon* személyében — folyt a demográfiai folyóiratok szerkesztőinek értekezlete (ahol a különböző folyóiratok fokozottabb kapcsolatára, bibliográfiák közlésére hívták fel a figyelmet), valamint az ENSZ Társadalomdemográfiai Munkacsoportjának ülése. Ez utóbbin az ENSZ részéről *J. Berent*, a Világ Termékenységi Vizsgálat részéről *M. Kendall* elnökölt. Az ülés célja az volt, hogy a résztvevők beszámoljanak az alacsony termékenységű országokban folyó termékenységi vizsgálatok jelenlegi állásáról. A felszólalások alapján az a kép alakult ki, hogy az európai és egyéb alacsony termékenységű országok közül 17 biztosan, további 2 valószínűleg, 3 pedig lehetségesen részt vesz az összehasonlító termékenységi vizsgálatban. 12 országban már végrehajtották az adatfelvételt. A szocialista országok közül Bulgáriában, Jugoszláviában és Magyarországon már végrehajtották a vizsgálatot, Lengyelországban ez év októberében, Romániában és Csehszlovákiában jövőre kerül rá sor. (A hasonló célú Latin-Amerikai ülésen részt vett Kuba is, ahol szintén terveznek ilyen vizsgálatot és ehhez magyar szakértői segítséget kívánnak igénybe venni.)

Az Unió kongresszusát követően került sor a *CICRED* (a nemzeti demográfiai kutatások koordináló központja) közgyűlésére, ill. kétnapos értekezletére (augusztus 15. és 16-án). Az értekezlet első napján került megvitatásra a demográfiai kutatások mai helyzete, a regionális beszámolók alapján (az európai szocialista országokról szóló összefoglalót *dr. Szabady Egon* készítette). Ezt követően a nemzetközi szervezetek demográfiai munkájáról, majd a demográfiai kutatások minimális programjáról, végül a CICRED ötéves munkaprogramjáról volt egy-egy ülésszak.

A CICRED közgyűlésén módosították az alapszabályt is. Ennek alapján egy öttagú Végrehajtó Iroda került megválasztásra és a 17 tagú Tanács taglétszámát 25-re emelték (abból a célból), hogy a világ valamennyi régiója megfelelő módon képviselve legyen). Az Irodában egy-egy angol, USA-beli, kenyai, pakisztáni és egyiptomi demográfus került beválasztásra. A Tanács 25 tagja közül hármat a szocialista országok képviselői közül választottak: *Rjabuskin* szovjet akadémikust, *Macura* jugoszláv demográfust (aki az ISI következő elnöke) és *dr. Szabady Egont* — mint a CICRED alapító tagját.

A CICRED további munkájában hét fő téma koordinálását fogadta el. Ezek: a demográfiai információk biztosítása — a termékenység mélyebb kutatása — a migráció — a halandósági különbségek — a munkaerő demográfiai vonatkozásai — a társadalmi-gazdasági összefüggések — és a család-demográfia kérdései.

ГЕНЕРАЛЬНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО СОЮЗА ПО НАУЧНЫМ ИССЛЕДОВАНИЯМ НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ Г. МЕКСИКА, 1977 Г.

1977 GENERAL CONFERENCE OF THE INTERNATIONAL UNION FOR THE SCIENTIFIC STUDY OF POPULATION MEXICO CITY

HÍREK

DR. BENE LAJOS
1903—1977

Lapzártakor érkezett a szomorú hír, hogy dr. Bene Lajos, a Fővárosi Statisztikai Hivatal nyugalmazott vezetője, az MTA Demográfiai Bizottságának tagja, a Központi Statisztikai Hivatal Népszámlálási Osztályának munkatársa, október 6-án elhunyt.

Bene Lajos nagy tudású statisztikus és demográfus és nagy humanista volt. A demográfia fejlesztése terén jelentős érdemei vannak, ott állt az 1950-es évek végén kialakulóban levő magyar demográfia bölcsőjénél is, tanácsaival, gazdag tapasztalatainak átadásával segítve a kibontakozó új tudomány első lépéseit. A későbbiek során, egészen haláláig munkatársa volt a Központi Statisztikai Hivatalnak, és tudományos működése mellett a gyakorlati munkában is állandó tanácsadója volt a népességstatisztika, elsősorban a népszámlálás vezetőinek, a magyar demográfusoknak.

Tudományos érdeklődése elsősorban a népesség területi elhelyezkedésének és az ezzel kapcsolatos ismérvek közötti törvényszerűségeknek a kérdéseire, valamint a demográfiai elemzések matematikai vonatkozásaira terjedt ki, de a demográfia több más ágában is figyelemre méltó tudományos működést fejtett ki.

Megalakulásától kezdve tagja volt a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának, vezetője a Módszertani Albizottságnak. Fáradhatatlanul dolgozott ebben a testületben, munkájával jelentős mértékben hozzájárulva számos módszertani kérdés tisztázásához.

Szerény és nagyon jó ember volt, az önfeláldozásig segítőkész. Nemes emberi tulajdonságai, nagy szakmai tudása és tudományszeretete példaadóan hatottak környezetére, mindazokra, akik vele együtt dolgoztak.

Emlékét tisztelettel és szeretettel őrzik a magyar demográfia művelői, barátai és tanítványai.

*

Bálint József államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke 1977. szeptember 1-i hatállyal *Tekse Kálmánt* nevezte ki a KSH Népegészségtudományi Kutató Intézet igazgatójának. Az Intézet felügyeletével *dr. Szabady Egont*, a demográfiai tudományok doktorát, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettesét bízta meg.

*

Dr. Nemeskéri János a KSH Népességtudományi Kutató Intézetének tudományos tanácsadója 1977. június 5—30. között a jugoszláviai Kosovo-Metohija Autonóm Tartomány tanácsának vezetése alatt álló prizreni Történeti és Műemlékvédelmi Intézet felkérésére a Vrbnica lelőhelyen feltárt 9—12. századi populáción végzett paleodemográfiai kutatást.

Komplex biológiai módszerek alkalmazásával 230 egyén nemét és elhalálozási korát határozta meg. Egyidejűleg mindazon kóros elváltozásokat is diagnosztizálta, amelyek a környezetbiológia és ökológia szempontjából jelentősek voltak. A vizsgált sorozat a délkelet-európai kora középkori népesedési folyamatokra nyújt alapmintát.

1977. augusztus 8-án és 9-én a Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetem demográfiából szakosodó hallgatóinak egy csoportja *Valentina Bodrova* és *Irina Rülkova* tanárnők vezetésével látogatást tett a KSH Népességtudományi Kutató Intézetben. A látogatók csoportját *dr. Tamásy József* megbízott igazgató fogadta és tájékoztatta az intézetben folyó kutatásokról. Ezt követően, 8-án *Valkovics Emil* tudományos főmunkatárs tartott a hallgatóknak és kísérőiknek előadást a gazdaságdemográfiai kutatások néhány elvi — módszertani kérdéséről, 9-én pedig *S. Molnár Edit* tudományos tanácsadó tájékoztatta őket részletesen a népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás főbb eredményeiről. Az előadásokat konzultáció és vita követte. *Valentina Bodrova* és *Irina Rülkova* nehény speciális kutatási területről az előadásokon kívül is folytatott megbeszélést az intézet munkatársaival.

A csoport — hallgatóik és kísérőik — látogatást tettek a Központi Statisztikai Hivatalban is, ahol *dr. Szabady Egon* elnökhelyettesnél folytattak konzultációt a Statisztikai Hivatalban folyó demográfiai vonatkozású munkálatokról és adatgyűjtésekről.

*

A Kubai Népköztársaság 1975-ben egyezményt kötött az ENSZ Népesedési Alapjával, melynek keretében a Népesedési Alap anyagilag hozzájárul az anya- és gyermekvédelmi tevékenység, valamint a népesség-statisztika fejlesztéséhez. A támogatás technikai lebonyolítását a Pan American Sanitary Bureau, a WHO regionális szervezete intézi. A kubai Állami Statisztikai Bizottság (Comite Estatal de Estadisticas) elsősorban a népmozgalmi statisztikai adatgyűjtések és feldolgozások fejlesztését tartja fontosnak és népességelőreszámítási programot kíván kidolgozni. E célból részint szakértőket hívnak Kubába, részint pedig a kubai szakembereket kívánják tanulmányútra küldeni.

A Pan American Sanitary Bureau megbízásából *Szabó Kálmán* a KSH Népességtudományi Kutató Intézet tudományos főmunkatársa két hónapot töltött Kubában az Állami Statisztikai Bizottság Demográfiai Igazgatóságán. Ez idő alatt népesség-előreszámítási program kidolgozásában vett részt. A program az ENSZ komponens módszerén alapul és szerkezetére nézve általános könyvtári program lesz, amely tetszőleges időpontban többféle hipotézisrendszer mellett futtatható, országos és területi változatban.

A következőkben az Állami Statisztikai Bizottság dolgozói — demográfusok és programozók — látogatnak Magyarországra a program ellenőrzése és továbbfejlesztése miatt, illetve a népmozgalmi adatgyűjtés, adatfeldolgozás tanulmányozására. A kubai hivatal egyéb területeken is együtt kíván működni a KSH-val és további segítségnyújtást vár a KGST keretein belül.

ИЗВЕСТИЯ

Д-Р ЛАЙОШ БЕНЕ
1903—1977 ГГ.

После сдачи материала данного номера нашего журнала в набор мы получили горестное известие, что начальник в отставке Столичного статистического управления, член Демографической комиссии Венгерской академии наук, сотрудник Отдела переписи населения Центрального статистического управления ВНР — д-р Лайош Бене умер 6-го октября 1977 г.

Он был статистиком и демографом с большими знаниями, и великим гуманистом. У него значительные услуги в области развития демографии, он присутствовал и у колыбели венгерской демографии, создавшейся в конце 1950-ых годов, своими советами, путем передачи своего богатого опыта он оказывал помощь развертывающейся новой дисциплине в начальный период. Позже, до смерти он был сотрудником Центрального статистического управления, и при своей научной деятельности он был постоянным советником и в практической работе начальников статистики народонаселения, в первую очередь переписи населения, венгерских демографов.

Его научный интерес относился в первую очередь к вопросам регионального размещения населения и закономерностей между связанными с этим критериями, а также к математическим успектам демографических анализов, но он проводил замечательную научную деятельность и в нескольких других отраслях демографии.

Со времени ее создания он был членом Демографической комиссии Венгерской академии наук, руководителем Методологической подкомиссии. Он работал без усталости в этом органе, своей работой он способствовал в значительной мере выяснению ряда методологических вопросов.

Он был скромным и очень добродушным человеком, всегда потов оказывать помощь, даже до самопожертвования. Его благородные качества, большие профессиональные знания и любовь к науке показали пример окружающим, всем лицам, которые работали с ним.

Деятели венгерской демографии, его друзья и ученики будут сохранять его в памяти с почтением и любовью.

*

Председатель Центрального статистического управления ВНР, государственный секретарь *Йожеф Балинт* назначил *Кальмана Текше* на должность директора Исследовательского института по демографии ЦСУ. Надзор над Институтом поручен заместителю председателя Центрального статистического управления, доктору демографических наук - *д-ру Эгону Сабади*.

*

С 5 по 30 июня 1977 г. по приглашению призренского Института по истории и охране художественных памятников, работающего под руководством Совета Автономной Провинции Косово-Метохии Югославии, научный советник Исследовательского института по демографии Центрального

статистического управления ВНР — *д-р Янош Немешкери* проводил палеодемографические исследования на популяции 9—12 столетий, вскрытой на местонахождении Врбница.

При применении комплексных биологических методов он установил пол и возраст при смерти 230 лиц. При этом он диагностировал также и все патологические изменения, которые показались значительными в отношении экологии и биологии окружающей среды. Исследованная серия представляет собой основной образец для процессов народонаселения раннего средневековья в юговосточной части Европы.

*

8-го и 9-го августа 1977 г. группа специализирующихся в демографии студентов Московского государственного университета им. Ломоносова под руководством преподавателей *Валентины Бодровой* и *Ирины Рылковой* посетила Исследовательский институт по демографии Центрального статистического управления ВНР. Исполнитель обязанностей директора *д-р Йожеф Тамаши* принял группу посетителей и информировал их о проводимых в институте исследованиях. После этого, 8-го августа старший научный сотрудник *Эмиль Валькович* читал доклад студентам и сопровождающим их лицам о некоторых принципиальных — методологических вопросах исследований в области экономической демографии, а 9-го августа научный советник *Эдит Ш. Мольнар* дала им подробную информацию об основных результатах исследования общественного мнения о демографических вопросах. За докладами последовали консультация и дискуссия. *Валентина Бодрова* и *Ирина Рылкова* вели переговоры с сотрудниками института — также и независимо от докладов — по некоторым специальным областям исследований.

Группа — студенты и сопровождающие их лица посетили в Центральное статистическое управление, где они проводили консультацию у заместителя председателя *д-ра Эгон Сабади* по выполняющимся в Статистическом управлении демографическим работам и сборам данных.

*

В 1975 г. Народная Республика Кубы заключила соглашение с Фондом по народонаселению ООН, в пределах которого Фонд по народонаселению оказывает материальную помощь в развитии деятельности по охране матерей и детей, а также в развитии статистики народонаселения. Технически эта поддержка осуществляется региональной организацией ООН — Панамериканским санитарным Бюро. (Pan American Sanitary Bureau). Государственный комитет по статистике Кубы (Comite Estatal de Estadisticas) считает важным в первую очередь усовершенствование сбора и обработки данных демографической статистики и желает составить программу прогноза населения. Для этого с одной стороны эксперты приглашаются в Кубу, а с другой стороны начечается направить кубинских специалистов в научную командировку.

По поручению Панамериканского санитарного бюро главный научный сотрудник Исследовательского института по демографии ЦСУ ВНР — *Кальман Сабо* проводил два месяца в Кубе у Демографического управления Государственного комитета по статистике. За этот период он участвовал в разработке программы прогноза населения. Программа основывается на методе компонентов ООН и может быть осуществлена в любой срок при разных системах гипотез, в вариантах по всей стране и по районам.

Позже сотрудники — демографы и программисты Государственного комитета по статистике будут посещать Венгрию для контроля и усовершенствования программы и для изучения збора и обработки данных демографической статистики. Кубинское управление желает осуществлять сотрудничество и в других областях с ЦСУ ВНР и рассчитает на дальнейшую помощь в рамках СЭВ.

NEWS

DR. LAJOS BENE
1903—1977

As a sad stop-press news we learned that Dr. Lajos Bene, retired chief of the Budapest Statistical Office, member of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences, collaborator of the Population Census Section of the Hungarian Central Statistical Office deceased on 6 October 1977.

Lajos Bene was a statistician and demographer of great knowledge and a great humanist. In the development of demography he has great merits, he was present also at the cradle of the Hungarian demography having come into being at the end of the 1950s. By giving advices and imparting his rich experience he rendered a help to the new discipline at the initial stage. Later on, till his death he was the collaborator of the Hungarian Central Statistical Office, and beside his scientific activity, also in the practical work he was a permanent adviser to the chiefs of population statistics, first of all on questions regarding population censuses and to Hungarian demagraphers.

His scientific interest covered first of all the questions of the regional distribution of population, regularities between criteria of this respect, as well as the mathematical aspects of demographic analyses, but also in some other branches of demography he displayed a remarkable scientific activity.

Since its establishment he was member of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences, chief of the Methodological Subcommittee. He worked strenuously in this quality contributing significantly to the clearing of a lot of methodological questions.

He was a modest and a very good man always ready to help, even with self-sacrifice. His noble human qualities, great professional knowledge and love for science gave a good example for his environment and all those who worked with him.

The scholars of Hungarian demography, his friends and pupils will keep his memory with respect and affection.

*

József Bálint, Secretary of State, President of the Central Statistical Office appointed *Kálmán Tekse* to Director of the Demographic Research Institute of the Central Statistical Office, effective 1 September 1977. The President also entrusted *Egon Szabady*, Doctor of Demographic Sciences, Vice-President of the Central Statistical Office with the supervisory duties of the Demographic Institute.

*

From 5 to 30 June 1977 at the invitation of the Instite of History and Protection of Monuments in Prizren working under the direction of the Autonomous Province Kosovo-Metohija in Yugoslavia *Dr. János Nemeskéri*, scientific consultant of the Demographic Research Institute of the Hungarian Central Statistical Office carried out paleodemographic research on a population of the 9—12th centuries excavated on the site Vrbnica.

By means of complex biological methods he stated the sex and age at death of 230 persons. At the same time he also diagnosed all the pathological

changes important in respect of environmental biology and ecology. The series examined serves as a basic sample for the early medieval population processes in South-East Europe.

*

On August 8 and 9 1977 a group of students specializing themselves in demography under direction of the teachers *Valentina Bodrova* and *Irina Rylkova* paid a visit to the Demographic Research Institute of the Hungarian Central Statistical Office. *Dr. József Tamásy,* acting director received the group of visitors and informed them on the research carried aut by the Institute. After this, on August 8 *Emil Valkovics,* senior member read a paper to the students and their teachers on some questions of principle and methodology of research in the field of economic demography, and on August 9 *Edit S. Molnár,* scientific consultant gave them a detailed information on the main results of public opinion survey relating to population questions. The papers were followed by a consultation and discussion. *Valentina Bodrova* and *Irina Rylkova* had a talk with the collaborators of the Institute, also independently of the papers, on some special fields of research.

The group — the students and their teachers — paid a visit to the Hungarian Central Statistical Office, too, where with *Dr. Egon Szabady,* deputy-president they took part in a consultation concerning the demographic works and data collecting of the Statistical Office.

*

In 1975 the People's Republic of Cuba concluded an agreement with the UN Fund for Population Activities (UNFPA) within the framework of which the UNFPA makes a financial contribution to the development of the activity relating to mothers' and children's welfare as well as of population statistics. Technically the assistance is carried out through the regional organization of the WHO, the Pan American Sanitary Bureau. The Cuban State Committee of Statistics (Comite Estatal de Estadisticas) considers as important first of all to develop the collecting and processing of vital statistics and wants to prepare a program for population projection. For this purpose experts are invited to Cuba and on the other hand they want to send Cuban specialists to study-tours.

Commissioned by the Pan American Sanitary Bureau *Kálmán Szabó,* senior member of the Demographic Research Institute of the Hungarian Central Statistical Office spent two months in Cuba at the Demographic Directorate of the State Committee of Statistics. During this period he participad in the preparation of the population projection program. The program is based on the UN component method and in its structure it will be a general library program which can be carried out at any date with various hypothesis systems, in national and regional versions.

Later the collaborators — demographers and programmers — of the State Committee of Statistics will travel to Hungary to control and develop the program and to study the collecting and processing of vital statistics, respectively. The Cuban office wants to co-operate with the Hungarian Central Statistical Office in other fields, too, and expects a further assistance within the framework of the Council for Mutual Economic Assistance.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET KÖZLEMÉNYEI

A Népességtudományi Kutató Intézet közleményei sorozatban eddig az alábbi kötetek jelentek meg:

1. Magyarország megyénkénti népességének várható alakulása, 1960. I. — 1980. I. között 1963/1.
2. A nyugdíjasok helyzete, 1963/2.
3. A korbevallás megbízhatóságának vizsgálatai az 1960. évi népszámlálásnál, 1964/1.
4. Magyarország népességének demográfiai jellemzői régiónként, 1965/1.
5. A válások okai, 1965/2.
6. A budapesti nyugdíjasok helyzete és problémái, 1965/3.
7. A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatása, I. Budapesten és a városokban, 1965/4.
8. A népesség foglalkozásának változása 1960—1963 között, 1965/5.
9. Vizsgálatok a népesség területi eloszlásának alakulásáról Magyarországon. 1900—1960, 1966/1.
10. Lakásdemográfiai adatok, 1966/2.
11. A szociális intézetek és gondozottaik helyzete, 1966/3.
12. Magyarország népességének területi előreszámítása, 1966/4.
13. A magyar leíró statisztika irány fejlődése, 1966/5.
14. Termékenységi adatok, 1966/6.
15. A demográfiai tényezők hatása a művelődésre, 1967/1.
16. Iskolai végzettség és szakképzettség, 1967/2.
17. Magyarország népességének gazdasági korfái, 1967/3.
18. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében, 1968/1.
19. Magyarország népességének előreszámítása, 1966—2001, 1968/2.
20. A magyar történeti demográfia a II. világháború után, 1968/3, *(angol nyelven).*
21. Történeti demográfiai kollokvium. Budapest, 1965, 1968/4, *(Francia,*
21. Történeti demográfiai kollokvium. Budapest, 1965, 1968/4, *(francia, angol és német nyelven).*
22. Demográfiai jellemzők a települések nagyságcsoportja szerint, 1900—1960, 1968/5.
23. A Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézetének évkönyve, 1963—1968, 1968/6, *(magyar és angol nyelven).*
24. Alkoholizmus, 1968/7.
25. Gyermekgondozási segély, 1969/1.
26. Kutatási módszerek a termékenység és a családtervezés vizsgálatára: Magyar tapasztalatok, 1969/2, *(angol nyelven).*
27. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai, 1970/1.
28. Gyermekgondozási segély, 1970/2.
29. 1966. évben egyetemi (főiskolai) felvételre jelentkezettek demográfiai és testfejlettségi vizsgálata, 1970/3.
30. Társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai. II. Magyarországon, 1970/4.
31. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai, 1970/1, *(angol nyelven).*
32. A IX. Biológiai Vándorgyűlésen elhangzott előadások tartalmi kivonatai. Budapest, 1970. május 6—8., 1970/6, *(angol nyelven).*
33. Magyarország népességének 1957 óta történt belföldi vándorlásának vizsgálata néhány szempontból, 1971/1, *(angol nyelven).*
34. Magyarország halandósági táblái 1900/01-től 1967/68-ig, 1971/2.
35. Népesedéspolitika Magyarországon, 1972/1.
36. Magyarország népességének előreszámítása (1972—2001), 1973/1.
37. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében. II., 1973/2.
38. Magyarország népessége, 1974/1, *(angol nyelven).*

39. A budapesti alkoholisták és leszármazottaik biodemográfiai vizsgálata (Első szakasz) (Előzetes jelentés), 1974/2.
40. Kriminalitási táblák, 1974/3.
41. A gazdasági korfák módszertani apparátusának felhasználása optimális stabil népességek meghatározására, 1974/4.
42. A társadalmi térbeliség néhány elméleti és gyakorlati problémája, 1975/1.
43. Népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás, 1976/1.
44. Budapesti öngyilkosok vizsgálata 1972, 1976/2.
45. Az 1—60 hónapos budapesti gyermekek testi fejlettsége, szociodemográfiai és morbiditási viszonyai (Előzetes jelentés), 1977/11.

СООБЩЕНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ИНСТИТУТА ПО ДЕМОГРАФИИ ЦСУ

В серии сообщений Исследовательского института по демографии до настоящего времени вышли следующие тома:

1. Ожидаемая динамика населения комитатов Венгрии между 1. 1960 и 1. 1980 г. 1963/1.
2. Положение пенсионеров. 1963/2.
3. Исследования относительно достоверности ответов о возрасте при переписи населения 1960 года. 1964/1.
4. Демографические характеристики народонаселения Венгрии по регионам 1965/1.
5. Причины разводов. 1965/2.
6. Положение и проблемы Будапештских пенсионеров. 1965/3.
7. Общественная рестратификация и ее демографические последствия. В Будапеште и в городах. 1965/4.
8. Изменения в занятиях населения в период между 1960 и 1963 гг., 1965/5.
9. Исследования в области динамики территориального распределения населения в Венгрии. 1900—1960. 1966/1.
10. Жилищно-демографические данные. 1966/2.
11. Положение социальных учреждений и лиц, проживающих в них. 1966/3.
12. Территориальный прогноз населения Венгрии. 1966/4.
13. Развитие венгерского направления описательной статистики. 1966/5.
14. Данные о плодовитости. 1966/6.
15. Влияние демографических факторов на образование. 1967/1.
16. Школьное образование — профессиональное образование. 1967/2.
17. Экономические возрастные пирамиды населения Венгрии. 1967/3.
18. Демографические особенности национальностей в комитете Баранья. 1968/1.
19. Перспективы развития населения Венгрии, 1966—2001. 1968/2.
20. Венгерская историческая демография после второй мировой войны. 1968/3. (На английском языке.)
21. Совещание по исторической демографии. Будапешт. 1965. 1968/4. (На французском, английском и немецком языках.)
22. Демографические характеристики последний по их величине, 1900—1960. 1968/5.
23. Ежегодник Исследовательского Института по демографии ЦСУ ВНР, 1963—1968 гг. 1968/6. (На венгерском и английском языках.)
24. Алкоголизм. 1968/7.
25. Пособие по воспитанию детей. 1969/1.
26. Методы исследования плодовитости и семейного планирования: Венгерский опыт. 1969/2. (На английском языке.)
27. Планирование семьи в Венгрии. Важнейшие данные исследования по фертильности и семейному планированию (ТЧ) 1966. года.

28. Пособие по воспитанию детей. 1970/2.
29. Исследование демографических характеристик и характеристик физического развития желавших поступить в университет (ВУЗ) в 1966 году. 1970/3.
30. Общественная рестратификация и ее демографические последствия в Венгрии. 1970/4.
31. Планирование семьи в Венгрии. Важнейшие результаты исследования по фертильности и планированию семьи. (ТЧ) 1966 года. 1970/5. (На английском языке.)
32. Резюме лекций, прочитанных на X Биологической выездной сессии. Будапешт, 6—8 мая 1970 г. 1970/6. (На английском языке.)
33. Несколько аспектов исследования внутренней миграции населения в Венгрии с 1975 года. 1971/1. (На английском языке.)
34. Таблицы смертности населения Венгрии с 1900/01 г.—по 1967/68 гг. 1971/2.—
35. Политика народонаселения в Венгрии. 1972/1.
36. Прогнозы населения Венгрии. (1972—2001) 1973/1.
37. Демографические особенности национальностей в комитате Баранья. 1973/2.
38. Население Венгрии. 1974/1. (На английском языке.)
39. Биодемографическое исследование будапештских алкоголиков и их потомства. (Первая фаза.) (Предварительный доклад.) 1974/2.
40. Таблицы криминальности. 1974/3.
41. Использование методологического аппарата возрастных пирамид экономических событий для определения оптимальных стабильных населений. 1974/4.
42. Несколько теоретических и практических проблем общественной пространственности. 1975/1.
43. Исследование общественного мнения о демографических вопросах. 1976/1.
44. Исследование самоубийц города Будапешта, 1972. г. 1976/2.
45. Физическое развитие, социально-демографические условия и условия заболеваемости Будапештских детей в возрасте 1—60 месяцев (Предварительный отчет) 1977/1.

PUBLICATIONS OF THE DEMOGRAPHIC RESEARCH INSTITUTE

In the series of the Publications of the Demographic Research Institute the following volumes have been published:

1. Population Projections for Hungary by Counties between January 1. 1960, and January 1, 1980. 1963/1.
2. The Situation of Pensioners. 1963/2.
3. Investigation on the Reliablity of Age-Adminissions in the Population Census of 1960. 1964/1.
4. Demographic Characteristic of the Population in Hungary by Regions. 1965/1.
5. Causes of Divorces 1965/2.
6. Situation and Problems of the Pensioners of Budapest. 1965/3.
7. Social Mobility and its Demographic Effects in Budapest and in the Towns I. 1965/4.
8. Change in Occupation of the Population between 1960 and 1963. 1965/5.
9. A Study on the Regional Distribution of Hungary's Population 1900—1960. 1966/1.
10. Housing-Demographic Data. 1966/2.
11. Situation of Social Institutes and Their Dependants. 1966/3.
12. Regional Projections of the Population of Hungary. 1966/4.
13. The Development of the Hungarian Desvriptive Statistics. 1966/5.
14. Fertility Data 1966/6.

15. The Impact of Demographic Factors on Culture. 1967/1.
16. School Qualification and Professional Training. 1967/2.
17. The Economic Age-Pyramids of Hungary's Population. 1967/3.
18. The Demographic Characteristics of the Nationalities of the County of Baranya. 1968/1.
19. Population Projection for Hungary. 1966—2001. 1968/2.
20. Hungarian Historical Demography after World War II. 1968/3. *(In English)*
21. Colloquium on Historical Demography. Budapest, 1965. 1968/4. *(In French, English and German)*
22. Demographic Characteristics by Size of Settlements, 1900—1960. 1968/5.
23. Annals of the Demographic Research Institute of the Central Statistical Office, 1963—1968. 1968/6. *(In Hungarian and English)*
24. Alcoholism. 1968/7.
25. Allowance for Child's Care. 1969/1.
26. Survey Techniques in Fertility and Family Planning Research: Experience in Hungary. 1969/2. *(In English)*
27. Family Planning in Hungary. Main Results of the TCS-66 Study. 1970/1.
28 Allowance for Child's Care. 1970/2.
29. Demographic and Physical-Developmental Study of Those Who Applied for Admission to Universites (Higher Schols) in 1966. 1970/3.
30. Social Mobility and its Demographic Effects in Hungary. II. 1970/4.
31. Family Planning in Hungary. Main Result of the 1966 Fertility and Family Planning (TCS) Study. 1970/5. *(In English)*
32. Abstract of the Lectures Delivered at the 9th Hungarian Congress of Biology. Budapest, 6—7—8 May, 1970/6. *(In English)*
33. Some Aspectis of the Internal Migration of Population in Hungary since 1957. 1971/1. *(In English)*
34. Life tables of Hungary from 1900/01 to 1967/68. 1971/72.
35. Population Policy in Hungary. 1972/1.
36. Population Projections of Hungary. (1972—2001). 1973/1.
37. The Demographic Characteristics of the Nationalities of the County of Baranya. II. 1973/2.
38. The Population of Hungary. 1974/1.
39. Biodemographic Study of the Budapest Alcoholics and Their Descendants (First stage.) (Preliminary report) 1974/2.
40. Criminality Tables. 1974/3.
41. Use of the Methodological Apparatus of Economic Age-Pyramids for the Determination of Optimum Stable Populations. 1974/4.
42. Some Theoretical and Practical Problems of Social Spatiality. 1975/1.
43. Public Opinion Survey Concerning Demographic Questions. 1976/1.
44. A Survey on Suicides in Budapest 1972. 1976/2.
45. Physical development, Socio-demographic and morbility conditions of Children Aged 1—60 months in Budapest (Preliminary report) 1977/1.

IRODALOM

KÖNYVEK

BIRABEN, N.: Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens. T. 1. La peste dans l'histoire — T. 2. Les hommes face á la peste. (Az emberek és a pestis Franciaországban, az európai országokban és a Földközi-tenger mentén. I. köt. A pestis a történelemben. II. köt. Az emberek küzdelme a pestissel.) Paris — La Haye, 1975—1976. Mouton. 455 p. és 416 p.

Biraben kétkötetes, közel 900 oldalas munkája igen gazdag anyagot dolgozott fel a pestis történetéről. Időhatára a 19. század, amikoris a pestis véglegesen eltűnik a Földközi-tenger térségéből, illetőleg Európából. A két kötet igen szerencsés ötvözete a részletes történeti ismereteknek, a járványtan legújabb eredményeinek és a történeti-demográfiai elemzésnek.

Két központi kérdés foglalkoztatja a szerzőt: a járványok periódikus természete és a pestisjárvány hirtelen megszűnése. A pestis hirtelen jelenik meg, epidemikus formát ölt, azután hirtelen eltűnik — sokszor évekre, olykor több évszázadra.

Közismert, hogy Nyugat-Európában az 1347. évi „Fekete halál"-t megelőzően, több évszázadon át nem volt epidemikus formát öltő pestisjárvány. Ezt követően azonban úgyszólván minden évtizedben felütötte a fejét és a 17. század második felében Olaszországban (1656), Angliában (1665) és Észak-Franciaországban (1666) igen nagy pusztítást okozott. Ekkor hirtelen megszűnt és ilyen mértékű járvány többé már nem jelentkezett — kivéve néhány dél-franciaországi megyében, ahol a 18. század második évtizedében ismét megjelent.

A pestis megjelenésének és hirtelen megszűnésének okait kutatva *Biraben* a járvány ciklikus hullámzását összeveti a háborúk, éhínségek, a klimatikus változások, valamint az égitestek keringésének változásaival. A felsorolt jelenségek azonban nem magyarázzák meg elégségesen a járványok keletkezését és megszűnését. *Biraben* azt is beigazolja, hogy az az általánosan elterjedt — sőt elfogadott — nézet, amely szerint az éhínségek előidézik, illetőleg megelőzik a járványokat, nem felel meg a valóságnak. Az éhínség több esetben valóban megelőzi a járványokat és hozzájárul gyors elterjedésükhöz, más alkalommal éppen a járvány után tör ki. A járvány ugyanis akadályozza a termelést, a betakarítást és az élelmiszerszállítást. *Biraben* olyan epidemiákat is ismertet, amikor az éhínség egyszerre jelentkezett a pestissel és a népesség egyik része a járvány, a másik része az éhhalál áldozata lett. *Biraben* olyan epidemiákról is tudósít, amikor a termés bőséges volt és a népesség viszonylag megfelelő körülmények között élt.

Biraben hajlamos arra, hogy a járványok ciklikus természetét a napfolttevékenységhez kösse — feltételezve, hogy a napfolttevékenység 12 éves ciklusa éppen azoknak a rágcsálóknak az elszaporodásával esett össze, amelyek felelősek a pestisjárványok kitöréséért, illetőleg elterjesztéséért. A járványok elsődleges elterjedésében *Biraben* igen nagy jelentőséget tulajdonít az emberi ectoparasitáknak, a bolháknak és a tetveknek. Feltételezhető, hogy a patkányok járványt terjesztő bolháin kívül ezeket az emberi parazitákat is a pestis-bacilus szállítói közé kell sorolnunk.

A járványok demográfiai hatását igen sok és részletesen kidolgozott statisztikai táblázat és elemzés mutatja be. *Biraben* elsősorban az epidemiák okozta halálozás nagyságát, azok ciklikusságát méri le, majd pedig bemutatja a

pestis miatt előálló házassági-mozgalom csökkenését és a születések kiesését. Különös részletezéssel elemzi az 1720—1722. évi dél-franciaországi pestis demográfiai következményeit.

A második kötet a pestisről vallott felfogások, vélemények történeti áttekintésével kezdődik. Sorra részletezi az asztrológiai nézeteket, a diagnosztizálás módját és a különféle betegség-fázisok felismerésével kapcsolatos leírásokat. A második kötet utolsó fejezete a pestis elleni védekezés történeti bemutatása. A mágikus hiedelmek és a vallásos rítusok felsorolását követi a pestis elleni védekezés különféle formáinak leírása, az egészségügyi organizáció, a védekezés, az orvosságok, vagy a vélt ellenszerek történetének ismertetése.

A két kötet rendkívül gazdag kronológiákkal egészül ki, felsorolva a franciaországi, olaszországi és az ibériai-félsziget összes pestisjárványait, továbbá a német és közép-európai pestis-járványokat, de megadja Lengyelország és Oroszország pestisjárványainak időrendi táblázatait is. A második kötethez csatlakozó gazdag bibliográfiában örömmel fedeztük fel a magyar forrásokat és történeti-demográfiai elemzéseket.

E két kötet a pestisjárványok történetének egyik legjobb összefoglalója a világirodalomban.

D. D.

CHESNAIS, J.-C.: *Les morts violentes en France depuis 1826. Comparaisons internationales.* (Az erőszak alkalmazásából származó halálozások alakulása Franciaországban 1826 óta. Nemzetközi összehasonlítások.) Paris, 1976. 346 p. (Travaux et Documents. No. 75.)

A kiadvány, melynek előszavát *Alfrèd Sauvy* professzor írta, az erőszak alkalmazásából eredő halálozások három csoportjának 1826 óta nyomonkövethető franciaországi történeti alakulását, valamint századunkban megfigyelhető országok közötti különbségeit mutatja be és elemzi. Az első csoportba az emberölésnek az áldozatai és a jogerős halálos ítélet következtében kivégzettek, a második csoportba a sikeresen végrehajtott öngyilkosságoknak az áldozatai, a harmadik csoportba pedig a legkülönbözőbb halálos kimenetelű baleseteknek az áldozatai tartoznak. A szerző a kiadvány bevezető részében *Süssmilch* 1741-ben közzétett *Die Göttliche Ordnung*-jának ama gondolatát idézi, mely szerint „életünkből három kapun át távozhatunk: az első kapu hatalmas, kolosszális méretű... a betegségek kapuja, a második kapu kisebb jelentőségű... az öregség kapuja, a harmadik kapu sötét, baljóslatú, vérrel mocskolt... az erőszak alkalmazásának, nevezetesen az öngyilkosságnak a kapuja." Az erőszak alkalmazásából származó halálozások fogalmának a tisztázását számos körülmény nehezíti, többek között az erőszakos beavatkozásnak a látszólagos hiánya, például valamely méregnek kis mennyiségben, hosszú időn át történő adagolása útján elkövetett gyilkosságoknak az esetében, illetve az erőszakos beavatkozásnak, például halálos kimenetelű sebészeti beavatkozásnak a nyilvánvaló fennforgása olyan esetben, amikor a halálozást nem erőszak alkalmazása következményének tekintjük. A halálos kimenetelű baleseteken túlmenően ezért a szóban forgó halálozásokon a mások, illetve maga az áldozat által az élet kioltásának a szándékával elkövetett erőszakos beavatkozásból származó halálozásokat kell értenünk.

A tanulmány bevezetése a használt fogalmak tisztázásán, a felhasznált forrásmunkák bemutatásán és értékelésén kívül elsősorban a vizsgálat időhorizontjának a megválasztását indokolja meg. Ezt követően a kiadvány két nagy részre oszlik. Az erőszak alkalmazásából eredő halálozások 1826-ig visszamenő alkalmazását elemző első rész első fejezete az emberölés áldozatai és a jogerős halálos ítélet végrehajtása következtében meghaltak számának, arányának, és különböző ismérvek szerinti megoszlásának az alakulását, második fejezete az öngyilkosságok számának, gyakoriságának és különböző ismérvek szerinti megoszlásának az alakulását, harmadik fejezete a balesetekből származó halálozások számának, gyakoriságának és különböző ismérvek szerinti megoszlásának

az alakulását, negyedik fejezete pedig a háborúk, a polgárháborúk és a forradalmak áldozatai számának és különböző jellemzőinek az alakulását vizsgálja.

A kiadvány második része az erőszak alkalmazásából eredő halandóság fejlődési tendenciáival és gazdasági költségeivel foglalkozik. Az ötödik fejezet elemzi a szóban forgó halandóság szekuláris irányzatát, a hatodik pedig a különböző aspektusokból definiált költségeit.

A kiadvány a főbb következtetéseket összefoglaló önálló befejező részt is tartalmaz, melyet az alkalmazott szimbólumok és rövidítések, a táblák és az ábrák jegyzéke, valamint nagymennyiségű táblázatokba foglalt statisztikai adatanyag és a kiadvány tárgykörei szerint csoportosított szelektált, mégis gazdagnak mondható bibliográfia követ.

Jean-Claude Chesnaist elsősorban az általános halandósági szint szekuláris javulásának (süllyedésének) és a balesetekből származó halandóság csaknem világszerte megfigyelhető romlásának (emelkedésének) a szembetűnő kontrasztja indította a kiadvány által tárgyalt kérdéseknek a vizsgálatára. Régebbi keletűnek tekinthető az emberölés és az öngyilkosságok áldozatai iránti, több korábbi tanulmányban is megnyilvánuló érdeklődése. A háborúk, a polgárháborúk és a forradalmak által fémjelzett időszakoktól eltekintve megállapítható, hogy

— az emberölésből eredő halandóság a 19. század második negyedéhez képest csökkent, még jelentősebben csökkent — különösen az utóbbi 40 év alatt — a gyermekgyilkosságból származó halandóság;

— az öngyilkosságból eredő halandóság az I. világháborúig jelentősen nőtt, majd csökkent, jelenleg relatíve alacsony szinten stagnál;

— a baleseti halandóság az ipari forradalom évei alatt jelentősen megnövekedett, majd a II. világháborúig stagnált; az utóbbi két évtized alatt azonban igen nagy mértékben felszökött, elsősorban a gépkocsihasználat nagyarányú elterjedése miatt.

Az erőszak alkalmazásából származó halandóság mindhárom csoportját tekintve megállapítható, hogy a 19. században ez a halandóság mindvégig nőtt, s ez a növekedés egészen az I. világháború kezdetéig folytatódott. A két világháború között enyhe csökkenés figyelhető meg, a II. világháború után azonban ismét igen nagyarányú emelkedésnek vagyunk a tanúi.

A baleseti halandóság egyik figyelemre méltó sajátossága, hogy az összes halálos kimenetelű közlekedési balesetek száma mintegy negyvenszer kisebb a halálos kimenetelű közúti balesetek számánál. Ugyanazon távolságra történő utazás (ill. szállítás) alapulvételével számítva a gépkocsi az 1958—1972 évek adatai alapján számítva 26-szor veszedelmesebb mint a vonat és 36-szor veszedelmesebb mint a repülőgép.

Érdekes következtetéseket von le a szerző a háborúkból, a polgárháborúkból és a forradalmakból eredő halandóság időbeli alakulásával kapcsolatban is. A Franciaország által az utóbbi másfél évszázad alatt viselt gyarmati háborúk közül pl. az algériai függetlenségi háború (1954—1962) volt az, amely a legtöbb erőszak alkalmazásából eredő áldozatot követelt, a korábbi háborúkban inkább a kedvezőtlen egészségügyi és éghajlati viszonyok és nem annyira a fegyveres összeütközések áldozatainak a száma volt számottevő. A belső zavargások halálos áldozatainak a száma erősen csökkenő tendenciájú és nem éri el a háborúk áldozatainak a számát.

Figyelemre méltó a kiadványban az erőszak alkalmazásából eredő halandóság és az alkoholizálás kapcsolatára vonatkozó elemzés is.

Hogyan elemzi a szerző az erőszak alkalmazásából eredő halandóságnak a költségeit? A kiadványnak az ezzel a kérdéskörrel foglalkozó hatodik fejezete e haláloki csoport áldozatainak a felneveltetési költségei, a tőlük még várható termelésnek az értéke, a megmentésükre fordított költségeknek a nagysága és a pótlásukra (helyettesítésükre) fordított költségeknek a nagysága szempontjából egyaránt vizsgálat tárgyává teszi ezt a problémát. A rendelkezésre álló adatok a szerzőnek leginkább a szóban forgó haláloki csoportból eredő összes életévek veszteségének és gazdaságilag aktív állapotban leélendő évek veszteségének a becslését tették lehetővé. Az összes életévek veszteségének a becslése a szóban forgó halálozások száma (*d*), a meghaltak átlagos

életkora (m) és az ebben az életkorban még várható átlagos élettartam (e_m) birtokában a d (e_m) formula felhasználával történt. A gazdaságilag aktív állapotban leélendő évek veszteségének a felméréséhez szükséges volt az m-éves korban várható átlagos gazdaságilag aktív élettartam nagyságának az ismeretére is; ez utóbbinak és a szóban forgó halálozások számának a szorzata adta a gazdaságilag aktív állapotban leélendő évek számának az erőszak alkalmazásából eredő halandóság miatti veszteségét.

A szerző az összes életévek és a gazdaságilag aktív állapotban leélendő évek veszteségeit a szóban forgó haláloki csoport mindhárom jelzett komponensének a figyelembevételével is kiszámította és egybevetette egymással. Elvégezte továbbá e veszteségek nemek szerinti összehasonlítását is és a nők esetében felmérte a szóban forgó haláloki csoportból és komponenseiből származó halandóság miatti születésszám-veszteséget is. Az összesen leélendő életévek és a gazdaságilag aktív állapotban leélendő évek veszteségére vonatkozó becslése szerint az erőszak alkalmazásából eredő halálozások miatt Franciaország évente több mint egy millió évet veszít, amiből több mint 800 000 év a balesetekből adódó veszteség. A férfi népesség esetében az összesen leélendő évek veszteségének több mint kétharmada, mintegy 500 000 év, a gazdaságilag aktív állapotban leélendő évek számának a veszteségét jelenti. A közúti balesetekből származó eme veszteségek kétszeresét, egyes években háromszorosát teszik ki az öngyilkosságokból adódó veszteségeknek stb. A kiadványnak ez a gazdaságdemográfiai tartalmú hatodik fejezete azonban gondolatokban, vizsgálati szándékokban jóval gazdagabb annál, mint amit a szerzőnek a rendelkezésre álló adatok alapján sikerült benne a számok nyelvére áttett formában is megvalósítania.

A kiadvány a szóban forgó haláloki csoportból és komponenseiből eredő halandóságnak a más halálokokból származó halandósággal való egybevetésével is foglalkozik és — mint említettük — számos nemzetközi összehasonlítás is található benne. Mindenképpen megérdemli, hogy számontartsuk és figyelemmel tanulmányozzuk.

V. E.

Demograficseszkie aszpektü zanjatoszti. (A foglalkoztatottság demográfiai aspektusai.) (Szerk.: D. I. Valentej.) Moszkva, 1975. Izd. Sztatisztika, 123. p. (Narodonaszelenie.)

A Szovjetunió Oktatási Minisztériumának tudományos kérdésekkel foglalkozó munkatársai „A foglalkoztatottság demográfiai aspektusai" címmel tanulmánykötetet adtak közre.

Témájukat tekintve ezek a tanulmányok is — akárcsak a korábban megjelentek — azokat a legfontosabb demográfiai folyamatokat vizsgálják, amelyek a legjobban éreztetik hatásukat a szovjet népgazdaság egészében.

A különböző demográfiai és ezzel összefüggő gazdasági kérdések között az egyik leggyakrabban napirendre kerülő kérdés a munkaerő nemek szerinti megoszlása az egyes területeken, s különösen a városokban. Ezzel a kérdéskörrel e kötetben több tanulmány is foglalkozik.

Így többek között erről ír *A. Kotlar* „A foglalkoztatottság gazdasági-demográfiai problémái" címmel. Megállapítja, hogy kedvezőtlen tendenciák mutathatók ki azokban a városokban, ahol a munkaképeskorú népességen belül a nők aránya alacsony (47% és kevesebb), vagy túl magas (53% felett). 1970-ben a Szovjetunió kis- és közepes városainak felét az ilyen kedvezőtlen struktúrájú városok alkották.

Ez bizonyos fokig a termelés koncentrálódásával magyarázható, ami a kisebb városokban alacsony szintű. Úgy vélik, hogy ezt a feszültséget új munkahelyek tervszerű kialakításával lehet felszámolni.

Ugyancsak a demográfiai és a gazdasági folyamatok közötti kapcsolatokat vizsgálja *G. Szergejeva* „A nők foglalkoztatottsága és a demográfiai folyamatok közötti kölcsönös kapcsolat" c. tanulmányában. E kérdéskörnek az ad különös hangsúlyt, hogy jelenleg a 45 éves és fiatalabb munkaképeskorú nőknek közel

90%-a aktív kereső. Történetileg vizsgálva megállapítható, hogy a Szovjetunióban a nők nagytömegű bekapcsolódása a társadalmi termelésbe a II. világháború évei alatt bontakozott ki. A háború alatt a férfi munkások és alkalmazottak száma 8 millióval csökkent. A veszteség jelentős részét a nők munkábaállításával pótolták. Ennek hatására a munkások és alkalmazottak csoportján belül a nők aránya az 1940. évi 39%-ról 1945-re 56%-ra nőtt.

A nők foglalkoztatottságában 1959—1970 között következett be újabb jelentős változás, amikor a háztáji és kisegítő gazdaságokban dolgozó nők aránya jelentősen lecsökkent, és ezzel szemben nőtt a társadalmi termelésben foglalkoztatottak aránya.

A munkaképeskorú nők (16—54 éves) megoszlása

	1959	1970
társadalmi termelésben foglalkoztatott	71,4	85,0
tanuló	4,2	7,5
kisegítő gazdaságban és háztartásban	24,4	7,5
	100,0	100,0

A várható tendenciák elemzése alapján a tervezésnél figyelembe kell venni azt, hogy 1971—1980 között jelentősen növekszik a munkaképeskorú népesség száma. 1981 és 1990 között viszont ez a növekedés nem várható (különösen a nők között nem).

A továbbiakban a szerző azt vizsgálja, hogy a nők fokozódó munkábaállása milyen következményekkel jár.

A nők fokozott munkábaállása elsősorban a család nagyságára és összetételére hat. Ezért egyre növekszik a lakossági szolgáltatások fontossága.

Különösen a 60-as évek elején jelentett feszültséget az, hogy a bölcsődés- és óvodáskorú gyermekeknek csak 10%-át tudták elhelyezni bölcsődékben, óvodákban. Jelenleg az igények egyharmadát tudják kielégíteni, tehát még most is nagyok a gondok. A szerző szerint éppen ezért nem lehet csodálkozni az alacsony gyermekszámon. (Bár nemzetiségenként eltérő a helyzet.) Az adott körülmények között a nők többségénél a választási lehetőség úgy vetődik fel, hogy gyermek, vagy munkábaállás. A kettő együtt nagyon nehezen megy.

Bizonyos fokig a fentiekhez hasonló problémát feszeget *A. Tkacsenko* „A nők képzettsége és a születésszám" c. tanulmányában. Abból az általános tendenciából indul ki, hogy a gyermekszám növekedésével párhuzamosan csökken a nők képzettségi színvonala. Ennek kapcsán felmerül az a gondolat, hogy az értékhierarchiában a gyermeknevelés értéke nincs egy szinten a különböző képzettségű nőknél. Az értékhierarchián belül a „társadalmilag szükséges szabad idő" — amelyben benne van a kulturális fejlődésre fordított idő — és a gyermeknevelés közötti ellentmondást látja a legfontosabbnak. Úgy véli, ha a társadalmilag szükséges szabadidő nincs biztosítva, akkor az egyén azt más értékek rovására igyekszik megvalósítani, így például a gyermeknevelés rovására.

Érdekes kérdéskörrel foglalkozik *E. Szamojlova* „A szülők képzettségének és foglalkozásának hatása a fiatalok társadalmi átrétegződésére" c. tanulmányában. A szerző által ismertetett kutatás során azt vizsgálták, hogy a különböző társadalmi csoportokból származó fiatalok milyen arányban kerülnek az értelmiségi rétegbe. A vizsgálat adatai azt igazolták, hogy a szellemi munkát végzők gyermekei nagyobb valószínűséggel kerülnek egyetemre, mint a fizikai foglalkozású szülők gyermekei. Tehát magasabb arányban lesznek értelmiségiek, mint a fizikai foglalkozású szülőktől származók. Mindez arra utal, hogy az esélyek társadalmi csoportonként különbözőek. Ilyen természetű különbségeket a faluról, ill. a városból származó fiatalok között is kimutattak.

A vizsgálat eredményeiből az is kiderült, hogy nem csak a szülők foglalkozása, hanem az iskolai végzettsége is jelentősen befolyásolja a fiatalok felsőfokú intézményekbe való bekerülését, ill. a tanulmányi eredmények alakulását.

Minél magasabb iskolai végzettségűek voltak a szülők, annál kedvezőbb helyzete volt a fiataloknak azonos korú társaikkal szemben.

A kötet érdekesebb tanulmányai közül kiemelhetjük még *A. Zagrobszkaja* munkáját a vándorlási folyamatokról. A mérleg módszer segítségével igyekszik nyomon követni a lakosság területi átrendeződésének folyamatát. Vizsgálja a vándorlási egyenleg alakulását az egyes köztársaságok között. Az adatokat elemezve kimutatta, hogy a köztársaságok közötti vándorlási folyamatok fő irányát a város-város közötti vándorlások alkotják. (Például az Ukrán SZSZK-ban ez tette ki az összes vándorlások 53,2%-át.)

A részletes elemzés kiderítette, hogy az egyes köztársaságok közötti vándorlási egyenlegek viszonylag rövid idő alatt is változó tendenciát mutatnak. E változások mögött az esetek jelentős részében gazdasági okok húzódnak meg. A változások okainak pontos felderítése nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a migrációs folyamatok prognosztizálását, ill. a területi munkaerő-forrás elosztását hatékonyan meg tudják oldani.

H. I.

HOFSTEN, E.: Demography and development. (Demográfia és fejlődés) Stockholm, 1977., Almquist and Wiksell International. 156. p.

A neves svéd demográfus Accra-ban (Ghana) mint az ott működő ENSZ által támogatott demográfiai intézet — RIPS (Regional Institute for Population Studies) — igazgatója demográfiát tanított az afrikai országokból származó diákoknak 1972—73-ban. E munkája kapcsán érezte szükségesnek és kezdte el az összeállítását egy rövid, de átfogó jellegű demográfiai kézikönyvnek, mely végleges formájában 1977-ben Stockholmban került kiadásra.

A könyv első 100 oldalán a népességtudomány fogalmait és alapvető módszertanát ismerteti. A tömör szöveget elemi matematikai fogalmazással párosítja anélkül, hogy száraz, tankönyv jellegű felsorolást adna. Rendkívül könnyen érthető, érdeklődést keltő formában vezeti be az olvasót a demográfia tudományának világába, nem mulasztva el a tudományág történeti fejlődésének bemutatását sem. Stílusa világos, egyszerű, nem vész el a részletekben, ugyanakkor mindenütt hivatkozik az egyes kérdések legfontosabb és legfejlettebb irodalmára és az ENSZ által kidolgozott gyakorlati módszertani kiadványokra. Az alapvető tárgyi ismeretek nyújtásán kívül szembetűnő a szerző igyekezete, hogy olyan szemlélet kialakítását célozza, mely az egyénben a társadalom tagját látja, s a társadalomban az egyének összességét. A demográfia mint társadalomtudomány céljában politikus természetű, módszereiben azonban a mai fejlett természettudományi eszközöket és szemléletet is felhasználja.

A könyv II. része — terjedelemben egy harmada — az ember és a társadalom kapcsolatával foglalkozik. Felhívja a figyelmet arra, hogy a demográfiai módszerek és a társadalom funkcióját vizsgáló sajátos szemlélet kombinációja segítheti elő a népesség szerepének megértését a társadalomban. Kiemeli a történelmi aspektus fontosságát, hiszen a népesség időbeli változására vonatkozó megállapítások támpontul szolgálhatnak a jelenleg lejátszodó folyamatok elemzéséhez. A demográfiai jelenségek változásai azonban általában hosszabb távon mennek végbe, ezért azok jövőbeli előreszámítása, és főleg népesedéspolitikai célú döntések inkább hosszú távra alakíthatók ki.

A népesség és a társadalom kölcsönhatásáról szóló rész három fő kérdés köré csoportosul:

1. Vannak-e a népesség fejlődésének általános belső törvényei?
2. Mi a következménye a társalomban annak, hogy a népesség növekedési aránya nő vagy csökken?
3. Kívánatos-e, hogy a népesség növekedési aránya nőjön vagy csökkenjen?

Ezekre a kérdésekre igyekeznek válaszolni a különféle népesedési elméletek és az ezen elméletek alapján kialakítandó népesedéspolitikai irányzatok.

Szerző a módszertani részhez hasonló rendszerességgel ismerteti az egyes elméleteket, kialakulásukat és történelmi sorsukat, de elsősorban a közgazdaságtanhoz, illetve magához a gazdasági fejlődéshez való viszonyukat. Az ún. klasszikus közgazdasági — és az ezekhez tartozó népesedési — elméletek után ismerteti meglehetősen széles látókörrel a történelmi fejlődés és a népesség kérdéseivel kapcsolatos marxista elméletet.

A népesedési kérdések világviszonylatban vázolt elméleti megközelítésén belül különösképpen a Harmadik Világ problémáira illetve helyzetére tér ki és tesz gondolatébresztő megállapításokat.

H. L.

KECK, A.—REDETZKY, H.—THIELE, H.—WINTER, K.: Grundlagen der Demographie. (A demográfia alapjai.) Berlin, 1976. Verl. Volk u. Gesundheit. 278 p.

A könyv a Magyarországon 1964-ben megjelent „Bevezetés a demográfiába" (szerkesztette *dr. Szabady Egon)* c. könyvvel fő vonalaiban azonos tartalmú és célú kiadvány. A demográfia elméleti és gyakorlati kérdéseit tárgyalva az illusztráló példákat az NDK népesedési, népmozgalmi adataiból meríti, s ily módon képet ad a Német Demokratikus Köztársaság demográfiai helyzetéről is.

A könyv a demográfia feladatainak áttekintésével kezdődik. E feladatok között első helyen említi a népesedéspolitikai intézkedések kialakításához szükséges demográfiai folyamatok jelenlegi és jövőbeni alakulásának feltárását és meghatározását, a szükséges intézkedésekre vonatkozó javaslatok kidolgozását. További kiemelt feladata a demográfiának a népgazdaság irányításához és a népgazdasági tervek kidolgozásához szükséges adatok, népesedési helyzetelemzések naprakész állapotban történő biztosítása.

Tekintettel arra, hogy a demográfiában vizsgált jelenségek ok-okozati kapcsolatainak elemzése más tudományágak területére is elvezet, ugyanakkor számos szakterület nem nélkülözheti a népesedési jelenségek kutatása során feltárt megállapításokat, törvényszerűségeket, nagy jelentőséget tulajdonítanak a szerzők a demográfia és más tudományágak kapcsolatának. Külön kiemelik a demográfia és az orvostudomány, a demográfia és az antropológia, a demográfia és a biológia kétoldalú, kölcsönös egymásrautaltságát.

A demográfia és a népesedési elméletek kialakulásának és fejlődésének — a kapitalizmus és a szocializmus viszonyai között — áttekintése után a szerzők rátérnek a népesedés és a népmozgalom kérdéseinek érdemi tárgyalására.

A könyv következő fejezetei a népesedési, népmozgalmi adatgyűjtéseket tekintik át. Ezen belül a népszámlálással, népszámlálás szervezésével és végrehajtásával kapcsolatos elméleti és gyakorlati kérdéseket, a folyamatos népmozgalmi statisztikát, a mikrocenzust, amelyre az NDK-ban eddig a szükségesnél kevesebb figyelmet fordítottak.

A népesség állapotát tárgyaló fejezet először a világ népességének számszerű, időbeni alakulását tekinti át földrészenként illetve országonként, külön kiemelve, hogy a szocialista világrendszerhez tartozó országokban él a világ népességének 33%-a. Az NDK-ban a népesség nemek szerinti megoszlásának és korösszetételének, mint a második világháború következményének vizsgálata különösen fontos. A 100 férfira jutó nők aránya — bár az évek során javuló tendenciát mutatott — még mindig igen magas: 116. Kedvezetlen a népesség korösszetételét tükröző korpiramis alakja is: igen alacsony a 32—54 évesek, továbbá a 16—23 évesek aránya, míg az 56 évesek aránya túl magas. A korfa e szabálytalan alakjában csak 2000 körül várható jelentős normalizálódás, javulás.

A népesség családi állapot szerinti megoszlása az NDK-ban a következő sajátosságokat mutatja: a hajadonok és nőtlenek aránya a 25 éves és idősebb népességben igen alacsony, míg az elváltak és özvegyek aránya — különösen a női népesség esetében — magasnak mondható.

A foglalkozási struktúra a tudományos-technikai forradalommal párhuzamosan állandóan változik, módosul. Új egyéni foglalkozások lépnek be, míg egyes

foglalkozások teljesen megszűnnek (pl. villamoskalauz). A keresők aránya az összlakosságon belül 48%. Az aktív keresőkön belül világviszonylatban is kiemelkedően magasnak mondható a női keresők aránya: 49%. Az egyéni foglalkozások NDK-ban használatos csoportosítása a nemzetközi csoportosítási standardtól, továbbá a magyar foglalkozási jegyzéktől is eltér.

Több fejezet tárgyalja a népesség állampolgársági, nyelvi, nemzetiségi és vallási összetételének kérdését.

A népesség kulturális helyzetével foglalkozva a szerzők részletesen tárgyalják az analfabétizmus, a legmagasabb iskolai végzettség és az oktatásban való részvétel kérdését.

A népesség területi elhelyezkedését vizsgálva a szerzők érintik a falu-város fogalmát, valamint azokat a demográfiai eltéréseket, amelyek a falusi, illetve a városi lakosságot megkülönböztetik egymástól mint pl. kulturális szint, az ingázás gyakorisága, közművel való ellátottság, stb.

A könyv következő fejezete a népesség állapotával összefüggő mutatókat foglalja össze, mint pl. az évközi népességnek vagy a népesség átlagos életkorának kiszámítását. Részletesebben foglalkozik a népsűrűség kérdésével megkülönböztetve aritmetikai (magyar terminológiával nyers), fiziológiai (magyar terminológiával tisztított), mezőgazdasági népsűrűséget és lakósűrűséget. A fejezetet a népesség területi elhelyezkedésnek kifejezésre szolgáló tömör mutatók, mint a népesség súlypontjának, népességi középpontoknak, a népesség szóródásának, elméleti és alkalmazhatósági problémáinak tárgyalása zárja.

A házasságkötésekkel és a házasságok megszünésével több fejezet foglalkozik áttekintve a házasság és a család fogalmát és jelentőségét, a házasságkötési mozgalom mérésének mutatószámait, az újraházasodás mérését, a házasulók kor szerinti megoszlását valamint az átlagos házasságkötési kort (az NDK-ban 1971-ben férfiaknál 26,7 év, nőknél 23,8 év volt átlagosan, de az első házasságkötésnél ez lecsökken férfiaknál 23,3 évre, nőknél 21,3 évre). A házasságkötések idényfluktuációja jelentős csúcsot mutat az NDK-ban a nyári hónapokban. A házasságok megszűnése a Német Demokratikus Köztársaságban túlnyomórészt (75%-ban) az egyik házastárs halálára vezethető vissza és csak 25%-ban a válásra. A nyers válási arányszám — mint ahogy világviszonylatban általánosan tapasztalható — az NDK-ban évről évre emelkedik.

A születési statisztika kérdéskörben ismerteti az élveszületés NDK-ban érvényes fogalmi meghatározását, mely némileg eltér, liberálisabb a WHO által javasolt definiciónál, s ez a tény az ország csecsemőhalandósági mutatóit kedvezően befolyásolja. A művi terhességmegszakítás kérdése különös jelentőséggel bír az NDK-ban, hiszen 1950 és 1972 között az abortusszal kapcsolatban igen szigorú rendelkezések voltak érvényben, melyek csak 1972-ben kerültek részleges feloldásra.

A szerzők a továbbiakban összefoglalják az általánosan ismert születési és termékenységi mutatószámokat, melyek közül különös érdeklődésre tarthat számot az illegitim születések igen magas, 22%-os (összes születéseken belül) aránya.

A halálozási statisztika mutatói elég kedvezőtlen helyzetet tükröznek, a 13—15% között mozgó nyers halálozási arányszám világviszonylatban is magasnak mondható. Az elhalálozások 65%-a a keringési rendszer megbetegedése miatt következett be, míg rosszindulatú daganat volt az elhalt népesség 22%-ának haláloka. A csecsemőhalandósági arányszám az NDK-ban évek óta igen alacsony 1973-ban 16,0%), melyben minden valószínűség szerint szerepet játszik a fentiekben említett, liberálisabb élveszületési számbavétel is.

A továbbiakban a szerzők olyan módszertani kérdésekkel foglalkoznak mint a bruttó és nettó reprodukciós együtthatók, a korhorszanalízis a demográfiai mutatók standardizálása, valamint halandósági táblák részletes módszertani leírása. A születéskor várható átlagos élettartam az NDK-ban világviszonylatban is kedvezőnek mondható; férfiaknál 1968-ban 69 év, nőknél 74 év (1968-ban Magyarországon férfiaknál 67 év, nőknél 72 év volt).

A vándorlás fogalmának, a településen belüli és települések közötti, valamint az ingavándorlás kérdéskörének áttekintése után rövid fejezet tárgyalja a népesség számának előrebecslését.

Az utolsó két fejezet a demográfia és a munkaerőgazdálkodás valamint a demográfia és az orvostudomány szoros kétoldalú kapcsolatát, és a kapcsolat jellegét veszi vizsgálat alá.

P. M.

MINKOV, M.: Naszelenie i osznovni szocialni sztrukturi (Népesség és alapvető társadalmi struktúrák) Szofija, 1976. C. Sz. U. 443 p

A szerző kísérletet tesz arra, hogy a népességreprodukciónak a társadalom szociológiai strukturájában elfoglalt helyét elméletileg megalapozza. A monográfia azon a prekoncepción alapul, hogy kölcsönös összefüggés áll fenn a népesség reprodukciója és a reprodukció társadalmi folyamata között. Ez az elméleti tétel kifejezésre jut az alapvető demográfiai folyamatok és társadalmi struktúrák elemzésével és előreszámításával foglalkozó konkrét módszertani apparátusban is, amely bolgár adatok alapján végzett kísérletek eredményeire támaszkodik. A szerző retrospektív, leíró elemzést ad, melynek alapján előreszámítási rendszert dolgoz ki; a rendszer 11 előreszámítási változatot foglal magában s 70 éves időszakot fog át.

A mű első része a népességkutatás elméleti és módszertani irányelveivel foglalkozik. Ebben, miután tisztázza a népességreprodukció biológiai és társadalmi lényegét, hangsúlyozza a reprodukció társadalmi folyamata és a népességreprodukció közötti kölcsönös összefüggést. Annak érdekében, hogy ez az összefüggés érthetővé váljék, a népességreprodukciót olyan folyamatként vizsgálja, amely két kölcsönösen összefüggő és elválaszthatatlan részt foglal magában: a mennyiségi részt, amely kifejezésre jut a természetes fejlődésében, és a minőségi részt, amely elsősorban az emberek kulturális-műszaki fejlődésében érvényesül. A reprodukció társadalmi folyamatában a fejlődés két típusa — extenzív és intenzív — észlelhető. Az extenzív típus, amely feltételezi, hogy a társadalmi reprodukció a munkaerő kiegészítő bekapcsolása révén fejlődik, közvetlenül a népességreprodukció mennyiségi részével függ össze. Amilyenek az extenzív fejlődés objektív követelményei, végső soron olyanok a népességreprodukció mennyiségi paraméterei is. Az intenzív típussal, amely feltételezi, hogy a társadalmi reprodukció az új, tökéletesebb technika és a munkatermelékenység növelése révén fejlődik, a népességreprodukció minőségi része függ össze. Amilyenek az intenzív objektív körülményei, alapjában véve olyan a népesség munkaerejének minőségi jellemzője is. Részletesen vizsgálja e kölcsönös összefüggések összetettségét az alap és a felépítmény különböző szintjein.

A bemutatott elméleti tézisek alapján megfelelő módszertani apparátust dolgoz ki a demográfiai folyamatok és alapvető társadalmi struktúrák elemzésére és előreszámítására. A fő figyelmet arra fordítja, hogy kidolgozza a multivariáns előreszámítási rendszer összeállításának módszertanát — a népességreprodukció objektíve lehetséges rendszereinek megfelelően és nem az előreszámító szubjektív értékelése alapján. Az optimális variáns kiválasztásának rendkívüli fontosságából kiindulva speciális módszertani apparátust dolgoz ki a népesség munka-, termelési és fogyasztási lehetőségeinek értékelésére és az emberi élet hatékonyságának meghatározására. Ennek az értékelésnek és az extenzív fejlődés objektív követelményei meghatározásának alapján valamint az input-output módszer segítségével motiválja a demográfiai optimumot. Az input-output módszer széles körű alkalmazásával indokolja a legfontosabb társadalmi struktúrák előreszámítási lehetőségét is, amelyek kialakulásuk során figyelembe veszik az emberek részvételét a reprodukció társadalmi folyamatában.

A monográfia második része elemzi a demográfiai folyamatokat és az ezek hatására kialakuló demográfiai struktúrákat. Itt szerepel a nők termékenységi változatainak szociológiai elemzése korösszetétel, iskolai végzettség és társadalmi-gazdasági összetétel szerint. Vizsgálja továbbá a születési arányszámot meghatározó fő tényezőket is. Jelentős helyet szán a társadalmi-gazdasági tényezőknek, mint a szülők minőségi orientációja, az anyagi és lakásfeltételek, gyermekintézményi hálózat fejlettsége, a nők foglalkoztatottsági szintje, a vándorlás, az urba-

nizáció stb. Vizsgálja a legfontosabb demográfiai és szociálpszichológiai tényezők hatását a születési arányszám alakulására.

A halandóság halálokok szerinti elemzése alapján feltárja e demográfiai jelenség több fontos problémáját. Ezek közé tartoznak a halandóság arányának emelkedése az idős népesség körében, a halandóság stagnálása és emelkedése néhány megbetegedés (rosszindulatú daganatok, szív- és érrendszeri betegségek), balesetek stb. következtében, valamint a csecsemő halandóság magas szintje.

A harmadik rész magyarázza a népesség előreszámítások rendszerét a 2040-ig terjedő időszakra, és megpróbálja meghatározni a demográfiai optimumot. Itt elsősorban a népesség fejlődésének természetes menetét meghatározó legfontosabb demográfiai folyamatok későbbi alakulására vonatkozó hipotéziseket tárgyalja, és konkrétabban állapítja meg a demográfiai helyzeteket (a születési és halálozási arányszám olyan szintje, amelyen elérik a korlátozott, egyszeri és bővített reprodukció meghatározott rendszereit). Metrikus táblák segítségével értékeli a különböző változatokat a nemzedékek munka-, termelési és fogyasztási lehetőségeinek figyelembevételével az előreszámítások egész időszakára egészen 2040-ig. A kor- és nemi összetételre, munka-, termelési, fogyasztási lehetőségekre, az emberélet hatékonyságára, és az extenzív fejlődés objektív követelményeire vonatkozó előreszámítások értékelési rendszere alapján határozza meg a demográfiai optimum zónáját az 1000—1300 nettó arányszámok és az optimális változat között, amikor a nettó arányszámot 1200-nak veszi. Ez esetben indokolt az a lehetőség, hogy a társadalom vállalja a gyermekek eltartását a reprokdució hasonló viszonyai között.

A negyedik rész tárgyalja az eddigi fejlődést és a későbbi fejlődés előrejelzését, valamint a társadalmi struktúrák kialakulását az embereknek a reprodukció társadalmi folyamatában való részvétele szempontjából. Ez a struktúra, amely a legközelebb áll a gazdasági alaphoz, magában foglalja népesség megoszlását munkaaktivitás szerint, a népesség ágazati strukturáját, a népesség foglalkozási összetételét, a társadalmi osztályokat és csoportokat. Vizsgálja minden egyes struktúra kialakulásának fő elméleti-módszertani irányelveit, majd retrospektív és leíró elemzést ad, amely kiterjed az egyes társadalmi csoportok mobilitásának vizsgálatára is.

A fenti elemzés alapján, valamint az elvégzett előreszámítások és a reprodukció társadalmi folyamatának makromodellje alapján megpróbál hipotéziseket felállítani és prognózisokat készíteni a társadalmi struktúrák későbbi változásaira. Ezeknél az előreszámításoknál két eljárást alkalmaz: a népesség előreszámítások optimális változata és az egyes társadalmi struktúrákban Bulgáriában és a fejlett szocialista országokban bekövetkezett változások elemzése alapján előrejelzi a későbbi változásokat: az input-output típusú makromodell alapján előreszámítja a termelés ágaiban bekövetkező változásokat és ebből meghatározza az alapvető társadalmi struktúrákban várható változásokat. Ebben a vizsgálatban az osztályokat a társadalmi csoportok aggregált kifejezéseként tárgyalja, amelyek az embereknek a reprodukció társadalmi folyamatában való részvételétől függően alakulnak ki.

K. T.

TREBICI, V.: Romania's population and demographic trends. (Románia népessége és demográfiai trendjei.) Bucharest, 1976. Meridiane Publishing House. 138 p.

A Világ Népesedési Akciótervből idézett mottóval: — „A világon minden dolog közül a legértékesebb az ember" — bevezetett, két térképpel és néhány grafikonnal színesített könyvecske angol nyelvű kiadása lehetővé teszi, hogy az ország határán kívül is, megismerjék Románia népesedési helyzetét, demográfiai trendjeit, az alakulás tényezőit és társadalmi-gazdasági összefüggéseit. A népesedésstatisztika és a demográfia hagyományos adataival és mutatóival interpretált kiadvány érdeme, hogy gazdag ismeretanyagát, elemzéseit a szakmai körökön kívül esők is jól követhetik és hasznosíthatják.

A bevezető rész az ország földrajzi leírásának és népesedéstörténetének ismertetésén kívül egy rendkívül hasznos fejezetet szentel a társadalmi-gazdasági háttérnek. A népgazdaság fejlődésének legfontosabb jelzőszámai a háború előtti időszakhoz — általában az 1938. évhez — viszonyítva mutatják be az 1975. évig elért eredményeket, kiegészítve a népmozgalom és népességfejlődés összefoglaló mutatószámainak alakulásával. Fontos segítség az olvasó eligazodásához a statisztikai forrásokkal és az alkalmazott módszerekkel kapcsolatos néhány problémáról adott tájékoztatás.

Az első fejezet a népesség számának alakulását mutatja be. Napra pontos becslés szerint Románia lakossága — a jelenlegi területre számítva — 1891. február 12-én érte el a 10 milliót és 1969. június 20-án a 20 milliót. 1975 végén 21 352 000 ember élt az országban.

A népesség területi megoszlásával foglalkozó fejezetben a városiasodás, a népesség összetételét tárgyaló fejezetben a népesség öregedése a központi téma.

Az általános halandóság, a csecsemőhalandóság és a várható átlagos élettartam elemzése után következik a népesség termékenységéről írt, figyelmet érdemlő fejezet. A hagyományos termékenységi mutatók interpretálását a nupcialitás és a termékenység közötti összefüggés, a korspecifikus termékenység és a születési sorrend elemzése követi. Húszéves házasságtartamot figyelembe véve 1966-ban a házas termékenység átlaga csupán 1,46 gyermek volt. A következő évben, az abortuszok megtiltása után csaknem kétszeresére, 2,82-re emelkedett, majd a szigorú tilalom ellenére fokozatosan csökkent 1973-g; az 1974. évi csekély emelkedés is csak átmenetinek bizonyult. Említésre méltó, hogy az utóbbi években Romániában a teljes házas termékenység felét a házasság első három évében elérik.

A termékenység és a társadalmi-gazdasági tényezők, a nők iskolázottsága, gazdasági aktivitása, a városi és falusi nők termékenysége közötti különbségek jól ismert összefüggéseinek bemutatása után, a következtetéseket összegezve, a szerző arra a megállapításra jut, hogy Románia népessége a demográfiai átmenet új korszakába érkezett, amelyben jó esély van arra, hogy anyáiknál 20—30%-kal népesebb női generációk szélesebb alapon biztosítsák a reprodukciót.

A népesedés és társadalmi-gazdasági fejlődés közötti összefüggés, a népesedéspolitika és népesség jövőbeli alakulása a témája a befejező résznek. Az 1950 és 1975 között eltelt 25 év alatt végbement társadalmi átalakulás és az elért gazdasági eredmények biztos alapot nyújtanak ahhoz a népesedéspolitikához, amely célul tűzi ki, hogy Románia népessége az ezredfordulóra elérje a 30 milliót.

T. J.

FOLYÓIRATCIKKEK

BODART, P.—DUCHENE, J.—WILLEMS, P.—WUNSCH, G.: Migrations et politiques demographiques. Quelques résultats de modèles avec consignes. (Vándorlás és népesedéspolitika. Szimulációs modellek néhány eredménye.) — *Population et Famille.* 1977. No. 40. (1.) 77—96. p.

Jelen tanulmány célja annak vizsgálata, hogy irányított vándorláspolitikával hogyan lehet kielégíteni bizonyos rövidtávú célkitűzéseket, figyelembe véve azt a tényt, hogy a vándormozgalmat illetően korlátokat kell szabni ahhoz, hogy bizonyos, a népesség strukturájára és a népmozgalomra vonatkozó követelmények is kielégíthetőek legyenek.

A követelmények, vagy kikötések megválasztása természetesen önkényes abban az értelemben, hogy az valójában a népmozgalom és a népesség struktúra karakterére vonatkozó politikai döntések függvénye. A demográfiai jellemzőket azonban célszerű tiszteletben tartani. Ebben a tanulmányban szintén önkényesen rögzítették a kikötéseket, de olyan demográfiai jellemzők alapján, melyek jelenleg a zéró, vagy negatív népességfejlődését jelző országok számára a legnagyobb gondot jelenti. A vizsgálat négy szimulációs modellre épült, melyek feltételrendszerükben különböztek egymástól, a következők szerint:

1. sz. modell: A lehető legegyenletesebb éves születésszám és a lehető legkonstansabb korpiramis.

2. sz. modell: A lehető legegyenletesebb éves születésszám és az adott struktúra típust leginkább megközelítő kor szerinti vándorlás.

3. sz. modell: A lehető legegyenletesebb 0—15 éves korú népességszám és az adott struktúra típust lehető legjobban közelítő kor szerinti vándorlás.

4. sz. modell: A lehető legegyenletesebb összlétszám és az adott struktúra típushoz legközelebb álló kor szerinti vándorlás.

A szimulációs modellek kiinduló népességét az 1968—1972-es periódusra kidolgozott belga női halandósági tábla stacionér népessége adta. A 4. sz. modellben az 1970-ben számbavett női népességet is figyelembe vették. A szimulációs periódus alatt a jelzett halandósági tábla mortalitását konstansnak tekintették. A termékenységet illetően a folytonos női bruttó reprodukciós együttható — mely a nettó reprodukciós együttható egységnyi értékének felelhet meg — értéke körüli szinuszoid fluktuációja mellett döntöttek.

Az általános termékenység naptárát egy gamma függvénnyel jelölték, melyben az átlagos anyasági életkor 27 év, variancia értéke 1. A sinusoid görbe amplitudóját 15 és 25%-ban szakaszhatárait rendre 6, 12 és 27 évben jelölték meg. Minthogy a kiinduló népesség struktúra és a népmozgalom jellemzői adottak voltak, a szimuláció a szokásos demográfiai előrebecslés technikai megoldása szerint történt. Különféle egyszerűsítésekkel operáltak. Így pl. nem vették figyelembe a vándorló és nem vándorló népesség termékenysége és halandósága közötti esetleges eltérést, a becslési periódus egészében a születések és halálozások egyenletes megoszlását feltételezték. Ami a vándorlásokat illeti, olyan feltételek mellett épültek a modellbe, hogy az elvándorlók a periódus első felének, a bevándorlók pedig a periódus második felének mortalitása szerint halnak ki. Végül, a népesség felső korhatárát 99 éves betöltött életévben rögzítették.

A módszertani megoldások részletes ismertetése után az olvasó a modellek néhány eredményéről tájékozódhat. Az első modellben az egyéves kornál idősebb személyek vándorlási arányszáma változásának funkciója az volt, hogy a termékenységi variációkat kompenzálja. Az egyéves kor alatti mobilitási arányszámok változása pedig a konstans korstruktúra biztosítására szolgált. Így abban az esetben ha a becslési periódus kezdetén a termékenység egyre lassabban emelkedik, de a szándék az, hogy a születések száma konstans maradjon, a propagatív korú nők egyre kisebb hányadát kell elvándoroltatni. Ennek folytán az egyéves kornál idősebbek száma az induló állapothoz képest egyre inkább csökken. Mihelyt az újszülöttek közül továbbélők száma túlságosan emelkednék, ahhoz, hogy

a változatlan korstruktúrát biztosítani lehessen, az egyéves kor alatti gyermekek egyre nagyobb arányát kell elvándoroltatni. A harmadik év végén, a maximális termékenység elérésekor, meg kell szüntetni a propagatív korú nők elvándoroltatását, folytani kell azonban, de kisebb arányban az egyéven aluli gyermekekét. Az egyéves kor feletti népesség bevándorlása részben kompenzálni fogja a továbbélő gyermektöbbletet.

Az első modell tehát abszurd eredményhez vezetett. Ahhoz, hogy fenn lehessen tartani egy konstans születésszámot be kell vándoroltatni a nőket, ezzel egyidejűleg el kell vándoroltatni a kiskorú gyermekeket, mert a korstruktúra konstans volta csak így biztosítható. Irreális az eredmény az amplitudó és a fiatalkorúak arányszámának előjele tekintetében is.

A 2. sz. modell, mint láttuk az elsőhöz képest a kikötéseket illetően némi engedményt tartalmaz. Itt ugyanis a konstans népesség struktúrát, a vándorló népesség korösszetételének állandósulásával helyettesítették. Eredményül a vándorlási arányszámok sokkal kevésbé szabálytalan alakulását kapták.

Nem így, a 3. sz. modellben. A kikötés, melyről itt a fiatalkorúak létszámának állandósulása érdekében lemondtak, és amelynek lényege, hogy nem feltétlenül szükséges azonnal reagálni a vándorlási arányszámok periódikus változására ahhoz, hogy a konstans születésszám fennmaradjon, a vándormozgalom alakulásának robbanásszerű karakterét jelzi. Ebben a modellben a születések számának ingadozása is igen jelentős, melynél természetesen figyelembe kell venni az alkalmazott termékenységi függvény amplitudóját is. Kissebb amplitudó ugyanis, a születések számában mutatkozó ingadozások jelentőségének csökkenéséhez vezethet.

A valóságnak leginkább megfelelő hipotézis rendszert a 4. sz. modell tartalmazza. Itt a vándorlási arányszámok fluktuációja határozottan mérsékeltebb. Amikor a kiinduló népesség az 1970. évben ténylegesen számba vettek száma volt, a vándorlási arányszámok alakulása 0,25-ös amplitudónak megfelelő görbevonulatot követett, de általában negatív előjellel. Ez esetben tehát arról van szó, hogy a termékenység ciklikus alakulását is figyelembe véve, az 1970 évi korstruktúrának megfelelő konstans népességszám akkor tartható fenn, ha a negatív vándorlási egyenleg kompenzálni képes a születésszám változást.

A születések számának ingadozása ebben a modellben is igen jelentős. 25%-os amplitudó mellett 50 000—90 000 fős, 15%-os amplitudó mellett 55 000—80 000 fős minimális, illetve maximális értéket mutat.

E modell kikötései tehát a születésszám alakulását és a korstruktúrát illetően kevésbé „realisztikus" eredményhez vezettek. Meg kell azonban jegyezni, hogy a korábbi modellekhez képest ezek az eredmények kevésbé abszurdak. A stacionér népesség, valamint az egységnyi nettó reprodukciós együttható körüli termékenység ciklikus alakulásának a modellbe történő beépítése a vándorlási arányszámok lehetséges tartományát eredményezte, azzal egyidejűleg, hogy zavaró hatásoktól meglehetősen terhes korstruktúrához és a születésszám évenkénti alakulásának eléggé erős ingadozásához vezetett. A termékenységi függvény amplitudójának csökkentése sem oldaná meg a problémát, mert az nagyon szabálytalan korpiramis kialakulását idézné elő.

Összefoglalva tehát, aligha van remény arra, hogy irányított vándorláspolitikával e modellekben elfogadott követelmény rendszer kielégíthető legyen. Azt kívánni, hogy változatlan népesség struktúrával egyidejűleg konstans születésszám érvényesüljön, abszurd vándorlási egyenleg kialakulásához vezet. A kikötés viszont, hogy a népesség összlétszáma konstans maradjon vándorláspolitikai szempontból kielégíthető főként akkor, ha a termékenység ciklikus hullámzása nem jelentős. De az eredmény még ebben az esetben is zavaró hatásokkal terhes korösszetétel és jelentős ingadozásokat mutató születésszám alakulás lesz.

Igen nagy a valószínűsége tehát annak, hogy ilyen körülmények között kialakított vándorláspolitika a problémák súlyosbodásához, nem pedig megoldásához vezetne.

B. K.

BONGAARTS, J.: A dynamic model of the reproductive process. (A reprodukciós folyamat egy dinamikus modellje.) — *Population Studies,* 1977. No. 1. 59—73. p.

A reprodukciós modelleknek három fajtája különböztethető meg: a matematikai modellek függvénykapcsolatokat állítanak fel a reprodukciós események között. Általában súlyos egyszerűsítő feltételeket tartalmaznak azért, hogy matematikailag kezelhetőek legyenek.

A második csoportba a makro-szimulációs modellek tartoznak, melyek nagyobb sokaságok reproduktív szempontból különböző állapotban levő hányadait, és a különböző események rátáit vizsgálják. Nagy létszámú populációkban ezek között a hányadok között determinisztikusnak tekinthető kapcsolat van, ezért ezek a modellek determinisztikusak.

A mikro-szimulációs modellek egy nő reprodukciós történetét szimulálják. Számítógép generálja az egymást követő reprodukciós állapotok közötti átmenetek valószínűségét 0 és 1 közötti számokból. Az eljárás akárhányszor megismételhető, így egész kohorszok állíthatók elő, melyekből a különböző ráták kiszámíthatók. Mivel az eljárás véletlen hibát tartalmaz, két különböző kohorsz azonos körülmények között sem szolgáltat azonos eredményeket.

Ennek a dolgozatnak az a célja, hogy leírjon egy új makro-modellt, és kipróbálja tényleges adatokra.

A felállított modell működését kétféleképp tekinthetjük át. Egyrészt mint különböző állapotok egymásutánját, amelyek között valószínűségekkel meghatározott átmenet van. Ezek az állapotok: hajadon, ahonnan a nő házassággal kerül megtermékenyíthető állapotba, innen a fogamzás után vagy vetélés következik (beleértve minden terhességi veszteséget az első hónap után), vagy az első élveszületéshez vezető terhesség, amit a postpartális terméketlen időszak követ, majd a nő ismét megtermékenyíthető állapotba kerül stb.

A modell másik lehetséges interpretációja független és függő változók közötti kapcsolatokra épül. A természetes termékenység, a fogamzásgátlók használata, a spontán és művi vetélések valamint a postpartum amenorrhea hossza határozza meg a születések közötti intervallumok eloszlását. Ez utóbbi a korspecifikus sterilitással, az özvegyüléssel, a válással és az újraházasodással együtt meghatározza a tartamspecifikus születési rátákat, ami az első házasságok kormegoszlásával együtt meghatározza a korspecifikus születési rátákat.

A szerző a modell mindkét interpretációját diagramban mutatja be. Majd első lépésként egy egyszerű modellt állít fel, amely feltételezi, hogy a populáció teljesen homogén, azaz minden nő reprodukciós viselkedése azonos; nincs születésszabályozás; a születési intervallumokat meghatározó változók (fekundabilitás, a vetélés kockázata és a postpartális terméketlen időszak hossza) konstansok; és a házasságok nem szakadnak meg.

A modell továbbfejlesztett változata négy módosítást tesz lehetővé. Az egyik a fekundabilitás szempontjából a sokaságot heterogénnek tekinti, azaz feltételezi, hogy különböző fekundabilitású szubpopulációkból áll, melyek viszont külön-külön homogének. A másik három módosítás figyelembe veszi a születésszabályozást, tekintettel van a természetes fekundabilitás, a spontán vetélések és a postpartum terméketlen időszak korspecifikus voltára, valamint a házasságok megszakadására.

A szerző kipróbálta a modellt egy 512 nőből álló 18. századi kanadai sokaságra. A modell inputjaként részben a más szerzők által közölt eloszlásokat és átlagokat, részben a vizsgált populációkban számított adatokat használt.

A különböző termékenységi mutatók, a korspecifikus születési ráták, a születési sorszámok eloszlása a reproduktív kor végén, a kor- és sorszám-specifikus születési ráták és a házasságtartam-specifikus születési ráták egyaránt jól illeszkednek a tényleges adatokhoz. Mindazonáltal ez a szerző szerint sem jelenti egész biztosan azt, hogy a modell valamennyi összefüggése híven tükrözi a valóságot. A modell továbbfejleszthető, ha feloldjuk a homogenitás feltételét a vetéléseket vagy a postpartum amenorrhea hosszát illetően is.

A modell egyik fő alkalmazási területe annak vizsgálata, hogy a termékenység milyen érzékeny az egyes befolyásoló tényezők változására.

A függelék azt demontsrálja, hogy ha ismert az egyes reproduktív állapotokban történő várakozási időtartamok eloszlása, hogyan kapható differenciálegyenlet rendszer a számítógépes szimulációhoz.

Sz. B.

CALDWELL, J. C.: Toward a restatement of demographic transition theory. (A demográfiai átmenet elmélet újramegfogalmazása felé.) — *Population and Development Review.* 1976. No. 3—4. 321—366. p.

A szerző három problematikus pontot lát a demográfiai átmenet elméletének eddigi megfogalmazásaiban: 1. Feltételezik, hogy a racionális gondolkodás általában, és különösen a termékenység és családtervezés vonatkozásában, csak az iparosodott és városi társadalmakban jelenik meg, míg a túlnyomóan mezőgazdasági és falusi társadalmakban a családok nem képesek és nem akarják gyermekeik számát racionálisan megtervezni. 2. Feltételezik, hogy a fejlődésnek vagy modernizálódásnak előfeltétele az iparosodás és városiasodás, tehát mezőgazdasági és falusi társadalmakban nem terjedhet el a születéskorlátozás. 3. Nem tisztázzák, hogy párhuzamosan terjed-e a gazdasági és társadalmi modernizálódás.

Caldwell viszont azt állítja, hogy a családoknak a termékenységgel, családnagysággal kapcsolatos viselkedése mindenféle társadalomban racionális, éspedig gazdaságilag racionális. Az átmeneti fejlődési szakasztól eltekintve kétféle termékenységi helyzet fordul elő: az egyikben az egyénnek semmi haszna sincsen gyermekei számának korlátozásából, a másikban lényeges anyagi hasznok származnak belőle. Az első helyzetben az a racionális viselkedés, ha a családban minél több gyermek születik, a másodikban pedig a gyermektelenség racionális. Sok esetben a gyermekszám nem túlságosan erősen befolyásolja a család anyagi helyzetét, ilyenkor személyes, társadalmi és pszichológiai tényezők határozzák meg a maximális és minimális családnagyságot.

Továbbá úgy véli, hogy az átmenet a gazdaságilag nem korlátozott termékenység helyzetéből a gazdaságilag korlátozott termékenység helyzetében nem annyira gazdasági, mint inkább társadalmi változásoknak, elsősorban a családon belüli, nemzedékek közötti gazdasági haszon áramlások irányváltozásának következménye. Az utóbbi nem szükségképpen jár együtt a gazdasági modernizálódással, bár történetileg többnyire összekapcsolódott vele.

A demográfiai átmenet folyamatában háromféle társadalmat különböztet meg: 1. a primitív társadalmat, 2. a hagyományos társadalmat, 3. az átmeneti társadalmat.

E három típus leírásánál a nigériai yoruba népcsoport körében végzett vizsgálataira támaszkodik. Ez a 19. század végéig a primitív szakaszban volt, és ennek jellemzőit még ma is tanulmányozni lehet. Jelenleg a népesség nagy része a hagyományos típusba tartozik, kisebb része pedig már belépett az átmeneti szakaszba.

A primitív társadalomban a legnagyobb szervezett társadalmi intézmény a törzs, a klán, a falu. Az állam és az egyház nagyobb méretű szervezetei nem gondoskodnak a társadalom tagjairól. Majdnem mindenki abban a közösségben éli végig életét, amelyben született, és ennek a közösségnek nagysága gyakran az egyén biztonságával arányos. A föld általában közösségi tulajdonban van, az egyén abszolút tulajdonjoga ismeretlen. Az egyes emberek biztonságát a kölcsönös kötelezettségeknek rendszere szolgálja. A gazdálkodásban és a társadalmi kapcsolatokban sokkal nagyobb jelentősége van a kockázatok minimalizálásának, mint a nyereség maximalizálásának. Minél nagyobb a család, minél kiterjedtebbek a rokonsági kapcsolatok, annál nagyobb az egyén biztonsága válságos időszakokban. A gyermekek 5—7 éves korúkban dolgozni kezdenek és növelik a családfő rendelkezésére álló jövedelmet. Ezért a nagy gyermekszám kézzelfogható gazdasági előnyökkel jár.

A hagyományos társadalomban az állam és az egyház már képes bizonyos védelmet és biztonságot nyújtani az egyes embereknek. Megjelenik a pénz és a föld magántulajdona. A nagyobb gyermekszám az ilyen társadalmakban is elő-

nyös a szülők számára. A gyermekek nemcsak fiatal, hanem felnőtt korúkban is sok segítséget nyújtanak. Dolgoznak a gazdaságban, sokféle háztartási munkát végeznek, növelik a családfő tekintélyét és politikai súlyát, gondoskodnak a szülőkről öregkorúkban, elvégeznek bizonyos vallási szertartásokat az ősök érdekében. *Caldwell* rámutat, hogy ezekben a társadalmakban a családon belüli egy főre jutó jövedelem fogalma tulajdonképpen használhatatlan, mert a családtagok ellátásához szükséges jövedelmen felüli jövedelem részek a családfő vagyonát növelik. Ezért a vagyon áramlásának útja egyértelműen a fiatalabb nemzedékektől az idősebbek felé mutat.

Az átmeneti társadalmakban gyors változások mennek végbe, amelyek a hagyományos helyzetből átvezetnek a modern gazdaságba és társadalomba. *Caldwell* szerint a termékenység szempontjából lényeges változás nem az iparosodás és városiasodás, hanem a kiterjedt rokonsági kapcsolatok fontosságának csökkenése és a nukleáris család előtérbe kerülése, valamint ezzel összefüggésben a vagyon-áramlások irányának megváltozása. A szülők többet költenek gyermekeikre, tovább iskoláztatják őket, viszont lényegesen kevesebbet kapnak tőlük.

A családi kapcsolatoknak ez az átalakulása és a termékenység csökkenése többé-kevésbé törvényszerűen bekövetkezik az iparosodással és városiasodással párhuzamosan, de azt időben lényegesen meg is előzheti (mint például Nyugat-Európában), vagy lényegesen megkésheti ahhoz képest. *Caldwell* nem is ezekben a gazdasági változásokban látja a demográfiai változások fő mozgatóerőit, hanem a kulturális átalakulásban, amelyet „westernization"-nak nevez. Ezen az európai gondolkodásmód elterjedését érti. Két fontos közvetítője van: a tömegek iskoláztatása és a tömegkommunikáció. Ezért az utóbbiakat tekinti a termékenységcsökkenés legfontosabb kiváltó tényezőinek.

Caldwell új elméleti kísérletének vitathatatlan érdeme, hogy szakít azzal a korábbi felfogással, amely az iparosodás előtti társadalmak tagjait egyszerűen nem tekintette elég értelmeseknek és racionális gondolkodásúaknak ahhoz, hogy családjuk nagyságát megtervezzék, és hogy megpróbálja az átmenet előtti nagy gyermekszámot e társadalmak gazdasági helyzetével, társadalmi intézményeivel megmagyarázni. Különösen érdekes a családszociológia szempontjainak bevezetése a termékenység változásának elemzésébe. Nyilvánvaló azonban — erre a cikk címe is utal —, hogy egy új demográfiai elmélet kidolgozásától még igen messze vagyunk.

A. R.

FROHARDT-LANE, E. A.—LANDIS, J. R.—BRUVOLD, W. H.: A new technique for measuring preferences in demographic studies. (A preferenciák mérésének egy újabb módszere a demográfiai vizsgálatokban.) — *Demography.* 1977. No. 1. 97—102. p.

A tanulmány a demográfiai magatartással és véleményekkel kapcsolatos kérdőíves módszer továbbfejlesztésével foglalkozik. Régebben a megkérdezettek véleményét általában egyértelmű, célratörő kérdésekkel tudakolták. Ilyenkor a vizsgálat alanya könnyen átlátja a kérdés célját, és tudja, hogy a kérdező előtt milyen válasz tünteti fel kedvező vagy kedvezőtlen színben. Ez ugyanúgy torzítja a válaszokat, mint az, hogy a válaszadó idegenkedik megfogalmazni személyes véleményét, illetve az, hogy nem akar egy korábbi kérdésre adott (esetleg meggondolatlan) válasszal ellentétes választ adni.

Ezeket a nehézségeket a kívánt családnagyság meghatározásánál már korábban is megpróbálták kiküszöbölni, például képek alkalmazásával, melyek között választani kellett, vagy a válaszadónak kellett képeket rajzolni egy ideális családról különböző házasságtartam mellett. Ezenkívül a páronkénti összehasonlítás módszerét is használták kérdezéskor.

Ebben a dolgozatban a szerzők egy új módszert vezetnek be a kívánt családnagyság, a házasságkötési kor, a születési intervallumok, a tanulással és munkával töltött évek kívánatosnak tartott értékének a meghatározására.

A módszer szerint a megkérdezettnek csak egy ábrát kell kitöltenie, szóbeli

választ nem kell adnia. Ehhez szükséges egy 20 cm-es vonal, amely 40 egyenlő részre van osztva, és ez jelöli az egyes életéveket 10-től 50-ig. A megkérdezettnek azt az évet, amelyben megházasodna (a kívánalmaktól függően a kérdések vonatkozhatnak ideális, kívánt vagy várható időpontokra) egy *M* betűvel kell megjelölnie. Ezután azok fölé az évek fölé, melyekben gyereket akar (szülni vagy örökbefogadni) egy-egy pontot tesz. Ezután azok fölé az évek fölé, melyeket tanulással akar tölteni húz egy piros vonalat, azok fölé pedig melyekben dolgozni akar, egy sárga vonalat. Ezek természetesen meg is szakadhatnak, illetve haladhatnak egymással párhuzamosan is.

A módszernek számos előnye van. A szokatlan forma felkelti a válaszadó érdeklődését, és jobban figyel a válaszokra. Elmerülvén a saját ideális életének a megtervezésében, szinte el is feledkezik a kérdezőről. Hiányzik annak a nyomasztó kényszere is, hogy rövid időn belül kell elfogadható szóbeli választ adni. Sőt a megkérdezett az írásbeli válaszon is addig gondolkodhat, amíg akar, és közben latolgathatja magában a lehetséges válaszokat. Ez a módszer azért is előnyösebb a kérdés-feleleten alapulónál, mivel ott a válaszokat külön-külön gondolja meg a kérdezett, itt viszont összefüggésben látja őket, és a válasz eldöntésekor egymással való kapcsolatukat is figyelembe veszi. Például a házasságkötési kor időpontjára megalapozottabb válasz kapható, ha az ember figyelembe veszi, hogy mikor végződnek a tanulással töltött és mikor kezdődnek a munkával töltött évek, illetve összhangban van-e mindez az elképzelt gyermekszámmal stb.

A módszernek van néhány hibája is, például a válaszadó csak egy adott időponttal jelölheti válaszait, nem nevezhet meg intervallumot az esemény időzítésére, és nem állíthat fel különböző lehetséges változatok között preferenciális sorrendet.

A módszer más formában is alkalmazható. Az időskálát meglehet változtatni, a válaszok köre pedig kibővíthető. Megfelelő módosítással analfabéták számára is használható.

Az egyik szerző kipróbálta a módszert három különböző korosztályból választott 120 amerikai iskolásgyerekkel, aminek eredményeit közlik. Az eredmények megbízhatóságát is ellenőrizték úgy, hogy egy hónappal később megismételték a felvételt. A válaszok nagyjából ugyanolyan mértékben változtak meg, mint egy másik — hagyományos módszerű — vizsgálat esetén, melyre a szerzők hivatkoznak. Ennek alapján a szerzők az új módszert elfogadhatónak tartják.

Sz. B.

GARLOT, E.: Un prolongement á la Conférence de Bucarest. Le projet „POPINS" d'échange de l'information démographique. (A Bukaresti Konferencia folytatása: a demográfiai információcserét szolgáló POPINS-program.) — *Population.* 1977. No. 3. 659—671. p.

A népességtudomány sem mentes a napjainkban egyre fokozódó „információrobbanás" hátrányaitól: olyan nagy mértékű lett az információtermelés, hogy tömegénél és sokrétűségénél fogva már áttekinthetetlenné vált és a kutatók éppen a számukra szükséges információhoz nem tudnak hozzáférni. Az ENSZ Népesedési Bizottsága — a bukaresti Népesedési Világkonferencián tapasztaltakból okulva — felhívta az illetékes szervek figyelmét arra, hogy feltétlenül meg kell szervezni a demográfia terén is egy egységes nemzetközi információhálózatot. Erre a feladatra a CICRED-et, a nemzeti demográfiai kutatásokat koordináló Nemzetközi Bizottságot kérte fel. A CICRED 1975-ben az ENSZ Népesedési Alapja patronálása alatt szakértői konferenciát rendezett Mexikóban, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal, a Társadalomtudományi Dokumentáció és Információ Nemzetközi Bizottsága bevonásával és országos szakértők részvételével. A megbeszélések középpontjában a következő két feladat áll: *a)* egy több nyelvű (angol, francia, spanyol) tezaurusz kidolgozása, amely magában foglalná a népességtudományban használatos fogalmakat, és *b)* egy nemzetközi hálózat kiépítése a népesedéssel kapcsolatos információk tárolására és visszakeresésére. Ezek a

feladatok összhangban vannak az ENSZ Népesedési Világ Akcióterve keretében végzendő információs tevékenységgel.

A nemzetközi információ rendszert POPINS-nak nevezték el, a *Population Information System* szavak összevonásával. Egy olyan rendszer kialakításáról van itt szó, amely a már meglevő rendszerekkel együttműködve — vagy némelyiket magába olvasztva — felölelné az egész világ demográfiai irodalmát. Ehhez szükség van a kormányzatok és a nemzeti népességtudományi központok együttműködésére. A POPINS nem korlátozódna csupán a demográfiai szakkönyvek és folyóiratcikkek feldolgozására, hanem felölelné a népességgel kapcsolatos dokumentumokat, kiadatlan kutatási anyagokat, jogszabályokat, intézkedéseket stb. is, mindezt szisztematikus, tömör kivonatokkal kísérve. (Ilyen rendszer pl. a POPINFORM és a DOCPAL is.)

Hogyan fog a POPINS-rendszer működni?

A hálózaton belül a nemzeti központok feladata az országukban vagy a kijelölt régióban termelt információ összegyűjtése és dokumentálása. Ezt azután a központi koordinációs egységbe továbbítják, ahol számítógépes feldolgozásra kerül. Itt a befutott anyagból témák szerint periódikus indexeket nyomtatnak ki, amelyeket szétküldenek az országos központoknak (mágnesszalagon, a központi regiszter másolatai formájában is). Végül egy nemzetközi szerv végzi a rendszer egészének irányítását, ellenőrzését.

Ennek a hálózatnak a kiépítésénél az alábbi négy alapelvet kell szem előtt tartani, melyek egyaránt érvényesek minden világszintű demográfiai információs rendszerre:

a) ki kell elégíteni a felhasználók igényeit;

b) biztosítani kell a szoros és állandó kapcsolatot a rendszer központi koordinációs egysége és az egyes kormányzatok által kijelölt szervek közt;

c) figyelembe kell venni a már működő rendszerek tényleges és virtuális kapacitását;

d) elsőbbséget kell biztosítani a fejlődő országok szükségleteinek.

Bár az információ számítógépi feldolgozása feltétlenül szükséges ilyen szinten és ilyen méretekben, de önmagában még nem elegendő és nem old meg minden problémát. A gyengén fejlett országokban az alapvető feltételek is hiányoznak: messze vannak az információforrások, nincsenek megfelelő technikai berendezések, eszközök — pl. mikrofilmleolvasó készülék — nincs szakképzett személyzet a befutó igények kiszolgálására, nincsenek könyvtárak, nyelvi nehézségek vannak stb. Ezeknek az országoknak természetesen először technikai segítségre, szakemberképzésre van szükségük.

A legfejlettebb információs rendszerek jobbára az Egyesült Államokban találhatók, sőt a fejlődő országokra vonatkozó információ, dokumentáció túlnyomó részét fejlett országok produkálják és tárolják. A következő intézmények rendelkeznek már működő nemzetközi demográfiai dokumentációs rendszerekkel: az amerikai George Washington Egyetem, a North Carolina Egyetem, a Princeton Egyetem, az USA Népszámlálási Hivatala Nemzetközi Statisztikai Programok Központja, a washingtoni Population Reference Bureau, a Nemzetközi Családtervezési Szövetség (IPPF). Regionális rendszerek a Latin-Amerikát átfogó DOCPAL, az ENSZ Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági és Társadalmi Bizottságának rendszere és az Afrikai Regionális Népességtudományi Intézet által kidolgozott információrendszer (PISDA), továbbá Franciaországban az INSEE gazdasági orientációjú „Sphinx" rendszere is. A fenti rendszerek közül némelyik csak bibliográfiai hivatkozásokat szolgáltat. Hozzátehetjük még, hogy nem mindegyiknél használnak számítógépet. De ami a legfeltűnőbb: a tapasztalatok szerint a demográfiai közösség a rendelkezésre álló szolgáltatásokat csak nagyon szerény méretekben veszi igénybe és használja ki, s ezekhez a rendszerekhez közel sem fut be annyi igény, amekkora a kapacitásuk.

Az információfeldolgozási tevékenységnek nagyon fontos munkaeszköze az ún. *tezaurusz*, amely egy szabályozott, dinamikus, bővíthető szógyűjtemény a tudományok egy-egy területéről, s amelyben a felsorolt fogalmak szemantikai kapcsolatban vannak egymással, s egyrészt betűrendbe vannak sorolva, másrészt témák vagy ún. „fazetták" szerint vannak csoportosítva. A tezauruszban össze-

állított fogalmakat kulcsszavaknak vagy deszkriptoroknak nevezik. Fontos, hogy ugyanannak a tárgynak a jelölésére azonos deszkriptorokat használjanak, mert csak így biztosítható az egységes dokumentálás.

A CICRED a tezaurusz előmunkálatait már 1973-ban kezdte meg. 1974-ben felmérést végzett az egyes országok népességtudományi központjainál, hogy megismerje a már meglevő dokumentációs és osztályozási rendszerüket és információszükségletüket.

Ennek a vizsgálatnak az eredményei szolgáltak alapul a nemzetközi információtárolási és visszakeresési rendszer kidolgozásához. A tezaurusz kezdettől fogva három nyelven (angol, francia, spanyol) készült, azonos irányelvek és fogalomrendszer alapján, demográfusok és informatikai szakemberek közös munkájával. Tehát a három nyelvterületen egy-egy munkacsoport összeállította azoknak a fogalmaknak a listáját, amelyeket alkalmasnak vélt arra, hogy a tezaurusz deszkriptorai legyenek. Ehhez felhasználták más szervezetek és intézmények által kidolgozott szógyűjteményeket is.

1976-ban egy munkacsoporti értekezleten (az amerikai Chapel Hill-ben) megvitatták az összegyűjtött szavakat, majd a kooperáló szervektől véleményt kértek. Csak ezek után kezdték meg a fogalmak tárgykörök szerinti csoportosítását, amit azután az 1977. januárjában San Joséban rendezett ülés elé terjesztettek jóváhagyás végett. Most folyik a munka harmadik, leghosszabb és egyben legfontosabb szakasza (1978. márciusára kell befejeződnie), amely a rokon deszkriptorok összekapcsolásából áll. A tezauruszban úi. a rokonértelmű kifejezéseket is feltüntetik szinonimaként vagy ún. kvaziszinonimaként, az angol USE (használd!) szóval utalva a használandó szóra. Így pl. PROFESSZOR USE OKTATÓ — vagyis a professzor, tanár, tanító stb. helyett az Oktató megjelölést kell használni.

A tezauruszban bizonyos deszkriptorok után egy vagy több tágabb értelmű deszkriptor is fel van tüntetve, BT jelöléssel (= „broader term"), vagy pedig egy vagy több szűkebb jelentésű deszkriptor is NT jelöléssel (= „narrower term"), vagy egy vagy több rokon értelmű kifejezés RT jelöléssel (= „related term").

Idézzünk egy példát:

AGE/AGE/EDAD (vagyis angolul, franciául, spanyolul: KOR)
BT FIZIKAI JELLEMZŐ
NT MENTÁLIS KOR
RT KORKÜLÖNBSÉG
KORCSOPORT
KORHATÁR

Ha az adott deszkriptor nem egészen egyértelmű, akkor magyarázó jegyzet, SN (= „scope note") áll mellette, amely a tezauruszban szereplő szavak felhasználásával van megfogalmazva.

A munka beindulásával a gépre vitt tezaurusz első verzióját szétküldi a CICRED a világ különböző országainak, ahol az egyes népességtudományi központok kipróbálják, a hiányosságok, hibák felderítése céljából. A beküldött javaslatok alapján azután bevezetik a módosításokat és így készül el a végleges változat 1978 végére.

A POPINS tezaurusz három külön kötetben jelenik meg (angol, francia, spanyol nyelven), egyenként kb. 3000 deszkriptort fog tartalmazni, egyelőre 18 témakör szerint csoportosítva (ilyenek pl.: Morbiditás — halandóság, Háztartás — család, Nupcialitás, Termékenység, stb.), amelyek további csoportokra és alcsoportokra oszlanak.

A tezaurusz közzététele még csak a kezdeti fázist jelenti. Ezt az instrumentumot ugyanis rendszeres dokumentációs elemzések során kell kipróbálni, továbbá hozzá kell igazítani az adatfelhasználók igényeihez. És az egésznek csak akkor van értelme, ha az összes így regisztrált, osztályozott, számítógépbe tárolt információ szabadon áramolhat az egyes országok közt.

A CICRED az 1975. évi mexikói konferencián a rendszer mielőbbi beindítása érdekében egy ideiglenes igazgatótanácsot és egy speciális technikai csoportot állított fel.

Az igazgatótanács a különböző nemzetközi szervezetek (CRDI, FAO, UIESP) vezető szakembereiből áll. Elnöke egyben az ENSZ Népesedési Főosztályának igazgatója. Feladata, hogy irányelveket ajánljon, amelyeket azután a speciális technikai csoportnak kell megvalósítania. E csoport tagjait az elnök jelölte ki. Feladata: a meglevő információs rendszerek tanulmányozása, a demográfiai közösség információszükségletének felmérése, ajánlások kidolgozása a nemzetközi hálózat kiépítéséhez, meghatározva a bevihető információ körét, jellegét, az output termékeket, a műveletek menetét, a szükséges technikai kiképzést és segítségnyújtást, feladata továbbá a költségvetés elkészítése.

Az Igazgatótanács az alábbi irányelveket jelölte ki a Technikai Csoportok számára:

— Használja fel a más tudományterületeken már működő információrendszerek tapasztalatait. (Ilyenek pl. az INIS — nukleáris információ —, az AGRIS — mezőgazdasági információ —, a DEVSIS — fejlesztéstudományi információ —, MEDLARS — orvostudományi —, UNISIST, az UNESCO tudományos és műszaki információs rendszere. Közös jellemzőjük, hogy az információt decentralizálva gyűjtik és centralizálva dolgozzák fel, s a központi egység és a felhasználókat képviselő szervezetek közt szoros együttműködés van.)
— A POPINS a legtágabb értelemben ölelje fel a népesedés kérdéseit, feldolgozva minden kiadott és kiadatlan tanulmányt, mind a fejlett, mind a fejlődő országok részvételével.
— Biztosítsa, hogy az információt szolgáltató országos intézmények hozzájuthassanak a saját országukat érintő minden információhoz.
— Építse ki a zökkenőmentes információáramlást az országok és régiók közt — ami tulajdonképpen a POPINS elsőrendű és legfőbb feladata.

Sz. K.-né

Fertility, aspirations, and resources: A symposium on the Easterlin hypothesis. (Termékenység, aspirációk és erőforrások: szimpózium az Easterlin-féle hipotézisről.) — *Population and Development Review.* 1976. No. 3—4. 411—477. p.

Easterlin elmélete — a fejlett társadalmak termékenységét meghatározó gazdasági tényezőkről — a születésszám gazdasági elméleteinek egyik legérdekesebb változata és egyben a legsikerültebb kísérlet a szociológiai szempontok figyelembevételére a gazdasági típusú elméletekben.

A gazdasági elméletek legegyszerűbb formájukban feltételezik, hogy a család gyermekszáma — és ezzel együtt valamely népesség termékenysége — pozitív korrelációban van a jövedelemmel, másszóval a magasabb jövedelmű családokban több a gyermek, és a társadalom jövedelmének emelkedése a gyermekszám növekedése irányában hat. Azt a tényt, hogy a fejlett országok demográfiai történetének utolsó egy-két évszázada inkább ellentmond ennek a tételnek, mint megerősíti azt (bár az utóbbira is számos példa van), azzal magyarázzák, hogy a magasabb jövedelemmel, illetve jövedelem emelkedéssel olyan egyéb tényezők járnak együtt, amelyek a pozitív korrelációt elhomályosítják.

Easterlin viszont azt mondja, hogy nem az abszolút jövedelmi szint, hanem a rendelkezésre álló erőforrások (jövedelem) és az aspirációk közötti viszony, tehát az elért életszínvonal és az elérni kívánt életszínvonal közötti különbség befolyásolja a családok gyermekszámát. Az életszínvonalra vonatkozó aspirációk *Easterlin* szerint a gyermek- és fiatalkorban, elsősorban a szülői családban tapasztalt életszínvonal hatására alakulnak ki, másszóval a fiatal házaspárok legalább azt az életszínvonalat akarják megtartani, amelyen a szülői családban felnőttek. Ha ez az erős munkaerőkereslet és elérhető magas bérek miatt könnyen lehetséges, akkor korán házasodnak és sok gyermekük születik. Ha viszont a munkanélküliség és a fiatalok viszonylag kedvezőtlen bérhelyzete gátolja ezt, akkor a házasságot halasztják és kevesebb gyermek felnevelésére vállalkoznak, hogy egy kisebb család árán magasabb életszínvonalat biztosítsanak.

Deborah Freedman vezeti be az Easterlin-féle hipotézissel foglalkozó öt tanulmányt. Easterlin tanulmánya három példát említ, ahol a hipotézis jól alkalmazható. Ezek: *1.* Az amerikai termékenység fellendülése a baby-boom idején és hanyatlása a hatvanas évek közepe óta; a II. világháború után házasodó és a munkaerőpiacon jelentkező nemzedékek létszáma kicsi volt, viszont kedvező gazdasági konjunkturális helyzetben kezdték pályafutásukat, ezért munkanélküliségük kicsi és relatív bérük magas volt; a hatvanas évek közepe óta a felnőtt korba lépő nemzedékek nagy létszámúak (mert a baby-boom idején születtek), és rossz konjunkturális helyzettel állnak szemben. *2. Cantril* nemzetközi összehasonlító adatai különböző országok egy főre jutó nemzeti jövedelméről és az emberek személyes boldogságának mértékéről azt mutatják, hogy e kettő között lényegében semmilyen összefüggés nincs, vagyis Easterlin szerint az aspirációk a jövedelemmel párhuzamosan növekednek. *3.* A 19. században Amerikában a termékenység csökkenése azokon a területeken indult meg és ott süllyedt alacsonyabb szintre, ahol a farmerek — a nagyobb népsűrűség miatt — nehezebben tudtak új megművelhető földterületeket szerezni, tehát ahol a nagyobb gyermekszám azzal fenyegetett, hogy a farmer gyermekeire kisebb farmot hagyhat, mint amilyennel ő maga pályáját kezdte.

Leibenstein azzal egészíti ki az aspirációk kialakulásának magyarázatát, hogy abban egyrészt lényeges szerepe van a hasonló társadalmi állású családoknak (nem csak a szülői családnak), másrészt a társadalmi helyzettel együttjárnak bizonyos fogyasztási kiadási követelmények (például megfelelő színvonalú lakás, oktatás, klubok, szabad idő tevékenységek), és a családok az e követelmények teljesítése után fennmaradó jövedelemrész alapján döntik el a vállalni kívánt gyermekek számát. Minél magasabbak ezek a társadalmi státusból adódó követelmények, annál kisebb jövedelemrész marad szabadon a gyermeknevelésre.

Oppenheimer rámutat, hogy a fiatal házaspárok aspirációit nemcsak a szülői családban elért életszínvonal, hanem a náluk valamivel idősebb házaspárok elért szintje is befolyásolja, tehát nemcsak a szülői család, hanem a valamivel idősebb fiatalok mögött sem akarnak elmaradni. Kiemeli továbbá, hogy a feleségek gazdasági aktivitása és jövedelme különleges szerepet játszik az aspirációk megvalósításában. A nők nagyobb gazdasági aktivitása és jövedelme hozzájárul a fiatal házaspárok jövedelmének emelkedéséhez, de ugyanakkor gátolja a nagyobb gyermekszám elérését. Az elmúlt évtizedekben a nők, különösen a középkorú házas nők gazdasági aktivitása nőtt, *Oppenheimer* szerint részben azért, hogy enyhítse azokat az anyagi nehézségeket, amelyek a baby-boom időszak nagyobb családjaiban jelentkeztek, amikor a gyermekek a kamaszkorba léptek és ezzel a velük kapcsolatos kiadások különösen megnövekedtek. A fiatalabb nemzedékek azonban hasonló életszínvonalat akarnak elérni, ezért a feleségek ott is fokozott mértékben vállalnak munkát, ez viszont gyermekszámuk csökkenése irányában hat. A nők nagyobb gazdasági aktivitása ezért hosszútávon a gyermekszám csökkenése irányában hat és valószínűtlenné teszi egy újabb nagy baby-boom bekövetkeztét a következő évtizedekben.

Ez az utóbbi következtetés ellentétben áll azzal, amit mások az Easterlin-féle hipotézis alapján jósolnak. Hozzászólásában *Lee* is azt a gondolatot veti fel, hogy ezt a hipotézist fel lehetne használni a termékenység alakulásának előrebecslésére olyan értelemben, hogy amikor kisebb létszámú nemzedékek lépnek a munkaerő-piacra (és ezáltal ezek viszonylag kedvezőbb helyzetben vannak), azok termékenysége magasabb lesz. Ennek alapján 2000 körül egy újabb baby-boomra lehetne számítani.

Sanderson a termékenység gazdasági elméletének két iskoláját, Beckernek és követőinek munkáit, valamint az Easterlin-iskolát hasonlítja össze. A legutóbbi évekig e két irányzat vagy nem vett tudomást egymásról, vagy a legélesebben bírálta egymás megközelítését. Pedig mindkettő ugyanarra a problémára keresett magyarázatot, nevezetesen, hogy mi magyarázza meg a termékenység csökkenését a jövedelem emelkedése esetében. *Becker* kezdetben a születéskorlátozás eltérő ismeretével, illetve elterjedésével magyarázta a termékenység különbségeket, később a gyermekek költségeinek emelkedésére (a magasabb jövedelmű családok többet költenek egy-egy gyermekre, mert „jobb minőségű" gyermekeket akarnak) helyezte a súlyt. *Easterlin* viszont az aspirációk — közgazdaságtani nyelven: az ízlések — változásával magyarázta a jövedelem és termékeny-

ség közötti egyértelmű pozitív korreláció hiányát. *Sanderson* szerint e két megközelítés kombinációja alapján lehet egy elfogadható elméletet felépíteni.

A. R.

HENRY, L.—GUTIERREZ, H.: Qualité des prévisions démographiques á court terme. Etude de l'extrapolation de la population totale des départements et villes de France, 1821—1975. (A rövidtávú demográfiai előrebecslések megbízhatósága. A franciaországi megyék és városok össznépességének extrapolációs vizsgálata, 1821—1975.) — *Population.* 1977. No. 3. 625—647. p.

„Mit mondhatunk a jövőről akkor, amikor a múltról és a jelenről is csak parciális, a működő mechanizmusokról csak hiányos ismereteink vannak?"

Mégis meg kell kockáztatni az előrelátást, mert ezt a közélet igen gyakran — s egyre gyakrabban — igényli. Persze vannak, akik kitérnek e feladat elől, hivatkozván ismereteik bizonytalanságára és a valóság komplex voltára. Mások olyan püthiai szentenciát hangoztatnak, mely mindig igazolni fogja őket. Akadnak olyanok is, akik nekibátorodnak, de ha a jövő nem igazolja őket, körmönfont magyarázatokba kezdenek. Igen kevés azok száma, akik a realitás és az előrebecslés aprólékos, gondos elemzése alapján valóban tudományos magatartást tanúsítanak.

Úgy tűnik, hogy a humán tudományok képviselői körében a demográfusok kedvezőbb helyzetben vannak, a jelenségek — melyet tanulmányoznak — relatív „inerciája" miatt. Ritkán találkozunk azonban olyan tanulmányokkal, melyek során a demográfus a realitás és az előrejelzés eredményeinek egybevetését tűzte ki célul.

Jelen tanulmányban a szerzők e hiányosság pótlására vállalkoztak.

Vizsgálatuk célja az volt, hogy rövidtávú, de egyenlő hosszúságú periódusokban megfigyelt és becsült szaporodási arányszámok összehasonlításával, valamely alterület (mint amilyen pl. egy megye, vagy város) növekedési arányszámainak inerciáját tanulmányozzák.

A vizsgálati módszer megválasztása természetesen nagymértékben függ a hasznosítható adatok megbízhatóságától, részletezettségétől. Ez utóbbi sok esetben bizonyos kompromisszumra készteti a kutatót. Ez történt e vizsgálat során is. Megfelelően részletezett adatok hiányában a népesség-számbecslés komponens módszerrel nem volt megvalósítható. Így a legegyszerűbb megoldást választva a népszámlálási adatok bázisán valamennyi francia megye, 91 város és 88 agglomerációs település népességének lineáris extrapolációját végezték el. Az extrapoláció alaphipotézise az volt, hogy a ma ismerete a múltról, mely a kiindulás időpontjában jövőnek számított, a becslés során semmiféle szerepet nem játszhat. A matematika nyelvére lefordítva ez azt jelenti, hogy valamely $t + x$ időintervallumban a népesség várható száma olyan feltétel mellett alakul, mely szerint t, $t + x$ intervallumban a népesség tényleges növekedési arányszáma a $t - x$, t intervallumban megfigyelt növekedési arányszámnak felel meg. E vizsgálat keretén belül $x = 5$, illetve 10 év. A kiinduló népesség a megyék esetében az 1831, a városoknál az 1821, illetve az agglomerációs településeknél az 1901-es népszámlálási évben ténylegesen számbavett népesség volt. Minden egyes területegység múltban megfigyelt növekedési arányszámához hozzárendelték becsült arányszámának medián, alsó és felső quartilis értékét. Olyan megfontolás alapján, hogy ha a múlt és a jövő népességfejlődését azonos, vagy közel azonos törvényszerűség determinálja, e három számított érték azonos, vagy közel azonos egybeesésére lehet számítani.

A vizsgálat látszólag meglehetősen negatív eredményekhez jutott. (De ez nem a választott módszer hibája.) A becsült és ténylegesen megfigyelhető növekedési arányszámok közötti eltérések szórása nagy. Nem igazolódott be az a hipotézis sem, hogy a középtávú előrejelzések a vándormozgalom kiegyenlítő hatása miatt jobbak, mint a rövidtávú becslések.

Bizonyos értelemben azonban a negatív eredmény is eredmény. Igaz, hogy jó lenne nagyobb pontossággal előrebecsülni, de még mindig jobb ismerni a tény-

leges és várható eredmények közötti eltérést, mintsem minden ismeret, vagy csak közelítő ismeret nélkül vállalni az előrejelzés kockázatát. Továbbá, e negatívumok a továbbhaladás útját is körvonalazzák. Kívánatos lenne más országokra is — főként a hasonló vizsgálatokat végző országokra — kiterjeszteni e tanulmány tárgyát képező elemzést. De nemcsak térben, időben is szükséges volna a jobb eredmények elérése érdekében minél hosszabb idősorok alapján a múltban lezajlott törvényszerűségek feltárása, feltéve, hogy léteznek. Ahhoz ugyanis, hogy a múlt és a jövő közötti összefüggések ismeretével bírjunk, a jelenleginél sokkal hosszabb és pontosabb adatsorokra van szükségünk.

B. K.

HOFFMAN, S.: Marital instability and the economic status of women. (A házasság instabilitása és a nők gazdasági helyzete.) — *Demography.* 1977. No. 1. 67—76. p.

A házasság intézményének gyengülésére utaló jelek szaporodása az Egyesült Államokban már eddig is több szerzőt indított arra, hogy a családok gazdasági helyzetét a házastársak családi állapotának változásaival összefüggésben vizsgálják. E kutatásokból kitűnően a házasságok felbomlásának egyik súlyos következménye az apa nélkül maradt családok gazdasági helyzetének rosszabbodása. 1973-ban a nők által eltartott családok 44 százaléka szegénységben élt.

A legújabb demográfiai változások csak tovább növelik e kérdés jelentőségét. 1974-ben az elváltak száma első ízben meghaladta az egymilliót, a válási arányszám pedig 1964 óta megkétszereződött. A házasságkötések számának hanyatlása következetében egyre csökken azoknak a családoknak az aránya, amelyekben mindkét szülő, férj és feleség megtalálható. Jelenleg a nő által eltartott gyermekes családok aránya az összes gyermekes családok 15 százalékát teszi ki, szemben az 1960. évi 9 százalékkal.

Szerző tanulmányában a családi állapotban beállott változásoknak a volt házastársak gazdasági helyzetére gyakorolt hatását — a korábbi keresztmetszeti elemzéseket továbbfejlesztve — folyamatos megfigyelés alapján vizsgálja. A vizsgálat anyaga a jövedelemdinamika tanulmányozása céljából 1968-ban felvett, 5000 családot magában foglaló — évenként folyamatosan megfigyelt — mintából származik. A részminta felöleli mindazokat a nőket, akik 1968-ban házasságban éltek és 1974-ben még kikérdezhetők voltak, függetlenül attól, hogy fennállt-e még a házasságuk. A kiválasztott nők száma 2400 volt, egynegyedük fekete. A vizsgálat kiterjedt az 1968. évi házastársra is. Szerző feltételezi, hogy a megfigyelt időszakban bekövetkezett mintaveszteségek — férfiaknál 25, nőknél 20 százalék — nem okoznak torzítást, részben azért, mert a mintából kiesettek jövedelmi viszonyai valószínűleg hasonlítanak a mintában bentmaradt családokéhoz, részben pedig azért, mert a veszteségek korrigálása céljából a mintát 1972-ben ismételten megmérték. A követett eljárás lehetővé teszi, hogy a gazdasági helyzetben beállott változások összehasonlíthatók legyenek az 1968 és 1974 között elváltak vagy különéltek, illetve az egész periódus folyamán 1968-as házastársukkal együttélők között.

A mintabeli személyek 1974. évi családi állapot szerinti csoportosítása azt mutatja, hogy közülük több mint 2000 azzal a házastársával élt együtt, akivel 1968-ban, 182 nő és 110 férfi elvált volt vagy különélt eredeti házastársától. A férfiak 3 és a nők 2,2 százaléka elvált, de újraházasodott a megfigyelt időszak folyamán. Többen megözvegyültek. E két utóbbi csoport gazdasági helyzetének elemzésére a tanulmány nem tér ki.

Szerző először a reáljövedelem és a jövedelemnek a szükségletekhez mért arányában bekövetkezett változásait tekinti át a családi állapot megváltozásának függvényében. A különbségek szembetűnőek. A vizsgált hétéves periódus folyamán a reáljövedelem növekedése csak a mindvégig házasságban élőknél tapasztalható (kb. 22 százalék), az elvált vagy különélő nők reáljövedelme közel 30 százalékkal csökkent. Csökkenés mutatkozik az elvált férfiaknál is, mintegy 19 százalékkal. A jövedelemnek a szükségletekhez viszonyított hányadosa — amely végeredményben azt mutatja, hogy a jövedelem milyen mértékben elegen-

dő a család szükségleteinek a kielégítésére — arra utal, hogy az elvált férfiak jóléti szintje ténylegesen növekedett, mintegy 16 százalékkal, az elvált nőknél viszont a csökkenés közel 7 százalék. Ez világosan tükrözi azt a tényt, hogy a válást vagy különélést követően a gyermekek rendszerint az anyánál maradnak, s a volt házastárstól kapott tartásdíj nem elegendő arra, hogy teljes mértékben kompenzálja a gyermekek ellátására fordított költségeket.

Az eredmények ellenőrzése céljából végzett — a fajt, életkort, iskolai végzettséget, városnagyságot, régiót — figyelembe vevő — többváltozós elemzés megerősítette ezeket a következtetéseket.

Megállapítható, hogy a házasság felbomlása a nők gazdasági aktivitását igen jelentősen befolyásolta, bár nem elhanyagolható azoknak az aránya sem, akik különféle jogcímeken átutalt segélyeket vettek igénybe (pl. közsegély, társadalombiztosítás, nyugdíjkiegészítés, munkanélküli segély, nő- és gyermektartás, rokoni támogatás, stb.). Jelentős különbségek találhatók ugyanakkor a fehér és fekete nők között abban a tekintetben, hogy a család ellátásának a biztosítására az előbbiek közül melyik utat választják. Az 1967-ben házastársával élő és nem dolgozó fehér nőknek több mint 60 százaléka, a feketéknek pedig több mint 50 százaléka munkaviszonyban állt 1974-ben. Azokat is figyelembe véve, akik 1967-ben is dolgoztak, az előbbi arány 80, illetve 70 százalékra módosul. A fehér nőknek kb. 7 százaléka, a feketéknek pedig 17 százaléka közsegélyben részesült. Jóllehet a nem fehér nők által eltartott családok az államtól kapott segélyekből nagyobb arányban részesültek, mint a fehér nők, az ilyen ellátás megszerzésének a valószínűsége a házasság felbomlása után — ha a nő korábban nem részesült segélyben — fehér elvált nők esetében tizenkétszeresére, nem fehér nők esetében csupán háromszorosára emelkedett.

Összességében az elvált vagy különélő nők reáljövedelmének a nagyságát döntően a munkaviszony alapján szerzett és a különféle jogcímeken átutalt jövedelmek határozták meg. Mind a fehér, mind a fekete 1968 és 1974 között házasságban élő nők reáljövedelmének növekedése legnagyobbrészt a férj jövedelméből származott. Az elvált vagy különélő nők reáljövedelmének esését munkából származó jövedelmük lényeges emelkedése sem tudta ellensúlyozni. Míg a fehér nők reáljövedelme 3000 dollárral, a nem fehér nőké mindössze 230 dollárral esett, ami annyit jelent, hogy a nem fehér nők a házasság felbomlásával elvesztett jövedelmüknek kb. 96 százalékát pótolták. Meg kell azonban jegyezni, hogy a nem fehér nők családjuk eltartásában nagymértékben számíthattak rokonaik pénzbeli támogatására. A volt házastárstól tartásdíjat — akár nőtartás, akár gyermektartás címén — elsősorban a fehér nők kaptak, s az általuk kapott összegek is mintegy 50 százalékkal magasabbak voltak, mint a nem fehér elvált vagy különélő nők esetében.

A házasság felbomlásának e tanulmányban elemzett gazdasági következményei konkrét történelmi helyzetben érvényesülnek. Szerző feltételezi, hogy a kimutatott összefüggések a jövőben is fennmaradnak.

Cs. M.

KNODEL, J.: Family limitation and the fertility transition: Evidence from the age patterns of fertility in Europe and Asia. (Családnagyság-korlátozás és a termékenység átalakulása: az európai és az ázsiai termékenység konstrukturáinak bizonyítékai.) — *Population Studies.* 1977. No. 2. 219—249. p.

Az utóbbi időben több tanulmány arra hívta fel a figyelmet, hogy az ázsiai országok jelenlegi termékenységcsökkenésének alakulása jelentős mértékben eltér az európai — általában a nyugati — termékenységcsökkenés történeti menetétől. Szerző több európai és ázsiai ország termékenységi adatát felölelő tanulmányában azt kívánja rendszeresen elemezni, hogy a preindusztriális Európa termékenysége és a jelenlegi ázsiai termékenység milyen mértékben tér el a természetes termékenységtől, továbbá, hogy az európai és az ázsiai termékenység átalakulása összevethető-e egymással?

A részletes elemzés bevezetéseképpen — kiemeli, hogy a természetes termékenység, a kontrollált termékenység és a születésszabályozás, azaz a paritás-

specifikus termékenység között különbséget kell tennünk. A kontrollált termékenység olyan magatartás, amikor a gyermekszülések közötti intervallumot szándékosan befolyásolják a házaspárok — akár a laktációs időszak meghosszabbításával, akár pedig a laktációs időszak alatti absztinenciával, vagy egyéb módon — de nem határozzák meg előre a születendő gyermekek számát. A születésszabályozás ezzel szemben olyan magatartás, amikor a házaspárok szándékosan meghatározzák a születendő gyermekek számát, és ha ezt elérték — rendszerint a házasság elején, vagy viszonylag fiatal korban — a nők termékenysége nagyon lecsökken, gyakorlatilag megszűnik. A termékenység első két típusának korspecifikus ábrázolása konvex-görbét mutat, míg a születésszabályozás termékenységének képe konkáv-alakú. Szerző röviden ismerteti a Coale-féle születésszabályozás mértékének indexét, amely lényegében nem más, mint a természetes termékenység empirikus értékeinek és 43 születésszabályozást folytató ország empirikus korspecifikus termékenységi értékeinek függvényszerű kifejezése. Ez az index *(m)* nulla értéket akkor vesz fel, ha a termékenység egyenlő a természetes termékenységgel. Növekedése a természetes termékenységtől való elétérést jelöli, illetőleg azt a tényt, hogy a kor növekedésével a termékenység nagymértékben eltér a természetes termékenységtől.

Szerző összehasonlítja a 19. század végi nyugat-európai korspecifikus termékenység grafikus képét az ázsiai országok 1950-es korspecifikus termékenységének ábrájával. Mind a két országcsoport ábráját úgy szerkesztette meg, hogy a 20—24 korévek termékenységi értékét tekintette bázisnak. A két országcsoport termékenységi görbéi konvex alakúak. A születésszabályozás indexe *(m)* mindenütt valamivel nagyobb nullánál. Az *m* értékei azonban az ázsiai országokban (Japán, Korea, Pakisztán, Taivan, Thaiföld, Indonézia, Banglades) jóval nagyobbak, mint az európai országok értékei. Szerző tehát levonja azt a tanulságot, hogy a századforduló előtti Európára, de különösen az azt megelőző korszakra többé-kevésbé a természetes termékenység, vagy legalább is a kontrollált termékenység a jellemző, ugyanúgy, mint egy évszázaddal később — az 1950-es években — Ázsiában.

A Coale-féle születésszabályozás indexe Dániában, Norvégiában, Svédországban és Hessenben az 1880-as éveket megelőzően — azaz a termékenységcsökkenés előtti korszakában — stabilizált értéket mutatott, meghaladva az $m = 0{,}0$ értéket. Ezt követően azonban rohamosan növekedett, mégpedig abban a korszakban, amikor a születésszabályozás elterjedt. Hasonló jelenség mutatható ki az említett ázsiai országokban is az 1950-es évek vége és az 1970-es évek eleje közötti időszakban. Azaz itt is társadalmi gyakorlattá vált a születéskorlátozás. Az ázsiai országokban azonban a születésszabályozás elterjedése sokkal gyorsabb volt, mint az európai országokban. Szerző ezt úgy igazolja be, hogy az említett két országcsoportban a 19. század végétől, illetve az 1950-es évek végétől számítva azt az időtartamot határozza meg, amely alatt a termékenység 25%-kal csökkent. Ez a csökkenés Európában 20—30 év, Ázsiában 5—9 év.

Az európai és az ázsiai országokban az idősebb korcsoportokban nagyobb mértékben csökkent a termékenység, mint a fiatalabb korcsoportokban, ebben a tekintetben tehát nincs különbség a folyamat lezajlásában.

Szerző statisztikai elemzéseit összefoglalva megállapítja, hogy Európában és Ázsiában a szekuláris termékenység csökkenését megelőzően — azaz a 10. század vége és a 20. század 50-es évei előtt — nem volt általános gyakorlat a születésszabályozás, másként kifejezve a paritás-specifikus születésszabályozás, családtervezés. Kiemeli továbbá, hogy a családtervezés megindulása megszakítatlan és egyre erősebb folyamat — mind a két földrészen.

Ismeretes azonban, hogy Európában: Franciaországban, Hollandiában és Svédországban, de tegyük hozzá, hogy Magyarországon is a preindustriális korszakban is kimutatható a születésszabályozás. Szerző azonban úgy véli, hogy ezek kivételes esetek voltak és általában a paritásspecifikus termékenységcsökkenést új magatartás (innovation), nem pedig alkalmazkodás (adjustment) a megváltozott gazdasági-társadalmi körülményekhez. Hangsúlyozza, hogy a kontrollált termékenység, amely az általános születésszabályozást megelőzte, igen nehezen fedezhető fel. Egyrészt azért, mert a gyrmekszülések közötti intervallum meghosszabítása társadalmi normává változik, tehát az egyéni döntést elfedi, másrészt mert a valamilyen gazdasági vagy egyéb krízis csak átmenetileg

idézi elő és végül, mert igen sokszor csak egy-egy rétegre (elit) korlátozódik. Ilyen esetekben természetesen a családtervezés módszereit is alkalmazták a csökkenés előtti korszakban, de ez nem terjedt ki az egész társadalomra.

D. D.

PAGE, H. J.—WUNSCH, G.: Parental survival data: Some results of the application of Ledermann's model life tables. (A szülők továbbélésére vonatkozó adatok: Ledermann halandósági tábla típusai alkalmazásának néhány eredménye.) *Population Studies,* 1976. No. 1., 59—76. p.

A halandóság direkt módszerekkel történő mérése számos fejlődő országban még napjainkban is igen nehéz, vagy teljesen lehetetlen, részint azért, mert még nem ismeretes vagy hiányos a halálozások regisztrálása, részint pedig azért, mert a halandóság kockázatának kitett népesség számára és struktúrájára vonatkozó adatok kétes értékűek. E hiányosságoknak a megszüneséig nem becsülendők le a halandóság indirekt becslésére vonatkozó módszerek, melyek közül újabban *William Brass* ama módszere vált ismertté, melynek alapján a gyermekek halandósága az összes született és a még életben levő gyermekek számának az anya életkora szerint csoportosított adataiból a halandósági tábla típusoknak a felhasználásával becsülhető. Mintegy evtizeddel ezelőtt egy másik módszer is napvilágot látott, mely azonban a demográfusok figyelmét csak újabban vonta magára: *Louis Henry* ama módszeréről van szó, melynek alapján a szülők halandósága becsülhető ama személyeknek a korcsoportonkénti arányai alapján, akiknek a szülei már meghaltak. Ez a módszer feltételezi, hogy a szülők halandósága, illetve továbbélése nincs kapcsolatban a gyermekek halandóságával, illetve továbbélésével, illetve a gyermekek egy szülőre jutó számával. E feltevés helytálló, illetve vitatható voltától függetlenül a szerzők annak a kérdésnek a megvizsgálását tekintették feladatuknak, hogy milyen célokra használhatók a szülők halandóságára vonatkozóan ilymódon nyert információk, hogyan alakíthatók át ez utóbbiak a halandósági tábla mutatóinak az értékeivé és hogyan kapcsolhatók össze a fiatalkori halandóságra vonatkozó becsléseknek az eredményeivel. Módszereik és eredményeik megértése feltételezi *Henry* és *Brass* módszerének a részletesebb ismeretét.

Louis Henry francia demográfus volt az első, aki a szülők halandóságának említett indirekt becslési módszerét kidolgozta. E módszer szerint az a éves korú népességből azoknak az aránya, akiknek az anyja még életben van azonos az a évvel korábban gyermeket szült nők közül a legalább még a évet leélt nőknek az arányával. Az anyjukat már elvesztett a évesek arányát $\Phi(a)$-val, az a évvel korábban gyermeket szült nők átlagos életkorát pedig az $M(f)$ szimbólummal jelölve megállapítható, hogy $\Phi(a)$ az $M(f)$ éves kortól az $M(f) + a$ éves korig való továbbélésének a valószínűségével az

$$1_{M(f)+a}/1_{M(f)} = \frac{1{,}0 - \Phi(a)}{0{,}99} + b\delta^2$$

formula segítségével hozhatjuk kapcsolatba, melyben

$$1_{M(f)+a}/1_{M(f)} \text{ az } M(f) \text{ és } M(f)+a$$

életkorok közötti továbbélés valószínűsége, δ^2 az anyák gyermekeik megszületésekori életkorának a varianciája (szórásnégyzete), b pedig egy állandó, melynek értéke az M_f értékétől és a halandóságnak a színvonalától függ. *Henry* ennek az állandónak az értékét az NSZ halandósági tábla típusainak a felhasználásával becsülte.* Hasonló meggondolások alapján történt az apákra vonatkozó adatoknak a becslése. A szülők a évvel korábbi kormegoszlását általában nem ismerjük, ezért kénytelenek vagyunk feltételezni, hogy az M és δ^2 értékei azonosak a megfigyeléskori adatok alapján számított értékekkel. Ez az eljárás a nők esetén-

* *L. Henry:* Mesure indirecte de la mortalité des adultes. *Population,* 1960. évi 3. sz., 457—466. p.

ben természetesen könnyebben alkalmazható mint a férfiak esetében. Ez utóbbiak M értékeinek becslése esetén gyakran kényszerülünk a férjek és a feleségek közötti átlagos korkülönbséget is figyelembe venni.

Henry módszerének az alkalmazhatóságát megnehezíti, hogy a b értékét az általa számított standard értékek közül kell kiválasztani, holott ez az érték maga is a még ismeretlen (keresett) halandóságnak a színvonalától függ és általában csak közelítések sorozata útján becsülhető. Az M és az $M + a$ értékek továbbá csak ritkán többszörösei az ötnek, vagyis a konvencionális halandósági elemzésekben használt korintervallumok nagyságának a két népességre vonatkozó eredmények közvetlen összehasonlítása ezért csak abban a ritkán előforduló esetben lehetséges, ha az M és az $M + a$ értékek mindkét népességben azonosak.

W. Brass és *K. Hill* módszere* nem teszi szükségessé a közelítések alkalmazását és a szokásos ötéves korcsoportokba tartozók válaszai közötti relációk alapján alkalmazható:

$$1_{B+N}/1_B = W(M,N) \cdot \Pi_{N-5,5} + [1{,}0 - W(M,N)]\Pi_{N,5}$$

a nők esetében és

$$1_B + 2\frac{1}{2} + N/1_B = W(M,N)\Pi_{N-5,5} + [1{,}0 - W(M,N)]\Pi_{N,5}$$

a férfiak esetében.

A fenti egyenlőségek baloldali része a jelzett életkorok közötti továbbélésnek a valószínűségét fejezi ki, $\Pi_{N-5,5}$ és $\Pi_{N,5}$ azoknak a válaszolóknak az arányát jelzi, az N—5-től N-ig illetve N-től $N + 5$-ig terjedő korintervallumokban, akiknek az anya (illetve az apja még életben van, a B állandó, melynek értéke 25,0 az anyák és 32,5, ill. 37,5 az apák esetében (az M (m)-től, vagyis az apák gyermekeik megszületésekori átlagos életkorától függően), W (M,N) pedig az M és N értékeitől függő súlyozási tényező. *Brass és Hill* — mint ismeretes — kiszámították a W (M,N) standard értékeinek a tábláját az M-nek az anyák esetében 22-től 30 éves, az apák esetében pedig 28-tól 44 éves korig terjedő értékeinek és az N-nek 10-től 55-ig, ill. 60-ig terjedő értékeinek az alapul vételével. Az M (f) és az M (m) értékeinek a birtokában a felnőttek továbbélési valószínűségére vonatkozó becslések igen egyszerűek.

Brass és *Hill* módszerének az alkalmazhatóságát az nehezíti meg, hogy felhasználásával két vagy több népességnek az összehasonlítása nem mindig lehetséges. A nők halandóságának az összehasonlítása minden esetben a $\Pi 1_{25+N}/1_{25}$ továbbélési valószínűségeknek az alapján történik, ezért minden esetben lehetséges is. A nőkre és a férfiakra vonatkozó becsléseknek a közvetlen egybevetése azonban nem mindig lehetséges, ez utóbbiak ugyanis a $\Pi 1_{35+N}/1_{32,5}$, illetve $\Pi 1_{40+N}/1_{37,5}$ továbbélési valószínűségeknek az alapján és nem a $\Pi 1_{25+N}/1_{25}$ továbbélési valószínűségeknek az alapján történnek. Két férfi népesség egybevetése is csak abban az esetben lehetséges, ha mindkettőre vonatkozóan a $\Pi 1_{35+N}/1_{32\,5}$ illetve mindkettőre vonatkozóan a $\Pi 1_{40+N}/1_{37,5}\Pi$ értékek állanak rendelkezésünkre. Gyakran kell ezért egyetlen halandósági mutató alapján történő egybevetéshez folyamodnunk. E mutató kidolgozása ugyanakkor gyakran számos nehézségbe (hibaforrásba) ütközik, melyeknek az elkerülése, illetve hatásuknak a csökkentése egy és több népesség esetében is leginkább a halandósági tábla típusok igénybevételének útján lehetséges.

Egy vagy két paraméteres halandósági tábla típusokat célszerűbb-e erre a célra felhasználni? Ez attól függ, hogy kizárólag a felnőttkori halandóságnak, vagy minden életkorra kiterjedő halandóságnak a felmérését tűzzük-e ki célul. Az előbbi esetben általában az egy paraméteres, az utóbbiban pedig legtöbbnyire a két paraméteres tábla típus alkalmazása a célszerűbb. *Brass* és *Hill* módszere két paraméteres tábla típus segítségével teszi lehetővé a felnőtt- és gyermekkori halandóságnak az összekapcsolását. E szerzők teljes halandósági táblának a kidolgozását tűzték ki célul. Ez az út azonban nem mindig járható, egyrészt azért,

* *W. Brass—K. Hill:* Estimating adult mortality from orphanhood. *Proceedings of the International Population Conference,* Volume 3, I. Ö. S. S. P. Liége, 1973, 111—123. p.

mert a két életszakaszon belüli halandóságra vonatkozó adatok egyben különböző naptári periódusokra vonatkozó adatok is, az ezekre épülő halandósági tábla tehát időbelileg „hibrid"-nek tekinthető, másrészt pedig azért, mert a szóban forgó két életszakaszon belüli halandóságra vonatkozó adatok különböző típusúak is: különböző módon jöttek létre és általában megbízhatóságuknak a mértéke is különböző.

Brass és *Hill* az ún. logit-szisztémájú halandósági tábláknak a használatát javasolják, melyek az alábbi empirikusan megfigyelhető törvényszerűségnek a becslésén alapszanak:

$$\text{logit } p_x = \alpha + \beta \text{ logit } p'_x,$$

ahol p_x a születéstől x éves korig való továbbélésnek a kiszámítandó (keresett) értéke, p'_x pedig e valószínűségnek a vonatkozó halandósági tábla típusbeli értéke.

Mi a *logit* és az *antilogit*? E fogalmak — mint ismeretes — a logisztikus függvény lineáris transzformációjával kapcsolatban születtek meg. A logisztikus függvény — mint ismeretes — a

$$P = 1 - Q = \frac{1}{1 + e^{-(\alpha+\beta x)}}$$

formulával határozható meg, mely linearizálva (egyenesvonalú alakra hozva):

$$\text{logit } P = \log_e \frac{P}{Q} = \alpha + \beta x$$

formában írható. A lineáris transzformáció útján előállított logit P-nek és az x-nek az összetartozó értékei ugyanazon egyenesbe esnek, melynek α az ordináta tengellyel alkotott metszéspontja β pedig az irányhatározója. A *logit* és *antilogit* értékeknek, valamint az ún. logisztikus súlyoknak a tábláit napjainkban használt formájukban *Joseph Berkson* dolgozta ki és publikálta a *Journal of the American Statistical Association* 1953. évi szeptemberi számában.

Visszatérve a logit-szisztémájú halandósági táblákhoz:

$$\text{logit } p_x = \frac{1}{2} \log_e \frac{1 - p_x}{p_x}.$$

Ez a két paraméteres szisztéma szükség esetén egy paraméteressé alakítható át a $\beta = 1$ helyettesítésével.

A logit-szisztémájú halandósági táblák helyett azonban, az utóbbiak alternatívájaként *Sully Ledermann* francia demográfus egy és két paraméteres halandósági tábla-típusai is használhatók.* Ez utóbbiak 154 a közelmúltra vonatkozó halandósági táblából kiindulva a medián halálozási valószínűségeknek *(n q j)* az alábbi típusú logaritmikus regressziós modellek segítségével történő becslésen alapszanak:

$$\log_n q_j = a_{j0} + a_{j1} \cdot \log Q$$

az egy paraméteres modellek esetében és

$$\log_n q_j = b_{j0} + b_{j1} \cdot \log Q_1 + b_{j2} \cdot \log Q_2$$

a két paraméteres modellek esetében. Q, Q_1 és Q_2 a különböző „belépéseknek" megfelelő független változók, a_{ji} és b_{ji} pedig a j-től $j+5$-ig terjedő korcsoportra vonatkozó regressziós koefficiensek. *Ledermann* tábla típusaiba több halandósági jellemző (főként két életkor közötti halálozási valószínűség) révén lehet „belépni": az egy paraméteres szériába két „kapun"

* *S. Ledermann:* Nouvelles tables-types de mortalité, *I. N. E. D., Travaux et Documents, Cahier* No 53, Paris, 1969.

$$(e_0^0,\ {}_1q_0,\ {}_5q_0\ {}_{15}q_0,\ {}_{20}q_{30},\ {}_{20}q_{45} \text{ és } m_{50+})$$

át, a két paraméteres szériába három „kettős kapun"

$$({}_5q_0 \text{ és } {}_{20}q_{45},\ {}_{15}q_0 \text{ és } {}_{20}q_{30},\ {}_{15}q_0 \text{ és } m_{50+})$$

át. Valamennyi „kapu" a mindkét nembeli népesség halandóságára vonatkozó értékeket jelent a ${}_{20}q_{45}$ kivételével, mely a női népesség halandóságára vonatkozó adatra utal. E tábla típusik a halálozási valószínűségek átlagos értékein kívül az ez utóbbiak körüli szórást, vagyis a $2\sigma_j$ értékét és tartalmazzák, melyben σ_j a regressziós egyenlet által meghatározott ${}_nq_j$ halálozási valószínűségeknek a standard habája. E táblatípusoknak viszont a szóban forgó célra való felhasználásuk szempontjából az a hátránya, hogy független változói csaknem kizárólag a mindkét nembeli népesség halandóságára vonatkozó értékek, felhasználójuk ezért kénytelen elfogadni a bennük kifejezett, a valóságnak nem mindig megfelelő nemek közötti halandósági különbségeket, illetve saját maga által végzett külön elemzés alapján a valóságnak megfelelően korrigálni kell ez uttóbbiakat.

A szülőknek a gyermekekével összefüggő továbbélési valószínűségeinek az elemzése *Ledermannak* az ${}_0q_0$ és ${}_{20}q_{45}$ értékeken alapuló két paraméteres modellje (az ún. 1. hálózat) használható:

$$\log_n q_t = b_{j0} + b_{j1} \cdot \log_5 q_0(MF) + b_{j2} \cdot \log_{20} q_{45}(MF)$$

A felnőttkori halandóságnak a továbbélési valószínűségekből származtatott, a gyermekhalandóság figyelembevétele nélkül becsült mutatója az ugyanazon felnőttkori halandósági mutató (${}_{20}q_{46}$) alapján az egy paraméteres modellből (az ún. 105. hálózatból) becsülhető.

A szerzők a szülők halandóságának a becslését hat országban végzett empirikus vizsgálatnak az adatai alapján végezték el. A vizsgálat egyik érdekessége az volt, hogy az azonos korú nőknek a válaszai alapján a szülőknek általában magasabb szintű (kedvezőtlenebb) halandóságára lehetett következtetni mint a megkérdezett férfiaknak a válaszai alapján. A vizsgálatba bevont afrikai országok 20 évesnél idősebb női megkérdezettjei például nagyobb arányban állították azt, hogy szüleik már meghaltak, mint a 20 évesnél idősebb férfi megkérdezettek, ami elsősorban a korbevallás megbízhatatlansága nemek szerinti különbségeinek a következménye: a bevallott korúknál valójában idősebb nőknek a szülei hosszabb időn át voltak kitéve a halandóság kockázatának mint az ugyanazon korcsoportba sorolt férfiaké.

A felnőttkori halandóság összefoglaló jellemzésére és egybevetésére használt ún. 105. hálózat a

$$\log {}_nq_j = a_{j0} + a_{j1} \cdot \log_{20} q_{45}(MF)$$

modellen alapszik, melyben ${}_{20}q_{45}(MF)$ az a független változó, melynek az értékéből a többi életkorra vonatkozó halálozási valószínűség becsülhető. A fenti egyenlet azonban úgy is átalakítható, hogy más életkorokra vonatkozó halálozási valószínűségeknek az alapján éppen a ${}_{20}q_{45}$ értékét becsülhessük vele. Figyelembe véve továbbá azt a tényt, hogy *Brass* és *Hill* módszerével a szülők továbbélésére vonatkozó adatok a nők esetében ${}_1B_{+N}/{}_1B'$, a férfiak esetében pedig ${}_1B_{+2}\frac{1}{2} + N/{}_1B$ típusú továbbélési valószínűségekké alakíthatók át, *Ledermann* 105. hálózatából e valószínűségeknek az értéke könnyen kiszámítható, a ${}_{20}q_{45}(MF)$ különböző értékeinek a függvényeként. A ${}_{20}q_{45}$ értékek lineáris interpoláció útján valójában bármely ${}_1B_{+N}/{}_1B$, illetve ${}_1B_{+2}\frac{1}{2} + N/{}_1B$ értékkel kapcsolatba hozhatók. A szerzők a *Ledermann* tábla típusaival végzett becs-

léseinek az eredményeit a *Coale—Demény*-féle princetoni halandósági tábla típusokkal végzett becslési eredményekkel is egybevetik és megállapítják, hogy az eltérések nagyságai — többek között — az elemzett halandósági szintek a függvényei. A halandósági tábla típusok felhasználásával végzett hasonló becslések legsebezhetőbb pontja az *M (m)* értékek, vagyis az apák gyermekeik megszületésekori átlagos életkorának a becslése, de eléggé súlyos, szerteágazó hatású problémaként jelentkezik a korbevallásnak a megbízhatatlansága általában is.

A *Brass és Hill*-féle módszerrel, valamint *Ledermann*-féle tábla típusokkal végzett halandósági becsléseknek egyik szembetűnő közös sajátossága, hogy mindkét módszer alkalmazása azonos adatok esetében csaknem teljesen ugyanazt az általános halandósági színvonalat, vagyis ugyanazt a születéskor várható átlagos élettartamot (e_0^0) eredményezi. A két módszer alkalmazása mégis jelentősen eltérő eredményeket ad abban a vonatkozásban, hogy:

— a halandóság korspecifikus jellemzői magasabb (kedvezőtlenebb) halandósági szint esetében nagyobb mértékben függenek az alkalmazott módszertől mint alacsonyabb (kedvezőbb) halandósági szint esetében;

— a választott módszer nagyobb mértékben befolyásolja a fiatalabb felnőttkori férfi halandóságnak a jellemzőit mint az azonos életkori női halandóságét, öregkorban viszont ennek az ellenkezője áll fenn;

— a *logit*-módszer alkalmazása az 5—20 éves nők alacsonyabb és az azonos korú férfiak magasabb halandóságát eredményezi mint a *Ledermann*-módszeré, idősebb korban azonban ez is az ellenkezőjére változik;

— a nemek életkoronkénti halandósági differenciái részben a *Ledermann*-féle modellben előre meghatározott (lokalizált) jellegüktől is függenek, aminek a hatását, legalábbis egyes esetekben, ki kell küszöbölni stb.

Nehéz eldönteni természetesen, hogy a fenti különbségek milyen mértékben adódnak az alkalmazott modelleknek és milyen mértékben a rendelkezésre álló információknak (adatoknak) a természetétől. Valóban kérdéses továbbá, hogy minden esetben célszerű-e a gyermekek és a felnőttek halandóságára vonatkozó adatokat minden életkorra kiterjedő teljes halandósági tábla formájában egyesíteni, minthogy ez utóbbiaknak sem az eredete, sem a megbízhatósági foka nem azonos, fennforog továbbá az is, hogy két különböző periódusnak a halandósági feltételeit tükrözik. Az ilyen halandósági tábla a megfigyelés által felölelt időszakok és a születési évjáratok tekintetében is hibrid jellegű tábla lenne, ami a halandósági viszonyok gyors változásának az időszakában aligha lenne elfogadható.

A halandóság nem direkt és nem konvencionális módszerekkel történő tanulmányozásában jelentős előrehaladást jelentő, elsősorban a fejlődő országok halandósági viszonyainak a megismerését segítő magasszínvonalú tanulmány kétségtelenül megérdemli, hogy számontartsuk és figyelemmel tanulmányozzuk.

V. E.

WELLER, R. H.: Wife's employment and cumulative family size in the United States, 1970 and 1960. (A feleség foglalkoztatottsága és a kumulált családnagyság az Egyesült Államokban 1970-ben és 1960-ban.) — *Demography*, 1977. No. 1. 43—65. p.

A tanulmány a női foglalkoztatottság és a termékenység között nyilvánvalóan fennálló statisztikai kapcsolat hátterét kutatja. A két jelenség közötti kapcsolat okozati szempontból négyféle lehet:

1. A családnagyság befolyásolja a munkavállalást.
2. A munkavállalás befolyásolja a családnagyságot.
3. Kölcsönösen hatnak egymásra.
4. Mindkét jelenséget közös, de rajtuk kívülálló tényezők befolyásolják.

A szerző mind a négy hipotézist áttekinti korábbi kutatások alapján.

A családnagyságnak a munkavállalásra gyakorolt hatását pusztán a mennyiségi összefüggés alapján szokták feltételezni.

A munkavállalás befolyásolja a családnagyságot aszerint, hogy a nő „hagyományos" vagy „modern" beállítottságú-e. A két jelenség között gazdasági természetű kapcsolat is van: minél magasabb a nő fizetése, annál nagyobb a gyermekszülés „ára" a fizetéskiesés miatt. De nemcsak a fizetés nagysága számít, hanem a család egész jövedelméhez viszonyított aránya is, ez adja meg ugyanis a marginális jövedelemkülönbséget, ami a család számára érezhető. Egyes szerzők szerint a foglalkoztatás azért is csökkenti a termékenységet, mert a dolgozó nőknek nagyobb súlyuk van a családi döntéseknél, kiterjedtebb ismeretségük alapján pedig jobban ismerik a fogamzásgátlás módjait. Egyes kutatások szerint a női munkavállalás a nupcialitást is csökkenti, ezáltal szintén csökken a termékenység.

Az előzőek alapján feltételezhető, és egyes szerzők bizonyították is, hogy a két jelenség egymást kölcsönösen negatív irányba befolyásolja.

Azokat a feltevéseket, hogy a két jelenség együttmozgását az okozza, hogy egyéb tényezők befolyásolják mindkettőt, egyes korábbi kutatások alátámasztották, mások cáfolták.

Jelen tanulmány szerzője a korábbiak alapján feltételezi, hogy a két változó között többféle okozati lánc is kimutatható, melynek működését a nő, a család és a társadalom helyzete is befolyásolja. Ezért három fő célja van: egyrészt az, hogy meghatározza, milyen mértékű negatív összefüggés van a női foglalkoztatottság és a kumulált családnagyság között, másrészt azt vizsgálja, hogy a megfigyelt összefüggés erőssége különbözik-e a népesség egyes rétegei között, illetve az összefüggés változott-e 1960 és 1970 között. Ez utóbbit az teszi érdekessé, hogy ez alatt a 10 év alatt nagyon megnőtt a munkát vállaló nők aránya, amit egyrészt a szemléletváltozás, másrészt az állandó inflációs nyomás okozhatott.

A számítások adatait az 1960-as és 1970-es népszámlálások 1 százalékos közhasználatú mintájából vette a szerző. A munkavállalást a népszámlálás éve vagy az előző év alapján vette figyelembe.

Az előzetes számítások során nemcsak az derült ki, hogy a munkában álló nők lényegesen kevesebb gyermeket szültek a vizsgálat időpontjáig, mint a nem dolgozók (2,19 illetve 2,65), hanem az is, hogy a nő kora, régebbi munkavállalása, iskolai végzettsége, bőrszíne, a rokonok jelenléte a családban és a férj illetve a feleség jövedelmének az aránya is befolyásolja az összefüggés mértékét.

Mivel a foglalkoztatás és a gyermekszám közötti összefüggés a fehéreknél szorosabb, mint a színesbőrűeknél, a két kategóriát a szerző külön tárgyalja.

A fehérek esetén a vizsgált változók közül csak a házasságtartam befolyásolja jobban a gyermekszámot, mint a foglalkoztatás. A vizsgált hat változó (munkavállalás 1960-ban és 1970-ben, házasságtartam, végzettség, rokonok jelenléte a háztartásban, a férj jövedelme, munkavállalás 1965-ben) az eddig szült gyermekek száma varianciájának majdnem 32 százalékát magyarázza. Ha additív modellt használunk, akkor csak 29,4 százalékot. Ez arra utal, hogy bizonyos körülmények között interakció lép fel. Ennek felderítése a korrelációs hányados kiszámításával történt, amit a szerző részletesen ismertet. A házasságtartam növekedésével a foglalkoztatottság és a gyermekszám közötti kapcsolat gyengül, a magasabb végzettségűeknél erősebb mint az alacsonyabb végzettségűeknél, ahol nincs rokon a háztartásban ott erősebb, mint ahol van.

Akkor is hasonló eredmények kaphatók, ha a foglalkoztatottságot nem annak puszta tényével jelöljük, hanem egyéb mutatókkal: a feleség és a férj jövedelme közötti aránnyal, a ledolgozott hetek vagy munkaórák számával, vagy a végzett munka fajtájával.

A színesbőrűeknél a foglalkoztatottságnak sokkal kisebb jelentősége van. A gyermekszámot a foglalkoztatottság elsősorban akkor befolyásolja, ha azt folyamatosan, 1960-ban, 1965-ben és 1970-ben is észlelni lehetett. A többi változó is némileg másképp fejti ki hatását, mint a fehér nőknél.

1960 és 1970 között a női munkavállalás hatása a termékenységre valamelyest csökkent, de a többi változó hatása is megváltozott.

Összefoglalva megállapítható, hogy a női munkavállalás és a kumulált gyermekszám között létezik negatív kapcsolat. A kapcsolat erőssége társadalmi kategóriák szerint különbözik. Legerősebb azoknál a viszonylag nem régóta házas,

magasabb végzettségű nőknél, akiknek háztartásában nem él olyan rokon, aki a gyermeket gondozhatná.

Az összefüggés erőssége 1960 és 1970 között csökkent. A szerző megpróbál erre választ keresni. Valószínűnek tartja, hogy az egész jelenségkomplexumban végbemenő lassú változásról van szó, amit az is jelez, hogy a foglalkoztatott nők termékenysége valamelyest nőtt, míg a nem dolgozóké csökkent. Egy másik, a cikkben idézett szerző megállapítása szerint a női foglalkoztatottság és a termékenység közötti kapcsolat elsősorban nem a magas, vagy a minimálishoz közelálló termékenységű területeken figyelhető meg, hanem a két szélső állapot között átmenetet mutató népességek esetén.

Sz. B.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal folyóirata

1977. No. 1.

KONECNÁ, A.: A homogén és heterogén nemzetiségű Csehszlovákia.
PROKOPEC, J.: A magatartási interakció és a preferenciaértékek meghatározói az élettárs választásnál.
SEKERA, V.: Nemzetiség és anyanyelv Csehszlovákiában. 2. rész.
BODROVOVÁ, V.: A művi abortusz problematikája a szocialista országokban.
PISTELÁK, J.: A morvaországi Konice népességszámának kiszámítása egy statisztika előtti időszakra.
PROKOPEC, J.: A válások alakulása Prágában — a jövendő válások csehszlovákiai prototípusa.
Szocialista országok nemzetközi demográfiai konferenciája, Libice, 1976.

1977. No. 2.

KALINOVÁ, L.: A cseh és a szlovák társadalom struktúrájának változásai 1945—1948 közt.
VECERNIK, J.: Hosszútávra ható változások az életciklus fordulópontjain.
HOLMAN, J.: Dél-Csehország népessége halandóságának alakulása és egészségi állapotának néhány problémája.
CHLEBOVKÁ, M.: A műveltségi szint és a környezet összefüggései Ostrava városban.
A VIII. Csehszlovák Demográfiai Konferencia, Roztok.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népességi Társaság folyóirata

1977. No. 2.

BACH, R. L.—SMITH, J.: A lakóhelyi közösséggel való megelégedettség, elvárások az elköltözéssel szemben és vándorlás.
DE JONG, G. F.: Lakóhelyi preferenciák és vándorlás.
CHAUDHURY, R. H.: Relatív jövedelem és termékenység.
FLEISHER, B. M.: Az anya otthoni ideje és a gyermek minőségének „megtermelése".
HOUT, M.: Családtervezési programtevékenység és a családtervezési szolgálatok betegforgalmi arányszámai az Egyesült Államokban 1969-ben és 1971-ben.
PULLUM, TH. W.—WILLIAMS, S. J.: A népmozgalmi statisztikán alapuló eljárás fogamzási arányszámok becslésére.
TEACHMAN, J. D.: A Schoen-féle I és egy loglineáris mérőszám közti összefüggés.
STAIRS, R. A.: Megjegyzés a népsűrűség fogalmáról.
McNEIL, D. R.—TRUSSEL, T. J.—TURNER, J. C.: Demográfiai adatok splineinterpolációja.

NOTAS DE POBLACION
REVISTA LATINOAMERICANA DE DEMOGRAFIA

a Latin-amerikai Demográfiai Központ (CELADE) folyóirata

1976. dec. szám

PECHT, W.: Mezőgazdaság és népesedésdinamika.
SPIELMAN, E.: Megjegyzések a Gompertz-függvény alkalmazásáról a termékenység vizsgálatában.
TORRADA, S.: A társadalmi csoportok szerinti megkülönböztetés a demográfiai vizsgálatokban.
MORALES, J.: Latin-amerikaiak az Egyesült Államokban. Az 1960-as és 1970-es népszámlálások közti népességnövekedés elemzése és a népesség alapvető jellemzői 1970-ben.
ARGUELLO, O.: A mezőgazdaság szerkezete és a vándorlás közti összefüggés Chilében.

POPULATION

a francia Demográfiai Intézet folyóirata

1977. No. 1.

DEVILLE, J. C.: A családképzés időbeli ütemének harmónikus analízise Franciaországban. (Társadalmi egyenlőtlenségek és ennek alakulása 1920—1960 közt.)
HOUDAILLE, J.: A házastársak aláírásai házasságkötéskor Franciaországban 1740 és 1829 közt.
NIZARD, A.: A családi jogállás elismerése Franciaországban: jogi szabályozás és statisztika 1804 óta.
DEGOS, L.—CHAVENTRÉ, A.—JACQUARD, A.: Vándorlás, természetes kiválasztódás és hiszto-kompatibilitási rendszer.
PRIOUX, F.: A skandináv országok népesedési helyzete.
MUNOZ-PEREZ, F.: A legális művi abortusz helyzete a világon.
BISSON, A. F.—PICHE, V.: A házastársak egyetértése a termékenység és családtervezés kérdésében: egy Québecben végzett vizsgálat eredménye.
HOUDAILLE, J.: A termékenység alakulása Hessenben a 18. és 19. században.
HOUDAILLE, J.: Az aktív népesség alakulása Spanyolországban a hatvanas években.

1977. No. 2.

A Franciaország népesedési helyzetéről szóló Hatodik Jelentés.
ROUSSEL, L.: Demográfia és a házas életmód Dániában.
SERRE, J.-L.—LEFEVRE-WITTIER, PH.: Szociológiai keveredés és genetikai keveredés.
CHESNAIS, J.-C.: A demográfiai változók fluktuációi és a társadalombiztosítás kiadásai Franciaországban.
SARDON, J.-P.: A sterilizáció helyzete a világon. I. rész. Orvosi és jogi szempontú áttekintés.
WILLIAMS, M. J.: Az OECD-tagországok által a demográfiai programokra nyújtott segélyek.
TAAMALLAH, K.: A Franciaországban lakó tunéziai népesség alakulása régiók szerint, az 1962—1968 és 1968—1975 közti két időszakban.
MIRANDA, A.: A vándorlások alakulása Bangladeshben.
GUTIERREZ, H.: Latin-Amerika népesedésének alakulása.
HOUDAILLE, J.: Panama néhány népesedési problémája.

1977. No. 3.

BASTIDE, H.—GIRARD, A.: A franciák attitüdjei a demográfiai helyzet alakulása, a születési arányszám és a családpolitika kérdésében 1976 végén.
ZBORILOVÁ, J.: Haláloki csecsemőhalandósági táblák és alkalmazásuk Csehszlovákiára és Franciaországra, 1968—1972.
BOURCIER DE CARBON, PH.: Megjegyzések a fejlődés demoökonómiai modelljeihez.
HENRY, L.—GUTIERREZ, H.: A rövidtávú demográfiai előrejelzések megbízhatósága. A franciaországi megyék és városok össznépességének extrapolációs vizsgálata, 1821—1975.
MOUNIER, A.: Egy gyermek születése és annak hatása a családok életkörülményeire. (AZ INED egy kiadványának bemutatása.)
COLLOMB, PH.: A franciák termékenységének kulturális és szociopszichológiai aspektusai. Az INED 1971. évi vizsgálata. (Az INED egy kiadványának bemutatása.)
GARLOT, E.: A Bukaresti Konferencia folytatása: a demográfiai információcserét szolgáló POPINS-program.
TABUTIN, D.: A munkanélküliség Mauritius-szigetén.
LARDINOIS, R.: Dél-India halandósági táblája a 19. század végére vonatkozóan: Madras, 1888—1891.
BIRABEN, J.-N.: Történelem előtti demográfia.
MUNOZ PEREZ, F.: A házaspárok fogamzásgátlása az Egyesült Államokban és ennek legújabb alakulása.
CHARBIT, Y.: Közvéleménykutatás Magyarországon a családnagysággal és családpolitikával kapcsolatban.
Brazília népesedési kilátásai.
A gyermekhalálozások hiányos anyakönyvezése Mexikó egyik egyházközségében a 18. sz. végén.
A régi Ile de France (Mauritius-sziget) néhány gyarmatos családja a 18. és 19. században.

POPULATION ET FAMILIE

a belga Népesség- és Családkutató Központ folyóirata

1977. No. 40. (1)

TABUTIN, D.: Néhány adat a többes szülésekről Belgiumban.
LEPAGE, Y.: Vegyesházassági zónák Belgium egy déli megyéjének négy községében 1880 és 1969 közt.
KARUSH, G. E.: Iparosodás és az aktív népesség változásai Belgiumban 1846-tól 1910-ig.
BODART, P.—DUCHENE, J.—WILLEMS, P.—WUNSCH, G.: Vándorlás és népesedéspolitika. Szimulációs modellek néhány eredménye.
BARRETT, J. C.: A fogamzásképesség kiválasztódása.

POPULATION STUDIES

a londoni Közgazdasági Főiskola Népességkutató Bizottságának folyóirata

1977. No. 2.

CALDWELL, J. C.—CALDWELL, P.: A szexuális megtartóztatás szerepe a termékenység meghatározásában: a nigériai yoruba törzs vizsgálata.
KNODEL, J.: Családnagyság-korlátozás és a termékenység átalakulása: az európai és ázsiai termékenység korstruktúráinak bizonyítékai.

VAN PRAAG, PH.: A Hollandia népesedési problémáival kapcsolatos nézetek és felfogások 1918 és 1939 közt.
MARKLE, G. E.—PASCO, SH.: Családnagyság-korlátozás az óhitű amish szektában.
WRIGLEY, E. A.: Születések és keresztelések: anglikán keresztelési anyakönyvek információforrásként való felhasználása a születések számáról Angliában, a polgári anyaközvezés megkezdése előtt.
HILL, K.—TRUSSELL, J.: A közvetett halandósági becslés továbbfejlesztése.
POTTER, J. E.: A termékenységi trendek becslésére használt születéstörténet-elemzésnél felmerülő problémák.
CHAMIE, J.: Vallási különbségek a termékenységben: Libanon, 1971.
THORNTON, A.: Az újraházasodási folyamat felbontása.

STANOVNISTVO

a jugoszláv Társadalomtudományi Intézet Demográfiai Kutató Központjának folyóirata

1974. 3—4. és 1975. 1—2.

TOMIC, D.—BREZNIK, D.: Kölcsönös összefüggés a népesedés, az élelmiszertermelés és a mezőgazdaság fejlődése között Jugoszláviában.
VOGELNIK, D.—FERLIGOJ, N.: A vándorlási folyamat meghatározói Jugoszláviában. (Kísérlet faktoranalízis alkalmazására.)
RANCIC, M.: A jugoszláviai vándorláskutatás néhány népességtudományi aspektusa.
RASEVIC, M.: A fogamzásgátlás hatékonysága és a házas nők magatartása ebben a kérdésben.
SENTIC, M.: A fogamzásgátlás alkalmazása Jugoszláviában.
DINIC, J.: A természeti környezet értékmegállapításának problémái és jelentősége városi településeken.
DOSIC, D.: A népesség problémái a globális fejlődési világ-modellben.
WERTHEIMER-BALETIC, A.: A Horvát Szövetségi Köztársaság népességének gazdasági aktivitási arányszámai és azok meghatározói.
IKIC, D.: A nem foglalkoztatott női munkaerő Boszniában és Hercegovinában.
TODOROVIC, G.: A városi népesség és háztartások demográfiai strukturája Szerbiában.
HALPERN, J. M.—HAMMEL, E. A.: A szerb társadalom a Karagyorgye-dinasztia alatt.
MACURA, M.: A csecsemőhalandóság trendjeinek becslése a reprodukciós esettörténetek adataiból.
PERIC, M.: A Jugoszláviában élő zsidó közösségek speciális demográfiai vizsgálata.
TRNAVAC, N.: A népesség helybenmaradása és a pedegógusok mobilitása születési helyükhöz képest.
A szocialista országok nemzetközi demográfiai konferenciája, Libnice (CSSZSZK), 1976.

INDEX 25 191

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Dr. Szabady Egon
Szerkesztőség: Budapest, KSH Népességtudományi Kutató Intézet, V., Veres Pálné utca 10.
Postai irányítószámunk: 1053
Telefon: 174-342

Kiadásért felel a Statisztikai Kiadó Vállalat igazgatója
Kiadóhivatal: Budapest III., Kaszás u. 10—12. Telefon: 889—495
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál
Postai irányítószám: 1051
(KHI. Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI, 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra
Előfizetési díj félévre 52.— Ft, egész évre 104,— Ft

77 3665 Pátria Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bendsák László igazgató
ISSN 8211—8249